

ՎԻԿՏՈՐ ՀՅՈՒԳՈ

ՓԱՐԻԶԻ
ԱՍՏՎԱԾԱՄՈՐ
ՏԱՃԱՐԸ

ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԻԿՏՈՐ ՀՅՈՒԳՈ

**ՓԱՐԻԶԻ
ԱՍՏՎԱԾԱՄՈՐ
ՏԱՃԱՐԸ**

**Ֆրանսերենից թարգմանեց՝
Վահե Միքայելյանը**

**Երևան
«Անտարես»
2012**

ՀՏԴ 840-31 Հյուզո

ԳՄԴ 84 Ձր-44

Հ 660

230800

Հրատարակության պատրաստեց
Արքմենիկ Նիկողոսյանը

ԵՊՀ գրադարան

SU0207062

Հյուզո Վիկտոր

Հ 660 Փարիզի Աստվածամոր տաճարը: /Վ. Հյուզո;

Թարգմ.՝ Վ. Միքայելյան. - Եր.: Անտարես, 2011. - 668 էջ:

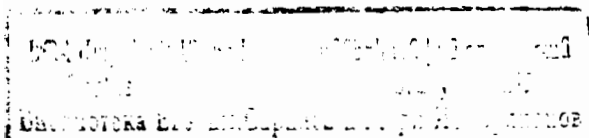
Ֆրանսիացի մեծ գրող Վիկտոր Հյուզոյի (1802-1885) «Փարիզի Աստվածամոր տաճարը» հանրահայտ վեպի հայերեն նոր հրատարակությունը իրականացվում է 1953 թ. հրատարակության հիմքով: Կատարվել են անհրաժեշտ սրբագրական և խմբագրական աշխատանքներ՝ արդի հայերենի կետադրության և ուղղագրության կանոններին համապատասխանեցնելու նպատակով:

ՀՏԴ 840-31 Հյուզո

ԳՄԴ 84 Ձր-44

ISBN 978-9939-51-348-5

© «Անտարես» Հրատարակչատուն, 2011

Մի քանի տարի առաջ Փարիզի Աստվածամոր տաճարը դիտելիս, ավելի ճիշտ՝ մանրակրկիտ զննելիս, այս գրքի հեղինակը աշտարակներից մեկի խավար մի անկյունում գտավ պատի վրա, ձեռքով փորագրված հետևյալ բառը.

ΑΝΑΓΚΗ¹

Հնանալուց սեւացած և քարի մեջ բավական խոր փորագրված այդ հունական գլխատառերը, գոթական գեղագրությանը հատուկ ինչ-որ առանձնահատկութունը, որ դրոշմված էր նրանց ձևի ու դիրքի մեջ՝ կարծես ցույց տալու համար, որ միջնադարյան ձեռք էր գրել դրանք այնտեղ, մանավանդ նրանց պարունակած տխուր ու ճակատագրական իմաստը իհստ ազդեցին հեղինակի վրա:

Դրանից հետո ներկել կամ քերել են պատը (ես չգիտեմ, թե երկուսից ո՞րը), և արձանագրութունն անհետացել է: Չէ՞ որ երկու հարյուր տարուց ի վեր այսպես են վարվում միջին դարերի սքանչելի եկեղեցիների հետ: Նրանց անդամահատումը կատարվում է ամեն կողմից՝ թե՛ ներսից, թե՛ դրսից: Քահանան ներկում է, ճարտարապետը քերում, հետո վրա է հասնում ժողովուրդը և քանդում:

Այսպիսով, բացի այն դյուրաբեկ հիշողութունից, որ այստեղ նվիրում է նրան այս գրքի հեղինակը, այսօր այլևս ոչինչ չի մնացել Աստվածամոր տաճարի խավարչտին աշտարակում փորագրված այս խորհրդավոր բառերից, ոչինչ չի մնացել այնքան տխրագին կերպով ամփոփված այդ անհայտ ճակատագրից: Պատի

1. Ծակատագիր (հուն.):

վրա այդ բառը գրած մարդը ջնջվել է շատ դարեր առաջ՝ սերունդների հետ, բառն էլ իր հերթին է ջնջվել եկեղեցու պատից, գուցե և եկեղեցին էլ շուտով ջնջվի աշխարհից:

Ահա այդ բառն էլ ծնունդ տվեց այս գրքին:

Մարտ, 1831

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔ

I

ՄԵԾ ՍՐԱՀԸ

Ուղիղ երեք հարյուր քառասունութ տարի, վեց ամիս և տասնինն օր առաջ փարիզցիք արթնացան բոլոր զանգերի աղմուկից, որ ամենայն ուժգնությամբ զողանջում էին Միջնաքաղաքի, Համալսարանի և Քաղաքի երեք շրջափակերում:

Սակայն 1482 թվականի հունվարի 6-ը այնպիսի օր չէր, որ հիշատակը պահած լիներ պատմությունը: Ոչ մի նշանակալի բան չուներ այն իրադարձությունը, որ հենց առավոտից շարժման մեջ էր դրել և՛ զանգերը, և՛ Փարիզի քաղաքացիներին: Ո՛չ պիկարդացիների կամ բուրգունդացիների գրոհ էր դա, ո՛չ սուրբ մասնատուփի սափոր, ո՛չ ճեմարանականների ըմբոստություն Լասսի այգում, ո՛չ ահեղագուլյն տիրակալի մերո պալոն արքայի մուտքը, ո՛չ էլ գողերին ու գողուհիներին կախելու հետաքրքրաշարժ տեսարանը Փարիզի Արդարադատության պալատի բակում: Դա փայլփլուն զգեստներով և փետրագարդ գլխարկներով զարդարված որևէ դեսպանության անակնկալ ժամանումն էլ չէր, որ այնքան հաճախ էր լինում տասնհինգերորդ դարում: Ընդամենը երկու օր էր անցել, որ դրանցից վերջինը՝ Ֆլանդրիայի դեսպանությունը հեծելաթափորով մուտք էր գործել Փարիզ՝ թագաժառանգի և Մարգարիտ Ֆլանդրիացու ամուսնության պայմանները կնքելու համար՝ ի մեծ անախորժություն պարոն կարդինալ դը Բուրբոնի, որ թագավորին դուր գալու համար ստիպված էր սիրալիր երևալ ֆլամանդական քաղաքապետների այդ

ուամիկ ամբոխին, մեծարել-հյուրասիրել նրանց իր Բուրբոնյան պալատում բազմաթիվ գեղեցիկ մորալիտներով, կատակերգերով և զավեշտներով, երբ հորդառատ անձրևը թրջում էր ապարանքի բաց դռան առաջ փռված հիանալի գորգերը:

Հունվարի 6-ին, այն, որ հուլիս էր Փարիզի ամբողջ խաժամուժը, ինչպես ժեհան դը Տրուան է ասում, անհիշելի ժամանակներից ի վեր միակցված կրկնակի հանդեսն էր՝ Թագավորաց² և Ծաղրածուների տոները:

Այդ օրը պետք է տեղի ունենային՝ հրավառություն հրևի հրապարակում, մայիսյան ծառի տնկումը Բրակի մատուռում, միստերիա Արդարադատության պալատում: Դրանց լուրը հաղորդել էին նախորդ օրը, քառուղիներով շփոթ փչելով, Փարիզի պրևոյի³ մարդիկ՝ մանուշակագույն կամլոյե չքեղ բաճկոնակներով և սպիտակ խոշոր խաչեր կրծքներին:

Վաղ առավոտյան տուն ու խանութ փակելով՝ քաղաքացիների և քաղաքացուհիների բազմությունն ամեն կողմից դիմում էր այս երեք նշված տեղերից մեկը: Ամեն ոք իր գնալիք տեղը որոշել էր՝ ոմանք հրավառության, ոմանք՝ մայիսյան ծառատնկումին, ոմանք էլ՝ միստերիա... Ի պատիվ Փարիզի հետաքրքրասեր պարապ մարդկանց վաղեմի ողջամտության՝ ասենք, որ այդ բազմության մեծ մասը դիմում էր դեպի հրավառությունը, որը միանգամայն համապատասխան էր եղանակին, կամ դեպի միստերիա, որը պիտի ներկայացվեր Արդարադատության ծածկված ու փակ մեծ սրահում, այնպես որ հետաքրքրասերները համամիտ էին, որ մայիսյան դեռափթիթ ծառը հունվարյան երկնքի տակ միայնակ դողդողա Բրակի մատուռի գերեզմանոցում:

2. Ըստ լուսավորչական եկեղեցու՝ Աստվածահայտնության տոնը:

3. Նախահեղափոխական Ֆրանսիայում այսպես են կոչվել զանազան բարձր պաշտոնյաներ՝ գերազանցապես քաղաքական կամ դատական իշխանության ներկայացուցիչներ: Փարիզի պրևոն արքայի քաղաքական-դատական ներկայացուցիչն էր:

ժողովուրդը հեղեղել էր մանավանդ Արզարազատուլթյան պալատը տանող ուղիները, որովհետև գիտեր, որ նախանցյալ օրը ժամանած Ֆլամանդական դեսպանները մտադրություն ունեին ներկա լինել միստերիայի ներկայացման, ծաղրածուների պապի ընտրության, որ նմանապես պետք է տեղի ունենար Մեծ դահլիճում:

Հեշտ գործ չէր այդ օրը մտնել մեծ սրահը, չնայած որ այն ժամանակ դա հուշակված էր որպես աշխարհի ամենամեծ, փակ ծածկով վայրը (թեև ճիշտ է, որ Սովալը դեռ չէր չափել Մոնտարթիի դղյակի մեծ դահլիճը): Բազմությամբ լեցուն պալատի հրապարակը լուսամուտներում խճողված հետաքրքրասերներին երևում էր որպես ծով, որի մեջ հինգ թե վեց փողոց, ինչպես նույնքան թվով գետաբերաններ, ամեն ընդհանուր էին թափում գլուխների նոր կոհակներ: Այդ բազմության ալիքներն անընդհատ աճելով՝ բախվում էին այն տների անկյուններին, որոնք այս ու այն տեղ դուրս էին ցցվում որպես նույնաբանակ հրվանդաններ՝ հրապարակի անկանոն ավազանի մեջ: Պալատի գոթական՝ բարձր ճակատի կենտրոնում գտնվող մեծ սանդուղքով անվերջ բարձրանում ու իջնում էր մարդկանց երկու հոսանք, որը ճեղքելով մեջտեղի անդաստակի վրա՝ լայն կոհակներով տարածվում էր դեպի իր երկու կողմնային աստիճանները. այդ գլխավոր սանդուղքը, կրկնում եմ, կարծես անընդհատ հոսում էր հրապարակի մեջ, ինչպես ջրվեժը՝ լճի մեջ: Աղաղակները, ծիծաղները, այդ հազարավոր ոտքերի դոփյունը անասելի աղմուկ ու ժխոր էին առաջացնում: Ժամանակ առ ժամանակ այդ ժխորն ու աղմուկը սաստկանում էին. ամբողջ բազմությունը դեպի գլխավոր սանդուղքը հրող հոսանքը ընկրկում էր, ալեկոծվում ու պտույտ տալիս: Դա առաջանում էր այն ժամանակ, երբ որևէ նետաձիգ հարված էր

4. Գոթական բառը, այն իմաստով, որ գործածում են ընդհանրապես, միանգամայն սխալ է, բայց և ամբողջովին սրբագործված: Մենք էլ ուրեմն ընդունում և ընկալում ենք, ինչպես ամենքը, բնութագրելու համար միջին դարերի երկրորդ կեսի ճարտարապետութունը. որի սկզբունքը սրածայր կամարն է և որը հաջորդել է առաջին շրջանի ճարտարապետությանը. իսկ սրա հատկանշականը կլոր կամարն է: (Ման. հեղինակի):

Հասցնում, կամ պրեռոյության պահակագործի ձին խոյանում էր կարգ ու կանոն հաստատելու. հիանալի ավանդույթ, որ պրեռոյությունը կտակեց գունդստաբլությանը, գունդստաբլությունը՝ հեծյալ պահակագործին, հեծյալ պահակագործն էլ՝ Փարիզի մեծ ժանդարմերիային:

Դռներում, պատուհանների ու լուսանցույցների մեջ և տանիքներին վխտացող քաղաքների հազարավոր բարի, խաղաղ ու ազնիվ կերպարանքները դիտում էին Փարիզը, նայում էին թոհուրթոհին և ավելին չէին պահանջում, որովհետև Փարիզի բնակիչներից շատերը բավականանում էին հանդիսատեսներին դիտելով, և մեզ համար արդեն ինքնին խիստ հետաքրքրական է այն պատը, որի ետևը որևէ բան է տեղի ունենում:

Եթե մենք՝ 1830 թվականի մարդիկս, կարողանայինք մտովին խառնվել տասնհինգերորդ դարի այդ փարիզցիներին և նրանց հետ էլ իրար քաշքշելով, հրելով ու թավալզլոր լինելով՝ մտնել Արդարդատության պալատի այդ հսկայական սրահը, որ այնքնա նեղվածք էր 1482 թվականի հունվարի 6-ին, ապա մեր առաջ բացվող տեսարանը գերծ չէր լինի ո՛չ հետաքրքրութունից, ո՛չ էլ հրապուլյրից, և մեր շուրջը կտեսնեինք այնքան հին բաներ, որ մեզ բոլորովին նոր կերևային:

Եթե ընթերցողը համաձայնի, մենք կփորձենք մտովի վերակենդանացնել այն սպավորությունը, որ կուեննար նա՝ մեզ հետ անցնելով այդ ընդարձակ սրահի շեմքը, մտնելով բաճկոնակներ, վերարկուներ ու կուրտիկներ հագած այդ ամբոխի մեջ:

Ամենից առաջ կդժային մեր ականջները, կշլանային մեր աչքերը: Մեր գլխավերևում կտեսնեինք սրածայր կամարավոր կրկնակ առաստաղ՝ փայտե քանդակներով զրվագված, ծովակապույտ ներկված՝ վրան էլ ոսկեգույն արքայաշուշաններ⁵: Մեր ոտքերի տակ՝ սև ու սպիտակ իրար հաջորդող մարմարե սալիկներով ծածկված հատակ: Մեզանից մի քանի քայլ հեռու՝ մի հսկայական սյուն, հետո մեկ

5. Վալուանների, այնուհետև նաև՝ Բուրբոնների դինաստիական խորհրդանիշը:

ուրիշը, ապա մի ուրիշը. ընդամենը յոթ սյուն սրահի երկարությամբ, որոնք նրա լայնքի կենտրոնում պահում էին կամարակապ կրկնակ առաստաղի կողային էջքերը: Առաջին չորս սյուների շուրջը կային առևտրականների կրպակներ՝ ապակուց ու փայլվուն իրերից խիստ շողջողուն. վերջին երեքի շուրջը՝ դատ ունեցողների անպարավարտիքներից ու դատախազների երկար թիկնոցներից մաշված ու փայլող կաղնեփայտե նստարաններ: Սրահի բոլորտիքը՝ բարձր պատերի երկայնքով, դռների միջև, պատուհանների միջև, սյուների միջև՝ Ֆրանսիայի բոլոր թագավորների արձանների անվախճան շարանը՝ սկսած Ֆարամոնից. ծույլ ու պարապ թագավորները՝ թեկըրը կախած և հայացքը խոնարհած, քաջարի ու սլաոտերպիստեր թագավորները՝ գլուխն ու ձեռքերը համարձակ երկինք բարձրացրած: Հետո սրակամար, երկար լուսամուտներին հազարերանգ ապակիներ. սրահի լայն ելքիւրի վրա՝ նրբորեն քանդակապարզված փարթամ դռներ, և այդ ամենը՝ կամարակապ առաստաղները, սյուները, պատերը, դուռ-լուսամուտի շրջանակները, որմնաքարնդակները, դռներն ու արձանները վերից վար ծածկված էին կապուլյո ու ոսկեպուշյո զմայլելի պարզունեքով, որն արդեն մի քիչ աղոտացած այն ժամանակաշրջանում, որ մինք նկարագրում ենք, գրեթե ամբողջովին անհետացել էր փոշու և սարդոստայնների տակ փրկչական 1549 թվականին, երբ Դյու Բրոյլը դեռ ավանդաբար հիանում էր նրանով:

Պատկերացրեք ուրեմն այդ երկարաձև հսկայական սրահը՝ լուսավորված հունվարյան դժգուշյո լույսով, նվաճված խայտարոցե ու աղմկոզ բազմությամբ, որ հորձանք էր տալիս պատերի երկայնքով ու պտտվում սյուների շուրջը, և արդեն մի տարտամ գալափար կկաղմբ այն ընդհանուր պատկերի մասին, որի հետաքրքրական մանրամասնությունները կփորձենք նշել ավելի ճշգրտորեն:

Աներկբա է, որ եթե Ռավայակը չսպաներ Հենրի IV արքային, ապա չէին լինի Արդարադատության պալատի գրասենյակին հանձնված թղթեր Ռավայակի դատավարության վերաբերյալ. չէին լինի

վերոհիշյալ թղթերի ոչնչացմամբ շահագրգռված մեղսակիցներ, հետևաբար՝ չէին լինի հրձիգներ, որոնք ավելի լայն միջոցներ չունենալով՝ ստիպված էին հրկիղել դատական գրասենյակը, որպեսզի վառեն այդ թղթերը, և հրկիղել Արդարադատության պալատը, որպեսզի վառեն գրասենյակը, հետևաբար և բնավ չէր լինի 1618 թվականի հրդեհը: Հինավուրց պալատը տակավին կանգուն կլիներ իր հինավուրց մեծ սրահով, և ես կկարողանայի ասել ընթերցողին՝ գնացե՛ք տեսեք. այդպիսով մենք երկուսս էլ զերծ կլինեինք, ես՝ պատկերելուց, նա էլ՝ մի անշնորհք նկարագրություն կարդալուց: Իսկ դա ապացուցում է մի նոր ճշմարտություն – մեծ իրադարձությունները ունենում են անհաշիվ հետևանքներ:

Արդարև, շատ հնարավոր է նախ, որ Ռավայակը մեղսակիցներ չուներ. երկրորդ, որ նրա մեղսակիցները, եթե նույնիսկ ուներ, ո՛չ մի մասնակցություն չունենային 1618 թվականի հրդեհին: Գոյություն ունի դրա խիստ հավանական երկու այլ բացատրություն ևս. առաջին՝ մեկ ոտնաչափ լայնությունը, մեկ արմունկաչափ բարձրությամբ խոշոր, բոցավառ սատուլը, որ, ինչպես գիտեն բոլորը, ընկավ Արդարադատության պալատի վրա, մարտի 7-ին, կեսգիշերն անց: Երկրորդ՝ Թեոֆիլի քառյակը.

Տեղի ունեցավ մի տխուր կատակ.

Տիկին արդարը Փարիզում այս մեծ,

Կերավ համեմունք՝ այնքան անքանակ,

Որ ապարանքն իր կրակի մատնեց:

Ինչ էլ որ կարծեն 1618 թվականի Արդարադատության պալատի հրդեհի այս եռյակ՝ քաղաքական, ֆիզիկական և բանաստեղծական բացատրության մասին, այնուամենայնիվ, դժբախտ փաստը՝ հրդեհը, անկասկած է: Շատ քիչ բան է մնում այսօր այդ աղետի պատճառով, մանավանդ այն բազմապիսի, հաջորդական վերականգնումներին

6. Համեմունք (épice) բառը ֆրանսերեն նշանակում է նաև դատավճար, նվեր՝ դատավորին:

պատճառով, որոնք պվարտել են այն, ինչ խնայել է հրդեհը. շատ քիչ բան է մնում Ֆրանսիայի արքաների այդ առաջին կացարանից, Լուվրի անդրանիկը եղող այդ պալատից, որն արդեն Ֆրիյպ Գեղեցիկի ժամանակ այնքան էր հնացել, որ նրա մեջ փնտրում էին Ռոբերտ արքայի կառուցած և Հելգադուսի նկարագրած փառահեղ շենքերի հետքերը: Համարյա ամեն ինչ անհետացել էր: Ի՞նչ է եղել դիվանատան այն սենյակը, որտեղ սուրբ Լյուդովիկոս արքան կատարեց յուր ամուսնությունը: Ի՞նչ է եղել այն այգին, որտեղ նա դատու գատաստան էր անում՝ «հագած կամլոյե զգեստ, մահուդե անթե վերնազգեստ և մինչև սև մաշիկները հասնող թիկնոց, պառկած գորգերի վրա ժուենվիլի՛ հետ»: Որտե՞ղ է Սիգիզմունդ կայսրի սենյակը. Կառլոս IV-ինը, Հովհան Անհողինը: Որտե՞ղ է այն սանդուղքը, որտեղից Կառլոս IV-ը հռչակեց շնորհատության իր հրովարտակը: Որտե՞ղ է այն սալը, որի վրա Մարսելը թագաժառանգի ներկայությամբ մորթեց Ռոբերտ դը Կլերմոնին և Շամպայնի մարչալին: Ո՞ր է այն դռնակը, որտեղ պատառոտվեցին հակապապական Բենեդիկտոսի կոնդակները, և որտեղից ետ գնացին այդ կոնդակները բերողները՝ ծաղրի համար փիլոն հագած ու խուլը դրած և հրապարակային մեղա ասելով ամբողջ Փարիզում: Որտե՞ղ է մեծ սրահն իր ոսկեզօծումով, ծովակապույտ ներկով, սրակամար դուռ-պատուհաններով, արձաններով, սյուներով, ամբողջովին քանդակաւրվագ ու աննեղր կամարակապ առաստաղով, որտե՞ղ է ոսկեզօծ սենյակը, քարաքանդակ առյուծը, որ կանգնած էր դռանը՝ գլխահակ, պոչը ոտքերի արանքը քաշած, ինչպես Սողոմոնի գահի առյուծները՝ խոնարհ դիրքով, ինչպես պատշաճ է, որ ուժը կանգնի արդարագատության առաջ: Հապա գեղեցիկ դռնե՞րը, լուսամուտների զմայլելի ապակիները. հապա երկաթաքանդակները, որոնք հուսահատեցնում էին Բիսկոյրներին. հապա գյուղ Հանսիի նրբակերտ կահո՞ւյթը...: Ի՞նչ է արել ժամանակը, ի՞նչ են արել մարդիկ այդ հրաշալիքները: Ի՞նչ են

7. Ֆրանսիացի պատմիչ. Լյուդովիկոս IX-ի խորհրդականը (1224-1317):

տվել մեզ այդ ամենի տեղ, գաղղիական այդ ամբողջ պատմութեան, այդ ամբողջ դոժմական արվեստի տեղ:— Սեն-ժերվիի շքադռան ճախողակ ճարտարապետ պարոն զը Բյուսի ծանր, ճխրված կոոր-կամարները, ահա սա՝ արվեստի փոխարեն: Իսկ ինչ վերաբերում է պատմութեանը, ապա մենք ունենք ճոռոմախոս հուշեր մեծ սյան մասին՝ Պատրյուի՝ տիպի մարդկանց դեռ շոնդացող բամբասանքը:

Այս ամենը մեծ բան չէ: Վերադառնանք իսկական հին Փարիզի իսկական մեծ սրահին:

Այս հսկայական գուգահեռագծի երկու ծայրերը գրավել էին մեկը միակտուր մարմարե շինված հռչակավոր սեղանը՝ այնքան երկար, այնքան լայն ու հաստ, որ երբեք չի ելել, ասում են հին կալվածատոմարները այնպիսի ոճով, որ կգրգուր Գարգանտյուլայի ախորժակը, աշխարհում մարմարե այդպիսի կտրված շիրտ. մյուսը այն մատուռը, որտեա կյուգովիկոս XI-ը քանդակել էր տվել իրեն՝ սուրբ Կուլյի դիմաց ծնկաչոք և ուր հրամայել էր տեղափոխել Կառլոս Մեծի և սուրբ կյուգովիկոս IX-ի արձանները, որովհետև կարծում էր, թե այդ երկու սրբերը, որպես Ֆրանսիայի արքաներ, մեծ վարկ ունենին երկնքում, առանց մտահոգվելու, որ թագավորների սրճանների շարանում երկու որմնախորշ կմնան դատարկ: Այդ մատուռը, որ դեռևս բոլորովին նոր էր, որովհետև կառուցված էր հագիվ վեց տարի առաջ, ամբողջովին այն գողտրիկ, նրբաճաշակ ճարտարապետութեան, հրաշալի քանդակագործութեան, նուրբ ու խոր մետաղադրվագման ոճով էր, նշում է գոթական դարաշրջանի վախճանը մեր երկրում և տևում է մինչև տասնվեցերորդ դարի կեսերը Վերածնութեան կախարդական երևակայութեանների մեջ: Շքադռան վերևում գետնոված լուսանցիկ-ձակոտկեն փոքրիկ վարդաքանդակը մասնափորապես նրբագույն գեղեցկութեան գլուխգործոց էր, ասես ժանյակե աստղ լիներ:

8. Նիկոյա Բուալոյի մարեկամը, փաստարան, հայտնի է իր ճոռոմ հոնտորութեամբ (1604-1681):

Սրահի մեջտեղը, գլխավոր դռան դեմուղեմը, պատին հենած՝ բարձրացել էին ոսկեճամուկ դիպակով ծածկված մի անդաստակ՝ ֆլամանդական դեսպանների և միստերիայի ներկայացմանը հրավիրված այլ բարձրաստիճան անձնավորությունների համար. այդ անդաստակի վրա շինել էին մի հատիկ մուտք՝ ոսկեզօծ սենյակի միջանցքի լուսամուտն օգտագործելով:

Ըստ ափանդական սովորության՝ միստերիան պիտի ներկայացվեր մարմարե սեղանի վրա: Հենց առավոտից էլ պատրաստել էին այդ սեղանը դրա համար. նրա մարմարե հոյակապ սալը, որ ամրողջովին խազմված էր դատավորական դասի կրունկներից, այժմ իր վրա կրում էր տախտակե, բավական բարձր մի վանդակ. որի վերին մակերեսը մատչելի լինելով ամրողջ սրահի հայացքներին՝ պիտի ծառայեր որպես բեմ, իսկ գորգերով քողարկված ներքնամասը պիտի լիներ պիեսի դերակատարների հանդերձարանը: Միամտաբար դրսից դրված ելարանը հանդերձարանի ու բեմի հաղորդակցության միջոց էր և իր թեք աստիճանները պետք է մատուցեր թե՛ մուտքերի, թե՛ հլքերի համար: Հետևաբար չկար դերասանի ո՛չ մի անսպասելի հայտնություն, ո՛չ մի հանկարծակի փոփոխություն կամ թատերական անակնկալ, որ ստիպված չլիներ բարձրանալ այդ ելարանով: Արվեստի ու մեքենաների անմեղ ու արժանամեծար մանկություն:

Արդարադատության պալատի բայլի՞՝ չորս սերժանտ՝ ժողովրդի բոլոր զվարճությունների մշտական վերակացուները տոների ժամանակ կամ մահապատժի օրերին, կանգնած էին մարմարե սեղանի չորս անկյուններում:

Ներկայացումը պիտի սկսվեր այն ժամանակ միայն, երբ պալատի մեծ ժամացույցը խփեր ցերեկվա տասներկուերորդ հարվածը: Անշուշտ, շատ ուշ էր դա թատերական ներկայացման համար. սակայն հարկ էր եղել ընտրել դեսպանների հարմար ժամը:

9. Ալբայական դատավոր: Գործածվել է Հայերհուում Կիլիկյան թագավորության ժամանակ:

Ահա այդ ամբողջ բազմությունն սպասում էր վաղ առավոտից: Այդ պարկեշտ հետաքրքրասերներից շատ շատերը լուսաբացից ուրիշ ցրտից սարսուռում էին պալատի մեծ աստիճանի առաջ. ոմանք նույնիսկ պնդում էին, թե ամբողջ գիշերն անց են կացրել մեծ դարպասի լայնքին պառկած, որպեսզի մտած լինեն, որ ամենքից շուտ ներս կմտնեն: Բազմությունն ավելանում էր ըոպե առ ըոպե և, ինչպես մակերեսից բարձրացող ջուրը, սպառնում էր ելնել պատերն ի վեր, ուռչել սյուների շուրջը, տարածվել պատվանդանների, քիվերի, պատուհանագոգերի, ճարտարապետական բոլոր ելուստների, քանդակների բոլոր ցցվածքների վրա: Հետևաբար՝ ճնշումը, անհամբերությունը, ձանձրությունը, անպարկեշտության ու գեթության հատկացված օրվա ազատությունը, դուրս ցցված արմուկի կամ երկաթադամ կոշիկի պատճառով ծագող բազմաթիվ կոնֆլիկտները, երկար սպասումից առաջացած հոգնությունը, դեսպանների ժամանման պահից դեռ շատ առաջ, թթու ու դատն շեշտ էին սվել այդ ներփակված, իրար կպած, ճզմված, կոխոտված ու շնչահեղձ եղող բազմության ժխորին: Լսվում էին միայն տրտունջներ ու չարամաղթություններ ընդդեմ ֆլամաների, վաճառականների պարագլխի, կարգինալ դը Բուրբոնի, Արդարադատության պալատի բայլի, տիկին Մարգարիտ Ավստրիացու, ճիպոտները պատրաստ պահած սերժանտների, ցրտի, շոգի, վատ եղանակի, Փարիզի նպիսկսպոսի, ծաղրածուների պապի, սյուների, արձանների, այս փակ դռան, այն բաց լուսամուտի. և այդ ամենը ի մեծ դավաճություն բազմության մեջ սփռված ճեմարանականների ու ծառաների խմբերի, որոնք այդ ամբողջ դժգոհությանը խառնում էին իրենց ծաղրն ու չարածճիությունները, և այսպես ասած՝ գնդասեղի հարվածներով հրահրում էին ընդհանուր վատ տրամադրությունը:

Այդ ուրախ դեերի մեջ կար նաև մի խումբ, որ լուսամուտներից մեկի ապակիները տեղահան անելուց հետո համարձակ կերպով նստել էր ելուստի վրա և այդտեղից փոխնիփոխ իր հայացքներն ու ծաղրուծանակն էր նետում թե՛ ներս, թե՛ դուրս՝ սրահի և հրապարակի

բազմութեանը: Նմանակելու նրանց ժեստերից, անդուսպ քրքիջնե-
րից, հեզնանքով լի կատակներից, որ փոխանակում էին իրենց ընկեր-
ներէ հետ սրահի մի ծայրից մյուսը, հեշտ էր եզրակացնել, որ այդ
երիտասարդ ճեմարանականները մասնակից չէին մյուս Հանդիսա-
կանների ձանձրույթին ու հոգնութեանը և իրենց մասնավոր հաճույ-
քի համար շատ լավ կարողանում էին իրենց աչքի առաջ եղածից քա-
ղել մի ներկայացում, որը համբերութունն էր տալիս նրանց սպասել
մյուսին:

— Արե՛ս վկա, դուք եք, ժոռաննե՛ս Ֆրոլո դե Մուլենդիլոն, — գոռում
էր դրանցից մեկը, խարտոյաչ մազերով, սիրուն ու չարածճի դեմքով
մի փոքրի դե, որ կառչել էր մի խոյակի ակտիթաքանդակներից. — Ի՞նչ
լավ են ձեզ անվանել ժեհանն դը Մուլեն¹⁰, որովհետեւ ձեր երկու բա-
զուկներն ու երկու սրունքները ասես քամուց պտտովող հողմաղացի
չորս թևեր լինեն: Ինչքա՞ն ժամանակ է այստեղ հք:

— Սատանայի ողորմածութեամբ՝ չորս ժամից ավելի է արդեն, —
պատասխանեց ժոռաննես Ֆրոլոն. — և ես հույս ունեմ, որ այդ ժամերը
կմտցնեն իմ հաշվի մեջ՝ քափարանում: Ես արդեն լսել եմ, թե ինչ-
պես Սիցիլիայի թագավորի ութ տիրացուները երաժշտական պատա-
րագի առաջին տունն էին թնդացնում ժամը յոթին, Սենտ-Շապելում:

— Ի՛նչ լավ տիրացու են, — վրա բերեց մյուսը. — դրանց ձայնն
ավելի սուր է, քան գդակները: Իսկ պարոն սուրբ Հովհաննեսին պա-
տարագ մատուցելուց առաջ, թագավորը պարտավոր էր իմանալ, թե
պարոն սուրբ Հովհաննեսը սիրո՞ւմ է պրովանսյան շեշտով միալար
երգվող լատիներենը:

— Սիցիլիայի թագավորի այդ անիծյալ տիրացուներին վաստակ
ընձեռելու համար է այդ պատարագն արել, — խայթով շեշտով դռնց
բազմությունից մի պառավ կին պատուհանի տակից: — Ասացե՛ք
խնդրեմ. փարիզյան հազար լիվր վճարել մե՛կ պատարագի համար,
այն էլ Փարիզի շուկայում ծովի ձուկ ծախելու հարկի հաշվին:

10. Մուլեն (moulin) նշանակում է աղաց, ջրաղաց:

– Զա՛յնդ կորիր, պառա՛վ,– վրա բերեց ձկնավաճառուհու կողքից մի գիրուկ ու լրջվեմ մարդ, որ հոտ չառնելու համար սեղմում էր իր քիթը:– Պատարագ մատուցել պետք է անշուշտ: Ձլինի՞, թե ուզում եք, որ թագավորը նորից հիվանդանա:

– Շա՛տ լավ սասցիր, պարոն ժիլ Լըկորնյու՝ թագավորի զգեստները մուշտակապատող վարպե՛տ,– գոչեց խոյակին փաթաթված փոքրիկ ճեմարանականը:

Արքայի զգեստները մուշտակապատող վարպետի չարաբաստիկ անունը՝ ընդունվեց բոլոր ճեմարանականների միահամուռ քրքիջով:

– Լըկորնյո՛ւ, ժի՛լ Լըկորնյու,– գոռում էին սմանք:

– *Cornutus et hirsutus*՞,– վրա բերեց մի ուրիշը:

– Դե իհարկե՛,– գոչեց խոյակի փոքրիկ դեր:– Էլ ի՞նչ եք քրքջում: Մեծապատիվ ժիլ Լըկորնյու՝ եղբայր արքայական ապարանքի պրեռ տյար ժեհան Լըկորնյուի, որդի Վենսանի անտառի առաջին դռնապան տյար Լըկորնյուի. բոլորն էլ Փարիզի քաղաքացիներ և բոլորն էլ՝ հայր ու որդի՝ ամուսնացած:

Հրճվանքը կրկնապատկվեց: Գիրուկ մուշտակագործը առանց ծպտուն հանելու ջանում էր խուլյա տալ ամեն կողմից իրեն սեւեռված հայացքներից. բայց իզուր՝ քրտնում ու փնչացնում էր միայն. փայտի մեջ մխրճվող սեպի նման՝ նրա թափած ջանքերն էլ միայն այն հետևանքն էին ունենում, որ ավելի ամուր էր սեղմվում հարևանների ուսերի միջև նրա լայն, կաթվածի տրամադիր, դժգոհությունից ու զայրույթից կարմրատակած դեմքը:

Վերջապես հարևաններից մեկը, որ նմանապես կարճահասակ, գիրուկ ու պատկառելի տեսքով մարդ էր, օգնության հասավ նրան:

– Ինչպիսի՛ խայտառակություն. այս ի՛նչ լեզվով եմ ճեմարանականները խոսում պատվավոր քաղաքացու հետ: Իմ ժամանակ ճիպոտի խուրճով դրանց մի լավ կղնգատեին, հետո էլ դրանով կվառեին:

Ամբողջ խումբը քրքջաց:

11. Եթե անջատենք՝ լը կորնյու (*le cornu*), կնշանակի կոտոշավոր:

12. Կոտոշավոր և մազոտ (լատ.):

– Պա՛հ-պա՛հ. այդ ո՞վ է երգում այս եղանակը. ո՞վ է դժբախտության այդ բվեճը:

– Լսի՛ր, ես դրան ճանաչում եմ, տյար Անդրի Մյունիեն է:

– Համալսարանի չորս երգվյալ գրադարանապետերից մեկն է, – ասաց մեկ ուրիշը:

– Ամեն ինչ չորս է այդ կրպակում, – գոռաց երրորդը. – չորս ազգ, չորս ֆակուլտետ, չորս տոն, չորս մատակարար, չորս հոգաբարձու, չորս գրադարանապետ:

– Դե՛ լավ. պետք է դրանց բուրդը մի լավ գզել, – ասաց ժեհան Ֆրոյուն:

– Մյունիե՛, մենք կվառենք քո գրքերը:

– Մյունիե՛, մենք կծեծենք քո ծառային:

– Մյունիե՛, մենք կսեղմենք քո կնոջը:

– Անուշ գիրուկ տիկին Ուղարդին:

– Որն այնքա՛ն թարմ, այնքա՛ն ուրախ է, կարծես այրի լինի:

– Գրողի բաժին դառնա՛ք, – մրթմրթաց տյար Անդրի Մյունիեն:

– Տյա՛ր Անդրի, – վերսկսեց ժեհանը, որ դեռ կախ էր ընկել իր խոյակից, – լռի՛ր, թե չէ կընկնեմ գլխիդ վրա:

Տյար Անդրին աչքերը հառեց վեր, կարծես մի վայրկյան չափեց սյան բարձրությունը, խեղկատակի ծանրությունը, մտովի բազմապատկեց այդ ծանրությունը արագություն քառակուսով և լուռ մնաց:

Ժեհանը դառնալով ուղմադաշտի տերը՝ հաղթական շարունակեց.

– Այո, ես այդ կանեմ, թեև սարկավազապետի եղբայրն եմ:

– Համալսարանի մեր պարոններն էլ լավ մարդիկ են, հա՛, այսպիսի օր էլ մեր առանձնաշնորհումները չեն հարգում: Ձէ՞ որ կա մայիսյան ծառատունկը և հրավառություն Քաղաքում. միստերիա, ծաղրածունների պապի ընտրությունն ու ֆլամանդական դեսպանները՝ Միջնաբաղաբում, իսկ Համալսարանում՝ ոչի՛նչ:

– Թեև Մոբեր հրապարակը բավական ընդարձակ է, – նկատեց լուսամուտագոգում հաստատված ճեմարանականներից մեկը:

– Կորչե՛ն ռեկտորը, Հոգաբարձուներն ու մատակարարները, – գոռաց ժոռանները:

– Այս երեկո հրավառություն պետք է սարքել Շան-Պայարում՝ տյար Անդրիի գրքերով, – վրա բերեց մի ուրիշը:

– Եվ դպիրների գրակալներո՛վ, – ասաց նրա հարևանը:

– Եվ պահապանների փայտերո՛վ:

– Եվ դեկանների թքամաններո՛վ:

– Եվ մատակարարների բուժօններո՛վ:

– Եվ Հոգաբարձուների տաշտերո՛վ:

– Եվ ռեկտորի նստարաններո՛վ:

– Կորչե՛ն, – վերսկսեց պատիկ ժեհանը ժամերգության եղանակով, – կորչե՛ն տյար Անդրին, պահապաններն ու դպիրները, աստվածաբանները, բժիշկներն ու եկեղեցական օրենսգետները, մատակարարները, Հոգաբարձուներն ու ռեկտորը:

– Աշխարհի վե՛րջն է սա, – մրթմրթաց տյար Անդրին՝ ականջները խցկելով:

– Ի դեպ, ահավասիկ ռեկտորը, որ անցնում է հրապարակով, – գոչեց պատուհանագոգին նստածներից մեկը:

Այդ խոսքի վրա ով կարող էր, դարձավ դեպի հրապարակը:

– Իսկապե՞ս մեր մեծահարգ ռեկտոր տյար Թիրոն է, – հարցրեց ժեհան Ֆրոլո դյու Մուլենը, որ կառչած լինելով ներքնակողմի սյունից՝ չէր կարող տեսնել դրսի անցուղարձը:

– Այո, այո, – պատասխանեցին մյուս բոլորը, – հենց նա է՝ ռեկտոր տյար Թիրոն:

Իրոք որ ռեկտորը և Համալսարանի բոլոր բարձրաստիճան մարդիկ թափորով գնում էին դեսպաններին ընդառաջ՝ այդ պահին կտրելով Արդարադատության հրապարակը: Պատուհանի մեջ սեղմված ճեմարանականները նրանց անցումը դիմավորեցին ծաղրական խոսքերով և հեգնական ծափահարությամբ: Ռեկտորը, որ գնում էր իր պաշտոնակիցների առջևից, կրեց առաջին համազարկը. այդ համազարկը սաստիկ էր:

– Բարի լույս, պարո՛ն ռեկտոր: Պահո՛, բարի լույս եմ ասում, է՛:
– Ինչպե՞ս է եղել, որ այստեղ է այդ հին խաղամուլը. թողե՞լ է ուրեմն իր զառերը:

– Ինչպե՛ս է վարգուս իր ջորու վրա. անասունի ականջները նվազ երկար են, քան ռեկտորինը:

– Պահո՛, բարի լու՛յս, պարո՛ն ռեկտոր Թիբո, Tybalde aleator¹³, վաղեմի՛ ապուշ, հի՛ն խաղամուլ:

– Աստվա՛ծ ձեզ պահապան. այս գիշեր վեց-ու-վեց շատ գցե՞լ եք:

– Օ՛, ինչպիսի՛ ճխլտված, արճճագուլն, ձգված ու ծեծված դեմք՝ խաղի ու զարի պատճառով:

– Ո՛ւր եք գնում այդպես, Թիբո՛, Tybalde ad dados¹⁴, մեջքը Համալսարանին դարձրած և դեպի քաղաքը վարգելով:

– Անկասկած գնում է այնտեղ՝ բնակարան վարձելու Թիբոտողե¹⁵ փողոցում, – գոչեց Փեհան դյու Մուլենը:

Ճեմարանականների ամբողջ խումբը կրկնեց տափակ բառախաղը որոտաձայն ու մուլեգին ծափահարություններով:

– Գնում ենք բնակարան փնտրելու Թիբոտողե փողոցում, այնպես չէ՞, պարո՛ն ռեկտոր, սատանայի խաղընկե՛ր:

Հետո եկավ Համալսարանի մյուս մեծավորների հերթը:

– Կորչե՛ն պահապանները, կորչե՛ն մահակակիրները:

– Ասա՛ տեսնեմ, Ռորե՛ն Պուսպեն, ո՞վ է այդ մեկը:

– Ժիրբեր դը Սյուլին է՝ Gilbertus de Soliaco-ն, Օտյունի կուլեջի դիվանապետը:

– Ա՛յ, ահա իմ կոշիկը. քո դիրքն ավելի լավ է. առ ու չպրտիր դրա դեմքին:

– Saturnalities mittimus ecce nuces¹⁶.

13. Թիբալդ (նույնը և՛ Թիբո)՝ խաղամուլ (լատ.):

14. Թիբալդը զառով (լատ.):

15. Վերևի լատիներենի Ֆրանսերենը (Thibaut aux dés), բառախաղ:

16. Սատուրնայի (ցոփ տոն հին Հռոմում) առթիվ ահա ձեզ ենք գցում ընկուլյաներ (լատ.)

– Կորչե՛ն վեց աստվածաբանները իրենց սպիտակ ժամաչապիկներով միասին:

– Մի՞թե դրանք աստվածաբաններ են. ես էլ կարծեցի, թե այն վեց սպիտակ սագերն են, որ սուրբ ժընևիևը տվել է քաղաքին՝ Ռոոնյիի ավատի փոխարեն:

– Կորչե՛ն բժիշկները:

– Կորչե՛ն գլխավոր և ըստ ցանկության ընտրված նյութերի վիճաբանությունները:

– Գիշերային գլխանոցս քեզ լինի սուրբ ժընևիևի դիվանապետ. ինչպե՛ս իմ իրավունքը կտրեցիր:

– Շատ ճիշտ է. Նորմանդական ազգային բաժնուժ ունեցած իմ տեղը տվեց պատիկ Ասկանիո Ֆալցասպադային, որ Բուրժի նահանգից է, մինչդեռ նա իտալացի է:

– Անարդար բան է դա, – գոչեցին բոլոր ճեմարանականները: – Կորչի՛ սուրբ ժընևիևի դիվանապետը:

– Էյ-Հե՛յ, տյա՛ր ժոռաքիմ դը Լադըհոր. էյ-Հե՛յ, Լուի՛ Դահույ. էյ-Հե՛յ, Լամբե՛ր Օկտրման:

– Սատանան խեղդի գերմանական ազգային բաժնի մատակարարին:

– Եվ սուրբ Մատուռի վանահայրերին՝ իրենց մոխրագույն թևամուշտակներով հանդերձ՝ *cum tunicis grisis!*

– *Seu de pellibus grisis furratis*¹⁷.

– Էյ-Հե՛յ, արվեստի վարպետնե՛ր: Այստեղ են բոլոր սիրուն սև փիլոնները, բոլոր սիրուն կարմիր փիլոնները:

– Այս բոլորը գեղեցիկ պոչ են կազմում ռեկտորի համար:

– Ասես ծովի հետ ամուսնանալու գնացող վենետիկյան դուքս լինի:

– Տե՛ս, է՛, տե՛ս, ժեհա՛ն, Սուրբ ժընևիևի կանոնիկոսները:

– Գրողի ծո՛ցը կանոնիկոսների դասը:

17. Մոխրագույն մուշտակով պճեված (լատ.)

– Արբա Կլոդ Շոա՛ր, վարդապետ Կլոդ Շոա՛ր, Հո Մարիամ Ժիֆարդին չե՞ք փնտրում:

– Գլատինյի փողոցում է պարում:

– Պազչոտների արքայի անկողինն է գցում:

– Իր չորս լուման է վճարում՝ *quatuor denarius*¹⁸.

– *Aut unum bombum*¹⁹.

– Ուզում եք, որ ձեր քթի տա՞կ վճարի:

– Տեսե՛ք, ընկերնե՛ր, տյար Սիմոն Սանգենն է անցնում, Պիկարդիայի Հոգաբարձուն, կինն էլ գավակին:

– *Post equitem sedet atra cura*²⁰.

– Համարձակ եղիր, տյա՛ր Սիմոն:

– Բարի լո՛ւյս, պարո՛ն Հոգաբարձու:

– Բարի գիշե՛ր, տիկի՛ն Հոգաբարձու:

– Բախտավոր են դրանք. ամե՛ն ինչ տեսնում են, – հառաչելով ասում էր ժոաննես դե Մոլենդինոն, որ շարունակում էր կախված մնալ իր խոյակի ականթատերեններից:

Այդ միջոցին Համալսարանի երգվյալ գրադարանապետ տյար Անդրի Մյունիեն կռացավ արքայական գգեստները մուշտակապատող տյար Ժիլ Լրկորնյուէի ականջին.

– Կրկնում եմ, պարո՛ն, աշխարհի վերջն է սա: Ոչ ոք երբևէ չի տեսել ճեմարանականների այսպիսի սանձարձակություններ. դարի անիծյալ գյուտերը՝ թնդանոթները, Ֆլշան հրանետները, ռմբանետները, մանավանդ տպագրությունը՝ Գերմանիայից եկած այդ մյուս ժանտախտը՝ ամեն ինչի կորստյան պատճառ են դառնում: Էլ ո՛չ ձեռագրեր կլինեն, ո՛չ էլ գրքեր. տպագրությունն սպանում է գրքի առևտուրը: Աշխարհի վերջն է գալիս:

– Ես էլ եմ դա նկատում թավշե գործվածքների կատարելագործումից, – ասաց մուշտակավաճառը:

18. Չորս դինար (լատ.): Ակնարկություն Ավետարանի այրի կնոջ լումային:

19. Կամ թե մեկ ծափ (լատ.):

20. Զրավորի ետևում նստել է մռայլ հոգսը (լատ., Հորացիոսից):

Այդ ըրուպին ժամացույցը խփեց տասներկուսը:

— Վերջապե՛ս... — գոչեց բազմությունը միաբերան:

Ճեմարանականները լռեցին: Դրան հաջորդեցին մի անասելի խլրտում, ոտքերի ու գլուխների մեծ շարժում, քիթը շոնդաձայն մաքրելու ու հազալու ընդհանուր ուժգին որոտ. ամեն ոք տեղավորվեց, ամրացավ, ցցվեց, խմբվեց: Ապա խոր լուռություն տիրեց. բոլոր վզերը մնացին ձգված, բոլոր բերանները՝ բաց, բոլոր հայացքները՝ սեեռված մարմարե սեղանի կողմը... Սակայն ոչ մի բան չերեաց այդտեղ: Պալատի բայլի չորս սերժանտները մնում էին այնտեղ՝ պրկված ու անշարժ, ինչպես ներկված արձաններ: Բոլոր հայացքները դարձան դեպի Ֆլամանդական դեսպաններին վերապահված անդաստակը: Դուռը մնում էր փակ, իսկ անդաստակը՝ դատարկ: Այդ բազմությունը վաղ առավոտից երեք բանի էր սպասում՝ ժամը տասներկուսին, Ֆլանդրիայի դեսպանությանը և միստերիա տեսնելուն: Տասներկուսը եկել էր ճիշտ ժամին:

Այժմ արդեն չափ-սահման անցավ:

Սպասեցին մեկ, երկու, երեք, հինգ ըրուպե, քառորդ ժամ. ոչ ոք չէր գալիս: Անդաստակը մնում էր դատարկ, թատրոնը՝ լուռ: Բայց անհամբերությանը հաջորդել էր բարկությունը: Շրջան էին կատարում ցասումնալի խոսքեր, ճիշտ է՝ դեռ ցած ձայնով: — Միստերիա՛ն, միստերիա՛ն. — մրմնջում էին խուլ կերպով: Գլուխների մեջ խմորում էր կատարվում: Մրրիկը, որ դեռ մոնչում էր միայն, ծփում էր այդ բազմության վրա: Եվ ահա առաջին կայծը նետեց ժեհան դյու Մուլենը:

— Միստերիա՛ն, և թո՛ղ գրողի ծոցը գնան Ֆլամանդացիները, — գոչեց նա ամբողջ ուժով՝ օձի պես գալարվելով իր խոյակի շուրջը:

Ժողովուրդը ծափ տվեց:

— Միստերիա՛ն, — կրկնեց բազմությունը, — իսկ Ֆլանդրիան գրողի ծոցը:

— Մեզ պետք է միստերիան, և իսկույն, — շարունակեց ճեմարանականը. — ապա թե ոչ՝ ես կարծում եմ, որ պետք է կախնեք պալատի բայլին՝ կատակերգի ու մորալիտեի փոխարեն:

– Շա՛տ լավ է ասված,– գոռաց ժողովուրդը,– և կախազան հանելն սկսե՞նք սերժանտներին:

Ցնծության ժխոր հաջորդեց դրան: Խնդճ չորս սերժանտներն սկսեցին գույնը գցել և նայել իրար: Բազմությունը շարժվում էր սերժանտների կողմը, և նրանք արդեն տեսնում էին, թե ինչպես փայտաշեն դյուրաբեկ ճաղերը, որ իրենց բաժանում էին բազմությունից, ծռվում ու փորները դուրս են գցում ամբոխի ճնշման տակ:

Բոպեն ճգնաժամային էր:

– Հո՛ւպ տվեք, հո՛ւպ տվեք,– գոռում էին ամեն կողմից:

Այդ բոպեին բեմի հանդերձարանի գորգածածկույթը, որ մենք նկարագրեցինք քիչ վերև, բարձրացավ և թողեց անցնի մի անձնավորություն, որի տեսքը միայն անմիջապես կանգնեցրեց բազմությանը և կարծես կախարդությամբ՝ զայրույթը վերածեց հետաքրքրասիրության:

– Լուությո՛ւն, լուությո՛ւն:

Անձնավորությունը շատ քիչ գոտեպնդված և բոլոր անդամներով դողալով, առաջացավ մինչև մարմարե սեղանի եզրը՝ անելով բազմաթիվ խոնարհություններ, որոնք, ինչքան ավելի էր նա մոտենում, այնքան ավելի նմանվում էին երկրպագության:

Այնուամենայնիվ, հանդարտությունը գրեթե հաստատվեց: Մնում էր միայն այն թեթև շշուռը, որ միշտ էլ բարձրանում է բազմության լուությունից:

– Պարո՛ն քաղաքացիներ,– ասաց նա,– և տիկի՛ն քաղաքացիուհիներ, մենք շուտով պատիվ կունենանք արտասանել և նորին սրբազնություն պարոն կարգինալի առաջ ներկայացնել չափազանց գեղեցիկ մի «մորալիտե», որի վերնագիրն է «Տիկին սուրբ կույս Մարիամի արդար դատաստանը»: Յուպիտերի դերը կատարելու եմ ես: Նորին սրբազնությունն այս պահին ուղեկցում է Ավստրիայի մեծահարգ պարոն դքսի դեսպանությանը, որն այս իսկ ժամին կանգ է առել լսելու, Բողե դարպասի մոտ, Համալսարանի պարոն ռեկտորի

Հանդիսավոր ճառը: Հենց որ սրբազնագույն կարդինալը ժամանի, մենք կսկսենք:

Կասկածից դուրս է, որ միմիայն Յուզիտերի միջամտությունը կարողացավ փրկել Արդարադատության պալատի բայլի չորս տարաբախտ սերժանտներին:

Եթե մենք պատիվ ունենայինք անձամբ հորինելու այս խիստ ճշմարտացի պատմությունը և հետևաբար՝ դրա համար պատասխանատու լինեինք մեր տիկին քննադատության առաջ, ապա այս պահին մեր դեմ չէր, որ կկարողանային վկայակոչել այս դասական պատվիրանը՝ *Nec Dues intersit*²¹.

Վերադառնալով մեր նյութին՝ նշենք, որ տեր Յուզիտերի զգեստը չափազանց գեղեցիկ էր և պակաս չնպաստեց խաղաղեցնելու բազմությունը՝ գրավելով նրա ամբողջ ուշադրությունը: Նա հագել էր սև թավշով ծածկված օղակահյուս զրահ, թավշի վրա՝ ոսկեփայլ գնդիկներ, գլուխը դրել էր ոսկեզօծված արծաթե կոճակներով զարդարուն երկծայր գլխարկ: Եվ եթե չլինեին կարմիր ներկը և լայն մորուսը, որոնցից յուրաքանչյուրը ծածկում էր նրա դեմքի կեսը, եթե չլինեիր նրա բռնած ոսկեզօծ ստվարաթղթե գլանաձև փաթեթը, որ ծածկված էր զանակներով ու թելերից կախված փայլուն մանր իրերով, և որի մեջ վարժ աչքը դյուրությամբ կկուահեր կայծակը, եթե չլինեին հունական ձևով ժապավենապատված մսագույն ոտքերը, ապա իր խիստ կեցվախձքով կարող էր դիմանալ Բերրիի պարոն դքսի զորամասի որևէ բրետայնցի նետածիգի հետ համեմատվելուն:

21. Աստված էլ թող չմիջամտի (լատ.):

ԳԻՆԻ ԳՐԵՆԳՈՒԱՐ

Սակայն երբ նա ճառում էր այդպես, նրա հազուստների առաջացրած միահամուռ բավարարությունն ու հիացմունքը հետզհետե փարատվում էին նրա խոսքերից. և երբ նա հասավ չարաբաստիկ եզրակացությունը՝ «Հենց որ սրբազնագույն կարգինսլը ժամանի, մենք կսկսենք», նրա ձայնը կորավ հայհույի որոտի մեջ:

– Անմիջապես սկսեցե՛ք միստերիան, իսկույն ևեթ միստերիան, – գոռում էր ժողովուրդը: Եվ բոլորի ձայների վրայով լսվում էր ժոռանես դե Մոլենդինոյի ձայնը, որ ծակում-անցնում էր ժխորը, ինչպես դուղուկը Նիմի նվագախմբում: – Իսկո՛ւյն ևեթ սկսեցեք, – ճչում էր ճեմարանականը:

– Կորչեն Յուլիտերն էլ, կարգինալ դը Բուրրոնն էլ. – գոռում էին Ռոբեն Պուսպենը և պատուհանում ծվարած մյուս ճեմարանականները:

– Իսկո՛ւյն ևեթ մորալիտեն, – կրկնում էր բազմությունը. – Հե՛նց հիմա, անմիջապե՛ս, ապա թե ոչ պարկ ու պարան կատակերգուներին ու կարգինալին:

Խեղճ Յուլիտերը մոլորուն հայացքով, շշմած, կարմիր ներկի տակից գույնը գցած՝ ձեռքից բաց թողեց կայծակը, հանեց գլխարկը և խոնարհուեցություն անելով ու դողալով՝ սկսեց թոթովել:

– Նորին սրբազանությունը... դեսպանները... տիկին Մարգարիտ Ֆլանդրիացին...:

Նա չէր իմանում՝ ինչ ասի: Ներքուստ վախենում էր կախաղան հանվելուց:

Վախենում էի խաժամուժից, որ կկախի իրեն՝ սպասել տալու համար. վախենում էր կարգինալից, որ կախել կտա իրեն՝ չսպասելու համար: Երկու կողմից էլ նույն անդունդն էր տեսնում՝ կախաղանը:

Բարեբախտաբար, մի մարդ եկավ ծանր դրուժյունից հանելու նրան ու հանձն առնելու պատասխանատվությունը:

Ճաղի այն կողմը, մարմարե սեղանի շուրջը թողած ազատ տեղում կանգնած մի անձնավորություն, որին ոչ ոք դեռ չէր նկատել, որովհետև նրա երկար ու բարակ մարմինը ամբողջովին պատսպարված էր որևէ տեսողական ճառագայթից այն սյան տրամաչափով, որին հենվել էր, այդ անձնավորությունը, կրկնում ենք, բարձրահասակ, նիհար, գունատ, խարտյաչ մազերով, դեռ երիտասարդ, թեև ճակատից ու այտերից արդեն կնճռոտած, փայլուն աչքերով ու ժպտադեմ, հնությունից փայլող և քրքրված սև սերժե հագուստով մի մարդ էր, որ մոտեցավ մարմարե սեղանին և նշան արեց խեղճ տառապյալին: Բայց նա չափազանց շփոթված լինելով՝ չէր տեսնում:

Նորեկը մի քայլ ևս առաջացավ:

– Յուպիտե՛ր, ի՛մ սիրելի Յուպիտեր,– ասաց նա:

Բայց նա ոչինչ չէր լսում:

Վերջապես բարձրահասակ խարտիչահերը համբերությունը հատած՝ համարյա թե գոռաց նրա քթի տակ.

– Միչե՛լ ժիրորն:

– Ո՛վ է կանչում ինձ,– հարցրեց Յուպիտերը՝ կարծես հանկարծակի արթնացած:

– Ես,– պատասխանեց սեռագիստ անձնավորությունը:

– Աա՛,– գոչեց Յուպիտերը:

– Սկսեցիք, իսկույն ևեթ,– ասաց նորեկը:– Բավարարեցիք ժողովրդին. ես հանձն եմ առնում մեղմացնել պարոն բայլին, որը կմեղմացնի պարոն կարդինալին:

Յուպիտերը թևթևացած շունչ քաշեց:

– Տյա՛րք իմ քաղաքացիներ,– ամբողջ կրծքով գոռաց նա բազմությանը, որ շարունակում էր ալմկել,– Հե՛նց հիմա կսկսենք:

– *Evoe, Jupiter Plauidite, cives!*²²– գոչեցին ճեմարանականները:

– Յնծությո՛ւն, ցնծությո՛ւն,– գոռաց ժողովուրդը:

Խլացուցիչ ծափահարություններ թնդացին, և Յուպիտերն արգեն մտել էր գորգավարագույրի ետևը, երբ դահլիճը դեռ դղրդում էր ցնծագին բացականչություններից:

Իսկ անծանոթ անձնավորությունը, որ այնպիսի մոգական ձևով փոթորիկը մեղմ ծփանք էր դարձրել, ինչպես մեր ծերուկ ու սիրելի կորնեյն է ասում, նորից համեստորեն քաշվել էր իր սյան կիսասավերի մեջ և անկասկած առաջվա պես անտեսանելի, անշարժ ու լուռ կմնար այգտեղ, եթե նրան դուրս չբերեին հանդիսատեսների առաջին շարքում կանգնած երկու դեռասի կանայք, որոնք նկատել էին նրա խոսակցությունը Միշել ժիրուրն-Յուպիտերի հետ:

– Պատվելի՛,– ասաց նրանցից մեկը՝ նշան անելով, որ մոտենա...

– Սո՛ւս կացեք, ի՛մ սիրելի Լիենարդ,– ասաց սիրուն, թարմ և տոնական զգեստներով զուգված-զարդարված նրա հարեանուհին:– Դպիր չէ դա, այլ աշխարհիկ մարդ, ուստի և չպետք է ասել «պատվելի», այլ «տյար»:

– Տյա՛ր,– ձայն տվեց Լիենարդը:

Անծանոթը մոտեցավ ճաղին:

– Ի՞նչ եք ուզում ինձանից, օրիորդնե՛ր,– ասաց նա հաճոյակամությամբ:

– Օ՛, ոչինչ,– պատասխանեց Լիենարդը՝ խիստ շփոթվելով.– իմ հարեանուհին՝ ժիսքետ լա-ժանսիենն է ուզում մի բան հարցնել ձեզ:

– Ո՛չ, ո՛չ,– ասաց ժիսքետը՝ սաստիկ կարմրելով.– Լիենարդն էր՝ ձեզ ասաց «պատվելի», ես էլ ասացի, թե պետք է «տյար» կոչել:

Մանկահասակ աղջիկները հայացքները խոնարհեցին: Խարտյաչ մագերով մարդը, որի ուզածն էլ հենց խոսակցության բռնվելն էր, նայում էր ժպտագին:

22. Յնծա՛, Յուպիտեր, ծափահարեցե՛ք քաղաքացիներ (լատ.):

– Ուրեմն ինձ ասելու բան չունե՞ք, օրիորդնե՛ր:

– Օ՛, բացարձակապես ոչինչ, – պատասխանեց ժիւքետը:

– Ոչինչ, – ասաց Լիենարդը:

Բարձրահասակ, խարտյաչ երիտասարդը մի քայլ արեց՝ ետ գնալու համար, սակայն հետաքրքրասեր աղջիկները իրենց որսը բաց թողնելու ցանկություն չունեին:

– Տյա՛ր, – ասաց աշխուժորեն ժիւքետը բացվող ջրարգելակից վազող առվի կամ իր որոշումը կայացրած կնոջ թափով. – ուրեմն դուք ճանաչո՞ւմ եք այն գինիորին, որը տիկին սուրբ կույսի դերը պիտի կատարի միստերիայի մեջ:

– Ուզում եք ասել Յուպիտերի՞ դերը, – հարցրեց անծանոթը:

– Այո, իհարկեւ, – միջամտեց Լիենարդը: – Ի՛նչ հիմար աղջիկ ես: Ուրեմն դուք ճանաչո՞ւմ եք Յուպիտերին:

– Միչել ժիբորնի՞ն, – հարցրեց անծանոթը. – այո, տիրուհի՛:

– Ի՛նչ փառահեղ մորուս ունի, – նկատեց Լիենարդը:

– Գեղեցի՞կ բան է լինելու այն, ինչ որ դրանք պիտի ասեն այստեղ, – ամաչկուտ կերպով հարցրեց ժիւքետը:

– Շա՛տ գեղեցիկ, օրիո՛րդ, – պատասխանեց անծանոթն առանց մազաչափ տատանվելու:

– Իսկ ի՞նչ պիտի լինի սյդ, – հարցրեց Լիենարդը:

– «Տիկին սուրբ կույսի արդար դատաստանը»՝ մորալիտե, եթե հաճելի է, օրիո՛րդ:

– Աա՛, այդ սարբեր բան է, – ասաց Լիենարդը:

Տիրեց կարճատև լռություն, որը խախտեց անծանոթը.

– Բոլորովին նոր մորալիտե է դա և դեռ չի ներկայացվել:

– Ուրեմն սա այն նույնը չէ, – ասաց ժիւքետը, – որ ներկայացրին երկու տարի առաջ, պապական պատվիրակի ժամանման օրը, և որի մեջ երեք գեղեցիկ աղջիկ դեր ունեին...

– Սիրենաների, – վրա բերեց Լիենարդը:

– Եվ բոլորովին մերկ էին, – ավելացրեց երիտասարդը:

Լիենարդը ամոթխածութեամբ հայացքը խոնարհեց: Ժիւքիտը նայեց նրան և նուէնպես աչքերը կախեց: Երիտասարդը ժպտալով շարունակեց.

– Խիստ զվարճալի տեսարան էր այդ: Այսօրվանը մորալիտե է՝ Հորինված հատկապես Ֆլանդրիայի օրիորդի համար:

– Հովվերգներ երգելո՞ւ են, – հարցրեց ժիւքետը:

– Փա՛հ, – գոչեց անծանոթը. – մորալիտեի մե՞ջ: Ժանրերը չպետք է շփոթիլ: Եթե կատակերգ լիներ, իհա՛րկի:

– Ափսո՛ս, – նկատեց ժիւքետը: – Այն օրը Պոնտոյի աղբյուրի մոտ կային վայրենի տղամարդիկ ու կանայք, որ կռվում էին իրար դեմ, զանազան դիրքեր ընդունում՝ հոգևոր փոքրիկ երգեր ու հովվերգեր երգելով:

– Այն, ինչ պատշաճ է պապական պատվիրակի համար, – բավական չորութեամբ ասաց անծանոթը, – պատշաճ չէ իշխանուհու համար:

– Իսկ նրանց մոտ, – ավելացրեց Լիենարդը, – բաղձաթիփ փողային գործիքներ մրցակցում էին իրար դեմ և որոտընդոստ եղանակներ նվազում:

– Անցորդներին էլ զովացնելու համար, – շարունակեց ժիւքետը, – աղբյուրի երեք բերաններից ցայտում էին գինի, կաթ ու հիպոկրաս²³. և ուզողն էլ խմում էր:

– Իսկ Պոմսոյից մի քիչ ներքև, – վրա բերեց Լիենարդը, – Երրորդութեան եկեղեցում, ներկայացնում էին Քրիստոսի չարչարանքը՝ առանց խոսքի:

– Շա՛տ լավ եմ հիշում, – գոչեց ժիւքետը: – Աստված խաչի վրա, աջից ու ձախից էլ երկու ավազակները:

Այստեղ արդեն երկու շաղակրատները ոգևորվելով պարոն պատվիրակի ժամանումը վերհիշելուց՝ սկսեցին միաժամանակ խոսել:

23. Եաքարով ու կինամոնով (դարչին) համեմված գինի:

– Իսկ ավելի այն կողմը, Նկարիչների դարպասում, կային չափազանց փարթամ հագնված այլ անձինք:

– Իսկ Սուրբ Անձեղուկյան աղբյուրի մոտ, հիշո՞ւմ ես այն որսորդին, որ շների ու որսորդական շեփորների աղմուկ-աղաղակով Հետապնդում էր եղնիկին:

– Հապա Փարիզի սպանդանոցո՞ւմ. այն լուսակերտները, որ պատկերում էին Դիեպի բանտը:

– Եվ երբ պատվիրակն անցավ, հիշո՞ւմ ես, Ժիսքե՛տ, գրոհեցին այդ բանտի վրա ու բոլոր անգլիացիների վիզը կտրեցին:

– Իսկ ի՞նչ գեղեցիկ դերակատարներ կային Շատլեի դարպասի մոտ:

– Հապա Լուժայափոխների կամուրջի դիմաց. ինչպե՛ս էին գուգել-գարգարել:

– Իսկ երբ պատվիրակն անցնում էր, բաց թողին ավելի քան երկու հարյուր երկվեցյակ ամեն տեսակ թռչուններ. որքա՛ն գեղեցիկ էր, Լիենա՛րդ:

– Այսօր ավելի գեղեցիկ կլինի, – ասաց վերջապես նրանց զրուցակիցը, որ կարծես անհամբերությամբ էր լսում:

– Վստահեցնո՞ւմ եք մեզ, որ այս միստերիան գեղեցիկ կլինի, – հարցրեց Ժիսքետը:

– Անկասկած, – պատասխանեց երիտասարդը, ապա որոշ փրունուկյամբ ավիաուցրեց. – օրիորդնե՛ր, ես եմ դրա հեղինակը:

– Իսկապե՞ս, – գոչեցին աղջիկները խիստ ապշած:

– Իսկապես, – պատասխանեց բանաստեղծը՝ թեթևակի ձգվելով. – այսինքն երկուսն ենք՝ Ժեհան Մարչանը, որ սղոցել է տախտակները և պատրաստել թատրոնի հարթակն ու լաստակները, ես էլ գրել եմ պիեսը: Իմ անունն է Պիեր Գրենգուար:

«Սիդ»-ի հեղինակն ավելի հպարտությամբ չէր ասի՝ Պիեր Կոռնելյ:

Մեր ընթերցողները կարողացան նկատել, որ բավական ժամանակ անցավ այն ըոպեից, երբ Յուլիտերը նորից մտավ վարազույրի տակ,

մինչև այն վայրկյանը, երբ նոր մորալիտեի Հեղինակն այդպես հանկարծակի հայտնվեց ժիսքետի և Լիենարդի միամիտ հիացմունքին: Նշանակալից է այն, որ մի քանի ըոպե առաջ այնքան հուզված բազմութունն այժմ հեզությամբ սպասում էր՝ հավատալով դերասանին. իսկ դա ապացուցում է այն մշտնջենական և դեռ այսօր էլ մեր թատրոններում զգացվող ճշմարտութունը, որ հասարակությանը համբերությամբ սպասել տալու լավագույն միջոցն այն է, որ հավաստես նրան, թե անմիջապես սկսելու են:

Բայց և այնպես ճեմարանական ժոռանները չէր քնել:

— Էյ-հե՛յ,— գոռաց նա հանկարծ այն խաղաղ սպասման պահին, որ հաջորդել էր ալեկոծությանը:— Յուպիտե՛ր, տիկի՛ն սուրբ կույս, սատանայի ձեռնածուկնե՛ր, ծաղրո՞ւմ եք մեզ, ի՞նչ է: Պիե՛սը, պիե՛սը, սկսեցեք, թե չէ մենք կվերսկսենք:

Դրանից ավելին պետք չէր:

Փայտակերտի ներսից լսվեց բարձր ու ցածր գործիքների նվագ, վարագույրը բարձրացավ, այնտեղից դուրս եկան խայտաբղետ ներկված ու շպարված չորս դերակատար, բարձրացան բեմի թեք ելարանը և հասնելով վերին հարթակին՝ շարքով կանգնեցին հասարակության դիմաց և խոնարհվելով ողջունեցին նրան: Այդ ժամանակ լռեց սիմֆոնիան. սկսվում էր միստերիայի ներկայացումը:

Չորս պերսոնաժները, իրենց արած խոնարհութունների վարձատրութունը ծափահարութուններով առատորեն հավաքելուց հետո, երկյուղած լուրթյան մեջ սկսեցին նախերգանքը, որից մենք հաճությամբ կփրկենք ընթերցողին: Առավել ևս, ինչ մեր օրերում էլ դեռ տեղի է ունենում, հասարակութունն ավելի շատ զբաղվում էր նրանց զգեստներով, քան թե դերի խոսքերով: Եվ իրականում արդարացի էր դա: Չորսն էլ հագել էին կեսը դեղին, կեսն սպիտակ զգեստներ, որոնք իրարից տարբերվում էին միայն գործվածքի տեսակով. առաջինը ոսկեգույն և արծաթագույն դիպակ էր, երկրորդը՝ մետաքսե, երրորդը՝ բրդե, չորրորդը՝ քաթանե: Առաջին պերսոնաժը աջ

ձեռքում բռնել էր սուր, երկրորդը՝ երկու ոսկե բանալի, երրորդը՝ կշեռք, չորրորդը՝ բաճ: Եվ որպեսզի օդնած լինեին այն ծուլլ մտքերին, որոնք այդ խորհրդանշանների որոշակիությունը հանդերձ, հասու չէին լինի դրանց իմաստին, ապա խոշոր, սև տառերով ասեղնագործել էին դիպակե գգեստի քղանցքին՝ իմ անուանն է ազնվականություն, մետաքսե զգեստի քղանցքին՝ իմ անուանն է Հոգևորականություն, բրդե գգեստի քղանցքին՝ իմ անուանն է վաճառականություն, քաթանե զգեստի քղանցքին՝ իմ անուանն է երկրագործություն: Երկու արու այլաբանությունների սեռը որոշակի նշված էր ամեն մի խելացի հանդիսատեսի համար իրենց ոչ այնքան երկար պարեզոտով և գլխին դրած գդակներով, մինչդեռ երկու իգական այլաբանություններն ավելի երկար պարեզոտով և եզրավոր գլխարկով էին:

Հանդիսատեսը չափազանց դժկամ մարդ պիտի լիներ, որպեսզի նախերգանքի բանաստեղծություն միջոցով չհասկանար, որ Երկրագործությունը ամուսնուցած էր Վաճառականություն, իսկ Հոգևորականությունը՝ Ազնվականություն հետ, և որ երկու երջանիկ զույգն էլ համայնորեն ունեին մի սքանչելի ոսկե գելֆին²⁴, որը հավակնում էին տալ միայն ամենագեղեցիկ աղջկան: Ուստի և նրանք ճանապարհ էին լնկել՝ ման գալու աշխարհում ու փնտրելու այդ գեղեցկուհուն: Եվ հաջորդաբար մերժելով Գոլկոնդի թագուհուն, Տրապիզոնի իշխանուհուն, Թաթարստանի մեծ խանի դստերը և այլն և այլն՝ Երկրագործությունն ու Հոգևորականությունը, Ազնվականությունն ու Վաճառականությունը եկել էին հանգստանալու Արգարագատության պալատի մարմարե սեղանի վրա՝ պատվավոր լսարանի առաջ, թափելով այնքան իմաստալից խոսքեր ու խրատներ, որ այդ ժամանակ կարելի էր շուայել արվեստների ֆալուլտետի քննություններին, այնքան սուփեստություն, սահմանում, պատկեր ու գործողություն, որ ուսանողները կարող էին գիտական առաջին աստիճանն ստանալ:

24. Այս բառը երկիմաստ է. նշանակում է և՛ դելֆին, և՛ թագաժառանգ (գոֆեն՝ dauphin):

Այս բոլորն իրոք շատ գեղեցիկ էր:

Սակայն այդ բազմության մեջ, որի վրա չորս այլաբանություններն իրար հետ մրցելով՝ մետաֆորների հորձանք էին թափում, չկար ավելի ուշադիր մի ականջ, ավելի բաբախուն սիրտ, ավելի խստահայաց աչք, ավելի ձգված վիզ, քան հեղինակ-բանաստեղծի, այն ազնիվ Պիեր Գրենգուարի աչքը, ականջը, վիզն ու սիրտը, որ մի բույն առաջ էր կարողացել դիմադրել իր անունը սիրուն աղջիկներին հայտնելու ուրախությունը: Նա մի քանի քայլ հեռանալով աղջիկներից՝ վերադարձել էր իր տեղը, սյան նտեր և այնտեղից լսում էր, դիտում, ըմբոշխնում: Այն բարյացակամ ծափահարությունները, որոնցով դիմավորել էին նախերգանքի սկիզբը, դեռ թնդում էին նրա ներսում, և նա ամբողջովին սուզվում էր այն վերացած հայեցողության մեջ, որով հեղինակը տեսնում է, թե ինչպես իր մտքերը մեկիկ-մեկիկ դերակատարի բերանից ընկնում են ընդարձակ լսարանի լուռության մեջ: Արժանահա՛րգ Պիեր Գրենգուար:

Որքան էլ դժվար լինի մեզ համար, այնուամենայնիվ, պիտի ասենք, որ այդ առաջին հափշտակությունը շուտով խուսվից: Հագիվ էր Գրենգուարն իր շրթունքները մատեցրել հրճվանքի ու հաղթանակի այդ արբեցնող թասին, որ դառնության մի կաթիլ իառնվեց դրան:

Ցնցոտիների մեջ կորած մի մուրացկան, որ սեղմ խցկվելով բազմության մեջ՝ չէր կարողանում ողորմություն հավաքել և հավանաբար բավական հատուցում չէր ստացել իր հարևանների գրպաններից, մտածել էր թառել որևէ տեսանելի տեղ՝ մարդկանց հայացքներն ու ողորմությունը գրավելու համար: Ուստի և նախերգանքի առաջին տողերի ժամանակ, հատուկ տախտակամածի սյուների օգնությամբ մագլցել-հասել էր այն քիվին, որը եզերում էր ճաղերի ներքևի մասը: Եվ այդտեղ նստած՝ բաղմունքյան ուշադրություն ու կարեկցանքն էր հայցում իր ցնցոտիներով և աջ բազուկը ծածկող զգվիլի վերքով: Նկատենք նաև, որ ոչ մի բառ չէր ասում նա:

Նրա լուռությունը թույլ էր տալիս, որ նախերգանքն անխափան ընթանա, և ոչ մի դգալի անկարգություն չէր առաջանա, եթե չար բախտը չուզեցնար, որ ճամարանական ժողովները իր սյան բարձունքից նկատի մուրացկանին և նրա ծեփծեփումները: Խելահեղ մի ծիծաղ բռնեց երիտասարդ խնդկատակին, որ առանց մտահոգվելու, թե ներկայացումը կրնո՞ւն հատվի և կլսանգարվի ընդհանուր կենտրոնացումը, ուրախ-զվարթ գոչեց.

— Պա՛հ, նայեցեք այդ ցավատանջին, որ ողորմություն է խնդրում:

Ով որ քար է գցել գորտերով լի ճահճի մեջ կամ հրացան է կրակել թռչունների երամի վրա, կարող է պատկերացնել, թե ի՞նչ ազդեցություն գործեց այդ անտեղի խոսքը ընդհանուր ուշադրության պահին: Գրենգուարը սարսուռաց դրանից, ինչպես էլեկտրական ցնցումից: Նախերգանքն ընդոստ կտրվեց, և բոլոր գլուխներն էլ խառնիխուռն շրջվեցին դեպի մուրացկանը, որ մտքով իսկ չանցկացնելով չփոթվել, բնութ հավաքելու մի լավ առիթ տեսավ այդ պահարանի մեջ և աչքերը կիսափակ, ողբազին ձայնով սկսեց կանչել.

— Ողորմացե՛ք խեղճ աղքատին:

— Վա՛յ, տո՛... Հոգիս վկա, Կլոպին Տրույֆուն է դա,— շարունակեց ժողովները:— Պահո՛, ախպե՛րս, քո վերքը սրունքիդ վրա ուրեմն նեղո՞ւմ էր քեզ, որ փոխադրել ես թևիդ վրա:

Այդ ասելով՝ նա կապիի ճարպկությունը մի մանր սպիտակ դրամ գցեց այն թաղիքե ճենճոտ գլխարկի մեջ, որ պարզել էր մուրացկանն իր հիվանդ ձեռքով: Մուրացկանն առանց շարժվելու և աչքը թարթելու՝ ընդունեց ողորմությունն ու ծաղրը և լալահառաչ շեշտով շարունակեց.

— Ողորմացե՛ք խեղճ աղքատին:

Այս պատահարը բավական զվարճացրեց հանդիսատեսներին, որոնց մեծ մասը, Ռոբին Պուսպենի և բոլոր ճամարանականների գլխավորությամբ, ցնծազին ծափահարում էր այն արտառոց դուետը, որը

նախերգանքի կեսին Հանպատրաստից սկսել էին ճեմարանականն իր ճղճղան ձայնով և մուրացկանը իր անայլայլ սաղմոսերգությամբ:

Խիստ դժգոհ էր Գրենգուարը: Առաջին սպառնալից սթափված՝ նա մեծ ջանք թափելով գտնում էր բեմում գտնվող չորս դերակատարներին:

– Շարունակեցե՛ք, գրո՛ղը տանի, շարունակեցե՛ք, – առանց նույնիսկ արժանի համարելու արհամարհական մի հայացք նետել ընդհատողներին:

Այդ ընդհատումը նա զգաց, որ քաշում են իր վերնագգեստի քղանցքից. նա բավական դժկամ ու վրդովված շուռ եկավ և դժվարությամբ կարողացավ ժպտալ: Բայց ժպտալն անհրաժեշտ էր, որովհետև ժիսքետ լա-ժանսիենի գեղեցիկ բազուկը ճաղի արանքից մտած ներս՝ այդ ձևով հայցում էր նրա ուշադրությունը:

– Շարունակե՞ն պիտի, պարո՛ն, – հարցրեց դեռատի աղջիկը:

– Անշուշտ, – պատասխանեց Գրենգուարը բավականին վիրավորված այդ հարցից:

– Այդ դեպքում, պարո՛ն, – շարունակեց ժիսքետը, – սիրալիրություն չէիք ունենա բացատրելու ինձ...

– Թե ինչ պիտի ասե՞ն, – ընդհատեց Գրենգուարը: – Դե՛ լավ, լսեցեք:

– Ոչ, – վրա բերեց ժիսքետը, – այլ այն, ինչ ասացին մինչև հիմա: Գրենգուարն ընդոստ շարժում գործեց այն մարդու նման, որի բաց վերքին դիպչում են:

– Սև ցա՛վը տանի քեզ պես հիմար ու բթամիտ աղջկան, – ասաց նա ատամների արանքից:

Այդ ընդհատից սկսած ժիսքետը ջնջվեց նրա մտքից:

Մինչ այս, մինչ այն՝ դերակատարները հնազանդվել էին նրա հրամանին, և հասարակությունը տեսնելով, որ նրանք սկսում են դերակատարումը, սկսեց լսել՝ բավական շատ գեղեցկություններ կորցնելով այդպես անակնկալ ձևով կտրված պիեսի երկու մասերի

միակցելուց: Գրեկոկաթուղի խիստ կամացուկ խորհրդածուլմ էր այդ մասին: Այնուամենայնիվ, քիչ-քիչ հանդարտութիւնը վերահաստատուեց. ճեմարանականը լուռ էր, մուրացկանը հաշվում էր իր գլխարկի փոքր գումարը, և պիեսը նորից գրավեց հանդիսատեսների ուշադրութիւնը:

Իրականում շատ գեղեցիկ աշխատութիւն էր դա, և մենք կարծում ենք, որ այսօր էլ կարող էին հիանալի օգտվել դրանից՝ որոշ բաներ մշակելուց հետո: Նրա ֆարսույան, որ մի քիչ երկար ու մի քիչ դատարկ էր, այսինքն այն ժամանակվա կանոններով էր, պարզ էր, և Գրեկոկաթուղի իր խղճի միամիտ սրբարանում հիանում էր դրա հստակութիւնից: Ինչպես հեշտ է կռահել, այլաբանական չորս սլեյտոնաժները մի քիչ հոգնել էին աշխարհի երեք մասերը չափչփելուց՝ առանց կարողանալու պարտ ու պատշաճ ազատվել իրենց ոսկե դելֆինից: Դրանից հետո սկսվում էր հրաշալի ձկան ներբողը՝ հազարավոր նուրբ ակնարկներով Մարգարիտ Ֆլանդրիացու երիտասարդ նշանածի հասցեին, որ այդ ժամանակ տխուր-տրտում միայնակ ապրում էր Ամբուլազի դղյակում և ամենեւին չէր կասկածում, որ Երկրագործութիւնն ու Հոգեորականութիւնը, Ազնվականութիւնն ու Վաճառականութիւնը իր պատճառով շուրջերկրյա ճանապարհորդութիւն էին կատարել: Վերոհիշյալ դելֆինը գեղեցիկ էր, երիտասարդ, ուժեղ և մանավանդ (արքայական բոլոր առաքինութիւնների հիանալի՝ աղբյուր) Ֆրանսիայի առյուծի որդին էր: Ես հայտարարում եմ, որ այս համարձակ փոխաբերութիւնը սքանչելի է, և այլաբանութեան ու արքայական հարսնեգութեան օրվա թատրոնի բնական պատմութիւնը ամենեւին չի շփոթվում, որ առյուծի տղան դելֆին է լինում: Ահա հենց այս հազվագեպ և մանվածապատ խառնուրդներն էլ ապացուցում են հեղինակի ներշնչումը: Այնուամենայնիվ, քննադատութեանն էլ բաժին հանելով՝ ասենք, որ բանաստեղծը կարող էր այդ գեղեցիկ միտքը զարգացնել ավելի պակաս, քան երկու հարյուր տողի մեջ: Ծիշտ է նաև, որ միտերիան պետք է տեւեր

ժամը տասներկուսից մինչև չորսը՝ ըստ պարոն պրեռոյի կարգադրության, հետեւաբար՝ որևէ բան պետք է ասվեր: Անկախ դրանից՝ համբերությամբ լսում էին:

Եվ հանկարծ օրիորդ Վաճառականության և տիկին Ազնվականության միջև ծագած վեճի ճիշտ կեսին, այն բոպեին, երբ տյար Երկրագործությունն արտասանում էր հետեւյալ զմայելի չափատողը՝

*Onc ne vis dans les bois bête plus triomphante*²⁵,

Հատուկ անդաստակի դուռը, որ մինչ այդ այնքան անպատեհ կերպով մնացել էր փակ, բացվեց է՛լ ավելի անպատեհ, և բարապանի հնչեղ ձայնը անսպասելիորեն հայտարարեց. «Նորին սրբազնություն գերապատիվ կարդինալ դը Բուրբոն»:

III

ՊԱՐՈՆ ԿԱՐԴԻՆԱԼԸ

Խեղճ Գրենգուար: Սեն-ժանի բոլոր խոշոր, կրկնակ ճայթռուկների թնդյունը, քսան հրահարի համազարկը, Բիյի աշտարակի այն նշանավոր հրանոթի որոտը, որ Փարիզի պաշարման ժամանակ, 1465 թվականի սեպտեմբերի 29-ի կիրակի օրը, մի հարվածով յոթ բուրգունդացի սպանեց, Տամպլի դարպասի մոտ ամբարված թնդանոթային ամբողջ վառոդի պայթյունը պակաս սաստկությամբ կդժժացնեին նրա ականջը այդ հանդիսավոր ու դրամատիկական պահին, քան ինչ-որ բարապանի բերանից դուրս եկած հետեւյալ մի քանի բառերը. «Նորին սրբազնություն գերապատիվ կարդինալ դը Բուրբոն»:

Դրա պատճառը բնավ էլ այն չէր, որ Պիեր Գրենգուարը վախենում էր պարոն կարդինալից կամ արհամարհում էր նրան: Ո՛չ. նա

25. Չի տեսնվել գեռ անտառում ավելի հալթական մի գազան (հին Փրանս.):

ոչ այդպիսի թուլութիւն ունեւր, ոչ էլ այդպիսի Հանձնապաստանութիւն: Լինելով իսկական էկլեկտիկ, ինչպես այսօր կասեին, Գրեհըուարը մեկն էր այն վեհացած ու հաստատ, չափավոր ու հանդարտ մտքերից, որոնք միշտ էլ կարողանում են ամեն ինչում մեջտեղը բռնել (*stare in dimidio rerum*) և տողորված են բանականութեամբ ու ազատամիտ փիլիսոփայութեամբ՝ կարողինալներին կարևորելով հանդերձ: Փիլիսոփաների արժեքավոր և երբեք չընդհատվող ցեղն է այդ, որոնց իմաստութիւնը, որպես մի ուրիշ Արիստոտել, կարծես տվել է թելի կծիկ, որն արձակելով գնում են նրանք աշխարհի սկզբնավորութիւնից սկսած՝ մարդկային գործերի լաբիրինթոսի միջով: Նրանց հանդիպում ես բոլոր ժամանակներում, միշտ միատեսակ, այսինքն՝ միշտ ըստ իրենց ժամանակի:

Եվ հաշի մեջ չմտցնելով մեր Պիեր Գրեհըուարին, որ նրանց ներկայացուցիչը կլինեւր տասնհինգերորդ դարում, եթե մենք կարողանայինք տալ նրա լրիվ պատկերը, որին արժանի է, ապա անկասկած նրանց ոգին էր խանդավառում հայր Դյու Բրյուլին, երբ տասնվեցերորդ դարում գրում էր միամտորեն վսեմ, բոլոր դարերին արժանի այս խոսքերը. «Ես եմ փարիզցի՝ ազգով, և փարիզյան խոսելակերպով, որովհետև *parthisia* հունարեն նշանակում է խոսելու ազատութիւն, որ ես գործ եմ անել նույնիսկ գերապատիվ կարգինալների՝ Կոնտիի տեր իշխանի հորեղբոր ու եղբոր նկատմամբ, պահպանելով հանդերձ նրանց մեծութեան հարգանքը և առանց զայրացնելու ոչ ոքի նրանց շքախմբից, իսկ դա քիչ բան չէ»:

Այսպիսով Գրեհըուարի վրա գործած անախորժ տպավորութեան մեջ ոչ ատեղութիւն կար կարողինալի հանգեպ, ոչ էլ արհամարհանք՝ նրա ներկայութեան նկատմամբ: Ծիշտ հակառակը, մեր բանաստեղծը բավականաչափ առողջ դատողութիւն և խիստ հնամաշ վերնագրեստ ունեւր, որպեսզի առանձնակի արժեք չտար այն բանին, որ իր նախերգանքի բազմաթիվ ակնարկութիւնները, մասնավորապես՝ Ֆրանսիայի առյուծի որդու՝ դոֆինի (թագածառանգի)

փառաբանութիւնը չընկալին սրբազնագույնի ականջները: Սակայն շահայինդրութիւնը չէ, որ գերիշխում է բանաստեղծների ազնիվ խառնվածքի մեջ: Ես ենթադրում եմ, որ Լթե բանաստեղծի էությունը նշանակենք տասը թվով, ապա անկասկած քիմիկոսը, դրա անայիզն ու դեղաբաշխումն անելով, ինչպես Ռարլեն է ասում, կգտնէր, որ դա կազմված է մեկ բաժին շահայինդրութիւնից և ինը բաժին ինքնասիրութիւնից: Եվ ահա այն ըոպին, երբ դուռը բացվեց կարգինայի Համար, Գրենգուարի ինքնասիրութեան ինը բաժինը, ժողովրդի Հիսյամունքի շնչից ուռած ու փքված, այնպիսի զարմանայի աճման էր հասել, որ դրա տակ կարծես խեղդված՝ անհետանում էր շահի այն աննշմարելի հյուլն, որ քիչ առաջ նկատեցինք բանաստեղծների կազմութեան մեջ, ի դեպ, այն թանկարժեք բազալլիչը, ռեսալակսնութեան ու մարդկայնութեան այն ծանրույթը, առանց որի գեանին չէին դիպչի նրանք: Գրենգուարը հրճվում էր, որ զգում, տեսնում է, այսպես ասած, շոշափում մի ամրողջ, ճիշտ է՝ անպիտան հասարակութուն, բայց ինչ հոգ. չէ՞ որ այդ հասարակութիւնը ապշած, քարացած, կարծես շնչահեղձ ինելով լսում էր իր հարսնեղբայրի բոլոր մասերից ամեն ըոպե բխող երկարաշունչ տիրադները: Ես հաստատում եմ, որ նա էլ բաժանում էր ընդհանուր երանութիւնը, և հակառակ Լաֆոնանին, որ իր «Ճլորենցիացի» կատակերգութեան ներկայացմանը հարցնում էր՝ «Ո՞վ է այս գուսաներգը հեղինակած անտաշը», Գրենգուարը հաճութեամբ իր կողքի մարդուն կհարցնէր. «Ո՞ւմն է այս գլուխգործոցը»: Ուստի և կարելի է պատկերացնել, թե ինչպիսի՞ տպավորութիւն գործեց նրա վրա կարգինայի Հանկարծակի ու անժամանակ գալուստը:

Այն, ինչից նա վախենում էր, լիովին կատարվեց: Նորին սրբազնութեան մուտքը տակնուվրա արեց հանդիսականներին: Բոլոր գլուխները շրջվեցին դեպի անդաստակը: Դա բավական էր, որ այլևս չլսեն:— Կարգինայ՛ը, կարգինայ՛ը,— կրկնեցին բոլոր բերանները: Չար սբաստիկ նախերգանքը ընդհատվեց երկրորդ անգամ:

Կարգի նալը մի վայրկյան կանդ առավ անդաստակի շեմքին, և որ բավական անտարբերությամբ հայացքը ման էր ածում հանդի-
ասարահի վրա, ժխորը կրկնապատկվում էր: Ամեն ոք ուզում էր ավե-
ի լավ տեսնել նրան: Ամեն մարդ փորձում էր իր գլուխը հենել
արևանի ուսին:

Իրոք որ բարձրաստիճան անձնավորություն էր նա, և նրան տես-
ելն արժեր, իհարկե, որևէ կատակերգության դիտումը: Արքեպիս-
տոս, Լիոնի կոմս և Գաղղիայի գահերեց կարգինալ Շառլ դը Բուր-
անը խնամի էր միաժամանակ Լյուդովիկոս XI-ին, իր եղբոր՝ Բոժյոյի
ենյոր Պրերի միջոցով, որն ամուսնացել էր արքայի անդրանիկ
ստեր հետ, և խնամի էր Կառլոս Հանդուգնին, իր մոր՝ Ագնես Բուր-
ունդացու միջոցով: Նշենք, որ Գաղղիայի գահերեց եպիսկոպոսի
նավորության տիրապետող, հատկանշական և որոշակի դիժը պալա-
տականի ոգին էր և իշխանավորներին խնկարկելը: Կարելի է պատ-
երացնել այն անհամար դժվարությունները, որ պատճառել էր նրան
այդ կրկնակի ազգականությունը, և այն աշխարհիկ կյանքի խու-
ժերը, որոնց միջով հոգևորականի նրա զավակը ստիպված էր խու-
րափումներով ընթանալ, որպեսզի չփշրվեր ոչ Լյուդովիկոսից, ոչ էլ
ժառուսից՝ այդ Խարիրդայից ու Սիցիլիայից, որը բզկտել էր Նեմու-
րի դքսին և Սեն-Պոլի գունդատարին: Երկնքի ողորմածությամբ նա
ատ լավ էր պրծել այդ ուղևորությունից և առանց խոչընդոտի հա-
նել էր Հռոմ: Բայց չնայած այն բանին, որ նավահանգստում էր նա,
և հենց նրա համար, որ նավահանգստում էր, ապա երբեք առանց
անհանգստանալու չէր հիշում այնքան երկար ժամանակ տազնապ-
երով ու աշխատանքով լի իր քաղաքական կյանքի վայրիվերում-
ները: Ուստի և նա սովորություն ուներ ասելու, որ 1476 թվականը
և ու պալատակ էր եղել իր համար, դրանով կամենալով ասել, որ այդ
ոտարվա ընթացքում կորցրել էր իր մորը՝ դքսուհի դը Բուրբոնեին և
Խորեղբոր տղային՝ Բուրգունդիայի դքսին, որ մի սուգը մխիթարել էր
որան մյուս սուգից:

Իսկ այնպես բարի մարդ էր նա, վարում էր կարդինալի ուրախ կյանք, Հաճությամբ զվարճանում էր Շալյուոյի տեղական արքունի գինով, ամենևին չէր ատում Ռիչարդ լա Գարմուստին և Թոմաս լա Սայարդին, ավելի շուտ սիրուն աղջիկներին էլ ողորմություն տալիս, քան թե պառավ կանանց և այս բոլորի Համար խիստ սիրելի էր Փարիզի Հասարակ մարդկանց: Նա ման էր գալիս միայն բարձր ծագում ունեցող, կնամեծար, ուրախ և ցանկության դեպքում կերուխումից չխուսափող եպիսկոպոսների ու աբբաների մի փոքրիկ շքախմբով, և շատ անգամ Սեն-ժերմեն-ը՝ Օքսեռի պատվարժան բարեպաշտուհիները երեկոյան Բուրբոնյան պալատի լուսավոր պատուհանների տակից անցնելիս զայրացել էին՝ լսելով, որ ցերեկը իրենց Համար եկեսցէ երգող միևնույն ձայները բաժակների զնվզնգոցների ընկերակցությամբ երգում են իր խուլերին երրորդ թագ ավելացրած Բենեդիկտոս XII պապի բաբոսյան առակավոր երգը՝ *Bibamus papaliter*²⁶:

Անկասկած, այնչափ իրավացի հիմունքներով ձեռք բերված այդ ժողովրդականությունն էր, որ ներս մտնելիս նրան զերծ պահեց մի րոպե առաջ այնքան դժգոհ և կարդինալին Հարգանք մատուցելու տրամադրություն գրեթե չունեցող ազմկահուլյո բազմության վատ ընդունելությունից այնպիսի մի օր, երբ ինքը՝ ամբոխը, պապ պիտի ընտրեր: Սակայն փարիզցիների ոխը երկար չի տևում, և բացի դրանից՝ ներկայացումը տիրաբար սկսել տալով, բարեմիտ քաղաքացիները Հաղթել էին կարդինալին, և այդ Հաղթանակը բավական էր նրանց: Ասենք նաև, որ կարդինալ դը Բուրբոնը գեղեցիկ տղամարդ էր, ուներ շքեղ Հագուստ, որը վայելչապեղ էլ Հագնում էր: Այդ նշանակում էր, որ նրա կողմն էին բոլոր կանայք, Հետևաբար՝ Հանդիսասարհի լավագույն կեսը: Ինչ խոսք, որ անարդար և վատ ճաշակի նշան կհամարվեր Հայհուլով դիմավորել մի կարդինալի ներկայացմանն սպասել տալու Համար, երբ նա գեղեցիկ մարդ է և շատ լավ է Հագնում իր կարմիր զգեստը:

26. Խմենք պապի պես (լատ.):

Նա ներս մտավ, բարեկեց ներկաներին մեծավորների այն ժառանգաբար անցնող ժպիտով, որ ցույց են տալիս նրանք Հասարակ ժողովրդին, և դանդաղ քայլերով դիմեց դեպի վառ կարմիր թավշով պատված իր բազկաթուղ՝ որևէ այլ բանի մասին մտածողի տեսքով: Նրա չբախումբը, որ այժմ մենք կանվանեինք եպիսկոպոսներից ու արքաներից կազմված շտաբ, նրա ետևից ներխուժեց անդաստակ՝ կրկնապատկելով անշուշտ պարտերի ժխորն ու հետաքրքրասիրությունը: Ամեն ոք սկսեց մատնացույց անել նրանց, անունները տալ, Հայտարարել, որ ճանաչում է սրան կամ նրան. մեկը Մարսելյի պարոն եպիսկոպոս Ալոլելին, եթե հիշողությունս ինձ չի դավաճանում, մյուսը Սեն-Դընիի արքայարանի վանահորը, մեկն էլ՝ Սեն-ժերմենդե-Պրեի արքա Ռոբեր դը Լեսպինասին՝ Լյուդովիկոս XI-ի սիրուհիներից մեկի այդ անառակ եղբորը, և այդ ամենը բազմաթիվ սխալմունքներով ու խժալուր ձայներով: Գալով ճեմարանականներին, ապա նրանք Հայհոյում էին: Նրանց օրն էր դա, ծաղրածուների տոնը, նրանց սատուրնալը²⁷, դատարանական գրագիրների ու ճեմարանականների ամենամյա խորխոսանքի օրը: Չկար այնպիսի խայտառակություն, որ այդ օրը օրինական ու նվիրական չլիներ: Բացի դրանից՝ բաղձության մեջ կային և լաչառ ու լկտի կանայք՝ Սիմոնե Զորսֆնտանոցը, Ագնես Բեղաձուկը, Ռոբին Ոտնացցուկը: Շա՛տ բան էր միթե, որ մարդիկ կարող էին ուզածի չափ Հայհոյել և մի քիչ էլ նզովել Աստծու անունը այդքան գեղեցիկ մի օր, եկեղեցականների ու զվարճության արջիկների այդպես գեղեցիկ շրջապատում: Դրա համար էլ նրանք չէին թերանում, և ընդհանուր ժխորի միջից սրբապիլծ ու ափնդցփեղ խոսքերի ինչպիսի՜ զարհուրելի ժխոր ու վայնասուն էր ժայթքում ազատ արձակված այդ բոլոր լեզուներից, սուրբ Լյուդովիկոսի շիկացած երկաթով պատժվելու վախից ողջ տարին զուսպ մնացած գրագիրների ու ճեմարանականների լեզուներից:

27. Սատուրնի (Կրոնոսի) տոնը հին Հռոմում, երբ ամեն անկարգություն ու անուարկեչսություն թուլլատրված էր:

Խն՛դճ սուրբ Լյուդովիկոս. արհամարհանքի էին ենթարկում նրան
Հենց իր Արդարադատութեան պալատում: Անդաստակը նոր բարձ-
րացած անձերից ամեն մեկն իր համար թիրախ էր ընտրել սև կամ
գորշ, սպիտակ կամ մանուշակագույն որևէ սքեմավորի: Ինչ վերա-
բերում է ժոռանես Ֆրոլո դե Մոլենդինոյին, ապա նա, որպես սար-
կավագապետի եղբայր, խիզախաբար հարձակվում էր կարմիր սքեմի
վրա և լկոթի հայացքը կարդինալին սևեռած՝ ամենայն ուժով
երգում էր.

*Cappa repleta mero!*²⁸

Այս բոլոր մանրամասնությունները, որ մերկութեամբ նկարա-
գրում ենք մենք այստեղ ի տեղեկություն ընթերցողի, այնքան ծածկ-
ված էին ընդհանուր ժխտով, որ ջնջվում էին՝ նախքան հատուկ ան-
դաստակին հասնելը. նկատենք սակայն, որ կարդինալն էլ շատ չէր
անհանգստանում դրանից, որովհետև այդ օրը սանձարձակություն-
ներ անելը վաղեմի սովորույթ էր: Բացի դրանից, ինչպես երևում էր
նրա գերզբաղված տեսքից, նա ունի որևէ մտահոգություն, որ քայլ
առ քայլ հետևում էր նրան և գրեթե միաժամանակ բարձրացավ
անդաստակը: Ֆլանդրիայի դեսպանությունն էր դա:

Չպետք է կարծել, որ կարդինալը խոր քաղաքագետ էր և զբաղ-
ված էր իր քեռու աղջկա՝ Մարգարիտ Բուրգունդացու և իր հորեղ-
բորորդու՝ Վիենի թագաժառանգ պարոն Շառլի ամուսնության հնա-
րավոր հետևանքներով, կամ թե որքան կտևի Ավստրիայի դքսի և
Ֆրանսիայի արքայի առերես համաձայնությունը, ինչպես կընդունի
Անգլիայի թագավորը իր աղջկան այդ ձևով անտեսելը: Այս բոլորը
քիչ էին մտահոգում նրան, և ամեն երեկո զվարճանում էր նա Շա-
րլի արքայական գինի խմելով, ամենեին չկասկածելով, որ այդ նույն
գինուց մի քանի շիշ (ճիշտ է՝ բժիշկ կուակտիեի ձեռքով մի քիչ
վերանայված և փոխված), Լյուդովիկոս XI-ի կողմից բարեկամաբար
ընծայվելով Անգլիայի էդուարդ IV թագավորին, մի գեղեցիկ

28. Գինով ներծծված սքեմ (լատ.):

առավոտ Լյուդովիկոս XI-ին կազատեր էդուարդ IV-ից: «Ավստրիական պարոն դքսի պատվավոր մեծաթիվ դեսպանությունը» այս մտահոգություններից ոչ մեկը չէր պատճառում կարգինալին, սակայն անհանգստացնում էր ուրիշ կողմից: Եվ իրոք որ բավական ծանր էր նրա՝ Շառլ դը Բուրբոնի պես մարդու համար, ինչպես այդ մասին մի երկու խոսք ասացինք այս գրքի երկրորդ էջում, ստիպված լինել լավ ընդունելություն ասելու ինչ-որ քաղաքացիների, լինելով կարգինալ՝ պատվել ինչ-որ քաղաքապետների օգնականների, լինելով ֆրանսիացի, ուրախ սեղանակից՝ կերուխում անել գարեջուր խմող ֆրամանդացիների հետ, այն էլ հրապարակա՛վ: Անկասկած դա մեկն էր ամենից ավելի տաղտկալի, անախորժ կեղծումներից, որ արել էր նա ի հաճույս արքայի:

Եվ ահա, երբ բարապանն իր հնչեղ ձայնով ազդարարեց՝ «Ավստրիական պարոն դքսի պարոնայք դեսպանները», նա շրջվեց դեպի դուռը լավագույն բարեհամբույրությամբ (այնքա՛ն լավ էր նա ուսումնասիրել այդ): Ավելորդ է ասել, որ ամբողջ սրահն էլ նույնն արեց:

Այդ ժամանակ զույգ-զույգ և այնպիսի լուրջ դեմքով, որ հակադրություն էր կազմում Շառլ դը Բուրբոնի հոգևորական աշխույժ չքախմբի հետ, ներս մտան Մաքսիմիլիան Ավստրիացու քառասունութ դեսպանները՝ Սեն-Բերտենի արքա, Ոսկեգեղմի կարգի դիվանապետ, ծառա Աստուծո, դերապատիվ հայր Ժեհանի և Դորբի սեպուհ, Գենտի գերագույն դատավոր Ժակ դը Գուլայի գլխավորությամբ:

Սրահում խոր լռություն տիրեց՝ խուլ ծիծաղներով հանդերձ, որպեսզի լսեն քաղաքացիական բոլոր անհեթեթ անուններն ու կոչումները, որ յուրաքանչյուր անձնավորություն անխուով կերպով հայտնում էր բարապանին, սա էլ անուն ու կոչում խառնելով ու նահատակելով նետում էր բազմությանը: Դրանցից էին Լուվենի քաղաքապետի տեղակալ տյար Լոիս Ռյոլոֆը, Բրյուսելի քաղաքապետի տեղակալ պարոն Կլայս դ'էտյուեկդը, Վուարմիզելի ավագանի,

Յլանդրիայի նախագահ պարոն Պաուլ Բաոստը, Անտվերպենի քաղաքագլուխ տյար Ժեհան Կոլեգենսը, Գենսի քաղաքագլխի առաջին տեղակալ Գեորգ դը լա Մյորը, նույն քաղաքի ժառանգական գործերի առաջին ավագ պարոն Գելդոլֆ վան դեր Հագեն, ապա տյար Բիերբեքը, Ժեհան Պիննոկը, Ժեհան Դիմարգելը և այլն և այլն և այլն, գլխավոր դատավոր, քաղաքապետի տեղակալ, քաղաքագլուխ, քաղաքագլուխ, քաղաքապետի տեղակալ, գլխավոր դատավոր, բուլորն էլ ձգված, պրկված, լրջադեմ, թավշով ու դամասկյան դիպակով պճնված, գլխներին կիպրոսյան ոսկեթել խոշոր ծոպեր ունեցող սև թավշե գդակներ, մի խոսքով՝ իսկական ֆլամանդական գլուխներ, խոժոռ ու արժանապատիվ դեմքեր, այն դեմքերի ընտանիքից, որ այնքան ուժգնորեն ու խստատես երևան է բերում Ռեմբրանդտը խավարի իր շրջանակի վրա. անձնավորութուններ, որոնց բոլորի ճակատներին ասես գրված էր, թե Մաքսիմիլիան Ավստրիացին իրավունք ուներ «լիովին վստահել», ինչպես նրա հրովարտակն էր ասում, «նրանց խելքին, կորովամտության, փորձվածության, օրինապահության և բարյացակամ խոհեմության»:

Կար սակայն մի բացառություն: Նուրբ, խելացի, խորամանկ մի դեմք էր դա, կապիկի ու դիվանագետի ուխի խառնուրդ, որին երեք քայլ ընդառաջ զնաց կարդինալը ու խոր ունեթանս արեց, և որը կոչվում էր պարզապես «Գենտ քաղաքի խորհրդական և կառավարիչ Գիյոմ Ռիմ»:

Այդ ժամանակ շատ քչերը գիտեին, թե ով է Գիյոմ Ռիմը: Հագվագյուտ մի հանճար, որ հեղափոխության շրջանում կարող էր հանդես գալ իրադարձությունների մակերեսում, բայց տասնհինգերորդ դարում ստիպված էր մասնակցել մութ դավերի և «ապրել գետնի տակ», ինչպես դուքս Սեն-Սիմոնն է ասում: Սակայն նրան զնահատում էր Եվրոպայի առաջին «գետնափորը»։ Լյուդովիկոս XI-ի հետ նա մտերմաբար դավեր էր նյութում և հաճախ էր իր ձեռքը դնում արքայի գաղտնի գործերի վրա: Սրահի բազմությունը ոչինչ չգիտեր

այդ ամենի մասին և խիստ հիանում ու զարմանում էր՝ տեսնելով, որ կարդինալը այդպիսի քաղաքավարութիւնն է ցույց տալիս այդ նիհար ֆլաման պաշտոնյային:

IV

ՎԱՐՊԵՏ ԺԱԿ ԿՈՊԸՆՈԼ

Այն ժամանակ, երբ Գենտի կառավարիչ պաշտոնյան և նորին սրբազնութիւններ խիստ ցածր խոնարհութիւնն էին անում իրար և էլ ավելի ցածր ձայնով մի քանի խոսք փոխանակում, մի բարձրահասակ, լայնադեմ, Հաղթ ուսերով մարդ էր ներս մտնում, որպեսզի կողք-կողքի ներկայանա Գիյոմ Ռիմի հետ. կարծես թե մի գամփռ ներս եկավ աղվեսի ետևից: Նրա թաղիքե գլխարկը և կաշվե բաճկոնակը ասես բիծ լինեին շրջապատի թավշի և մետաքսի մեջ: Ենթադրելով, որ նա ինչ-որ մոլորված ձիապան կլինի, բարապանը ճանապարհը կտրեց:

— Է՛, բարեկա՛մ, չի կարելի անցնել:

Կաշվե բաճկոնով մարդը հրեց նրա ուսը:

— Ի՞նչ է ուզում ինձանից այս խելառը, — ասաց նա այնպիսի որոտալի ձայնով, որ ամբողջ սրահը սկսեց ուշադիր հետևել այդ տարօրինակ իրոսակցութեանը: — Ձե՞ս տեսնում, որ ես էլ դրսնցից եմ:

— Ձեր անո՞ւնը, — հարցրեց բարապանը:

— Ժակ Կոպրնոլ:

— Ձեր մակդիրները:

— Գուլպայափաճառ. «Երեք շղթայիկ» ցուցանակով, Գենտ քաղաքում:

Բարապանն ընկրկեց, քաղաքայեաների տեղակալների և քաղաքագլուխների անուններ հայտարարելը էլի տանելի է, բայց գուլպայափաճառ, ոչ, ծանր է: Կարդինալն ասես փշի վրա լինեք: Ամբողջ

բազմությունը նայում էր ու լսում: Երկու օր է ահա, որ նորին մեծությունը ճգնում է շոյել այդ ֆլամանդական արջերին՝ Հասարակությանն ավելի ներկայանալի դարձնելու համար, և այնուամենայնիվ, այս կոսլիտ վիրավորանքը: Սակայն Գիյոմ Ռիմը իր նուրբ ժպիտով մոտեցավ բարապանին.

– Հայտարարեցեք պարոն ժակ Կոպրնոլ՝ Գենտ քաղաքի կառավարիչների գրագիրը, – խիստ ցած ձայնով հուշեց նրան:

– Բարապան, Հայտարարեցեք պարոն ժակ Կոպրնոլ՝ Գենտ քաղաքի կառավարիչների գրագիրը, – ասաց կարդինալը բարձրաձայն:

Բայց դա վրիպում էր: Գիյոմ Ռիմն ինքնուրույն կարող էր հարթել զժվարությունը, սակայն Կոպրնոլը լսեց կարդինալի խոսքերը:

– Ո՛չ, գրողը տանի, – գոչեց նա իր որոտալի ձայնով, – ժակ Կոպրնոլ, գուլպայավաճառ: Լսո՞ւմ ես, բարապան: Ոչ մի բան ավելի, ոչ մի բան պակաս: Գրողը տանի, գուլպայավաճառը բավական գեղեցիկ է հնչում: Պարոն արքիդուքսը հաճախ է իր ձեռնոցները իմ վարտիքների՞ մեջ փնտրել-գտել:

Պայթեցին ծիծաղներ ու ծափահարություններ: Սրամիտ կատակը շուտ են հասկանում Փարիզում, ուստի և միշտ էլ ծափահարում են:

Ավիլացնենք, որ Կոպրնոլը ժողովրդի մարդ էր, և նրան շրջապատող բազմությունն էլ ժողովուրդ էր, այնպես որ՝ իր ու նրա միջև հաղորդակցությունը կատարվել էր պարզ, էլեկտրական թափով, և այսպես ասած՝ առանց ելևէջի: Ֆլաման գուլպայագործի հանկարծակի, իրոխտ կատակը նվաստացնելով պալատական մարդկանց՝ բոլոր պիրեյական հոգիների մեջ շարժել էր տասնհինգերորդ դարում դեռ անորոշ ու տարտամ ինչ-որ զգացմունք: Իրենց հավասար մի մարդ էր այդ գուլպայավաճառը, որ ահա եկել էր գլուխ դնելու պարոն կարդինալի հետ. քաղցր խորհրդածության առիթ այդ խեղճ մարդկանց համար, որոնք վարժվել էին հարգանք ու հնազանդություն

29. Այստեղ կա մի նուրբ բառախաղ. Chausse նշանակում է երկար վարտիք. այդ բառից էլ առաջացել է chaussette՝ գուլպա: Կոպրնոլը գործածում է երկիմաստորեն:

ցուցաբերել նույնիսկ կարգինալի քղանցքապահ՝ Սենտ-ժընեիևի արքայահոր կառավարչի սերժանտների ծառաներին:

Կոպրնոլը հպարտությամբ բարևեց նորին սրբազնությանը, որը փոխադարձաբար ողջունեց Լյուդովիկոս XI-ին անգամ վախ պատճառող այդ ամենագոր քաղաքացուն: Ապա, երբ Գիյոմ Ռիմը, «իմաստուն ու խորամանկ մի մարդ», ինչպես Ֆիլիպ դը Կոմինն է ասում, հետևում էր նրանց հեզնանքի ու գերազանցության ժպիտով, երկուսն էլ գրավեցին իրենց տեղերը՝ կարգինալը շփոթված ու մտահոգ, Կոպրնոլը անխռով ու ամբարտավան և անկասկած մտածելով, որ գուլպայավաճառի իր կոչումը վերջիվերջո ոչնչով պակաս չէ մի այլ կոչումից, որ Մարի Բուրգունդացին՝ մայրը այս Մարգարիտի, որին Կոպրնոյն ամուսնացնում է այսօր, իրենից ավելի քիչ կվախենար, եթե ինքը ոչ թե գուլպայավաճառ, այլ կարգինալ լիներ, որովհետև Գենտի բնակիչներին Կառլոս Հանդուգնի դստեր սիրելիանների դեմ ըմբոստացնողը կարգինալ չէր, որ լոկ մի խոսքով գոտեպնդեց ժողովրդին Ֆլանդրիայի իշխանադստեր արցունքների ու աղաչանքների դեմ, երբ սա եկել էր մինչև կառափնարանի ստորոտը՝ պաղատելու իր ժողովրդին, որ խնայեն նրանց, մինչդեռ գուլպայավաճառի համար բավական էր բարձրացնել իր կաշվե բազպանով ձեռքը, որպեսզի ընկնեին երկուսիդ գլուխն էլ, պայծառափայլ սենյորներ, Գի դ'Իմբերկո՛ւր և կառավարչապետ Գիյոմ Հյուգոնն՝:

Սակայն ամեն ինչ վերջացած չէր խեղճ կարգինալի համար, նա պետք է մինչև մրուրը պարպեր այդքան վատ հասարակության մեջ գտնվելու թասը:

Ընթերցողը գուցե չի մոռացել այն աներես մուրացկանին, որ հենց նախերգանքի սկզբից եկել ու թառել էր կարգինալական անդաստակի ճաղերի տակ: Նշանավոր հյուրերի ժամանումը բնավ էլ չէր դրդել, որ նա շարժվի իր տեղից, և երբ հոգևորականներն ու դեսպանները, իսկական Փլամանդական տառեխների պես, շարվել էին իրենց խորշածև աթոռների մեջ, սա էլ հանգիստ տեղավորվել էր իր

Համար և սրունքները խաչաձևել սյունագլխի վրա: Բացառիկ լկտիություն էր դա, և սկզբում ոչ ոք չէր նկատել, ուշադրությունն այլ կողմ էր դարձած: Նա էլ իր կողմից ոչինչ չէր նկատում սրահում, տմբտմբացնում էր գլուխը նեապուլցու անհոգությամբ և հրեմնեբրեմն ժխորի մեջ, մեքենայական սովորությամբ կրկնում էր. «Ողորմացեք խեղճ աղքատին»:

Եվ անկասկած, նա ամբողջ բազմության մեզ միակ մարդն էր, որ չբարեհաճեց գլուխը շրջել Կոպընտլի և բարապանի վիճարանության առթիվ: Եվ ահա սլատահականությունը կամեցավ, որ Գենտի գուլպայավաճառը, որին ժողովուրդն արդեն ջերմագին համակրում էր, և որի վրա էին սեռված բոլորի աչքերը, գա ու նստի անդաստակի հենց առաջին շարքում, մուրացկանի վերելը: Եվ քիչ չզարմացան մարդիկ, երբ տեսան, որ Ֆլամանդական այդ գիսպանը իր աչքերի տակ նստած տիպին մի լավ գնեկուց հետո բարեկամաբար թմրիթմփաղրեց ցնցոտիներով ծածկված նրա ուսին: Մուրացկանը շրջվեց. նախ նա զարմացավ, ապա ճանաչեց, և երկուսի դեմքերն էլ շողացին, հետո, ամենեկին հաշվի չառնելով հանդիսատեսներին, գուլպայավաճառն ու վտիտ մուրացկանը սկսեցին ցածր ձայնով զրուցել՝ միմյանց ձեռքը բռնած, իսկ Կոպեն Տրույֆուլի ցնցոտիները, փոփած անդաստակի ոսկեճամուկ դիպակին, նսրնջի վրա ձգված թրթուրի տպավորություն էին գործում:

Այս եզակի տեսարանի արտասովորությունը խելահեղության ու զվարթության այնպիսի աղմուկ առաջացրեց սրահում, որ շուտով կարդինալը նկատեց դա: Նա կիսով չափ կռացավ և իր նստած տեղից շատ քիչ կարողանալով նկատել Տրույֆուլի ղզվելի վերնագգեստը՝ բնականաբար մտածեց, որ մուրացկանը ողորմություն է խնդրում, և այդ հանդերձությունից գայրացած՝ գոչեց.

– Պալատի պարոն բա՛յլ, գետր գեցեք այդ զզվելիին:

– Աստված ու իր իսաչը, ահ՛ր իմ կարգինալ, սա իմ բարեկամներից մեկն է, – գոչեց Կոպընտլը առանց Կոպենի ձեռքը բաց թողնելու:

– Յնծությո՛ւն, ցնծությո՛ւն, – գոռաց ամբոխը: Այդ բոպեից սկսած՝ վարպետ Կոսյրնուրը Փարիզում ունեցա՛վ, ինչպես Գենտում ունե՛ր, մեծ համարում ժողովրդի մեջ, ասում է Յիլիպ դը Կոմինը, որովհետև այդ խառնվածքի մարդիկ համարում ունենում են, երբ այդպես կարգազանց են լինում:

Կարդինալը կծեց շրթունքները: Նա կռացա՛վ դեպի իր հարևանը՝ Սենտ-Փընևիևի արբան և կիսաձայն ասաց.

– Ի՛նչ զվարճալի դեսուպաններ է ուղարկում մեզ պարոն արքի-դուքսը՝ տիկին Մարգարիտի ժամանումն իմաց տալու համար:

– Չերդ սրբազնությունը զուր տեղը քաղաքավարություն է անում այս ֆլամանդական մուլթների հետ. *Margaritas ante porcos*³⁰, – պատասխանեց արբան:

– Ավելի չուտ՝ ասացեք *Porcos ante Margaritam*³¹, – նկատեց կարդինալը ժպտալով:

Ամբողջ սրեմավոր չբախումբը զմայլվեց այս բառախաղից: Կարդինալը մի փոքր թեթևություն զգաց, այժմ նա քվիթ էր Կոպընուլի հետ, և իր բառախաղն էլ ծափահարվել էր:

Հիմա թող մեր ընթերցողներից նրանք, որոնք պատկերն ու գաղափարը ընդհանրացնելու կարողություն ունեն, ինչպես ընդունված է ասել այսօրվա ոճով, մեզ թույլ տան հարցնելու, թե պարզորոշ պատկերացնո՞ւմ են այն տեսարանը, որ ներկայացնում էր պալատի ընդարձակ զուգահեռագիծը այն պահին, երբ մենք սևեռեցինք մեր ուշադրությունը: Սրահի մեջտեղը, արևմտյան պատին հենված, բարձրանում է ոսկեճամուկ դիպակով ծածկված լայն ու փառահեղ անդաստակ, ուր փոքրիկ, սրակամար դռնից թափորի ձևով ներս են մտնում ծանրահայաց մարդիկ, որոնց անունները ճղճղան ձայնով ծանուցում է բարապանը: Առջևի աթոռներին բազմել են արդեն խիստ պատկառելի անձինք՝ պարուրված սուլտակ կզաքիսի մուշտակով,

30. [Մի՛ արկանեք] զմարգարիտն առաջի խոզաց (Ավետարանից):

31. Զխոզս առաջի Մարգարիտայ (լատ.):

թավիչներով ու շիկակարմիր մետաքսով: Իրեն լուռ ու արժանապատիվ պահող անդաստակի շուրջը, ներքևում, դիմացը, ամենուրեք ծփում է մեծ բազմութուն և մեծ ժխոր: Հանդիսականների հազարավոր հայացքներ են սևեռված անդաստակում գտնվող ամեն մի դեմքի վրա և հազարավոր փսփոսոցներ են արվում ամեն մի անվան մասին: Տեսարանն անկասկած հետաքրքրական է և արժանի՝ հանդիսականների ուշադրության: Այնտեղ, ամենից վերջում, այդ ի՞նչ բան է իշառտնուկի նման՝ գույնզգույն ներկված չորս խեղկատակ վրան, չորսն էլ ներքևում: Իսկ ո՞վ է իշառտնուկի կողքի այն մարդը՝ սև, մաշված վերնագզեստով և դժգույն դեմքով: Ավա՛ղ, իմ սիրելի՛ ընթերցող, Պիեր Գրենգուարն է նա և նրա նախերգանքը:

Մենք բոլորս էլ ամբողջովին մոռացել էինք նրան:

Ահա հենց սրանից էր նա վախենում:

Կարդինալի ներս գալուց հետո նա չէր դադարել հուզվել իր նախերգանքը փրկելու համար: Ամենից առաջ հրամայել էր շվարածվարանամիտ դերասաններին շարունակել և շարունակել բարձր ձայնով: Ապա տեսնելով, որ ոչ ոք չի լսում, դադարեցրել էր, իսկ հետո, մոտավորապես քառորդ ժամվա ընթացքում, որքան տևել էր ընդմիջումը, նա անընդհատ դոփել էր ոտքերը, խլրտացել, հորդորել ժիւֆետին և Լիենարդին, քաջալերել իր հարևաններին, որ պահանջեն շարունակել նախերգանքը: Բայց ամեն ինչ գուր էր անցել: Ոչ ոք իր հայացքը չէր կտրում կարդինալից, դեսպանութունից ու անդաստակից՝ տեսողական ճառագայթների այդ ընդարձակ շրջանակի միակ կենտրոնից: Պետք է կարծել նաև, և մենք ցավոք սրտի ենք ասում, որ նախերգանքն սկսում էր թեթևակի ձանձրացնել սրահը այն բոպին, երբ նորին սրբազնությունը եկել էր այդպիսի անողոք ձևով շեղելու նրա ուշադրությունը: Վերջիվերջո, թե՛ անդաստակի, թե՛ մարմարե սեղանի վրա նույն բանն էր ներկայացվում — Երկրագործության ու Հողևորականության, Ազնվականության ու Վաճառականության կոնֆլիկտը: Եվ ներկաներից շատերը գերադասում էին

տեսնել զբանք պարզապես ապրույ, շնչող, գործող, իրար հրող, մսե և արյունե մարդկանց՝ ֆլանդրիական այդ դեսպանության մեջ, եսլիսկոպոսական չքախմբում, կարդինալի զգեստի, Կոպլենդի բաճկոնակի տակ, քան թե չպարված, պճնված-զուգված, ուսանավորով խոսող այսպես ասած՝ խրտլիլակաների դեղին ու սպիտակ պատմուճանների տակ, որոնցով պարուրել էր նրանց Գրենգուարը:

Սակայն երբ մեր բանասանդժը տեսավ, որ հանդարտությունը մի քիչ վերահաստատվեց, հզացավ այնպիսի մի հնարամտություն, որն ամեն ինչ պետք է փրկեր:

— Պարո՛ն,— ասաց նա՝ դառնալով դեպի իր հարևաններից մեկը, համբերատար ու ազնիվ դեմքով մի գիրուկ մարդու,— ավելի լավ չի՞ լինի վերսկսեն:

— Ի՞նչը,— հարցրեց հարևանը:

— Ինչպե՛ս թե ինչը. միտերիան,— ասաց Գրենգուարը:

— Ինչպե՛ս կու՞ղեք,— պատասխանեց հարևանը:

Այս կիսահավանությունը բավական էր Գրենգուարին, և անձամբ գլխավորելով իր գործը՝ սկսեց ալաղակել, սրքան կարելի է ավելի խառնվելով ժողովրդին.— Վերսկսեցե՛ք միտերիան, վերսկսեցե՛ք սկզբից:

— Գրո՛ղը տանի,— ասաց Ժոաննես դե Մոլենդլինոն,— այդ ի՞նչ են երգում այնտեղ՝ ծայրում (որովհետև Գրենգուարը չորս մարդու աղմուկ էր բարձրացնում): Ասեք խնդրեմ, ընկերնե՛ր, մի՞թե միտերիան վերջացած չէ: Դրանք ուզում են վերսկսել. ճիշտ բան չէ դա:

— Ո՛չ, ո՛չ, — գոռացին բոլոր ճեմարանականները:— Կորչի՛ միտերիան, կորչի՛:

Սակայն Գրենդուարը ետ չէր մնում, ավելի բարձր էր ազդադալում.— Վերսկսեցե՛ք, վերսկսեցե՛ք:

Այդ ազմուկները գրսովեցին կարդինալի ուշադրությունը:

— Պալատի պարո՛ն բայլ,— ասաց նա իրենից մի քանի քայլ հեռու կանդնած մի բարձրահասակ, սևազգեստ մարդու,— այդ խեղկատակները հո օրհնաջրի սկիհի առաջ չեն, որ այդպիսի դժոխսային աղմուկ են անում:

Պալատի բայլը մի տեսակ երկկենցաղ պաշտոնյա էր, դատավորական դասի չզղիկ, միաժամանակ առնևտի ու թուշուների, գատավորի ու գինվորի նմանողությամբ:

Նա մոտեցավ նորին սրբազնությանն ու թեև սաստիկ վախենալով նրա դժգոհությունն առաջացնելուց, կմկմալով բացատրեց ժողովրդի անպատշաճ սրբաբքի պատճառը. տասներկուսը եկել էր նորին սրբազնությունից առաջ, և զհրասաններն ստիպված էին եղել սկսել՝ առանց սպասելու նորին սրբազնությանը:

Կարդինալը քահ-քահ ծիծաղեց:

— Հավա՛տս վկա, Համուխարանի պարոն ուկտորն էլ երանի՛ այդպես աներ: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը, տյար Գիյոմ Ռիմ:

— Սրբազան, — պատասխանեց Գիյոմ Ռիմը, — բավարարվինք ներկայացման կեսից իսուսափած լինելով: Դա էլ ինքնին օգուտ է:

— Այս սինլքորները կարո՞ղ են շարունակել իրենց իսկկատակությունը, — հարցրեց պալատի բայլը:

— Շարունակեցեք, շարունակեցեք, — պատասխանեց կարդինալը, — ինձ համար միևնույն է: Այդ ժամանակամիջոցում ես կկարգամ իմ աղոթագիրքը:

Պալատի բայլը առաջացավ անդաստակի եղրը, և ձեռքի շարժումով լռություն հաստատելուց հետո գոչեց.

— Քաղաքացիներ, աամիկներ ու բնակիչներ, որպեսզի բավարարվեն նրանք, որոնք պահանջում են վերսկսել, և նրանք, որոնք պահանջում են վերջացնել, նորին սրբազնությունը հրամայում է շարունակել:

Հարկ եղավ երկու կողմից էլ համակերպվել: Սակայն դրա համար հեղինակն ու հանդիսականները երկար ժամանակ ոխ պահեցին կարդինալի դեմ: Այսպիսով, զհրակատարները նորից բեմի վրա սկսեցին իրենց ճոռոմախոսությունը, և Գրենգուարը հուսադրվեց, որ գոնե իր երկի կեսը կլսվի: Սակայն այդ հույսն էլ շուտով ի դերև ելավ նրա մյուս պատրանքների նման. լռությունը այսպես թե այնպես վերահաստատվել էր սրահում, սակայն Գրենգուարը չէր նկատել,

որ այն բուսական, երբ կարգինայր հրամայեց շարունակել ներկայացումը, անդաստակը դեռ լրիվ լցված չէր, և Ֆլամանդական դեսպաններից հետո եկել էին շքախմբին պատկանող այլ անձնավորություններ, որոնց անուններն ու կոչումները բարապանի ընդհատ-ընդհատ ճիշով նետվելով նրա դիալոգի միջով՝ ահագին տակնուվրայություն էին առաջացնում այնտեղ: Եվ իրոք պատկերացրեք, որ ներկայացման ժամանակ, բարապանն իր կաղկանձանման ձայնով երկու չափատողի, հաճախ էլ՝ երկու կիսատողի միջև գոռում է այսպիսի միջանկյալ խոսքեր.

– Տյար Ժակ Շարմոլյու՝ արքայական դատախազ եկեղեցական ատյանում:

– Ժեհան դը Հաուել՝ սեպուհ, Փարիզ քաղաքի գիշերային պահպանություն ասպետական ծառայության պետ:

– Տյար Գալիո դը Ժնուլակ՝ ասպետ, Բրյուսակի սենյոր, արքայական հրետանու պետ:

– Տյար Դրյո-Ռագլիե՝ վերակացու ջրերի ու անտառների տերն մեր թագավորի, Շամպայնի և Բրիի, ի երկիրն Ֆրանսիայի:

– Տյար Լուի դը Գրավիլ՝ ասպետ, խորհրդական և սենեկապան արքայի, ծովակալ Ֆրանսիայի, վերակացու Վենսանի անտառի:

– Պարոն Դընի Լը Մերսիե՝ վերակացու Փարիզի կուլյրերի տան:— Եվ այլն, և այլն, և այլն:

Անտանելի էր դառնում դա:

Այս տարօրինակ ուղեկցումը, որ խանգարում էր պիեսի ընթացքին հետևել, առափել ևս զայրացնում էր Գրենգուարին, որովհետև նա չէր կարող չհավատալ, որ հետաքրքրությունը հետզհետե աճում է, և միայն մի բան է սլակասում իր երկին՝ ունկնդրել: Եվ իրոք դժվար էր պատկերացնել ավելի խորամիտ և ավելի դրամատիկական հյուսվածք: Նախերգանքի չորս պերսոնաժները ողբում էին իրենց անել դժվարություն մեջ, երբ Վեներյան անձամբ-անձին (*vera incessu patuit dea*)³² ներկայացավ նրանց՝ հազած Փարիզ քաղաքի գինանշանը

32. Քայլվածքն ինքնին մատնում էր աստվածուհուն (Վիրգիլիոս):

Հանդիսացող Նավի պատկերը կրող գեղեցիկ պարեգոտ: Նա ինքն էր եկել պահանջելու ամենագեղեցիկ աղջկան խոստացված դոֆենին: Յուզիտերը, որի որոտի դղրոցը լսվում էր Հանդերձարանից, սատարում էր նրան, և աստվածուհին սարգեն ուզում էր տանել, այսինքն՝ պարզապես ամուսնանալ պարոն Թափաթառանգի հետ, երբ մի սպիտակ դամասկյան դիպակե զգեստ հագած դեռատի աղջիկ, ձեռքին մարգարտածաղիկ (Ֆլանդրիայի օրիորդի անսքող անձնավորումը), եկավ մարտնչելու Վեներայի հետ: Բեմական անակնկալ և հանկարծակի փոփոխություն: Բավական վիճաբանելուց հետո Վեներան, Մարգարիտը և մյուսները համաձայնեցին գործի լուծումը հանձնել սուրբ կույսի արգար դատաստանին: Կար մի ուրիշ գեղեցիկ դեր ևս՝ Միջագետքի արքա դոն Պեդրոյի դերը. սակայն այդքան ընդհատումներից հետո դժվար էր պարզել, թե ինչ բանի էր նա: Այդ բոլոր գործող անձինք սանդուղքով էին բեմ բարձրացել:

Սակայն բանը բանից անցել էր. այդ գեղեցկություններից ոչ մեկը չզգացին, ոչ էլ հասկացան: Կարլինալի ներս գալուն պես կարծես մի անտեսանելի և մոգական թել բոլոր հայացքները հանկարծակի քաշեց մարմարե սեղանից, տարավ անդաստակ, սրահի հարավային ծայրից՝ դեպի արևմտյան կողմը: Ոչ մի բան չէր կարող կախարդազերծել լսարանը. բոլոր հայացքները մնում էին սեեռված այնտեղ. և՛ նոր եկողները, և՛ նրանց նզովված անունները, և՛ ղեմքերը, և՛ հագուստները անվերջ ուշացրիվ էին անում: Վհատեցնող էր դա: Բացի Ժիսքետից և Լիենարդից, որոնք երբեմն-երբեմն շրջվում էին, երբ Գրենգուարը քաշում էր նրանց թևը, բացի համբերատար գիրուկ հարևանից, ոչ ոք չէր լսում, ոչ ոք չէր դիտում բոլորից լքված թշվառ մորալիտեն: Գրենգուարը պրոֆիլներից բացի այլ դեմք չէր տեսնում:

Ինչպիսի՜ դառնությունք էր նա տեսնում փառքի ու պոեզիայի իր լաստակերտի կտոր-կտոր փլչելը: Եվ երևակայել, որ այդ բազմությունը՝ իր երկը լսելու անհամբերությունից մղված՝ քիչ էր մնացել ըմբոստանա՜ր պալատի պարոն բայլի դեմ: Իսկ Հիմա, երբ արգեն

կատարում էին, այլևս ոչ ոք ուշադրութիւն չէր դարձնում այդ նույն ներկայացմանը, որ սկսվել էր այնպիսի միահամուռ ցնծութեամբ: Ժողովրդի համակրութեան մշտնջենական մակընթացութիւնն ու տեղափոխութիւն: Մասձեւ, որ քիչ մնաց կախեին պալատի բայի սերժանտներին: Ի՛նչ ասես չէր տա նա, որպեսզի դարձյալ այդ մեղքածամում լինէր:

Սովայն բարասլանի անտիտրժ մենախոսութիւնը զպարեց, ամենքն էլ եկել էին. Գրեկոուարն ազատ շունչ քաշեց, դերասանները արհարար շարունակում էին: Բայց եկ տես, որ այդ ժամանակ հանկարծ վեր է կենում այսօր Կոպլընոյլ՝ գուլպայավաճառը, և ընդհանուր ուշադրութեան պահին արտասանում է հետեւյալ խայտառակ ճառը.

– Փարիզի պարոն քաղաքայինե՛ր և սեպուհնե՛ր, ես չեմ իմանում, Աստված ու նրա խաչը վկա, թե ինչ ենք անում մենք այստեղ: Ես տեսնում եմ ահա այնտեղ, այդ իշատեանուկի վրա, մարդիկ, սրունք կարծես ուզում են կոպել իրար հետ: Ես չգիտեմ, թե դա այն է, որ դուք անվանում եք միստերիա: Բայց զվարճալի բան չէ, միայն լեզվով են կոպում և ուրիշ ոչինչ: Քառսրդ ժամ է ահա, որ սպասում եմ առաջին հարվածին, բայց ոչինչ չի լինում: Վախկոտ մարդիկ են զրանք և միայն լուսանքներով են իրար ճանկոում: Պետք է մենամարտիկներ բերել տայիք Լոնդոնից կամ Ռոսերդամից. և այն ժամանակ, ինչպե՛ս, բռունցքի այնպիսի հարվածներ կտեսնելիք, որ չրապարակից էլ լսեին հարվածների ձայնը, իսկ սրանք խղճահարութիւն են առաջացնում: Գոնե մի սրեւէ մավրիտանական պար ցույց տային մեզ, կամ մի ուրիշ խեղկատակութիւն: Սա այն չէ, ինչ ասել էին ինձ. իսկ ինձ խոստացել էին ծագրածուների տոն՝ պապի ընտրութեամբ հանդերձ: Մենք էլ Գենտում մեր ծագրածուների պապն ունենք, և այս հարցում ետ չենք մնում, Աստված ու նրա խաչը վկա: Բայց անտեք, թե ինչպե՛ս ենք մենք անում, հավաքվում ենք բազմութեամբ. ինչպե՛ս այստեղ է. հետո ամեն մարդ իր գլուխը դուրս է հանում մի հատուկ ծակից և ծամածուրութիւններ անում մյուսներին:

Ով ամենից ավելի այսանդակ անի, բոլորի հավանությամբ կընտրվի պապ. այս է բոլորը: Երևա զվարճալի է դա: Կուզե՞ք, որ ձեր պապն էլ իմ երկրի ձեռով ընտրենք: Դա պակաս տաղտկալի կլինի, քան այս շատախոսներին լսելը: Իսկ եթե նրանք էլ են ուզում այդ անցքից ծամածռություն անիլ, ապա կարող են դառնալ խաղի մասնակից: Հը՞, ի՞նչ կասեք, պարո՞ն քաղաքացիներ: Այստեղ երկու սեռին պատկանող բավականաչափ արտառոց մարդկանց նմուշներ կան. որպեսզի կարողանանք ֆյամանդական ձեռով ծիծաղել, և բավական տգեղ դեմքեր կան, որպեսզի զվարճալի ծամածռություններ հուսանք:

Գրենգուարն ուզում էր պատասխանել, բայց ապշանքը, դայրույթն ու սրտնեղությունը կապել էին լեզուն: Բացի դրանից, ժողովրդականություն նվաճած գուլպայափաճառի առաջարկն այնպիսի խանդավառությամբ ընդունեցին սեպուհ կոչվելուց չոյված այդ քաղաքացիները, որ ամեն տեսակ դիմադրությունն անօգուտ էր: Մնում էր միայն անձնատուր լինել հոսանքին: Գրենգուարը դեմքը ծածկեց զույգ ձեռքով, որովհետև թիկնոց չուներ, որպեսզի ծածկեր գլուխը, ինչպես Ագամեմոնոն Տրմանտը:

V

ՔՎԱԶԻՄՈՒՆ

Մի ակնթարթում ամեն ինչ պատրաստվեց՝ Կոպրնոլի միտքն ի կատար ածելու համար: Գործի անցան քաղաքացիներ, ճեմարանականներ և դատական գրագիրներ: Մարմարե սեղանի դիմաց գտնվող փոքրիկ մատուռն ընտրվեց ծամածռությունների ցուցադրելու համար: Դռան վերևի գեղեցիկ վարդազարդի մի ապակին ջարդելուց հետո բացված քարե շրջանակից մրցակիցները պեսք է դուրս հա-

նեին իրենց գլուխը: Այդ քարե շրջանակին հասնելու համար բավական էր բարձրանալ չգիտես որտեղից ճարված և մի կերպ իրար վրա դրված երկու տակառի վրա: Համաձայնություն եկան, որ յուրաքանչյուրը թեկնածու, մարդ թե կին (քանի որ կարող էին պապուհի էլ ընտրել), իր ծամածռություն տպավորությունն անաղարտ ու ամբողջական պահելու համար, դեմքը պիտի ծածկեր և թաքնված մնար մատուռում, մինչև որ հասներ ցուցադրման իր հերթը: Մի վայրկյան չանցած՝ մատուռը լցվեց մրցակցողներով, որոնց վրա էլ փակեցին դուռը:

Կոպընոլն իր տեղից հրամաններ էր տալիս, ղեկավարում ու կարգադրում էր ամեն ինչ: Այդ իրարանցման ժամանակ կարգինալը, որ Գրենգուարից պակաս շիտթված չէր, գործեր ունենալու և երեկոյան ժամերգության դնալու պատրվակով հեռացել էր իր շքախմբի հետ, իսկ բազմությունը, որին այնքան հուզել էր նրա գալը, ամենևին էլ չէր անհանգստացել նրա մեկնելուց: Գիյոմ Ռիմը միակ մարդն էր, որ նկատեց նորին սրբազնության փախուստը: Ժողովրդի ուշադրությունը արեւի նման իր շրջանն էր կատարում, մեկնելով սրահի մի ծայրից, որոշ ժամանակ կենտրոնում կանգ առնելուց հետո, հիմա մյուս ծայրն էր հասել: Մարմարե սեղանը, դիպակապատ անդաստակը ունեցել էին ուշադրությունը գրավելու իրենց պահերը, հիմա էլ հերթը Լյուդովիկոս XI-ի մատուռինն էր: Ասպարեզն այժմ ազատ էր ամեն տեսակ խենթությունների համար: Մնացել էին միայն ֆրամաններն ու խաժամուժը:

Մամածռություններն սկսվեցին: Քարե շրջանակից դուրս եկած առաջին դեմքը իր ետ շրջած, կարմիր կոպերով, երախի պես բացված բերանով և կայսրության շրջանի հուսարական երկարաճիտ կոշիկների նման ծալ-ծալ ճակատով այնպիսի անվախճան ծիծաղ առաջացրեց, որ Հոմերոսն այդ բոլոր գեղջուկներին աստվածների տեղ կընդուներ: Սախայն մեծ սրահը բնավ էլ Ոլիմպոս չէր և Գրենգուարի խեղճ Յուպիտերը ավելի լավ էր իմանում դա, քան որևէ մեկը: Հա-

Ջորդեց երկրորդ, ապա երրորդ ծամածուլթյունը, Հետո մի ուրիշը, դարձյալ մի ուրիշը, և ամեն անգամ կրկնապատկվում էին ծիծաղն ու ոտքի դոփյունները: Այդ տեսարանի մեջ կար ինչ-որ յուրահատուկ գլխապտույտ, արբեցման ու դյուլթանքի ինչ-որ գորություն, որի մասին խիստ դժվար կլինեիր պատկերացում տալ մեր օրերի և սալոնների ընթերցողին: Երևակայեցեք, ուրեմն, ղեմքերի մի շարան, որոնք հաջորդաբար ներկայացնում են երկրաչափական բոլոր ձևերը՝ եռանկյունուց սկսած մինչև տրապեցիան, կոնից մինչև բազմանիստը, մարդկային բոլոր զգացումների արտահայտությունները՝ գայրույթից սկսած մինչև վավաչոտությունը, բոլոր տարիքները՝ նորածնի խորշոմներից սկսած մինչև մահամերձ պառափ կնճիռները, կրոնական բոլոր ուրվապատկերները՝ Ֆաուստից մինչև Բեհեթեբեբուլը. կենդանիների բոլոր պրոֆիլները՝ երախից մինչև կտուցը, ղնչից մինչև կնճիթը: Երևակայեցեք Նոր կամուրջի բոլոր այլանդակ կերպարանքները՝ Ժերմեն Պիլոնի³³ ձեռքի տակ քարացած այդ մղձավանջային գլխաքանդակները շունչ ու կյանք ստանան և իրար ետևից գան ու հրաբորբոք աչքերով նայեն ձեզ. Վենետիկի բարեկենդանի բոլոր դիմակներն իրար հաջորդեն ձեր աչքերի առաջ, մի խոսքով՝ մարդկային ղեմքերի գեղադիտակ-կալեյդակով:

Խոլ զվարճությունը հետզհետե ավելի ֆլամանդական էր դառնում: Տենիեն³⁴ անգամ չէր կարողանա կատարյալ պատկերացում տալ դրա մասին: Պատկերացրեք Սալվատոր Ռոպայի³⁵ պատերազմը՝ վերածված բաքոսյան խելահեղություն: Այլևս ո՛չ ճեմարանականներն էին երևում, ո՛չ դեսպանները, ո՛չ քաղաքացիները, ո՛չ տղամարդիկ, ո՛չ էլ կին. ո՛չ Կլոպեն Տրուլֆուն էր ջոկվում, ո՛չ Ժիլ

33. Ֆրանսիացի քանդակագործ, կերտել է արքաների դամբարաններ, «երեք գեղուհիները» և քանդակագարդել Փարիզի նոր կամուրջը (1535-1590):

34. Տենիե Կրտսեր (1610-1694), ֆլաման նկարիչ, կենցաղային պատկերների, տոների վարպետ վերարտադրող:

35. Սալվատոր Ռոպա (1615-1673), իտալական անվանի նկարիչ, տխուր ու վայրագ սյուժեների սիրահար:

Լրկորնյուն, ո՛չ Մարի Չորսֆնասանոցը, ո՛չ էլ Ռորեն Պուսպենը. ամեն ինչ ջնջվել էր ՀամբնդՀանուր սանձարձակութայան մեջ: Մեծ սրահը այլևս ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ անամոթութայան ու զվարճութայան մի հսկայական Հնոց, որտեղ ամեն բերան մի ճիչ էր արձակում, ամեն մի աչք՝ կայծակ, ամեն մի դեմք ծամածռություն անում, ամեն մի անձ ուրույն դիրք ունեւր, իսկ բոլորը միասին գոռում էին ու ոռնում: Այն տարօրինակ դեմքերը, որոնք հերթով գալիս էին և քարե շրջանակից կրճատում ատամները, կարծես կրակի մեջ նետված ձողտե ջահեր լինեին: Եվ այդ ամբողջ խլրտացող ու բորբոքված բազմութունից, ինչպես գոլորշին բայնիքից, բարձրանում էր կծու, սուր, ծակող ու մոծակի թևերի պես բզզացող ժխոր:

– Վա՛յ, նզովվա՛ծ:

– Հապա նայիր այդ ռելիւն:

– Է՛, բանի պետք չի:

– Իսկ մյո՞ւսը:

– Գիյմե՛թ Մոծերպյուրի, Հապա նայիր ցուլի այդ դնչին. միայն կոտոչներն են պահասում: Հո քո մարդը չի:

– Բա էն մյո՞ւսը:

– Պապի փորը վկա. դա ի՛նչ ծամածռություն է:

– Պահո՛ւ. այդ ի՞նչ խարդախություն է. միայն դեմքը պետք է ցույց տալ:

– Դա անիծած Պերետ Կալբոթր կլինի: Այդ աղջկանից սպասելի է:

– Տնծությո՛ւն, ցնծությո՛ւն:

– Ես խեղդվեցի:

– Հապա սա՞, ականջները չի կարողանում ծակից դուրս հանել:

Եվ այն, և այն: Այնուամենայնիվ, արդարը Հատուցենք մեր բարեկամ Ժեհանին: Այդ դիվահանդեսի ժամանակ նա դեռ նստած էր իր սյան ծայրին, ինչպես նավամանչուկը կայմի կատարին: Նա կաշվից դուրս էր գալիս անբռնակայելի մուկանությամբ: Նրա բերանը լայն բացված էր, և այնտեղից արձակվում էր մի ճիչ, որ չէին լսում ոչ թե

այն պատճառով, որ կորչում էր ընդհանուր ժխորի մեջ, որքան էլ սա ուժգին լիներ, այլ որովհետև անկասկած հասնում-անցնում էր ընկալելի սուր հնչյունների սահմանակետից, որ ըստ Սովյորի՝ վայրկյանում տասներկու հազար թրթռում է, իսկ ըստ Բիոյի՝ ութ հազար:

Ինչ վերաբերում է Գրենգուարին, ապա ընկճման առաջին պահն անցնելուց հետո, վերստացել էր իր զգաստությունը և փորձել ծառանալ իր հակառակորդների դեմ:— Շարունակեցեք,— երրորդ անգամ ասել էր նա իր դերասաններին՝ խոսող մեքենաներին, ապա մեծ-մեծ քայլերով ման գալով մարմարե սեղանի առաջ՝ հրեմմն ցանկություն էր ունենում ինքն էլ գնա իր հերթին մատուռի քարե շրջանակից գլուխը դուրս հանի թեկուզ հենց նրա համար, որպեսզի հաճույք ունենա այդ ապերախտ ժողովրդին ծամածռություն անելու: «Բայց ոչ. դա մեզ վայել չէ. ո՛չ մի վրեժխնդրություն, պայքարենք մինչև վերջ,— կրկնում էր նա մտքում,— պոեզիայի իշխանությունը մեծ է ժողովրդի վրա. ես նրանց ետ կրերեմ: Կտեսնենք, թե ով կհաղթի՝ ծամածռություննե՞րը, թե՞ գեղեցիկ մատենագրությունը»:

Ավա՛ղ, նա մնացել էր իր պիեսի միակ հանդիսատեսը:

Այժմ ավելի վատ էր, քան քիչ առաջ: Միայն մարդկանց կոնակներն էր նա տեսնում:

Բայց ես սխալվում եմ: Այն գիրուկ, համբերատար մարդը, որի կարծիքն էր հարցրել նա ճգնաժամային պահին, մնացել էր դեմքը թատրոնին դարձրած: Ինչ վերաբերում է Ժիսքեսին ու Լիննարդին, ապա նրանք վաղուց էին փախել:

Գրենգուարը սրտի խորքում խիստ զգացվեց իր միակ հանդիսատեսի հավատարմութունից: Նա մոտեցավ նրան և մեղմությամբ թափ տալով նրա թևը (որովհետև բարեմիտ մարդը հենվել էր ճաղերին ու նիրհում էր) ասաց.

— Շնորհակալ եմ ձեզ, պարո՛ն:

— Ինչի՞ համար, պարո՛ն,— պատասխանեց գիրուկը հորանջելով:

— Ես տեսնամ եմ, թե ինչն է ձանձրացնում ձեզ,— շարունակեց

բանաստեղծը, — այս անասելի ժխորն է, որ թույլ չի տալիս ձեզ Հանգիստ լսելու: Բայց անհոգ ելեք, ձեր անունը կանցնի Հետևորդ սերունդներին: Խնդրեմ ասեք ձեր անունը:

— Իրնո Շատո՝ Փարիզի Շատլիի կնքապահ, ձեր խոնարհ ծառան:

— Պարո՛ն, դուք մուսանների միակ ներկայացուցիչն եք այստեղ, — ասաց Գրենգուարը:

— Դուք շատ ազնիվ եք, պարո՛ն, — պատասխանեց Շատլիի կնքապահը:

— Դուք միակ անձն եք, — ասաց Գրենգուարը, — որ պատշաճորեն լսեցիք պիեսը: Ի՞նչ կարծիք կազմեցիք նրա մասին:

— Ա՛, Հա՛, — գոչեց գիրուկ դատավորը կիսով չափ զարթնելով, — իրոք որ բավական զվարճալի է:

Հարկ եղավ, որ Գրենգուարը բավարարվի այդ գովեստով, որովհետև ծափահարությունների մի ուրտ, խառնվելով խլացուցիչ գոչյուններին, կարճ կտրեց նրանց խոսակցությունը: Խենթերի պապն ընտրված էր:

— Ցնծություն, ցնծություն, ցնծություն, — աղաղակում էր ժողովուրդն ամեն կողմից:

Իրոք սր հրաշալի էր այն ծամածռությունը, որ շողշողում էր այդ ժամանակ վարդաքանդակի անցքից: Բոլոր հնգանկյուն, վեցանկյուն և անճոռնի դեմքերից Հետո, որ իրար էին հաջորդել այդ շրջանակից և չէին կարողացել լրացնել այսանույակի այն իդեալը, որ խելահեղությունն ստեղծել էր մարդկանց բորբոքված երևակայության մեջ, քվեների մեծամասնություն ստանալու համար, այնուամենայնիվ, պետք էր այն փառահեղ ծամածռությունը, որ զմայլեցրեց բազմությունը:

Մտափահարեց նույնիսկ վարպետ Կոպլենդը, և Կլոպեն Տրուլֆուն, որ մասնակցել էր մրցությանը (և Աստված գիտե, թե նրա դեմքի տգեղությունը ինչպիսի ուժգնության կարող էր հասնել), խոստովանեց իր պարտությունը: Մենք ևս նույնը կանենք, չենք փորձի գաղափար տալ ընթերցողին քառանիստ քթի, այդ պայտածև բերա-

նի, թփանման, շեկ հոնքից ծածկված այդ մասնրիկ ձախ աչքի մասին, մինչդեռ աջ աչքը ամբողջովին անհետանում էր մի հսկայական կոծիծի տակ. չենք փորձի նկարագրել այդ ծուռումուռ, այս ու այն տեղ կոտրատված ատամները, ինչպես բերդի պարսպի որմածերպերն են, կարծրացած շրթունքը, որի վրա պարզվում էր այդ ատամներից մեկը փղի ժանիքի նման, երկհյուղ կղակլը և մանավանդ՝ այդ բոլորի վրա տարածված դեմքը՝ չարության, զարմանքի ու տխրության այդ խառնուրդը: Երևակայությունը պատկերացրեք, եթե ուզում եք, այդ ամբողջությունը:

Միահամուռ պայթեցին հավանության բացականչությունները. բոլորն էլ նետվեցին դեպի մատուռը և այդտեղից դուրս բերին խենթերի երանելի պուպին: Բայց այդ ժամանակ էլ զարմանքն ու զմայլանքը իրենց գագաթնակետին հասան. այդ ծամածուծությունը նրա հենց իսկական դեմքն էր:

Ավելի շուտ նրա ամբողջ անձը ծամածուծություն էր: Հսկայական գլուխ՝ ծածկված շեկ, ցից-ցից մազերով, երկու ուսերի միջև ահագին սապատ, որի հակադիրն զգացվում էր առջևից. ազդերի ու սրունքների մի տարօրինակ սիստեմ՝ իրարից այնքան խոտորած, որ ծնկների մոտ միայն կարող էին միմյանց հպվել և ղիմացիք նայելիս նման էին կոթից միայն միացող երկու մանգաղի մահիկներին. իրարից հեռու ոտքեր, հրեշավոր ձեռքեր և այդ ամբողջ այլանդակության հետ զորություն, դուրաշարժություն ու քաջություն ինչ-որ վտանգավոր քայլվածք, մի տարօրինակ բացառություն այն հավերժական կանոնի, ըստ որի՝ ուժը, ինչպես և գեղեցկությունը, բխում է ներդաշնակությունից: Այսպես էր ահա այն պապը, որ ընտրել էին իրենց համար ծաղրածուները:

Թվում էր, թե ջարդված և վատ փակցված հսկա էր նա:

Երբ կիկլոպյան այս նմուշը երևաց մատուռի շեմքում՝ անշարժ, պնդակազմ և համարյա այնքան լայն, որքան բարձրությունն էր՝ քառակուսի իր հիմքում, ինչպես ասում է մի մեծ մարդ, կեսը կար-

միր, կեսը մանուշակագույն իր վերնազգեստից՝ վրան արծաթագույն փոքր զանգեր, և մանսփանդ՝ նրա տգեղության կատարելություննից անմիջապես ամբոխը ճանաչեց և միաբերան աղաղակեց.

– Քվազիմոդոն է՝ ժամհարը. Քվազիմոդոն է՝ Աստվածամոր տաճարի կո՛ւղը. միականի Քվազիմոդոն, ծուռոտն Քվազիմոդոն: Ցնծությո՛ւն, ցնծությո՛ւն:

Ինչպես տեսնում ենք՝ խեղճ արարածը կարող էր մականունների ընտրություն կատարել:

– Զգո՛ւյշ կացեք, Հղի՛ կանայք,– գոռում էին ճեմարանականները:

– Կամ ովքեր ցանկություն ունեն այդպիսին լինել,– վրա բերեց ժոանեսը:

Արդարև, կանայք ծածկում էին իրենց դեմքը:

– Օ՛, ի՛նչ զգվելի կապիկ է,– ասաց մի կին:

– Նույնքան չար, որքան տգեղ,– նկատեց մի ուրիշը:

– Սատանան է որ կա,– ավելացրեց երրորդը:

– Դժբախտաբար, ես ապրում եմ Աստվածամոր տաճարի մոտ և լսում եմ, թե ինչպես է նա գիշերը ման գալիս տանիքի վրա:

– Կատունների հետ:

– Միշտ մեր տանիքների վրա է:

– Մխնելույզներից թալիսմաններ է գցում մեզ:

– Անցած գիշերը եկավ ու մեր ձեղունի լուսանցույցից ծամա-ծռություն արեց ինձ: Կարծեցի, թե տղամարդ է: Սաստիկ վախեցա:

– Ես վստահ եմ, որ դիվահանդես է գնում նա: Մի անգամ էլ ավել էր մոռացել մեր տանիքի կապարների վրա:

– Թո՛ւ, զգվելի դեմքով կուզլիկ:

– Թո՛ւ, չար ոգի:

– Փո՛ւ:

Տղամարդիկ ընդհակառակը՝ զմայլվել էին և ծափահարում էին:

Իրարանցման առարկա Քվազիմոդոն շարունակում էր կանգնած մնալ մատուռի շեմքին՝ մռայլ ու լրջագեմ՝ թողնելով, որ ուրախա-

նան իր վրա:

Մի ճեմարանական (կարծեմ՝ Ռուրեն Պուսպենը) եկավ ու խիստ մոտիկից սկսեց ծիծաղել նրա վրա: Քվազիմոզոն բավականացավ նրա գոտուց բռնելով և ժողովրդի վրայից տասը քայլ այն կողմ չպրտելով՝ առանց ծպտուն հանելու:

Վարպետ Կոպրնոլը սքանչացած մոտեցավ նրան:

— Աստված ու նրա խաչը վկա, սրբազան պապ, դու օժտված ես լավագույն տգեղությամբ, որ երբևէ տեսել եմ կյանքումս, ուստի արժանի ես պապ լինելու նաև Հոռոմում, ինչպես որ Փարիզում ես:

Այդ ասելիս ձեռքը զվարթությամբ դրեց նրա ուսին: Քվազիմոզոն չչարժվեց: Կոպրնոլը շարունակեց.

— Դու Հենց այն թուկից փախածն ես, որի հետ ես կերուխում անելու մեծ փավագ ունեմ, թեկուզ և դա ինձ նստի տասներկու երկվեցյակ տուրնյան լիվր: Լավ չե՞մ ասում:

Քվազիմոզոն չպատասխանեց:

— Աստված ու նրա խաչը, — գոչեց գուլպայավաճառը, — հո խուլ չե՞ս:

Իրոք որ նա խուլ էր:

Բայց և այնպես, նա սկսում էր համբերությունը կոթցնել Կոպրնոլի վերաբերմունքից և հանկարծ դառնալով նրա կողմը՝ ատամներն այնպիսի զարհուրելի ձևով կրճտեց, որ ֆլամանդացի հսկան ընկրկեց, ինչպես բուլդոզը կատրի առաջ:

— Խո՛ւլ է, — ասաց գուլպայավաճառը ֆլամանդական քահ-քահ ծիծաղով: — Աստված ու նրա խաչը վկա, անթերի պապ է սա:

— Օ՛հո՛, ճանաչում եմ ես դրան, — գոչեց Ժեհանը, որ վերջապես իջել էր իր խոյակից՝ Քվազիմոզոյին մոտիկից տեսնելու համար, — սա իմ ավագ սարկավագ եղբոր ժամհարն է: Բարև, Քվազիմոզո:

— Մարդ հո չի, սատանա է, — ասաց Ռուրեն Պուսպենը. որի անկումից առաջացած ցավերը դեռ չէին անցել: — Նայում ես դրան՝ կուզ է, ծուռոտն է, բայց քայլում է, նայում է քեզ, բայց միականի է, խո-

սում ես հետք, խուլ է: Գրողը տանի, բա ի՞նչ է անում իր լեզուն այդ Պոլիֆեմը³⁶:

– Երբ ուզենա՝ կխոսի, – ասաց մի պառավ կին, – խլացել է զան-
պահարելուց: Համբ չէ:

– Հենց դա էլ պակասում է նրան, – նկատեց Ժեհանը:

– Մեկ աչքն ամուլի է, – ամելայցրեց Ռոբեն Պուսպենը:

– Ամենեին, – խելացիորին ասաց Ժեհանը: – Միականին կույրից
ավելի անկատար է, նա գիտե, թե ինչ է պակասում իրեն:

Այդ միջոցին մուրացկանները, բոլոր սպասավորները, բոլոր
գրպանահաստները միացած ճամարանականներին, թափոր կազմած՝
զնային դատարանի գրագիրների պահարանից բերելու խենթերի
պապի սովորաթղթն խուլը և ծաղրական փիլոնը: Քվագիմոզոն
առանց աչքը թարթելու և մի տեսակ հպարտ հեզությամբ թողեց, որ
հագցնեն իրեն: Հետո նրան նստեցրին նախշված պատգարակի վրա:
Մաղրածուների եղբայրության տասներկու անդամ բարձրացրին
նրան իրենց ուսերին, և մի տեսակ դառն ու արհամարհական ուրա-
խություն չուրաց կիկլուպի մոայլ դեմքի վրա, երբ իր ոտքերի տակ նա
տեսավ այդ բոլոր գեղեցիկ, ուղիղ ու բարեկազմ մարդկանց: Ապա
զջրտաների թափորը վայնասուեններով շարժվեց տեղից՝ ըստ սովորու-
թյան չրջան կատարելու պալատի ներքին միջանցքներում, նախքան
փոփոցներում ու քառուղիներում ման գալը:

36. Ամենանշանավոր կիկլուպը. նեպաունի որդին: Նրա միակ աչքը
կուլայցրեց Ուրիսևսը. ուրիշ, իր ընկերների հետ, կիկլուպը պահում էր համայն
մոտակա իր քարանձավում:

ԷՍՄԵՐԱԼԴԱ

Մենք չափազանց ուրախ ենք, որ կարող ենք մեր ընթերցողներին հայտնել, թե ինչպես այդ ամբողջ լրարանցման ժամանակ Գրենգուարն ու նրա պիեսը մնացին անհողողող: Դերասանները Գրենգուարի կողմից հրահրվելով՝ չէին դադարել կատսակելու իրողալ, ինքն էլ չէր դադարել լսել: Նա համակերպվել էր ժխորին և որոշել էր գնալ մինչև վերջ՝ առանց հույսը կտրելու, որ հասարակութունը նորից ուշադրություն կդարձնի ներկայացմանը: Հույսի այդ նշույլը բոցավառվեց, երբ նա տեսավ, որ Քվազիմոզոն, Կուլընոլը և ծաղրածուների պապի խլացնող շքախումբը սղմուկ-աղաղակով դուրս եկան սրահից: Բազմութիւնն սգահարար վազեց նրանց ետեից: «Շատ լավ, — ասաց նա ինքն իրեն, — բոլոր խառնակիչները կգնանկկորչեն»: Դժբախտաբար, բոլոր խառնակիչները հասարակութիւնն էին: Մեկ ակնթարթում մեծ սրահը դատարկվեց:

Ճիշտն ասած՝ դեռ մնում էին մի քանի հանդիսատես, ոմանք առանձին, ոմանք խմբված սյունների շուրջը՝ զոռզոռոցներով ու իրարանցումից կշտացած կանայք, ձերուներներ և երեխաներ: Մի քանի ճեմարանական հեծնելու ձևով մնացել էին պատուհանագողերին և դիտում էին հրապարակը:

— Ի՛նչ արած, — մտածեց Գրենգուարը, — այնուամենայնիվ, բավական մարդ կա, և կարելի է լսել իմ միտերիայի վերջը: Քիչ են թիւ, բայց ընտիր հասարակութուն է, կրթված հասարակութուն:

Քիչ հետո, այն սիմֆոնիան, որ պետք է մեծագույն տպավորություն գործեր սուրբ կույսի երևալու պահին, չկատարվեց: Գրենգուարը նկատեց, որ ծաղրածուների պապի թափոնն առել-տարել էր իր նվագախումբը:

– Շարունակիցիք առանց նրան,– ասաց նա ստոյիկաբար:

Նա մոտեցավ քաղաքացիների մի խմբի, որ, ինչպես թվացել էր նրան, իր պիևսի մասին էին խոսում: Եվ ահա նրա լսած խոսակցության պատառիկը:

– Դուք, տյա՛ր Շատրնո, գիտե՞ք Նավառայի ապարանքը, որ պարոն դը Նեմուրին էր պատկանում:

– Այո, այո, Բրաքի մատուռի դեմուզեմը:

– Արքունի գանձարանը այս քանի օրը վարձով տվեց դա զարդանկարիչ Գլյոմ Ալիքսանդրին՝ տարեկան վեց փարիզյան լիվրով և ութ սոլով:

– Ինչպե՛ս է բարձրանում վարձագինը:

– Է-հե՛,– սուսց ինքն իրեն Գրենդուարը հառաչելով,– գոնե մյուսները լսում են:

– Ընկերնե՛ր,– գոռաց հանկարծ պատուհանի երիտասարդ խեղկատակներից մեկը:– Էսմերալդան, Էսմերալդան հրապարակո՛ւմ է:

Այս խոսքը մոզական ազդեցություն գործեց: Սրահում մնացած բոլոր մարդիկ նետվեցին պատուհանները, մագլցեցին պատերը՝ տեսնելու համար և կրկնելով՝ Էսմերալդա, Էսմերալդա:

Միաժամանակ դրսից լսվում էին ուժեղ ծափահարություններ:

– Ի՞նչ կարող է նշանակել դա՛ Էսմերալդա,– ասաց Գրենդուարը սրտամորմոք կերպով ձեռքերն իրար կցելով:– Ա՛խ, Աստվա՛ծ իմ, րստ երևույթին, հիմա էլ հերթը եկավ լուսամուտներին:

Նա շրջվեց դեպի մարմարե սեղանը և տեսավ, որ ներկայացումն ընդհատվել է: Հինց այն դրվագն էր դա, երբ պետք է հայտնվեր Յուպիտերն իր շանթով: Բայց Յուպիտերն անշարժ կանգնել էր բեմի ներքևում:

– Միչել Փիբո՛րն,– գոռաց զայրացած բանաստեղծը,– ի՞նչ ես անում այդտեղ: Մի՞թե հիմա քո մուտքը չէ: Դե՛ ուրեմն բարձրացիր:

– Ավա՛ղ,– ասաց Յուպիտերը,– մի ճեմարանական ելարանը տարավ հենց հիմա:

Գրեհգուարը նայեց այնտեղ: Իրոք որ դերասանը ճիշտ էր ասում:
Ամեն կապ հանգույցի և լուծման միջև ընդհատված էր:

– Վա՛յ խայտառակ,– շշնջաց նա:– Եվ ինչո՞ւ է տարել այդ
եյարանը: –

– Որ գնա տեսնի էսմերալդային,– ողբագին պատասխանեց Յու-
պիտերը:– Ասաց՝ պա՛հ, ա՛յ քեզ մի եյարան, որ այստեղ ավելորդ է,
ու տարավ:

Վերջին հարվածն էր դա, և Գրեհգուարն ընդունեց համակեր-
պությամբ:

– Գրո՛ղը տանի ձեզ,– ասաց նա դերասաններին,– եթե ինձ
վճարեն, դուք էլ ձերը կստանաք:

Դրանից հետո նահանջեց նա գլխահակ, սակայն վերջինը, այն
զենեքայի նման, որը լավ է կռվել:

Եվ պալատի խորդուբորդ աստիճաններն իջնելով՝ մուտում էր
ատամների արանքից. – Ավանակների ու բոխների ի՛նչ խաժամուժ են
այս փարիզցիները. գալիս են միստերիա լսելու, բայց ոչինչ չեն
լսում: Զբաղվեցին ամեն ինչով՝ Կլոպեն Տրուլֆուով, կարդինալով,
Կոպրնոլով, Քվազիմոդոյով ու սատանայով, բայց ամենևին տիկին
սուրբ կույս Մարիամով: Եթե իմանայի, ձեղ, ինչպե՛ս չէ, կույս Մա-
րիամներ կտայի, ավարանե՛ր: Եվ ես, որ եկել էի դեմքեր տեսնելու,
կռնակներ տեսա միայն: Բանաստեղծ լինել և խաբեբա դեղավաճառի
հաջողությո՛ւն ունենալ: Ճիշտ է թեև, որ Հոմերոսն էլ ողորմություն
էր խնդրում հունական գյուղերում, որ Նագոնն էլ մեռավ մոսկով-
յանների մոտ աքսորված: Բայց թող սատանան կաշիս քերթի, թե
հասկանամ, ինչ են ուզում ասել իրենց էսմերալդայով: Նախ և
առաջ՝ այդ ի՞նչ բառ է. գնչուհրեն է, ի՞նչ է:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

I

ԽԱՐԻՔԴԱՅԻՑ ՍՅԻԼԼԱ

Գիշերը շուտ է գալիս հունվարին: Փողոցներն արդեն մութ էին, երբ Գրենգուարը դուրս եկավ Արդարադատութեան պալատից: Այդ մութը դուր եկավ նրան. նա անհամբեր ուզում էր հասնել որևէ խավար ու ամայի նեղ փողոց, որպեսզի հանդարտ խորհրդածներ ինքն իրեն, որպեսզի փոխհաստատու անաշին կապը փաթաթելը բանաստեղծի վերջին: Բացի դրանից, փոխհաստատութեանը նրա միակ ապաստանն էր, որովհետև չէր իմանում ուր գիշերի: Իր առաջին թատերական փորձի շոնդայի ձախուղումից հետո, նա չէր համարձակվում վերադառնալ իր բնակարանը Գլյունի սյուռ-լ'Օ փողոցում, Չոր խոստի նավամատույցի դիմաց, որովհետև հույս ունենր, որ պարոն պրեռն կվճարի իրեն հարսնեղութեան համար, ինքն էլ կվճարի Փարիզի երկկնդականինների տուրքի հարկահավաք պարոն Գիյոմ Դյու-Սիրին վեցամսյա բնակարանային վարձը, որ պարտք էր, այսինքն՝ փարիզյան տասներկու սոլ, այսինքն՝ տասներկու պատիկը այն արժեքի, ինչ ունեի նա աշխարհում՝ ներառյալ և գատապանը, շուպիկն ու գլխարկը:

Ժամանակավորապես պատսպարվելով Սենտ-Շապելի գանձատան կից բանտի դռնակի տակ և մի բուրբ մտածելով, թե ինչ ապաստան ընտրի գիշերվա համար, քանի որ Փարիզի բոլոր սալահատակներից կարող է ընտրութուն անել, հիշեց հանկարծ, որ անցած շաբաթ Հնակարկատների փողոցում, դատարանի մի խորհրդականի դռանը նկատել էր ջորի հեծնելու համար շինված աստիճանամատ և մտածել էր, որ կարիքի դեպքում այդ քարը հիանալի բարձ կլինեի որևէ մուրացկանի կամ բանաստեղծի համար: Նա շնորհակալութուն հայտնեց

նախախնամությանը՝ այդ լավ միտքն իրեն տալու համար: Բայց երբ պատրաստվում էր անցնել պալատի հրապարակով, որպեսզի հասներ Միջնաքաղաքի ծոռուճուռ լաբիրինթոսին, որտեղ օձանման գալարվում են հետևյալ պառավ քույրերը՝ Տակառագործների, Հին Մահուղարանի, Հնակարկատների, Հրեաների և այլն փողոցները, որոնք այսօր էլ կան իրենց նոր կառուցված ինհարկանի տներով, տեսավ խենթների պապի թափորը, որ դուրս էր գալիս Արդարագատության պալատի բակից և աղմուկ-աղաղակով, ջահերի մեծ հրավառությամբ և իր՝ Գրենգուլարի նվազախմբով հորդում էր բակի միջով: Այդ պատկերը նորից բացեց նրա ինքնասիրության վերքերը, և նա փախավ: Նրա դրամատուրգիական ձայնողման դառնությունը պատճառ էր դառնում, որ օրվա տոնը հիշեցնող ամեն ինչ կսկիծ առաջացնի և արյուն հոսեցնի նրա վերքից:

Նա ուզեց անցնել սուրբ Միքայել կամուրջով, բայց այդտեղ էլ վսպվում էին երեխաներ՝ հրթիռներով ու բոցավառ նիզակներով:

— Ժանտախտը տանի այդ հրթիռները, — ասաց Գրենգուլարը և իջավ դեպի Լուսայափոխների կամուրջը: Կամրջագլխի տներից կախել էին երեք դրոշ, որոնց վրա պատկերված էին թագավորը, թագաժառանգը և Մարգարիտ Ֆլանդրիացին, վեց հատ էլ փոքր դրոշակ, որոնց վրա կային Ավստրիական դքսի, կարդինալ դր Բուրբոնի, պարոն դը Բոժյոյի, տիկին Ժաննա Ֆրանսուզու և Բուրբոնյան դքսի ապօրինի որդու և մեկն էլ չզիտեմ ում նկարները՝ բոլորն էլ ջահերով լուսավորված: Ամբոխը զմայլվում էր:

— Երջանիկ մարդ է նկարիչ Ժեհան Ֆուրբոն, — ասաց Գրենգուլարը խոր հառաչելով և մեջքը դարձրեց դրոշներին ու դրոշակներին: Նրա առաջ ձգվում էր մի փողոց, Գրենգուլարին այնքան իրավար ու ամայի թվաց դա, որ նա հույս ունեցավ, թե այդտեղ կխուսափի տոնակատարության և՛ բոլոր թնդյուններից, և՛ բոլոր շոգշողումներից: Եվ առաջացավ այդ փողոցով: Մի քանի վայրկյան հետո

ոտքը դիպավ խոչի. նա սայթաքեց ու ընկավ: Մայիսյան ծառն էր գտ-
որ դատական գրագիրները, ի պատիվ Հանդիսավոր օրվա, առավու-
յան դրել էին դատարանի մի նախագահի տան դռան առաջ: Գրեն-
գուլարը հերոսաբար դիմագրավեց այդ նոր խոչընդոտը, վեր կացավ
և հասավ գետեղրին: Իր ետև թողնելով քաղաքացիական և քրեական
բանտերի աշտարակները և քայլելով արքայական այգու բարձր պա-
տի երկայնքով՝ չսալահատակված այդ ավազոտ վայրով, որտեղ ցիխը
հասնում էր նրա կոճերին, հասավ Միջնաքաղաքի արևմտյան ծայրին
և որոշ ժամանակ դիտեց Կովերի լաստավարի կղզին, որ անհետացել
է հետագայում բրոնզե ձիու և Նոր կամուրջի կառուցմամբ: Ուսու-
թում կղզյակը երևում էր նրան որպես մի սև զանգված՝ նրան բաժա-
նող սպիտակավուն ջրի նեղ շերտից այն կողմը: Աղոտ ճրագի լույ-
սից հագիվ էր նշմարվում այնտեղ փեթակի ձևով ինչ-որ հյուղակ,
որտեղ գիշերը պատսպարվում էր կովերի լաստավարը:

— Երջանի՛կ լաստավար, — մտածեց Գրենգուլարը, — դու չես մտա-
ծում փառքի մասին և հարաներգություններ չես գրում: Քո ի՛նչ
բանն է, թե թագավորներ են ամուսնանում, Բուրգունդական դքսու-
հիներ կան: Դու այլ մարգարիտ չես ճանաչում, բացի այն մարգար-
տածաղիկներից, որ ապրիլյան արոտավայրերը տալիս են քո կովե-
րին պոկոտիլու-ուտելու: Մինչդեռ ես՝ բանաստեղծս, ենթարկվում
եմ սուլոցների և հիմա էլ դողդողում եմ, տասներկու սոււ պարտք
ունեմ և կոշիկներին ներբաններն այնքան թափանցիկ են, որ կարող
են ապակի լինել քո լապտերի համար: Շնորհակալ եմ, կովերի՛ լաս-
տավար, քո հյուղակը հանգստացնում է իմ տեսողությունը, մոռաց-
նում Փարիզը:

Այդ համարյա թե քնարերգական հափշտակությունից նրան արթ-
նացրեց Սեն-ժանի խոչոր, կրկնակ ճայթուկը, որ հանկարծակի
պայթևեց երանափետ հյուղակից: Կովերի լաստավարն էր այդպես
մասնակցում տոնի զվարճություններին և հրթիռներ էր կրակում:

Այդ ճայթուկից փշաքաղվեց Գրենգուարի մարմինը:

— Անիծյա՛լ տոն,— գոչեց նա,— մի՞թե ամենուրեք պիտի հետապնդես ինձ: Ո՛հ, Աստվա՛ծ իմ, մինչև անգամ կովերի լաստավարի մոտ:

Հետո նա նայեց իր ոտքերի առաջ հոսող Սենային և համակվեց սոսկալի փորձուքյամբ:

— Օ՛, ինչպիսի՛ հաճությամբ կխնայդվեի, եթե ջուրն այսքան սառն չլիներ:

Այդ ժամանակ հուսահատ որոշում կայացրեց: Քանի որ չէր կարող իուռյս տալ խենթերի պապից, ժեհան Ֆուրրոյի դրոշակներից, մայիսյան ծառերից, հրթիռներից ու ճայթուկներից, ապա համարձակորեն որոշեց նետվել տոնի կենտրոնը և գնալ Գրեի հրապարակ:

«Գոնե,— մտածեց նա,— թիրևս հրավառությունից մի վառվող փայտ ձեռք գցեմ ու տաքանամ և կարողանամ ընթրիքս անել արքայական այն շաքարե, գինանշանի ձևով պատրաստված երեք խոշոր կարկանդակների փշրանքներից, որ պետք է զրվին այլտեղ՝ քաղաքի հանրային բուֆետում»:

II

ԳՐԵՎԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԸ

Այժմ խիստ աննկատելի հետք է միայն մնացել այն ժամանակվա Գրեի հրապարակից: Դա այն սքանչելի, փոքրիկ աշտարակաձև պատշգամբն է, որ գրավում է հրապարակի հյուսիսային անկյունը և որ ծածկված նրա քանդակաղարդերի աշխույժ, սուր եզրերը ջնջող անարգ ծեփի շերտով՝ գուցե և շուտով անհետանա, թաղվի նոր տների վարարումով, որ այնքան արագ լափում է Փարիզի բոլոր հին տների ճակատները:

Այն անձնավորութիւնները, որոնք մեզ պես չեն կարող անցնել Գրեի հրապարակից առանց խղճահարութեան ու համակրանքի մի հայացք նետելու Լյուդովիկոս XV-ի ժամանակից մնացած երկու ողորմելի շնեքերի միջև խեղդված այդ փոքրիկ աշտարակաձև պատշգամբին, կարող են իրենց մտքում հեշտութեամբ վերականգնել շինութիւնների այն ամբողջութիւնը, որին պատկանելիս է եղել նա, և գտնել այդտեղ տասնհինգերորդ դարի դոժական հին հրապարակն ամբողջութեամբ:

Այն ժամանակ էլ, ինչպես հիմա, անկանոն տրապեցիայի ձև ուներ նա՝ եղերված մի կողմից գետափով, իսկ մյուս երեք կողմից՝ բարձր, նեղ ու մոայլատես տների շարքով: Յրեկը կարելի էր հիանալ նրա շնեքերի բազմադանութեամբ, որոնք, բոլորն էլ, քարե կամ փայտե զարդաքանդակներ ունեին և արդեն միջնադարի տնային տարբեր ճարտարապետութիւնների կատարյալ նմուշներ էին ներկայացնում՝ տասնհինգերորդ դարից գնալով մինչև տասնմեկերորդը՝ սկսած քառանկյուն լուսամուտից, որ սկսում էր գործածութիւնից դուրս մղել սրածայր կամարը, մինչև ռոմանական կիսակլորը, որ գործածութիւնից դուրս էր մղվել սրածայր կամարի կողմից և դեռ նրա ներքևում գրավում էր Ռոյանի աշտարակ անունը կրող հին տան առաջին հարկը, հրապարակի անկյունը Սենայի վրա, Կաշեգործների փողոցի կողմից: Գիշերը շնեքերի այս զանգվածից երևում էր միայն ատամնադիժը սև տանիքների, որոնք հրապարակի շուրջն էին պարզում սուր անկյունների իրենց շղթան: Այդ ժամանակի և այժմյան քաղաքների հիմնական տարբերութիւններից մեկն այն է, որ այժմ ճակատներն են նայում հրապարակներին ու փողոցներին, իսկ այն ժամանակ՝ որմագագաթի եռանկյունակները: Երկու դար է ահա, ինչ տները շրջվել են:

Հրապարակի արևելյան կողմի կենտրոնում բարձրանում էր սերտորեն իրար կպչող երեք տնից կազմված մի ծանր ու խառնաճ շինութիւն: Դա կոչում էին նրա պատմութիւնը, նպատակն ու

ճարտարապետությունը բացատրող երեք անունով՝ Դոֆենի տուն, որովհետև Կառլոս V-ը թագաժառանգ եղած ժամանակ ապրել էր այնտեղ, Վաճառատուն, որովհետև ծառայում էր որպես քաղաքապետարան, և Սյունազարդ տուն (domus ad piloria), իր երեք հարկերին նեցուկ հանդիսացող հաստ սյուների շարքի պատճառով: Քաղաքն այդտեղ գտնում էր այն ամենը, ինչ պետք է լավ քաղաքի համար, ինչպես Փարիզը. մատուռ՝ Աստծուն աղոթելու համար, դատասրահ՝ նիստ գումարելու և կարիքի դեպքում արքայական պաշտոնյաներին հակահարված տալու համար, և ի լրումն դրանց՝ Հրետանիով ու հրազենով լի զինանոց, որովհետև Փարիզի քաղաքացիները գիտեն, որ բոլոր դեպքերում աղոթքն ու դատասպարությունը բավական չեն պաշտպանելու քաղաքի մենաշնորհ իրավունքները և միշտ էլ քաղաքապետարանի ձեղնասենյակներից որևէ մեկում պահում են որոշ քանակություն մթնադուրս հնամտի պահանջներ:

Գրեի հրապարակն այդ ժամանակից ուներ այն դժնդակ տեսքը, որ նրա համար պահել են այսօր էլ նրա հարուցած զգվելի վերհուշելը և Դոմինիկ Բոկադորի կառուցած այն մռայլ քաղաքապետարանը, որ փոխարինել է Սյունազարդ տանը: Պետք է ասել, որ մշտական կախաղանն ու անարգանքի սյուներ, «արդարադատությունն ու ելարանը», ինչպես այն ժամանակ էին ասում, իրար կողք-կողքի տնկված՝ սալահատակի մեջտեղը, բնավ էլ չէին օգնում, որ մարդիկ աչքերը չըջնե այդ ճակատագրական վայրից, որտեղ առույժ ու կենսալի այնքան էակներ են շունչ փչել, որսել հիսուն տարի հետո պետք է ծնվեր «Սնն վալիևի տենդը»՝ կառափնարանի ազդած սարսափի այդ հիվանդությունը, բոլոր հիվանդություններից ամենահրեշավորը, որովհետև դա դալիս է ոչ թե Աստծուց, այլ՝ մարդուց:

Մխիթարական է մտածել (ասենք անցողակի), որ մահապատիժը, որը երեք հարյուր տարի առաջ դեռ իր երկաթե անիվներով, քարե կախաղաններով, տանջանքի իր ամբողջ սարքերով, բոլորն էլ մշտական և սալահատակի մեջ ամրացված, խճողում էր Գրեի հրապարակը,

Շուկան, Դոֆենի հրապարակը, Տրահուարի խաչի հրապարակը, Խոճկորների շուկան, այդ գլխիկի Մոնֆոկոնը, Սերժանտների ուղեկալը, Կատունների հրապարակը, Սեն-Իրնիի դարպասը, Շամպոն, Բոգե դարպասը, Սեն-Փակ դարպասը, չհաշվելով այն անհամար կախազան-եյարանները, որ դնում կին դատելու իրավունք ունեցող պրեռները, եպիսկոպոսները, կանոնիկոսները, արքաները, վանահայրերը, չհաշվելով դատավճռական խեղդումները Սենա դետում, մխիթարական է այսօր, որ հաջորդաբար իր զրահի բոլոր մասերը, տանջահարման իր պերճանքը, պատմի իր երեակայությունն ու ֆանասագիան, իր խոշտանդումը, որի համար հինգ տարին մեկ վերափոխում էր կաշվե մահիճը Մեծ Շատյետում, այդ ամենը կորցնելուց հետո՝ ֆեոդալական հասարակության այդ ձեր ինքնակալը, համարյա թե մեր օրհներներից ու քաղաքներից դուրս հանված, մեր անսահման Փարիզում ունի միայն մի անկյուն՝ Գրեի անպատիվ հրապարակը, միայն մի գլխիտոխն՝ գողունի, անհանգիստ, ամոթահար և կարծես միշտ վախեցած, որ կարող է բռնվել հանցանք կատարելիս, այնքան որ շուտ է անհետանում իր հարվածն իջեցնելուց հետո:

III

BESOS PARA GOLPES³⁷

Երբ Պիեռ Գրենգուարը հասավ Գրեի հրապարակը, սաստիկ մրսած էր: Նա ընարիւ էր Զրագացպանների կամուրջը, որպեսզի խուսափի Լուճայափոխների կամուրջի խաժամուժից և ժեհան Ֆուրբոյի դրոշակներից, սակայն եպիսկոպոսի բոլոր ալրաղացների անխնայությունը ցեխակոտլու էին արել նրան անցնելիս և նրա վերնագգեստը թրջվիւ էր, բացի դրանից՝ նրան թվում էր, թե իր պիեսի

³⁶ Համբուլյներ՝ հարվածների փոխարեն (լատ.):

տապալուճը ավելի է մրսկան դարձրել իրեն: Ուստի և նա շտապեց մոտենալ հրապառության խարույկին, որ փառահեղ վառվում էր հրապարակի մեջտեղը: Բայց մեծաթիվ բազմութուն կար նրա շուրջը:

«Նզովիա՛ծ փարիզցիներ,— ասաց նա ինքն իրեն (որովհետև Գրենգուարը, որպես իսկական դրամատուրգ, արամապիր էր մենախոսելու),— ինչպե՛ս են կրակը փակել ինձնից, մինչդեռ այնքան կարիք ունեմ բուխարու թեկուզ մի անկյունի: Կոչիկներս ջուր են լցվել, պատճառը այդ անիծյալ այրաղացներ են, որ այնքան իրենց արցունքը թափեցին ինձ վրա: Սատանայի ծոցը գնա Փարիզի եպիսկոպոսը իր այրաղացների հետ: Շատ կուզենայի իմանալ, թե եպիսկոպոսի ինչին է պետք այրաղացը. չլինի՞ թե միտք ունի դառնալ ջրաղացպան եպիսկոպոս: Եթե դրա համար միայն իմ անհծքն է պակասում, ապա տալիս եմ դա նրա տաճարին էլ, այրաղացներին էլ: Հապա մի տեսնենք այս անգործ-անուպիտանները տեղից չե՞ն շարժվի: Հետաքրքիր է իմանալ, թե ինչ են անում: Տաքանում են. լա՛վ հաճույք է: Նայում են, թե ինչպես կվառվեր հարյուր խուրճ խուրճ, հիանալի՛ հանդես»:

Ավելի մոտիկից դիտելով՝ նկատեց, որ շրջանակը շատ՝ ավելի լայն էր, քան պետք էր արքայական խարույկից տաքանալու համար և հանդիսատեսներն այդպես հավաքվել էին ոչ միայն հարյուր խուրճ խուրճի վառվելուց հրապուրված:

Բազմության ու կրակի միջև թողնված ընդարձակ տարածության պարում էր մի դեռատի աղջիկ:

Այդ դեռատի աղջիկը մարդկային էա՞կ էր արդյոք, թե թովչուհի կամ հրեշտակ. բանն այն է, որ Գրենգուարը սկսեպիսկ փրկիստփա, հեղնող բանաստեղծ լինելով հանդերձ՝ առաջին պահին չկարողացավ որոշել դա, այնքան էր դուռիվիլ այդ շլացուցիչ տեսիլքով:

Բարձրահասակ չէր այդ աղջիկը, բայց այդպես էր թվում, այնքան համարձակ էր սլանում նրա նուրբ իրանը: Թուխ էր նա, սակայն

կարելի էր կռահել, որ ցերեկով նրա մաշկը պիտք է ունենա անդալուզուհիների և հոռոմեացի կանանց գեղեցիկ, ոսկեթուլը ցուբը: Անդալուզյան էին նաև նրա գուլտրիկ, պստիկ ոտքերը, որովհետև սեղմն ու անդորրավետը միաձուլվել էին նրա սքանչելի կոշիկների մեջ: Պարուժ էր նա, պտտվում, հորձանք տալիս անփութորեն իր ոտքերի տակ նետված պարսկական գորգի վրա, և ամեն անգամ պտույտ գործելիս, երբ նրա ճահանչագեղ դեմքը անցնում էր ձեր առջևից, խոշոր ու սև աչքերը կայծակ էին նետում ձեզ:

Շրջապատողների հայացքները սևեռված էին նրա վրա, բոլոր բերանները բաց էին: Արդարև, երբ նա պարում էր այդպես՝ գողտրիկ ու մաքուր բազուկներով գլխից վեր պահած, բասկյան դափի չխկչխկոցի նվագակցությամբ, բուռի նման բարակիրան, դյուրաբեկ ու աշխույժ, իր ոսկեհոռու անծալ իրանակալով, ուռչող ու գուլնդգուլն շրջագեղատով, հոլանի ուսերով, նուրբ սրունքներով, որ երբեմն երկվում էին շրջագեղատի տակից, իր սև վարսերով և բոցաշող աչքերով, կարծես գերբնական էակ լիներ:

– Իսկապես որ սալամանդը է սա, – մտածեց Գրենգուարը, – ջրահարս, աստվածուհի, Մենսլյան սարի բաբոսյան քրմուհի:

Այդ ընդհանր «սալամանդրի» գիսակներից մեկն արձակվեց, և դեղին պղնձի մի կտոր, որ կապված էր դրան, ընկավ ցած:

– Ձէ՛-է, – ասաց Գրենգուարը, – գնչուհի է:

Ցնդեց ամբողջ պատրանքը:

Աղջիկը վերսկսեց պարել, գետնից վերցրեց երկու սուր, ծայրերը հենեց իր ճակատին և սկսեց պտտեցնել իր պտույտին հակառակ ուղղությամբ: Արդարև, պարգապես գնչուհի էր նա: Սակայն որքան էլ հիասթափված լիներ Գրենգուարը, այնուամենայնիվ, այդ պատկերն ամբողջությամբ վերցրած՝ հմայքից ու կախարդանքից զերծ չէր նրա համար: Հրավառության խարույկը, որ լուսավորում էր նրան վառ ու կարմիր բոցով, աշխուժորեն վնտվետում էր շրջան կազմած բազմության դեմքերի, դեռատի այլևհա թուխ ճակատի վրա, իսկ

հրապարակի խորքում, խառնվելով նրանց օրորվող սավերներին, նետում էր դժգուշն ցոլք, մի կողմից՝ Սյունապարդ տան սև ու կնճռոտ հին ճակատին, մյուս կողմից՝ կախաղանի քարն բազուկին:

Հրավառության խարույկից բոսորսպույն դարձած հագարավոր դեմքերի մեջ կար մեկը, որ մյուսներից կարծես շատ ավելի էր հափշտակված այդ պարուհուն դիտելով: Տղամարդ էր դա՝ խստահայաց, լուռ ու մռայլ կերպարանքով: Այդ մարդը, որի հագուստը չըջապատի բազմության պատճառով չէր ելևում, երեսունհինգ տարեկանից ավելի չէր լինի, մինչդեռ ճաղատ էր, հաղիվ քունքերի վրա նկատվում էին ցանցառ և արդեն ալեխառն մազերի փնջիկներ, նրա լայն ու բարձր ճակատն սկսել էր ակոսվել կնճիռներով, սակայն խոր ընկած աչքերի մեջ շողշողում էր արտասովոր երիտասարդություն, բոցկլտուն կյանք և ուժեղ կիրք: Նա աչքերն անլնդհատ սևեռած էր պահում գնչուհու վրա, և մինչդեռ տասնվեցամյա խոլ աղջիկը պարում ու թռչկոտում էր՝ բոլորին զվարճացնելու համար, այդ մարդու երազանքը կարծես ավելի ու ավելի էր մռայլում: Երբեմն-երբեմն նրա շրթունքների վրա իրար էին հանդիպում ժպիտն ու հառաչանքը, սակայն ժպիտն ավելի էր ցավագին, քան հառաչանքը:

Մանկամարդ աղջիկը շնչակաուր կանգ առավ վերջապես, և ժողովուրդը սիրով ծափահարեց նրան:

— Զալի՛, — կանչեց գնչուհին:

Եվ այն ժամանակ Գրենգուարը տեսավ, թե ինչպես է մոտենում մի սիրուն, սպիտակ, կայտառ, զվարթ ու փայլուն, ոսկեգոծ կոտոչներով, ոսկեգույն տոտիկներով ու ոսկեգույն վզափոկով այժ, որին դեռ չէր նկատել և որ մինչ այդ մնացել էր գորգի մի անկյունում պազած և դիտում էր իր տիրուհու պարը:

— Զալի՛, — ասաց պարուհին, — հիմա քո հերթն է:

Եվ նստելով՝ շնորհապեղորեն այծին մատուցեց բասկյան իր դափը:

— Զալի՛, — շարունակեց աղջիկը, — տարվա ո՞ր ամիսն է հիմա:

Այժը բարձրացրեց իր առջևի տոտիկը և մեկ անգամ խփեց դափին:

Արդարեւ, առաջին ամիսն էր: Բազմությունը ծափահարեց:

– Զայի՛, – հարցրեց աղջիկը՝ բասկյան դափը մյուս կողմը չըջնելով, – ամսի ո՞ր օրն է այսօր:

Զային յարձրացրեց իր ոսկեգօծ տոտիկը և վեց անգամ հարվածեց գափին:

– Զայի՛, – շարունակեց զնչուհին՝ միշտ մի նոր ձևով պահելով գափը, – հիմա ցերեկվա ժամը քանի՞սն է:

Զային իջևարեց յոթ հարված: Նույն բուպեին Սյունազարդ տան ժամացույցը խփեց յոթը:

Փողոփուրդը դմայված էր:

– Իրա մեջ կախարդություն կա, – ասաց բազմության միջից մի շարացույց ձայն: Իս այն ճաղատ մարդու ձայնն էր, որ աչքը չէր կտրում գնչուհուց:

Աղջիկը ցնցվեց ու շուռ եկավ, սակայն որոտացին ծափահարություններ և ծածկեցին դժնդակ բացականչությունը:

Եվ դրանք այնքան կատարելապես ջնջեցին աղջկա մտքից այդ շարացույց խոսքը, որ նա շարունակեց հարցեր տալ իր այծին:

– Զայի՛, ինչպե՞ս է տյար Գիշար Գրան-Ռեմին՝ քաղաքի ասորճանակակիրների զորապետը իրեն պահում Տյառնընդառաջի թափորի ժամանակ:

Զային կանգնեց ետևի դույզ ոտքերի վրա, սկսեց մկկալ և քայլել այնպիսի հաճույակամ լրջությամբ, որ հանդիսատեսները քաշ-քաշ ծիծաղեցին ասորճանակակիրների զորապետի այդ շահագրգռված բարեպաշտության նմանակերպությունը տեսնելով:

– Զայի՛, – շարունակեց դեռատի աղջիկը՝ քաջալերված այդ հարածուն հաջողությունից, – ինչպե՞ս է քարոզ կարդում եկեղեցական ատյանի արքայական դատախազ տյար Ժակ Շարմոլյուն:

Այժմ նստեց իր հետույքին և սկսեց մկկալ՝ առջևի տոտիկներն այնպիսի տարսրինակ ձևով շարժելով, որ բացի վատ ֆրանսերենից և վատ լատիներենից, ապա նրա ժեստը, շեշտը, կեցվածքը, Ժակ Շարմոլյուն ամբողջովին այդտեղ էր:

Ամբոխն ավելի սաստիկ ծափահարեց:

— Սրբապղծութիւն, աստվածանարգութիւն.— գոչեց ճաղատ մարդը:

Գնչու հին մի անդամ էլ չըջվեց:

— Օ,— գոչեց նա,— կի այդ չար մարդն է:

Ապա ստորին շրթունքը վերին շրթունքից առաջ տանելով՝ արեց մի զոդորիկ շրթնակծկում, որին նա ընտելացած էր թվում, կրունկի վրա պտույտ գործեց և սկսեց իր բասկյան դափի մեջ հավաքել բազմության պարզենները:

Տեղում էին խոշոր ու մանր սպիտակ, դանգ, արծվանշան պլիկ դրամներ: Հանկարծ նա անցավ Գրենդուարի առջևից: Գրենդուարը ձեռքն այնպես անմտածմամբ տարավ գրպանը, որ աղջիկը կանգ առավ:

— Թո՛ւ, գրողը տանի,— գոչեց բանաստեղծը գրպանի խորքում գտնելով իրականութունը, այսինքն՝ դատարկութուն: Սակայն դեռ առի աղջիկը մնացել էր կանգնած և դափը պարզած, սպասելով՝ նստում էր իր խոշոր աչքերով: Գրենդուարի ղեմքը ծածկվեց քրտինքի խոշոր կաթիլներով:

Եթե ողջ Պերուն ունենար իր գրպանում, անկասկած կտար սլարուհուն, սակայն Գրենդուարը Պերու չուներ և բացի դրանից՝ Ամբրիկան դեռ հայտնագործված չէր: Բարեբախտաբար, մի անսպասելի պատահար օգնության հասավ նրան:

— Կկորչե՞ս այստեղից, թե չէ, եգիպտական մորիխ,— գոռաց մի սուր ձայն, որ հրապարակի ամենամութ անկյունից էր գալիս: Աղջիկը սարսափահար շուռ եկավ: Ի՜նչ ճաղատ մարդու ձայնը չէր այլևս, այլ կանացի ձայն՝ բարեպաշտական ու չար: Սակայն այդ ճիշդ, որ վախեցրեց գնչուհուն, ուրախացրեց այդ կողմում վխտացող երիտանների խումբը:

— Թույանի աշտարակի ապաշխարուհի՛ն է,— գոչեցին նրանք խառնիխուռն ծիծաղելով.— քրճենավորն է թշուր: Չլինի՞ թե չի ընթրել: Քաղաքի բուՖետից որևէ կրճոն տանենք նրան:

Ամենքն էլ վազեցին դեպի Սյունազարդ տունը:

Այդ միջոցին Գրենգուարն օդսովեց պարուհուհու հուզմունքից և անհետացավ: Երեխաների ժխորը հիշեցրեց նրան, որ ինքն էլ չի ընթրել: Սակայն փոքրիկ չարածճիները նրանից ավելի արագաշարժ ոտքեր ունեին, և երբ նա հասավ այնտեղ, երեխաները մաքուր սրբել էին: Ձէր մնացել նույնիսկ Ֆունտը հինգ սու արժող խղճուկ հացը: Միայն պատի վրա երևում էին արքայական սլացիկ շուշաններ՝ վարդերին մեջընդմեջ, որ նկարել էր Մաթիո Բիտերնը 1434 թվին: Սակայն ողորմելի ընթրիք էր դա:

Անախորժ բան է առանց ընթրելու քնել, ավելի աննախանձելի բան է, երբ չես ընթրել և չգիտես, թե որտեղ պիտի քնես: Գրենգուարն ահա այսպիսի դրուժյան մեջ էր: Ո՛չ հաց, ո՛չ օթեան, նա տեսնում էր, որ կարիքն ամեն կողմից ճնշում է իրեն, այն էլ ինչպիսի՛ դժնի կարիք: Վաղուց էր նա հայտնագործել այն ճշմարտությունը, թե Յուդայիտերը մարդկանց ստեղծել է մարդաստացության նոպայի պահին, և իմաստունի ճակատագիրը ողջ կյանքում նրա փլիխսոփայությունը պահում է պաշարման մեջ: Ինչ վերաբերում է իրեն, ապա ինքը այդպիսի լրիվ շրջապատում երբեք չէր տեսել, նա լսում էր, թե ինչպես իր սոսամոքսը անձնատվության շեփոր է հնչեցնում, և չափազանց անհարմար էր գտնում, որ չար բախտը քաղցով հազթի իր փլիխսոփայությանը:

Այս տիուր խորհրդածությունը հետզհետե ավելի էր համակում նրան, երբ մի տարօրինակ, թեև քաղցրությունից ոչ զուրկ երգ հանկարծակի ընդհատեց նրան: Երիտասարդ գնչուհին էր երգում:

Նրա երգն էլ այնպես էր, ինչպես նրա պարը, ինչպես նրա գեղեցկությունը՝ անբացատրելի ու հմայիչ, այսպես ասած՝ ինչ-որ մաքուր, հնչեղ, օդային ու թևավոր բան: Այդ երգը ասես անընդհատ իրար հաջորդող փթթումներ լինեին, մելոդիաներ, անսպասելի դայլայներ, ապա պարզ ֆրաղիներ՝ սուր ու սուլող նոտաներով համեմված, հետո գամմաների ուսոյուններ, որոնք կմոլորեցնեին սոխակին էլ, սակայն

որոնց մեջ միշտ ներդաշնակութիւն կար. այնուհետև օկտափնիւրի մեղմ ծփանքներ, որոնք բարձրանում ու իջնում էին, ինչպես դեռատի երգչուհու լանջը: Նրա գեղեցիկ դեմքը բացառիկ արագաշարժութեամբ հետևում էր երգի քմահաճութիւններին՝ ամենաանկաշկանդ ներշնչումից սկսած մինչև ամենագուսպ արժանապատիւթիւնը: Թ՛վում էր, թե մերթ խելագար է, մերթ թագուհի:

Նրա երգի խոսքերը Գրենգուարին անծանոթ լեզվով էին և կարծես թե երգչուհուն էլ ծանոթ չէին, քանի որ երգին տված արտահայտութիւնը քիչ էր վերաբերում խոսքերի իմաստին: Հետևյալ քառատողն ահա ուրախութեամբ էր պոռթկում նրա բերանից.

*Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas,
Con figuras de espander...³⁸*

Իսկ մի վայրկյան հետո, այն շեշտից, որ տալիս էր երգչուհին հետևյալ քառատողին.

*Alarabes de cavallo
Sin roderse menar,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar³⁹,—*

Գրենգուարն զգում էր, որ աչքերն արցունքակալում են: Այնուամենայնիվ, նրա երգից հառնում էր շատ ավելի ուրախութիւն, և նա էլ ասես երգում էր թռչունի պես՝ վճիտ ու անհոգ:

38. Մի սյան ներսում, գանձերով լի.

Մնդուկ գտան հրաշալի.

Այնտեղ կային նոր դրոշներ՝

Պատկերներով ահռելի (իսպ.):

39. Զիւր հեծած շատ արարներ

Չեն հանդգնում շարժվել:

Թեև թրեր ունեն ձեռքին,

Ուսերին էլ հրահարներ (իսպ.):

Գնչուհու երգը խռովիկ էր Գրենգուլարի խորհրդածելու ընթացքը, սակայն այնպես, ինչպես կարապն է խռովում ջրի անդորրը: Նա լսում էր մի տեսակ զմայանքով և ամեն ինչի մոռացմամբ: Երկար ժամերից ի վեր առաջին անգամն էր, որ նա տառապանք չէր գգում:

Սակայն կարճ տեսց այդ պահը:

Կանացի այն ձայնը, որ ընդհատել էր գնչուհու պարը, այժմ էլ ընդհատեց երգը:

— Ձայնդ կկտրե՞ս, թե չէ, դժուբքի ճպո՛ւռ,— գոռաց նա դարձյալ հրապարակի նույն խավար անկյունից:

Խնդճ «ճպուռը» անմիջապես լռեց: Գրենգուլարը խցկեց իր ականջները:

— Օ,— գոչեց նա,— անիծյալ աաամնաթափ սղոց, կտրատեցիր դու քնարը:

Այդ ժամանակ մյուս հանդիսատեսներն էլ մրթմրթում էին նրա պես:

— Գրո՛ղը տանի քրձենափորին,— ասում էին շատերը:

Եվ պառավ, անտեսանելի տոնախափանը կարող էր չզղջալ գնչուհու դեմ ունեցած իր հարձակումների համար, եթե հանդիսատեսներն այդ րոպեին ուշադրիվ չլինեին ծաղրածուների պապի թափորից, որը բազմաթիվ փողոցներ ու քառուղիներ անցնելուց հետո՝ իր բոլոր ջահերով ու ամբողջ ժխորով մտնում էր Գրեի հրապարակ:

Այս թափորը, որի մեկնելը Արդարագատուլթյան պալատից տեսան մեր ընթերցողները, ճանապարհին կազմակերպվել էր և ներդրավիլ Փարիզում եղած ամենայն անախտան, պարապ գող և անդբաղ շրջմոլիկ, այնպես որ՝ Գրեի հրապարակը հասնելիս պատկառելի տեսք ուներ:

Ամենից առաջ գալիս էր Գնչուհուստանը: Առջևում էր գնչուների դուքսը՝ ձին հեծած, շրջապատված իր հետիոտն կոմսերով, որ բռնել էին ձիու սանձը և ասպանդակները. նրանց ետևից գնչուներ ու գնչուհիներ՝ խառնիխուռն, փոքրիկ, ճղճղան երեխաներն ուսերին և

բոլորն էլ՝ դուքս, կոմս, հասարակ ժողովուրդ՝ ցնցոտիներով ու կեղծ զարդերով: Ապա գալիս էր արգոյի թագավորութունը, այսինքն՝ Ֆրանսիայի բոլոր գողերը՝ գասավորված ըստ արժանավորության կարգի, ըստ որում՝ գալիս էին նախ մանրերն ու չնչինները: Եվ այդպես, շարքում չորս-չորս մարդ, քայլում էին իրենց գիտական աստիճանի բազմապիսի նշաններով՝ այդ արտառոց ֆակուլտետում, մեծ մասը խեղանդամ՝ ոմանք կաղ, ոմանք ձեռնատ կամ անոտք, անականջ թզուկներ, ծաղկատար այլանդակներ, ընկնավորներ, քոստոներ, թուլաբազուկներ, ստահակներ, ողորմելիներ, խաբեբաններ, ցավագարներ, տնանկներ, սնանկ վաճառականներ, ծաղրասերներ, որբեր, գերչարամիտներ, մենակյաց գծուծներ – թվարկում, որ Հոմերոսին անգամ կհոգնեցներ⁴⁰: Մենակյաց գծուծներից և գերչարամիտներից կաղմված այդ պապրնտիլ հավաքի կենտրոնում դժվարությամբ էր նկատվում արգոյի արքան՝ մեծ քոնսլը, պպզած մի փոքրիկ սայլակի մեջ, որ քաշում էին երկու խոշոր շուն: Արգոյի

40. XV դ. Փարիզի բնակչության ստականքի տարրեր տեսանների այս թվարկումը հիրավի հոգնեցուցիչ է ոչ միայն իր զագրելի էությամբ ու բազմասպիտությամբ, այլև գործածական բառապաշարով, Հետևաբար և ժամանակից վաղուց դուրս ընկած իրենց անուններով: Մեծ դժվարություններով մեզ հաջողվեց վերծանել դրանցից շատերը, որոնց մասին ավելորդ չենք համարում տալ որոշ տեղեկություններ:

ա. Ընկնավոր – այն մուրացկանը, որ բերանի մեջ օճառի մի կտոր էր դնում՝ փրփուր հանելու համար. ինչպես հատուկ է այդ հիվանդությունը (saouleux):
բ. Քոստոներ – այս մուրացկանները հայտարարում էին. թե հրաշքով բուժվել են քոսից (calot):

գ. Թուլաբազուկներ – սրանք ճակատը կապում էին թաշկինակով և ձեռնում հիվանդ: Ուժեղ հողակապումով դադարեցնում էին բուսուկը շարժող արտերիան, ուշաթափվում փողոցներում և խարում ոչ միայն կարեկից մարդկանց, այլև օգնության հասնող բժիշկներին (france-mitoux):

դ. Տնանկներ – սրանք ման էին գալիս իրենց ենթադրյալ կնոջ և ենթադրյալ երեխաների հետ, ցույց էին տալիս մի վկայական, ըստ որի՝ երկնքի կրակը (կայծակը) վառել է իրենց սուսն ու կայքը (rifodés):

ե. Սնանկ վաճառականներ – ման էին գալիս գուլգ-գուլգ, լավ վերնազգեստով, վատ կոշիկով և գոռում, թե եղել են վաճառական, բայց կրակը վառել է իրենց ունեցվածքը (marcandier): Ծնթ. Հեղինակի:

Թագավորութունից հետո գալիս էր Գալիլիայի կայսրութիւնը: Գիյոմ Ռուսոն՝ այդ կայսրութեան կայսրը, քայլում էր վսեմաճեմ, գինու բծերով սփռված իր ծիրանիով. նրա առջևից գնում էին իրար հետ ծեծկվող և պյուռիկոսյան հինավուրց ուղղափառ պարող հտպիտներ, իսկ իրեն՝ Գիյոմին շրջապատել էին նրա մականակիրներն ու սինլքսորները և հաշվային գրասենյակների գրագիրները: Վերջապես գալիս էր դատական գրագիրների համքարութիւնն իր մայիսյան ծաղկապսակ ծառերով, սև զգեստներով, դիվահանդեսի արժանի երաժշտութեամբ և դեղին խոշոր մեղրամոմերով: Այդ բազմութեան կենտրոնում, ծաղրածուների համքարութեան մեծավորները իրենց ուսերի վրա կրում էին մի պատգարակ, որն ավելի շատ մոմ ունեւր, քան Սուրբ Ժընևիեի տապանակը ժանտախտի օրերին: Իսկ այդ պատգարակի վրա, գայիտներ ձեռքին, փիլոնն ուսերին և խույրը գլխին, փայլում էր ծաղրածուների նոր պապը՝ Աստվածամոր տաճարի ժամհայրը, Սապատավոր Քվազիմոդոն:

Այս արտառոց թափորի յուրաքանչյուր հատվածն ունեւր իր մասնավոր նվագախումբը: Գնչուները թնդացնում էին իրենց աֆրիկյան բալաֆոններն ու թմբուկները: Արգոյի մարդիկ, չափազանց քիչ երաժշտական մի ժողովուրդ, ջութակից, ելջերափողից և XII դարի գոթական ոյուրերից առաջ չէին գնացել: Չէր առաջագիմել նաև Գալիլիայի կայսրութիւնը. նրա նվագախումբի մեջ հազիվ էր նկատվում արվեստի մանկութեան շրջանին պատկանող ինչ-որ ողորմելի եռադր, որը դեռ կաշկանդված էր «ռե-լա-մի»-ի մեջ: Սակայն դարի բոլոր ճիւղերը սքանչելի կակոֆոնիայով, ծավալվում էին ծաղրածուների պապի շուրջը: Այդտեղ կային բարձր եռադր, ալտ եռադր, առաջին թավ եռադր՝ չհաշված սրինգներն ու պղնձե գործիքները: Ավա՛ղ, մեր ընթերցողները հիշում են, որ դա Գրենգուարի նվագախումբն էր:

Դժվար է սլատկերել այն հպարտ ու երանավետ զվարթութեան աստիճանը, որին հասել էր Քվազիմոդոյի տխուր ու զգվելի դեմքը

Արդարադատութեան պալատից մինչև Գրեկի հրապարակն ընթանալիս: Ինքնասիրութեան առաջին հրճվանքն էր դա, որ զգացել էր նա երբևէ: Մինչ այդ նա ճանաչել էր միայն նվաստացում, արհամարհանք դեպի իր վիճակը, զզվանք՝ դեպի իր անձը: Ուստի որքան էլ որ խուլ լիներ, վայելում էր, որպէս իսկական սրայ, օփսանանաներն այդ ամբոխի, որին ատում էր, որովհետև զգում էր, որ նա էլ իրին է ատում: Ի՛նչ փուլթ, որ իր ժողովուրդը ծաղրածունների, անդամալուծ-հաշմանդամների, գողերի, մուրացկանների ոճմակ է. այնուամենայնիվ, ժողովուրդ էր դա, ինքն էլ՝ վեհապետ: Հետևաբար, լուրջ էր ընդունում այդ բոլոր հեղինական ծափահարութիւնները, ծիծաղելի հարգամեծարումները, որոնց, պետք է ասենք, թի բազմութիւնը իտառնում էր միանգամայն իրական վախի որոշ քանակութիւն, որովհետև այդ սապատավորը հուժկու էր, այդ ծուռոտանին դուրաշարժ էր, այդ խուլը չար էր, երեք հատկութիւն, որ չափավորում էին ծաղրի սիրահարներին:

Բայց մենք տրամադիր չենք հավատալու, որ ծաղրածունների նոր պապը հաշիվ էր տալիս իրեն այն զգացումների մասին, որ ուներ այժմ, և այն զգացումների մասին, որ ինքն էր առաջացնում ուրիշներին մեջ: Այդ ձախողած մարմնում բնակվող ոգին էլ անհրաժեշտաբար ինչ-որ անկատար ու խուլ բան ուներ: Հետևաբար, այն, ինչ զգում էր նա այդ պահին, բացարձակապէս տարտամ էր նրա համար, անորոշ ու խառն: Նրան համակում էր միայն ուրախութիւնը, տիրում էր հպարտութիւնը: Նրա մուսլ ու դժբախտ գեմքի շուրջը լուսաշող էր նկատվում:

Ուստի և առանց զարմանքի ու սարսափի չէր, որ նրան շրջապատող բազմութիւնը տեսավ, թի ինչպէս այն բոպին, երբ Քվազիմոգոն իր կիսաարբեցած վիճակում հողթական կերպով անցնում էր Սյունազարդ տան առջևից, մի մարդ ամբոխի միջից խոյացավ և զայրութի շարժումով խելց նրա ձեռքից ոսկեգօծ փայտե գայխոնը՝ նրա խելացնոր պապութեան խորհրդանշանը:

Այդ մարդը, այդ հանդուգնը, այն ճաղատ ճակատով անձնավորութիւնն էր, որ քիչ առաջ խառնված գնչուհուն շրջապատած խմբին, շանթահարել էր խեղճ աղջկան սպառնալիքի և ատելութեան խոսքերով: Նա հոգևորականի հագուստով էր: Այն վայրկյանին, երբ նա դուրս եկավ բազմութիւնից, Գրենգուարը, որ մինչ այդ չէր նկատել նրան, ճանաչեց.

— Պահո՛ւ, — գոչեց նա զարմացած, — սա հո Հերմեսի՞ իմ ուսուցիչն է՝ սարկավագապետ Կլոդ Ֆրոլոն: Ի՞նչ ցավ ու փորձանք է ուզում այդ խայտառակ միականուց: Այդպես կարող է իրեն բղիկ-բղիկ անել տալ:

Իրոք որ սարսափի ճիչ լսվեց: Ահեղ Քվազիմոզոն պատգարակից թռավ ցած, իսկ կանայք հայացքները շրջեցին, որպեսզի չտեսնեն, թե ինչպես պատառ-պատառ կանի սարկավագապետին:

Քվազիմոզոն մի ոստյունով հասավ քահանայի մոտ, դիտեց նրան և ծունկ չոքեց:

Քահանան նրա գլխից պոկեց խուլը, կոտրեց գայիսոնը, պատառոտեց կեղծ զարդերով նախշված նրա փրիոնը:

Քվազիմոզոն մնաց ծնկաչոք, խոնարհեց գլուխը և կցեց ձեռքերը: Ապա նրանց միջև սկսվեց նշաններից ու ժեստերից կազմված մի տարօրինակ խոսակցութիւն, որովհետև ոչ մեկը չէր խոսում. քահանան՝ կանգնած, զայրացած ու սպառնալի, Քվազիմոզոն՝ գետնահակ, հեզ ու աղերսող: Բայց և այնպես, ակներև էր, որ Քվազիմոզոն կարող էր բթամատով էլ փշրել քահանային:

Վերջապես սարկավագապետը կոպտորեն թափահարելով Քվազիմոզոյի հզոր ուսը՝ նշան արեց, որ վեր կենա և հետևի իրեն:

Քվազիմոզոն վեր կացավ:

Այդ ժամանակ ծաղրածունների եղբայրակցութիւնը, առաջին շփոթութիւնից սթափվելուց հետո, ուզեց պաշտպանել այդպես հանկարծակի գահընկեց արված իր պապին: Գնչուները, սրգոյի

41. Հերմիտիկոս (Հերմեսագիտութիւն), ալքիմիայի այն ճյուղը, որ զբաղվում էր հասարակ մետաղները ազնիվ դարձնելու փորձերով:

մարդիկ և դատական գրագիրների համքարութիւնը հավաքվեց քահանայի շուրջը և սկսեց գոռգոռալ:

Քվազիմոզոն կանգնեց քահանայի առաջ, պրկեց իր ատիետիկ բուռնեցքների մկանները և նայեց պաշարողներին՝ կատաղած վագրի նման ատամները կրճտացնելով:

Քահանան նորից մուսյլ խստութիւն տալով դեմքին՝ նշան արեց Քվազիմոզոյին և լռիկ հեռացավ:

Քվազիմոզոն քայլում էր նրա առջևից՝ բազմութիւնը ցրելով իր ճամփից:

Երբ նրանք կտրեցին-անցան բազմութիւնն ու հրապարակը, հետաքրքրասերների և պարսպ մարդկանց երամը ուզեց հետևել նրանց: Այն ժամանակ Քվազիմոզոն անցնելով վերջապահ՝ հետևեց սարկավագապետին, թիկունքը շրջած նրան՝ ետ-ետ քայլելով, գետնամած, խոժոռադեմ, հրեշատես, մագիրը փշաքաղված, մարմնի անդամներն իրար բերելով, լիզելով վարազի իր ժանիքները, վայրի գազանի պես մոնչալով և լոկ ձեռքի մի շարժումով կամ հայացքով հսկայական ծփանք առաջացնելով ամբոխի մեջ:

Վերջապես թողին, որ երկուսն էլ մտնեն մի նեղ ու մոռթ փողոց, ուր ոչ ոք սիրտ չարեց հետևել նրանց, որովհետև հենց միայն ատամները կրճտացնող Քվազիմոզոյի հրեշանման կերպարանքի ազդած երկյուզը փակում էր դրա մուտքը:

— Ա՛յ, հիանալի բան է սա,— ասաց Գրենկուարը:— Բայց, գրողը տանի, որտեղի՞ց ընթրելու հնար գտնեմ:

ԵՐԵՎԱՆ, ՓՈՂՈՑՆԵՐՈՒՄ ՍԻՐՈՒՆ ԿՆՈՋ ՀԵՏԵՎԵԼՈՒ ԱՆՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գրեհոգուարը Հանձնված պատահականությանը սկսել էր հետևել գնչուհուն: Նա տեսել էր, թե ինչպես պարուհին իր այծի հետ մտել էր Դանակապորձների փողոցը և ինքն էլ էր դիմել այնտեղ:

— Ինչո՞ւ է, — ասել էր նա ինքն իրեն:

Գրեհոգուարը՝ Փարիզի փողոցների փորձված փիլիսոփան, նկատել էր, որ ոչ մի բան այնպես չի նպաստում երազանքին, որքան սիրուն կնոջ հետևելը, առանց իմանալու, թե ուր է նա գնում: Իր ազատ կամքից այդպես ինքնարերարար Հրաժարվելու մեջ, այն ֆանտազիայի մեջ, որը ենթարկվում է մի ուրիշ ֆանտազիայի, իսկ սա չի էլ կասկածում դրան, կա քմահաճ անկախություն և կույր հնազանդության ինչ-որ խառնուրդ, ստրկություն ու ազատության միջակա մի բան, և դա դուր էր գալիս Գրեհոգուարին, որ գերազանցորեն խառն, անվճռական ու բարդ մաքի տեր էր, կողմնակից էր բոլոր ծայրահեղություններին, անընդհատ տատանվում էր մարդկային բոլոր հակումների միջև և մեկը մյուսով չեզոքացնում: Նա Հաճությամբ համեմատում էր իրեն Մուհամեդի գերեզմանի հետ, որը երկու մագնիսներից քաշվում է հակառակ ուղղություններով և անվերջ տարուրերվում բարձրի ու ցածրի, երկնակամարի ու սալահատակի, անկման ու վերալացման, զենիթի ու նազիրի միջև:

Եթե Գրեհոգուարն ապրեր մեր օրերում, ինչպիսի՞ գեղեցիկ տեղ կգրավեր նա կլասիկի և ռոմանտիկի միջև:

Բայց նա այնպիսի նախամարդ չէր, որ ապրեր երեք հարյուր տարի, և չա՛տ ցավալի է դա: Նրա բացակայությունն այնպիսի պատարկություն է, որ այժմ շատ է զգացվում:

Իսկ փողոցներում այդպես անցորդներին (մանավանդ՝ անցորդուհիներին) հետևելու համար, որ Գրենդուարը հաճությամբ էր անում, ավելի լավ տրամադրությունն չի կարող լինել, քան այն, երբ չգիտես, թե որտեղ գիշերես:

Եվ ահա իրիստ մտածկոտ քայլում էր նա դեռատի աղջկա ետևից, որն արագացնում էր քայլերը և վազեցնում իր գեղեցիկ այծին՝ սեսնելով, որ քաղաքացիները քաշվում են աները, և փակվում են գինետները՝ միակ խանութները, որ բաց էին այդ օրը:

— Վերջիվերջո, — մտածեց Գրենդուարը, — պիտք է, որ այդ աղջիկը որևէ կացարան ունենա, գնչուհիները բարեսիրտ են լինում: Մ՞ով գիտե...

Եվ ինչպիսի՜ գեղեցիկ մտքեր կային այն կախման կետերի մեջ, որ մտքում դնում էր նա այդ թերասումից հետո:

Սակայն երբեմն-երբեմն անցնելով իրենց դռները փակող վերջին քաղաքացիների առջևից՝ նա որսում էր որևէ պատահիկ նրանց խոսակցությունից, որը խզում էր իր շողշողուն ենթադրությունների շղթան:

Քիչ առաջ երկու ծերուկ էին հանդիպել իրար:

— Վարպե՛տ Թիրո Ֆիռնիկլ, զգո՞ւմ եք, որ ցուրտ է:

(Գրենդուարն այդ գիտեք ձմռան սկզբից):

— Օ՛, չա՛տ ցուրտ է, վարպե՛տ Բոնիֆաս Դիգոմ: Վայ թե այնպիսի ձմեռ լինի, ինչպես երեք տարի առաջ, 80 թվին, երբ փայտի բուրջ հասավ ութ սոլի:

— Է՛, այդ ի՛նչ է որ, վարպե՛տ Թիրո, 1407 թվականի համեմատությունամբ, երբ սուրբ Մարտինի տոնից մինչև Տյառնընդառաջ ամեն ինչ սառեց, և այնպիսի կատաղությունամբ, որ դատարանի քարտուղարի գրիչը սառում էր ամեն մի երեք բառ գրելուց հետո՝ մեծ սենյակում, որով և ընդհատվեց դատավարություն արձանագրումը:

Քիչ այն կողմ երկու հարևանուհիներ էին գրուցում իրենց պատուհաններից, մոմեր բռնած, որ մշուշից ճրթճրթում էին:

– Զեր ամուսինը պատմե՞լ է դժբախտ պատահարը, տիկի՛ն
Լա-Բուդրոսք:

– Ոչ: Ի՞նչ է պատահել, տիկին Թյուրքան:

– Շատլեի նոտար պարոն ժիլ Գոդենի ձին խրտնելով Ֆլաման-
ներից ու նրանց թափորից՝ գլորել է Սելեստինյան միաբանության
օբլատ⁴² պատվելի Ֆիլիպպո Ավրիլոյին:

– Ճի՞շտ:

– Միանգամայն:

– Ինչ-որ քաղաքացո՞ւ ձի. արդեն խայտառակություն է դա: Եթե
հեծելագործի ձի լիներ, ոչի՛նչ, վնաս չունի:

Եվ լուսամուտները փակվում էին, իսկ Գրենգուարի մտքերի թելն
արդեն կտրված էր լինում:

Բարեբախտաբար, նա շուտ էլ գտնում էր դա և նորից կապում
առանց դժվարություն՝ շնորհիվ գնչուհու, շնորհիվ Զալիի, որ շարու-
նակում էին քայլել իր առջևից. երկու նրբակազմ, գոլտրիկ ու հրա-
պուրիչ արարածներ, որոնց փոքրիկ ոտքերը, գեղեցիկ ձևերը, շնոր-
հագեղ շարժումները զմայլեցնում էին Գրենգուարին, իրար էին
խառնվում նրա մտահայեցման մեջ: Իրենց խելացիությունը ու մտեր-
մությունը նրանք բանաստեղծին թվում էին երկու մանկամարդ
աղջիկ, իսկ թեթևությունը, արագաշարժությունը և քայլվածքի
ճարպկությունը՝ երկուսն էլ այժ:

Սակայն փողոցները հետզհետե ավելի խավար, ավելի ամայի էին
դառնում: Կրակները հանգցնելու զանգը վաղուց էր ղողանջել, և ար-
դեն փողոցներում սակավաթիվ անցորդներ էին հանդիպում, պա-
տուհաններում՝ հագվադեպ լույսեր: Գրենգուարը գնչուհու ետևից
մտել էր նեղ փողոցների, քառուղիների ու անել նրբանցքների մանվա-
ծապատ բավիղր, որ շրջապատում է Սուրբ Անմեղների հնամենի

42. Այսպես էին կոչվում այն մարդիկ, որոնք իրենց ունեցվածքը տալով
միաբանությանը՝ ապրում էին այնտեղ. կամ հաշմանդամ գինվորները, որոնց
արքան ուղարկում էր վանք՝ ապրելու: Մեթ. Թարգմ.:

զերեղմանոցը և նման է կատվի խճճած թելի կաժի: «Ահավասիկ փողոցներ, որոնց ուղղութիւնները շատ քիչ տրամաբանութիւն ունեն», — մտածում էր Գրենգուարր՝ կորած այդ անհամար ոլորանների մեջ, որոնք անվերջ կարծես նույն տեղն էին բերում, բայց որտեղ մանկահասակ աղջիկը ընթանում էր իրեն խիստ ծանոթ թվացող ճանապարհով, առանց վարանելու և հետզհետե ավելի արագաքայլ: Իսկ Գրենգուարը ամենևին չէր իմանա, թե որտեղ էր ինքը, եթե փողոցի մի անկյուն անցնելիս չնկատեր Շուկայի հրապարակի անարգանքի սյան ու թանկյուն դանգվածը, որի ծակոտկեն գաղաթը իր սև կտրվածքով որոշակի գծագրվում էր Վերդլիս փողոցի դեռ լուսավոր մի պատուհանի վրա:

Մի քանի րոպե էր արդեն, ինչ նա գրավել էր աղջկա ուշադրութիւնը. գնչուհին մի քանի անգամ անհանգստութիւնով ետ էր նայել, մի անգամ էլ նույնիսկ կանգ էր առել և կիսաբաց փոփց դուրս եկող լուսի շողից օգտվելով՝ ոտից գլուխ շեշտակի նայել էր նրան, ապա Գրենգուարը տեսել էր, որ այդ պննումից հետո աղջիկը նույն շրթնակծկումն էր արել, ինչ որ Գրեի հրապարակում, և շարունակել էր իր ճամփան:

Այդ շնորհագեղ շրթնակծկումն ստիպեց Գրենգուարին մտածել: Անկասկած՝ արհամարհանք ու ծաղր կար դրա մեջ: Ուստի և նա խոնարհեց գլուխը, սկսեց համրել սալահատակի քարերը, հետզհետե ավելի հեռվից հետևել աղջկան, ելր մի փողոցի անկյունում, ուր տեսողութիւնից կորցրեց նրան, լսեց մի սուր ճիչ:

Գրենգուարն արագացրեց քայլերը:

Փողոցը բոլորովին մութ էր: Բայց և այնպես, փողոցի անկյունում գտնվող սուրբ կույսի ոտքերի մոտ, երկաթե վանդակի մեջ վառվող ձեթով ներծծված խժուժը հնարավորութիւն տվեց Գրենգուարին նկատելու, որ գնչուհին մաքառում էր իր ճիչերը խլացնել ջանացող երկու մարդկանց բազուկների մեջ: Խեղճ այժը սարսափած՝ կախել էր եղջյուրները և մկկում էր:

– Հասն՛ք, պարո՛ն պահակներ,– գոռաց Գրենգուարը և քաջաբար առաջ վազեց: Մանկամարդ այջկան բռնած մարդկանցից մեկը շրջվեց դեպի նա: Քվազիմոզոյի ահեղ կերպարանքն էր դա: Գրենգուարը փախուստ չտվեց, բայց այլևս չառաջացավ:

Քվազիմոզոն մոտեցավ նրան, ձեռքի հակառակ կողմով հարվածելով՝ չարտեց գետին և արագությամբ թաղվեց խավարի մեջ՝ տանելով աղջկան, որ մետաքսե շարֆի նման ծալվել էր նրա ձեռքերի վրա: Քվազիմոզոյի ընկերը հետևում էր նրան, իսկ խեղճ այծը թախծագին մկկալով՝ վազում էր նրանց ետևից:

– Սպանո՛ւմ եմ, հասն՛ք, սպանո՛ւմ եմ,– ճչում էր թշվառ գնչուհին:

– Կացե՛ք, թշվառականներ, և բաց թողեք այդ ցոփուհուն,– որոտալի ձայնով հանկարծ գոռուց մի ձիավոր՝ մոտակա քառուղուց ընդոստ դուրս պրծնելով:

Արքայական նետաձիգ ջոկատի հրամանատար էր նա՝ ոտից-գլուխ գինված, մերկացրած սուրը ձեռքին:

Նա խլեց գնչուհուն ապշած Քվազիմոզոյի բազուկներից, դրեց իր թամբի ընդլայնությամբ, և այն յսպեին, երբ վտանգավոր կուզը զարմանքից սթափված հարձակվում էր նրա վրա իր որսը ետ խլելու համար, տասնհինգ թե տասնվեց նետաձիգ, որ մոտիկից հետևում էին իրենց հրամանատարին, վրա հասան՝ երկսայր սրերը ձեռքներին: Արքայական պահակազորի մի ջոկ էր դա, որ Փարիզի պրևոյուրթյան անվտանգության պետ տյար Ռոբեր դ'Էստուտվիլի հրամանով հսկողություն էր կատարում:

Քվազիմոզոն շրջապատվեց, բռնվեց ու կապոտվեց, նա մոնչում էր, վրփրում, կծում, և եթե ցերեկ լիներ, կասկած չկա, որ սոսկ նրա դեմքը, բարկությունից էլ ավելի զգվելի դարձած, փախուստի կմատներ ամբողջ ջոկը: Սակայն գիչերով նա զինաթափված էր իր ամենահզոր զենքից՝ տգեղությունից:

Նրա ընկերն անհետացել էր պայքարի ժամանակ:

Գնչուհին շնորհագեղությամբ ուղղվեց սպայի թամբի վրա, գույգ ձեռքերը հենեց երիտասարդի ուսերին և մի քանի վայրկյան ակնասևեռ դիտեց նրան՝ կարծես զմայլված նրա գեղեցիկ տեսքից և մատուցած լավ օգնությունից: Ապա առաջինը խզելով լուծթյունը՝ Հարցրեց, էյ ավելի քաղցրացնելով իր քաղցր ձայնը.

– Ինչպե՞ս է ձեր անունը, պարո՞ն դինվորական:

– Կապիտան Ֆերուս դը Շատոպեր, պատրաստ ձեզ ծառայելու, գեղեցկուհի՛ս, – պատասխանեց սպան ուղղվելով:

– Շնորհակալ եմ, – ասաց գնչուհին:

Եվ երբ կապիտան Ֆերուսը սղալում էր բուրդունդյան ձևով ոլորած բեղերը, աղջիկը ձիուց սահեց ցած՝ գետնին ընկնող նետի պես և փախավ:

Կայծակն այդքան արագ չէր չքվի:

– Հոռմի պապի պորտը վկա... – գոչեց կապիտանը՝ հրամայելով, որ սեղմեն Քվազիմոդոյի կապանքները, – ես կգերադասեի պահել ցուփուհուն:

– Ի՛նչ արած, կապիտան՛ն, – ասաց նետաձիգներից մեկը, – սոխակը թռավ, չղջիկը՝ մնաց:

V

ԱՆՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գրենգուարն ընկնելուց շճած՝ մնացել էր սալահատակի վրա փռված, փողոցի անկյան բարի կույսի արձանի առաջ: Քիչ-քիչ ուշքի եկավ նա. մի քանի բուրբ տարուբերվում էր մի տեսակ կիսաքուն երազանքի մեջ, որը սակայն իր քաղցրութունն ուներ և որտեղ գնչուհու և նրա այծի օղային կերպարանքները միաձուլվում էին

Քվազիմոզոյի բռունցքի ծանրությանը: Այդ վիճակը քիչ տևեց: Մարմնի՝ սալահատակին հզված մասում զգացած ուժեղ սառնությունը հանկարծ սթափեցրեց նրան և վեր հանեց միտքը.

— Գրողը տանի, որտեղի՛ց է գալիս այս սառնությունը, — մտածեց նա և նոր միայն նկատեց, որ մասամբ առվի մեջ է ընկել:

— Սատանայի բաժին դառնա այդ կուզ կիկլոպը, — մրթմրթաց նա ստամենրի միջից և փորձեց վեր կենալ: Սակայն շատ էր նա շշմած և ջարդված, ուստի և ստիպված եղավ մնալ նույն տեղում: Այնուամենայնիվ, մի ձեռքը բավական լավ էր գործում, այնպես որ՝ սեղմեց քիթը և համակերպվեց իր վիճակին:

— Փարիզի ցեխը, — մտածեց նա (որովհետև վստահ էր, որ հենց առուն էլ կլինի իր օթեանը), — էլ ի՞նչ անես օթեանումդ, եթե ոչ լոկ երագես, Փարիզի ցեխը առանձնապես գարշահոտ է և պետք է մեծաքանակ ցնդող ու բորակային աղ պարունակի: Սա, իմիջիայլոց, տյար Նիկոլա Ֆլամելի և հերմետիկոսների կարծիքն է...

Հերմետիկոս բառն անմիջապես նրա հիշողության մեջ վերակենդանացրեց սարկավագապետ Կլոդ Ֆրոլոյին: Նա հիշեց քիչ առաջ նշմարած բռուն պայքարի տեսարանը, երբ գնչուհին մաքառում էր երկու մարդկանց միջև, հիշեց, որ Քվազիմոզոն ուներ մի ընկիր, և ահա սարկավագապետի մոռյլ ու ամբարտավան կերպարանքը տարտամորեն անցավ նրա մտքով: «Շատ տարօրինակ բան կլինեիր դա», — մտածեց նա և սկսեց այդ տվյալով և այդ հիմքի վրա կառուցել ենթադրությունների ֆանտաստիկ շենքը՝ փրիխոսոփաների կարտոնն դղյակը: Հետո հանկարծ, մի անգամ ևս վերադառնալով իրականությանը՝ գոչեց.

— Է-հե՛, կարգին սառչում եմ:

Արդարև, նրա տեղը հետզհետե ավելի անտանելի էր դառնում: Առվի ջրի ամեն մի մոլեկուլը Գրենգուարի երակներից ճառագայթող ջերմությունից խլում էր մի մոլեկուլ, և նրա մարմնի ու առվի ջրմասստիճանների միջև սկսում էր ամենադաժան ձևով հավասարակշռութուն հաստատվել:

Բոլորովին այլ բնույթի մի անսխորթություն ևս պայթեց նրա գլխին:

Մի խումբ երեխաներ այն փոքրիկ բոկոտն վայրենիներից, որոնք բոլոր ժամանակներում չափչփել և՛ Փարիզի սալահատակը ստահակ հավիտեհական անունով և, երբ մենք էլ փոքր էինք, քար և՛ն շարտել մեզ ամեն երեկո՝ դպրոցն արձակվելիս, որովհետև մեր շավարները պատառոտված չէին, այդ պատանի խենթերի մի հույլ վազում էր դեպի այն քառուղին, որտեղ պառկած էր Գրենգուարը: Նրանք ծիծաղում էին ու գոռգոռում՝ չափազանց քիչ մտածելով հարեանների քնած լինելու մասին և իրենց ետևից քարշ էին տալիս ինչ-որ անձև պարկ: Նրանց փայտե կոշիկների թխկթիկոցն անգամ բավական էր մեռելին արթնացնելու համար, իսկ Գրենգուարը, որ դեռ ամբողջովին մեռած չէր, մի քիչ բարձրացավ:

— Է-հե՛, Հեննրքեն Դանդե՛, էհե՛, Ժեհան Պենսո՛ւրդ, — գոռում էին նրանք ամբողջ ուժով. — ծերուկ էստաշ Մուբոնը՝ փողոցի անկյունի երկաթավաճառը մեռել է: Գտել ենք նրա ծլուտի ներքնակը և տոնական հրավառություն պիտի անենք այսօր՝ ի պատիվ Ֆլամանների:

Եվ ահա ներքնակը գցեցին ուղիղ Գրենգուարի վրա, որի մոտ էին հասել՝ առանց տեսնելու նրան: Միաժամանակ նրանցից մեկը մի բուռ ծղոտ վերցրեց և տարավ վառեց սուրբ կույսի արձանի ճրագից:

— Խաչյա՛լ Բրիստոս, — մրթմրթաց Գրենգուարը, — ուրեմն հիմա էլ սաստիկ պիտի տաքանա՞մ:

Ճգնաժամային վայրկյան էր: Նա կարող էր անհլանելի դրության մատնվել կրակի ու ջրի միջև, ուստի գերբնական ճիգ գործուղրից, ինչպես անում է այն դրամանենգը, որին պատրաստվում են խաչել և որն աշխատում է խուլյա տալ: Նա վեր կացավ, ներքնակը շարտեց ստահակների վրա և փախավ:

— Սո՛ւրբ կույս, — գոչեցին երեխաները, — երկաթավաճառը վերադառնո՛ւմ է:

Եվ նույնպես փախան:

Ռազմադաշտը մնաց ծղոտե ներքնակին: Բելֆորեն, Հայր Լը-ժյուժը և Կոռուղեն հավաստում են, որ Հաջորդ օրը թաղամասի հոգևորականութունը մեծ շուքով վերցրեց այդ ներքնակը և տարավ Սենտ-Օպորտյուն եկեղեցու գանձատունը, որտեղ լուսարարը մինչև 1789 թվականը բավական լավ եկամուտ էր ստանում Մոկոնսեյ փողոցի անկյունի սուրբ կույսի արձանի կատարած զարմանալի հրաշքը ցուցադրելով և պատմելով, որ արձանը, հենց միայն իր ներկայությամբ, 1482 թվականի հունվարի 6-ի լույս 7-ի արժանահիշատակ գիշերը հալածել էր դեռ հանդուցյալ ժեհան Մուբոնից, որը սատանայի գլխին խաղ խաղալու համար մեռնելիս՝ չարամտորեն իր հոգին թաքցրել էր ներքնակի մեջ:

VI

ԿՈՏՐՎԱԾ ԿՈՒԺԸ

Որոշ ժամանակ ամբողջ արագությամբ վազելուց հետո, չիմանալով թե ուր, փրպչելով փողոցների բազմաթիվ անկյուններին, ցատկելով բազմաթիվ առուններ, կտրելով շատ նրբանցքներ, փակուղիներ, քառուղիներ, փախուստի և անցման տեղեր փնտրելով Շուկայի հին սալահատակի բոլոր ոլորաններում, իր խուճապային սարսափի մեջ խուզարկելով այն, որ խարտիաների գեղեցիկ լատիներենն անվանում է *tota via, cheminum et viaria*⁴³, մեր բանաստեղծը հանկարծ կանգ առավ՝ նախ շնչաստառ, ապա մտքում ծագած դիլեմայից բուկը կարծես թե սեղմված:

– Ինձ թվում է, տյա՛ր Պիեր Գրենգուլար, – ասաց նա ինքն իրեն՝ մատը ճակատին դնելով, – որ դուք վաղում եք խելագարի պես: Այդ փոքրիկ խուժանները պակաս չվախեցան ձեզնից, որքան դուք

43. Ամենայն ճանապարհ, ուղի ու պողոտա (լատ.):

նրանցից: Ինձ թվում է, կրկնում եմ ձեզ, որ դուք լսեցիք նրանց փայտե կոշիկների թխկթխկոցը՝ դեպի Հարավ փախչելիս, երբ զուր փախչում էիք դեպի Հյուսիս: Ուրեմն՝ երկուսից մեկը, կամ նրանք են փախել, և այն ժամանակ իրենց ներքնակը, որ հավանաբար սարսափից մոռացել են, Հենց այն Հյուրընկալ անկողինն է, որի ետեից եք վազում այս առավոտից, և որ տիկին սուրբ կույսը հրաշքով ուղարկում է ձեզ որպես վարձատրություն հալթական երթերով ու պարերով օժտված այն մորալիտեի, որ հորինել եք դուք ի պատիվ իրեն, կամ թե երեսները փախուստ չեն տվել, ուստի և վառել են ներքնակը, հետևաբար՝ դա Հենց այն պատվական կրակն է, որ ձեզ պետք է զվարթանալու, հագուստները չորացնելու և տաքանալու համար: Երկու դեպքում էլ, լավ կրակ կամ լավ անկողին, այդ ներքնակը երկնքի պարզ է: Երանելի կույս Մարիամը, որ Մովսեսի փողոցի անկյունում է, գուցե ժեհան Մուրոնին Հենց դրա համար է մեռցրել, և ձեր կողմից խելագարություն է այդպես լեղապատառ փախչել, ինչպես պիկարդացին ֆրանսիացու առջևից՝ ձեր ետևը թողնելով այն, ինչ դուք առջևում եք փնտրում: Մի խոսքով՝ հիմար եք դուք:

Դրանից հետո նա ետ դարձավ և կողմնորոշվելով ու խուզարկելով, քիթը քամուն և ականջը սրած՝ աշխատեց գտնել երանելի ներքնակը, բայց իզուր: Նա պատահում էր միայն իրար հաջորդող տների, փակուղիների, ծուռուժուռ բավիղների, որոնց միջև մնում էր վարանած և անվերջ կասկածում էր՝ էլ ավելի շփոթված ու խճճված այդ խավար նրբանցքների լաբիրինթոսում, քան կլիներ նույնիսկ Տուրնելի դղյակի բավիղում: Վերջապես նրա համբերությունը հատավ, և նա հանդիսավոր կերպով բացականչեց.

– Անիծվե՛ն այս խաչմերուկները, սատանան է ստեղծել դրանք իր եղանի նմանություններ:

Այս բացականչությունը մի քիչ սփոփեց նրան, և ինչ-որ կարմրավուն ցուլք, որ նկատեց նա այդ բոպետին մի նեղ ու երկար նրբուղու ծայրում, վերջնականապես բարձրացրեց նրա տրամադրությունը:

– Փառավորվես, տե՛ր,– ասաց նա,– Հենց այդտեղ է. դա էլ իմ ներքնակն է ահա վառվում:– Եվ իրեն համեմատելով գիշերը նավաբեկության ենթարկվող նավավարին՝ երկյուղածաբար ավելացրեց. *Salve, salve, maris stella!*⁴⁴

Այս մաղթանքի հատվածը սուրբ կույսի՞ն էր նա ուղղում, թե ներքնակին, մենք բացարձակապես չգիտենք:

Հազիվ էր նա մի քանի քայլ արել այդ գառիվայր, չսալարկված և Հետզհեսե ավելի ցեխոտ ու վայրէջ դարձող երկար նրբանցքով, երբ բավականին արտառոց բան նկատեց: Ամայի է՛ր այդ փողոցը. նրա երկայնքով, այս ու այնտեղ, սողում էին ինչ-որ անորոշ ու անձև պանփածներ, ուղղվում էին դեպի փողոցի ծայրում առկայծող լույսը՝ այն ծանր միջատների նման, որոնք գիշերը խոտի մի ցողունից մի ուրիշ ցողունի անցնելով՝ դիմում են դեպի հովվի խարույկը:

Ոչ մի բան այնպես արկածահինդիր չի դարձնում մարդուն, քան այն, երբ նա չի գգում իր քսակի տեղը: Գրենգուարը շարունակեց առաջանալ և շատ չանցած հասավ այդ թրթուրներից մեկին, որ ամենից ավելի ծուլորեն էր քարչ գալիս մյուսների ետևից: Մոտենալով դրան՝ նա տեսավ, որ դա ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մի թշվառական անսրունք հաշմանդամ, որ ոստոստում էր գուլյգ ձեռքերին հենվելով, ինչպես դաշտային վիրավոր սարգը, որի երկու ոտքերն են միայն մնացել: Այն վայրկյանին, երբ նա անցնում էր մարդկային դեմք ունեցող այդ սարդազգիի մոտով, սա բարձրացրեց իր ողբագին ձայնը.

– *La buona mancia, signor! La buona mancia!*⁴⁵

– Սատանան քեզ տանի,– ասաց Գրենգուարը,– ինձ էլ քեզ հետ, եթե որեէ բան հասկանում եմ քո ասածից:

Եվ անցավ գնաց:

Նա հասավ այդ շարժվող զանգվածներից մի ուրիշին և ուշադիր նայեց: Անդամալույծ էր դա, թե՛ կաղ, թե՛ անձեռ, և այն աստիճան

44. Ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն. աստղի ծով (լատ.):

45. Ողորմություն արեք, սինյոր, ողորմություն արեք (իտ.):

կադ ու անձեռ, որ նրան նեցուկ հանդիսացող անթացուպերն ու փայտե սրունքները որմնադիրներին քայլող լաստակիրտի տեսք էին տալիս նրան: Գրեհգուարը, որ սիրում էր վսեմ ու դասական համեմատությունները, մտքում համեմատեց նրան Վուլկանի կենդանի եռոտանու հետ:

Այդ կենդանի եռոտանին անցնելիս բարեկեց նրան, սակայն իր գլխարկը պահելով Գրեհգուարի կզակի բարձրության վրա՝ ածիլվելու ափսևի նման գոռալով նրա ականջներին.

– *Senor caballero, para comprar un pedaso de pan?*⁴⁶

– Ինչպես երևում է, սա էլ կարող է խոսել, – ասաց Գրեհգուարը, – բայց ինչ ծանր լեզու է: Եվ ինձնից ավելի երջանիկ է, քանի որ հասկանում է:

Այս միտքը հանկարծակի այլ ուղղություն ստանալու պատճառով ձեռքը խփելով ճակատին՝ ասաց.

– Ի դեպ, ի՞նչ էին ուզում ասել այս առավոտ **Էսմերալդա** դոչելով:

Նա ուզեց արագացնել քայլերը, սակայն երրորդ անգամ ինչ-որ բան փակեց նրա ճանապարհը: Այդ ինչ-որ բանը, կամ ավելի ճիշտ՝ ինչ-որ մեկը կույր մարդ էր, հրեայի դեմքով ու մորուքով մի փոքրիկ կույր, որ ձեռնափայտը թիավարելով շուրջը՝ դատարկության մեջ և առաջնորդվելով մի խոշոր շան կողմից, ռնգային և հունգարական շեշտով ասաց.

– *Facitote caritatem!*⁴⁷

– Փա՛ռք Աստծու, – ասաց Գրեհգուարը, – վերջապես պատահեցի մեկի, որ հասկանալի լեզվով է խոսում: Հավանաբար, ես խիստ ողորմատու տեսք ունեմ, որ այսպես ողորմություն են ինդրում ինձնից իմ քսակի ներկա վոտիտ վիճակում: – Բարեկամ (և դարձավ նա դեպի կույրը), անցած չաբաթ ծախեցի իմ վերջին շապիկը, այսինքն.

46. Միևյոր ասպետ, մի կտոր հացի փող կողորմա՞ք (խալ):

47. Ողորմություն արեք (լատ):

քանի որ դուք միայն Յիցերոնի լեզուն եք հասկանում, *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam*⁴⁸.

Այս խոսքից հետո մեջքը շրջեց դեպի կույրը և շարունակեց իր ճամփան: Մականյն կույրն էլ միաժամանակ արագացրեց իր քայլերը: Եվ ահա իրենց հերթին հասնում են անդամալույծն ու անսրունքը սաստիկ շտապելով և փայտե ամանն ու անթացուպերը սալահատակին թրխկթրխկացնելուց մեծ աղմուկ առաջացնելով: Ապա երեքն էլ իրար հրմշտելով և քայլ առ քայլ Գրենգուարին հետևելով՝ սկսեցին իրենց երգը երգել.

– *Caritatem*⁴⁹, – երգում էր կույրը:

– *La buona mania!*⁵⁰ – երգում էր անսրունքը:

Իսկ կաղր բարձրացնելով երաժշտական ֆրազը՝ կրկնում էր.

– *Un pedaso de pan!*⁵¹

Գրենգուարը իցկեց ականջները:

– Իսկական Բարբյունի աշտարակաշինություն, – գոչեց նա և սկսեց վազել: Վազեց կույրը: Վազեց կաղը: Վազեց անսրունքը:

Եվ որքան ավելի էր Գրենգուարն առաջանում փողոցում, այնքան ավելի էին նրա շուրջը վխտում կույրեր ու կաղեր, ձեռնատներ, միականիններ և բորոտներ՝ իրենց վերքերով: Ոմանք դուրս էին գալիս տներից, ոմանք՝ կից նեղ փողոցներից, ոմանք՝ նկուղների օղանցքներից՝ ոռնալով, բառաչելով, ծղրտալով. բոլորն էլ կաղնիկաղ, լնգլնգալով, խուժելով դեպի լույսը և թավալվելով ցեխի մեջ, ինչպես խխունջները անձրևից հետո:

Գրենգուարը, որին շարունակում էին հետևել հրեք հետապնդողները, չիմանալով, թե ինչով կվերջանա դա, շփոթված գնում էր մյուսների հետ՝ շրջանցելով կաղերին, ցատկելով անսրունքների

48. Մախեցի սնցած շաբաթ իմ վերջին շապիկը (լատ.): Վերջին բառը՝ *chemisam*, պետք է լինի *camisiam*, որից և առաջացել է ֆրանսերեն *chemise*-ը: Միայն, ըստ երևույթին, Գրենգուարինն է:

49. Ողորմություն (լատ.):

50. Ողորմացեք (իտ.):

51. Մի կտոր հաց (իսպ.):

վրայից, ոտքերը դնելով խեղանդամների այդ մրջնանոցի մեջ այն անզրիացի նավապետի նման, որ խրվեց խեցգետինների վտառի մեջ:

Մտածեց ետ դառնալու փորձ անել: Բայց արդեն ուշ էր: Այդ ամբողջ լեգեոնը խռնվել էր նրա ետևը, իսկ երեք մուրացկանները պինդ բռնել էին նրան: Եվ շարունակեց քայլել՝ մղված թե՛ այդ անդիմադրելի ալիքից, թե՛ վախից ու գլխապտույտից, որ այդ ամենը նրա Համար դարձնում էր մի գարհուրելի երազ:

Վերջապես նա Հասավ փողոցի ծայրին: Այդ փողոցը դուրս էր գալիս մի ընդարձակ Հրապարակ, ուր սփռված Հագարավոր լույսեր առկայծում էին գիշերվա տարտամ մշուշի մեջ: Գրենգուարը նետվեց այդտեղ՝ Հուսալով իր սրունքների արագությամբ խուլյա տալ այդ երեք խեղանդամ ուրվականներից, որ կառչել էին իրենից:

— *Onde vas, hombre?*⁵² — գոռաց անդամալուծը՝ անթացուպերն այդտեղ նետելով և վազելով նրա ետևից մի գուլգո այնպիսի Հիանալի սրունքներով, որ երբեք այդպիսի երկրաչափական գիծ չէին գծել Փարիզի սալահատակի վրա:

Այդ միջոցին անսրունքն էլ ոտքի կանգնելով՝ իր երկաթապատ ծանր ամանը կոխեց Գրենգուարի գլուխը, իսկ կուլյոր շեշտակի նայեց նրան Հրացայտ աչքերով:

— Որտե՞ղ եմ ես, — ասաց բանաստեղծը ահաբեկված:

— Հրաչքների բակում, — պատասխանեց մի չորրորդ ուրվական, որ մոտեցել էր նրանց:

— Հոգիս վկա, — շարունակեց Գրենգուարը, — ճիշտ եք ասում, քանի որ ահա կուլյորը տեսնում եմ, կաղերը՝ քայլում: Բայց որտե՞ղ է Փրկիչը:

Շրջապատողները պատասխանեցին չարագուշակ քրքիջով: Թշվառ բանաստեղծը Հայացքը ման ածեց իր շուրջը: Արդարև, նա գտնվում էր այն ահավոր Հրաչքների բակում, ուր երբեք պարկեշտ մարդը այդ ժամին ոտք չէր դրել, մոգական մի շրջանակ, որտեղ մտնելու սիրտ

52. *Ո՛ր ես գնում, մա՛րդ (իսպ.):*

անող Շատլեի սպաներն ու պրեռոյության սերժանտները կտոր-կտոր արվելով՝ անհետանում էին. գողերի մի քաղաք, զգվելի կոծիժ Փարիզի դեմքի վրա, կոյուչի, որտեղից ամեն առավոտ դուրս էր վիժում և ուր ամեն երեկո նեխելու էր վերադառնում մոլությունների, մուրայկանության և թափառաչըջիկության այդ առուն, որ միշտ հորդում է մայրաքաղաքների փողոցներում, հրեշավոր մի փեթակ, ուր երեկոյան իրենց ավարով վերադառնում են հասարակարգի բոլոր իշամեղուները, խաբուսիկ անկեղանաց, որտեղ գնչուն, կարգաթող վանականը, մսլորված դարոցականը, բոլոր ազգերին պատկանող անպիտաններ՝ իսպանացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, ամեն կրոնի մարդիկ՝ հրեաներ, քրիստոնյաներ, մահմեդականներ, կոսապաշտներ՝ ծածկված շինծու վերքերով, ցիրեկը մուրացկանություն են անում, գիշերը կերպարանափոխվում, ավաղակ են դառնում, մի խոտքով՝ հսկայական հանդերձարան, որտեղ այդ դարաչրջանում հագնվում ու հանվում էին բոլոր դերակատարները այն մշտնջենական կատակերգության, որ խաղում են Փարիզի սալահատակի վրա գողությունը, պռնկությունը և մարգասպանությունը:

Ընդարձակ հրապարակ էր դա՝ անկանոն շրջագծով և վատ սալարկված, ինչպես այն ժամանակվա Փարիզի բոլոր հրապարակները: Այս ու այնտեղ փայլում էին օջախներ, որոնց շուրջը վիտում էին տարօրինակ խմբեր: Ամենքն էլ գնում էին, գալիս, գոռում: Լսվում էին սուր ծիծաղներ, երեխաների ճղճղոցներ, կանանց ձայներ: Այդ բաղմության ձեռքերը, գլուխները, որ լուսավոր Ֆոնի վրա սև էին երևում, հագարավոր արտառոց շարժումներ էին կատարում: Երբեմն երբեմն գևանի վրա, որտեղ հսկայական անսրոշ ստվերներին խառնված հրացուլքն էր դուրդողում, կարելի էր տեսնել որևէ թրև եկող շուն, որ նման էր մարդու, կամ շան նմանող որևէ մարդ: Ցեղերի և տեսակների սահմանները կարծես ջնջվում էին այդ քաղաքում, ինչպես դիվաժոյովում: Տղամարդիկ, կանայք, անասուններ, տարիք, սեռ, առողջություն, հիվանդություններ, ամեն ինչ կարծես համայնական էր այդ

բազմութեան մեջ, ամեն ինչ ընթանում էր միասին, խառնված, իրար վրա դրված, այդտեղ ամեն ոք մասնակից էր ամեն ինչի:

Նսարույկների երեբուն ու անդոր յույսը թույլ էր տալիս Գրենգուարին իր հոգեխոսով գրութեան ժիջից նկատելու ընդարձակ հրապարակի բուրբուրքը՝ հին տների մի զգվելի օղակ, որոնց որդնակեր, կծկված, կկզած ճակատները՝ յուրաքանչյուրն իր մեկ կամ երկու լուսավորված ձեղնապատուհաններով՝ խավարում նրան թվում էին պառավ կանանց վիթխարի գլուխներ, շուրջանակի շարված, հրեշատես ու քիթ-մոռվը ծոմուած և աչքերը թարթելով դեների շաբաթահանդեսը դիտելիս:

Մի նոր աշխարհ էր դա՝ անհայտ, անլուր, այլանդակ, սողացող, վիտացող ու ֆանտաստիկ:

Հետզհետե ավելի շնորհով և երեք մուրացկաններից, ինչպես երեք արջաններից բռնված, խլացած իր շուրջը իւրտացող և հաչող բազմաթիվ ուրիշ դեմքերից՝ չարարախոտ Գրենգուարը աշխատում էր պահել մտածելու իր կարողութունը, որպեսզի հիշեր, թե իրո՞ք շաբաթ օր էր այդ: Սակայն նրա ջանքերը զուր էին, նրա հիշողութեան և մտածողութեան թիւը կտրված էր, և կասկածելով ամեն ինչից, տատանվելով իր տեսածի և զգացածի միջև, հետևյալ անլուծելի հարցն էր տալիս իրեն.

– Եթե ես կամ, այս ամե՞նն էլ կա. եթե այս ամենը կա, ես էլ կա՞մ:

Այդ ժամանակ նրան շրջապատող վայրահաչ բազմութունից լսվեց որոշակի մի ձայն.

– Տանհնք թագավորի մոտ, տանհնք թագավորի մոտ:

– Սո՛ւրբ կույս, – մրմնջաց Գրենգուարը, – այստեղի թագավորը նոխազ կլինի:

– Թագավորի մո՛տ, թագավորի մո՛տ, – կրկնեցին բոլոր ձայները:

Գրենգուարին տարան: Ամեն մեկը ջանում էր իր ճանկը դնել նրա վրա: Սակայն երեք մուրացկանները իրենց որսը բաց չէին թողնում և ոռնալով իւրում էին մյուսներից. – Մե՛րն է նա:

Բանաստեղծի՝ արդեն հալից ընկած վերնազգեստը վերջին շունչը փչեց այդ պայքարի մեջ:

Այդ զարհուրելի հրապարակով անցնելիս նրա գլխապտույտը փարատվեց: Մի քանի քայլ անելուց հետո իրականությունը զգացողությունը վերադարձավ: Նա սկսում էր վարժվել շրջապատի մթնոլորտին: Առաջին վայրկյաններին բանաստեղծի գլխից կամ գուցե, պարզապես և պրոզայիկ ձևով ասենք, նրա դատարկ ստամոքսից բարձրացել էր ինչ-որ ծուխ, այսպես ասած՝ գոլորշի, որը տարածվելով առարկաների և նրա միջև՝ թույլ էր տվել դրանք նշմարել մղձավանջի անհեթեթ մշուշի միջով, երազների այն աղջամուղջի միջից, որոնք երերացնում են բոլոր շրջագծերը, ծամածռում են բոլոր ձևերը, կուտակում են առարկաները անասելի դեղերով, իրերը դարձնելով քիմերաներ, իսկ մարդկանց՝ ուրվականներ: Քիչ-քիչ այդ զգայախարությանը հաջորդեց նվազ մոլորուն և սակավ խոշորացնող հայացք: Իրականությունը պարզորոշ էր դառնում նրա շուրջը, բախվում էր աչքերին, բախվում էր ոտքերին և փշուր-փշուր անում այն սարսափելի պոեզիան, որով սկզբում շրջապատված էր զգացել իրեն: Հարկադրված էր նկատել, որ ինքը քայլում ոչ թե Ստիքսի⁵³, այլ ցեխի մեջ, որ իրեն հրմշտկում են ոչ թե դևեր, այլ գողեր, որ խոսքը ոչ թե իր հոգուն, այլ պարզուպես մարմնին էր վերաբերում (քանի որ նրան պակասում էր այն թանկարժեք հաշտարարը, որ այնքան ազդեցիկ կիրպով կանգնում է ավազակի և պարկեշտ մարդու միջև – քսակը): Վերջապես ավելի մոտիկից և ավելի սառնարյունությամբ զննելով այդ խայտառակ խրախճանքը՝ դիվահանդեսից ընկավ գինետուն:

Հրաշքների բուկն, արդարև, ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ գինետուն, սակայն ավազակների գինետուն՝ որքան գինուց, նույնքան և արյունից կարմրած: Երբ վերջապես ցնցոտիավորների պահակախումբը նրան

53. Ըստ հունական դիցաբանության՝ դժոխքի գետը, որ յոթ անգամ պտտվում էր նրա շուրջը:

Հասցրեց երթի վախճանին, ապա նրա աչքերի առաջ բացված պատկերն ընդունակ չէր վերադարձնելու նրան պոեզիային՝ թեկուզ և դժոխքի պոեզիային: Ավելի, քան մինչ այդ, դա գրինետան ճաշարանի պրոզայիկ և գոեհիկ իրականությունն էր ներկայացնում: Եթե մենք տասնհինգերորդ դարում չլինեինք, ապա կասեինք, որ Գրենգուաբը Միքել-Անջելոյից իջել-հասել էր Կալոյին⁵⁴:

Մի լայն, կտր սալաքարի վրա վառվող մեծ խարույկի շուրջը, որի բոցերը խաղում էին այդ պահին դասուարկ եռոտանու շիկացած ոտքերի բոլորտիքը, մի քանի որդնակեր սեղան էր գրված այս ու այն տեղ, պատահած ձևով, և համաչափությունից ամենաքիչ հասկացողությունն ունեցող որևէ ծառա չէր բարեհաճել զուգահեռ դասավորել կամ ուշք չէր դարձրել, որ դրանք չհատեն միմյանց այդպիսի անհարմար անկյուններով: Այդ սեղանների վրա շողշողում էին մի քանի սափոր, որոնցից ծորում էր գինի ու գարեջուր. իսկ այդ սափորների շուրջը խմբված էին գինուց ու կրակից շառագունած բազմաթիվ բաքոսյան դեմքեր: Մի տեղ մի ցմփոր ու կենսախինդ մարդ շոխնդով համբուրում էր հաստիկ ու մսուտ մի անառակուհու. ապա կեղծ գինվորի մի տիպ, հեգնաբան, ինչպես արգոսյան բարբառով էին ասում, սուլելով՝ իր կեղծ վերքի կապերն էր արձակում և առավոտից հազարավոր կապերով փաթաթած իր առողջ ու հուժկու սրունքի թմրությունն էր փարատում. դրանց հակառակ դիրքով նստած մի նիհար մարդ կաթնեղ խոտով ու եզի արյունով իր աստծու վերքն էր պատրաստում հաջորդ օրվա համար: Երկու սեղան այն կողմ մի սուտ բարեպաշտ, ուխտավորի լրիվ հագուստով, հեգելով կարդում էր Երկնային թագուհու ողբը՝ չմոռանալով սաղմոսային եղանակն ու ռնգախոսությունը: Քիչ հեռու մի ուրիշ երիտասարդ մուրացկան ընկնավորության դաս էր առնում մի ձեր սինլբորից,

54. Ֆրանսիական Հայտնի գծանկարիչ-փորագրող (1592-1635): Նրա գլխավոր հերոսները մարդկային զանգվածներն են: Հակված է դեպի գրոտեսկը և ֆանտաստիկ-օրնամենտալ մոտիվները: Այս ոգով էլ Կոստյակովն է «Պատերազմի արհավիրքները» շարքը:

որը սովորեցնում էր բերանից վրիտուր հանելու արվեստը՝ մի կտոր օճառ ծամելով: Նրանց կողքին մի ջրգողությամբ կեղծ հլիանդ, իջեցնում էր իր ուռած մարմինը. դրա պատճառով ստիպված էին իրենց քիթը բռնել չորս թե հինգ գող կանայք, որոնք նույն սեղանի շուրջը վիճաբանում էին երեկոյան պահին գողացած մի երեխայի համար:

Այս բոլոր պատկերները, որոնք երկու դար հետո, այնքան ծիծաղելի թվացին արքունիքին, ինչպես Սովալն է ասում, որ արքայի համար դարձան ժամանց և ներածություն՝ արքայական «Գիշեր» բալետին, որը բաժանված էր չորս մասի և կատարվում էր Փոքր Բուրբոնյան թատրոնում: «Երբեք, — ավելացնում է 1653 թվականի մի ականատես վկա, — Հրաչքների բակի հանկարծակի կերպարանափոխությունները ավելի հաջող չեն ներկայացվել: Բանսերազը բավական փեղկցիկ բանաստեղծություններով մեզ նախապատրաստեց դրան»:

Ամեն տեղից լսվում էին բարձր քրքիջ և լկտի երգեր: Յուրաքանչյուր մարդ իրենն էր անում խծբծում ու հայհոյում էր, առանց հարևանին լսելու: Գավերն իրար էին զարկվում, գավերի բախումից ծնունդ էին առնում կուլմներ, խկ կոտրված գավերը սլատառոտում էին ցնցոսիները:

Մի իսոչոր շուն ետևի թաթիրին նստած՝ նայում էր կրակին: Մի քանի երեխա խառնված էին այդ խրախճանքին: Գողացված երեխան լայիս էր ու գուգուում: Մի ուրիշը, չորս տարեկան գիրուկ տղա, նստած խիստ բարձր մի նստարանի և ոտքերը կախած, սեղանն էլ կպակին հասած, ոչ մի բառ չէր ասում: Երբորդն էլ մատով սեղանի վրա էր սարածում մոմից հոսող ճարպը: Վերջինը, խիստ փոքրիկ, ցեխի մեջ չոքած, համարյա կորած մի իսոչոր կաթսայի մեջ, քերում էր նրա կողերը խեցեբեկորով, որից արձակված ծղրտոցից կուշաթափվեր Ստրապիվարիուսը⁵⁵:

Ուարույկի մոտ կար մի տակառ, ստակառի վրա՝ մի մուրացկան: Թագավորն էր դա իր գահին բազմած:

55. Իտալացի նշանավոր ջութակագործ (1644-1737):

Գրենգուարին բռնած երեք մուրացկանները բերեցին նրան այդ տակառի մոտ, և ամբողջ շվայտախուսմբը մի պահ լուեց, բացի կաթսայի մեջ կուացած երևխայից: Գրենգուարը ո՛չ համարձակվում էր շունչ քաշել, ո՛չ էլ աչքերը բարձրացնել:

— *Hombre, quita tu sombrero!*⁵⁶, — ասաց երեք սինլքորներինց մեկը, որոնց պատկանելութունն էր Գրենգուարը, և նախքան սա կհասկանար, թե ինչ է նշանակում դա, մյուսը վերցրեց նրա գլխարկը՝ մի ողորմելի գլխանոց, ճիշտ է, բայց դեռ բավական պիտանի անձրևային կամ արևոտ եղանակին: Գրենգուարը հռուսեց:

Այդ միջոցին թագավորը իր տակառի բարձունքից հարցրեց.

— Այս ի՞նչ խայտառակ արարած է:

Գրենգուարը ցնցվեց: Այդ ձայնը, թեև արտաբերված սպառնալիքի շեշտով, հիշեցրեց մի ուրիշ ձայն, որ հենց այդ առավոտ առաջին հարվածն էր հասցրել իր միտտերխային՝ հանդիսատեսների միջից ոնգածայն ծոր տալով. «Ողորմացեք խեղճ աղքատին»: Նա բարձրացրեց գլուխը: Արդարև, Կյուպեն Տրույֆուն էր դա:

Կյուպեն Տրույֆուն իր արքայական նշանները կրելով հանդերձ՝ ոչ մի ցնցոտի չէր պակասեցրել կամ ավելացրել: Նրա բազուկի վերքը անհետացել էր արդեն: Նա բռնել էր սպիտակ կաշվե երիզներից հյուսված այնպիսի մի մարակ, որ այդ ժամանակ գործ էին ածում խորագանակիր ոստիկանները՝ բազմությանը ետ մղելու համար և որ անվանում էին *boullaye*: Գլխին գրի էր կողավոր և վերևից ծածկված մի տեսակ գլխարկ. սակայն դժվար էր որոշել՝ մանկական գդա՞կ էր դա, թե՞ արքայական թագ, այնքան նման էր և՛ մեկին, և՛ մյուսին:

Սակայն Գրենգուարը հանձին Հրաչքների բակի արքայի ճանաչելով մեծ սրահի նզովված մուրացկանին՝ չգիտես ինչու՝ մի քիչ գոտեպնդվել էր:

— Տյա՛ր, — թոթովեց նա, — տե՛ր իմ... վեհապե՛տ... Ինչպե՞ս պետք է կոչեմ ձեզ, — ասաց վերջապես՝ հասնելով մեծարման գագաթնակետին և այլևս չիմանալով՝ ավելի բարձրանա՞, թե՞ իջնի:

56. *Մա՛րդ, հանի՛ր գլխարկդ (իսպ.)*:

– Տեր իմ, ձերդ մեծութունն կամ ընկեր, կոչիր ինձ ինչպես կուզես: Բայց շտապի՛ր: Ի՞նչ կարող ես ասել ի պաշտպանութիւն քեզ:

«Ի պաշտպանութիւն քե՛զ,– մտածեց Գրենգուարը,– բնավ էլ Հաճելի բան չէ դա»: Եվ կոկնձալով ասաց.– Ես այն մարդն եմ, որ այս առափոտ...

– Սատանայի եղունգները վկա՛,– ընդհատեց Կլոպենը,– քո անունն սոսա, խայտառա՛կ, և ուրիշ ոչինչ: Լսի՛ր: Դու կանգնած ես հրեք Հզոր ինքնակալների առաջ, ես՝ Կլոպեն Տրուլֆուն, Թյունի արքա, Հաջորդը մեծ քոսրի, գերագույն վեհապետ արգոյի թագաւորութեան. Մաթիաս Հունգարի Սպիկալին՝ դուքս Եգլպտոսի ու Բոհեմիայի, այն դեղին ձերուկը, որ տեսնում ես այնտեղ՝ քուրջը գլխին կապած, Գիյոմ Լուսոն՝ կայսր Գալիլիայի, այդ գիրուկը, որ մեզ չի լսում և գուրգուրում է ցոփուհուն: Մենք քո դատաւորներն ենք: Դու մսել ես արգոյի թագաւորութիւնը՝ առանց արգոտյան լինելու, դու իտխտել ես մեր քաղաքի անխախտ օրենքները: Դու պիտք է պատժվես, եթե իհարկե՛ս capon, franc mitou կամ rifodé չես, այսինքն՝ պարկեշտ մարդկանց արգոտյան բարբառով՝ գող, մուրացկան կամ չրջմոլիկ չես: Սրանցից մեկնումեկը չե՞ս արդոյք: Արդարացիր, հոյովիր քո հատկութիւնները:

– Ավա՛ղ,– պատասխանեց Գրենգուարը,– ես այդ պատիվը չունեմ: Ես Հեղինակն եմ...

– Այդքանը բավական է,– ասաց Տրուլֆուն՝ չթողնելով, որ վերջացնի:– Դու Հիմա կկախվես: Գործը միանգամայն պարզ է, պարոն պարկեշտ քաղաքացիներ, ինչպես դուք եք վարվում մերոնց հետ ձեզ մոտ, այնպես էլ մենք ենք վարվում ձերոնց հետ մեզ մոտ: Այն օրենքը, որ դուք գործադրում եք մուրացկան թափառաչրջիկների նկատմամբ, թափառաչրջիկներն էլ գործադրում են ձեր նկատմամբ: Անհրաժեշտ է, որ երբեմն-երբեմն պարկեշտ մարդու ծամածոճված գլուխը դուրս գա կաննփաթելի մանյակի միջից. դա գործին պատվաւորութիւնն կտա: Դե՛ , բարեկա՛մ, քրջերդ բաժանիր այս

օրիորդներին: Հիմա ես քեզ կախել կտամ թափառաշրջիկներին
զվարճայնելու համար, դու էլ քսակդ կտաս նրանց, որ իմեն: Եթե
որևէ կրոնական միմոսություն ես ուզում անել, այնտեղ, սանդի մեջ
մի շատ սիրուն, քարե հայր աստված կա, որ գողացել ենք Սեն-Պիեր-
օ-Բյոֆ հկեյեցուց: Ես քեզ տալիս եմ չորս ըոպե, որպեսզի հոգիդ
զցես նրա գլխին:

Վերջացավ ահեղ ճառը:

— Լա՛վ ասաց, հոգիս վկա: Կլոպեն Տրույֆուն ճառում է սրբա-
զան հայր պապի պես,— գոչեց Գալիլիայի կայսրը՝ կոտրելով իր
գավը սեղանի ոտքի տակ նեցուկ դնելու համար:

— Տյա՛րք իմ կայսրեր և արքաներ,— ասաց Գրենգուարը սառնա-
սրտությամբ (չգիտես թե որտեղից վերադարձել էր նրա հաստատա-
կամությունը և նա խոսում էր վճռականորեն),— դուք նկատի չեք
առնում մի հանգամանք, իմ անունը Պիեռ Գրենգուար է, ես այն բա-
նաստեղծն եմ, որի մորալիտեն ներկայացրին այս առափոտ Արդարա-
դատություն պալատի մեծ սրահում:

— Ա՛, դո՛ւ ես, վարպե՛տ,— ասաց Կլոպենը:— Ես էլ այնտեղ էի,
Աստու՛զ զլուխը վկա: Շատ լավ, ընկե՛ր, իրավացի՞ է արդյոք, որ այս
առափոտ մեզ ձանձրացնելու համար՝ երեկոյան չկախվես:

«Դժվար թե գլուխս փրկեմ», մտածեց Գրենգուարը և, այնուամե-
նայնիվ, մի փորձ էլ արեց:

— Բայց ես չեմ հասկանում, թե ինչու բանաստեղծները դասված
չեն շրջմոլիկների շարքը: Թափառաշրջիկ էր Եզոպոսը, մուրացկան
էր Հոմերոսը, գող էր Մերկուրիոսը...

Կլոպենն ընդհատեց նրան.

— Ինչպես տեսնում եմ՝ դու ուզում ես գլխահան անել մեզ քո այդ
կախարդական խոսքերով: Գրո՛ղը տանի, թույլ տուր քեզ կախեն
առանց կոտրատվելու:

— Ներեցեք, տե՛ր իմ, արքա՛ թյունի,— առարկեց Գրենգուարը՝ հա-
մառորեն, քայլ առ քայլ վիճարկելով:— Դրա համար արժե նեղություն

քաշիլ... Մի՛ ըոպի... Լսեցեք ինձ... Առանց ինձ լսելու չեք
դատապարտի...

Արդարև, շուրջը տիրող ժխորը խլացնում էր նրա թշվառ ձայնը:
Փոքրիկ տղան ավելի մեծ ավյունով էր քերում իր կաթսան,
և ի լրումն ամենի՝ մի պառավ կին շիկացած եռոտանու վրա դրեց
ճարպով յի տապկոց, որ կրակից այնպես էր տժտժում, ասես նման էր
դիմակավոր ծաղրածուի ետևից վազող երեխաների խմբի աղմուկ-
աղաղակին:

Այդ միջոցին Կյուպեն Տրույֆուն մի ըոպե իբր թե խորհրդակցեց
Եգիպտոսի դքսի և Գալիլիայի կայսեր հետ, որը բոլորովին հարբած
էր, ասլա սուր ձայնով ճչաց.

– Սո՛ւս կացեք:

Եվ որովհետև կաթսան ու տապկոցը չէին լսում նրան և շարու-
նակում էին իրենց զուգերգը, նա ցած թռավ իր տակառից, մի քսցի
տոփեց կաթսային, որ տասը քայլ գլորվեց երեխայի հետ մեկտեղ, ապա
մի քացի էլ հասցրեց տապկոցին, որի ամբողջ ճարպը թափվեց կրա-
կի վրա, հետո խստահայաց բարձրացավ իր գահը առանց ուշք դարձ-
նելու երեխայի հեկեկանքներին, ոչ էլ պառավի մրթմրթոցներին, որի
ընթրիքը ցնդում էր որպես գիլեցիկ, սպիտակ բոց:

Տրույֆուն նշան արեց, և դուքսը, կայսրը, գերչարամիտներն ու
գերթշվառակսնները եկան, պայտածև շարվեցին նրա շուրջը, կենտ-
ոռնում թողնելով Գրենգուարին, որ մնում էր ուժեղ կալսաքի տակ:
Ցնցոտիների, քրջերի, փայլփուռն-կեղծ զարդերի, եղանների, կացին-
ների, գինեթաթախ սրունքների, մերկ ու խոշոր բազուկների,
կեղտոտ, հանգած ու ապուշ դեմքերի կիսաշրջանակ էր դա: Մուրաց-
կանության այդ «կյոր սեղանի» մեջտեղը Կյուպեն Տրույֆուն, որպես
այդ սենատի դոժ, որպես այդ ավագանիի թագավոր, որպես պապ
այդ պապընտիր ժողովի, իշխում էր նախ իր տակառի բարձրությու-
նից, ապա ինչ-որ ամբարտավան, ամեհի ու ահեղ արտահայտու-
թյամբ, որից շողշողում էր նրա բիբը և նրա վայրենի պրոֆիլի մեջ

մեղմացնում էր ավագսկային լացկանության գազանային տիպը: Թվում էր, թե վարագ է դա խոզի դնչերի մեջ:

– Լսի՛ր, – սասց նա Գրենգուարին՝ կոշտուկուպիտ ձեռքով շոյելով այլանդակ կզակը: – Ես հիմք չեմ գտնում, թե ինչու դու չպիտի կախվես: Ծիշտ է՝ դա կարող է զզվելի լինել քեզ, և շատ էլ հասկանալի է, որովհետև դուք՝ քաղաքացիներիդ վարժված չեք դրան և հասարակ գործը բարդ եք պատկերացնում: Վերջիվերջո, մենք քեզ վատություն չենք ուզում: Իսկ հիմա քեզ կառաջարկեմ գլուխդ փրկելու մի միջոց, ուզո՞ւմ ես դառնալ մեզ պես մարդ:

Դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչ ազդեցություն գործեց այս առաջարկը Գրենգուարի վրա, որ տեսնելով, թե ինչպես կյանքը խույս է տալիս իրենից՝ սկսում էր թուլացնել իր պաշտպանությունը: Ուստի և եռանդագին կառչեց դրանից:

– Ուզում եմ, իհարկե, այն էլ ինչպե՛ս, – գոչեց նա:

– Համաձա՞ն ես անդամագրվել «կարճ սրի» եղբայրության, – հարցրեց Կլուպենը:

– Համաձայն եմ «կարճ սրի» եղբայրությանը, – պատասխանեց Գրենգուարը:

– Համաձա՞ն ես դառնալու ադատ քաղաքացիների դասի անդամ, – շարունակեց Թյունի թագավորը...

– Այո, ազատ քաղաքացիների դասի անդամ:

– Արգոյի թագավորության հպատա՞կ:

– Այո, արգոյի թագավորության:

– Շրջմոլիկ-մուրացկա՞ն:

– Շրջմոլիկ-մուրացկան:

– Հոգով-սրտո՞վ:

– Հոգով-սրտով:

– Ես քեզ պետք է հայտնեմ, – շարունակեց թագավորը, – որ այնուամենայնիվ կկախվես:

– Գրո՛ղը տանի, – գոչեց բանաստեղծը:

– Միայն թե,– անայլայլ շարունակեց Կլոպենը,– կկախվես քիչ ուշ, սովելի մեծ Հանդիսավորությամբ, բարի քաղաք Փարիզի Հաշվին, գեղեցիկ քարակերտ կահազանից և պարկեշտ մարդկանց ձեռքով: Մի մխիթարանք էլ դա է:

– Ինչպես ասում եք,– ասաց Գրենգուարը:

– Կան և ուրիշ առավելություններ: Որպես ազատ քաղաքացի, ստիպված չես լինի վճարել ցեխը մաքրելու, աղքատների և փողոցի լապտերների համար, որոնց ենթակա են Փարիզի քաղաքացիները:

– Թող այդպես լինի,– պատասխանեց բանաստեղծը:– Համաձայն եմ: Ես չըջմոլիկ եմ, արգոյական, ազատ քաղաքացի, «կարճ սրի» անդամ, ինչ որ ուզեք. հենց առաջուց էլ այդպիսին էի, տեր արքա Թյունի, որովհետև փիլիսոփա եմ՝ *et omnia in philisophia, omnes in philisopho continentur*⁵⁷, ինչպես գիտեք:

Թյունի թագավորը խոժոռեց հոնքերը:

– Ինչի՞ տեղ ես դնում ինձ, բարեկամ: Այդ ի՞նչ հունգարական հրեայի արգոյով ես երգում: Ես երբայերեն չեմ իմանում: Բանդիտ լինելու համար հարկ չկա հրեա լինել: Ես նույնիսկ է՛լ գողություն չեմ անում, ես դրանից բարձր եմ. սպանում եմ: Կոկորդահատ՝ այո՛, գրպանահատ՝ ո՛չ:

Գրենգուարն աշխատեց որևէ ներողություն սահեցնել այս կարճ խոսքերի արանքը, որ բարկությունից ավելի կցկտուր էին դառնում:

– Ներողություն եմ ինդրում, սե՛ր իմ: Սա երբայերեն չէ, այլ լատիներեն:

– Ես քեզ ասում եմ, որ հրեա չեմ,– շարունակեց Կլոպենն ավելի տաքացած,– և քեզ կախել կտամ, սինագոգի փորոտի՛ք, ինչպես նաև այս պատիկ հուղայեցի չարչուն, որ կանգնած է կողքիդ, և որին հույս ունեմ մի օր մեխված տեսնել հաշվասեղանին կեղծ դրամի պես, ինչպիսին է նա:

57. Ամենայն ինչ փիլիսոփայության մեջ է, ամեն ոք փիլիսոփան է պարունակում (լատ.):

Այս ասելիս Կլոպենը մատնացույց արեց հունգարական փոքրիկ, մորուքավոր հրեային, որ կպչել էր Գրենդուարին իր «*facitote caritatem*»-ով» և ուրիշ լեզու չհասկանալով՝ զարմանքով էր տեսնում, որ թագավորի վատ տրամադրությունը թափվում է իր դիտին:

Վերջապես վսեմափառ Կլոպենը հանդարտվեց:

– Ուրեմն, խաբեբա՛, ուզո՞ւմ ես շրջմոլիկ դառնալ,– հարցրեց նա բանաստեղծին:

– Անկասկած,– պատասխանեց բանաստեղծը:

– Ուղեյը դեռ քիչ է,– սուսաց անհամբույր Կլոպենը,– բարյացակամությունը մի սոխ էլ չի ավելացնի ապուրին և միայն արքայություն գնալու համար է լավ. իսկ արքայությունն ու արգոն տարբեր բաներ են: Արգոյի մեջ ընդունվելու համար պետք է ապացույցես, որ մի որևէ բանի պիտանի ես. իսկ դրա համար պետք է խուզարկես խրտվիլակին:

– Կիտղարկեմ ամեն բան, ինչ հաճո է ձեզ,– պատասխանեց Գրենդուարը:

Կլոպենը նշան արեց: Մի քանի արգոտյան անջատվեցին շրջանակից և վերադարձան մի ըուպև հետո: Նրանք բերեցին երկու գերան, որոնց ներքևի ծայրը, վերջանում էր ծեփիչաձև տախտակներով, որով գերանները հեշտությունը կանգնում էին գետնի վրա: Երկու գերանների վերին ծայրերին հարմարեցրին մի հորիզոնագիր հեծան, իսկ այդ ամբողջությունը կազմեց մի շատ սիրուն, հեշտ փոխադրելի կախաղան, որի մի ակնթարթում տնկվելը Գրենդուարը բավականություն ունեցավ տեսնելու իր առաջ: Ոչ մի բան պակաս չէր, անգամ պարանը, որ շնորհագեղորեն ճոճվում էր հեծանի տակ:

– Ինչո՞վ են վերջացնելու դրանք,– ինքն իրեն հարցրեց Գրենդուարը որոշ անհանգստությունով:

Ջանպերի զնգզնգոցը, որ լսեց նա նույն ըուպևին, վերջ դրեց նրա անձկությունը. խրտվիլակ էր դա, որ արգոտյանները վզից կախում էին պարանից, մի տեսակ թռչուն ահաբեկող՝ կարմիր հագուստով և

այնքան շատ բռնաճնարում ու փոքր զանգակներով պճնված, որ դրանցով կարելի էր զարդարել կաստիլյան երեսուն ջորու ասպասարքը: Այդ անհամար զանգերը որոշ ժամանակ զնգզնգացին պարանի տատանվելուց, հետո քիչ-քիչ մարեց նրանց ձայնը և վերջապես լռեց, երբ խրտվիլակը անշարժության մատնվեց ճոճանակի օրենքով, որը գահընկեց արեց ջրի և ավազի ժամացույցները:

Այդ ժամանակ Կլոպենը Գրենգուարին մատնացույց անելով խրտվիլակի տակ զրված հին, երերուն նստարանը՝ հրամայեց.

– Բարձրացի՛ր դրա վրա:

– Գրողի ծոցը, – առարկեց Գրենգուարը, – վզակոթս կարող է ջարդվել: Ձեր նստարանը կաղում է Մարցիալի երկտող ոտանավորների պես. մի ոտքը վեցաչափ է, մյուսը՝ հնգաչափ:

– Բարձրացի՛ր, – կրկնեց Կլոպենը:

Գրենգուարը բարձրացավ նստարանի վրա և գլուխն ու բազուկները բավականաչափ տարուբերելուց հետո, կարողացավ գտնել իր ծանրության կենտրոնը:

– Իսկ հիմա, – շարունակեց Թյունի արքան, – աջ ոտքդ պտտիր ձախ սրունքիդ շուրջը և տնկվիր ձախ ոտքիդ ծայրին:

– Տե՛ր իմ, ուրեմն դուք անպատճառ ուզում եք, որ իմ որևէ անդամը ջարդե՞մ, – ասաց Գրենգուարը:

Կլոպենը գլուխն օրորեց:

– Լսի՛ր, բարեկա՛մ, շատ ես դու խոսում: Հիմա երկու խոսքով ասեմ բանի էությունը. կկանգնես ոտքիդ ծայրին, ինչպես որ ասացի, այդպիսով կկարողանաս հասնել խրտվիլակի գրպանին, որը կխուզարկես ու կհանես այնտեղ գտնվող քսակը: Եվ եթե անես դա, առանց մեկ հատիկ գունդի ձայնի, լավ. կդառնաս արգոյի անդամ: Մեզ կմնա միայն մի բան՝ ութ օր դնգստել քեզ:

– Աստծու փո՛րը վկա, – գոչեց Գրենգուարը. – Հազիվ թե կարողանամ: Իսկ եթե զանգակները զնգզնգացնե՞մ:

– Կկախվես: Հասկանո՞ւմ ես:

– Լավ չեմ հասկանում, – պատասխանեց Գրենգուարը:

– Ուրեմն մի անգամ էլ լսի՛ր: Կխուզարկես խրտվիլակը և կհանես նրա քսակը. եթե այդ գործողության ժամանակ թեկուզ մի զանգակ ձայն հանի, կկախվես: Հասկացա՞ր:–

– Լավ, հասկացա, – ասաց Գրենգուարը:– Հետո՞:

– Իսկ եթե կարողանաս քսակը հանել և բոժոժների ձայն չլսվի, դու կհամարվես շրջմուխիկ և ութ օր շարունակ ծեծ կուտես: Հիմա անկասկած հասկացար, չէ՞:

– Ոչ, տե՛ր իմ, դարձյալ չհասկացա: Ո՞րն է իմ օգուտը. մի դեպքում կախվել, մյուս դեպքում՝ ծեծվել:

– Եվ համարվել շրջմուխիկ, – վրա բերեց Կլուպենը. – շրջմուխիկ. քի՞չ է դա: Քո շահն է պահանջում քեզ ծեծել, որպեսզի վարժվես հարվածներին դիմանալ:

– Շատ շնորհակալ եմ, – պատասխանեց բանաստեղծը:

– Դե՛ շուտ, շտապիր, – գոչեց թագավորը՝ ոտքը խփելով տակառին, որը թնդաց խոշոր թմբուկի պես:– Խուզարկիր խրտվիլակը, և վերջացնենք: Մի վերջին անգամ էլ զգուշացնեմ քեզ, եթե մի բոժոժի զնգոց էլ լսեմ, դու կգրավես խրտվիլակի տեղը:

Արգոտյանների ոհմակը ծափահարություններով ընդունեց Կլուպենի խոսքերը և բոլորածե շարվեց կախաղանի շուրջը այնպիսի անողոք հուհուհուով, որ Գրենգուարը տեսավ, թե ինչպես ինքը զվարճացնում է միայն նրանց և կարող է ամեն ինչ սպասել նրանցից: Մի հույս էր ուրեմն մնում նրան՝ իրեն հարկադրված վտանգավոր գործողության մեջ հաջողություն ունենալու խախուտ հույսը: Եվ որոշեց այդ ուսկն անել՝ նախօրոք ջերմագին աղաչանք ուղղելով խրտվիլակին, որին պետք է կողոպտեր և որին մեղմելը ավելի հեշտ կլիներ, քան թե շրջմուխիկ-մուրացկաններին: Այդ անհամար զանգակները իրենց պղնձե փոքրիկ լեզուներով՝ նրան թվում էին կծելու և Ֆլշալու պատրաստված իժերի բաց երախներ:

– Ա՛խ, – ասում էր նա խիստ ցած ձայնով, – Հնարավո՞ր է, որ իմ կյանքը կախված լինի այս բոժոժներից ամենափոքրի նվազագույն

երկրամիջ:— Մ՛հ,— ավելացնում էր նա երկյուղածարար ձեռքերը կլկլելով.— Հնչակնե՛ր, մի՛ Հնչեք, գանգակնե՛ր, մի՛ զնգաք, բոժոժնե՛ր, մի՛ չխչխկաք:

Ապա մի ջանք ևս փորձեց գործադրել Տրույֆուի վրա:

— Իսկ եթե հանկարծ քամի փչի՞,— Հարցրեց նա:

— Կկախուիս,— պատասխանեց Կլոպենն առանց երկմտելու:

Տեսնելով, որ ս՛չ ժամկետ, ս՛չ հետաձգում կարող է ստանալ, ս՛չ էլ խույս տալու ճար գտնել՝ նա վճռականորեն ձեռնամուխ եղավ վերջին միջոցին. աջ ոտքը պտտեց ձախի շուրջը, բարձրացավ ձախ ոտքի ծայրին և թևը պարզեց... սակայն այն վայրկյանին, երբ ձեռք սովեց խրավիլակին, նրա մարմինը, սր միայն մեկ ոտքին էր հենված, երկրաց նստարանի վրա, որը երեք ոտք ունեւր միայն: Նա ուզեց մեքենայարար հենվել խրավիլակին և հավասարակշռությունը կորցնելով՝ ծանրսրեն ընկավ գետին, իլացած խրտվիլակի հազարավոր գանգակների ճակատագրական ցնցումից, իսկ խրտվիլակը տեղի տալով նրա ձեռքի մյուսին՝ նախ մի պտույտ գործեց իր շուրջը, ապա փառահեղորեն սկսեց ճոճվել երկու գերանների միջև:

— Անե՛ձք,— գոչեց նա ընկնելիս և մեռածի պես մնաց անշարժ, դեմքը հոդին:

Այնուամենայնիվ, նա լսեց իր գլխավերևում ահավոր դողանջը, և՛ արգաստյանների դիվային քրքիջը. և՛ Տրույֆուի ձայնը, որ ասում էր.

— Հապա՛, բարձրացրեք այդ անպիտանին ու պինդ-պինդ կախեցեք:

Գրենկուարը վեր կացավ: Խրտվիլակն արդեն հանել էին՝ նրան տեղ պատրաստելու համար:

Արգաստյանները բարձրացրին նրան նստարանի վրա: Կլոպենը մտտեցավ, պարանը գցեց Գրենկուարի վիզը և թփթփացնելով ուսին՝ ասաց.

— Կեա՛ս բարով, բարեկա՛մ: Հիմա արդեն չես կարող խույս տալ, եթե նույնիսկ սրբազան պապի աղիքներն ունենաս:

Կվացեք բարձր մարեց Գրենկուարի շրթունքներին: Նա հայացքը ման աճեց շուրջը. բայց ոչ մի հույս. բոլորն էլ ձիծաղում էին:

– Բելվիյն-դը-լ՝ էտուալ, – ասաց Թյունի թագավորը մի հսկա շրջմուխի, որը դուրս եկավ շարքերից՝ մագլցելու հեծանի վրա:

Բելվիյն-դը-լ՝ էտուալը ճարպկորեն հասավ հորիզոնագլի հեծանին, իսկ մի վայրկյան հետո Գրենգուարը աչքերը բարձրացնելով՝ սարսափով տեսավ նրան պպղած իր գլխավերևում, հեծանի վրա:

– Իսկ հիմա, – շարունակեց Կլոպեն Տրույֆուն, – Հենց որ ծափ տամ, դու, Անդրի-լը-Ռուժ, ծնկի մի հարվածով նստարանը դեռ կչարտես, իսկ դու, Ֆրանսուա Շանտ Պրյուն, կկախվես այս անպիտանի ոտքերից, դու էլ, Բելվիյն, կնետվես գրա ուսերի վրա: Եվ երեքդ էլ մեկ անգամից, հասկացա՞ք:

Գրենգուարը սարսուռաց:

– Պատրա՞ստ եք, – հարցրեց Կլոպեն Տրույֆուն Գրենգուարի վրա հարձակվելու պատրաստ երեք արգոտյաններին: Թշվառ մահապարտը անցկացրեց ստրասիելի սպասման մի վայրկյան, հրը Կլոպենը ոտքի ծայրով հանդարտորեն կրակի մեջ էր քշում արքադի մի քանի շյուղ, որոնց չէր հասել բոցը:

– Պատրա՞ստ եք, – կրկնեց նա և բացից ձեռքերը ծափ տալու համար:

Մի վայրկյան ևս և ամեն ինչ վերջացած կլիներ: Նա կանգ առավ կարծես հանկարծակի մի մտքից ազդարարված:

– Մի վայրկյան, – ասաց նա, – հս մի բան եմ մոռացել...: Սովորություն կա, որ ոչ մի տղամարդու չկախենք, առանց հարցնելու, թե որևէ կին չի՞ ուղում նրան: Ընկե՛ր, սա քո վերջին ապավինն է: Դու պետք է ամուսնանաս կամ մի շրջմուխիդուհու, կամ պարանի հետ:

Գնչուական այս օրենքը, որքան էլ արտառոց թվա ընթերցողին, այսօր էլ երկար-բարակ գրված է անգլիական Հին օրենսդրութայան մեջ: Կարդացեք Բրինգտոնի «Դիտողությունները»:

Գրենգուարը շունչ քաշեց: Կես ժամվա ընթացքում երկրորդ անգամն էր ահա, որ նա վերադառնում էր կյանքին: Ուստի և չէր համարձակվում շատ էլ հավատալ գրսին:

— Հապա՛, — գոռաց դարձյալ իր տակառի վրա բարձրացած Կլոպենը, — Հապա՛, կանա՛յք, աղջիկնե՛ր, ձեր մեջ, կախարդից սկսած մինչև նրա կատուն, կա՞ ձեր մեջ որևէ լրբուհի, որ ուզենա այս լրբին: Հապա՛, Կոյետ Սայլապան, էլիգաբեթ Տրուվեն, Սիմոնա Ժողուին, Մարի Ոտնացցուկ, Տոնն Լողլող, Բերարդ Ֆանուել, Միշել Ժընայ, Կող Ականջ կրծող, Մաթյուրին Ժիրորու, Հապա՛, Իգաբուլա-Թիեբրի, եկեք-տեսեք, ձրի տղամարդ է, ո՞վ է ուզում:

Գրենգուլարն այդ թշվառ վիճակում անշուշտ այնքան էլ բաղձալի չէր: Շրջմոլիկուհիները ներկայացան այդ առաջարկությունից շատ քիչ զգացված: Դժբախտ մահապարտը լսեց, որ նրանք պատասխանում էին. — Ձէ՛, չէ՛, կախեցեք, դրանից բոլորն էլ կզվարճանան:

Այնուամենայնիվ, բազմությունից դուրս եկան երեք կին և մոտեցան զննելու Գրենգուլարին: Առաջինը մի խոշոր, գիրուկ աղջիկ էր՝ քառակուսի դեմքով: Սա ուշադրությունը տնտղեց փիլիսոփայի խղճուկ վերնադզեստը. դա մաշված և ափելի էր ծակծկված, քան թե շագանակ խորովելու կրակարանը: Աղջիկը ծամածուծություն արեց:

— Հնացած քուրջ է, — մրթմրթաց նա և դիմելով Գրենգուլարին՝ հարցրեց. — Հապա՛, տեսնենք թիկնոցդ:

— Կորցրել եմ, — պատասխանեց Գրենգուլարը:

— Իսկ գլխա՞րկդ:

— Վերցրին ինձնից:

— Բա կոշիկնե՛րդ:

— Սկսում են գրկվել կրունկներից:

— Քսա՞կդ:

— Ավա՛ղ, — կմկմաց Գրենգուլարը, — մի գրոշ անգամ չունեմ:

— Դե՛ թող, որ քեզ կախեն, և շնորհակալություն հայտնիր, — եզրափակեց շրջմոլիկուհին և շուռ եկավ:

Երկրորդը՝ մի պառավ, սև, կնճոռտած, զգվելի և այնքան տգեղ կին, որ կարող էր բիծ լինել Հրաշքների բակում, պատվեց Գրենգուլարի շուրջը: Գրենգուլարը դողում էր՝ մտածելով, որ սա կարող է ուզել իրեն: Սակայն պառավը ատամների արանքից ասաց.

– Շատ է նիհար,– և հեռացավ:

Երրորդը դեռուտի աղջիկ էր, բավական թարմ և ոչ այնքան տպեղ:

– Փրկեցե՛ք ինձ,– ցածր ձայնով ասաց նրան խեղճ մահապարտը:

Աղջիկը խղճահարուստության արտահայտությունը ղննեց Գրենգուարին, խոնարհեց աչքերը, մի ծալք կաղմեց շրջագրեստի վրա և մնաց անվճռական: Գրենգուարը հայացքով հետևում էր նրա բոլոր շարժումներին: Հուլիսի վերջին նշույն էր դա:

– Ոչ,– ասաց վերջապես դեռուտի աղջիկը,– ո՛չ: Գիտո՞մ երկարայտը կծեծի ինձ: – Եվ քաշվեց բազմություն մեջ:

– Բախտ չունես, ընկե՛ր,– ասաց կլոպինը և ուղիղ կանգնելով իր տակառի վրա՝ գոչեց:– Ոչ ոք չի՞ ուզում,– նմանեցնելով աճուրդ վարողի շեշտին՝ ի մեծ ուրախություն ամենքի. – ոչ ոք չի՞ ուզում, մե՛կ, երկո՛ւ, հրե՛ք,– և շրջվելով դեպի կախաղանը՝ գլխի նշան արեց. – աճուրդը մնաց ձեզ:

Բեկվիյն-դը-լ՝ էտուալը, Շեկ Անդրին և Ֆրանսուա Սալոր երգողը մոտեցան Գրենգուարին:

Այդ միջոցին մի ձայն լսվեց արգոտյանների միջից.

– Էսմերա՛լդան, Էսմերա՛լդան:

Գրենգուարը ցնցվեց ու շրջվեց այն կողմը, որտեղից գալիս էին ձայները: Բազմությունը ճեղքվեց և ճանապարհ տվեց մի անարատ և լուսաշող արարածի: Գնչուհին էր դա:

– Էսմերա՛լդա,– գոչեց Գրենգուարը իր այլալվածություն միջից՝ ապշած այն հանկարծակիությունից, որով այդ մոգական բառը շողիապում էր ցերեկվա բոլոր հիշողությունները:

Այդ սնգուգական արարածը կարծես հրապույրի ու գեղեցկության իր իշխանությունը գործադրում էր մինչև իսկ Հրաչքների բակում: Արգոյի տղամարդիկ ու կանայք կամացուկ շարվում էին նրա ճամփի վրա և նրանց բիրտ դեմքերը պայծառանում էին, երբ Էսմերալդան նայում էր նրանց: Գնչուհին թեթև քայլվածքով մոտեցավ մահապարտին: Գեղեցիկ Զալին հետևում էր նրան: Գրենգուարն ավելի մեռած էր, քան թե կենդանի: Աղջիկը մի ըոպե լռելյայն զննեց նրան:

– Ուզում եք կտխե՞լ այս մարդուն, – ասաց նա լրջորեն Կլոպենին:
– Այո, քո՛ւյր, – պատասխանեց Թյունի արքան, եթե միայն դու
չառնես նրան որպես ամուսին:

Պարուհին ստորին շրթունքով գեղեցիկ շրթնակծկում արեց:

– Առնում եմ նրան, – ասաց նա:

Գրենգուարն այդտեղ հաստատապես հավատաց, որ ինքը առա-
վոտից երազի մեջ է և սա էլ դրա շարունակութունն է:

Արդարեւ, այս հեղադարձությունը, թեեւ խիստ հաճելի, բայց շատ
ուժգին էր:

Արձակեցին կախված օղակը և բանաստեղծին իջեցրին նստարա-
նից: Հուզմունքն այնքան սաստիկ էր, որ նա ստիպված էր նստել:

Եգիպտոսի դուքսը, առանց որևէ խոսք ասելու, մի փոքրիկ կուժ
բերեց: Գնչուհին կուժը տվեց Գրենգուարին և ասաց.

– Ձարկեցեք գետնին:

Կուժը չորս կտոր ելավ:

– Եղբա՛յր, – ասաց Եգիպտոսի դուքսը՝ ձեռքերը դնելով նրանց
ճակատներին, – սա քո կինն է. քո՛ւյր, սա քո ամուսինն է: Չորս
տարով: Գնացե՛ք:

VII

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԳԻՇԵՐ

Մի քանի ըուպե հետո մեր բանաստեղծը գտնվում էր սուր կամա-
րակապ առաստաղ ունեցող մի փոքրիկ, անլուսամուտ ու տամուկ սեն-
յակում: Նա նստած էր սեղանի առաջ, որը այլ բան չէր պահանջում,
եթե ոչ մի քանի փոխառություններ կատարել հենց այդտեղ, պատից
կախված ուտելիքների պահարանից, և հեռանկարում ունենալով լավ
անկողին՝ վայելում էր մի սիրուն աղջկա ներկայությունը: Ամբողջ
իրադարձությունը ասես թովչապատկեր լիներ: Նա սկսում էր լրջորեն

Հավատալ, որ ինքը կախարդական հեքիաթների կերսյար է, ուստի և երբեմն-երբեմն աչքերը ման էր ածում իր շուրջը՝ փնտրելու, թե արդյոք դեռ այդտե՞ղ է թևավոր գուլգո եղջերվաքաղններ լծված հրեղեն կառքը, որը միայն կարողացել էր այնքան արագությամբ Տարտարոսից դրախտ փոխադրել իրեն: Երբեմն էլ Համառորեն Հայացքը սևեռում էր իր վերնազգեստի ծակերին, որպեսզի կառչած մնար իրականությանը և բոլորովին չկորցնեք ոտքի տակի հողը: Երևակայական տարածությունների մեջ տարուերևիոյ նրա բանականությունը միայն այդ թելով էր պահվում:

Դեռատի աղջիկը կարծես ամենևին ուշադրություն չէր դարձնում նրան, նա գնում էր, գալիս, տեղափոխում որևէ նստարան, գրուցում իր այծի հետ, սիրուն շրթնակծկում անում այսուհայտի: Վերջապես նա նստեց սեղանի մոտ, և Գրենգուարը կարողացավ ուզածի չափ դիտել նրան:

Ընթերցո՞ղ, դուք մի ժամանակ երևիս եք եղել և գուցե բավական բախտավոր եք, որ դեռևս Հյմա էլ երեխա եք մնացել: Անկարելի է, որ ավելի քան մեկ անգամ (ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես դրան Հատկացրել եմ շատ օրեր՝ կյանքիս ամենալավ կիրառած օրերը), արևաշող մի օր, կարկաչահոս առվի սփին, թփից թուփ անցնելով՝ հետևած չլինեք որևէ կանաչ կամ կապույտ շերեփակոթի, որը Հատու անկյուններ գծելով՝ կոտրում է իր թռիչքի ուղիությունը և Համբուրում բոլոր հյուղերի ծայրերը: Հիշում եք, թե ինչպիսի սիրավառ Հետաքրքրությամբ ձեր միտքն ու Հայացքը կառչում էր բոսորագույն ու կապուտակ թևերի սուլող ու բզկացող հույմապտույտին, որի մեջ ծփում էր աննշմարելի մի ձև, որ քողարկված էր իր իսկ շարժման արագությամբ: Այդ սգեղեն արարածը, որ տարտամորեն գծագրվում էր թևերի թրթռումի միջից, ձեզ թվում էր ցնորական, երևակայական, թվում էր, թե անկարելի է ձեռք տալ նրան, անհնար է տեսնել: Բայց երբ վերջապես շերեփակոթը նստում էր որևէ եղեգի ծայրին, և դուք, շունչը պահած, կարող էիք դիտել նրա երկար, շղարչանման թևերը, էմալանման երկար շրջագգեստը, բյուրեղապակե

լուսյգ զնդերը՝ նրա աչքերը, ինչպիսի՛ զարմանք էիք ապրում դուք
և ինչպիսի՛ վախ՝ տեսնելով, որ այդ ձևը նորից հեռացավ որպես
ստվեր և արարածը դարձավ քիմերա՝ ցնորք:

Վերհիշեցեք այդ տպավորութիւնները և հեշտութեամբ կպատկե-
րացնեք, թե ինչ էր զգում Գրենդուարը՝ իր տեսանելի և շոշափելի
ձևի տակ դիտելով այդ էսմերալդային, որին մինչ այդ նշմարել էր
միայն պարի, երգի ու իրարանցման հողմապտույտի միջով:

Հետզհետե ավելի խորանալով իր երազանքի մեջ և աչքերով տար-
տամորեն հետեւելով գնչուհուն՝ մտածում էր նա. «Ահա թե ի՛նչ է էս-
մերալդան՝ երկնային էակ, փոլոյներում պարող, այնքա՛ն շատ և
այնքան քիչ: Նա՛ էր, որ այս առավոտ վերջին հարվածը հասցրեց իմ
միտտերիային, հենց նա էլ այս երեկոյան վրկեց իմ կյանքը: Իմ չա՛ր
ոգի, իմ բարի՛ հրեշտակ: Գեղեցի՛կ կին է, պատիվս վկա, և անշուշտ
խելագարութեան աստիճան սիրում է ինձ, որ այդ ձևով տիրացավ
ինձ: Ի դեպ, — ասաց նա ինքն իրեն՝ հանկարծ վեր կենալով իրականի
այն պացտողութեամբ, որ նրա բնավորութեան ու փիլիսոփայութեան
էութիւնն էր, — չգիտեմ, թե ինչպես է արվում դա, բայց ես նրա
ամուսինն եմ»: Այս միտքը գլխում ու աչքերի մեջ՝ նա այնպիսի մար-
տական, միաժամանակ և կնամեծար ձևով մոտեցավ դեռատի աղջ-
կան, որ նա ընկրկեց:

— Ի՞նչ եք ուզում ինձնից, — հարցրեց նա:

— Մի՞թե դա հարցնելու բան է, պաշտելի՛ էսմերալդա, — պատաս-
խանեց Գրենդուարը այնպիսի կրքոտ շեշտով, որ ինքն էլ զարմացավ
իր խոսելու եղանակից:

Գնչուհին աչքերը լայն բացեց:

— Ձեմ հասկանում, թե ինչ եք ուզում ասել:

— Ինչպես թե, — ասաց Գրենդուարը՝ հետզհետե ավելի սուքանա-
լով և մտածելով, որ վերջիվերջո ինքը գործ ունի Հրաշքների
բաղի առաքինութեան հետ միայն, — մի՞թե ես քոնը չեմ, քաղցրի՛կ
բարեկամուհի, և դու էլ՝ իմը:

Եվ խիստ պարզամտորեն գրկեց այջկա մեջքը:

Գնչուհու իրանը դուրս պրծավ Գրենգուարի ձեռքերից օձաձկան նման: Նա իցիկի մի ծայրից ցատկեց մյուսը, կոացավ և ուղղվեց՝ մի փոքրիկ դաշույն ձեռքին, նախքան Գրենգուարը ժամանակ կունենար տեսնելու, թե որտեղից դուրս եկավ այդ դաշույնը: Համերալդան գայրացած էր ու խրոխտ, շրթունքներն ուռած էին, ռունգերը լայնացած, այտերը՝ կարմրած խնձոր, բիբերը կայծեր էին արձակում: Նույն պահին համերալդայի սուաջ կանգնեց սպիտակ այծը և մարտական ձևով Գրենգուարին դեմ արեց գեղեցիկ, ոսկեգոծ ու խիստ սրածայր կոտոչներով զինված ճակատը: Այս բոլորը կատարվեց մեկ ակնթարթում:

Շերիփակոթը⁵⁸ վերածվեց բոռի և ուրիշ բան չէր ուզում, եթե ոչ խայթել:

Մեր փիլիսոփան մնաց շվարած՝ ապշած հայացքը փոխնիփոխ սևեռելով այժի ու դեռատի աղջկա վրա:

— Սո՛ւրբ կույս,— ասաց նա վերջապես, երբ ապշանքը մի քիչ անցնելով՝ թույլ տվեց նրան խոսել.— ահավասիկ երկու դյուցազնուհիներ:

Գնչուհին էլ իր կողմից խզեց լուռթյունը.

— Ինչպես երևում է, դու էլ խիստ համարձակ սնպիտանի մեկն ես:

— Ներեցեք, օրիս՛րդ,— ասաց Գրենգուարը ժպտալով:— Հապա ինչն^օ է ինձ առաք ձեզ ամուսին:

— Թողնեի ուրեմն՝ որ քեզ կախիհի՞ն:

— Նշանակում է,— շարունակեց բանաստեղծը մի քիչ հիասթափված իր սիրային հույսերից,— ինձ հետ ամուսնանալով՝ ուրիշ նպատակ չունեի՞ք, բացի ինձ կախաղանից ազատելուց:

— Ուրիշ էլ ի՞նչ նպատակ կարող էի ունենալ:

Գրենգուարը կծեց շրթունքները:

— Շատ լավ,— ասաց նա,— երևում է, որ ես դեռ բավական հաղթական չեմ կուպիդոնյան գործերում, ինչպես կարծում էի: Բայց այդ դեպքում էլ ի՞նչ կարիք կար ջարդելու այն խեղճ կուժը:

58. Demoiselle բառը ֆրանսերեն նշանակում է կ' օրիորդ, կ' շերիփակոթ, որով և ստացվում է անթարգմանելի բառախաղ:

Սակայն էսմերայդայի դաշույնը և այժի եղջուրները շարունակում էին մնալ պաշտպանովելու դիրքում:

— Օրիո՛րդ էսմերալդա,— ասաց բանաստեղծը,— զենքերը ցած դնենք: Ես Շատլիի դատական գրագիր-կատարածու չեմ և չեմ հայտնի, որ դուք պարոն պրեոյի հրամաններին և արգելքին հակառակ ու նրա քթի տակ դաշույն եք կրում Փարիզում: Բայց և այնպես, հավանաբար, գիտեք, թե ինչպես նոել Լեկրիվենը ութ օր առաջ դատապարտվեց փարիզյան տասը սու տուգանքի՝ կարճ սուր կրելու համար: Կրկնում եմ՝ դա իմ գործը չէ և ես վերագառնում եմ մեր խնդրին: Երդվում եմ արքայության իմ բաժնով, որ ձեզ չեմ մոտենա՝ առանց ձեր համաձայնությունից և թույլտվությունից: Միայն թե ընթրիք տվիք ինձ:

Ըստ էության՝ Գրենգուարը, պարոն Դեպրեոյի նման⁵⁹, «չատ քիչ վավաշոտ» էր: Նա այն ասպետական և հրացանակիրյան բնավորություններից չէր. որոնք գրոհով են տիրանում աղջիկներին: Սիրո հարցում, ինչպես և որևէ այլ գործում, նա կողմնակից էր սպասման և միջին ուղիներին: Եվ լավ ընթրիքը, հաճելի զրուցակցի ներկայությունամբ, մանավանդ երբ քաղցած էր, նրան թվում էր հիանալի միջնախաղ սիրային սրկածի նախաբանի և հանգույցի լուծման միջև:

Գնչուհին չպատասխանեց: Նա անփութորեն շրթնակծկում արեց, թոչունի պես տնկեց գլուխը, ապա քահ-քահ ծիծաղեց: Եվ փոքրիկ դաշույնն անհետացավ, ինչպես հայտնվել էր, իսկ Գրենգուարը չկարողացավ տեսնել, թե որտեղ է մեղուն թաքցնում իր խայթոցը:

Մի րոպե հետո սեղանի վրա դրված էին տարեկանի հաց, իոզածարպի մի շերտ, մի քանի կնճռոտած խնձոր և մի գավ գարեջուր: Գրենգուարն սկսեց ողևորությունը ուտել: Լսելով նրա երկաթե պատառաքաղի և ֆայսինսե պնակի կատաղի չխկչխկոցը՝ կկարծեիր, թե նրա ամբողջ սերը վեր է ածվել ախորժակի:

59. Ակնարկությունը վերաբերում է կլասիցիզմի տեսաբան և բանաստեղծ Նիկոլա Բուայոյին, որի ազգանունն է:

Դեռատի աղջիկը նրա առաջ նստած լուելյան դիտում էր նրա ուտելը, ակններևաբար զբաղված մի ուրիշ մտածմունքով, որին երբեմն-երբեմն ժպտում էր, մինչդեռ նրա գոլտրիկ ձեռքը շոյում էր քնքշորեն ծնկների վրա պարզած խևկացի այծի գլուխը:

Դեղին մեղրամոմը լուսավորում էր շատակերուծյան ու երազանքի այդ պատկերը:

Սակայն իր ստամոքսի առաջին կուկուոցները լուեցնելուց հետո Գրենգուլարը մի տեսակ կեղծ ամոթ զգաց՝ տեսնելով, որ միայն մի խնձոր է մնացել:

– Դուք չե՞ք ուտում, օրիորդ էսմերալդա, – հարցրեց նա:

էսմերալդան գլխով բացասական պատասխան տվեց, իսկ նրա մտախոհ հայացքը բարձրացավ ու սևեռվեց խցիկի կամարակապ առաստաղին:

«Ի՞նչ գրողով է զբաղված, – մտածեց Գրենգուլարը և նայելով նրա դիտածին՝ ավելացրեց: – Անկարելի է, որ կամարի պորտաքարի վրա քանդակված այդ գահաճի ծուռտիկ դեմքը դրավի նրա ամրողջ ուշադրութունը: Սատանան տանի, ես ինքս կարող եմ մրցել նրա հետ ու շահել»:

Նա բարձրացրեց ձայնը.

– Օրիորդ:

էսմերալդան կարծես չէր լսում: Գրենգուլարն ավելի բարձրաձայն կրկնեց.

– Օրիորդ էսմերալդա:

Ապարդյուն, դեռատի աղջկա միտքն ուրիշ տեղ էր, և Գրենգուլարի ձայնը նրան վերադարձնելու զորութուն չուներ: Բարեբախտաբար, միջամտեց այժը՝ սկսելով կամացուկ քաշել իր տիրուհու թևքը:

– Ի՞նչ ես ուզում, Զալի՛, – հարցրեց գնչուհին աշխուժորեն՝ կարծես ընդոստ արթնացած:

– Քաղցած է, – ասաց Գրենգուլարը՝ սքանչացած, որ կարող է խոսակցութուն սկսել:

Էսմերալդան սկսեց մանրել հացը, որ Զալին շնորհագեղորեն ուտում էր տիրուհու ափից:

Գրենգուարն այլևս ժամանակ չսովեց նրան վերադառնալու իր անբժանեփին և խիզախեց մի փափուկ հարց տալ նրան:

– Ուրեմն՝ դու ք չե՞ք ուզում, որ ես լինեմ ձեր ամուսինը:

Մանկամարդ աղջիկը շեշտակի նայեց նրան և ասաց.

– Ոչ:

– Իսկ ձեր սիրեկա՞նը, — շարունակեց Գրենգուարը:

Գնչուհին սիրուն շրթնակծկում արեց և պատասխանեց.

– Ոչ:

– Ձեր բարեկա՞մը, — վրա բերեց Գրենգուարը:

Էսմերալդան սովի շիշտակի նայեց նրան և մի վայրկյան մտածելուց հետո՝ պատասխանեց.

– Գուցե:

Փիլիսոփաներին այնքան սիրելի այդ «գուցեն» համարձակություն տվեց Գրենգուարին:

– Իսկ դու ք զիտե՞ք. թե ինչ բան է բարեկամությունը, — հարցրեց նա:

– Այո, — պատասխանեց գնչուհին. — դա նշանակում է՝ լինել քույր և եղբայր, երկու հոգիներ, որ դիպչում են իրար՝ առանց խառնվելու, ինչպես ձեռքի երկու մատները:

– Իսկ սե՞րը, — շարունակեց Գրենգուարը:

– Օ, սե՛րը, — կրկինեց էսմերալդան՝ ձայնը դողդոջ, աչքերը շողշողուն:

– Դա նշանակում է լինել երկու, և միաժամանակ՝ մեկ: Մի տղամարդ և մի կին, որ միաձուլվում՝ դառնում են մեկ հրեշտակ: Երկինքն է դա:

Փողոցների պարուհին այդպես խոսելիս այնքան գեղեցիկ էր, որ առանձնապես շանթահարում էր Գրենգուարին և կատարելապես համուպատասխան էր թվում նրա խոսքերի գրեթե արևելյան հափշտակվածությունը: Նրա վարդագույն ու անարատ շրթունքները թեթևակի ժպտում էին, անմեղ ու պայծառ ճակատը երբեմն

մթազնում էր նրա մտածմունքներից, ինչպես Հայելին՝ արտաշնչումից, երկար ու խոնարհած սև թարթիչներից ճաճանչում էր մի տեսակ աննկարագրելի լույս և նրա դեմքին տալիս էր այն իդեալական անուշուխտունը, որ հետագայում «գտավ Ռաֆայելը կուսություն, մայրություն և աստվածություն միասնական հատման կետում:

Այնուամենայնիվ, Գրենգուարը շարունակեց.

– Իսկ ինչպե՞ս պետք է լինել՝ ձեզ դուր գալու համար:

– Պետք է լինել տղամարդ:

– Հապա ես ի՞նչ եմ:

– Տղամարդը գլխին ունի սաղավարտ, ձեռքին՝ սուր, իսկ կրունկներին՝ ոսկե խթաններ:

– Շատ լավ, ուրեմն առանց ձիու՝ չկա տղամարդ: Սիրո՞ւմ եք դուք որևէ մեկին:

– Սիրո՞ւմ:

– Սիրով:

Քնչու հին մի փոքր մտածեց, ապա առանձնակի շեշտով պատասխանեց.

– Շուտով կիմանամ:

– Իսկ ինչո՞ւ ոչ այսօր, – վրա բերեց բանաստեղծը քնքշապին: – Եվ ինչո՞ւ ոչ ինձ:

Համերալդան մի խիստ հայացք նետեց նրան:

– Ես կսիրեմ միայն այնպիսի մարդու, որը կկարողանա պաշտպանել ինձ:

Գրենգուարը կարմրեց և ընդունեց դա ի գիտություն: Ակներև էր, որ դեռատի աղջիկն ակնարկում էր այն սակավ օգնությունը, որ մատուցել էր ինքը այն ճգնաժամային հանգամանքներում, որոնց մատնվել էր Համերալդան երկու ժամ առաջ: Նա վերհիշեց այս դեպքը, որ ջնջված էր երեկոյան մյուս արկածներից: Եվ խփեց ճակատին:

– Ի դեպ, օրիո՞րդ, ես հենց դրանից պետք է սկսեի: Ներեցեք իմ խեղճ մտացրիվությունը: Ինչպե՞ս կարողացաք խույս տալ Քվազիմոզոյի ճիրաններից:

Այս հարցումը սարսուցրից գնչուհուն:

– Օ՛, զարհուրելի՛ կուզը, – ասաց նա՝ ձեռքերով ծածկելով դեմքը և շարունակելով դողալ ասես սաստիկ ցրտից:

– Իսկապե՛ս զարհուրելի, – վրա բերեց Գրենգուարը՝ առանց հրաժարվելու իր մտքից. – բայց ինչպե՞ս կարողացաք խույս տալ նրանից: Էսմերալդան ժպտաց, հստահեց և մնաց լուռ:

– Գիտե՞ք, թե ինչու էր հետևել ձեզ, – շարունակեց Գրենգուարը՝ փնտրելով ճանապարհը շեղելով վերադառնալ իր հարցին:

– Չգիտեմ, – ասաց մանկահասակ աղջիկը և աշխուժորեն ավելացրեց. – Իսկ դուք, որ հետևում էիք ինձ, ինչո՞ւ էիք հետևում:

– Հավատս վկա, ես ինքս էլ չգիտեմ, – պատասխանեց Գրենգուարը:

Հաջորդեց մի փոքր լուռություն: Գրենգուարն իր դանակով խզբզում էր սեղանը: Դիուատի աղջիկը ժպտում էր և կարծես պատի միջով ինչ-որ բան էր դիտում: Հանկարծ նա սկսեց երգել հազիվ արտաբերվող ձայնով.

Quando las pintadas aves

Mudas estan, y la tierra...⁶⁰

և հանկարծակի էլ ընդհատելով՝ սկսեց շոյել Ջալիին:

– Ի՛նչ սիրուն կենդանի ունեք, – ասաց Գրենգուարը:

– Սա իմ քույրն է, – պատասխանեց աղջիկը:

– Ինչո՞ւ են ձեզ էսմերալդա անվանում, – հարցրեց բանաստեղծը:

– Չգիտեմ:

– Այնուամենայնիվ:

Գնչուհին ծոցից հանեց ինչ-որ երկարաձև, փոքրիկ քսակ, որ կախված էր նրա վզից կլոր բուսահատիկներից կազմված շղթայով: Այդ քսակը, որից քաֆուրի ուժեղ բույր էր գալիս, պատված էր

60. Երբ խայտահավերթը

լուռ է նստում... (իսպ.):

կանաչ մետաքսով և իր մեջ ունեւր մի խոշոր, կանաչ ապակե ուլունք՝
զմրուխտի՞ նման:

– Գուցե սրա համար է, – ասաց աղջիկը:

Գրենգուարն ուզեց վերցնել–նայել քսակը: Գնչուհին ընկրկեց.

– Ձեռք չտաս, թախաման է դա: Կամ դրա թովչանքը կվնասի
քեզ, կամ դու կվնասես նրան:

Բանաստեղծի հետաքրքրասիրությունը հետզհետե աճում էր:

– Ո՞վ է Ձեզ տվել դա, – հարցրեց նա:

Էսմերալդան մատը դրեց բերանին և թախամանը թաքցրեց
ծոցում: Գրենգուարը փորձեց ուրիշ հարցեր տալ, սակայն գնչուհին
հազիվ էր պատասխանում:

– Ի՞նչ է նշանակում էսմերալդա բառը:

– Չգիտեմ, – ասաց աղջիկը:

– Ի՞նչ լեզվի բառ է:

– Կարծեմ՝ գնչուերեն է:

– Իմ մտքով էլ անցել էր, – ասաց Գրենգուարը: – Ֆրանսիայից
չե՞ք դուք:

– Չգիտեմ:

– Ձեր ծնողները կա՞ն:

Էսմերալդան սկսեց մի հին եղանակով երգել.

Հայրս թռչուն է,

Մայրիկս էլ՝ թռչնիկ.

Ջուրն անցնում եմ անմակույկ,

Ջուրն անցնում եմ աննավակ.

Մայրըս թռչնիկ է,

Հայրիկս էլ՝ թռչուն:

– Շատ լավ է, – ասաց Գրենգուարը: – Քանի՞ տարեկան էիք, երբ
Ֆրանսիա եկաք:

– Շատ փոքր էի:

61. Զմրուխտ՝ ֆրանսերեն՝ *émeraude*, իսպաներեն՝ *esmeralda*:

– Իսկ Փարի՞զ:

– Անցած տարի: Այն սյահին, երբ Պապական դարսպանից ներս էինք մտնում, օգուժում թռչում էր շամբուտների շիկահավը: Օգոստոսի վերջն էր. ես ասացի՝ ձմեռը խիտտ կլինի:

– Այդպես էլ եղավ, – ասաց Գրենդուարը՝ զմայլված, որ խոսակցությունն այդպես սկսվում է: – Ամբողջ ձմռանը արտաշնչում էի մատներիս, որ տաքանան: Ուրեմն՝ դուք մարգարեանալու ձի՞րք ունեք:

Գնչու՛հին վերադարձավ իր լակոնիզմին:

– Ոչ:

– Այն մարդր, որին անվանում եք Եգիպտոսի դուքս, ձեր ցեղապե՞տն է:

– Այո:

– Բայց և այնպես, նա մեզ ամուսնացրեց, – անհամարձակ նկատեց բանաստեղծը:

Էսմերալդան իր սովորական, գեղեցիկ շրթնակծկումն արեց:

– Ես նույնիսկ քո անունը չգիտեմ:

– Իմ անո՞ւնը. խնդրեմ՝ Պիեր Գրենդուար:

– Ես մի ավելի գեղեցիկ անուն գիտեմ:

– Չա՛ր աղջիկ, – գոչեց բանաստեղծը: – Վնաս չունի, դուք ինձ չեք բարկացնի: Բայց լսեցեք, գուցե և ինձ սիրեք՝ ավելի լավ ճանաչելուց հետո, և բացի դրանից, դուք այնքան վստահ կերպով պատմեցիք ձեր պատմությունը, որ ես էլ իմ պետք է մի փոքր պատմեմ: Ուրեմն՝ դաք գիտեք, որ իմ անունը Պիեր Գրենդուար է, ինքս էլ Գոնեսի հարկահան նոտարի փղան եմ: Հորս կախեցին բուրգունդացիները, մորս էլ պիկարդացիք մորթեցին Փարիզի պաշարման ժամանակ, սրանից քսան տարի առաջ: Ուրեմն՝ վեց տարեկանից որբ եմ եղել և ոտքերիս տակ, որպես ներբան, ունեցել եմ Փարիզի սալահատակը: Չգիտեմ, թե ինչպիսի անցկացրի վեցից մինչև տասնվեց տարեկան գառնալուս շրջանը: Մի տեղ պտղափաճառուհին էր մի սալոր տալիս,

մի ուրիշ տեղ՝ Հացավաճառն էր մի կտոր Հացի կեղև տալիս, իսկ երեկոյան պարեկները բռնում ու տանում էին բանտ, որտեղ գտնում էի մի խուրձ ծղոտ: Այդ բոլորը, ինչպիս տեսնում եք, չլսանգարեցին, որ ես Հասակ քաշեմ ու նիհարեմ: Չմեռը տաքանում էի արևով, դր Սանս ապարանքի գավթի տակ, և շատ ծիծաղելի բան էի Համարում, որ սուրբ Հովհաննու խարույկը ամուսն չողին ես վառում: Տասնվեց տարեկան դառնալուց Հետո որոշեցի որևէ վիճակ ստեղծել ինձ Համար: Իրար ետևից փորձեցի ամեն ինչ: Դարձա գինյոր, սակայն բավականաչափ քաջ չէի: Դարձա վանական, բայց բավականաչափ բարեպաշտ չէի և, բացի դրանից, կարգին խմել չեմ կարողանում: Հուսահատված՝ դարձա աշակերտ մեծ կայինով աշխատող ասաղծագործների մոտ, սակայն բավականաչափ ուժեղ չէի: Ավելի շուտ՝ ուսուցիչ լինելու հակում ունեի, ճիշտ է՝ կարգալ չգիտեի, բայց դա մեծ պատճառաբանություն չէ: Որոշ ժամանակ անց նկատեցի, որ ամեն ինչի Համար մի որևէ բան պակասում է ինձ, և տեսնելով, որ ոչ մի բանի պիտանի չեմ, իմ ազատ կամքով ու ցանկությամբ դարձա բանաստեղծ և հանգաբան: Դա այնպիսի գրադմուս է, որ միշտ կարելի է ընդգրկել, երբ թափառաչըջիկ ես, և սվելի լավ է, քան գողություն անելը, ինչպես խորհուրդ էին տալիս ինձ իմ բարեկամներից մի քանի ավագակ տղաներ: Բարեբախտաբար, մի գեղեցիկ օր հանդիպեցի Աստվածամոր տաճարի սլատվելի սարկավագապետ տեր Հայր Կլոդ Ֆրոյդին: Նա հոգ տարավ ինձ, և այսօր ես նրան եմ պարտական, որ խոկական գրագետ եմ, որ դիտեմ լատիներեն՝ սկսած Յիցերոնի «Վասն պարտուց»-ից մինչև սկստաինյան Հայրերի դամբանականները, և անգետ չեմ ո՛չ սխոլաստիկայի, ո՛չ քերթողական արվեստի, ո՛չ տալաչափության, ո՛չ էլ ալքիմիայի՝ այդ իմաստությունների իմաստության մեջ: Ես եմ հեղինակը այն միտերիայի, որ ներկայացրին այսօր այնքան մեծ հաջողությամբ և սահմար բաղմություն ներկայություն, Արդարադատության սլախտի լեփլիցուն դահլիճում: Ես գրել եմ նաև մի գիրք, որ վեց հարյուր էջ

կլիներ, 1465 թվականի հրաշք գիսաստղի մասին, որից մի մարդ խեղափարվեց: Մի քիչ էլ հրեառանային գործից տեղյակ լինելով՝ աշխատել եմ Մոգի այն խոշոր ումբանետի վրա, որը, ինչպես գիտեք, պայթեց Շառանտոնի կամրջի վրա, հենց փորձարկման օրը, և հետաքրքրասերներից սպանեց քսանչորս մարդ: Ինչպես տեսնում եք, ես ամուսնու այնքան էլ վատ թեկնածու չեմ: Ես գիտեմ նաև բաղմամբով խիստ գեղեցիկ Հնարք-ձեռնախաղեր, որ կսովորեցնեմ ձեր այծին, ինչպես օրինակ՝ Փարիզի եպիսկոպոսի, այդ նյովյալ փարիսեցու նմանակերպութունն անել, որի ալրաղացները Ջրաղացպանների կամուրջի ամրողջ երկարությամբ ցեխ են ցայտեցնում անցորդների վրա: Բացի դրանից, իմ միստերիան ահագին արծաթ դրամ կրերի ինձ, եթե վճարեն: Մի խոսքով՝ ես ձեր տրամագրության տակ եմ, ես էլ, իմ խելքն էլ, իմ գիտությունն էլ, իմ գրվածքներն էլ, և պատրաստ եմ ապրել ձեզ հետ, օրիորդ, ինչպես որ հաճո լինի ձեզ՝ ժուժկալ կամ գլխարկային, մարդ ու կին, եթե հարմար գտնեք, քույր ու եղբայր, եթե ավելի հարմար համարեք:

Գրենգուարը լռեց՝ սպասելով իր ճառի ազդեցությանը դեռատի աղջկա վրա: Բայց նա աչքերը հառել էր գետնին:

– **Ֆերուս**, – ասում էր նա կիսաձայն: Ապա դառնալով դեպի բանաստեղծը՝ հարցրեց. – Ի՞նչ է նշանակում **Ֆերուս** բառը:

Գրենգուարն այնքան էլ չհասկանալով, թե ինչ կապ կարող էր լինել իր ճառախոսության և այս հարցումի միջև, այնուամենայնիվ, դժգոհ չէր, որ կարող է փայլել իր գիտությամբ: Ուստի և խորխոր դիրք ընդունելով՝ պատասխանեց.

– Լատիներեն բառ է և նշանակում է՝ **աղև:**

– Արև՝, – գոչեց աղջիկը:

– Դա անունն է մի այնպիսի՝ գեղեցիկ նետաձիգի, որ Աստված էր⁶², – ավելացրեց Գրենգուարը:

62. Գրենգուարի ակնարկը վերաբերում է Ապոլոնին, որը աստվածն էր պատգամախոսների, բժշկության, բանաստեղծության, արվեստների, ցերեկվա ու արևի: Այս վերջին հանգամանքով կոչվում էր նաև Ֆերուս:

– Աստված, – կրկնեց գնչուհին, և նրա շեշտի մեջ մտախոհ ու կրքոտ բան կար:

Այդ բոպեին նրա ապարանջաններից մեկը պոկվեց ու ընկավ: Գրենգոււարն աշխուժորեն կուսցավ՝ վերցնելու և երբ ուղղվեց, մանկահասակ աղջիկն ու այծը անհետացել էին: Նա լսեց նիզի ճուռց, այդ կացարանին կից մի ուրիշ խցիկի փոքրիկ դուռն էր այդպես փակվում գրսից:

– Գոնե անկողին թողի՞լ է ինձ, – ասաց մեր փիլիսոփան:

Նա շրջան կատարեց խցիկում: Քնելու հարմար կահույք չկար, բացի մի բավական երկար փայտե սնդուկից՝ կափարիչն էլ քանդակված: Երբ Գրենգոււարը մեկնվեց դրա վրա, ունեցավ այն զգացողութիւնը, որ մոտաւորապես նման էր Միկրոմեգասի⁶³ զգացողութիւնը, երբ նա իր ամբողջ հասակով պառկեց Ալսլյան լեռների վրա:

– Դե՛հ, պիտք է համակերպվել, – ասաց նա որքան կարող էր հարմարվելով սնդուկի վրա: – Բայց և այնպես, տարօրինակ հարսանեկան գիշեր է: Ափսո՛ս. կոտրված կուժով օրինականացած այս ամուսնութեան մեջ ինչ-որ միամիտ և անգրջըհեղյան բան կար, որ դուր էր գալիս ինձ:

63. Վոլտերի համանուն փիլիսոփայական պատմվածքի հերոսի անունը, որը կազմված է հունարեն միկրո (փոքր) և մեգաս (մեծ) բառերից և գործածված է չարամտորեն՝ ընդգեմ Ֆոտընդի. նշանակում է «փոքր մեծ մարդ»:

ԱՍՏՎԱԾԱՄՈՐ ՏԱՃԱՐԸ

Փարիզի Աստվածամոր տաճարն այսօր էլ անկասկած հոյակապ ու փառահեղ կերտվածք է: Սուկայն հնանալով հանդերձ որքան էլ գեղեցիկ մնացած լինի, այնուամենայնիվ, չես կարող չհառաչել և չվրդովվել՝ տեսնելով այն անհամար ավերվածքներն ու վթարում-ները, որ ժամանակն ու մարդը միաժամանակ հասցրել են սլատկա-ռելի հուշարձանին՝ հարկանք չտածելով Կառլոս Մեծին, որ դրել է նրա առաջին քարը, և Ֆիլիպ Օգոստոսին, որ դրել է վերջինը:

Մեր մայր եկեղեցիների հին թագուհին հանդիսացող այս կոթողի դեմքի որևէ կնճիո՞րի կողքին միշտ գտնում ես մի սպի: *Tempo edax, homo edacior*⁶⁴, որ ես հաճու՞թյամբ կթորգմանե՞ի այսպես՝ ժամանակը կույր է, մարդը՝ տիմար:

Եթե մենք ընթերցողի հետ ժամանակ ունենայինք մեկիկ-մեկիկ քննելու հնադարյան տաճարի վրա դրոշմված ավերածության տար-բեր հետքերը, ապա կտեսնեինք, որ ժամանակի բաժինը կլիներ նվազադուլնը, իսկ մարդկանց, մանավանդ՝ արվեստի մարդկանց բաժինը՝ հոռեգույնը: Ես սյարտավորված եմ ասել «արվեստի մարդկանց», որովհետև վերջին երկու դարի ընթացքում եղել են այդպիսի անհատներ, որոնք վերագրել են իրենց ճարտարապետի կոչումը:

Ամենից առաջ, մի քանի գլխավոր օրինակ բերելու համար, ասենք, որ անկասկած քիչ են ճարտարապետական այնպիսի գեղեցիկ էջերը, ինչպես այս տաճարի ճակատը, որտեղ մեր աչքի դիմաց, հաջորդաբար և բոլորը միասին, երևում են սրածայր կամարով

64. Ժամանակն սպառիչ է, մարդն ավելի սպառիչ (լատ.):

փորված երեք ավագ դռնկիր, դրանց վերևում՝ արքայական քսանութ որմնախորշերի ասեղնագործված ու ժանյականման շերտը. ապա՝ կենտրոնական վիթխարի վարդագարդը, երկու կողմից ունենալով մեկական մեծ պատուհան, ասես քահանան սարկավագի ու ենթասարկավագի միջև, այնուհետև՝ երեքնուկի ձևով առաստաղված կամարաշարի բարձր ու նրբակերտ վերնասրահը, որ իր բարակ սյունների վրա պահում է ծանր հարթակը, և վերջապես, երկու սև ու զանգվածային աշտարակներն իրենց թերթաքարե քիվածածկերով. փառահեղ ամբողջության ներպաշնակ մասերը՝ իրար վրա բարձրացած՝ որպես հինգ հսկայական հարկ: Կանգնում են դրանք մեր աչքի առաջ բոլորը միասին և անխռով քանդակագործական անհամար մանրամասներով, արձաններով ու երկաթադրվագներով՝ Հզորապես շաղկապված ամբողջի խաղաղ վեհության հետ: Մի տեսակ քարեղեն լայնարձակ սիմֆոնիա, մեկ մարդու ու մեկ ժողովրդի տիտանական կերտվածքը, ամբողջությամբ միասնական և բարդ. ինչպես «Իլիականը» և «Ռոմանսերոները»⁶⁵, որոնց քույրն է մի ամբողջ դարաշրջանի բոլոր ուժերի հանրագումարի հրաշագեղ արգասիքը, որի յուրաքանչյուր քարի վրա տեսնում եք արտիստի հանճարով օժտված բանվորի երևակայության ժայթքումը հարյուրավոր ձևերով, մի խոտքով՝ մարդկային Հզոր ու արգասավոր ստեղծագործություն մի նմուշ, ինչպես աստվածային արարչությունը, որից կարծես թե հափշտակել է նրա կրկնակ հատկանիշը՝ բազմազանությունն ու հավերժությունը:

Այն, ինչ հիմա ասացինք ճակատի մասին, պետք է ասենք ամբողջ եկեղեցու մասին, և այն, ինչ ասում ենք Փարիզի մայր տաճարի մասին, պետք է ասել նաև միջին դարերի քրիստոնեական բոլոր տաճարների մասին: Ինքնին ծնունդ առած այս արվեստի մեջ ամեն ինչ հարակցվում է տրամաբանականին և համաչափությանը: Չափել հսկայի ոտքի բթամատը, նշանակում է՝ ամբողջովին չափել նրան:

65. Իսպաներեն բառ է, նշանակում է յոթնավանկ, տուն-տուն գրված պոեմների ժողովածու՝ հերոսական կամ սրտառուչ սյուժեով:

Վերագառնանք Աստվածամոր տաճարի ճակատին այն վիճակում, ինչպես տեսնում ենք այժմ, երբ երկյուղածորեն գնում ենք Հիանալու խստահայաց ու հզոր մայր եկեղեցով, որը, ինչպես նրա ժամանակագիրներն են ասում, սարսափեցնում է՝ *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*.⁶⁶

Այսօր այդ ճակատին պակասում է երեք կարևոր բան. նախ՝ տասնմեկ աստիճան ունեցող սանդուղքը, որ ժամանակին գետնից բարձրացնում էր նրան, երկրորդ՝ արձանների ստորին շարքը, որ գրավում էր երեք մայր դռների խորշերը, ապա՝ առաջին հարկի վերնասրահը գարդարող Ֆրանսիական ամենահին արքաների քսանութ արձանների վերին շարքը՝ սկսած Քիլղեբերտից մինչև Ֆիլիպ-Օդոստոսը, «արքայական խնձորը»՝ մականը ձեռքին:

Ժամանակը ջնջել է սանդուղքը՝ անդիմադրելի ու դանդաղ հարատևությունը բարձրացնելով Միջնաբաղաքի մակերեսը: Սակայն ժամանակը տաճարի վեհատեսիլ բարձրությունը նպաստող տասնմեկ աստիճանները մեկիկ-մեկիկ լափել տալով Փարիզի սալահատակի այդ մակընթացությունը, թերևս ավելի է վերագարծրել նրան, քան թե խել է, որովհետև հենց ժամանակն էլ սփռել է այդ ճակատի վրա դարերի այն մուգ երանգը, որ հուշարձանների ծերությունը դարձնում է նրանց գեղեցկության հատկանիշը:

Սակայն ո՞վ է ցած գցել արձանների երկու շարքը, ո՞վ է դատարկ թողել որմնախորշերը, ո՞վ է կենտրոնական ավազ դռան ճիշտ մեջտեղը փորել այն նոր ու օտարոտի սրածայր կամարը, ո՞վ է համարձակվել այդ տափսիկ ու ծանր, Լյուդովիկոս XV-ի ոճով զրվագված փայտե դուռը գետեղել այդտեղ՝ Բիսկորնետի արաբական ոճի զարդաքանդակների կողքին: Մեր օրերի մարդիկ՝ ճարտարապետներն ու արվեստագետները:

Իսկ եթե մտնենք տաճարի ներսը, դարձյալ հարց կտանք՝ ո՞վ է ցած գցել սուրբ Գրիստափոսի վիթիարի քանդակը, որ առածի կարգ էր

66. Որի վիթիարի զանգվածը սարսափեցնում է դիտողներին (լատ.):

անցել նույն տիպի արձանների մեջ, ինչպես Արգարադատության պալատի մեծ սրահը՝ դաշլիճների մեջ, ինչպես Ստրասբուրգի մայր եկեղեցու նետասլաց զանգակատունը՝ այլ զանգակատների մեջ: Հապա այն բյուրավոր արձանները՝ չոքած, կանդնած, ձի հեծած, տղամարդ, կին, երեխա, արքա, եպիսկոպոս, զինվորական, քարհ, մարմարե, ոսկե, արծաթե, անգամ՝ մեղրամուռե, որ լցնում էին եկեղեցու նավի⁶⁷ և երգեցիկ դասի բոլոր սյունամեջերը, ո՞վ է վայրենաբար ավերել-սրբել դրանք: Այնուամենայնիվ, ոչ ժամանակը:

Իսկ ո՞վ է տապանակներով և նշխարատուփերով փառահեղորեն զարդարված գոթական հինավուրց խորանի տեղը դրել հրեշտակների գլուխներով ու ամպերով բռնված այն մարմարե ծանր քարադամրանը, որ կարծես թե վալ-վը-Գրաս եկեղեցուց կամ Հալմանդամների պալատի տաճարից պսկված ճարտարապետական մի նմուշ լինի: Մ՞վ է հիմարաբար քարե այդ ծանր անսխրոնիդմը մուցրել Հերկանտուսի կերտած կարլովինգյան սալահատակի մեջ: Լյուդովիկոս XIII-ի ցանկությունը կատարող Լյուդովիկոս XIV-ը չէ՞ արդյոք:

Իսկ ո՞վ է դրել այն սալիտակ, սառն ապակիները գուլնյգուլնյա պակե պատկերների տեղ, որոնք մեր հայրերի զմայլած հայացքները վարանմունքի էին մատնում՝ գրավելով մերթ ավուր դռան վարպազարդի, մերթ էլ՝ խորանի սրբարանի սրակամար յուսամուտի վրա: Եվ ի՞նչ կասեր տասնվեցերորդ դարի տիրացուն, եթե տեսներ վառ դեղին ներկը, որով մեր վանդալ արքայիսկոպոսները քստտել են իրենց մայր եկեղեցին: Նա կվերհիշեր, որ դա այն գուլնյն է, որով դահիճը ներկոտում էր չաղազործաբնակ շենքերը, կվերհիշեր Փոքր-Բուրբոնյան ապարանքը, որ նույնպես ամբողջովին դեղին էր ներկված գունդստաբլի դավաճանության համար, «այնպես թունդ ու լավ պատրաստված դեղին ներկը, — ասում է Սովալը, — որ մի դարուց

67. Եկեղեցիների այն մասը, որ արևմտյան դռնից սկսվելով՝ հասնում է ճակատային խորանին (ՈՇ): Թորոս Թորոմանյանը գործածում է նաև «թև» տերմինը: Եկեղեցիները կարող են ունենալ նաև կոլմնային նավեր, որոնք զլիսովորից բաժանվում են հաստահեղույս սյուներով:

ալիւրի ժամանակամիջոցը դեռ չի կարողացել ջնջել նրա գուշնը»։ Նա կկարծեր, որ սրբալստքը պղծված է, և կփախչեր։

Իսկ եթե բարձրանանք մայր եկեղեցու վերնամասը և առանց կանգ առնելու բարբարոսական հազարավոր ու ամեն տեսակ արարք-նևրի առաջ՝ հարցնենք՝ ի՞նչ են արել այն գողտրիկ փոքր զանգակաուտուր, որ հենվում էր խաչաթևերի հատման կետի վրա և լինելով իր հարևան Սինտ-Շապելի նետասլաց զանգակատնից (որ նույնպես քանդկւ են) ոչ պակաս նյութակերտ ու ոչ պակաս համարձակ՝ սլանում էր երկինք, աշտարակնհրից շատ ավելի բարձր, սուր, հնչեղ, ծակոտ-կենդուսանցիկ։ Բարձրաճաշակ մի ճարտարապետ (1787) մասնատել է դա և կարծել է, թե բավական է վերջը սքողել կապարե այն լայն մոմյաթով, որ կաթսայի կափարիչի է նման։

Այսպես են ահա վարվել միջնադարի այն հրաշագեղ արվեստի հետ համարյա ամեն մի երկրում, մանավանդ՝ Ֆրանսիայում։

Աստվածամոր տաճարի ավերածությունների մեջ կարելի է տեսնել երեք տեսակ վնասվածք, և երեքն էլ հոշոտում են տարբեր խորությամբ։ Նախ և առաջ ժամանակը, որ անզգալիորեն պոկուտել է տեղ-տեղ և ամբողջովին ժանգոտել մակերեսը, երկրորդ՝ քաղաքական ու կրոնական հեղաշրջումները, որոնք իրենց բնույթով կույր ու բարկ լինելով՝ խառնիխուռն գրոհել են նրա վրա, պատառոտել են քանդակներից ու երկաթադրվագներից կազմված նրա փարթամ զգեստները, փչացրել են վարդազարդերը, փչրել արաբեսկներից և արձանիկներից գործված նրա մանյակները, հանել են նրա արձանները՝ մերթ դրանց խուլրի, մերթ էլ՝ թագի պատճառով, և վերջապես՝ երրորդ՝ հեղափոխության անհիթեթ ու անմիտ դարձող մոդաները, որոնք Վերածնության անարխիական, սակայն փարթամագեղ շեղումներից սկսած՝ իրար են հաջորդել ճարտարապետության անխուսափելի անկման ընթացքում։

Մոդաներն ավելի են վնաս հասցրել, քան թե հեղաշրջումները։ Դրանք կտրել-հանել են կենդանի մարմնից, հարվածել են այդ

արվեստի բուն կմախքին, հոշոտել, խուզել, կազմալուծել ու սպանել են հուշարձանը թե՛ ձեռի ու խորհրդանշանի, թե՛ նրա տրամաբանության ու գեղեցկության տեսակետից: Հետո էլ դրանք՝ այդ մոդաները, վերակառուցել են. հավակնություն, որ գոնե չեն ունեցել ո՛չ ժամանակը, ո՛չ էլ հեղաշրջումները: Ենելով «նուրբ ճաշակից»՝ մոդաները անամոթաբար դրել են գոթական ճարտարապետության կոթողի վերքերի վրա իրենց միտոյա ուղորմելի պաճուճանքները՝ մարմարե ժուպայենները, մետաղե գրկի-բիզիները՝ ձվաձև, ոլորուն պճնանքների, զարդագույների, ծաղկաշղթանների, ծոպերի, քարեյեն բուցերի, բրոնզե ամպիրի, գիրուկ ամուրների, սուգած քերովբենների մի իսկական բորոտություն, որ սկսում է լափել արվեստի դեմքը Կատարինե Մեդիչիի ալոթարանում. իսկ երկու դար հետո, խոշտանկելով ու ծամածռելով՝ ստիպում է շունչը փչել կոմսուհի Դյուբարիի արդուզարդի սենյակում:

Այսպիսով, ամփոփելով մեր նշած կետերը, կրկնենք, որ երեք տեսակ ավերածությունն այլանդակում է այսօր գոթական ճարտարապետությունը: Մակերեսի կոճիւններն ու կոճիժները արել է ժամանակը: Բռնի հարվածները, բիրտ արարքների հետքերը, ճմլվածքներն ու կոտրվածքները հեղաշրջումների գործն են՝ Լյութերից սկսած մինչև Միրաբոն: Հաշմումները, անդամահատումները, կմախքի խախտումները, «վերականգնումները» Վիսլյուվի ու Վ.ինյուլի հետևորդ արհեստավոր պրոֆեսորների հունական, հռոմեական և քարբարոսական տիպի գործն են: Այս սքանչելի արվեստը, որ ստեղծել էին վանդալները, սպանեցին ակադեմիաները: Դարերին, հեղաշրջումներին, որոնք, համենայն դեպս, ավերում են անկողմնակալությամբ և մեծաբար, միացավ պատենտավոր ու երդվյալ գիտնական ճարտարապետների բաղմությունը՝ փչացնելով գիտակցաբար և վատ ճաշակի ընտրողությունը: Լյուդովիկոս XV-ի ոճի կնճուտ սալաթի տերևները դնելով գոթական ժանյակների տեղ՝ ի մեծ փառս Պարթենոնի: Դա այն է, ինչ որ էջի քացին մեռնող առյուծին. դա վախճանն է զառամած

կազնու, որի մահը կատարյալ դարձնելու համար խոցում, կրծում ու հերձոտում են թրթուրները:

Որքա՛ն հեռու է այն ժամանակը, երբ Ռոբերտ Սենալիսը Փարիզի Աստվածամոր տաճարը համեմատելով Եփեսոսի հռչակավոր 'Իհանայի տաճարի հետ, որ այնքան դովաբանել էին Հին Հեթանոսները և որ անմահացրեց Հերոստրատին, գաղղիական մայր եկեղեցին համարում էր «ավելի պատվական՝ թե՛ լայնությամբ, թե՛ երկարությամբ, թե՛ բարձրությամբ և թե՛ կառուցվածքով»⁶⁸:

Անկախ այս ամենից, նկատենք, որ Փարիզի Աստվածամոր տաճարը չի կարելի համարել լրիվ, վերջացած, որոշակի կոթող: Դա այլևս ուժանական ոճի եկեղեցի չէ, ոչ էլ դեռ լիովին գոթական տաճար: Այս կերտվածքը չի կարող տիպար լինել: Փարիզի Աստվածամոր տաճարը, ինչպես Տուրնյուսի աբբայարանը, չունի այն շինությունների խստամբեր ու զանգվածային թիկնեղությունը, կլոր ու լայն կամարակապ առստաղը, սառցային մերկությունը և փառահեղ պարզությունը, որոնց հիմնականը կլոր կամարն է: Սա ձվաձև-սրածայր⁶⁹ կամարի հոյակապ, թեթև, բազմաձև, խիտ, ցցունքները փշաքաղած, նորափթիթ արտադրանքը չէ, ինչպես Բուրժի մայր եկեղեցին է: Անկարելի է այս տաճարը դասել մուսլյ, խորհրդավոր, ցած և կիսակլոր կամարից ասես ճլլված եկեղեցիների հին ընտանիքում, որոնք, առաստաղից բացի, եգիպտական են, բոլորն էլ առեղծվածային, քրմական ու սիմվոլիկ, իրենց զարդարանքների մեջ՝ ավելի ծանրաբեռնված շեղանկյունիներով ու զիգզագներով, քան թե ծաղիկներով, ավելի ծաղիկներով, քան կենդանիներով, ավելի կենդանիներով, քան մարդկանցով, ավելի շուտ՝ եպիսկոպոսի, քան թե հարտարապետի կերտվածք են, արվեստի առաջին վերափոխությունը՝ ամբողջովին

68. Histoire gallicane, liv. II, péroche 3, fo 130, p. 1. (Մնթ. հեղինակի):

69. Գոթական ճարտարապետության համար հատկանշական ogive կամարը Թորոս Թորամանյանը թողնում է նույնությամբ, երբեմն էլ «ձվաձև» թարգմանելով, այլ հեղինակներ՝ «նետաձև»: Մենք գերադասեցինք տալ երկու բառով՝ «ձվաձև-սրածայր»: Մնթ. թարգմանչի:

Համակված աստվածիշխանական ու ռազմական ուժով, որ արձատ է նետում Բյուզանդական կայսրության մեջ և վերջանում Վիլհելմ Նվաճողի՞” օրոք: Անկարելի է մեր մայր տաճարը դասել այն բարձր, օղային, ապակի պատկերներով ու քանդակներով Հարուստ, սուր ձևերով, խրոխտ կեցվածքով օժտված, Համայնական ու քաղաքացիական (որպես քաղաքական սիմվոլներ), ազատ, քմածին ու անսանձ եկեղեցիների մյուս ընտանիքում, որ արվեստի երկրորդ փոսակերպությունն է, այլևս ոչ թե առեղծվածային, անխախտ ու քրմական, այլ գեղարվեստական է, առաջադիմական ու ժողովրդային և սկիզբ է առնում խաչակրությունների վերադարձից հետո, վերջանում Լյուդովիկոս XI-ի օրոք: Փարիզի Աստվածամոր տաճարը զուտ ռոմանական ծագում չունի, ինչպես առաջիններն ունեն, ոչ էլ զուտ արարական ծագում, ինչպես երկրորդ խմբի եկեղեցիները:

Սա անցման շրջանի կոթող է: Սաքսոնացի ճարտարապետը նոր էր վերջացրել եկեղեցու նալի առաջին սյունների Հաստատելը, երբ խաչակրություններից բերված սրածայր կամարը եկավ որպես նվաճող բազմիդու ռոմանական լայն խոյակների վրա, որոնք կյոր կամարակապը պետք է պահեին միայն: Դրանից հետո ձվաձև-սրածայր կամարը տիրակալ դառնալով՝ կառուցից եկեղեցու մնացած մասը: Թեև իր Հանդես գալու ժամանակ անփորձ ու անհամարձակ, այնուամենայնիվ, ծավալվում է, լայնանում, բայց և զուսպ մնում, ու դեռ չի Համարձակվում վեր սլանալ խիստ սրածայր գմբեթներով ու նույնքան սրակամար առաստաղներով: Կարծես թե նա դեռ զգում է ռոմանական ոճի ծանր սյունների հարևանությունը: Իմիջիայլոց, ռոմանական ոճից գոթականին անցնելու շրջանի այդ գինքիրը ուսումնասիրություն Համար նույնքան արժեքավոր են, որքան մաքուր ոճերի նմուշները: Դրանք արտահայտում են արվեստի մի

70. Նորմանդիայի դուքս, արչավեց Անգլիա, Հաղթից Հարոյդ արքային և դրից մի նոր դինաստիայի հիմքը՝ հեկվելով խիստ ռազմական և հերարխիալ սզնվականության վրա (1027-1087):

նրբություն, որն առանց դրանց կկորչեր: Դա ձվաձև-սրածայր կամարի պատմաստն է կլոր կամարի վրա:

Հատկապես Փարիզի Աստվածամոր տաճարը այդ այլատեսակի հետաքրքրական մի նմուշն է: Պատկառելի հուշարձանի ամեն մի կողմը, ամեն մի քարը ոչ միայն Ֆրանսիայի պատմության, այլև գիտության ու արվեստի պատմության մի էջն է: Այստեղ գլխավոր մանրամասնությունները միայն նշելու համար, որպես օրինակ բերենք փոքր Կարմիր դուռը, որ համարյա թե հասնում է տասնհինգերորդ դարի գոթական ոճի նրբություններին, մինչդեռ տաճարի նավի սյուները, իրենց ծավալով ու ծանրությամբ, հասնում են Սեն-ժերմեն-դե-Պրեի կարողինդյան արքայարանին: Կարծես թե այդ դռան և այդ հաստահեղույս սյուների միջև վեց դար կա: Ավագ դռան սիմվոլների մեջ ալքիմիկոսներն անգամ կգտնեն իրենց գիտության բավարար մի համառոտագրություն, որի կատարյալ առեղծվածը Ահն-ժակ-դը-լա-Բուշըրի եկեղեցին էր: Այսպիսով, ռոմանական արքայարանը, ալքիմիական եկեղեցին, գոթական արվեստը, սաքսոնական արվեստը, ծանր, կլոր հաստահեղույս սյունը, որ հիշեցնում է Գրիգոր VII պապի ժամանակը, ալքիմիական սիմվոլիկան, որով Նիկոլա Ֆլամելը⁷¹ նախերգել է Լյութերին⁷², պապական միասնությունը, հերձվածը, Սեն-ժերմեն-դե-Պրեն, Սեն-ժակ-դը-լա-Բուշըրին, ամեն ինչ հալեցված է, միակցված ու զոդված Աստվածամոր տաճարում: Այս կենտրոնական ու ծնող տաճարը մի տեսակ քիմերա է Փարիզի հին եկեղեցիների մեջ և ունի մեկի գլուխը, մյուսի անդամները, երրորդի գավակը, բոլորից որևէ մի բան:

Կրկնում ենք, այս լսառն ոճի կառուցվածքները նվազ հետաքրքրական չեն թե՛ արվեստագետի և թե՛ հնությունների սիրահարի ու պատմաբանի համար: Նրանք զգացնում են, թե ճարտարապետությունն

71. Ֆլամելը (1330-1418), որ Փարիզի համալսարանում երգվյալ գրող է եղել, ըստ ավանդության՝ համարվել է կախարհ և ալքիմիկոս:

72. Լյութերը (1483-1546) նույնպես կարծում էր, թե հաճախ սատանա է տեսնում և թանաքամանը շարժում էր Բեհեզգեբուղի գլխին:

ինչ չափով նախնական է (նույնն են ապացուցում նաև կրկնույլյան շինությունների հետքերը, Եգիպտոսի բուրգերը, Հնդկական վիթխարի մեհյանները), քանի որ սրանք ապացուցում են, թե ճարտարագետության ամենախոշոր կոթողները շատ ավելի քիչ չափով անհատական, քան թե Հասարակության գործեր են, ավելի շուտ ժողովուրդների ստեղծագործությունն են աշխատանքի ընթացքում, քան թե հանճարեղ մարդկանց մտքի պոռթկում, այն շտեմարանն են, որ թուլնում է որևէ մի ազգ, այն զիզվածքն են, որ դարերն են ստեղծում, մարդկային Հասարակության Հաջորդական գոյորջիացումներից մնացած դիրտն են, մի խոսքով՝ տեսակների կազմվիչն են: Ժամանակի ամեն մի ծվանք հուշարձանի վրա դնում է իր նստվածքը, ամեն մի ցեղ՝ իր շիրտը, յուրաքանչյուր անհատ բերում է իր քարը: Այդպես են անում ջրաշունները, այդպես են անում մեղունները, այդպես են անում մարդիկ: Ճարտարագետության մեծ սխմվուլ Բարեկունն ինքնին փեթակ էր:

Մեծ կոթողները, ինչպես և մեծ լեռները, դարերի աշխատանքի արդյունք են: Երբեմն արվեստը ձևափոխվում է, իսկ դրանք դեռ ավարտված չեն՝ *pendent opera interrupta*⁷³, և անխող շարունակվում են ըստ ձևափոխված արվեստի: Նոր արվեստը հուշարձանն ընդունում է այն վիճակում, ինչ կետի նա հասել է, կեղևակալում է նրան, նմանեցնում իրեն, զարգացնում ըստ իր երևակայության և ավարտում, եթե կարողանում է: Այդ գործը կատարվում է անխող, առանց ջանքի ու հակադեցություն, ըստ բնական ու հանդարտ օրենքի: Նա պատվաստ է, որ կպչում է, բուսահյութ, որ չրջան է կատարում, սածիլ, որ բռնում է: Արդարև, նույն հուշարձանի բազմաթիվ բարձրությունների վրա կատարվող բազմաթիվ արվեստների այս հաջորդական գոգումների մեջ կա շատ մեծ հատորների նյութ, երբեմն էլ՝ մարդկության ընդհանուր պատմությունը: Այդ խոշոր գանգվածների մեջ ջնջվում են մարդը, արվեստագետը, անհատը,

73. Ընդհատված գործերը կանգ են առել (Վիրգիլիոս, լատ.):

չի մնում Հեղինակի անունը, այնտեղ ամփոփվում ու ի մի է գումարվում մարդկային միտքը: Ժամանակը ճարտարապետն է, ժողովուրդը՝ որմնադիրը:

Այստեղ քննություն առնելով միայն եվրոպական քրիստոնեական ճարտարապետությունը՝ Արևելքի մեծ կառուցվածքների հետաժին քույրը, այդ վիթխարի կազմավորման մեջ կտեսնենք իրար վրա դրված և իրարից որոշակի տարբերվող երեք գոտի՝ ռոմանական գոտի⁷⁴, գոթական գոտի, Վերածնունդի գոտի, որ մենք հաճությամբ կանվանենք հունա-հռոմեական: Ռոմանական շերտը, որ ամենահինն է և ամենախորը, որպես հատկանիշ ունի կլոր կամարը, որը նորից է երևում հունական սյան վրա հենված Վերածնունդի ժամանակակից ու վերին շերտի մեջ: Սրածայր-ձվածե կամարը գտնվում է երկուսի միջև: Այս երեք շերտերից բացառապես մեկին պատկանող հուշարձանները միանգամայն որոշակի են, միասնական ու լրիվ: Օրինակ՝ Ժյուլիեթի աբբայարանը, Ռեյմսի մայր եկեղեցին, Օւլեանի Սուրբ խաչ տաճարը: Սակայն երեք գոտիները խառնվում և զուգվում են եզրերից, ինչպես գույները՝ արևի սպեկտրի մեջ: Դրանից էլ առաջացել են խառն ոճի հուշարձաններ, նրբերանգների և անցման շրջանի կոթողներ: Մեկի ստորին մասը ռոմանական է, միջինը՝ գոթական, վերնամասը՝ հունա-հռոմեական: Այդ նրանից է, որ վեց հարյուր տարի է տևել դրա շինարարությունը: Այսպիսի նմուշը հազվագյուտ է: Էտամպի դղյակի դիտանոց-աշտարակը դրա մի նմուշն է: Սակայն ավելի հաճախ են հանդիպում երկու կազմավորում ունեցող հուշարձանները: Այդպիսին է Փարիզի Աստվածամոր տաճարը՝ ձվածե-սրահամար մի կառուցվածք, որ իր առաջին հաստահեղույս սյուներիով

74. Սա այն է, որ ըստ տեղի, կլիմայի և ցեղի՝ կոչվում է լոմբարդական, սաքսոնական և բյուզանդական: Սրանք չորս քույր-ճարտարապետություններ են և իրար զուգահեռ զարգացած. յուրաքանչյուրն ունի իր մասնավոր հատկանիշը, սակայն բխում է նույն սկզբունքից՝ կլոր կամարից: *Facies non omnibus una,*

Non diversa tamen, qualem, և այլն: («Բոլորն էլ միադեմ չեն, բայց խիստ նման են»): ՄԻՔ. Հեղինակի:

մտնում է այն ռոմանական շերտը, ուր մտել են նաև Սեն-Դյնիսի ավագ դուռը և Սեն-ժերմեն-դե-Պրե եկեղեցու նավը: Այդպիսին է Բոչերվիլի կանոնիկոսյան կիսագոթական ժողովարանի գեղեցիկ սրահը, որտեղ ռոմանական շերտը հասնում է շենքի կեսին: Այդպիսին է Ռուանի մայր եկեղեցին, որ ամբողջովին գոթական կլիներ, եթե իր կենտրոնական սրածայր գմբեթի գապաթնամասը չհասաներ Վերածնության շերտին⁷⁵:

Չմոռանանք ասել, որ այս բոլոր նրբերանգներն ու տարբերությունները կատարվում են միայն շենքերի արտաքինի մեջ: Արվեստը միայն մաշկն է փոխում, իսկ քրիստոնեական եկեղեցու բուն կառուցվածքին ձեռք չի տրված, նրա ներքին կմախքը, մասերի տրամաբանական դասավորությունը մնացել է նույնը: Ինչպիսին էլ որ լինի տաճարի քանդակված և ասեղնադրծված ծածկույթը, ներքևում, այնուամենայնիվ, գտնում ենք, թեկուզ և սաղմնային, նախնական ձևով, հռոմեական բազիլիկան: Նա մշտնջենապես ծավալվում է գետնի վրա՝ ըստ նույն օրենքի: Անյոսիոս կերպով իրար խաչաձև հատող նույն նավ-թևերն են, որոնցից վերին ճյուղը՝ ավագ խորանի սրբարանը, կլորանալով կազմում է երգեցիկ դասը. միշտ նույն կողմնային թևերն են՝ ներքին թափորների համար, մատուռների համար, մի տեսակ կողմնային զբոսարաններ, որտեղ կենտրոնական նավն դուրս է գալիս սյունարանքներից: Սրանք գծելուց ու հաստատելուց հետո՝ մատուռների, ավագ դռների, զանգակատների և սլաքաձև գմբեթների թիվը փոփոխվում է անհաշիվ կերպով՝ ըստ դարի, ժողովրդի ու արվեստի երևակայության: Պաշտամունքի արարողությունը նախատեսվելուց ու ապահովվելուց հետո ճարտարապետությունն անում է այն, ինչ իրեն լավ է թվում: Արձաններ, ապակեպատկերներ, վարդազարդեր, արաբեսկներ, ժանեկազարդեր, խոյակներ, խորաքանդակներ՝ այս բոլոր հնարանքները զուգորդում

75. Հենց այն գապաթնամասը, որ փայտակերտ էր. կայծակից վառվեց 1823 թվականին: (Մնթ. Հեղինակի):

է իրեն հարմար թվացող լուրերի/թմների համաձայն: Դրանից էլ առաջանում է այդ կոթողների արտաքին սքանչելի բազմազանությունը, որոնց հիմքում այնքան կարգ ու միասնություն կա: Ծառի բունն աներեր է, ճյուղավորումներն են քմահաճ:

II

ՓԱՐԻՉԸ ԹՈՉՈՒՆԻ ԹՈՒՉՔԻՑ

Մենք փորձեցինք ընթերցողի համար վերանորոգել Փարիզի Աստվածամոր այս հրաշագեղ տաճարը: Համառոտակի նշեցինք այն գեղեցկությունների մեծ մասը, որ ուներ նա տասնհինգերորդ դարում և որ այժմ պակասում են նրան, բայց մենք անտես առանք կարևորը՝ Փարիզի համայնապատկերը, որ այդ դարերում կերևար նրա աշտարակների բարձունքից:

Արդարև, զանգակատների հաստ սլատը ուղղահայաց գծով ծակող խավար, պարուրաձև սանդուղքի վրա երկար ժամանակ խարխալելուց հետո, երբ վերջապես մեկ անգամից դուրս էիք գալիս երկու բարձր, սդով ու լույսով հեղեղված հարթակներից մեկը, ինչպիսի՜ գեղեցիկ պատկեր էր բացվում ամեն կողմից ձեր աչքերի առաջ. *sui generis*⁷⁶ մի տեսարան, որի գաղափարը հեշտությամբ կարող են կազմել մեր այն ընթերցողները, որոնք բախտ են ունեցել տեսնել գոթական մի քաղաք՝ ամբողջական, լրիվ, միասեռ, որոնցից դեռ մի քանիսը մնացել են՝ Նյուրնբերգը Բավարիայում, Վիտտորիան՝ Իսպանիայում, և կամ թե՛ ավելի փոքր նմուշներ, միայն թե՛ լավ պահպանված, ինչպես Վիտրեն Բրեստայնում, Նորդհաուզենը Պրուսիայում:

Երեք հարյուր հիսուն տարի առաջվա Փարիզը, տասնհինգերորդ դարի Փարիզը արդեն հսկայական քաղաք էր: Մենք՝ ժամանակակից

76. Ինքնատիպ, ուրույն (լատ.):

փարիզցիներս ընդհանրապես սխալվում ենք, կարծելով, որ Փարիզի տարածութունը շատ է ավելացել դրանից հետո: Լյուդովիկոս XI-ից հետո Փարիզն աճել է մեկ երրորդից ոչ ավելի: Անկասկած, նա շատ է կոցրել իր գեղեցկութունից, քան թե շահել մեծությամբ:

Ինչպես հայտնի է՝ Փարիզը ծնվել է Միջնաբայալարի հինավուրց կղզու վրա, որը օրորոցի ձև ունի: Այդ կղզու ավազուտ սփը նրա առաջին սամանագիծն էր, Սենան՝ նրա առաջին խրավանդը: Շատ դարեր Փարիզը մնաց որպես կղզի երկու կամուրջով, մեկը՝ հյուսիսից, մյուսը՝ հարավից, և երկու կամրջագլխով, որոնք միաժամանակ և դարպասներն ու ամրոցներն էին՝ Մեծ Շատլենն աջ ափին և Փոքր Շատլենն՝ ձախ ափին:

Այնուհետև, առաջին դինաստիայի արքաներից սկսած, խիստ նեղվածք զգալով իրեն այդ կղզու մեջ և այլևս չկարողանալով այլ կերպ ծավալվել՝ Փարիզն անցավ ջուրը: Այն ժամանակ թե՛ Մեծ, թե՛ Փոքր Շատլեններից այն կողմ, պարիսպների ու աշտարակների առաջին գոտին սկսեց կտրել դաշտը Սենայի հրկու կողմում: Այդ հին շրջապարսպից անցած դարում դեռ մի քանի հուօքեր մնացել էին. այսօր միայն հիշատակն է մնացել, տեղ-տեղ էլ՝ ավանդական սնունդները՝ Բոդե կամ Բուդուայն դարպասը՝ *porta Baguada*: Քիչ-քիչ տների հոսանքը քաղաքի սրտից միշտ դեպի դուրս մղվելով՝ հեղեղում է, կրծում, մաշում ու ջնջում այդ շրջապարիսպը: Ֆլիխ-Օգոստոսը մի նոր ամբարտակ է կառուցել տալիս նրա համար: Նա բանտարկում է Փարիզը խոշոր, հաստ, բարձր ու ամուր աշտարակների շրջապատյին շղթայի մեջ: Ավելի քան մեկ դար տները սեղմվում են իրար, կուտակվում իրար վրա, բարձրացնում իրենց մակարդակն այդ ավազանում, ինչպես ջուրը ջրամբարի մեջ: Նրանք սկսում են նաև խորանալ, հարկ-հարկի վրա են դնում, իրար վրա բարձրանում, ժայթքում են վեր, ինչպես ամեն մի ճնշված հեղուկ, և ահա որը որ կարողանար իր գլուխը հարևաններից վեր բարձրացնել, նա էլ մի քիչ շունչ կքաշեր: Փողոցը ավելի ու ավելի էր խորանում ու

նեղանում, ամեն մի հրապարակ կուտակվում էր շենքերով ու անհետանում: Վերջապես տները դուրս են ցատկում Ֆիլիպ-Օգոստոսի պարսպից և գվարթագին ցրվում դաշտում՝ անկանոն ու ծուռ ու շիտակ, ինչպես խուլս տված կալանավորներ: Այդտեղ նրանք տեղավորվում են հանգստավետ, դաշտից այգիներ են կտրում իրենց համար, շունչ են քաշում:

1367 թվականից սկսած՝ քաղաքն այնքան է հորդում դեպի արվարձանները, որ հարկ է զգացվում մի նոր պարսպի, մանավանդ՝ գետի աջափնյա կողմից: Եվ Կառլոս V-ը կառուցել է տալիս դա: Սակայն Փարիզի պես քաղաքը անընդհատ աճում է, և այդպիսի ուսուանները միայն դառնում են մայրաքաղաք: Դրանք ձագարներ են, ուր հոսելու են գալիս որևէ մի երկրի աշխարհագրական, քաղաքական, բարոյական ու մտավոր վտակները, մի ժողովրդի բոլոր բնական հակումները, դրանք քաղաքակրթության ջրհորներ և այսպես ասած՝ նաև կոյուղիներ են, որտեղ առևտուրը, արդյունաբերությունը, միտքը, ժողովուրդը, այն ամենը, ինչ հյուսվորվում է, ինչ կյանք է, ինչ որ ազգի հոգին է, ղտվում է և կուտակվում անընդհատ, կաթիլկաթիլ, դար առ դար: Եվ ահա Կառլոս V-ի պարիսպն ունեցած նույն ճակատագիրը, ինչ որ Ֆիլիպ-Օգոստոսի պարիսպը: Տասնհինգերորդ դարի վերջից ոտք դրին նրա մյուս կողմը, անցան, իսկ արվարձաններն ավելի հեռու վազեցին: Տասնվեցերորդ դարում թվում է, թե այդ պարիսպը նահանջում է աչքի առջևից, ավելի ու ավելի է խորանում հին քաղաքի մեջ, այնքան որ՝ մի նոր քաղաք է արագությունը թանձրանում դրսում: Այսպիսով, տասնհինգերորդ դարից սկսած, քանի որ այդտեղ էլ կանգ պիտի առնենք, Փարիզն արդեն մաշել էր պարիսպների երեք համակենտրոն շրջանակները, որոնք, ժյուլիեն Կարգուրացի ժամանակ, այսպես ասած՝ սաղմնավորվում էին Մեծ և Փոքր Շատլենների մեջ: Հզոր քաղաքը իրար ետևից տրաքացրել էր իր երեք պարսպադոտիները, ինչպես երեխան, որ մեծանալով՝ պստուում է անցած տարվա հագուստները: Լյուդովիկոս XI-ի օրոք տնիրի այդ

ծովի միջից տեղ-տեղ վեր էին ցցվում հին պարիսպներից մնացած ավերվող աշտարակների մի քանի խմբեր, ինչպես բլուրների գագաթները հեղեղման ժամանակ, որպես հին Փարիզի արշիպելագներ՝ սուզված նոր Փարիզի մեջ:

Այդ օրվանից հետո Փարիզը դարձյալ կերպարանափոխվել է, դժբախտաբար, մեր աչքերի համար, սակայն նա հաղթահարել-անցել է մի շրջապարիսպ ևս՝ Լյուդովիկոս XV-ինը, ցելսից ու թքից շինված այն ողորմելի պարիսպը, որ արժանի էր իրեն կառուցող թագավորին, արժանի էր այն բանաստեղծին, որ երգել է դա.

*Le mur murant Paris rend Paris murmurant*⁷⁷.

Տասնհինգերորդ դարում Փարիզը դեռ բաժանված էր բոլորովին որոշակի ու անջատ-անջատ երեք քաղաքի, և յուրաքանչյուրն ուներ իր կերպարանքը, իր հատուկ նշանակութունը, բարքերը, սովորույթները, իր մենաշնորհներն ու պատմութունը. դրանք էին՝ Միջնաքաղաքը (Սիտե), Համալսարանն ու Քաղաքը: Միջնաքաղաքը, որ գրավում էր ամբողջ կղզին, ամենահինն էր, ամենափոքրը և մյուս երկուսի մայրը, և նրանց միջև էլ սեղմված (թող մեզ ներվի համեմատութունը), ինչպես փոքրիկ պառավ կինը երկու բարեկազմ, գեղեցիկ աղջիկների միջև: Համալսարանը գրավում էր Սենայի ձախ ափը՝ Տուրնելից սկսած, մինչև Նելի աշտարակը, կետեր, որոնք այսօրվա Փարիզում համապատասխանում են՝ մեկը Գինու շուկային, մյուսը՝ Փողերանոցին: Նրա պարիսպը աղեղնաձև և բավական լայն կտրում էր այն դաշտը, որտեղ ժյուլիենը շինել էր իր բաղանիքները: Սուրբ ժընեիեի սարն այդտեղ շրջափակված էր: Պարիսպների այդ աղեղի գագաթնակետը Պապական դարպասն էր, այսինքն՝ մոտավորապես Պանթեոնի այժմյան տեղը: Բուն Քաղաքը, որ Փարիզի երեք հատվածներից ամենամեծն էր, փռված էր աջ ափին: Նրա առափնյա գիծը, որ հաճախակի ընդհատվում կամ կտրատվում էր բազմաթիվ

77. Գեղեցիկ բառախաղ է. «Փարիզը պատող պարիսպը Փարիզը դարձնում է մրթմրթան» (Ֆր.):

կետերում, անցնում էր Սենայի երկայնքով՝ Բիյի աշտարակից մինչև Բուա աշտարակը, այսինքն՝ այն կետից, որտեղ Հիմա Առատության Շտեմարանն է, մինչև այն կետը, որտեղ Հիմա Տյուրլըին է: Այս չորս կետերը, որտեղ Սենան կտրում էր մայրաքաղաքի շրջապարիսպը՝ Տուրնելն ու Նելի աշտարակը թողնելով ձախում, Բիյի և Բուա աշտարակներն աջ ափի վրա, կոչվում էին գերազանցապես **Փարիզի չորս աշտարակները**: Քաղաքն ավելի խոր էր մտնում դաշտերի մեջ, քան Համալսարանը: Քաղաքի պարսպի (Կառլոս V-ի) գագաթնակետը գտնվում էր Սեն-Դընի և Սեն-Մարտեն դարպասների մոտ, որոնց տեղը փոխված է է:

Ինչպես քիչ առաջ ասացինք, Փարիզի այս երեք բաժանումներից յուրաքանչյուրը ինքնին մի քաղաք էր, սակայն խիստ յուրահատուկ, որպեսզի կարողանար լրիվ լինել, այնպիսի քաղաք, որ էջը կարող ապրել առանց մյուս երկուսի: Դրա համար էլ ամեն մեկն ուներ իր հատուկ տեսքը: Միջնաքաղաքում շատ էին եկեղեցիները, Քաղաքում՝ պալատները, Համալսարանում՝ ուսումնական հաստատությունները: Հին Փարիզի երկրորդական ինքնատիպություններն ու ուղետեսչություն կամայականությունները այստեղ չհիշատակելով՝ ընդհանուր գծերով ասենք, նկատի ունենալով միայն ամրոցվածություններն ու միակերպությունները կամուսնալ իրավասությունների այդ քառսի մեջ, որ կողին ենթակա էր եպիսկոպոսին, աջ ափը՝ առևտրականների ավագին, ձախ ափը՝ ռեկտորին, իսկ բոլորը միասին՝ Փարիզի պրեռյին, որը արքայական և ոչ թե քաղաքապետական պաշտոնյա էր: Միջնաքաղաքումն էր Աստիածամոր տաճարը, Քաղաքում՝ Լուվրը և Քաղաքապետարանը, Համալսարանում՝ Սորբոնը: Քաղաքում էր գտնվում Կենտրոնական շուկան, Միջնաքաղաքում՝ Գլխավոր Հիվանդանոցը (Օթել-Դիյո), Համալսարանում՝ Պրե-օ-Կլերկը⁷⁸: Այն հանցանքները, որ կատարում էին ճեմարանականները ձախ ափում, իրենց Պրե-օ-Կլերկում,

78. Սեն-ժերմեն-դե-Պրե արքայարանի առջև տարածված դաշտը. Հին Փարիզի ուսանողության դրոսանքի և մենամարտության ժամադրությունների վայրը:

քննվում էին կղզում՝ Արդարադատության սլախտում, և պատժվում էին աջ ասիւմ՝ Մոնֆոկոնում, եթե միայն ուեկտորը Համայսարանն ուժեղ, իսկ արքային թույլ Համարելով չմիջամտեր, որովհետև ճեմարանականներն իրենց մոտ կախվելու առանձնաշնորհումն ունեին:

(Անցողակի նշենք, որ առանձնաշնորհումների մեծ մասը, իսկ դրանց մեջ կային սրանից շատ ավելի կարևորները, կորզել էին թագավորներից՝ ապստամբությունների և խռովությունների միջոցով: Այդպես է եղել անհիշատակելի ժամանակներից սկսած, թագավորը զիջում է միայն այն դեպքում, երբ ժողովուրդն արդեն խլում է: Կա մի հին շնորհադիր, որ միամտորեն խոսում է Հպատակների հավատարմության մասին.— *Civibus fidelitas in rages, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia*”.

Տասնհինգերորդ դարում Սենա գետը հինգ կղզի էր ողողում Փարիզի պարսպից ներս. Լուվրի կղզին, որտեղ այն ժամանակ ծառեր կային, իսկ այժմ միմիայն փայտ կա, կովերի փոխադրման կղզին և Աստվածամոր տաճարի կղզին, երկուսն էլ ամայի, բացի մի խարխուլ տնակից, երկուսն էլ եպիսկոպոսի ավատ (տասնյոթերորդ դարում այս երկու կղզիներն իրար են միացել, շենքերով ծածկվել, և այժմ Սեն-Լուի ենք անվանում), վերջապես Միջնաքաղաքի կղզին և նրա ծայրի մոտ էլ Կովերի լաստավարի կղզյակը, որ հետագայում ծածկվել-ջնջվել է նոր կամուրջի հողապատնեչի տակ: Միջնաքաղաքն այդ ժամանակ ուներ հինգ կամուրջ, երեքը աջ կողմից՝ Աստվածամոր տաճարի և Լուճայափոխների քարաշեն կամուրջները և Զրադույպանների փայտե կամուրջը, երկուսն էլ ձախ ասից՝ քարաշեն Փոքր և փայտաշեն Սուրբ Միքայելի կամուրջները, բոլորն էլ՝ տներով ծածկված: Համալսարանն ուներ վեց դարպաս, որ կառուցել էր Ֆիլիպ-Օդոտտոսը. դրանք էին՝ Տուրնելից սկսած Սեն-Վիկտոր, Բորգել,

79. Քաղաքացիների հավատարմությունը կառավարողներին, որ սակայն հազվադեպ ընդհատվում է ապստամբություններով, ավելացրել է նրանց մենաշնորհները (լատ.):

Պապական, Սեն-ժակ, Սեն-Միշել և Սեն-ժերմեն դարպասները: Բուն Քաղաքն ուներ վից դարսլաս, որ կառուցել էր Կառլոս V-ը, այն է՝ Բիյի աշտարակից սկսած Սենտ-Անտուան, Տամպլ, Սեն-Մարտեն, Սեն-Դընի, Մոնմարտր և Սենտ-Օնորե դարպասները: Բոլոր դարպասներն էլ ամուր էին, նմանապես և գեղեցիկ, մի Հանգամանք, որ չի նվազեցնում ամրուկթյունը: Լայն ու խոր խրավանդը, որ վարարումների ժամանակ լցվում էր Սենայի արտահոսող ջրով, ողողում էր պարիսպների ստորոտը Փարիզի շուրջը: Գիշերը փակում էին դարպասները, քաղաքի երկու ծայրակետերում գետը պատնեշում էին երկաթե հաստ շղթաներով, և Փարիզը հանգիստ քնում էր:

Թռչունի թռչքից դիտելիս՝ այս երեք ուստանները՝ Միջնաքաղաքը, Համալսարանն ու Քաղաքը՝ յուրաքանչյուրն առանձին ներկայացնում էին տարօրինակորեն խճճված փողոցների մանվածապատ մի հյուսվածք: Սակայն առաջին հայացքից էլ ակներև էր դառնում, որ քաղաքի երեք հատվածները միասնական մի մարմին են կազմում: Անմիջապես տեսնում էիր երկու երկար, գուգահեռ փողոց՝ առանց ընդհատվելու ու թեքվելու, համարյա թե ուղղագիծ, որ միասին կտրում էին երեք քաղաքներն էլ՝ մի ծայրից մյուսը, հարավից հյուսիս, Սենա գետի նկատմամբ ուղղահայաց: Դրանք կապում էին երեք քաղաքները, իրար միախառնում, մեկնումեկի բնակիչներին անընդհատ թափում, տեղափոխում մյուսի պարիսպներից ներս և երեքը դարձնում մեկ: Այդ փողոցներից առաջինը Սեն-ժակ դարպասից հասնում էր Սեն-Մարտեն դարպասին և կոչվում էր՝ Համալսարանում Սեն-ժակ փողոց, Միջնաքաղաքում՝ Հրեական փողոց, Քաղաքում՝ Սեն-Մարտեն փողոց, և երկու անգամ կտրում էր գետը՝ Փոքր կամուրջ և Աստվածամոր տաճարի կամուրջ անուններով: Երկրորդը, որ լա-Հարպ էր կոչվում ձախ ափում, Տակառագործների փողոց՝ կղզում, Սեն-Դընի փողոց՝ աջ ափում, Սուրբ Միքայելի կամուրջ՝ Սենա գետի մի թևի վրա, Լուսայափոխների փողոց՝ մյուս թևում, Համալսարանի Սուրբ Միքայելի դարպասից հասնում էր Քաղաքի

Սեն-Դընի դարպասին: Տարբեր անուններ ունենալով հանդերձ՝ միշտ նույն երկու փողոցներն էին դրանք, սակայն մայր փողոցներ, ծնող փողոցներ, Փարիզի երկու զարկերակները, եռյակ քաղաքի մյուս բոլոր երակները սկիզբ էին առնում նրանցից կամ միախառնվում էին նրանց:

Անկախ այս երկու գլխավոր, տրամագծային փողոցներից, որոնք Փարիզը ծայրեծայր կտրում էին լայնքից, ընդհանուր էին ամբողջ մայրաքաղաքին, Քաղաքն ու Համալսարանն ունեին իրենց մասնավոր պողոտան, որ ընթանում էր երկայնքով, Սենային զուգահեռ և իր ճանապարհի վրա ուղիղ անկյունով կտրում էր երկու արտերիսալ փողոցները: Այսպիսով, Քաղաքում ուղիղ գծով, Սենտ-Անտուան դարպասից իջնում էին մինչև Սենտ-Օնորե դարպասը. Համալսարանում Սեն-Վեկտոր դարպասից Սեն-ժերմեն դարպասը: Այս երկու մայրուղիները խաչաձևվելով առաջին երկուսի հետ, կազմում էին այն հենքը, որի վրա հանգչում էր Փարիզի փողոցների՝ ամեն ուղղությամբ հանգուցված ու սեղմված դեղալյան ցանցը⁸⁰: Այս ցանցի անըմբռնելի գծագիրն ուշադրությամբ քննելիս, բացի դրանից, կարելի էր նկատել լայնացած խուրճերի նմանող լայն փողոցների երկու փունջ, մեկը Համալսարանում, մյուսը՝ Քաղաքում, որ կամուրջներից բացվելով՝ ձգվում էին դեպի դարպասները:

Երկրաչափական այդ հատակագծից որոշ բան դեռ այսօր էլ գոյություն ունի:

Իսկ հիմա մենք կջանանք ցույց տալ, թե այդ ամբողջությունը ինչպե՞ս էր երևում Աստվածամոր տաճարի աշտարակների բարձունքից 1482 թվականին:

Շնչակտուր վիճակում տաճարի գագաթին հասած դիտողի աչքի առաջ փոփում էր նախ տանիքների, ծխնելուզների, փողոցների, կամուրջների, հրապարակների, սրածայր գմբեթների ու զանգակատների

80. Իեդալ, Հին Հունաստանի ճարտարապետ, կառուցել է Կրետեի լաբիրինթոսը, որտեղ բանտարկվեց Մինոտավրոսը. ապա և ինքը՝ Մինոսի հրամանով: Իեդալյան, նշանակում է՝ անելանելի, խճճված լաբիրինթոս:

պացուցիչ պատկերը: Մեկ անգամից նրա հայացքը պարուրում էին ի վի սրբատաշ եռանկյունակը, սրածայր տանիքը, պատերի մեկյուններից առկախ աշտարականման սենյակը, տասնմեկերորդ արի քարե բուրգը, տասնհինգերորդ դարի թերթաքարե կոթողը, լոր ու մերկ դիտանոց-աշտարակը, եկեղեցու քառակուսի ու կարեւա սսեղնագործված աշտարակը, և՛ մեծը, և՛ փոքրը, և՛ զանգվածափնը, և՛ օդեղենը: Հայացքը երկար ժամանակ կորչում էր այդ լարի-ինթուսի ամեն մի խորխորատում, որտեղ չկար ոչ մի այնպիսի բան, որ չունենար իր ինքնատիպությունը, իր իրավացիությունը, իր հանարը և գեղեցկությունը, չկար ոչ մի բան, որ բխած չլիներ արվեստից՝ սկսած նկարագարող ու քանդակագրվագ ճակատ, ատաղձե արտաքին ամրակներ, ցածլիկ դուռ և առկախ՝ առաջ գցված հարկեր ու եցող ամենատիպ սնից, մինչև արքայական Լուվրը, որ այդ դաշաչըջանում աշտարակների սյունաշար ուներ: Բայց այն գլխավոր անգվածները, որ առանձնապես ակներև էին դառնում, երբ աչքն կսում էր վարժվել շինությունների այդ քառսին, հեռեկայներն են.

Ամենից առաջ Միջնաքաղաքը: Միջնաքաղաքի կղզին, ինչպես սսում է Սովալը, որի խառնիխուռն բառակույտի մեջ երբեմն պառահում են գեղեցիկ դարձվածքներ, Միջնաքաղաքի կղզին ասես իրդմի մեջ խրված և հոսանքից Սենայի մեջտեղը քշված մի խոշոր ամալ լինի: Քիչ առաջ մենք բացատրեցինք, որ տասնհինգերորդ արում այդ նավը հինգ կամուրջով կապված էր գետի երկու ափերին: Նավի այս ձևը նկատել են նաև գինանշան հորինողները, որովհետև դրանից է առաջացել, և ոչ թե նորմանների պաշարումից, ըստ Թավենի և Պասքիեի, այն նավը, որ պատկերված է Փարիզ քաղաքի հին գինանշանի վրա: Վերծանել կարողացող մարդու համար հերայ-իկան՝ ղինանշանների գիտությունը, հանրահաշիվ է, առանձին մի եզու: Միջին դարի ամբողջ երկրորդ կեսի պատմությունը գրված է ղինանշանների մեջ, ինչպես որ առաջին կեսի պատմությունը ամանական եկեղեցիների սիմվոլիզմի մեջ: Արանք ֆեոդալիզմի հիեոգլիֆներն են՝ ասավածապետություն հիերոգլիֆներից հետո եկած:

Այսպիսով, ամենից առաջ աչքի էր զարնում Միջնաբաղաբը՝ նա-
 վի հետնամասն ուղղած դեպի արևելք, իսկ նավասցուուկը՝ դեպի
 արևմուտք: Դառնալով դեպի նավացուուկը՝ առջևդ կբացվեր հին
 տանիքների մի անհամար նախիր, որոնց վրա լայնորեն կլորանում էր
 Սենտ-Շապելի դասը պսակող կապարապատ տանիքը՝ նման իր աշ-
 տարակ-տնակը շալակած փղի գավակին, միայն թե այստեղ այդ աշ-
 տարակը ամենահամարձակ, ամենաբաց, ամենից ավելի փայտաքան-
 դակ ու ցանցկեն սրածայր գմբեթն էր, որի ժանեկանման կոնի միջից
 կարելի էր երկինքը տեսնել: Տիրամոր տաճարի առաջ, ամենամոտիկ
 կողմից, գավթի դիմաց, բացվում էին երեք փողոց՝ հին տներով
 շրջապատված գեղեցիկ հրապարակի վրա: Այդ հրապարակի հարա-
 վային կողմում կռացել էին Օթել-Դիո հիվանդանոցի կնճռոտած ու
 ծոմոված ճակատը և կարծես թե բշտիկներով ու կոծիծներով ծածկ-
 ված տանիքը: Ապա աջից ու ձախից, արևելքից ու արևմուտքից,
 Միջնաբաղաբի այնուամենայնիվ այդքան նեղ շրջապարիսպի միջից
 բարձրանում էին նրա քսանմեկ եկեղեցիների զանգակատները. այդ
 եկեղեցիները տարբեր դարաշրջանների էին և ամեն մեծություն ու
 ձևի՝ սկսած Սեն-Դյուի-դյու-Պա՝ *carcer Glaucini* ռոմանական ոճի
 ցածրիկ ու սրղնակեր զանգակատնակից մինչև Սեն-Պիեր-օ-Բյոֆի և
 Սեն-Լանդրիի նուրբ, ասեղնաձև զանգակատները: Աստվածամոր
 տաճարի ետևը, հյուսիսային կողմում, փռվում էր վանքը իր գոթա-
 կան վերնասրահներով. հարավում եպիսկոպոսի կիսառոմանական
 ոճի ապարանքը, արևելքում՝ Տերենի ամայի ծայրամասը: Տների այդ
 կուտակման մեջ, քարակերտ, բայց և լուսանցիկ, բարձր խույրերի մի-
 ջից, որ այն ժամանակ պսակում էին նույնիսկ պալատների տանիքի
 ամենավերին պատուհանները, աչքը զանազանում էր նաև այն ապա-
 րանքը, որ կառույս VI-ի օրոք քաղաքը նվիրել էր ժյուվենալ դե
 Գ'Յուրսենին⁸¹. Քիչ ավելի հեռու՝ Պալյու շուկայի ձյութապատ

81. Փարիզի դատավոր, վաճառականություն պետ, պետական գործիչ (1360-
 1431): Որդիները նույնպես եղել են պետական գործիչներ:

կրպակները. ավելի հեռու՝ Սեն-ժերմեն-լը-Վիյոյի նոր սրբարանը, որ
երկարածգվեց 1458 թվին, Ֆե փողոցի մի ծայրի հաշվին, իսկ զրանից
այն կողմ՝ բազմամարդ մի քառուղի, փողոցի անկյունում կանգնեց-
ված անիվ-պատժարան, Ֆիլիպ-Օգոստոսի սալահատակի մի գեղեցիկ
կտոր՝ ձիերի ոտքերի համար հատկապես գծափորված մի սքանչելի
սալարկ, որ տասնվեցերորդ դարում այնքան անհաջող կերպով փո-
խարինվեց Լիզայի սալահատակ կոչված ողորմելի խճապատմամբ.
ապա մի ամայի հետնաբակ՝ մեջը պարուրածև սանդուղքի թափան-
ցիկ աշտարակ, ինչպես շինում էին տասնհինգերորդ դարում, և որի
մի օրինակը դեռ կարելի է տեսնել այժմ Բուրգոնն փողոցում: Եվ,
վերջապես, Սենտ-Շապելի աջ կողմը, դեպի արևմուտք, Արդարագա-
տության պալատը աշտարակների իր խումբն էր բազմեցրել ջրի
ափին: Միջնաքաղաքի արևմտյան ծայրը ծածկող արքայական այգի-
ների բարձրարեւոճ ծառերը քողարկում էին կոճերի փոխադրման
կղզյակը: Ինչ վերաբերում է գետին, ապա Աստվածամոր տաճարի
աշտարակների բարձունքից նա չէր երևում Միջնաքաղաքի երկու
կողմից էլ. Սենա գետն անհետանում էր կամուրջների տակ,
կամուրջներն էլ՝ տների տակ:

Եվ երբ հայացքը սահելով այդ կամուրջներից, որոնց վրա շինված
տների տանիքները, ջրի գոլորշիներից վաղաժամ մզվելով, կանաչին
էին տալիս, անցներ դեպի ձախ, դեպի Համալսարան, ապա ամենից
առաջ ուշադրութունը կգրավեր աշտարակների մի հաստ ու ցածիկ
խուրճ՝ Փոքր Շատլեն, որի բերանաբաց գավիթը լափում էր Փոքր
կամուրջի ծայրը: Իսկ երբ ձեր հայացքը ավելի սահելով արևելքից
հասներ արևմուտք, Տուրնելից մինչև Նել աշտարակը, ապա կընդ-
գրկեր քանդակագարդ հեծաններ, գույնզգույն ապակիներ ունեցող
և հարկ հարկի վրա կախված տների մի երկար շարք, քաղաքացիների
տների թիվային եռանկյունակների մի անվախճան զիգզագ, որ
ստեպ-ստեպ կտրվում էր որևէ փողոցի բերանով, երբեմն էլ՝ որևէ
խոշոր, քարաշեն ապարանքի ճակատով կամ անկյունով. իր բակերով

ու պարտեղներով, թևերով ու մասնաշենքերով անկաշկանդ բազմել էր այդ ապարանքը նեղ, իրար սեղմված տնհրի այդ կույտի մեջ, ինչպես մեծ իշխանը գեղջուկների շրջապատում:

Գետափին կար հինգ թե վեց այդպիսի ապարանք, սկսած Լոռենի տնից, որը, Բերնարդինյան վանքի հետ, բաժանում էր Տուրնելի հարևան խողոր, շրջափակված տարածությունը, մինչև Նել ապարանքը, որի գլխավոր աշտարակը սահմանագծում էր Փարիզը, և որի սրածայր տանիքները տարվա մեջ երեք ամիս իրենց սև եռանկյունիներով աղեղնաձև ծածկում էին մայր մտնող արևի հրաշեկ սկավառակը:

Ասենք նաև., որ Փարիզի այդ ափը շատ ավելի քիչ առևտրական կետեր ուներ, քան թե մյուսը: Ծնմարանականներն ավելի էին աղմկում այնտեղ ու խռնվում, քան թե արհեստավորները, և ճիշտն ասած՝ գետափ էլ չկար այնտեղ, բացի Սուրբ Միքայելի կամուրջից մինչև Նելի աշտարակն ընկած տարածությունը, Սենի մնացած գետափը մերթ մերկ ավազուտ էր, ինչպես Բերնարդինյան վանքից այն կողմ, մերթ էլ՝ տների կուտակում, որոնց ոտքերը ջրի մեջ էին, ինչպես երկու կամուրջների միջև էր:

Այդտեղ տիրում էր լվացարարուհիների ժխորը, աղմկում էին նրանք, շաղակրատում ու երգում առավոտից մինչ երեկո, գետի ամբողջ երկայնքին և չմփչմփոցով թակում սպիտակեղենը, ինչպես մեր օրերում են անում: Դա Փարիզի սակավ ուրախ վայրերից չէր:

Համալսարանը միակտուր զանգված էր երևում աչքին, մի ծայրից մյուսը ասես միասեռ ու կուռ ամբողջություն լիներ: Նրա հազարավոր խիտ, սրանկյուն, իրար փակչած տանիքները, որ համարյա նույն երկրաչափական տարրերից էին կազմված, վերևից դիտելիս նույն նյութի բյուրեղների տպավորություն էին գործում: Փողոցների քմահաճ խորխորատները տների այդ զանգվածը չէին կտրատում խիստ անհամաչափ մասերի: Քառասուներկու կոլեջները սփռված էին բավական հավասար հեռավորությամբ և ամեն տեղ էին: Այդ

գեղեցիկ շենքերի բազմապիսի ու զվարճալի կատարները նույն ոճի արգասիքն էին, ինչպես այն պարզ տանիքներինը, որոնցից վեր էին բարձրանում, և վերջին հաշվով՝ երկրաչափական նույն ձևի քառակուսի կամ խորանարդ աստիճան էին: Այդպիսով, նրանք բարդացնում էին ամբողջականը՝ առանց խախտելու, լրացնում էին՝ առանց ծանրաբեռնելու: Երկրաչափությունն ինքնին ներդաշնակությունն է:

Մի քանի գեղեցիկ ապարանքներ սքանչելի ցցվածքներ էին գծում ձախ ափի նկարչագեղ ձեղնահարկերի վերևում, այս ու այն կետում. դրանցից են՝ Նևերի վանատունը, Հոոմի վանատունը, Ռեյմսի վանատունը, որ հիմա չկան, Կլյունի ապարանքը, որ դեռ գոյություն ունի ի միսթարություն արվեստագետի, սակայն որի աշտարակը մի քանի տարի առաջ այնքան անմտորեն պսակագերծեցին: Կլյունիի մոտ կար գեղեցիկ, կլոր կամարներով զարդարված մի հռոմեական պալատ՝ Հուլիանոս կայսեր ջերմուկ-ապարանքը: Կային նաև բազմաթիվ արքայարաններ ավելի զուսպ գեղեցկութամբ, ավելի խստաշունչ մեծութամբ, քան ապարանքները, սակայն ոչ նվազ գեղեցիկ, ոչ նվազ մեծ: Ամենից ավելի ուշադրություն էին գրավում՝ Բերնարդինների արքայարանն իր երեք զանգակատներով, սուրբ Ժնևիեի արքայարանը, որի տակավին կանգուն մնացած քառակուսի աշտարակը ափսոսալ է տալիս մնացածը. Սորբոնը՝ կեսը կոլեջ, կեսը վանք, որից այժմ մնացել է այնքան զմայլելի մի նավը. Մաթյուրենյան միաբանության քառակող, գեղեցիկ մենաստանը, նրա հարևան սուրբ Բենեդիկտոսի մենաստանը, որի պատերից ներս ժամանակ ունեցան հապճեպորեն թատերասրահ շինել այս գրքի յոթերորդ և ութերորդ հրատարակությունների միջև ընկած շրջանում. կորդելիերների արքայարանը իր երեք, կիպ-կիպ շինված հսկայական քիվային եռանկյունակներով, սուրբ Օգոստինոսի միաբանության մենաստանը, որի շնորհագեղ, սուր-սլացիկ գմբեթը, Նելի աշտարակից հետո, երկրորդ ժանեկագարդն էր Փարիզի արևմտյան կողմի այդ մասում: Կոլեջները, որ ըստ էության միջակա օղակ են մենաստանի ու աշխար-

Հի միջև, միջակա տեղ էլ գրավում էին ապարանքների ու արքայա-
րանների հոյակապ շարքի մեջ՝ նրբագեղությամբ տողորված խստու-
թյամբ, պալատներից նվազ թեթև քանդակներով, վանքերից նվազ
լուրջ ճարտարապետությամբ: Դժբախտաբար, ոչինչ չի մնացել այս
հուշարձաններից, որոնց մեջ գոթական արվեստը այնքան ճշգրտու-
թյամբ սահմանագծում էր հարստութունն ու տնտեսումը: Եկեղեցի-
ները (բազմաթիվ ու փարթամագեղ էին դրանք Համալսարանում և
եկել ու իրարից քիչ հեռու շարվել էին ճարտարապետության բոլոր
դարաշրջաններից՝ սկսած Սեն-ժյուլիենի կլոր կամարակապից, մինչև
Սեն-Սևերենի սրածայր ձվաձև կամարակապը) տիրապետում էին
ամեն ինչի վրա, և որպես մի նոր ներդաշնակություն ներդաշնակու-
թյունների այդ զանգվածում, դրանք ստեպ-ստեպ ճեղքում էին քի-
վային եռանկյունակների բազմապատիկ բեկ-բեկ գիծը սուր-սլացիկ
գծազարդ գմբեթներով, կամարաբաց զանգակատներով, բարակ,
ասեղանման կատարներով, որոնց գիծը նույնպես ոչ այլ ինչ է, եթե
ոչ տանիքների սուր անկյան սքանչելի չափազանցումը:

Համալսարանի թաղամասը բլրոտ էր: Սուրբ Ժընևեիեի բլուրը նրա
հարավ-արևելյան կողմում մի հսկայական ուռուցք էր կազմում, և
Աստվածամոր տաճարի գագաթից այժմեր նայել այդ բազմաթիվ նեղ
ու ծուռումուռ փողոցներին (այժմ՝ Հատինական թաղամասը), տների
այդ ողկույզներին, որոնք այդ բարձունքի կատարից փռվելով ամեն
ուղղությամբ՝ անկարգ, ու գրեթե գահավեժ վազում են նրա լանջերն
ի վայր՝ մինչև գետափ, և թվում է, թե շատերն ընկնում են, շատերն էլ
նորից վեր են մագլցում, իսկ բոլորն էլ անխտիր կառչել են միմյանցից:
Հազարավոր սև կետերի մշտական մի հոսանք, որ խաչաձևվում էր
փողոցների սալահատակի վրա, խտրտացնում էր աչքերը. ժողովուրդն
էր դա՝ դիտված այդ բարձրությունից ու այդ հեռավորությունից:

Եվ վերջապես, այդ անհամար տանիքների, սրածայր վերասլաց
գմբեթների, ելեկջող շենքերի մեջ, որոնք տարօրինակ ձևով ծալում,
կծկում ու բեկբեկում էին Համալսարանի սահմանագիծը, մեջընդմեջ

երևում էր մամուտ պատի մի հաստ կտոր, կլոր, դանգավածային աշտարակ, քաղաքային ատամնավոր դարպաս՝ ամրոցի նմանությամբ. Ֆիլիպ-Օգոստոսի շրջափակն էր դա: Դրանից այն կողմ կանաչին էին տալիս մարգագետինները, սլանում ճանապարհները, որոնց երկայնքին դեռ ձգվում էին արվարձանի սակավաթիվ տները, որոնք ինչքան հեռանում, այնքան հատուկենտ էին դառնում:

Այդ արվարձաններից մի քանիսը կարևոր նշանակություն ունեին, ամենից առաջ, Տուրնելից սկսած, գալիս էր Սեն-Վիկտոր արվարձանը՝ Բիերի վրա շինված իր միակամար կամուրջով, իր արբայարանով, որտեղ կարելի էր կարգալ Լյուդովիկոս Գիրուկի սապանագիրը՝ *epitaphium Ludovic Grossi*, իր եկեղեցիով, որի ութանկյուն սրածայր գմբեթը շրջապատված էր տասնմեկերորդ դարի չորս փոքրիկ զանգակաաներով (էտամպում կարելի է տեսնել մի այդպիսին, որ դեռ չեն քանդել): Ասլա՝ Սեն-Մարսո ավանը, որն արդեն երեք եկեղեցի և մի վանք ուներ. այնուհետև, ձախ կողմ թողնելով Գոբլենների ջրաղացն ու նրա չորս սպիտակ պատերը՝ երևում էր Սեն-ժակ արվարձանը և նրա քառուղու քանդակադրվագ գեղեցիկ խաչը. Սեն-ժակ-դյու-Հո-Պա եկեղեցին, որ այն ժամանակ գոթական էր, սրածայր ու սքանչելի. Սեն-Մագլուար եկեղեցին՝ տասնչորսերորդ դարի գեղեցիկ նավով, որ Նապոլեոնը դարձրեց խոտի պահեստ. Նոտր-Դամ-դե-Շան եկեղեցին, որտեղ բյուզանդական խճանկարներ կային: Վերջապես, բաց դաշտում թողնելով Շարտրյոգների վանքը՝ Արդարադատության պալատին ժամանակակից այդ չքեղ հուշարձանը իր մասնատված փոքր պարտեզներով և Վովերի վատահամրավ ափերակներով, հայացքն արևմտյան կողմում ընկնում էր Սեն-ժերմեն-դե-Պրեի ռոմանական երեք ասեղանման սուր գմբեթների վրա: Սեն-ժերմեն ավանը, որ արդեն մի մեծ համայնք էր, տասնհինգ թե քսան փողոց ուներ. Սեն-Սյուլպիսի սրածայր զանգակատունը նշում էր ավանի անկյուններից մեկը: Հենց դրա մոտ էլ գտնվում էր Սեն-ժերմենի տոնավաճառի քառակող շրջափակը,

որտեղ հիմա շուկան է. այնուհետև արբայարանի պատժարանը՝ մի գեղեցիկ, կլոր աշտարակ, վրան արճիճն մի կոն. կղմինդրի գործարանը ավելի հեռու էր, ինչպես նաև Փռի փողոցը, որ տանում էր դեպի համայնքի փուռը, իսկ բլրակի վրա էլ հողմաղացը, ապա հիվանդանոցը՝ մեկուսի ու վատանուն մի տնակ: Սակայն ուշադրութունը գրավող և հայացքը երկար ժամանակ իր վրա գամողը հենց արբայարանն էր: Կասկածից դուրս է, որ թե՛ որպես եկեղեցի և թե՛ որպես իշխանական դաստակերտ պատկառելի տեսք ունեցող այդ վանքը, արբայական պալատը, որտեղ թիկուզ մի գիշեր անցկացնելը պատիվ էին համարում Փարիզի եպիսկոպոսները, նրա ճաշասրահը, որին ճարտարապետը ավել էր մայր եկեղեցու պատկեր, գեղեցկութունն ու փառահեղ վարդազարդ, սուրբ կույսի այդ շքեղ մատուռը, հոյակապ ննջարանը, ընդարձակ այգիները, իջնող կափույրը, բարձրացվող կամրջակը, ատամնավոր շրջապարիսպը, որ կտրատում էր մերձակա մարգագետինների կանաչ զանգվածը, այդ բակերը, որտեղ շողշողում էին զորականների զենքն ու զրահը հոգևորականների ոսկեճամուկ թիկնոցների միջից, և այդ ամենը խմբված ու դասավորված կտրականամար և բարձրարեքճ, սրածայր, ոռոմանական ոճի հրեք գմբեթների շուրջը, որոնք պատշաճորեն նստել էին գոթական վերնասրահներին, — սքանչելի պատկեր էր կազմում հորիզոնի վրա:

Երբ վերջապես Համալսարանը երկար դիտելուց հետո շրջվում էիր դեպի աջ ակփ, դեպի բուն Քաղաքը, տեսարանն անմիջապես փոխվում էր: Արդարև, Քաղաքը, որ Համալսարանից թեև շատ ավելի մեծ էր, այնուամենայնիվ, միակերպ չէր: Առաջին իսկ հայացքից երևում էր, որ նա բաժանված է չափազանց որոշակի բազմաթիվ զանգվածների: Նախևառաջ քաղաքի արևելյան այն մասում, որը հիմա էլ իր անունը ստանում է այն ճահճից (մառե), ուր Կամյուլոժենը⁸² քաշեց ու տիղմի մեջ նստեցրեց Կեսարին, իրար

82. Գալլերի (գաղիացիների) պարագլուխ, որ պաշտպանեց Փարիզը Հուլիոս Կեսարի զորքերի դեմ և սպանվեց ճակատամարտում (Ք. ա. 52 թ.):

վրա էին կուտակվել պալատները և հասնում էին գետի ջրին: Համարյա թե իրար կից չորս ապարանք՝ Ժուհին, Սանսը, Բարբոն և Թագուհու օթեանը, անդրադարձնում էին Սենա գետի մեջ նրբակերտ աշտարակներով կտրատված իրենց թերթաքարե տանիքները: Այս չորս դաստակերտները լցնում էին ամբողջ տարածությունը նոնենդիեր փողոցից մինչև Սելեստենների արքայարանը, որի ասեղանման սրածայր գմբեթը նրբագեղորեն բարձրացնում, ավելի ցայտուն էր դարձնում քիվային եռանկյունակների և ատամնաձև հրակնատների նրանց գիծը: Այդ փառաշուք ապարանքների առաջ, գետի վրա կռացած մի քանի կանաչավուն, խղճուկ տնակներ չէին խանգարում տեսնել նրանց ճակատների գեղեցիկ անկյունները, քարաշրջանակ լայն, քառակուսի պատուհանները, ձվաձև-սրակամար գավիթներն իրենց վայրի արձաններով, միշտ որոշակի կտրվող նրանց պատերի աշխուժացնող ցցվածքները և ճարտարապետության այն բոլոր չքնաղագեղ անակնկալները, որոնց պատճառով թվում է, թե գոթական արվեստը ամեն մի հուշարձանի մեջ նոր ձևով է կազմում իր զուգակցումները: Այդ պալատների ետևը, բոլոր ուղղություններով, ձգվում էր, երբեմն միջնաբերդի պես միաձույլ, ցանկապատված ու ատամնավոր, երբեմն էլ՝ մենաստանի նման խոշոր ծառերով քողարկված այն զարմանահրաշ Սեն-Պոլ դաստակերտի հսկայական ու բազմաձև շրջապարիսպը, որտեղ Ֆրանսիայի թագավորը կարող էր փառահեղ հարմարություններով հյուրընկալել գահաժառանգի և Բուրգունդիայի դքսի նման բարձրատոհմիկ քսաներկու իշխան՝ նրանց ծառաների ու շքախմբի հետ, բացի մեծ ավատներից ու կայսրից, երբ նրանք գալիս էին Փարիզը տեսնելու, ինչպես նաև առյուծներից, որոնք իրենց առանձին ապարանքն ունեին այդ արքայական պալատում: Այստեղ նկատենք, որ տոհմիկ իշխանի օթեանը այն ժամանակ բաղկացած էր լինում առնվազն տասնմեկ սրահից՝ սկսած շքասենյակից մինչև աղոթասենյակը, չխոսելով արդեն վերնասրահների, բաղանիքների ու քրտնարանների և այլ «ավելորդ տեղերի»

մասին, որոնցով օժտված էր ամեն մի օթևան, չխոսելով արքայի յուրաքանչյուր հյուրի առանձին այգիների մասին, չխոսելով խոհանոցների, մառանների, սեղանահարդարման պարագաների սենյակների և օթևանի ընդհանուր ճաշարահների, ինչպես նաև հետնաբակերի մասին, որտեղ քսաներկու գլխավոր պատրաստարաններ կային՝ Հացի փոփց սկսած մինչև մատովակարանը. չխոսելով արդեն բազմաթիվ խաղարանների՝ ճոկանախաղի, գնդախաղի, ձիով օղակախաղի մասին, չխոսելով հավանոցների, ձկնարանների, գազանանոցների, ախոռների, գոմերի, գրադարանների, գինանոցների և գինաձուլարանների մասին: Ահա թե ինչ էր այն ժամանակ արքայական պալատը, Լուվրը կամ Սեն-Պոլը. քաղաք՝ քաղաքի մեջ:

Այն աշտարակից, որտեղ մենք կանգնած ենք, Սեն-Պոլ ապարանքը, համարյա թե կես ծածկված այն չորս խոշոր օթևաններով, որոնց մասին քիչ առաջ խոսեցինք, դարձյալ խիստ պատկառելի և սքանչելի տեսք ուներ: Այդտեղ որոշակի երևում էին այն երեք ապարանքները, որ Կառլոս V-ը միացրել էր իր սլալատին, թեև գույնզգույն պատուհաններով և փոքր սյուներով զարդարված երկար ճեմելիները դրանք հմտորեն զոգել էին հիմնական շենքին. Պրտի-Մյուսի ապարանքը ժանեկազարդ ճաղերով, որ գեղեցիկ երիզում էին նրա տանիքը, արբա Սեն-Մորի ապարանքը, որ դոյակ-ամրոցի էր նման իր հաստ աշտարակով, հրակնատներով, հրածերպերով, երկաթե դիտանոցներով, սաքսոնյան լայն գարպասի վրա էլ արքայի տոհմանշանը՝ բարձրացվող-իջեցվող կամուրջի գույգ խոռոչների միջև, և ասլա էտամպի կոմսի ապարանքը, որի դիտանոցը, գապաթը փլած, կլոր էր երևում ձեզ, թեև աքլորի կատարի պես բեկ-բեկ էր: Այս ու այնտեղ տեսնում էիք երեք-չորս բազմամյա կաղնիներ, որոնց խիտ սաղարթները ասես վիթխարի, անտերև ծաղկակաղամբ լինեին, ձկնավազանների վճիտ, լույսով ու սուվերով ծփուն ջրերի մեջ խայտում էին կարպաները, ապա բազմաթիվ բակեր, որոնց գեղանկար ծայրերն էին երևում. Առյուծների ապարանքը՝ սաքսոնյան կարճ հաստահողույս սյուների

վրա հենված սրածայր ցածր կամարներով, երկաթե ճաղերով ու մշտական մոնչոցով, իսկ այդ բոլորի վրա Ավետման տաճարի թեփուկավոր, վերասլաց գմբեթը: Ձախ կողմում Փարիզի պրեոյի դաստակերտը՝ շրջապատված չորս նրբաքանդակ, ակոսավոր, ոչ խոշոր աշտարակներով, կենարոնում, խորքում՝ Սեն-Պոլի բուն ապարանքը՝ իր բազմապատկիված ճակատներով և Կառլոս V-ի ժամանակից սկսած հաջորդական ճոխացումներով՝ խառն ոճի հարակից կառուցվածքներով, որոնցով երկու դարից ի վեր ծանրաբեռնել էր նրան ճարտարապետների երևակայությունը՝ նրա մատուռների սրածայր գագաթներով, երկարաձիգ ճեմելիների քիվերի եռանկյունակներով, բոլոր քամիներից պտտվող տանիքային հաղարավոր հողմագրոշներով և երկու կից աշտարակներով, որոնց կոնաձև տանիքը, իր հիմքի մոտ առամնաձև, նման էր սրածայր և եզրերը վեր բարձրացրած գլխարկի:

Շարունակելով բարձրանալ դեպի հեռու, գետնի վրա ձգվող պալատների այդ ամֆիթատրոնի հարկերը և անցնելով Քաղաքի տանիքների մեջ փորված խոր հեղեղատը, որ Սենտ-Անտուան փողոցի ուղեգլխին էր նշում, աչքը հասնում էր Անդուլեմի դաստակերտին՝ բազում դարերի ընթացքում կառուցված մի ընդարձակ շինություն, որտեղ կային հարակից կառուցումներ, բոլորովին նոր ու խիստ ճեմակ, որոնք ամբողջությամբ միաձուլվում էին այնպես, ինչպես կարմիր կարկատանը կապույտ բաճկոնակին: Բայց և այնպես, ժամանակակից պալատի չափազանց սուր և բարձր տանիքը, որ կարծես փառաբանում էր քանդակագործ Ջրհորդաններով և ծածկված արճիճեթերթերով, որոնց վրայով հազարավոր ֆանտաստիկ արաբսկների ձևով գալստվում-փաթաթվում էին ոսկեգոծ պղնձե կայծկլտացող դարդադրվագներ, այնքան զարմանալի ձևով ոսկեդրվագված այդ տանիքը նաղելագեղ վեր էր սլանում հին շենքի թուխ ավերակների միջից, որի հաստ ու հին աշտարակները ծերանալուց տակառների պես տոգած, խարխուլթյունից իրենց վրա կռացած և վերից վար ճեղքվելով՝ նման էին կոճակներն արձակած գեր մարդկանց փորին:

Դրա ետևը բարձրանում էր Տուրնել պալատի ասեղի նման սուր գմբեթների անտառը: Աշխարհում ոչ մի տեղ, ո՛չ Շամրորում⁸³, ո՛չ Ալհամբրայում⁸⁴, մարդկային աչքն ավելի մոգական, ավելի օդային, ավելի կախարդական բան չէր կարող տեսնել, քան սյուցիկ գմբեթների, դանգակատնակների, ծխնելույզների, հողմադրոշների, պարուրածե և պտուտակածե սանդուղքների, կարծես թե կտրող գործվածակ հատկապես ծակծկված լապտերների, տաղավարների, իլիկածե փոքր աշտարակների, կամ ինչպես այն ժամանակ էին անվանում, տուրնելների, այդ բարձրաբուն անտառը, բոլորն էլ տարբեր ձևի, տարբեր բարձրուիթյան ու դիրքի: Թվում էր, թե դա մի վիթխարի քարակերտ շախմատատախտակ էր:

Տուրնելի աջ կողմում տեսնում էիք իրար մեջ մտած, թանաքի նման սև, հսկայական աշտարակների մի փունջ, որոնք, այսպես ասած, իրար էին կապված բոլորաձև խրավանդով. նրա դիտանոց-աշտարակը շատ ավելի հրակնատներ, քան թե լուսամուտի բացվածքներ ուներ, բարձրացող-իջնող կամուրջը միշտ տնկված, վանդակադուռը միշտ փակված էր. Բաստիյն էր դա: Աշտարակների ատամնաշարի արանքներից ցցված այդ սև, կուուցտնման բաները, որ դուք Հեռվից ջրհորդանների տեղ կընդունեիք, թնդանոթներն էին:

Նրանց հրետագնդի սղառնալիքի տակ, ահեղ շինության ստորոտում, երևում է ահա իր երկու աշտարակների միջև պատսպարած Սենտ-Անտուանի դարպասը:

Տուրնելից այն կողմ, մինչև Կառլոս V-ի պարիսպը, կանաչի ու ծաղիկների փարթամ հաջորդումներով փռվում էր արքայական արտերի ու զրոսայգիների թավշանման գորգը, որոնց մեջ կարելի էր ճանաչել, իր ծառերի ու ծառուղիների լաբիրինթոսից, հռչակավոր Դեդալոս այգին, որ Լյուդուվիկոս XI-ը նվիրել էր Կուակտիեին:

83. Շամրորի դղյակը գտնվում է Ֆրանսիայում՝ Լուար և Շեր դեպարտամենտում, Օւլիանի մոտակայքում:

84. Մավր արքաների կառուցած նշանավոր պալատ (XIII դ.) Իսպանիայի Գրենսպա քաղաքում:

Այս բժշկի աստղադիտարանը բարձրանում էր լաբիրինթոսի վրա որպես հաստ, մեկուսի սյուն, վրան էլ մի տնակ՝ որպես խոյակ: Այդ լաբորատորիայում գարհուրելի աստղագուշակութուններ են արվել:

Այդտեղ հիմա Արքայական հրապարակն է:

Ինչպես ասացինք՝ պալատների թաղամասը, որի մասին ջանացինք մի փոքր գաղափար տալ ընթերցողին, թեև միայն ամենանշանավոր շինությունները թվելով, ծածկում էր այն անկյունը, որ Կառլոս V-ի պարիսպը կազմում է Սենա գետի հետ՝ արևելքում: Քաղաքի կենտրոնը գրավել էր բնակչության տների կույտը: Արդարև, այդտեղ էլ դուրս էին գալիս Միջնաբաղաքի երեք կամուրջները աջ ափի վրա, իսկ կամուրջները նախ տներ, հետո միայն պալատներ շինելու խթան են հանդիսանում: Քաղաքացիների տների այդ կույտը, որոնք իրար էին սեղմված, ինչպես բջիջները փեթակի մեջ, ուներ իր գեղեցկութունը: Որևէ մայրսփաղաքի տանիքները, ինչպես ծովի ալիքները, մեծափառ պատկեր են ներկայացնում:

Նախևառաջ խաչաձևվող ու խճճված փողոցները այդ տների գանգվածի մեջ հարյուրավոր զվարճալի գծագրություններ էին առաջացնում: Շուկաների շուրջը հարյուրավոր ճաճանչներ նետած աստղեր էին կազմվել: Սեն-Դընի և Սեն-Մարտեն փողոցներն իրենց անհամար ճյուղավորություններով իրար կողքից բարձրանում էին գույգ հաստ ծառերի պես, որոնք խառնում էին իրենց ճյուղերը, ապա ծուռումուռ գծերով Գալլագործների, Ապակեգործների, Ջուլհակների և այլ փողոցները սձագալար ձգվում էին բոլորի միջով: Կային նաև քիվերին կառուցված եռանկյունակների այդ քարեղեն ծովի ծփանքից վեր բարձրացող գեղեցիկ շինություններ: Ահա այդպիսի գեղեցիկ շենքերից էր Շատլեն, Լումայափոխների կամրջագլխի մոտ, որի ետևում երևում է, թե ինչպես է Սենան փրփրում Զրաղացպանների կամուրջի տակի ջրաղացների անիվներից, սակայն դա ոչ թե հոռմեական Շատլեն էր, ինչպես ժյուլիեն Կարգուրացու օրոք, այլ տասներեքերորդ դարի Ֆեոդալական մի աշտարակ՝ շինված այնպիսի

կարծր քարից, որ երեք ժամվա ընթացքում բրիչը բռունցքի Հաստու-
թյունից ավելի չէր տաշում: Դրանցից էր Սեն-ժակ-դը-լա-Բուլլերի
եկեղեցու քառակուսի, փարթամ զանգակատունը՝ քանդակագործե-
րից բոլորովին բթացած իր անկյուններով և արդեն սքանչելի, թեե
տասնհինգերորդ դարում դեռ ավարտված չէր (պակասում էին Հատ-
կապես այն չորս հրեշները, որ դեռ այսօր էլ տնկված նրա տանիքի
անկյուններին՝ կարծես թե չորս սֆինքսներ լինեն, որոնք նոր Փարի-
զին առաջարկում են լուծել հին Փարիզի Հանելուկը: Քանդակագործ
Ռոն կանգնեցրեց դրանք 1526 թվականին միայն և իր աշխատանքի
Համար ստացավ քսան ֆրանկ): Դրանցից էին Սյունագարդ տունը՝
ճակատը Գրեկի հրապարակի վրա, որի մասին մեր ընթերցողին ար-
դեն որոշ գաղափար տվել ենք մենք, ապա Սեն-ժերվե եկեղեցին, որ
հետագայում փչացրել են «նուրբ ճաշակի» ավագ դուռ ավելացնե-
լով, Սեն-Մերի եկեղեցին, որի հին ձվաձև-սրածայր կամարները Հա-
մարյա թե դեռ կլոր կամարներ էին. Սեն-ժան եկեղեցին, որի վերձիգ
սքանչելի սուր գմբեթը առածի կարգ էր անցել: Կային նաև ուրիշ
քսան հուշարձաններ, որոնք չէին քաշվում իրենց սքանչելիքները
թաքցնել այդ սե, նեղ ու խոր փողոցների քառաների մեջ: Ավելացրեք
նաև քարե քանդակագործ խաչերը, որոնք շատ ավելի, քան մշտա-
կան կախադանները, լցնում էին փողոցների Հատման կետերը, այնու-
հետև Անմեղների գերեզմանոցը, որի ճարտարապետական շրջապա-
րիսպը նշմարվում էր հեռվում, տանիքներից վեր: Այդտեղ էր և Շու-
կայի անվապատժի սյունը, որի գագաթը երևում էր Կոստնրի փողոցի
երկու ծխնելույզի արանքից, ապա Տրահուարի խաչ եկեղեցու ելարա-
նը բազմությունից սև երևացող նույն քառուղու վրա. Հացահատիկի
շուկայի շրջանակաձև շարված խղճուկ տները. Ֆիլիպ-Օգոստոսի հին
պարսպի բեկորները, որ նկատվում էին այս ու այն տեղ, տների մեջ
կորած, բաղեղներից կարծես թե փորփրված աշտարակներ էին, քանդ-
ված դարպասներ, խարխլված ու այլանդակված պատերի բեկորներ:
Այդտեղ էր նաև գետափնյա փողոցը՝ իր Հազարավոր կրպակներով և

արնածոր սպանդանոցներով: Ավելացրեք նաև նավերով ծածկված Սեննա գետը Խոտի նավամատուցից մինչև Եպիսկոպոսական դատարանը, և դուք աղոտ պատկերացում կկազմեք այն մասին, թե ինչ էր ներկայացնում Քաղաքի կենտրոնական տրապեցիան 1482 թվականին:

Պալատների ու տների այդ երկու թաղամասերի կողքին Քաղաքի ընդհանուր պատկերի երրորդ տարրը արքայարանների երկար գոտին էր, որ երիզում էր նրա գրեթե ամբողջ շրջագիծը՝ արևելքից արևմուտք և Փարիզը շրջապատող ամրությունների շղթայի ետևում կազմում էր վանքերի ու մատուռների երկրորդ, ներքին գոտին: Օրինակ՝ ուղիղ Տուրնելի գրոսայգու մոտ, Սենտ-Անտուան փողոցի և Տամպլի Նոր փողոցի միջև գտնվում էր Սենտ-Կատրին վանքն իր ընդարձակ մշակվող հողերով, որոնք Փարիզի պարսպով էին միայն սահմանագծվում: Տամպլի Հին և Նոր փողոցների միջև գտնվում էր Տամպլ վանքը՝ աշտարակների մի չարագուշակ փունջ, բարձր, մեկուսի ու ցցված ատամնավոր, ընդարձակ շրջապարսպի մեջտեղը: Տամպլի Նոր փողոցի և Սեն-Մարտեն փողոցի միջև՝ Սեն-Մարտենի արքայարանը. նրա պարտեզների մեջ գտնվում էր ամրացված, հոյակապ տաճարը, որի աշտարակների գոտին և զանգակատների խույրը գեղեցկության ու հզորության կողմից զիջում էին միայն Սեն-ժերմեն-դե-Պրեին: Սեն-Մարտեն և Սեն-Դընի փողոցների միջև ձգված էր Երրորդության վանքի շրջափակը: Եվ վերջապես, Սեն-Դընի և Մոնտորգոյլ փողոցների միջև Դատերք աստծո մենաստանը: Դրա մոտ էլ նշմարվում էին Հրաչքների բակի փտած տանիքները և քարերը թափված շուրջանակի պատվարը: Դա միակ պիղծ օղակն էր, որ խառնվել էր վանքերի այդ բարեպաշտական շղթային:

Եվ վերջապես, չորրորդ առանձնախումբը, որ որոշակի գծագրվում էր աջ ափի տանիքների կույտի մեջ և գրավում էր պարսպի արևմտյան անկյունն ու գետափն ի վայր, Լուվրի ստորոտում սեղմված պալատների ու ապարանքների մի նոր հանգույց էր: Ֆիլիպ-Օգոստոսի հինավուրց Լուվրը, այդ վիթխարի շենքը, որի մեծ

աշտարակը իր շուրջն էր համախմբում ուրիշ քսաներեք ամրակուռ աշտարակներ, չհաշված փոքր աշտարակները, հեռվից թվում էր, թե մտցված է Ալանսոնի ապարանքի և Բուրբոնյան Փոքր պալատի գոթական տանիքների մեջ: Աշտարակներից կազմված այդ հիգրան, Փարիզի հսկա պահպանը՝ իր մշտապես տնկած քսանչորս գլուխներով, իր հրեշավոր, կապարապատ կամ թերթաքարե, թեփուկանման գավակներով, բոլորն էլ մետաղե փայլերով շողշողուն, ապշեցուցիչ գեղեցկությամբ ավարտում էր Քաղաքի շրջագիծն արևմտյան կողմից:

Այսպես էր ահա քաղաքացիական տների այն հսկայական կույտը, որ հռոմեացիներն անվանում էին insula (կղզի), աջ ու ձախ կողմերից եզերված պալատների զույգ շարքերով, որոնց մեկի պսակը Լուվրն էր, մյուսինը՝ Տուրնելը, հյուսիսից երիզված արքայարանների և մշակված փակ տարածությունների երկար գոտիով. այդ բոլորը նայողին թվում էր որպես միաձույլ ու զոգված ամբողջություն: Այդ հազարավոր շենքերի վրա, որոնց կղմինդրով ու թերթաքարերով ծածկված տանիքները հատում էին իրար՝ չափազանց արտառոց շղթաներ գծելով, բարձրանում էին աջ ափի քառասունչորս եկեղեցիների նախշված, ծալ-ծալ և գծազարդ զանգակատները: Բյուրավոր փողոցներ կտրատում էին տների այդ զանգվածը: Որպես սահմանագիծ մի կողմից ձգվում էին քառակուսի աշտարակներով ընդմիջված բարձր պարիսպները (Համալսարանի պարիսպների աշտարակները կլոր էին), մյուս կողմից՝ կամուրջներով կտրատված և բազմաթիվ նավերով ակոսված Սենը: Ահա տասնհինգերորդ դարի Քաղաքը:

Պարիսպներից այն կողմ, դարպասների մոտ իրար էին սեղմվել մի քանի արվարձան, սակայն ոչ այնքան բազմաթիվ և ավելի ցրված, քան Համալսարանի արվարձանները: Դրանք էին՝ Բաստիլյի ետևում, Կրուա-Տորենի տարօրինակ արձանների և Սենտ-Անտուան-դե-Շանի արքայարանի կամարանեցուկների շուրջը ծվարած մի քսան հյուղակները. ապա արտերի մեջ կորած Պոպենկուլը, գլինտուն-ճաշարանների

ուրախ գյուղ Լակուրտիյը, Սեն-Լորան ավանը՝ իր եկեղեցիով, որի դանգակասուունը հեռվից կարծես ավելանում էր Սեն-Մարտեն քաղաքային դարպասի սրածայր աշտարակներին. Սեն-Դընի արվարձանը Սեն-Լանդրի ընդարձակ շրջապարիսպով: Մոնմարտրի դարպասից այն կողմ՝ սպիտակ պարիսպներով շրջապատված Գրանժ-Բատըլիերն էր. դրա ետևը՝ Մոնմարտը՝ կավճային իր լանջերով, որ այդ ժամանակ նույնքան եկեղեցի ուներ, որքան հողմաղաց, և որ այժմ պահել է միայն հողմաղացները, որովհետև հասարակութունը հիմա միայն մարմնական հաց է պահանջում: Վերջապես, Լուվրից այն կողմ երևում էր մարգագետինների մեջ ձգված Սենտ-Օնորե արվարձանը, որ այն ժամանակ արդեն խիստ ընդարձակ էր, ապա կանաչին էր տալիս Փոքր-Բրետայնը և սփռվում էր ինոկլորների շուկան, որի կենտրոնում էր գտնվում այն զարհուրելի կյոր հնոցը, ուր նետում ու եռացնում էին դրամանենգներին: Լա-Կուրտիյի և Սեն-Լորանի միջև, ամառի դաշտավայրի մեջ պղպած մի բարձունքի կատարին, ձեր աչքն արդեն նկատել էր ինչ-որ շենք, որ հեռվից նման էր մերկացած հիմքի վրա դեռ կանգուն այունաշարի ավերակի: Դա ոչ որևէ Պարթենոն էր, ոչ էլ Ոլլոմպյան Ջևսի տաճար. Մոնֆոկոնն էր դա:

Այժմ, եթե այսքան շենքերի թվարկումը, որքան էլ որ մենք ցանկացանք համառոտակի անել դա, ընթերցողի մեջ չի ճապաղացրել հին Փարիզի ընդհանուր պատկերը մեր նկարագրության ընթացքում, մենք կամփոփենք դա մի քանի բառով: Կենտրոնում էր Միջնաքաղաքի (Սիտեի) կղզին, որ իր ձևով նման էր մի հսկայական կրիայի և կղմինդրապատ, ուստի և՛ թեփուկավոր ու թաթի նմանող իր կամուրջները դուրս էր հանում տանիքների գորշ պատյանի տակից: Չսխ ափի վրա էր Համալսարանի միակտուր, սեղմ, խիստ տրապեցիան. աջ ափին՝ Քաղաքի ընդարձակ կիսաշրջանակը՝ այգիներով ու հուշարձաններով ավելի հարուստ: Երեք մասերն էլ՝ Միջնաքաղաքը, Համալսարանն ու Քաղաքը, անհամար փողոցներով կտրտված էին: Ծայրից ծայր կտրում-անցնում էր Սենան՝ «ստնտու Սենան»,

ինչպես հայր Դյու-Բրյոյն է ասում, կղզիներով, կամուրջներով ու նավերով խցկված: Շուրջըրըրը անծայրածիր դաշտավայր, կտրտված ամեն տեսակ մշակվող հողերով, սփռված գեղեցիկ դյուղերով, ձախ փն՝ Իսին, Վանվրը, Վոժիրարը, Մանուժը, Ժանտիյին՝ իր կյոր ու քառակուսի զույգ աշտարակներով և այլն, աջ կողմում՝ մի քսան այլ գյուղեր, Կոնֆլանից սկսած մինչև Վիլ-լ'էվեկը: Հորիզոնը եղերում էր բոլորակաձև դասավորված բլուրների շերտը՝ ավազանի պատվարի նման: Վերջապես, հեռվում, արեկլքում, Վենսանը իր քառանկյունի յոթ աշտարակներով, հարավում՝ Բրեստը՝ իր փոքր սրածայր աշտարակներով, հյուսիսում՝ Սեն-Դրնին՝ իր ասեղանման սրածայր գմբեթով, արեմուտքում՝ Սեն-Կլուն՝ իր դիտանոց-աշտարակով: Ահա այն Փարիզը, որ Աստվածամոր տաճարի աշտարակների կատարից տեսնում էին 1482 թվականին ապրող ազոսականներ:

Բայց և այնպես, այս քաղաքի մասին է Վոլտերն ասել, որ Լյուդովիկոս XIV-ից առաջ նա միայն չորս գեղեցիկ հուշարձան ուներ՝ Սորբոնի գմբեթը, Վալ-դը-Գրասը, նոր Լուվրը, չորրորդն էլ լավ չեմ հիշում, թերևս՝ Լյուքսեմբուրգը: Բարեբախտաբար, Վոլտերը, այնուամենայնիվ, գրել է «Կանդիդը» և, այնուամենայնիվ, մարդկության երկար շարանում իրար հաջորդած բոլոր մարդկանց մեջ նա ամենից ավելի դիվային ծիծաղ ունեցող անձնավորությունն է: Իմիջիայլոց, սա ապացուցում է, որ կարող ես լինել հանճարեղ մարդ և ոչինչ չհասկանալ այն արվեստից, որի գիտակը չես: Ջէ՞ որ Մոլիերը կարծում էր, թե մեծ պատիվ է անում Ռաֆայելին և Միքել-Անջելոյին՝ նրանց անվանելով իրենց դարի այդ Մինյադները⁸⁵:

Բայց վերադառնանք Փարիզին և տասնհինգերորդ դարին:

Այդ ժամանակ Փարիզը ո՛չ միայն գեղեցիկ քաղաք էր, այլև միատարր քաղաք, միջնադարի ճարտարապետության ու պատմության արդյունք, քարեղեն ժամանակագրություն: Դա երկու շերտից՝ ումանական և գոթական շերտերից կազմված քաղաք էր, քանի որ

85. Նիկոլա և Պիեր Մինյար եղբայրները XVII դ. նկարիչներ են:

հռոմեական շերտը վաղուց էր ջնջված, բացի Հուլիանոս կայսեր ջիւ-
մուկ-ապարանքից, որտեղ նա դեռ գուրս էր պոռթկում միջին դարե-
րի հաստ կեղեից: Ինչ վերաբերում է կելտական շերտին, ապա դրա
նմուշն անգամ չէին գտնում ջրհորներ փորելիս:

Հիսուսն տարի հետո, երբ Վերածնությունը եկավ այդ խստաշունչ,
բայց և այնքան բազմազան միասնությանը խառնելու իր երևակա-
յությունների ու սիստեմների շլացուցիչ շքեղությունը, հռոմեական
կլոր կամարների, հունական սյուների և գոթական իջեցված կամա-
րակապի իր շոայլությունները, այնքան ջերմաշունչ ու իդեալական
իր քանդակագործությունը, արաբեսկների ու ականթատերեւների իր
առանձնակի նախասիրությունը, Լյութերին ժամանակակից իր ճար-
տարապետական հեթանոսությունը, — Փարիզը թերևս ավելի գեղեց-
կացավ, սակայն աչքին ու մտքին նվազ ներդաշնակ դարձավ:
Սակայն փառահեղության այդ պահը կարճ տևեց, վերածնությունն
անկողմնակալ չեղավ, նա չբավարարվեց շինելով, այլև ուզեց տա-
պալել, թեև ճիշտ է, որ տեղի կարիք ուներ: Հետևաբար, գոթական
Փարիզը միայն մի պահ կատարյալ եղավ: Հազիվ էին ավարտել Սեն-
ժակ-դը-լա-Բուլլերի կառուցումը, երբ սկսեցին քանդել հին Լուվրը:

Այնուհետև մեծ քաղաքը շարունակեց օրավուր կերպարանա-
փոխվել: Իր հերթին ջնջվեց գոթական Փարիզը, որի տակ ջնջվել էր
ռոմանական Փարիզը: Բայց կարո՞ղ ենք ասել, թե ինչպիսի Փարիզը
փոխարինեց նրան:

Կա Կատրին դը Մեդիչիի Փարիզը՝ Տյուլիբրիում⁸⁶ կա Հենրի II-ի
Փարիզը՝ Բաղաբապետարանամ, երկուսն էլ դեռ նուրբ ճաշակի

86. Մենք վրդովմունքով ու կսկիծով տեսանք, որ մտածում էին մեծացնել,
վերափոխել, շտկել, այսինքն՝ առավել ավերել այդ սքանչելի պալատը: Մեր
ժամանակների ճարտարապետների ձեռքը խիստ ծանր է, որպեսզի դիպչի
Վերածնության այդ նրբակերտ շենքին: Այնուամենայնիվ, մենք հույս
ունենք, որ նրանք չեն համարձակվի: Բացի դրանից, Տյուլիբրիի այդ ավերումը
հիմա ոչ միայն այնպիսի բռնության ակտ, որից հարբած վանդայն անգամ
կկարմրեր, այլև դավաճանական ակտ կլիներ: Տյուլիբրին տասնվեցերորդ դա-
րի արվեստի գլուխգործոց չէ միայն, այլև տասնիններորդ դարի

չենքիր. կա Հենրի IV-ի Փարիզը՝ Արքայական հրասյարակում. աղյուսե ճակատներով, քարե անկյուններով և թերթաքարե տանիքներով եռագույն տներ, կա Լյուդովիկոս XIII-ի Փարիզը Վալ-դը-Գրասում. այդ ճարտարապետութեան մեջ կա ճիւղած ու կարճահասակ մի բան, կամարակապները նման են զամբյուղի կոթի, սյուների մեջ ինչ-որ ցմփորութիւն, իսկ գմբեթի մեջ՝ սապատավորութիւն կա. այնուհետև Լյուդովիկոս XIV-ի Փարիզը Ինվալիդների պալատում՝ մեծ, փարթամ, ոսկեգօծ ու սառն. Լյուդովիկոս XV-ի Փարիզը Սեն-Սյուպրիսում՝ խոյակներ, ժապավենների հանգույցներ, ամպեր, որդնագրդեր և եղերգատերևներ՝ բոլորն էլ քարե. Լյուդովիկոս XVI-ի Փարիզը Պանթեոնում՝ Հռոմի սուրբ Պետրոսի տաճարի վատ ընդօրինակումը (չենքն էլ անհաջող կքել է, որից գծերը չեն ուղղվել). Հանրապետութեան Փարիզը Բժշկական դպրոցում՝ հունականի ու հռոմեականի մի խղճուկ խառնուրդ, որ Կոլիգեոսմին կամ Պարթենոնին այնպես է նմանվում, ինչպես III տարվա կոնստիտուցիան Մինոսի օրենքներին. ճարտարապետութեան մեջ դա անվանում են մեսիդոքյան ոճ. կա Նապոլեոնի Փարիզը՝ Վանդոմի հրապարակում, փառահեղ է դա՝ թնդանոթներից թափված բրոնզե սյունը, կա Հանրապետութեան Փարիզը՝ Բորսայում. խիստ սպիտակ սյունաշարը պահում է խիստ ողորկ քիվն ու ֆրիզը, շենքը քառակուսի է և նստել է քսան միլիոն:

Այս հատկանշական շենքերից յուրաքանչյուրին շաղկապվում են զանազան թաղամասերում սփռված բավականաչափ տներ՝ իրենց ոճի, պատկերի և դիրքի նմանակերպութեամբ, և գիտակ մարդու

պատմութեան մի էջը: Այդ պալատն այլևս արքային չի պատկանում, այլ պատկանում է ժողովրդին: Ուրեմն՝ թողնենք այնպես, ինչպես կա: Ընդհանրապես հրկու անգամ նշան է դրել նրա ճակատին: Նրա երկու ճակատներից մեկի վրա կան օգոստոսի 10-ի հրետագնդերի, մյուսի վրա՝ հուլիսի 29-ի հրետագնդերի հետքերը: Ուրեմն՝ սուրբ է նա: Փարիզ, 7 ապրիլի 1831

Հինգերորդ հրատարակութեան ծանոթագրութիւն (Մնթ. հեղինակի):

աչքը հնչտուլթյամբ է նկատում դա ու որոշում թվականը: Երբ կարողանում ես տեսնել, ապա դարի ոգին և արքայի կերպարանքը գտնում ես նույնիսկ դռան մուրճի մեջ:

Ժամանակակից Փարիզն որևէ ընդհանուր կերպարանք չունի: Դա բազմաթիվ դարերի նմուշների հավաքածու է, և ամենագեղեցիկներն անհետացել են: Մայրաքաղաքն աճում է միայն տներով և ինչպիսի՛ տներով: Այն թափով, որ ընթանում է Փարիզը, ապա ամեն հիսուն տարին մեկ կվերափոխվի: Հետևաբար, նրա ճարտարապետության պատմական նշանակությունը ջնջվում է ամեն օր: Հուշարձանները հետզհետե ավելի սակավաթիվ են դառնում, և թվում է, թե դրանք քիչ-քիչ կուլ են դնում, սուզվում տների մեջ: Մեր հայրերի Փարիզը քարակերտ էր, մեր զավակների Փարիզը գաջե կլինի:

Ինչ վերաբերում է նոր Փարիզի ժամանակակից հուշարձաններին, ապա մենք հաճությամբ հրաժարվում ենք դրա մասին խոսելուց: Բանն այն չէ, որ մենք ըստ արժանվույն չենք հիանում նրանով: Պարոն Սուֆլոյի կառուցած Սուրբ Ժյնևեի եկեղեցին անկասկած Սավոյայի ամենաընտիր կարկանդակն է, որ երբևէ պատրաստվել է քարից: Պատվո Լեգեոնի պալատը նմանապես խիստ պատվական հրուշակեղենի մի կտոր է: Հացահատիկների Շուկայի գմբեթը խոշոր ելարանի վրա դրված անգլիական ջոքեյի գդակ է: Սեն-Սյուլպիսի աշտարակները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ երկու հաստ սրինգ, ասենք դա էլ մի ձև է. ինչպես որևէ մի ուրիշը, իսկ ծուռ ու ծամածուլթյուն անող հեռագրական սյունը հաճելի անակնկալ է նրանց տանիքի վրա: Սուրբ Ռոք եկեղեցու ավագ դուռը կարելի է իր փառահեղությամբ համեմատել միայն սուրբ Թոմաս Աքվիտանցու եկեղեցու ավագ դռան հետ: Նա ունի նաև խաչելության բարձրաքանդակ ինչ-որ նկուղում և ոսկեզօծ փայտե արև: Վերին աստիճանի հրաշագե՛ղ բաներ են դրանք: Բուսաբանական այգու լաբիրինթոսի լապտերն էլ չափազանց հնարամիտ բան է: Ինչ վերաբերում է դրամական Բորսային, որն ըստ սյունաշարի՝ հունական է, պատուհանների և դռների

կլոր կամարով՝ հռոմեական, լայն ու ցածրիկ առաստաղով՝ Վերածնության ոճով է, ապա անկասկած չսփաղանց անսխալական և անխառն հուշարձան է. ապացույցը, որ պսակված է այնպիսի ատտիկյան ցած վերնահարկով, որ Աթենքում անգամ չի եղել, գեղեցիկ ուղիղ գիծն այս ու այնտեղ շնորհագեղորեն կտրտել են վառարանի խողովակները: Ավիլացիները նաև, որ եթե ըստ կանոնի որևէ հուշարձանի ճարտարապետութունը պետք է համապատասխանի նրա նշանակմանը այնպես, որ այդ նշանակումը հենց շենքի տեսքից էլ հայտնի լինի, ապա մնում է սքանչանալ այնպիսի հուշարձանով, որն անխտիր կերպով կարող է լինել արքայի ապարանք, համայնքների պալատ, քաղաքապետարան, կոլեջ, ձիամարզարան, ակուդեմիա, պահեստ, դատարան, թանգարան, զորանոց, դամբարան, տաճար ու թատրոն: Իսկ առայժմ բորսա է: Բացի դրանից, հուշարձանը պետք է հարմարեցված լինի կլիմային: Այս մեկը, ակնհերեարար, շինված է մեր սառն ու անձրևոտ երկնքի համար: Նա համարյա թե տափակ տանիք ունի, ինչպես Արևելքում, այնպես որ, երբ ձյուն է գալիս, ավլում են, և աներկբա է, որ տանիքը շինվում է ավելու համար: Իսկ ինչ վերավերում է այն նշանակմանը, որի մասին խոսում էինք քիչ առաջ, ապա նա հիանալի կերպով կատարում է. դա բարսա է Ֆրանսիայում, ինչպես որ մեհյան կլիներ Հունաստանում: Ծիչտ է՝ ճարտարապետը բավական նեղութուն է քաշել ժամացույցի թվատախտակը թաքցնելու համար, որովհետև դա կաղավաղեր ճակատի գեղեցիկ գծերի մաքրութունը, բայց փոխարենը տվել է հուշարձանի շուրջը շուրջը կառուցած այդ սյունաշարը, որի տակ կրոնական մեծ տոներին փառահեղորեն կարող է զարգանալ դրամական փոխանակութան գործակալների ու առևտրական միջնորդների թեորիան:

Այդ բոլորն, անկասկած, մեծափարթամ հուշարձաններ են: Ավիլացիները դրան բազմաթիվ զվարճալի, գեղեցիկ ու պես-պես փողոցները, ինչպես, օրինակ՝ Ռիվոլի փողոցն է, և ես հույսս չեմ կտրում, որ Փարիզը օդապարիկից դիտելիս կնիրկայացնի գծերի այն ճոխութունը,

մանրամասնությունների առատությունը, պատկերների բազմազանությունը, այն՝ ինչ որ փառահեղ պարզի մեջ է, իսկ անսպասելին՝ գեղեցիկի, որ հատկանշական է տամա խաղալու տախտակին:

Որքան էլ սքանչելի թվա այսօրվա Փարիզը, այնուամենայնիվ, վերականգնեցեք տասնհինգերորդ դարի Փարիզը, վերակառուցեք դա ձեր մտքում: Պայծառ ցերեկով նայեցեք պայծառ գմբեթների, աշտարակների ու զանգակատների այդ զմայլելի ցանկապատի միջով: Հսկայական քաղաքի մի ծայրից մյուսը տարածեցեք, իսկ կղզիների ծայրերի մոտ ճեղքեցեք, կամուրջների կամարների տակ էլ ծալեցեք օդից ավելի հաճախակի շապիկ փոխող Սենա գետը իր լայն, կանաչ ու դեղին ջրազանգվածներով: Կապույտ հորիզոնի վրա որոշակի գծեցեք այդ հին Փարիզի գոթական պրոֆիլը, ծփացրեք նրա շրջագծերը անհամար ծխնելույզներին կառչող ձմռան մշուշի մեջ, ապա սուղեցեք դա խորը գիշերվա գիրկը և շենքերի այդ մուսյլ լաբիրինթոսի մեջ դիտեցեք խավարի ու լույսի արտառոց խաղը, նետեցեք այնտեղ լուսնի մի շող, որ տարտամորեն գծագրի նրան և մառախուղի միջից երևան աշտարակների խոշոր գլուխները. Կամ թե վերցրեք այդ սև սիլուետը և ավելի թանձրացնելով սրածայր գմբեթների ու քիվային եռանկյունակների հազարավոր սուր անկյունների գծերը՝ շնածկան ծնոտից ավելի ատամնավոր այդ սիլուետը ցայտուն դարձրեք մայրամուտի պղնձագույն երկնքի վրա: Եվ հետո համեմատեցեք:

Իսկ եթե դուք ուզենաք ունենալ հին քաղաքի այնպիսի տպավորություն, որ նորն այլև չի կարող տալ ձեզ, ապա որևէ մեծ տոնի առավոտյան, Զատիկի կամ Հոգեգալուստի արևածագին բարձրացեք վեր հառնած այնպիսի տեղ, որտեղից կարողանաք ընդգրկել ամբողջ մայրաքաղաքը և սպասեցեք զանգերի զարթոնքին: Դուք կտեսնեք, որ երկնքից տրված ազդանշանի վրա, որովհետև արևն է դա տալիս, այդ հազարավոր եկեղեցիները կցնցվեն մեկ անգամից: Նախ կլսեք ցիրուցան զանգահարություններ՝ մի եկեղեցուց մյուսը նետվող, ինչպես նվագածուներն են իրար իմաց տալիս, որ սկսելու ժամանակն է:

Ապա Հանկարծ կտեսնեք, որովհետև կարծես թե ականջն էլ որոշ ընդհանրություն տեսնում է, թե ինչպես նույն վայրկյանին յուրաքանչյուր զանգակատնից ասես բարձրանում է աղմուկի մի սյուն, ներդաշնակության մշուշ: Սկզբում ամեն մի զանգի ղողանջը բարձրանում է ուղիղ, ջինջ, այսպես ասած՝ մյուսներից մեկուսի, դեպի առավոտյան լուսագեղ երկինքը. ապա քիչ-քիչ սաստկանալով՝ նրանք ձուլվում են իրար, միախառնվում, լուծվում միմյանց մեջ, դառնում մի սքանչելի համերգ: Դա այլևս ուրիշ բան չէ, եթե ոչ Հնչեղ ղողանջների մի զանգված, որ հառնում է անընդհատ անթիվ-անհամար զանգակատներից, ծփում է, թրթռում, ոստոստում ու հողմապտույտ տալիս քաղաքի վրա և հորիզոնից այն կողմ է մղում այդ խլացուցիչ ճոճումների շառավիղը:

Սակայն ներդաշնակության այդ ծովը քառու չէ: Որքան էլ լայնադիրք ու խոր լինի նա, այնուամենայնիվ, բնավ չի կորցնում իր թափանցիկությունը. դուք կտեսնեք, որ զանգահարումներից առանձին, օձագալար խույս է տալիս նոտաների յուրաքանչյուր խումբը: Դուք կարող եք հետևել մերթ թավ, մերթ ճղճղան դիալոգին, որ ծավալվում է մայր զանգակի ու կոչնակի միջև. դուք կտեսնեք, թե ինչպես են օկտավները մի զանգակատնից ցատկում մյուսը. դուք կնկատեք, թե ինչպես են դրանք արծաթե զանգից սլանում թևավոր, թեթև ու զրնգուն, և հակառակը՝ բեկ-բեկ ու կաղ ընկնում փայտե կոչնակից: Դրանց մեջ դուք հիանում եք այն հարուստ գամմայից, որ անընդհատ մեկնում ու ընկնում է սուրբ Եփեսոսի սուրբ եկեղեցու յոթ զանգերից. դուք կտեսնեք, թե ինչպես այդ ամենի միջով վազում են արագասահ ու ջինջ նոտաներ, մի երեք-չորս լուսաշող զիգզագներ են կատարում, ապա կայծակների պես մարում: Այնտեղ Սեն-Մարտենի արքայարանն է երգում սուր ու բեկ-բեկ, այստեղ՝ Բաստիլյի չարագուշակ ու անախորժ ձայնն է լսվում. մյուս ծայրում Լուվրի մեծ աշտարակն է՝ իր ցածր, բաս ղողանջով: Արդարադատության պալատի զանգանվազը ամեն կողմ անդադար սփռում է իր զմայլելի

դայտայնները, որոնց վրա հավասար ընդմիջումներով ընկնում են Աստվածամոր տաճարի դիտանոց-աշտարակի ծանր ահագանգերը և կայծուր են ժայթքեցնում նրանցից, ինչպես մուրճի հարվածները՝ գնդանից:

Մեջրնդմեջ դուք կտեսնեք, որ անցնում են ամեն ձևի Հնչյուններ. դրանք Սնն-ժերմեն-դե-Պրեի եռյակ զանգախմբերի ղողանջներն են: Հետո այդ վսեմ Հնչյունների զանգվածը ժամանակ առ ժամանակ բացառապես է և ճանապարհ տալիս Ավի Մարիայի արագասահ ղողանջին, որ պայթում ու ճարճատում է աստղափնջի նման: Ներքևում, համերգի ամենախոր մասում, դուք տարտամորեն կլսեք եկեղեցիների ներքին երգը, որ կարծես թե դուրս է մղվում նրանց թրիտացող կամարներից:

Ինչ իսոք, որ դա էլ լսվելու արժանի մի օպերա է: Սովորաբար, ցիբլիկը Փարիզից հառնող ժխորը քաղաքի խոսակցությունն է, գիշերփանր՝ նրա շնչառությունը, իսկ հիմա, այգաբացի այս ժամին՝ նրա հրդր: Ականջ դրեք, ուրեմն, զանգակատների այդ համերգին, սփռեցեք դրա վրա կես միլիոն մարդկանց մրմունջը, գետի հավիտենական տրտունջը, քամու անվախճան հեքը, հսկայական երգեհոնների նման հորիզոնի բյուրների վրա բազմած չորս անտառների հեռավոր ու թավ կվարտեսոր. կիսանրանգով մեղմեցեք այն, ինչ չափից ավելի խռպոտ ու սուր է կենտրոնական զանգահանգեսի մեջ, և ասացեք, թե աշխարհում ավելի ճոխ, ավելի զվարթ, ավելի ոսկեփայլ ու ավելի շյացուցիչ րան ճանաչում եք, քան զանգերի ու կոչնակների այդ ժխորը, քան երաժշտության այդ հնոցը, քան սյղնձի այդ երկու հազար ձայները հրեք հարյուր ոտնաչափ բարձրության վրա գտնվող քարե սրինգներով միաժամանակ նվագելիս, քան այդ ժամին նվագախումբ դարձած քաղաքը, քան փոթորկի պես պուլկուն այդ սիմֆոնիան:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

I

ԲԱՐԻ ՀՈԳԻՆԵՐ

Տասնվեց տարի էր արդեն անցել այն օրից, որի մասին խոսում ենք այստեղ, երբ կանաչ կիրակիի մի գեղեցիկ առավոտ, պատարագից հետո, մի կենդանի արարած դրվեց Փարիզի Աստվածամոր տաճարի գավթի ճախակույմյան պատի մեջ շինված փայտե մահճակի վրա, սուրբ Քրիստոսփորի այն մեծ պատկերի դիմաց, որին նայում էր ասպետ տյար Անտուան դե Գ'էսարի քարաքանդակ, ծնկաչոք արձանը՝ 1413 թվականից սկսած մինչև այն օրը, երբ մարդկանց խեղճին փչել էր ցած գցել և՛ սուլորին, և՛ հավատացյալին: Սուբուռություն էր դարձել այդ փայտե մահճակի վրա դնել ընկեցիկ երեխաներին՝ հանրային գթասրտությունը հանձնելու համար: Այդտեղից ով ուզենար, կվերցներ: Փայտե մահճակի առաջ պղնձե մի գանձանակ կար ողորմության համար:

Կենդանի արարածի այն նմանակերպը, որ Փրկչի 1467 թվականի կանաչ կիրակիի առավոտը պառկած էր այդ փայտե մահճակի վրա, կարծես թե ծայր աստիճան արժարժում էր դրա շուրջը խռնված բավական մեծ բազմության հետաքրքրասիրությունը: Բազմությունը մեծ մասամբ կազմված էր գեղեցիկ սեռի անհատներից, որոնք համարյա թե պառավ կանայք էին միայն:

Առաջին շարքում մահճակի վրա ամենից ավելի կռացել էին չորս կին, որոնց, ըստ իրենց մոխրագույն, սքեմանման համազգեստի, կարելի էր համարել որևէ բարեպաշտական միաբանության անդամ: Ես կարծում եմ, թե պատճառ չկա, որ պատմությունը գալիք սերունդներին չփոխանցի այս չորս գաղտնապահ ու պատվարժան կանանց անունները. Ագնես լա-Հերմ, Ժեհաննա դը-լա-Տարմ, Հենրիետ

լա-Գոտիեր և Գոչեր լա-Վիոլետ, չորսն էլ այրի, չորսն էլ էտիեն-
Հոգրիի միաբանության բարի կանայք, իրենց մայրապետի թույլ-
տվութեամբ և Պիեր դ'Ալիի կանոնադրութեան համաձայն՝ տնից
դուրս էին եկել քարոզ լսելու:

Բայց եթե սուրբ կույսի համբարձման միաբանութեան այդ քույ-
րերը տվյալ դեպքում հարգում էին Պիեր դ'Ալիի կանոնադրու-
թյունը, ապա անկասկած հաճութեամբ խախտում էին Միշել դը
Բրաշի և Պիգայի կարգինալի կանոնները, որոնք տմարդի կերպով
պատվիրում էին նրանց լուել:

– Այս ի՞նչ բան է, քո՛ւյր իմ, – հարցնում էր Ազնեսը Գոչերին՝
նայելով այնտեղ դրված փոքրիկ արարածին, որ այդքան հայացքնե-
րից սարսափահար՝ ճղճղում ու պրկվում էր փայտե մահճակի վրա:

– Ի՞նչ կլինի մեր վիճակը, – ասում էր Ժեհաննան, – եթե հիմա
սկսել են այսպիսի երեխաներ ծնել:

– Ես երկխաներից բան չեմ հասկանում, – նորից մեջ ընկավ Ազ-
նեսը, – բայց իմ կարծիքով՝ մեղք ենք գործում, որ դիտում ենք սրան:

– Սա երեխա չէ, Ազնե՛ս:

– Օրապակաս կապիկ է, – նկատեց Գոչերը:

– Երկնային նշան է, – ավելացրեց Հենրիետ լա-Գոտիերը:

– Ուրեմն՝ սա երրորդն է *Laetare-ի*⁸⁷ տոնից հետո, – նկատեց Ազ-
նեսը, – որովհետև ութ օր չկա, ինչ մի հրաշք էլ կատարվեց, ուխտա-
վորներին ծանակողը այնքան աստվածաբար պատժեց Օբերվիլիսի
Աստվածամոր ձեռքով, իսկ դա երկրորդ հրաշքն էր այս ամսվա մեջ:

– Խայտառակութեան իսկական ճիշտագ է այս իբր թե ընկեցիկ
երեխան, – ասաց Ժեհաննան:

– Այնպես է ճիճղում, որ տիրացուն անգամ կարող է խլանալ, –
վրա բերեց Գոչերը: – Դե՛, ձայնդ կտրի՛ր, փոքրիկ Գոռզոռան:

– Եվ երևակայո՛ւմ ես, Ռեյմսի պարոն արքեպիսկոպոսն է այս խայ-
տառակությունն ուղարկում Փարիզի պարոն արքեպիսկոպոսին, –
ավելացրեց լա-Գոտիերը՝ ձեռքերը կցելով:

87. Ըստ կաթոլիկ եկեղեցու՝ Մեծ պահքի չորրորդ կիրակին: Բառացի՝ ցնձա՛ (լատ.):

– Իմ կարծիքով՝ սա գազան է, – ասաց Ագնես լա-Ղերմը, – անասուն, Հրեայի ու մատակ խոզի արտադրանք, պարզապես ոչ քրիստոնեական, պիղծ բան, որ պետք է գցել ջուրը կամ կրակի մեջ:

– Ես հույս ունեմ, որ ոչ ոք չի թախանձի, որ տան իրեն, – ասաց լա-Գոտիերը:

– Ռ՛հ, Աստված իմ, – գոչեց Ագնեսը, – որքա՛ն եմ կարեկցում այն խեղճ ստնտուններին, որ այնտեղ, նեղ փողոցի ստորին մասում, որով իջնում են դեպի գետը, ուղիղ սրբազան եպիսկոպոսի տան կողքի ընկեցիկ երեխաների տան մանուկներին են կերակրում: Ի՛նչ պիտի անեն խեղճերը, եթե այս փոքրիկ հրեչին տանեն նրանց կուրծք տալու: Ես ավելի շուտ ծիծ կտայի որևէ վամպիրի:

– Որքա՛ն միամիտ է այս խելճ լա-Ղերմը, – վրա բերեց Ժեհաննան: – Մի՞թե դուք չեք տեսնում, քո՛ւյր իմ, որ այս փոքրիկ հրեչն առնվազն չորս տարեկան է, այնպես որ՝ նա այնքան չէր ախորժի ձեր ստինքը, որքան խորովածը:

Արդարև, նորածին չէր այդ «փոքրիկ հրեչը» (մենք էլ խիստ դժվարանում ենք այլ կերպ անվանել նրան): Դա չափազանց կոշտ ու կոպիտ ու խլրտուն զանգված էր՝ խցկված կտավն տոպրակի մեջ, որի վրա դրոշմված էր այդ ժամանակվա Փարիզի եպիսկոպոս գերապայծառ Գիյոմ Շարտիեի անվան իրար հյուսված սկզբնատառերը, և որից դուրս էր գալիս գլուխը: Այլանդակ բան էր այդ գլուխը՝ վրան չեկ մազերի մի անտառ, մեկ հատ աչք, բերան ու ատամներ: Աչքը լալիս էր, բերանը ճշում, իսկ ատամներն այլ բան չէին պահանջում, եթե ոչ կծել: Ամբողջ զանգվածը ջղաձգվում-մաքառում էր տոպրակի մեջ՝ ի մեծ ապշանք բազմության, որ շարունակ ստվարանում և փոփոխվում էր նրա շուրջը:

Տիկին Ալոիզ դը Գոնպրյորիեն, հարուստ և ազնվական մի կին, որ բռնել էր մոտավորապես վեց տարեկան մի սիրուն աղջկա ձեռքը և իր ոսկեղջյուր, բարձրագիր գլխանոցի վրա քարշ էր տալիս մի

երկար քող, անցնելիս կանգ առավ մահճակի առաջ, մի ըրպե նայեց դժբախտ արարածին, երբ նրա գողտրիկ դաստրիկը՝ Ֆլյոր-դը-Լիս դը-Գոնդըլորին, ամբողջովին մետաքսե ու թավչե զգեստներ հագած, իր սիրուն մատը դրած մահճակից կախված մշտական ցուցանակին՝ հեղելով կարդում էր. «Ընկեցիկ երեխաներ»:

— Ճիշտ եմ ասում,— գոչեց տիկինը զզվանքով ետ շրջվելով,— ես կարծում էի, որ այստեղ միայն երեխաներ են դնում:

Նա շուռ եկավ՝ գանձանակի մեջ նետելով մի արծաթ ֆլորին, որ գրնգաց պղնձե մանր փողերին դիպչելով և ստիպեց էտիեն-Հոգրիի միաբանության խեղճ բարի կանանց աչքերը չռել:

Մեկ ըրպե հետո անցավ արքայական նոտարապետ, լրջատես ու գիտնական Ռոբեր Միստրիկոլը՝ մի ձեռքին հսկայական պատարագամատյան, մյուս ձեռքով պահած իր կնոջը՝ ազնվադուստր Գիյմետ լա-Մերեսին, այսպիսով՝ երկու կողմից ունենալով երկու կանոնավորիչ՝ հոգևոր ու աշխարհիկ:

— Ընկեցիկ երեխա՛,— ասաց նա՝ արարածին զննելուց հետո,— և գտնված ըստ երեւոյթին Ֆլեդեթոն⁸⁸ գետի պատնեչի վրա:

— Միայն մի աչք է երևում,— նկատեց տիկին Գիյմետը,— մյուսի տեղը կոծի՞ծ է:

— Կոծի՞ծ չէ,— վրա բերեց տյար Ռոբեր Միստրիկոլը,— ձու է դա և պարունակում է սրան հար և նման մի ուրիշ դե, որն ունի մի ուրիշ փոքրիկ ձու, որը պարունակում է մի ուրիշ սատանա և այդպես շարունակաբար:

— Ինչի՞ց գիտեք այդ,— հարցրեց Գիյմետ լա-Մերեսը:

— Գիտեմ պարտ ու պատշաճ ձևով,— պատասխանեց նոտարապետը:

— Պարոն նոտարապետ,— հարցրեց Գոչերը,— ի՞նչ եք գուշակում դուք այս ընկեցիկ կոչեցյալ երեխայի առթիվ:

— Մեծագույն դժբախտություններ,— պատասխանեց Միստրիկոլը:

88. Դժոխքի գետ, որով ոչ թե ջուր, այլ կրակ էր հոսում (ըստ հունական դիցաբանության):

– Օ՛, Աստված իմ, – ասաց Հավաքվածներից մի պառավ կին, – իբր թե քիչ էր անցած տարվա սոսկալի ժանտախտը, սա էլ վրան, և դեռ ասում են, որ անպլիացիք պատրաստվում են իջնել Հարֆլոյի դաշտը:

– Գուցե և դրա պատճառով թագուհին չկարողանա սեպտեմբերին Փարիզ գալ, – նկատեց մի ուրիշ կին: – Առևտուրն արդեն շատ վատ է ընթանում:

– Ես կարծում եմ, – գոչեց ժեհաննա դը-լա-Տարմը, – ավելի լավ կլիներ Փարիզի ռամիկների համար, որ այս փոքրիկ վհուկին պառկեցնեին ոչ թե տախտակի, այլ ցախի խրձի վրա:

– Բոցավա՛ռ խրձի վրա, – ավելացրեց պառավը:

– Ավելի խոհեմ բան կլիներ, – ասաց Միստրիկուլը:

Մի քանի րոպե էր, ինչ երիտասարդ մի քահանա ունկնդրում էր միանձնուհիների դատողություններն ու նոտարագետի խրատները: Նրա դեմքը խիստ էր, ճակատը լայն, հայացքը՝ թափանցող: Նա լռիկ ճանապարհ բացեց բազմության մեջ, զննեց փոքրիկ վհուկին և ձեռքը պարզեց նրա վրա: Ճիշտ ժամանակն էր, որովհետև բոլոր բարեպաշտուհիներն արդեն շրթունքներն էին լիզում «բոցավառ խրձի» հեռանկարից:

– Ես որդեգրում եմ այս երեխային, – ասաց քահանան:

Եվ դնելով նրան իր սքեմի մեջ՝ տարավ: Ներկաները ապշած հայացքներով հետևեցին նրա հեռանալուն: Մեկ րոպե հետո նա անհայտացավ այդ ժամանակ եկեղեցուց վանքը տանող Կարմիր դռնով:

Առաջին զարմանքն անցնելուց հետո ժեհաննա դը-լա-Տարմը կուացավ լա-Գոտիերի ականջին.

– Ես ձեզ ասում էի, այնպես չէ՞, քո՛ւյր իմ, որ այդ երիտասարդ հոգևորականը՝ պարոն Կլոդ Ֆրուլոն, կախարդ է:

ԿԼՈՒ ՖՐՈԼՈ

Կլոդ Ֆրոլոն, իրոք, սովորական մարդ չէր:

Նա սերում էր այն միջին տեղը գրավող ընտանիքներից մեկից, որոնց վերջին դարի անպարկեշտ լեզվով՝ անխտիր անվանում էին բարձր քաղթենիություն կամ մանր ազնվականություն: Այս ընտանիքը Պակլե եղբայրներից ժառանգել էր Տիրշապ ավատը, որ ենթակա էր Փարիզի եպիսկոպոսին և ուրի քսանմեկ տները երկար դատավարությունների առարկա էին եղել եկեղեցական ատյանում, տասներեքերորդ դարում: Կլոդ Ֆրոլոն, որպես այդ ավատի տեր, մեկն էր այն հարյուր քառասունմեկ սենյորներից, որոնք ավատային տուրքի հավակնություն ունեին Փարիզում և նրա արվարձաններում, այնպես որ՝ նրա անունը, որպես այդպիսին, երկար ժամանակ արձանագրված է եղել տյար Ֆրանսուա լը Ռեին պատկանող Տարկանվիլ կալվածքի և Տուրի կանոնիկոսության միջև, Սեն-Մարտեն-դե-Շանում պահ տրված ցուցակներում: Կլոդ Ֆրոլոնի ծնողները նրան մանկությունից կանխորոշել էին հոգևորական սպասավորության: Սովորեցրել էին նրան լատիներեն կարդալ, վարժեցրել էին հայացքը խոնարհել և ցածր խոսել: Դեռ երեխա էր նա, երբ հայրը գիշերօթիկ տվեց նրան Տորչիի ճեմարանում, Համալսարանի քաղաքամասում: Ահա այդտեղ էլ մեծացել էր նա պատարագամատյան և բառգիրք սերտելով:

Իսկ այնպես, ի բնե տխուր տղա էր նա, ծանրաբարո, լուրջ: Պարապում էր եռանդագին և յուրացնում էր շուտ: Դասամիջոցներին բարձր ճիչեր չէր արձակում, քիչ էր խառնվում Ֆուլար փողոցի ժխորալի գինարբուքին, չէր իմանում, թե ինչ բան է *dare alapas et capillos laniare*⁸⁹, և ոչ մի ձևով չէր մասնակցել 1463 թվականի այն

89. Ապտակներ հասցնել և մազեր պոկել (լատ.):

ըմբոստութեանը, որ տարեգիրներն արձանագրում են այս ծանրա-
կշիռ վերնագրով. «Համալսարանի վեցերորդ խոռովութուն»: Հագ-
վադեպ էր պատահում, որ նա ծաղրի Մոնտեզյու դպրանոցի խեղճ
ճեմարանականներին՝ նրանց *carpette-ների*⁹⁰ համար, որից և առա-
ջացել էր նրանց մականունը, կամ Դորման ճեմարանի թոշակառու-
ներին՝ գագաթը կլոր ածիլելու և նրանց եռագույն՝ ծափ կապույտ և
մանիշակագույն վերնազգեստի համար – *azurini coloris et bruni*,
ինչպես ասում է Չորս թագի կարգինալի կոնգակը:

Բայց դրա փոխարեն Սեն-ժան-դը-Բովի փողոցի բոլոր մեծ ու
փոքր դպրոցների մշտական այցելուն էր: Առաջին աշակերտը, որին
Սեն-Պիեր-դը-Վալի արքան կանոնական իրավունքի դասախոսու-
թյունն սկսելու պահին նկատում էր միշտ իր ամբիոնի դեմուղեմը,
Սեն-Վանդրեթեզիլ դպրոցի հաստահեղույս սյունին փակչած Կլոդ
Ֆրոյուն էր՝ զինված ելջյուրե թանաքամանով, փետուրե գրիչը կրծե-
լիս, մաշված ծնկին դրած տետրում արագ-արագ գրելիս, իսկ ձմեռը՝
արտաշնչելով մատները տաքացնելիս:

Առաջին ունկնդիրը, որին եկեղեցական օրենսգրուծյան դոկտոր
պատվելի Միլ դ'Իլիեն տեսնում էր շնչակտուր եղած Շեֆ-Սեն-Դրնի
դպրոցի դռները բացվելուն վրա հասնելիս, Կլոդ Ֆրոյուն էր: Այնպես
որ, պատանի արեղան տասնվեց տարեկան հասակում կարող էր միս-
տիկական աստվածաբանության մեջ գլուխ դնել եկեղեցու որևէ հոր
հետ, կանոնական աստվածաբանության մեջ՝ եկեղեցական ժողովի
որևէ ներկայացուցչի հետ, իսկ սխոլաստիկ աստվածաբանության
մեջ՝ Սորբոնի որևէ դոկտորի հետ:

Աստվածաբանության հաշիվը վերջացնելուց հետո նա անձնատուր
եղավ եկեղեցական օրենսգրուծյանը: «Մայր որոշումներ»-ից անցավ
«Կառլոս Մեծի Հրովարտականը»-ին, և գիտության ծարավից մղված՝
հաջորդաբար լափեց Հիփսալի եպիսկոպոս Թեոդորի, Վորմսի եպիսկո-
պոս Բուլարի, Շարտրի եպիսկոպոս Իվի Հրովարտակ-կոնդակները.

90. Աքեմ, երկար պարեգոտ (հին ֆր.):

ապա Կառլոս Մեծի հրովարտականներին հաջորդած՝ Գրատիանոսի «Պապական հրովարտականների ժողովածուն», ապա Գրիգոր IX-ի ժողովածուն, հետո էլ՝ Հոնորիոս III-ի *Super specula*-ն⁹¹: Նրա համար պարզ ու մեկին դարձավ քաղաքացիական և կանոնական իրավունքների միջև մղված պայքարի ու աշխատանքի այն երկարատև ու անհանգիստ ժամանակաշրջանը միջնադարյան քառսի մեջ, որ սկսել էր Թեոդոր եպիսկոպոսը 618 թվականին և վերջացրել էր Գրիգոր պապը՝ 1227 թվականին:

Եկեղեցական օրենսդրությունը մարսելուց հետո, նա նետվեց բժշկության և ազատ արվեստների վրա: Ուսումնասիրեց բուժիչ խոտերի, ապա սպեղանիների գիտությունը, դարձավ գիտակ անձ տենդի ու ջերմի, ճմլվածքների ու ջարդվածքների, վերքերի ու թարախոտ պալարների հարցում: Ժակ դ'Էպարսը կարող էր ընդունել նրան որպես ֆիզիկոս բժիշկ, Ռիչար Հելենը՝ վիրահատ բժիշկ: Նա հաջորդաբար անցավ աղատ արվեստների բոլոր աստիճանները՝ լիցենզիետ, մագիստրոս և դոկտոր: Ուսումնասիրեց լատին, հույն և եբրայական լեզուները՝ եռյակ սրբարանը, ուր շատ քչերն էին խիզախում այն ժամանակ մտնել: Գիտություն ձեռք բերելու և ամբարելու իսկական տենդով էր նա բռնված: Տասնութ տարեկան հասակում չորս ֆակուլտետներն էլ ավարտել էր: Այդ երիտասարդին թվում էր, թե կյանքը միայն մեկ նպատակ ունի՝ իմանալ:

Այդ ժամանակաշրջանումն էր ահա, որ 1466 թվականի սաստիկ ամառն առաջացրեց այն մեծ ժանտախտը, որ ավելի քան քառասուն հազար մարդ տարավ Փարիզի դերկոմսության շրջանից և, իմիջիայլոց, ասում է ժան դը-Տրուա տարեգիրը, «արքայի աստղագուշակ տյար Արնուին՝ այր հույժ առաքինի, իմաստուն ու զվարճախոս»: Համալսարանի քաղաքամասում լուր տարածվեց, որ հիվանդությունը առանձնապես մեծ ավերածություն է կատարել Տիրշապ վաղոցում,

91. «Ի նմանություն» (լատ.): Պապական կոնդակները կոչվում են իրենց առաջին բառերով:

որտեղ, իրենց ավատական կալվածքում, ապրում էին Կլոդի ծնողները: Երիտասարդ ճեմարանականը խիստ տաղնապահար վազեց Հայրական տունը: Երբ ներս մտավ, Հայրն ու մայրը վախճանվել էին նախորդ օրը: Կենդանի էր մնացել փոքր, խանձարուրով փաթաթված եղբայրը, որ անտիրական ճչում էր սրորոցում: Ամբողջ ընտանիքից միայն նա էր մնացել: Երիտասարդը զրկեց մանկանը և մտածկոտ դուրս եկավ: Մինչ այդ, նա ապրել էր միայն գիտություն մեջ, իսկ այժմ սկսում էր ապրել կյանքում:

Այս դժբախտությունը ճգնաժամ առաջացրեց Կլոդի կյանքի մեջ: Տասնինը տարեկանում որբանալով ու դառնալով ընտանիքի մեծը՝ դաժանորեն զգաց, որ դպրոցական երազանքներից կանչվում է դեպի աշխարհի իրականությունը: Եվ այդ ժամանակ կարեկցանքից մղված՝ սիրով ու անձնփիրություն՝ Համակվեց այդ երեխայի՝ իր եղբոր Հանդեպ: Տարօրինակ ու սրտառուչ բան էր այդ մարդկային սերը նրա Համար, որ մինչ այդ միմիայն գլխեր էր սիրել:

Այդ Համակրանքը զարգանալով՝ Հասավ արտասովոր աստիճանի. այդ անաղարտ հոգու մեջ դա Համարյա թե դարձավ առաջին սեր: Մանկությունից անջատված լինելով իր ծնողներից, որոնց հազիվ էր ճանաչել, թաղված և կարծես թե պաշարված իր գրքերի մեջ, ամենից առաջ ուսումնասիրելու և սովորելու ծարավ, մինչ այդ բացառելու ուշադիր իր մտքին, որը խորանում էր գիտություն՝ ուշադիր իր երեակայությունը, որը ճոխանում էր գրքերով, խեղճ ճեմարանականը դեռ ժամանակ չէր ունեցել զգալու իր սրտի տեղը: Այդ կրտսեր եղբայրը, որ ոչ Հայր ուներ, ոչ մայր, այդ փոքրիկ մանկիկը, որ երկնքից Հանկարծակի ընկնում էր նրա թևերի վրա, նոր մարդ դարձրեց նրան: Նա տեսավ, որ Սորբոնի մտազննություններից և Հոմերոսի բանաստեղծություններից բացի, աշխարհում ուրիշ բան էլ կա, որ մարդը Համակրությունների կարիք ունի, որ կյանքն, առանց քնքանքի ու սիրո, ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ չոր, ճղճղան ու ճոնչացող մեխանիզմ: Միայն թե նա երեակայեց (որովհետև այն տարիքում էր,

երբ պատրանքները դեռ պատրանքներով են փոխարինվում), որ արե-
նակցական և ընտանեկան համակրանքները միակ անհրաժեշտն են,
և սիրո արժանի փոքր եղբայրը բավական է իր ամբողջ գոյությունը
լցնելու համար:

Այսպես ահա նա անձնատուր եղավ իր փոքրիկ ժեհանի սիրուն՝
արդեն խոր, տաքայրյուն ու կենտրոնացած բնավորության ավյունով:
Այդ սիրուն, խարտյաչ, վարդագույն ու գանգրահեր, անօգնական ու
փխրուն էակը, այդ որբը, որ այլ հենարան չուներ, բացի մի ուրիշ որ-
բից, հուզում էր նրան մինչև հոգու խորքը: Եվ որովհետև ծանրա-
խոհ մտածող էր, սկսեց խորհրդածել ժեհանի մասին անսահման
գթասրտությամբ: Նա սկսեց մտահոգվել նրանով ու հոգ տանել,
ինչպես խիստ դյուրբեկ և թանկարժեք իրի: Երեխայի համար նա
դարձավ ավելի, քան եղբայր, եղավ նրա մայրը:

Փոքրիկ ժեհանը կորցրել էր իր մորը, որի կաթով էր դեռ սնվում,
ուստի և Կոզյր ստնտուրի հսնձնեց նրան: Բացի Տիրչապի սովատից,
նա ժառանգել էր հորից նաև Մուլենն ավատը, որ ենթակա էր ժան-
տիյիի քառակուսի աշտարակին. դա հողմաղացի էր Վինչեստր (Բի-
սեստր) դղյակի մոտակա բլրի վրա: Հողմաղացի տիրոջ կինն ուներ
կրծքի մի սիրուն երեխա և Համալսարանից հեռու չէր: Կոզն էլ
անձամբ նրան տարավ հանձնեց իր փոքրիկ ժեհանին:

Իրանից հետո զգալով, որ քաշելու լուծ ունի, կյանքը խիստ լրջո-
րեն ընդունեց: Փոքր եղբոր մասին մտածելը ոչ միայն լցրեց նրա դա-
սամիջոցը, այլև դարձավ նրա ուսումնառության նպատակը: Եվ որո-
չեց ամբողջովին նվիրվել այնպիսի ապագայի, որի համար պատասխա-
նատու կլինեիր Աստու առաջ, և երբեք այլ ամուսին, այլ երեխա
չունենալ, բացի իր եղբոր երջանկությունից և բախտավորությունից:
Հետևաբար, ավելի քան երբևէ, կապվեց իր հոգևորական կոչմանը:
Նրա արժանիքները, գիտությունը, Փարիզի եպիսկոպոսի անմիջական
վասալը լինելու հանգամանքը լայնորեն բաց էին անում եկեղեցու
դռները նրա առաջ: Քսան տարեկան հասակում, Վատիկանի Հատուկ

թուլլտվությամբ, նա ձեռնադրվեց քահանա և, որպես Աստվածամոր տաճարի ամենաերիտասարդ վանահայր, սպասսվորուժ էր այն խորանում, որը պատարագը ուշ ժամի մատուցելու պատճառով կոչվում է *altare pigrorum*⁹²։

Այդտեղ է՛լ ափելի, քան երբևիցե խորասուզված իր սիրելի գրքերի մեջ, որոնցից կտրվում էր միայն մեկ ժամով, որպեսզի վազեր Մուլեն կալվածքը, նա կարողացավ իր տարիքի համար այնքան հաղվադեպ գիտությամբ ու խստամբեր կյանքով վաստակել մենաստանի հարգանքն ու հիացմունքը։ Այդտեղից՝ մենաստանից էլ նրա գիտնականի հռչակը տարածվեց ժողովրդի մեջ, որտեղ, ինչպես հաճախ էր պատահում այդ դարաշրջանում, մի քիչ վերափոխվելով՝ դարձել էր կոխարդի հռչակ։ Եվ ահա Կանաչ կիրակիի օրը, երբ նա վերադառնում էր ծուլների համար պատարագ մատուցելուց իրենց խորանում, որը երգեցիկ դասի դռան մոտ էր գտնվում, տաճարի կենտրոնական նավի աջ կողմում, սուրբ կույսի պատկերի առաջ, — նրա ուշագրուծյունը գրավեց ընկեցիկ երեխաների մահճակի շուրջը ծղրտացող պառավ կանանց խումբը։

Այդ ժամանակ էլ նա մոտեցավ այնքան ատելի դարձած և սպառնալիքի տակ գտնվող դժբախտ, փոքրիկ արարածին։ Նրա տագնապալի վիճակը, այլանդակուծյունը, լքված լինելը, իր փոքր եղբորը հիշելը, ապա այն հրեշապատկերը, որ հանկարծ համակեց նրա միտքը — եթե ինքը մեռներ, ապա իր սիրելի պստիկ ժեհանն էլ կարող էր անտեր-անտիրական նետվել ընկեցիկ երեխաների տախտակի վրա. — այս ամենը միանգամից անցավ նրա մտքով, մեծ կարեկցանք առաջացրեց նրա մեջ, և նա վերցրեց-տարավ մանկանը։

Երբ երեխային տոպրակից դուրս հանեց, տեսավ, որ, արգարև, խիստ այլանդակն է նա։ Խեղճ փոքրիկ դուռ կոճիժ ուներ ձախ աչքի վրա, գլուխը մտած էր ուսերի մեջ, ողնաշարը աղեղնաձև էր, կրծոսկրը՝ դուրս ցցված, սրունքները՝ ծուռ։ Սակայն կենսունակ էր

92. Ծուլների խորան (լատ.)։

թվում նա, ու թիւ անկարելի էր իմանալ, թե ինչ լեզվով է թոթովում, այնուամենայնիվ. նրա ճիշդ որոշ ուժի և առողջության նշան էր: Կլոդի կարեկցանքն աճեց այդ տգեղությունից, նա սրտում ուխտեց մեծացնել այդ երևիային ի սեր իր եղբոր, որպեսզի ապագայում ինչպիսի մեղանշումներ էլ որ կատարի փոքրիկ ժեհանը, գոնե ունենա իր համար արված այս գթասրտություն-չքմեղանքը: Դա մի տեսակ բարի գործերի ավանդադրում էր իր փոքր եղբոր անվամբ, բարի արարքների գանձանակ, որ ուղում էր նախօրոք լցնել նրա համար, որպեսզի պատանի չարածճին կարիքի դեպքում պետք ունենա այդ դրամին՝ միակր, որ ընդունվում է իրրև վճար դրախտ մտնելիս:

Նա մկրտեց իր որդեգրած երեխային և անունը դրեց Քվազիմոդոն⁹³, գուցե նշելու համար այն օրը, երբ գտել էր նրան, գուցե և ցանկանալով այդ անունով հատկանշել, թե որքա՛ն անկատար էր այդ ողորմելի արարածը, որքա՛ն թերի էր նա ուրվագծված: Արդարև, միականի, սապատավոր, ծուռոտն Քվազիմոդոն ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մոտավորապես մարդ:

III

IMMANIS PECORIS CUSTOS, IMMANIOR IPSE⁹⁴

1482 թվականին Քվազիմոդոն մեծացել էր արդեն: Մի քանի տարի էր աճա, որ նա դարձել էր Աստվածամոր տաճարի ժամհարը՝ իր հոգեհայր Կլոդ Ֆրոլոյի շնորհիվ, որը ժողայի սարկավագապետ էր դարձել իր սյուզերենն (գերիշխան) Լուի դը-Բոմոնի շնորհիվ, սա

93. Քվազիմոդոն է կոչվում Զատկին Հաջորդող առաջին կիրակին. ըստ Հայ եկեղեցու կանոն կամ նոր կիրակի: Քվազիմոդոն լատիներեն նշանակում է նաև մոտավորապես:

94. Ամեհի հոսի հովիվը հովվոդներից ավելի ամեհի է (լատ.):

էլ 1472 թվականին, Գիյոմ Շարտիեի մահվանից հետո, դարձել էր Փարիզի եպիսկոպոս՝ շնորհիվ ուղարմությամբ սուտուծո Լյուդուվիկոս XI արքայի սահրիւն և Շարտիեի հովանավոր Օլիվիե լը-Դենի:

Այսպիսով, Քվադրիմոդոն Աստվածամոր տաճարի ժամհարն էր:

Ժամանակի ընթացքում ստեղծվել էր ժամհարին եկեղեցուն միացնող ինչ-որ մտերիմ կապ: Իր անհայտ ծնունդի և այլանդակ կաղմվածքի կրկնակի ճակատագրականությամբ սշխարհից կտրված, մանկությունից այդ երկու անհաղթահարելի շրջանակների միջ բանտարկված դժբախտ արարածը վարժվել էր ոչինչ չտեսնել այս աշխարհում եկեղեցու պատերից այն կողմը, որսնք ապաստան էին տվել նրան իրենց ստվերի տակ: Նրա մեծանալուն ու զարգանալուն գուզրնթաց՝ Աստվածամոր տաճարը հաջորդաբար եղել էր նրա համար հավիթ, բույն, տուն, հայրենիք, տիեզերք:

Եվ կուսկածից դուրս է, որ մի տեսակ խորհրդավոր և վաղեմի ներդաշնակութուն գոյութուն ունիր այդ էակի և այդ հուշարձանի միջև: Երբ դեռ բոլորովին փոքր հասակում նա ծուռուճուռ և ոստյուններով քարչ էր գալիս նրա խավար կամարակաղների տակ իր մարդկային տեսքով ու անասունի անդամներով, թվում էր, թե բնական սողուն է այդ խոնավ ու մոայլ սալահատակի վրա, որտեղ ռոմանական խոյակների ստվերը այնքան արտառոց ձևեր էր գծում:

Ավելի ուշ, երբ նա առաջին անգամ մեքենայաբար կառչեց աշտարակների պարանին, կախվեց դրանից, որից զանգերը ղողանջեցին, նրա հոգեհայր Կլոդը այն տպավորութունն ստացավ, թե մանկան լեզուն բացվեց և սկսեց խոսել:

Այսպես ահա քիչ-քիչ, բայց շարունակաբար զարգանալով մայր եկեղեցու հովանու տակ, այդտեղ ապրելով, այդտեղ էլ քնելով, այդտեղից գրեթե երբեք դուրս չգալով, ամեն բույն ենթարկվելով նրա խորհրդավոր ճնշմանը՝ ի վերջո նմանվեց նրան, զրվագվեց նրան, այսպես ասած՝ դարձավ նրա բաղկացուցիչ մասը: Քվադրիմոդոյի ցցուն անկյունները մտնում-ագուցվում էին (թող ներվի մեր այս

Համեմատությունը) Հուշարձանի ներս ընկնող անկյունների մեջ, և թվում էր, թե նա ոչ միայն դրա բնակիչն է, այլև բնական պարունակությունը: Կարելի է ասել նաև, որ նա Համարյա թե ընդունել էր նրա ձևը, ինչպես խխունջն է ընդունում իր խեցու ձևը: Դա նրա բնակարանն էր, նրա որջը, նրա կճեպը: Ծեր տաճարի և նրա միջև այնքան բնագրական ու խոր համակրանք կար, այնքան մազնիսական ձգողականություն և այնքան նյութական ձգողականություն, որ որոշ չափով նա կպել էր դրան, ինչպես կրիան՝ իր պատյանին: Խորդուբորդ մայր և կնիզիցին նրա խեցեպատյանն էր:

Ավելորդ է նախազգուշացնել ընթերցողին, որ նա տառացի կերպով չընդունի այն Համեմատությունները, որ մենք ստիպված ենք գործածել այստեղ՝ արտահայտելու Համար մարդու և Հուշարձանի այս բացառիկ, համաչափ, անմիջական ու գրեթե համանյութ գույգի միացումը: Նմանապես ավելորդ է ասել, թե ինչ աստիճան ընտելացել էր Քվագիմոդոն ամբողջ տաճարին՝ այդքան երկար ու մտերիմ համակեցությամբ: Այդ կացարանը հարմար էր նրան, չկար որևէ խորություն, ուր Քվագիմոդոն թափանցած չլիներ, ոչ մի բարձրություն, որ մաղլցած չլիներ: Հաճախ էր պատահել, որ մաղլցի տաճարի բազմաթիվ բարձրություններ ունեցող ճակատը՝ օգտվելով միայն քանդակների խորդուբորդություններից: Աշտարակները, որոնց արտաքին մակերեսի վրա հաճախ էին տեսել նրան սեպածե պատն ի վեր սողոսկող մոզեսի պես մաղլցելիս, այնքան բարձր, այնքան սպառնալի ու ահարկու այդ երկու երկվորյակ հսկաները ոչ գլխապտույտ էին պատճառում նրան, ոչ սարսափ, ոչ էլ սասանեցնող ցնցում: Տեսնելով, որ այդ աշտարակները այնքան հեզ են նրա ձևերի տակ, այնքան հեշտ մաղլցելի, կարող էիր կարծել, որ Քվագիմոդոն ընտելացրել է դրանց: Վիթխարի տաճարի վիհերի միջև ցատկուտելով, մաղլցելով ու խայտալով՝ նա որոշ չափով դարձել էր կապիկ ու քարայծ, ինչպես Կալարբրիայի⁹⁵ երեխաներն են քայլելուց

95. Նահանգ Իտալիայի հարավային ծայրամասում:

առաջ լողալ սովորում և ամենամատաղ տարիքից ծովի հետ են խաղում: Բացի դրանից, ոչ միայն նրա մարմինն էր կարծես թե ձևավորված ըստ մայր եկեղեցու, այլ նաև՝ հոգին: Ի՞նչ վիճակի մեջ էր նրա հոգին, ի՞նչ ծալքեր ուներ, ի՞նչ ձև էր ընդունել այդ հանգուցավոր ծրարի տակ, այդ վայրենի կյանքում: Դժվար էր որոշել: Քվազիմոդոն ծնվել էր միականի, սապատսովոր, կաղ: Մեծագույն դժվարություններ ու համբերություններ էր կրող Ֆրոլոն կարողացել խոսել սովորեցնել նրան: Սակայն խեղճ ընկեցիկը կարծես չար աստղի տակ էր ծնվել, տասնչորս տարեկան հասակում դառնալով Աստվածամոր տաճարի ժամհարը՝ ենթարկվեց մի նոր դժբախտության, որը լրացրեց նրա այլանդակությունը. գանգերը պայթեցրին նրա ականջների թմբուկները, և նա խլացավ: Միակ դուռը, որ բնությունը լայն բացած էր թողել աշխարհի առաջ, հանկարծ ու ընդմիջտ փակվեց: Եվ փակվելով՝ խափանեց ուրախության ու լույսի միակ ճառագայթը, որ դեռ թափանցում էր Քվազիմոդոյի հոգու մեջ: Եվ նրա հոգին թաղվեց խոր խավարի մեջ: Թշվառ արարածի մեյամաղձությունը դարձավ անբուժելի ու կատարյալ, ինչպես նրա այլանդակությունն էր: Ավելացնենք նաև, որ այդ խլությունը որոշ չափով համրացրեց նրան, որովհետև ուրիշներին ծիծաղելու տեղիք չստալու համար, իր խլանալն զգալուց հետո, հաստատապես որոշեց լուռ մնալ. և խզում էր դա միայն այն ժամանակ, երբ մենակ էր: Նա կամովին կապեց այդ լեզուն, որ կրող Ֆրոլոն այնքան նեղություն քաշելուց հետո էր միայն բաց արել: Ահա այդ էր պատճառը, որ երբ անհրաժեշտությունն ստիպում էր խոսել, նրա լեզուն ընդարմացած էր լինում, անճկուն, ինչպես այն դուռը, որի ծխնինները ժանգոտվել են:

Եթե մենք հիմա փորձենք այդ հաստ ու կարծր կիղևի միջով թափանցել-հասնել Քվազիմոդոյի հոգուն, եթե կարողանայինք պեղել այդ վատ կառուցված կազմվածքի խորքերը, եթե մեզ հնարավորություն տրված լիներ ջահի լույսով դիտել այդ անթափանցիկ օրգանների ետևը, հետազոտել այդ մթամած էակի խավար ներքինը,

լուսավորել նրա մութ անկյունները, անհեթեթ փակուղիները և հանկարծ ուժեղ լույս նետել այդ քարայրի խորքում շղթայված հոգու վրա, ապա, անկասկած, մենք այդ դժբախտ հոգին կգտնեինք խղճաբի, ծյուրած ու ծռմուված վիճակում, ինչպես Վենետիկի Կապարածածկ բանտի կայանավորները, որոնք ծերանում են խիստ ցած ու կարճ քարե արկղի մեջ երկտակ ծալված:

Կասկած չկա, որ ոչին ծյուրում է անկատար մարմնի մեջ: Քվաղիմոգոն հաղիվ էր գգում, որ իր ներսում կուրորեն շարժվում է իր պատկերին հար և նման հոգին: Առարկաներից ստացած նրա տպավորութունները, մաքին հասնելուց առաջ, ենթարկվում էին զգալի բեկման: Նրա ուղեղը առանձնահատուկ միջավայր էր, այդտեղ մտնող բոլոր մտքերը դուրս էին գալիս բոլորովին աղավաղված: Այդ բեկմանը ենթարկված մտածողութունը, բնականաբար, անկանոն էր ու խտտոր:

Դրանից էլ առաջանում էին տեսողական հազարավոր պատրանքներ, գատողության հազարավոր մոլորումներ, հազարավոր շեղումներ, որոնց մեջ խարխափում էր նրա միաքը՝ մերթ խենթ, մերթ ապուշ:

Այդ չարաղետ մտավիճակի առաջին արդյունքն այն էր, որ նա հստակ հայացք չէր կարող նետել իրերի վրա: Նա համարյա թե ոչ մի անմիջական ըմբռնում չէր ընկալում դրանցից: Արտաքին աշխարհը շատ ավելի հեռու էր թվում նրան, քան թե մեզ:

Նրա դժբախտության երկրորդ արդյունքն այն էր, որ նա չարացավ: Իրոք որ նա չար էր, որովհետև վայրենի էր, իսկ վայրենի էր նրա համար, որ տպեղ էր: Նրա խառնվածքի մեջ տրամաբանութուն կար, ինչպես կա մերի մեջ:

Այնքան արտակարգ զարգացած նրա ուժը նմանապես նպաստում էր չար լինելուն: *Malus puer robustus*⁹⁶, — ասում է Հոբսը:

Բայց և այնպես, արդարության դեմ չմեղանչելու համար ասենք, որ չարութունը գուցե և բնածին չէր նրան: Մարդկանց մեջ

կատարած առաջին իսկ քայլերից զգացել, հետո էլ տեսել էր, որ անպատվում են իրեն, նշավակում ու վանում: Մարդկային խոսքը նրա համար միշտ էլ ծաղր էր կամ անեծք: Մեծանալով՝ միայն ատելություն էր գտել իր շուրջը: Եվ ընկալել էր դա: Նա գրավել էր ընդհանուր չարությունը: Եվ վերցրել էր այն զենքը, որով վիրավորել էին իրեն:

Այդ բուրբից հետո նա ցավով էր միայն իր դեմքը դարձնում զեպի մարդիկ: Բավականանում էր միայն տաճարով, որտեղ մտնարե շատ մարդիկ կային՝ թագավորներ, սրբեր, եպիսկոպոսներ, որոնք գոնե չէին քրքջում նրա երեսին և նայում էին նրան խաղաղ ու բարյացակամ հայացքով: Մյուս հրեշների ու դեերի արձանները ատելություն չէին տաժում նրա՝ Քվազիմոզոյի հանդեպ, քանի որ ինքն էլ շատ էր նման նրանց: Նրանք ավելի շուտ ծաղրում էին մյուս մարդկանց: Սրբերը Քվազիմոզոյի բարեկամներն էին և որհնում էին նրան, հրեշներն էլ նրա բարեկամներն էին և պահպանում էին նրան: Ուստի և երկարատև զեղումներ էր ունենում նրանց հետ: Որևէ արձանի առաջ պզգած՝ երբեմն ժամերով խոսում էր միայնակ նրա հետ: Եթե մեկը ներս մտներ, նա փախչում էր սերինագ երգելիս հանկարծակիի բերված սիրահարի պես:

Եվ մայր եկեղեցին ոչ միայն նրա համար հասարակություն էր, այլև տիեզերք, այլև բովանդակ բնությունը: Նա պատին հենված այլ ծառաշար չէր երազում, բացի մշտավիթիթ գունազարդ ապակափեղկերից, այլ սաղարթաստվեր, բացի այն քարեղեն տերևափնջերից, որ փթթում ու թռչնիկներով բեռնավորվում են սաքսոնյան խոյակների թավուտի մեջ, այլ լեռներ, բացի եկեղեցու վիթխարի աշտարակներից, այլ օվկիանոս, բացի դրանց ստորոտում ժխոր արձակող Փարիզից:

Այն, ինչ նա ամենից ավելի էր սիրում մայրենի կոթողի մեջ, ինչ զարթեցնում էր նրա հոգին և բանալ էր տալիս նրա խղճուկ թևերը, որ այնքան խղճալի ձևով ծալած էր պահում տաճարն իր քարայրում, ինչ նրան երբեմն երջանկացնում էր, զանգերն էին: Քվազիմոզոն

սիրում էր այդ զանգերը, շոյում էր, խոսում Հետները և Հասկանում նրանց: Ակսած եկեղեցու խաչաթևի վրա բարձրացող սրածայր գմբեթի փոքր զանգափնջից մինչև ավագ դռան մեծ զանգը՝ բոլորն էլ քնքշագին սիրում էր: Խաչաթևի զանգակատունն ու երկու աշտարակները նրա Համար ասես երեք խոշոր վանդակ լինեին, որոնց թռչունները, իր ձեռքով արթնացած, միայն իր Համար էին երգում: Բայց և այնպես, այդ զանգերն էլ խլացրել էին նրան, սակայն մայրերը Հաճախ ամենից ավելի այն զավակին են սիրում, որն ամենից ավելի է տառապեցրել իրենց:

Ծիշտ է նաև, որ դրանց ձայնը միակն էր, որ նա դեռ կարողանում էր լսել: Այդ իմաստով՝ ամենից ավելի մեծ զանգն էր սիրում: Դրան էր գերադասում այդ սղմկարար աղջիկների ընտանիքից, որոնք խլրտում էին նրա շուրջը տոնական օրերին: Այդ խոշոր զանգը կոչվում էր Մարիամ. դա միակն էր Հարավային աշտարակում իր քրոջ՝ Ժակլինի հետ, որ ավելի փոքրահասակ զանգ էր և ավելի փոքր վանդակի մեջ էր արգելափակված՝ առաջինի կողքին: Այդ մեկը Ժակլին էր կոչվում Ժակ Մոնտեգյուի կնոջ անունով, որովհետև Ժակն էր նվիրել եկեղեցուն: Բայց դա չէր խանգարել, որ Ժակը հետո երևա Մոնֆոկոնում, առանց գլխի: Երկրորդ աշտարակում կար ուրիշ վեց զանգ և վերջապես՝ վեց ուրիշ փոքրն էլ բնակվում էին խաչաթևի զանգակատանը՝ փայտե կոչնակի հետ, որը հնչեցնում էին միայն ավագ հինգշաբթի, միջօրեից հետո, մինչև Զատիկի առավոտյան նախօրյակը: Այսպիսով, Քվադրիմոդոն տասնհինգ զանգ ուներ իր կանանոցում, սակայն նախասիրյալը խոշոր Մարիամն էր:

Հեշտ չէ պատկերացնել նրա հրճականքը մեծ ղողանջի օրերին: Այն բոլորին, երբ ավագ սարկավագը արձակում էր նրան ու ասում՝ գնացե՛ք, նա զանգակատան պտուտակաձև սանդուղքն ավելի արագ էր բարձրանում, քան մի ուրիշը կիջներ: Շնչակտուր մտնում էր նա մեծ զանգի օդային սենյակը, մի պահ զննում էր նրան սիրով ու ինքնամփոփ, ապա կամացուկ խոսքն ուղղում էր նրան, ձեռքով

փաղաքչում, ինչպես երկար ճանապարհ կտրելու պատրաստ լավ ձիուն: Խղճում էր նրան այն նեղության համար, որ կրելու էր շուտով: Այդ առաջին փաղաքչանքներից հետո ձայն էր տալիս աշտարակի ստորին հարկում գտնվող իր օգնականներին՝ սկսել: Սրանք կախվում էին պարաններից, պտուտանիվը ճռնչում էր և մետաղե հսկայական թաղարը դանդաղ շարժվում: Քվազիմոզոն հայացքով հետևում էր դրանք և նրա սիրտը տրոփում էր:

Ջանգի լեզվակը առաջին անգամ թուջե կողերին զարնվելուց ցնցվում էր այն փայտակերտը, որի վրա հաստատված էր: Քվազիմոզոն էլ թրթռում էր զանգի հետ:— Վա՛յ,— գոչում էր նա խելահեղորեն ծիծաղելով: Այդ միջոցին գլխավոր զանգի շարժումն արագանում էր և որքան ավելանում էր նրա գծած անկյան բացվածքը, այնքան ավելի լայն, ֆոսֆորափայլ ու բոցաշող էր դառնում Քվազիմոզոյի աչքը:

Վերջապես սկսվում էր մեծ զանգահարությունը, ցնցվում էր ամբողջ աշտարակը, փայտակերտները, արճճե թիթեղները, սրբատաշ քարերը՝ ամեն ինչ ճռնչում էր միանգամից, սկսած հիմքի ցցերից մինչև ծածկի անկյունները գարդարող երեքնուկաձև զարդերը: Այն ժամանակ Քվազիմոզոյի եռալը հասնում էր սաստիկ փրփրակալման, նա վազում էր այս ու այն կողմ, ոտից գլուխ զողզողում աշտարակի հետ: Շղթայագերձ ու մոլեգնած զանդը իր բրոնզե երախն էր փոխն ի փոխ դարձնում դեպի աշտարակի մերթ այս, մերթ այն պատի բացվածքը, որտեղից դուրս էր ժայթքում այն փոթորկային շունչը, որ լսում էին չորս լիոյից: Քվազիմոզոն կանգնում էր այդ բաց երախի առաջ և ըստ զանգի երթ ու դարձին՝ պազում էր, վեր կենում, շնչում այդ տապալող հեքը, դիտում՝ մերթ իրենից երկու հարյուր ոտնաչափ ցած գտնվող խոր հրապարակն այնտեղ վխտացող բազմությամբ, մերթ էլ՝ պղնձե հսկայական լեզվակը, որ վայրկյան առ վայրկյան գալիս էր ոռնալու նրա ականջին: Միայն դա էր լսում նա, միայն այդ զնգոցն էր, որ նրա համար խախտում էր տիեզերական

յոությունը: Այդտեղ էր նա հրճվում, ինչպես թռչունն արևի տակ: Եվ հանկարծ գանգի խելահեղությունը վարակում էր նրան, հայացքը դառնում էր արտասովոր, սպասում էր նրա մոտենալուն, ինչպես սարգն է սպասում ճանճին, և ընդոստ ու խելակորույս նետվում էր նրա վրա: Եվ ահա կախված վիճի վրա, գանգի ահեղ ճոճումից տարուրերվելով՝ Քվազիմոզոն բռնում էր հրեշի ականջ-կանթերը, ծնկներով սեղմ գրկում նրան, գույգ կրունկներով խթանում և ամբողջ բախումով ու իր մարմնի ամբողջ ծանրությամբ կրկնապատկում զույանջի մոլեգնությունը:

Այդ միջոցին ցնցվում էր աշտարակը, իսկ Քվազիմոզոն գոռում էր ու կրճտում աստամները, նրա շեկ մազերը փշաքաղվում էին, կուրծքը գայրնույի փուքսի հեք էր արձակում, աչքը բուցեր էր ժայթքում, և հրեշալիսը գանգը շնչակտուր վրնջում էր նրա տակ: Եվ այն ժամանակ էլ ո՛չ Աստվածամոր տաճարի մայր գանգ կար, ո՛չ էլ Քվազիմոզոն. այլ կար երազապատկեր, հողմապտույտ, մրրիկ, աղմուկին հեծած գլխապտույտ, սուրացող գափակին հեծած ոգի, մի տարօրինակ կենտուրոս՝՝ կեսը մարդ, կեսը գանգ, մի տեսակ զարհուրելի Աստուֆ՝, որ սյանում է կենդանի, բրնձեղ, թեկավոր հրաշք-ձիու վրա:

Այդ տարօրինակ էակի ներկայությունը ամբողջ մայր եկեղեցու մեջ պտտեցնում էր կյանքի ինչ-որ շունչ: Թվում էր, թե նրանից հառնում է (համենայն դեպս, այդպես էին ասում ամբոխի հարածուն սնահավատությունները) ինչ-որ խորհրդավոր գոյորջի, շունչ տալիս Աստվածամոր տաճարի բոլոր քարերին և տրոփում հինավուրց եկեղեցու խոր ընդերքները: Բավական էր, որ իմանային, թե այդտեղ է նա, որպեսզի

97. Ըստ Հունական՝ դիցաբանության՝ վայրենի մարդկանց մի ցեղ էր դա Թեսսալիայում: Պիրթոս արքայի հարսանիքին ասպատակելու եկան և կատապի կովից հետո բնաջնջվեցին: Հեռագայում կենտուրոս կոչվեցին կես մարդ, կես ձի երևակայական էակները:

98. Անգլիական առասպելական իշխան, հայտնի է իր թուլջուհուց նվեր ստուգած իր դալարափողով, որի սուր, ծակող ու ահավոր ձայնին ոչ մի մահկանայու չէր կարող դիմանալ:

Հավատասյին, թե տեսնում են վերնաարահների ու ավազ դռների Հա-
 ցարավոր արձանների շարժվելը: Եվ ճիշտ որ. մայր եկեղեցին կարծես
 թե մի Հլու-Հնազանդ արարած լիներ նրա ձևաքի տակ. նրա կամքին
 էր սպասում իր Հաստ ձայնը բարձրացնելու Համար, դյուխված ու
 լցված էր Քվազիմոդոյով, ինչպես ընտանի ոգով: Կարծես թե նա
 շունչ էր տալիս վիթխարի Հուշարձանին: Արդարև, այդտեղ էլ նա,
 կարծես թե բաղմապատկվելով՝ լինում էր տաճարի բոլոր կետերում:
 Երբեմն մարդիկ սարսափով էին որևէ աշտարակի ամենարարձր կե-
 տում նշմարում մի արտառոց թզուկի, որ չորեքթաթ մազլցում, օձա-
 գալար սողում էր ու վեր բարձրանում, դրսից իջնում էր անդունդի
 վրա, ելուստից ելուստ ցատկում ու փոփոխում-պեղում որևէ քան-
 դակակերտ գորգոնայի⁹⁹ ներսը. Քվազիմոդոն էր դա, որ քանդում-
 ավերում էր ազոալիների բույնը: Երբեմն էլ եկեղեցու որևէ խավար
 անկյունում մարդիկ բախվում էին մի տեսակ կենդանի, պղպոճ ու
 խոժոռագեմ քիմերայի. Քվազիմոդոն էր դա, որ միտք էր անում: Եր-
 բեմն էլ որևէ մի զանգի տակ նշմարում էին մի Հսկայական գյուխ և
 այլանդակ անդամների ինչ-որ կապոց՝ պարանի ծայրից մոլեկոնորին
 ճոճվելիս. Քվազիմոդոն էր, որ հիկսոց էի կամ Հրեշտակ տյառնի ժա-
 մերգության զանգն էր Հնչեցնում: Գիշերը Հաճախ տեսնում էին, թե
 ինչպես զզվելի մի արարած թափառում է աշտարակները պսակող և
 խորանի տանիքի շրջապատը ելերող ժանյակի նման կտրասված
 նուրբ ճաղերի վրա. դա էլ Աստվածամոր տաճարի սապատավորն էր:

Այն ժամանակ, ինչպես Հարևաններն էին ասում, եկեղեցին ինչ-
 որ Ֆանտաստիկ, գերբնական, զարհուրելի տեսք էր ընդունում. այս
 ու այնտեղ բացվում էին աչքեր ու բերաններ, լսվում էր քարեղեն
 շների Հաչոց, առասպելական օձերի Ֆշչոց, Հրեշների մոնչյուն.

99. Փարիզի Աստվածամոր տաճարի քիվերին կան բազմաթիվ քիմերաների
 արձաններ, որոնցից են և գորգոնաները: Ըստ Հունական դիցաբանու-
 թյան՝ դրանք երեք քույրեր էին՝ զարհուրելի տեսքով և իրենց նայող-
 ներին կարող էին քար դարձնել:

որոնք վիզը պարզած ու երախաբաց՝ հսկում էին գիշեր-ցերեկ սահագին տաճարի շուրջը: Եվ եթե Մննդյան տոնի գիշերն էր, երբ վարժես թե ձայնը խռպոտած մեծ զանգը հավատացյալներին դանչում էր կեսգիշերվա լուսավառ պատարագին, տաճարի մոայլ ճակատն այնպիսի տեսք ուներ, որ թվում էր, թե ավագ դուռը լա-
հում է բազմությունը, վարդաքանդակն էլ դիտում է նրան: Եվ այդ սմինը գալիս էր Քվազիմոդոյից: Եգիպտոսը կրնդուններ նրան որպես այդ տաճարի Աստված, միջնադարը համարում էր նրան դրա դեռ-
մինչդեռ նա եկեղեցու հոգին էր:

Այն աստիճան նրա հոգին էր, որ նրանք, որոնք գիտեն, թե Քվա-
զիմոդոն գոյություն է ունեցել, Աստվածամոր տաճարը այսօր թվում է նրանց ամայի, անշունչ ու մեռած: Զգում են, որ ինչ-որ բան անհե-
ռացել է: Այդ հսկայակսուն մարմինը դատարկ է. կմախք է նա, հոգին մեկնել է այնտեղից, երևում է միայն նրա տեղը և ուրիշ ոչինչ: Դա սման է զանգի, որի վրա ակնախոռոչներ կան, բայց չկա այլևս հայացքը:

IV

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ՆՐԱ ՏԵՐԸ

Այնուամենայնիվ, կար մի մարդկային էակ, որին Քվազիմոդոն սացառում էր մյուսների հանդեպ տածած չարությունից ու ատելու-
թյունից, և որին սիրում էր նույնքան, գուցե և ավելի, քան իր եկե-
ղեցին. դա Կլոդ Ֆրոլոն էր:

Շատ պարզ էր դրա պատճառը: Կլոդ Ֆրոլոն ընկալել էր նրան, որդեգրել, սնուցել ու դաստիարակել: Փոքր հասակում նա սովորու-
թյուն ուներ ապաստանել Կլոդ Ֆրոլոյի սրունքների մեջ, երբ շները հաչելով ու երեխաները ազմկելով՝ ընկնում էին նրա ետևից: Կլոդ

Յրոլոն խոսել, կարգալ ու գրել էր սովորեցրել նրան: Վերջապես, Կլոդ Յրոլոն դարձրել էր նրան ժամհար: Հետևաբար, մեծ զանգը Քվազիմոդոյին կնուխյան տալ, նշանակում էր Զուլիետին տալ Ռոմեոյին:

Ուստի և Քվազիմոդոյի երախտագիտությունը խոր էր, կրթոտ ու անսահման, և չնայած այն բանին, որ նրա հոգեհոր դեմքը հաճախ էր մռայլ ու խիստ լինում, նրա խոսքը՝ սովորաբար կարճ, անհամբույր ու հրամայական, այնուամենայնիվ, այդ երախտագիտությունը ոչ մի վայրկյան չէր փոխվում: Ավագ սարկավագը հանձին Քվազիմոդոյի ուներ ամենախոնարհ ստրուկը, ամենահնազանդ ծառան, ամենաարթուն շունը: Թշվառ ժամհարի խլանալուց հետո, նրա և Կլոդ Յրոլոյի միջև հաստատվել էր նշանների լեզուն՝ խորհրդավոր և նրանց միայն հասկանալի: Այսպիսով, սարկավագսպեսար միակ մարդկային արարածն էր, որի հետ Քվազիմոդոն շարունակում էր հաղորդակցել: Այս աշխարհում նա հարաբերություն ուներ երկու բանի՝ Աստվածամոր տաճարի և Կլոդ Յրոլոյի հետ:

Ոչ մի բան չէր կարող համեմատվել սարկավագսպեստի ժամհարի վրա ունեցած իշխանության և ժամհարի սարկավագսպեստի հանդեպ տաժած անձնվեր մտերմության հետ: Բավական էր, որ Կլոդը մի նշան անի և նրան հաճույք պատճառելու մտադրություն ցույց տա, որպեսզի Քվազիմոդոն Աստվածամոր տաճարի աշտարակներից նետվի ցած: Զարմանալի բան էր, թե ինչպես այդ ամբողջ ֆիզիկական ուժը, որ արտակարգ զարգացման էր հասել Քվազիմոդոյի մեջ, կուրորեն դրված էր մի ուրիշի արամադրության տակ: Այդտեղ անշուշտ կար և՛ որդիական անձնվիրություն, և՛ ծառայական հավատարմություն, բայց կար նաև մի մաքի դյուլթվելը մի ուրիշ մաքի կողմից: Դա մի ողորմելի, ճախողակ և անճկուն մտակառուցվածք էր, որ գլուխը կախում և աղերսագին հայացք էր ընդունում բարձր ու խոր, հզոր ու գերադաս իմացության առջև: Վերջապես, ամենից ավելի դրա մեջ կար և՛ երախտագիտություն, այն աստիճան ծայրագույն

երախտագիտութուն, որ մենք չենք կարող որևէ բանի հետ համեմատել: Դա այն առաքինութուններից է, որոնց լավագույն օրինակները կարելի լինի մարդկանց մեջ գտնել: Ուստի և մենք կասենք, որ Քվադրիմոդոն այնպես էր սիրում սարկավագապետին, ինչպես երբեք չունը, ձին ու փիղը չեն սիրել իրենց տիրոջը:

V

ԿԼՈԴ ՅՐՈՂՈՅԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

1482 թվականին Քվադրիմոդոն մոտավորապես քսան տարեկան էր, իսկ Կլոդ Ֆրոլոն՝ մոտավորապես երեսունվեց: Մեկը մեծացել էր, մյուսը ծերանում էր:

Կլոդ Ֆրոլոն այլևս Տորչիի դպրանոցի պարզ ճեմարանականը չէր, ոչ էլ մի փոքր երեսայի գորովագուլթ հովանավորը և երիտասարդ ու երազող փիլիսոփան, որ շատ բան գիտեր և շատ բան էլ անգիտանում էր: Դա մի խստակրոն, ծանրախոհ, մռայլ քահանա էր, հոգիների փոխանորդ, ժողայի պարոն սարկավագապետ, եպիսկոպոսի երկրորդ ջահընկալը, որ իր ուսերի վրա ուներ Մոնլերիի և Շատոֆորի երկու կարգերիցութունների, ինչպես նաև գյուղական հարյուր յոթանասունչորս ձխերի կառավարումը: Պատկառելի և մռայլ անձնավորութուն էր նա, որի առաջ դողում էին երգեցիկ դասի շապիկավոր ու բաճկոնավոր տղաները, տիրացուները, Սուրբ Օգոստինոսի միաբանները, Աստվածամոր տաճարի առավոտյան դպիրները, երբ նա դանդաղաբայլ սնցնում էր դասի բարձր կամարակապի տակից՝ սիգաճճեմ, մտածկոտ, թեևրը խաչաձևած և գլուխն այնքան կրծքին հակած, որ ամբողջ դեմքից երևում էր միայն լայն, ճաղատ ճակատը:

Սակայն սևեր Կլոդ Ֆրոլոն չէր հրաժարվել ո՛չ գիտութունից, ո՛չ էլ իր փոքր եղբոր կրթությանը հետևելուց՝ իր կյանքի երկու

գլխավոր զբաղմունքներից: Բայց ժամանակի ընթացքում ինչ-որ դառնություն էր խառնվել այնքան քաղցր այդ զբաղմունքներին: Լավագույն խոզաճարպն էլ շատ մնալուց կծվում է.— ասում է Պոլ Դիակրը: Փոքրիկ Ժեհան Ֆրոլոն, մականվանյալ դյու Մուլեն (Ջրաղացպան) այն վայրի պատճառով, որտեղ խնամվել էր, չէր մեծացել այն ուղղությամբ, ինչ Կլոդն էր ցանկացել: Ավագ եղբայր Հուսացել էր տեսնել աստվածավախ, հնազանդ, լրջմիտ ու պատվարժան աշակերտ: Մինչդեռ փոքր եղբայրը, ինչպես այգեպանի ջսնքերն ի դերև հանող մատղաշ ծառերը, որոնք համառորեն աճում են օդ ու արև եկող կողմից, աճում ու փարթամանում և խիտ ու փայլուն գեղեցիկ ճյուղեր էր արձակում միայն ծուլության, տգիտության ու անառակության կողմից: Իսկական դե էր նա, չափազանց անկարգ, որից տեր Կլոդը խոժոռում էր հոնքերը, բայց և վերին աստիճանի ծիծաղաշարժ ու ճարպիկ էր, որի համար մեծ եղբայրը ժպտում էր:

Կլոդը տվել էր նրան այն նույն Տորչիի դպրանոցը, որտեղ ինքը անց էր կացրել ուսումնառության և ինքնամփոփ խորհրդածության առաջին տարիները: Նա սաստիկ վշտանում էր, որ մի ժամանակ Ֆրոլո ազգանունը իբրև տիպար ներկայացնող այդ սրբարանն այժմ խայտառակվում էր նրանից: Դրա համար նա երբեմն չափազանց խիստ ու չափազանց երկար քարոզներ էր կարդում Ժեհանի գլխին, որ անվեհեր կերպով լսում էր: Վերջիվերջո, պատանի ստահակը բարի սիրտ ուներ, ինչպես տեսնում ենք բոլոր կատակերգությունների մեջ: Սուկայն քարոզը լսելուց հետո նույն անխռովությամբ վերսկսում էր իր գայթակղելի ու խայտառակ արարքների ընթացքը: Մերթ ջարդում էր որևէ «դեղնակտուցի» (այսպես էին անվանում Համալսարանը նոր ընդունվածներին) ի նշան բարի գալուստի. թանկարժեք ավանդույթ, որ խնամքով պահվել ու հասել է մինչև մեր օրերը: Մերթ գրգռում էր ճեմարանականների որևէ բանդայի, սրանք էլ դասականորեն՝ *quasi classico excitati*¹⁰⁰, հարձակվում էին

100. Համարյա չեփորահարությամբ գրգռված (լատ.):

գինետուն-ճաշարանի վրա, Հետո ծեծում էին գինետան տիրոջը սրա-
վարժության փայտե թրերով և ուրախ-զվարթ կողոպտում գինետու-
նը, մինչև նկուղի գինու տակառները ծակելը: Եվ կամ թե մի գեղե-
ցիկ լատիններեն զեկուցագիր, որ Տորչի դպրանոցի փոխդաստիարա-
կը ողբալի տեսքով ներկայացնում էր տեր Կլոդին Հետեյալ վշտալի
դիտուլությունը լուսանցքի վրա՝ *Rixa; prima causa vinum optimum
potatum*¹⁰¹: Եվ վերջուպես, ասում էին (տասնվեց տարեկան պատանու
Համար զարհուրելի արարք), որ նրա սանձարձակությունները շատ
անգամ Հասնում էին Գլատինյի փողոցը:

Այս բոլորի պատճառով Կլոդը տիրած և իր մարդասիրական
զգացմունքներից հուսահատված՝ ավելի մեծ Հափշտակությունը
նետվել էր դիտություն՝ այդ քրոջ գիրկը, որը գոնե չի ծիծաղում ձեր
քթին և միշտ հատուցում է ձեզ, թեև երբեմն մի քիչ մաշված դրա-
մով, այն հոգատարության համար, որ տածել եք նրան: Այսպիսով,
նա Հետզհետե ավելի գիտնական էր դառնում, միաժամանակ և, իբրև
բնական Հետեանք, Հետզհետե ավելի խիստ՝ որպես քահանա, և ավե-
լի տխուր՝ որպես մարդ: Մեզնից յուրաքանչյուրի համար որոշ գու-
գահեռականություն կա մեր իմացականության, մեր բարքերի ու
բնավորության միջև, որոնք զարգանում են առանց ընդհատվելու և
խզվում են միայն կյանքի մեծ հեղաշրջումների ժամանակ:

Քանի որ Կլոդ Ֆրոլոն պատանեկությունից արդեն ծանոթացել էր
մարդկային դրական, Հայտնի և թույլատրված գիտելիքների համար-
յա թե ամբողջ շրջանակին, ապա ստիպված էր կանգ առնել կամ *ubi
defuit orbis*-ի¹⁰² վրա, կամ ավելի առաջ գնալ և իր ուշիմ մտքի ան-
հազ գործունեության համար այլ սնունդներ փնտրել:

Իր սեփական պոչը կծող օձի Հնադարյան սիմվոլը ամենից ավե-
լի գիտությունն է հարմար գալիս: Ինչպես երևում է՝ Կլոդ Ֆրոլոն
զգացել էր դա: Բազմաթիվ ծանրակշիռ մարդիկ հավաստում էին, որ

101. Տուրուգմփոց. առաջին պատճառը՝ լավ խմված գինին (լատ.):

102. Որտեղ փակվում է աշխարհը (լատ.):

նա մարդկանց իմացության *fas*-ն¹⁰³ սպառելուց հետո, համարձակվել էր թափանցել *nefas*-ի¹⁰⁴ մեջ: Ասում էին, որ նա իրար ետևից համտես է արել իմացության ծառի բոլոր ինձորները և քաղցից թեզզվանքից մղված՝ ի վերջո կրծել էր արգելված պտուղը: Ինչպես մեր ընթերցողները տեսան, նա մասնուկցել էր մերթ աստվածաբանների խորհրդակցությանը Սորբոնում, փիլիսոփայության ու դպրությունների գիտնականների ժողովներին Սենտ-Նիլերում, պապական կոնդակները մեկնաբանող վարդապետների դիսպուտներին Սեն-Մարտենում, բժիշկների ժողովներին Աստվածամոր տաճարի օրհնած ջրի սրահում՝ *ad cupa Nostrae-Dominiae*: Նա կերել-լափել էր բոլոր թույլատրված ու հանձնարարված կերակուրները, որ չորս ֆակուլտետներ կոչվող այդ չորս իոհանոցները կարող էին պատրաստել ու մատուցել ուշիմությանը, և հագեցել էր ավելի շուտ, քան թե քաղցը կմեղմանար: Այնուհետև նա վարեց ու անցավ առաջ, իջավ ավելի խոր, այդ ամբողջ վերջացած, նյութական ու սահմանափակ գիտության տակուտակը և թերևս վտանգելով իր հոգին՝ նստեց քարանձավում, ալքիմիկոսների, աստղագուշակների և փիլիսոփայական քարը փնտրողների այն խորհրդավոր սեղանի առաջ, որի սկզբնավորողները միջնադարում Ավերոնսը, Գիյոմ Փարիզցին ու Նիկոլա Ֆլամենն էին, և որը Արևելքում, յոթճյուղյա աշտանակի լույսի ներքո, հասնում է Սողոմոնին, Պյութագորասին ու Ջրագաշտին:

Իրավայրի թե անիրավ, համենայն դեպս՝ այսպես էին ենթադրում:

Աներկբա է, որ սարկավագապետը հաճախ էր այցելում Սուրբ Անմեղների գերեզմանոցը, որտեղ, ճիշտ է, թաղված էին նրա հայրն ու մայրը 1466 թվականի ժանտախտի մյուս զոհերի հետ, սակայն շատ ավելի քիչ բարեպաշտ էր երևում նրանց շիրմի խաչի, քան թե այն տարօրինակ կերպարանքների նկատմամբ, որոնցով ծածկված էր հենց կողքին գտնվող Նիկոլա Ֆլամենի և Կլոդ Պերենելի¹⁰⁵ շիրմը:

103. Թույլատրված (լատ.):

104. Անթույլատրելի (լատ.):

105. Նիկոլա Ֆլամենի կինը:

Կասկած չկա, որ նրան Հաճախ էին տեսնում Լոմբարդացիների փողոցը կտրելով՝ Գրողների ու Սարիվոյի փողոցների անկյունում գտնվող մի փոքրիկ տուն գաղտնագողի մտնելիս: Այդ այն տունն էր, որ շինել էր Նիկոլա Ֆլամելը և որտեղ էլ մեռել՝ մոտ 1417 թվականին, իսկ դրանից հետո միշտ անբնակ մնալով՝ սկսում էր ավերակի վերածվել, այնքան, որ բոլոր երկրների ալքիմիկոսներն ու փուլքս փչողները մաշել էին նրա պատերը՝ թեկուզ միայն իրենց անուններն այդտեղ փորագրելու համար: Մի քանի հարեան պնդում էին նույնիսկ, որ մի անգամ օդանցքից տեսել են, թե ինչպես սարկավագապետ Կլոդը բահով փորփրում էր այն երկու նկուղների հողը, որոնց քարաշեն նեցուկներն ամբողջովին խզրզված էին անհամար ոտանավորներով ու ծածկագրերով՝ հենց Նիկոլա Ֆլամելի ձեռքով: Ենթադրում էին, որ Ֆլամելն այդ նկուղներում էր թաղել փիլիսոփայական քարը, և ալքիմիկոսները երկու դար շարունակ, Մաժիստրիից սկսած մինչև հայր Պասիֆիկո չարչարել էին այդ հողը մինչև այն օրը, երբ այնքան դաժանորեն փորփրված ու տակնուվրա արված տունը նրանց ոտքերի տակ վերջապես փոշիացավ:

Աներկրա է նաև, որ սարկավագապետը սկսել էր արտակարգ սեր ցուցաբերել Աստվածամոր տաճարի սիմվոլաքանդակ ավագ դռան՝ այդ կախարդական քարատառ էջի հանդեպ, որ փորագրել էր Գիյոմ Եպիսկոպոս Փարիզցին և անկասկած գեհենի էր դատապարտվել՝ այդպիսի դժոխային նախերգանք ավելացնելով այն սրբազան պոեմին, որ մշտնջենապես երգում է Հուշարձանի մնացած մասը: Սարկավագապետ Կլոդին վերագրում էին նաև այն, որ խորապես զննելուսումնասիրել էր սուրբ Քրիստափորի այն երկար, վիթխարի ու հանելուկային արձանը, որ այդ դարաշրջանում ցցված էր գավթի մուտքի մոտ և որին ժողովուրդն անվանում էր Գորջ պարոն: Բայց այն, ինչ ամեն ոք կարող էր անձամբ տեսնել, այդ այն անվախճան ժամերն էին, որ անց էր կացնում նա Հաճախ գավթի պատվարի վրա նստած և զննում էր ավագ դռան քանդակները, ուսումնասիրում մերթ

Հիմար կույսերին՝ իրենց շրջված ճրագներով, մերթ էլ իմաստուն կույսերին՝ իրենց ուղիղ ճրագներով, երբեմն էլ հաշվում էր այն ազուավի հայացքի անկյունը, որ ձախակողմյան ավագ դռան վրա է քանդակված և նայում է եկեղեցու ներսի ինչ-որ խորհրդավոր կեսի, որտեղ, անկասկած, թաքցված է փիլիսոփայական քարը, եթե իհարկե նիկոյա Ֆլամելի նկուղում չէ:

Այստեղ անցողակի կերպով ասենք, որ Աստվածամոր տաճարի համար բացառիկ բախտ էր այդ դարում՝ սիրվել այդպես երկու տարբեր ձևով և այնքան երկյուղածությամբ, իրար ամենեւին չնմանող երկու էակների՝ Կլոդի ու Քվադրիմոդոյի կողմից: Մեկը՝ մի տեսակ բնազդական ու վայրենի կիսամարդ՝ սիրում էր եկեղեցին իր գեղեցկության, բարեկերտության ու այն ներդաշնակության համար, որ հառնում էր նրա սքանչելի ամբողջությունից: Մյուսը՝ գիտական ու վառ երևակայության տեր քահանան նրա նշանակության, նրա շուրջը հյուսված առասպելաբանությունների, պարունակած իմաստի, ճակատի քանդակների տակ սփռված խորհրդանշանների համար, որպես առաջին տեքստ՝ մագաղաթի երկրորդ տեքստի¹⁰⁶ տակ, մի խոսքով՝ այն առեղծվածի համար, որ հավերժորեն առաջադրում է նա մեր իմացությանը:

Վերջապես, կասկածից դուրս է, որ սարկավագապետը հարմարեցրել էր իրեն երկու աշտարակներից այն մեկի մեջ, որը նայում է Գրեի հրապարակին, զանգակների վանդակի կողքին, մի փոքրիկ, չափազանց գաղտնի խցիկ, ուր ոչ ոք չէր մտնում, նույնիսկ եպիսկոպոսը, ինչպես ասում էին, առանց նրա թույլտվության: Այդ խցիկը, որ գտնվում է համարյա թե աշտարակի ծայրին, ազուավների բների արանքում, ժամանակին շինել էր տվել եպիսկոպոս Հյուգո Բրզանսոնցին¹⁰⁷, կախարդությամբ զբաղվելով այդտեղ: Ոչ ոք

106. Տպագրությունից և թղթի գյուտից առաջ հաճախ, մագաղաթի թանկության պատճառով, գրված տեքստը ջնջում ու նորն էին գրում: Դա կոչվում էր պալիմփեստ:

107. Hugo II de Bisucio, 1326-1332: Ծնթ. հեղինակի:

չգիտեր, թե ինչ է պարունակում այդ խցիկը, բայց Տերրենի առափնյա ավազուտից հաճախ էին տեսել, թե ինչպես գիշերը, աշտարակի ետևի կողմում եղած նրա փոքրիկ լուսանցույցում կարճ ու հավասար ընդմիջումներով երևում, անհետանում ու նորից էր կրկնում ինչ-որ կարմիր, ընդհատ-ընդհատ ու տարօրինակ լույս, որ կարծես հետևում էր փուքսի հեասպառ շնչառությանը և ավելի շուտ գալիս էր բոցից, քան թե լապտերից: Խավարում և այդպիսի բարձրության վրա բացառիկ տպավորություն էր գործում դա, և բարի կանայք ասում էին.— Տեսե՛ք, սարկավագապետը փչո՛ւմ է, դժո՛խքն է ճարճատում այնտեղ:

Վերջիվերջո, այդ բոլորի մեջ կախարդություն ցայտուն ապացույց չկար, բայց և այնպես, այդքան ծուլն էլ բավական էր ենթադրելու համար, որ տակը կրակ կա, ուստի և սարկավագապետը բավական ահեղ հռչակ էր ձեռք բերել: Այնուամենայնիվ, մենք պետք է նկատենք, որ Եգիպտոսի բոլոր գիտությունները, մեռելահամայությունը, կախարդությունը, նույնիսկ ամենաանմեղը՝ բնական կախարդությունը, ավելի կատաղի թշնամի, Աստվածամոր տաճարի ատյանի պարոնների առաջ ավելի անգութ կերպով մերկացումներ անող չունեին, ինչպես սարկավագապետը: Լիներ դա անկեղծ սարսափ կամ «Հասե՛ք, գող կա» աղաղակող ավագակի ճարպիկ խաղ, այնուամենայնիվ, այդ չէր խանգարում կանոնիկոսների ժողովի իմաստուն գլուխներին, որ սարկավագապետին համարեն դժոխքի գավթիթը մտնելու համարձակված, գույտնագիտության խորխորատներում մոլորված, ծածուկ գիտությունների խավար ոլորտներում խարխափող մարդ: Ժողովուրդն էլ այս դեպքում չէր սխալվում. մի քիչ թեկուզ խորաթափանց միտք ունեցող ամեն ոք Քվազիմոդոյին համարում էր դե, Կրո՞ Ֆրոլոյին՝ վհուկ: Ակներև էր, որ ժամհարը պետք է ծառայեր սարկավագապետին մի որոշ ժամանակ, որից հետո պետք է տաներ նրա հոգին որպես վարձահատուցում: Հետևաբար, սարկավագապետը, հակառակ իր վարած խստամբեր կյանքին, վատ անուն

ուններ բարի հոգիների շրջանակում, և չկար բարեպաշտի որևէ անվարձ քիթ, որ կախարդի հոտ չառներ նրանից:

Եվ եթե տարիների հոլովման հետ անդունդներ էին գոյացել նրա գիտության մեջ, ապա այդպիսիք գոյացել էին նաև նրա սրտում: Համենայնդեպս, ստիպված էին այդպես կարծել՝ զննելով նրա դեմքը, որտեղ հոգու ճաճանչելը տեսնում էին մուկ սուսի միջով: Ինչպի՞ստ արդյունք էր նրա լայն, ճաղատ ճակատը, շարունակ խոնարհած գլուխը, հառաչելուց մշտապես բարձրացած այդ կուրծքը: Ինչպիսի՞ գաղտնի միտք էր ժպտեցնում նրա բերանն այդքան դառնությամբ, երբ նույն պահին խոժոռած հոնքերն իրար էին մոտենում կովիուկ պատրաստվող գույգ ցուլերի նման: Ինչո՞ւ նրա մնացած մազերն սրդեն ալեհիսուն էին: Այդ ի՞նչ ներքին կրակ էր, որ երբևմն ցայտում էր նրա հայացքի մեջ այն աստիճան, որ նրա աչքերը նմանվում էին հնոցի պատում փորված ծակերի:

Հողեկան բուռն գերզբազվածության այդ նշանները բարձր ուժգնության էին հասել մանսավանդ այն շրջանում, երբ տեղի էր ունենում այս պատմութունը: Շատ անգամ հրգեցիկ գասի տղաներից մեկնումեկը մենակ հանդիպելով նրան եկեղեցում՝ սարսափահար փախել էր, այնքան որ տարօրինակ ու վառվռուն էր նրա հայացքը: Շատ անգամ ժամերգության պահին իր կողքի հարևանը լսել էր, որ նա հրգեցողությանը՝ *ad omnem tonum*-ին¹⁰⁸, խառնում էր անհասկանալի միջանկյալ խոսքեր: Շատ անգամ «կանոնիկոսարանը լվացող» Տերբենի լվացարարուհին սարսափով նկատել էր եղունյների ու գալարված մատներին նշաններ ժողայի սարկավազապիտի ժամաշապկի վրա:

Բայց և այնպես, նա կրկնապատկում էր իր խստակրոնությունը և ավելի քան երբևէ օրինակելի եկեղեցական էր: Թե՛ իր դիրքով, թե՛ բնավորությամբ միշտ հեռու էր մնացել կանանցից, և թվում էր, թե ատում է նրանց ավելի, քան երբևիցե: Որևէ մտաքսե շրջագգեստի շրջյունն անգամ բավական էր, որ կնգուղն աչքերի վրա քաշի: Այս

108. Ընդհանուր եղանակին (լատ.):

Հարցում այնքան նախանձախնդիր ու Հաստատակամ էր նա, որ երբ տիկին Բոժյոն՝ արքայի դուստրը, 1481 թվականի դեկտեմբեր ամսին այցելության եկավ Աստվածամոր տաճար, Կյոզ Ֆրոլոն խստորեն ընդդիմացավ նրա ներս մտնելուն՝ հիշեցնելով եպիսկոպոսին Սև Մատյանի 1334 թ. Սուրբ Բարթուղիմեոսի նախատոնակի թվականով նշված այն հոգվածը, որը վստօք մտնել արգելում էր ամեն մի կնոջ «ով ուզում է լինի՝ ծեր կամ մանկամարդ, տիրուհի կամ նաժիշտ», որի վրա եպիսկոպոսն ստիպված էր եղել վկայակոչել պապական պատվիրակ Օդոյի Հրամանագիրը, որը բացառում է որոշ բարձրաստիճան տիկիներին՝ *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt*¹⁰⁹: Սակայն սարկավագապետը դրան էլ բողոքեց՝ առարկելով, որ պապական նվիրակի Հրամանագիրը, գրված լինելով 1207 թվականին, Հարյուր քսանյոթ տարով վաղեմի էր Սև Մատյանից, հետևաբար և փաստապես՝ զորությունը կորցրած: Եվ Հրաժարվել էր երևալ իշխանուհու առաջ:

Բացի այդ ամենից, մարդիկ նկատել էին, որ որոշ ժամանակից ի վեր նրա զգվանքը կրկնապատկվում էր գնչուհիների ու բոշաների հանդեպ: Նրա միջնորդությամբ եպիսկոպոսը հատուկ հրովարտակ էր արձակել, որով գնչուհիներին արգելվում էր պարել ու թմբկահարել տաճարի Հրապարակում, և միաժամանակ քրքրում էր եկեղեցական ատյանի բորբոսնած արխիվները՝ ի մի հավաքելու համար այն դեպքերը, երբ կախարդները, մարդ թե կին, դատապարտված են եղել խարույկի կամ կախաղանի՝ նոխազներով, մերուներով ու այծերով հանդերձ կախարդություն անելու համար:

109. Մի քանի անվանի կանանց, որոնց այցելությունից չի կարելի խուսափել՝ առանց գայթակղության ազմուկ հարուցելու (լատ.):

ԱՆԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչպես արդեն ասացինք, սարկալսուզապետին ու ժամհարին շատ քիչ էր սիրում մայր եկեղեցու շրջակայքում ապրող թե՛ ունեւոր, թե՛ հասարակ բնակչությունը: Երբ Կլոդն ու Քվազիմոդոն միասին դուրս էին գալիս, իսկ դա հաճախ էր պատահում, և մարդիկ տեսնում էին նրանց անցնելը, տերն առջևից, ծառան ետևից, Աստվածամոր տաճարի թաղամասերով, նեղ ու մռայլ փողոցներով, բազմաթիվ վատ խոսքեր, հեգնական երգեր ու գռեհիկ արտահայտություններ ուղեկցում ու տանջում էին նրանց, եթե միայն Կլոդ Ֆրոյուն գլուխը բարձր պահած չքայլեր՝ ցուցադրելով շփոթահար ծաղրարարներին իր խիստ, համարյա թե սգոստափառ ճակատը: Իսկ դա շատ հազվադեպ էր պատահում:

Երկուսն էլ իրենց թաղամասում նման էին այն «բանաստեղծներին», որոնց մասին Ռեյնիենն ասում է.

Ի՛նչ մարդ ասես չի ընկնում պոետների ետևից.

Ինչպես հավքերն են վազում բուերին հալածելիս:

Մերթ որևէ փողոցային ծածկամիտ մանչուկ էր իր մաշկն ու ոսկորները վտանգի մատնում, որպեսզի Քվազիմոդոյի սապատի մեջ գնդասեղ խրելու անասելի հաճույքն ունենա: Մերթ՝ մի դեռատի, գեղեցիկ աղջիկ, գվարթ ու ավելի անպատկառ, քան պետք էր, քավում էր քահանայի սև սքեմին նրա քթի տակ երգելով՝

*Niche, niche, le diable est pris*¹¹⁰

հեգնական երգը: Երբեմն էլ գավթի աստիճանների վրա, ստվերում շարանով պպզած պառավների այլանդակ խումբն էր շաղակրատում սարկավազապետի ու ժամհարի անցման ուղու վրա և, անիծելով, հետևյալ խրախուսական ողջույնն էր նետում նրանց. «Իհա՛րկե, մեկի հոգին կառուցված է այնպես, ինչպես մյուսի մարմինը»:

110. Ընկալվածա՛կը, սատանան բռնվե՛ց (Ֆր.):

Եվ կամ թե ճեմարանականների կամ հետեակազորի խմբերն իրենց խաղն ընդհատելով՝ միասին ոտքի էին կանգնում և գասական ողջույն տալով՝ որևէ լատիներեն բացականչություն էին անում, ինչպես *Eia! eia! Claudius cum claudio!*¹¹¹

Բայց մեծ մասամբ այդ լուտանքներն աննկատելի էին մնում քահանային ու ժամհարին: Այդ բոլոր չքնաղ խոսքերը լսելու համար Քվազիմոդոն շատ էր խուլ, իսկ Կլոդը՝ շատ մտազբաղ:

111. Էյ-հե՛յ, Կլոդը կազի հետ (բառախաղ. լատիներեն *claudius* նշանակում է կազ, իսկ Կլոդ անվան լատիներեն ձևը Կլավդիոս է):

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

I

ABBAS BEATI MARTINI¹¹²

Տեր Կլոդի Հոչակը շատ հեռու էր տարածված: Այդ Հոչակը նա ձեռք բերեց մոտավորապես այն ժամանակ, երբ Հրաժարվեց տեսնել տիկին զը Բոժոյին և ընդունեց այնպիսի մի այցելութուն, որի հիշատակը շատ հրկար պահեց:

Մի երեկո սարկավագապետը ժամերգութունից նոր էր վերադարձել Աստվածամոր տաճարի իր կանոնիկոսյան խուցը: Այդ խուցը, բացի թիրևս մի անկյունում կուտակված մի քանի ապակե սրվակներից, որոնք լի էին բավական կասկածելի, բայց ավելի շուտ այթիմիական արտապատկերող փոշով, ոչ մի արտառոց կամ խորհրդավոր բան չուներ: Պատերի վրա, այս ու այնտեղ, կային մի քանի մակագրութուններ, սակայն դրանք Հարգարժան Հեղինակներից քաղված՝ գիսական կամ բարեպաշտական մաքուր խրատներ էին: Սարկավագապետը պղնձե եռակտուց ճրագի լույսի տակ նստել էր ձեռագիր մատյաններով ծանրարհունված մի ընդարձակ, կաշեպատ սնդուկի առաջ: Նա արմունկը հենել էր Հոնորիուս Օտյունցու *de Praedestinatione et libero Arbitro*¹¹³ լայն բացված գրքին և խոր մտազբաղությամբ թերթում էր նոր բերած մի մեծածավալ, տպագիր մատյան, որ միակն էր նրա խցիկում որպես մամուլի արտադրանք:

Նրա խորհրդածութունն ընդհատեց դուռնի բախտու մը:

— Մ՛յ է, — ձայն տվեց գիտնակունը այն քսուցած շան սիրալիր շեշտով, որին խանգարում են կրծել իր ոսկորը:

Դրսից մի ձայն պատասխանեց.

112. Երանելի սուրբ Մարտինի արքան (լատ.):

113. Վասն նախասահմանման և ազատ կամքի (լատ.):

– Ձեր բարեկամ ժակ Կուակտիեն:

Կլոդը գնաց բացեց դուռը:

Արդարև, արքայի բժիշկն էր, մոտ հիսնամյա մի մարդ, որի խստահայաց դեմքը մի քիչ չափավորված էր խորամանկ հայացքով: Նրա հետ կար և մի ուրիշ մարդ: Երկուսն էլ հագել էին սկյուռի մուշտակներով զարդարված, հերձաքարի գույնի, գոտիկավոր ու սեղմ պատմուճան, դրել նույն կտորից ու նույն գույնի գդակներ: Նրանց ձեռքերը մտցված էին թևքերի մեջ, ոտքերը չէին երևում պատմուճանների, աչքերը՝ գդակների տակից:

– Աստված ինձ օգնական, տյա՛րք, – ասաց սարկավագապետը՝ ներս առնելով նրանց, – այսպիսի պատվավոր այցելությունն չէի սպասում այս ժամին: – Եվ այսպես մեծարանքով խոսելով հանդերձ՝ անհանգիստ ու խուզարկու հայացքով զննում էր նրանց:

– Ամենևին էլ ուշ չէ այցելելու համար այնպիսի երևելի գիտնականի, ինչպիսին է հայր Կլոդ Ֆրոյո Տիրշապեցին, – պատասխանեց բժիշկ Կուակտիեն, որ Ֆրանս-կոնտյան իր առողանությունամբ ծոր էր տալիս բոլոր նախադասությունները երկարաքղանցք շրջագեստի առքուփառքով:

Դրանից հետո բժշկի ու սարկավագապետի միջև սկսվեց մեծարանքով ու սիրալիրությունամբ լի այն նախաբանը, որ այդ դարաշրջանում, ըստ հաստատված սովորությունան, նախորդում էր գիտնականների բոլոր զրույցներին և բնավ էլ չէր խանգարում, որ նրանք ամբողջ սրտով ատեն միմյանց: Չմոռանանք նշել, որ այսօր էլ այդպես են անում: Գիտնականի յուրաքանչյուր բերան, որ հաճոյախոսում է մի ուրիշ գիտնականի, մեղրոտ մազձի աման է:

Կլոդ Ֆրոյոյի՝ ժակ Կուակտիենի արած շնորհավորությունները վերաբերում էին այն բազմաթիվ աշխարհիկ առավելություններին, որ հարգարժան բժիշկը կարողացել էր իր այնքան նախանձելի պաշտոնի ընթացքում քաղել արքայի յուրաքանչյուր հիվանդությունից, ավելի լավ և ավելի անվրեպ ալքիմիայի գործածությունամբ, քան թե փիլիսոփայական քարի հետապնդումն էր:

– Հիրավի, պարո՛ն բժիշկ Կուսկտիե, մեծագույն ուրախությամբ իմացա, որ ձեր քրոջ որդին՝ մեծահարգ տյար Պիեբ Վերսեն, եպիսկոպոսություն է ստացել: Ամիսնի եպիսկոպոսն է, այնպես չէ՞:

– Այո, պարո՛ն սարկավագապետ, շնորհիվ և ողորմածությամբ Աստուծո:

– Գիտե՞ք դուք, թե որքան փառահեղ տեսք ունեիք Մենդյան տոնին, հաշվային պալատի ընկերակցության գլուխն անցած, պարո՛ն նախագահ:

– Փոխնախագահ, տե՛ր Կլոդ, ավա՛ղ, և ոչ ավելի:

– Ի՞նչ դրության մեջ է Սենտ-Անդրե-դե-գ'Արկ փողոցի ձեր սքանչելի տունը, որ ճշմարիտ մի Լուվր է: Շատ եմ հավանում դուան վրա քանդակված ծիրանի ծառն իր զվարճալի բառախաղով à l'abri-côtiier¹¹⁴.

– Ավա՛ղ, տե՛ր Կլոդ, շատ թանկ է ինձ վրա նստում այդ ամբողջ կառուցվածքը: Որքան բարձրանում է շինքը, այնքան ավելի քայքայվում եմ ես:

– Դե լա՛վ, մի՞թե ձեզ չեն պատկանում Արդարադատության պալատի բանտերի ու օժանդակ շենքերի եկամտունհրը, նրա շրջափակում գտնվող բոլոր տների, խանութների, խցիկների ու կրպակների վարձագիրը: Դա նշանակում է ունենալ հիանալի կթու կով:

– Պուհսիի դղյակային կառավարչությունս այս տարի ոչ մի եկամուտ չտվեց ինձ:

– Բայց Տրիելի, Սեն-Ջեմսի, Սեն-Փերմեն-ան-Լեյի ձեր ուղե-վճարները միշտ էլ լավ են եղել:

– Հարյուր քսան լիվր, այն էլ՝ ոչ փարիզյան:

– Ունեք նաև արքայի խորհրդականի պաշտոնը: Դա արդեն անխախտ է:

114. Միրանենի՝ abricotier բառը կիսելով՝ ստացվել է abri-côtiier, այսինքն՝ «առափնյա ապաստարան», որից և բառախաղը:

– Այո՛, եղբայրակի՛ց Կլոդ, բայց Պոլինյիի այդ անիծյալ սենյորու-
թյան կալվածքը, որի շուրջն այնքան աղմուկ էն բարձրացնում,
միջին հաշվով՝ վաթսուն ոսկի էքյուլ էլ չի բերում տարեկան:

Այս սիրալիր խոսքերի մեջ, որ տեր Կլոդն ուղղում էր ժակ
Կուակտիեին, կար այն հեգնական, կծու ու խուլ կերպով ծաղրա-
կան շեշտը, այն տխուր ու դաժան ժպիտը, որով գերազանց, բայց
ապերժանիկ մարդը մի ըոպե զվարճանալու համար խաղում է ու-
միկ մարդու կոպիտ բարեկեցության հետ: Նրա զրուցակիցը չէր
նկատում դա:

– Երդվում եմ հոգովս, որ շատ ուրախ եմ ձեզ այսպես քաջառողջ
տեսնելով.– ասաց ի վերջո Կլոդը՝ սեղմելով նրա ձեռքը:

– Շնորհակալ եմ, տե՛ր Կլոդ:

– Ի դեպ,– գոչեց տեր Կլոդը,– ինչպե՞ս է ձեր արքայական
հիվանդի դրությունը:

– Լավ չի վճարում նա իր բժշկին,– պատասխանեց Կուակտիեն՝
մի հայացք նետելով ընկերոջ կողմը:

– Կարծո՞ւմ եք, քավո՛ր Կուակտիե,– նկատեց ընկերը:

Զարմանքի ու հանդիմանության շեշտով ասված այս խոսքը այդ
անծանոթ անձնավորության վրա գրավեց սարկավագապետի ուշադ-
րությունը, որ ճիշտն ասած՝ ոչ մի ըոպե հայացքը լիովին չէր կտրել
նրանից այն պահից ի վեր, ինչ նա ոտքը ներս էր դրել իր խուցի
շեմքից: Հաշիվ էին առնված հազարավոր նկատառումներ, որպեսզի
Կլոդ Ֆրոլոն համաձայնի ընդունել դոկտոր ժակ Կուակտիեին՝ Լյու-
դովիկոս XI արքայի ամենագոր բժշկին՝ այդպիսի ընկերակցությամբ:
Այնպես որ, նրա արտահայտության մեջ ոչ մի բարեհաճո բան չկար,
երբ ժակ Կուակտիեն ասաց.

– Ի դեպ, տե՛ր Կլոդ, ես ինձ հետ բերել եմ ձեր մի եղբայրակցին,
որ լսելով ձեր հռչակը՝ ուզում է տեսնվել ձեզ հետ:

– Պարոնը գիտությա՞ն մարդ է,– հարցրեց սարկավագապետը՝
խորաթափանց հայացքը սեեռելով Կուակտիեի ընկերոջ վրա: Եվ

անծանոթի հոնքերի տակ նկատեց իր հայացքից ոչ պակաս ծակող ու ոչ պակաս անվստահությամբ լի մի հայացք: Ինչքան որ ճրագի աղոտ լույսը թույլ էր տալիս տեսնել, ապա մոտավորապես վաթսուն տարեկան, միջահասակ, կարծես թե հիվանդ ու զառամած ծերուկ էր դա: Նրա պրոֆիլը, թեև խիստ քաղթենյական դիմագծերով, ինչ-որ հզոր ու խիստ բան ուներ, նրա բիրը շողշողում էր հոնքերի խիստ խոր կամարի ներքո, ինչպես լույսը քարանձավի խորքում, իսկ ցած՝ մինչև քիթն իջեցրած և եղրահակ գլխարկի տակ ղգացվում էին լայն ակոսները՝ տաղանդավոր ճակատի նշանները:

Նա ինքն էլ հանձն առավ պատասխանելու սարկավագապետի հարցին.

– Մեծահարգ վարպետ, – ասաց նա ծանրակշիռ շեշտով, – ձեր համրավը հասավ ինձ էլ, և ես ցանկացու ձեր խորհուրդն առնել: Ես սոսկ գավառական խղճուկ մի սղնյակական եմ, որ իր մաշիկները հանում է գիտնականի սենյակը մտնելուց առաջ: Լավ է իմանաք իմ անունը՝ քավոր Տուրանժո:

«Բացառիկ անուն սեպուհի համար», – մտածեց սարկավագապետը, բայց և այնպես զգաց, որ գտնվում է ուժեղ ու լուրջ մարդու առաջ: Իր բարձր իմացության բնույզով նա գուշակեց, որ քավոր Տուրանժոյի մուշտակապատ գլխարկի տակ կա մեկը, որի իմացությունն իրենից պակաս չէ, և զննելով այդ լրջախոհ դեմքը, այն հեղնական ժպիտը, որ խաղաց նրա՝ Կլոդ Ֆրոյդի մոայլ դեմքի վրա՝ ժակ Կուակտիեի ներկայություն պատճառով, քիչ-քիչ ցրվեց, ինչպես վերջալույսը իջնող գիշերվա հորիզոնի վրա: Նա նորից նստեց լուրի ու մոայլ՝ իր խոշոր թիկնաթոռին, արմուկներ սովորական տեղը գրավեց սեղանի վրա, ճակատն էլ կռթնեց ձեռքին: Մի քանի րոպե խորհրդածելուց հետո՝ նշան արեց երկու այցելուներին, որ նստեն, և դիմեց քավոր Տուրանժոյին.

– Եկել եք իմ խորհուրդն իմանալու, վարպետ, և ո՞ր գիտություն վերաբերյալ:

– Մեծահաճութեամբ, – սլատասխանեց քափոր Տուրանժոն, – ես հիվանդ եմ, աստիկ հիվանդ: – Լսել եմ, որ դուք էլ մի մեծ էսկուկապ¹¹⁵ եք, ուստի և եկել եմ բժշկական մի խորհուրդ հարցնելու ձեզ:

– Բժշկական, – ասաց սարկավագապետը գլուխն օրորելով: Եվ կարծես թե մի վայրկյան կենտրոնանալուց հետո շարունակեց. – Քափոր Տուրանժոն, քանի որ այդ է ձեր անունը, չըջեցեք ձեր գլուխը և եմ պատասխանը կգտնեք պատի վրա գրված:

Քափոր Տուրանժոն հնազանդվեց և կարգաց իր գլխավերևում, պատի վրա փորագրված մակագրութունը. «Բժշկութունը երազների քույրն է: Յամրիկոս¹¹⁶»:

Բայց բժիշկ ժակ Կուակտինն, որ դժկամությամբ էր լսել իր ընկերոջ հարցումը, տեր Կլուդի պատասխանից էլ ավելի դժգոհ մնաց: Նա կոտացավ և քափոր Տուրանժոնի ակունջին ցածր ձայնով, որպեսզի սարկավագապետը չլսի, ասաց.

– Չէ՞ որ ես ձեզ նախապատուաբար, որ նա խենթ է, իսկ դուք ուզեցիք տեսնել նրան:

– Բայց կարող է պատահել, որ այդ խենթը միանգամայն իրավացի լինի, դոկտոր ժակ, – պատասխանեց քափորը նույն շեշտով և դառն ժպիտով:

– Ինչպես հաճո է ձեզ, – նկատեց Կուակտինն չոր-չոր: Ապա դիմելով սարկավագապետին՝ ասաց. – Շատ արագաշարժ եք դուք գործի մեջ, տեր Կլուդ, և ձեզ համար դժվարութուն չի հարուցում Հիպոկրատը, ինչպես որ կուպկին՝ կաղինը: Բժշկութունը երա՛զ: Ես կարծում եմ, որ եթե դեղավաճառները և սպեղանի պատրաստողներն այստեղ լինեին, չէին կարող զսպել իրենց և ձեզ չքարկոծել: Ուրեմն՝ դուք բացասում եք սիրաբանների արվեստը և սպեղանիների ազդեցությունը՝ միանի վրա: Դուք բացասում եք ծաղիկների ու

115. Ապոլլոնի որդին. բժշկության Աստվածը: Հիվանդներին բուժելով չբավարարվելով՝ սկսեց հարութուն տալ մեռելներին, որի համար պատժվեց Ջևսից: Առվորական լեզվի մեջ նշանակում է բժիշկ:

116. Նոր պլատոնական դպրոցի հույն փիլիսոփա (IV դ.):

մետաղների այն հավերժական դեղատուները, որ կոչվում է աշխարհ՝ բնություն, և ստեղծված է հատկապես այն հավերժական հիվանդի համար, որ կոչվում է մարդ:

– Ես ո՛չ դեղատուներն եմ բացասում, ո՛չ էլ հիվանդը, – ասաց տեր Կլոդը սառն-սառն: – Ես բժշկին եմ բացասում:

– Ժիշտ չէ՞, ուրեմն, – վրա բերից Կուակտիենն եռանդագին, – որ հոգատապը ներքին մկնատում է, որ հրազենի վերքը կարելի է բուժել խորոզված մուկ դնելով վրան, որ պարտ ու պատշաճ ձևով ներմուծված երիտասարդ արյունը երիտասարդացնում է ձեր հրակնեղը: Ժիշտ չէ՞ միթե, որ երկու անգամ երկու անում է չորս, նախ *emprostathonos*¹¹⁷ է տեղի ունենում, ապա *opistathonos*¹¹⁸:

Սարկավագապետն առանց հուզվելու պատասխանեց.

– Կան որոշ բաներ, որոնց մասին ես յուրովի կարծիք ունեմ:

Կուակտիենն զայրույթից կարմրեց:

– Է-հե՛, իմ բարի Կուակտիե՛, չբարկանանք, – նկատեց քավոր Տուրանժոն: – Պարոն սարկավագապետը մեր բարեկամն է:

Կուակտիենն հանդարտվեց՝ կիսաձայն մրթմրթալով.

– Վերջիվերջո, խնեթ է նա:

– Աստված վկա, վարպե՛տ Կլոդ, – ասաց քավոր Տուրանժոն փոքր լուռություներից հետո, – դուք ինձ դժվարին կացությունների մատնում: Ես եկել էի ձեզնից երկու խորհուրդ ստանալու, մեկը վերաբերում էր իմ առողջությանը, մյուսն իմ աստղին:

– Եթե այդ է ձեր մտահոգությունը, – պատասխանեց սարկավագապետը, – դուք, պարո՛ն, շատ լավ կանեիք, եթե ձեր շունչը չկտրեիք իմ սանդղակը բարձրանալուց: Ես ո՛չ բժշկությանն եմ հավատում, ո՛չ էլ աստղագիտությանը:

– Հիրավի՞, – գոչեց քավորը զարմացած:

Կուակտիենն ծիծաղում էր բռնազբոսիկ կիրպով:

117. Զղերի ձգտում՝ մարմինն առաջ ծռելու:

118. Զղերի ձգտում՝ մարմինը մեջքի վրա ծռելու:

– Չե՞ք տեսնում, որ խենթ է,– ասաց նա ցածր ձայնով քավոր Տուրանժոյին:– Չի՛ հավատում աստղագիտության:

– Երևակայության ինչպիսի՛ ձև,– ասաց տեր Կլոդը,– որ աստղի գուրաքանչյուր ճառագայթը որևէ մարդու գլխին հասնող մի թել է:

– Ինչի՞ն եք ուրեմն հավատում,– գռչեց քավոր Տուրանժոն:

Սարկավագապետը մի ընդմեջ անվճռական, ապա նրա դեմքի վրա գծագրվեց մի մռայլ ժպիտ, որ կարծես երևան էր հանում նրա պատասխանը.

– *Credo in Deum*¹¹⁹.

– *Dominum nostrum*¹²⁰,– ավելացրեց քավոր Տուրանժոն՝ խաչակնքելով երեսը:

– Ամե՛ն,– ասաց Կուակտիեն:

– Մեծահա՛րգ վարպետ,– շարունակեց քավորը,– հոգիս հրճվում է՝ տեսնելով ձեզ այսպիսի բարեպաշտությամբ համակված: Բայց ինչնեղով այդպիսի մեծ գիտնական, մի՞թե դուք հասել եք այն աստիճանին, որ այլևս չեք հավատում գիտությանը:

– Ոչ,– պատասխանեց սարկավագապետը՝ բռնելով քավոր Տուրանժոյի թևը, և խանդավառության կայծը վառվեց նրա անփայլ բիրբի մեջ,– ո՛չ, ես չեմ բացասում գիտությունը: Ես այնքան երկար ժամանակ գիտնատարած ու եղունգներս գետնի մեջ մխրճելով չեմ սողացել քարանձավի անհամար ճյուղավորությունների միջով, որպեսզի իմ առաջ՝ հեռվում, խավար գետնուղու ծայրում չնկատեմ ինչ–որ լույս, բոց, անտարակույս, այն կենտրոնական լուսաճաճանչ վաբորատորիայի ցուլքը, որտեղ համբերատարներն ու իմաստունները նշմարել են Աստծուն:

– Բայց վերջապես ի՞նչն եք դուք համարում ճիշտ ու աներկբա,– ընդհատեց Տուրանժոն:

– Ալբիմիան:

119. Հավատում եմ Աստծուն (լատ.):

120. Տեառն մերոյ (լատ.):

– Գրո՛ղը տանի,– գոչեց Կուակտիենն,– ալքիմիան, տե՛ր Կլոդ, անշուշտ, իր իրավացիութիւնն ունի, բայց ինչո՞ւ պարսավել բժշկութիւնն ու աստղագիտութիւնը:

– Ոչի՛նչ է մարդուն վերաբերող ձեր գիտութիւնը, ոչի՛նչ է երկնքին վերաբերող ձեր գիտութիւնը,– տիրաբար վրա բերեց սարկավագապետը:

– Դա նշանակում է անխնա վարվել էպիդավրոսի¹²¹ և ալգեայի¹²² հետ,– առարկեց բժիշկը ծաղրական շեշտով:

– Լսեցե՛ք, տյա՛ր ժակ: Ես անկեղծորեն եմ խոսում: Ես արքայի բժիշկը չեմ և նորին վստահութիւնը Դեղալոս այգին չի նվիրել ինձ, որպեսզի համաստեղութիւնները զննեմ այնտեղ: Մի՛ բարկացեք և ինձ լսեցեք: Ի՞նչ ճշմարտութիւն եք քաղել դուք, ես չեմ ասի բժշկութիւնից, որ այնքան էլ անմիտ բան չէ, այլ՝ աստղագիտութիւնից: Թվեցե՛ք խնդրեմ ակոսաձև դրութիւնն առավելութիւնները, զիրուֆ և զեֆիրոզ թվերով արված գյուտերը:

– Մի՞թե դուք կհերքեք անրակոսկրի ծածուկ առնչական ուժը, և որ ամբողջ ողբհաղորդակութիւնը դրանից է բխում,– առարկեց Կուակտիենն:

– Մոլորութիւն, տյա՛ր ժակ, ձեր ֆորմուլներից ոչ մեկը իրակա-
նությանը չի հանգում: Մինչդեռ ալքիմիան իր հայտնագործութիւն-
ներն ունի: Մի՞թե դուք կառարկեք, սրինակի համար, հետեյալ հե-
տևութիւններին.– հազար տարի գետնի տակ պահված սառույցը դառնում է բյուրեղե՛ն ապառաժ. արճիճը բոլոր մետաղների նախա-
մայրն է, քանի որ ոսկին մետաղ չէ, այլ՝ լույս: Արճիճը կարիք չու-
նի չորս շրջանի, ամեն մի շրջանը երկու հարյուր տարի, որպեսզի
հաջորդաբար անցնի արճիճի վիճակից կարմիր մկնդեղի վիճակին,

121. Հին Հունաստանի քաղաք Արգոլիդում. էպեյան ծովի ափին: Էսկուլապի նրա տաճարի պատգամախոսի մոտ հիվանդներ էին գալիս ամբողջ Հունաստանից:

122. Հին Հույները ալգեա անունն էին տալիս Բաբելոնին, որը նույնպես բժշկութեան և կախարհութեան երկիր էր համարվում:

կարմիր մկնդեղի վիճակից՝ անագի, անագից՝ արծաթի:— Փաստե՞ր են սրանք, թե ոչ: Սակայն հավատալ անրակոսկրի ուժին, գծերին ու աստղերին, դա նույնքան ծիծաղելի է, ինչպես որ Մեծ Կաթայի¹²³ բնակիչների հետ հավատանք, որ պիրոլ երգեցիկ թռչունը վերածվում է խլուրդի, իսկ ցորենի հատիկները՝ ծածանազգի ձկների:

— Ես ուսումնասիրել եմ ալքիմիան՝ մետաղափոխության դիտությունը,— գոչեց Կուակտինեն,— և հաստատում եմ...

Սակայն կրակ կտրած սարկավապապետը չթողեց, որ ավարտի.

— Իսկ ես ուսումնասիրել եմ բժշկությունը, աստղագիտությունն ու ալքիմիան: Այստե՛ղ է միայն ճշմարտությունը (այս խոսքերն ասելիս նա անդուկի վրայից վերցրեց մի սրվակ այն փոշով լի, որի մասին քիչ վերևը խոսեցինք), այստե՛ղ է միայն լույսը: Հիպոկրատեսը երազ է, Ուրանիան՝ երազ է, Հերմեսը՝ միտք է: Ոսկին արեգակն է. ոսկի պատրաստել, նշանակում է՝ աստվածանալ: Ահա միակ գիտությունը: Ես ձեզ ասում եմ, որ պեղել-սպառել եմ բժշկությունը և աստղագիտությունը. դրանք ոչի՛նչ են և ունայն: Մարդկային մարմի՞նը՝ մշուշ ու աղջամուղջ, աստղե՞րը՝ նմանապես:— Եվ հզոր ու ոգեշնչված կեցվածքով նորից բազմեց իր բազկաթոռին:

Քավոր Տուրանժոն լուիկ զննում էր նրան: Կուակտինեն ջանում էր ծայրել, աննկատելի կերպով վեր էր գցում ուսերը և ցածր ձայնով կրկնում.

— Խե՛նթ է, խե՛նթ:

— Իսկ զարմանահրաշ նպատակին հասե՞լ եք,— ասաց հանկարծ Տուրանժոն:— Ոսկի պատրաստե՞լ եք:

— Եթե պատրաստած լինեի,— պատասխանեց սարկավապապետը՝ դանդաղորեն արտաբերելով իր բառերը մտածող մարդու նման,— սուրա Ֆրանսիայի թագավորը կկոչվեր Կլոդ, և ոչ թե Լյուդովիկոս:

Տուրանժոն հոնքերը կծկեց:

— Ի՛նչ եմ ասում,— շարունակեց տեր Կլոդը արհամարհանքի

123. Եվրոպական միջնադարյան մատենագիրներն այսպես էին անվանում Ջինաստանը:

չեչտով:— Ինչի՞ս պետք կլիներ ֆրանսիական գահը, երբ ես կկարողանայի վերականգնել Արևելյան կայսրութիւնը:

— Հաջողութի՞ւն,— գոչեց քափորը:

— Ո՛հ, թշվա՛ռ խենթ,— մրմնջաց Կուակտիենն:

Սարկավագապետը կարծես թե իր մտքերին պատասխանելով՝ շարունակեց.

— Բայց ոչ, ես դեռ սողում եմ. դեմքս ու ծնկներս պլոկում եմ ստորերկրյա ճանապարհի խիճերին դիպցնելուց: Ես նշմարում եմ և ոչ թե դննում, հեգում եմ և ոչ թե կարվում:

— Եվ երբ կարդալ իմանաք, ոսկի կպատրաստե՞ք,— Հարցրեց քափորը:

— Ո՛վ է կասկածում դրան,— ասաց սարկավագապետը:

— Այդ դեպքում, Տիրամայրն էլ գիտե, որ դրամի մեծ կարիք ունեմ ես և հաճութիւմը կուզենամ կարդալ սովորել ձեր գրքերը: Ասեք ինդրեմ, արժանահա՛րգ վարպետ, ձեր գիտութիւնը թշնամի կամ անախորժ էջ՞ Տիրամորը:

Քափորի այս հարցումին տեր Կլոդը բավականացավ խաղաղ մեծամտութիւմը պատասխանելով.

— Ո՛ւմ սարկավագապետն եմ ես:

— Ծիշտ եք ասում, վարպե՛տ: Շատ լավ, կրարեհաճեի՞ք արդյոք նախակրթել ինձ: Կհամաձայնեի՞ք, որ հեզիմ ձեզ հետ:

Կլոդը Սամուել դատավորի մեծափառ ու քահանայապետական դիրքն ընդունեց.

— Ծերո՛ւկ, շատ ավելի երկար տարիներ են պետք, քան թե մնացել է ձեզ, ձեռնարկելու համար այդ ուղևորութիւնը խորհրդավոր իրերի միջով: Ձեր գլուխն ալեգարդ է: Այդ քարանձավից դուրս են գալիս ճերմակած մազերով, սակայն մտնում են այնտեղ միայն սև մազերով: Գիտութիւնը կարող է միայնակ վարել, թատամեցնել ու չորացնել մարդկային դեմքը և կարիք չունի, որ ծիրութիւնը խորշոմած դեմքեր մատուցի իրեն: Իսկ եթե, այնուամենայնիւ, ձեր այդ տարիքին այնքան մեծ ցանկութիւն ունեք հաղորդակից լինելու այդ

գիտութեանը և վերածանելու իմաստունների փտանգավոր այրուբներ, հկեք ինձ մոտ, ինչո՞ւ չէ, կփորձեմ: Ձեզ՝ խեղճ ծերունուդ, ես չեմ ասի՝ գնացեք տեսեք բուրգերի դամբանասրահները, որոնց մասին խոսում է հինն Հերոդոտը, ո՛չ էլ Բաբելոնի աղյուսե աշտարակը, ո՛չ ևս հնդկական էլիինգա սպիտակ մարմարակերտ մեհյանի հսկայական սրբարանը: Ես էլ ձեզ պես չեմ տեսել խալդյան շենքերը՝ կառուցված ըստ Սիկրայի¹²⁴ սրբազան ձևի, ո՛չ Սողոմոնի տաճարը, որ քանդված է, ո՛չ էլ Իսրայելի արքաների դամբարանի քարե դռները, որ խորտակված են: Մենք կրավարարվենք Հերմեսի գրքի հատվածներով, որոնք այստեղ են: Ես ձեզ կրացատրեմ սուրբ Քրիստափորի արձանի էութունը, որ սերմնացանի խորհրդանշանն է, ինչպես նաև՝ Սուրբ Մատրան ավագ դռան վրայի այն երկու հրեշտակների խորհրդանշանը, որոնցից մեկի ձեռքը ամանի, մյուսի ձեռքը՝ ամպերի մեջ է...

Այստեղ ժակ Կուակտիեն, որին սարկավագապետի մոյեզին առարկութունները, այսպես ասած, ձիուց ցած էին բերել, նորից նստեց թամբին և ընդհատեց նրան այն գիտնականի հաղթական շեշտով, որը նույն ձևով հատուցում է մի ուրիշ գիտնականի.

– Erras, amice Claudii¹²⁵: Խորհրդանշանը թիվ չէ: Դուք Օրփեոսին Հերմեսի տեղ եք ընդունում:

– Դուք ինքներդ եք սխալվում, – առարկեց խստորեն սարկավագապետը: – Դեղալուսը վերնահիմքն է, Օրփեոսը՝ պատը, Հերմեսը՝ շենքը, այսինքն՝ ամբողջը: Դուք կգաք, երբ ցանկանաք, – շարունակեց նա՝ դառնալով դեպի Տուրանժոն, – ես ձեզ ցույց կտամ Նիկոլա Ֆլամելի քուրայի տակ մնացած ոսկու մասնիկները, որոնք կհամեմատեք Գիյոմ Փարիզեցու ոսկու հետ: Ես ձեզ կսովորեցնեմ հունարեն *peristera*¹²⁶ բառի ծածուկ հատկութունները: Սակայն նախևառաջ կսովորեցնեմ ձեզ իրար ետևից կարդալ այրուբների մարմարե տառերը, գրքի գրանիտի չջերը: Գիյոմ եպիսկոպոսի և Սեն-Ժան-լը-Ռոնի ավագ

124. Հին խալդական տաճարները, որոնք աստիճան առ աստիճան նեղանում էին:

125. Սխալվում ես, բարեկամ Կլոդ (լատ.):

126. Աղապնի:

դռնից կանցնեք Սուրբ Մատուռը, հետո՝ Նիկոյա Ֆլամելի տունը
Մարիվոյի փողոցում, նրա շիրիմը, որ Սուրբ Անմեղների գերեզմա-
նոցում է, ապա նրա երկու հիվանդանոցները Մոնմորանսի փողո-
ցում: Ես ձեզ կսովորեցնեմ կարդալ այն հիերոգլիֆները, որոնցով
ծածկված են Սեն-ժերվե հիվանդանոցի ավագ դռան և Երկաթեղենի
փողոցի երկաթե չորս հաստ շրջանակները: Մենք միասին կհե-
գենք նաև Սեն-Կոմի, Սեն-ժընևիև-դե-գ'Արդանի, Սեն-Մարտենի,
Սեն-ժակ-դը-լա-Բուշըրի... ֆասադները:

Երկար ժամանակ էր արդեն, որ Տուրանժոն, ոյքան էլ ուշիմ լիներ
նրա հայացքը, կարծես այլևս չէր հասկանում տեր Կլոդի խոսքերը:

— Աստված ձեզ հետ, — ընդհատեց նա սարկավագապետին, — այդ
ի՞նչ գրքեր են:

— Ահա դրանցից մեկը, — պատասխանեց տեր Կլոդը:

Եվ բանալով խուցի պատուհանը՝ մատնացույց արեց Աստվածա-
մոր հսկայական տաճարը, որ աստղազարդ երկնքի վրա գծագրելով
իր երկու աշտարակների, քարակերտ կողերի և հրեշավոր մեջքի
սիլուետը՝ թվում էր քաղաքի կենտրոնում նստած մի վիթխարի,
երկզկխանի սֆինքս:

Սարկավագապետը մի քանի վայրկյան լուռ ու մունջ դիտեց հսկա-
յական հուշարձանը, ապա աջ ձեռքը, հառաչելով, պարզեց դեպի
սեղանի վրա բացված տպագիր գիրքը, իսկ ձախ ձեռքը դեպի Աստ-
վածամոր տաճարը և տխրագին հայացքը շրջելով գրքից դեպի
եկեղեցին՝ ասաց.

— Ավա՛ղ, սա կսպանի նրան:

Կուակտիենն, որ այդ միջոցին շտապ մոտեցել էր գրքին, չկարո-
ղացավ չգոչել.

— Է-հե՛, ի՞նչ մի փտանգավոր բան կա սրա մեջ. *Glossa in episto-
las D. Pauli. Norimbergae, Antonius Koburger. 1474*¹²⁷. Նոր բան չէ:

127. «Մեկնութիւ թղթոցն սրբոյ Պօղոսի». Նյուրնբերգ, Անտոնիոս Կոբուր-
գեր, 1474 (լատ.: Վերոհիշյալ գրքի վերնագիրը):

իեր Լումբարի՝ իմաստուն խոսքերի վարպետի գիրքն է: Արդյո՞ք
րա համար, որ տպագրի՞ր է:

— Հենց այդ է, այո, — պատասխանեց Կլոդը, որ կարծես սուզված
որ մտահայեցութեան մեջ՝ մնացել էր կանգնած, ծալած ցուցամատը
եղմած Նյուրնբերգի նշանավոր տպարանից դուրս եկած մեծածա-
լալ գրքին: Հետո նա ավելացրեց հետևյալ խորհրդավոր խոսքերը.

— Ավա՛ղ, ավա՛ղ, փոքր բաները հաղթում են մեծերին, մի ատամը
աղթահարում է մի մեծ զանգված: Նեղոսի մուկը սպանում է կոկոր-
իլոսին, թրածուկն սպանում է կետին, գիրքն էլ կսպանի հուշարձանը:

Վանքի ճրագմարիչի ազդանշանը Հնչեց այն րոպեին, երբ ժակ
ուակտիեն խիստ ցածր ձայնով մրթմրթում էր իր հավիտենական
րկներգը. — Խենթ է նա, — որին ընկերն այս անգամ պատասխանեց. —
նա էլ այդպես եմ կարծում:

Այդ այն ժամն էր, երբ ոչ մի օտարական չէր կարող մնալ վանքի
րջափակում: Այցելուները մեկնեցին:

— Վարպե՛տ, — ասաց Տուրանժոն՝ հրաժեշտ տալով սարկավագա-
պետին, — ես սիրում եմ գիտնականներին ու մեծ մտքերը և հատուկ
արգանք եմ տաժում ձեր նկատմամբ: Վաղը եկեք Տուրնել պալատ
և հարյրեք Տուր քաղաքի Սեն-Մարտենի արքային:

Սարկավագապետն իր խցիկը մտավ ապշած՝ հասկանալով վեր-
ապես, թե ինչ մարդ էր այդ քավոր Տուրանժոն¹²⁸, և վերհիշելով
Սեն-Մարտեն-դը-Տուրի վանական իրավաթղթերի ժողովածուի այս
հատվածը. *Abbas beati Martini scilicet rex Franciae, est canonicos de
consuetudine et habet parvum praebendam quam habet sanctus
venantius, et debet sedere in seda thesaurarii.*¹²⁹

128. Կուր քաղաքի բնակիչները կոչվում էին նաև տուրանժոն:

129. Սուրբ Մարտին մենաստանի արքան համարվում է արքա Ֆրանսիայի
և կանոնիկոս է ըստ սովորության և ունի փոքր ծուխ, այն, որ պատկա-
նում է սուրբ Վենանտիոս եկեղեցուն, իսկ վանական ժողովում
պարտավոր է նստել զանձապետի տեղում (լատ.):

Պնդում էին, որ այդ օրվանից հետո սարկավագապետը հաճախակի խորհրդակցություններ էր ունենում Լյուդովիկոս XI -ի հետ, երբ նորին վսեմությունը Փարիզ էր գալիս, իսկ տեր Կլոդի ունեցած պատիվը ստվերում էր Օլիվիե-լը-Դենին և ժակ Կուակտիեին, որն ըստ իր սովորության՝ վատաբանում էր նրան արքայի մոտ:

II

ՍԱ ԿՍՊԱՆԻ ՆՐԱՆ

Մեր ընթերցողուհիները մեզ կներեն, որ մի րոպե կանգ առնենք և փնտրենք-իմանանք, թե ինչ միտք էր թաքնված սարկավագապետի «Սա կսպանի նրան: Գիրքը կսպանի հուշարձանը» հանելուկային խոսքերի տակ:

Մեր կարծիքով այդ միտքն ուներ երկու կողմ: Նախ՝ քահանայի մի միտքն էր դա. հոգևորականի սարսափը նոր գործակալից՝ տպագրության արվեստից, սրբարանի սպասավորի սոսկումն ու շլացումը Գուտենբերգի լուսասփյուռ մամուլից: Ամբիոնն ու ձեռագիրը՝ բանավոր խոսքն ու գրավոր խոսքը, տագնապի էին մատնվում տպագրական խոսքից. որոշ չափով դա նման էր այն ճնճղուկի ահաբեկված ապշանքին, որ տեսնում է, թե ինչպես է Լեզեոն հրեշտակը բացում իր վեց միլիոն թևերը: Դա ճիշն էր այն մարգարեի, որն արդեն լսում է ազատագրված մարդկության ժխորն ու խլրտումը, որը ապագայում տեսնում է, թե ինչպես իմացությունն ու միտքը խարխլում են կրոնը, կարծիքը գահընկեց է անում հավատը, աշխարհը թոթափում է Հռոմի իշխանությունը: Դա կանխատեսումն էր այն փիլիսոփայի, որը տեսնում է, թե ինչպես մամուլի շնորհիվ թեև առած մարդկային միտքը գոլորշու պես վեր է բարձրանում աստվածաբանական կաշկանդիչ անոթից: Դա սարսափն էր այն զինվորի, որը

տեսնելով պղնձե բաբանը՝ ասում է.— Աշտարակը կխորտակվի: Դա նշանակում էր, որ մի նոր գորուծյուն է Հաջորդելու մի այլ գորուծյան: Դա նշանակում էր, որ մամուլը սպանելու է եկեղեցին:

Սակայն այս առաջին և, անտարակույս, ամենապարզ մտքի տակ, մեր կարծիքով, կար մի ուրիշ, ավելի նոր միտք՝ առաջինի Հետևությունը, ավելի դժվար նկատելի և ավելի Հեշտ Հերքելի, նմանապես ամբողջովին փիլիսոփայական մի տեսակետ, որ բխում էր ոչ միայն քահանայից, այլև գիտնականից և արվեստագետից: Դա այն նախազգացումն էր, որ մարդկային միտքը փոխելով իր ձևը՝ կփոխեր նաև արտահայտվելու եղանակը, որ յուրաքանչյուր սերնդի Հիմնական միտքը այլևս չպիտի գրվեր նույն նյութով և նույն ձևով, որ այնքան ամուր և այնքան երկարատև քարե գիրքը իր տեղը պիտի գիջեր է՛լ ավելի ամուր և է՛լ ավելի դիմացկուն թղթին: Այս իմաստով էլ՝ սարկավագի տարտամ բսնածևը ունեւր մի երկրորդ իմաստ. դա նշանակում էր, որ մի նոր արվեստ գահազրկելու էր մի ուրիշ արվեստ, այսինքն՝ տպագրությունը կսպաներ ճարտարապետությունը:

Արդարև, քաղաքակրթության ծագումից մինչև քրիստոնեական թվականության տասնհինգերորդ դարը ներառյալ, ճարտարապետությունը եղել է մարդկության մեծ գիրքը, մարդու Հիմնական արտահայտությունը իր զարգացման տարրեր աստիճաններում՝ լինի դա որպես ուժ, լինի իմացություն:

Երբ առաջին ցեղերի Հիշողությունն իրեն ծանրարեւնված զգաց, երբ մարդկության Հուշերի բռն այնքան ծանրացավ ու խառնաչփոթ դարձավ, որ մերկ ու թուշող խոսքը ճանապարհը կորցնելու վտանգին մատնվեց, ապա այդ Հուշերը դրեցին գետնի վրա ամենատեսանելի, ամենասնկական ու միաժամանակ ամենարնական ձևով: Յուրաքանչյուր ավանդույթ գրոշմեցին որևէ Հուշարձանի մեջ:

Առաջին Հուշարձանները այն ժայռակտորներն էին, «որոնց երկաթը չէր դիպչի», ասում է Մովսեսը: Ծարտարապետությունն սկսվեց այնպես, ինչպես սկսվում է ամեն մի գրություն: Նախևառաջ,

այբուբենն էր դա: Տնկում էին մի ուղղահայաց քար, և դա տառ էր, իսկ ամեն մի տառը Հիերոգլիֆ էր, ամեն մի Հիերոգլիֆի վրա էլ հանգչում էր գաղափարների մի խումբ, ինչսպես խոյակը՝ սյան վրա: Այդպես արեցին առաջին ցեղերը՝ ամենուրեք, նույն պահին և ամբողջ աշխարհի մակերեսին: Կելտերի «տնկած քարը» գտնում են և՛ ասիական Սիբիրում, և՛ Ամերիկայի պամպաներում:

Բառերը հետագայում կազմվեցին: Քարը քարի վրա դրին, իրար կցեցին այդ գրանիտե վանկերը. խոսքը փորձեց որոշ շարակցումներ անել: Կելտական դոլմենն ու կրոմլեխը, էտրուսկյան տումուլուսը¹³⁰, եբրայական գալգալը¹³¹ բառեր են: Մի քանիսը, հատկապես տումուլուսը, հատուկ անուններ են: Երբևմն էլ, երբ շատ քար և ընդարձակ տարածություն ունեին, գրում էին ամբողջական նախադասություն: Կառնակի¹³² հսկայական քարակույտն արդեն մի ամբողջ բանաձև է:

Եվ վերջապես, գրեցին գրքեր: Ավանդությունները ծնել էին նշանագրեր, որոնց տակ անհետանում էին իրենք, ինչպես ծառի բունն իր սաղարթի տակ: Այդ բոլոր նշանագրերը, որոնց հավատում էր մարդկությունը, հետզհետե աճում, բաղմապատկվում էին՝ ավելի ու ավելի խաչավորվելով ու բարդանալով: Առաջին հուշարձաններն այլևս բավական չեն դրանք պարունակելու համար, ուստի և հորդում են ամեն կողմից, մանավանդ որ՝ այդ հուշարձանները հազիվ են արտահայտում իրենց նման նախնական, պարզ, մերկ ու դետնի վրա պտոկած ավանդությունը: Նշանագիրը՝ սիմվոլը, կարիք ուներ փթթելու շինության մեջ: Եվ այն ժամանակ ճարտարապետությունը զարգացավ մարդկային մտքի հետ, դարձավ հազարգլխանի ու հազարբազուկ մի հսկա և այդ ամբողջ երեքուն սիմվոլիկան դրոշմեց ու հաստատեց հավիրժական, տեսանելի ու շոշափելի ձևով: Մինչդեռ Դեդալը, որ ուժի սիմվոլն է, չափում էր. Օրփեոսը, որ իմացություն

130. Դամբանաբուր:

131. Ատորերկրյա գերեզմանակույտ:

132. Բնակավայր է Ֆրանսիայի Մորբիհան դեպարտամենտում, օվկիանոսի ափին:

սիմվոլն է, երգում էր, ապա սյուներ, որ ինքնին տառ է, կամարաշարը, որ վանկ է, բուրգը, որ բառ է, միաժամանակ շարժման մեջ դրվելով երկրաչափություն և պոեզիայի օրենքների կողմից՝ խմբվում էին, համադրվում, զոգվում, իջնում, բարձրանում, իրար կցվում գետնի վրա, հարկ-հարկ իրար վրա նստում ու դեպի երկինք միտում, մինչև որ դարաշրջանի ընդհանուր գաղափարի թելադրությամբ գրեցին այն սքանչելի գրքերը, որոնք նմանապես սքանչելի հուշարձաններ էին՝ էկլիիզայի մեհյանը, Ռամզեսի դամբարանը եգիպտոսում, Սողոմոնի տաճարը:

Մայր գաղափարը՝ խոսքը, ոչ միայն այս բոլոր հուշարձանների էություն, այլև ձևի մեջ էր ներգրված: Օրինակ՝ Սողոմոնի տաճարը ոչ թե պարզապես Սուրբ գրքի կազմն էր, այլև հենց Սուրբ գիրքն էր: Նրա համակենտրոն գոտիներից յուրաքանչյուրի վրա քահանաները կարող էին կարգալ ակներև ցուցադրված ու թարգմանված խոսքը և այդպես սրբարանից սրբարան հետևելով նրա ձևափոխություններին՝ բռնեցին դա իր վերջին խորանում, նրա ամենաշոշափելի ձևի մեջ, որը տակավին ճարտարապետություն էր: Այսպիսով, խոսքը պարփակված էր շինություն մեջ, սակայն նրա պատկերը իր արտաքինի մեջ էր, ինչպես մարդու դեմքը՝ մուսիան, ամփոփող տապանի վրա:

Ավելին. շենքերի արտահայտած գաղափարը հառնում էր ոչ միայն նրանց ձևից, այլև նրանց համար ընտրված վայրից: Նայած այն բանին, թե արտահայտվող սիմվոլը մուսյլ էր կամ զվարթ, ըստ այդմ էլ՝ շունաստանն իր լեռները պսակում էր աչքին ներդաշնակ մեհյանով, Հնդկաստանը փորում էր իր լեռների ընդերքը, որպեսզի այնտեղ տաշեր-կերտեր գրանիտե հսկայական փղերի շարանի վրա հենված իր ստորերկրյա անճոռնի կուտուենները:

Այսպիսով, աշխարհի առաջին վեց հազար տարիների ընթացքում, Հնդկաստանի անհիշելի ժամանակներից մնացած կուտուից մինչև Քյոլնի մայր եկեղեցին, ճարտարապետությունը եղել է մարդկության

մեծագույն գիրքը՝ գրությունը: Եվ սա այնքան ճիշտ է, որ ոչ միայն ամեն տեսակ կրոնական սիմվոլ, այլև մարդկային յուրաքանչյուր միտք իր էջն ու իր հուշարձանն ունի այդ վիթխարի գրքի մեջ:

Յուրաքանչյուր քաղաքակրթություն սկսվում է աստվածապետությունում և վերջանում ժողովրդապետությունում՝ դեմոկրատիայով: Մենիշխանությունը հաջորդող ազատության այս օրենքը դրված է ճարտարապետության մեջ, որովհետև, մենք պնդում ենք այս կետը, չպետք է կարծել, որ շինարարական արվեստը հզոր ու ընդունակ է միայն տաճար կառուցելու, կրոնական առասպելաբանություններն ու սիմվոլներն արտահայտելու, իր քարեղեն էջերի վրա օրենքի խորհրդավոր տախտակները հիերոգլիֆներով քանդակագրելու: Եթե այդպես լիներ, ապա, քանի որ յուրաքանչյուր մարդկային հասարակության մեջ գալիս է մի շրջան, երբ սրբազան սիմվոլը մաշվում ու ջնջվում է ազատ մտքի ճնշման տակ, երբ մարդը ճողոպրում է քահանայի իշխանությունից, երբ փիլիսոփայությունների և կառավարման սիստեմների մակաճուլթը կրծում է կրոնի դեմքը, — ճարտարապետությունը չպիտի կարողանար վերարտադրել մարդկային մտքի այն նոր վիճակը, մի էջի վրա դրված նրա թերթերը դատարկ կլինեին մյուս կողմից, նրա երկասիրությունը կլիներ թերի, դիրքն էլ անկատար: Բայց այդ այդպես չէ:

Օրինակ՝ վերցնենք միջնադարը, որ շատ ավելի հստակ ենք տեսնում, որովհետև մեզ ավելի է մոտ: Իր սկզբնական շրջանում, երբ աստվածատպետությունը կազմակերպում էր Եվրոպան, երբ Վատիկանը միացնում ու իր շուրջն էր վերադասավորում Հռոմի այն տարրերը, որ կազմված էին Կապիտոլի շուրջը ավերակ փռված Հռոմից, երբ քրիստոնեությունն սկսում էր նախորդ քաղաքակրթության բեկորների մեջ փնտրել հասարակության բոլոր շերտերը և նրա ավերակներով վերստեղծում էր մի նոր հիերարխիական աշխարհ, որի կամարակապ առաստաղի միջնագոգիչ քարը հոգևորականությունն էր, ապա այդ ժամանակ այդ քառսից սկսում է առաջ գալ, հետո էլ

քրիստոնեութիան շնչի, բարբարոսների ձեռքի տակ մեռած Հունական ու Հռոմեական ճարտարապետությունների վզատակների տակից քիչ-քիչ հառնում է ռոմանական խորհրդավոր ճարտարապետությունը՝ Եգիպտոսի ու Հնդկաստանի աստվածապետական կառուցվածքների քույրը, մաքուր կաթոլիկության անեղծ խորհրդանշանը, պապական միասնության անփոփոխ հիերոգլիֆը:

Արդարև, այդ ժամանակի ամբողջ միտքը դրված է ռոմանական այդ մռայլ ոճի մեջ: Այդտեղ ամենուրեք զգում ես իշխանություն, միասնություն, անթափանցություն ու բացարձակը, այսինքն՝ Գրիգոր VII պապը: Ամենուրեք քահանան, ոչ մի դեպքում մարդը, ամեն տեղ կաստան, ոչ մի տեղ ժողովուրդը:

Բայց վրա են հասնում խաչակրաց արշավանքները: Դա ժողովրդական լայն շարժում էր, և ժողովրդական ամեն մի մեծ շարժում, ինչ էլ որ լինեն նրա պատճառներն ու նպատակը, իր վերջին նստվածքից միշտ բխեցնում է ազատության ոգին: Նոր երևույթներ են սկսում լույս աշխարհ գալ: Եվ ահա սկիզբ է ստնում ժակերիանների¹³³, պրագերիանների¹³⁴ ու լիգաների¹³⁵ շրջանը: Իշխանությունը խարխլվում է. միասնությունը երկփեղկվում: Ֆեոդալիզմը աստվածապետությունից պահանջում է բաժանել իշխանությունն իրար միջև՝ սպասելով, որ անխուսափելիորեն վրա հասնի ժողովուրդը և, ինչպես միշտ, առյուծի բաժինն ինքը վերցնի: *Quia nominor leo*¹³⁶.

Ազնվականությունը ծակում, դուրս է գալիս հոգևորականության տակից, քաղաքային համայնքն էլ ազնվականության տակից:

133. Փյունդաղիական ապստամբություն Ֆրանսիայում, XIV դարում (ծագում է ժակ՝ հակոբ անունից, որը խիստ սարածված էր գյուղացիության շրջանում):

134. Ապստամբություն Ֆրանսիայում XV դարում: Հուլյանների (Չեխիա) ապստամբության հետ ունեցած արտաքին նմանության համար կոչվեց Պրահա քաղաքի անունով՝ պրագերիա:

135. Կաթոլիկ ազնվականների դաշնակցություն Ֆրանսիայում XVI դ. կրոնական պատերազմների շրջանում, երբ ուժեղ պայքար էր մղվում կալվինյանությանի և ընդհանրապես՝ բողոքականների դեմ:

136. Քանզի կոչվում եմ առյուծ (լատ.):

Փոխվում է նվրոպայի դեմքը: Եվ, համեցեք, փոխվում է նաև ճարտարապետութան դեմքը: Քաղաքակրթության նման՝ նա էլ չըջում է էջը, և ժամանակների նոր ոգին պատրաստ է գտնում դա՝ իր թելադրությունները գրելու համար: Խաչակրաց արշավանքներից ճարտարապետությունը վերադառնում է բերելով սրածայր կամարը, ինչպես ժողովուրդները՝ ազատության ոգին: Եվ ահա, երբ Հռոմը քիչ-քիչ սկսում է մասնատվել, մեռնում է նաև ռոմանական ճարտարապետությունը: Հիերոգլիֆը փախչում է մայր եկեղեցուց և գնում տոհմանշան դառնալու՝ ղղյակների դիտանոց-աշտարակների վրա՝ ֆեոդալիզմին փայլ տալու համար: Մայր եկեղեցին ինքն էլ՝ երբեմնի այնքան դավանական այդ կառուցվածքը, այդ օրվանից նվաճվելով քաղաքացիական դասի, համայնքի ու ազատության կողմից, խուլյա է տալիս քահանայից և ընկնում արվեստագետի իշխանության տակ: Արվեստագետը շինում է դա իր ուզած ձևով: Մնաք բարո՛ւյ, խորհրդավորություն, առասպելաբանություն, օրենք: Հրամեցե՛ք, ձեզ մատուցվում է հրեակայություն ու քմայք: Բավական է, որ քահանան ունենա իր տաճարն ու խորանը, այլևս ոչ մի բան չի ասի: Չորս պատերը արվեստագետինն են: Ճարտարապետական գիրքն այլևս չի պատկանում հոգեկորականությանը, կրոնին, Հռոմին, այլ՝ երեակայությանը, պոեզիային, ժողովրդին: Դրանից են բխում այն ճարտարապետության սրընթաց ու անհամար կերպարանափոխությունները, որն ընդամենը երեք դար է տևել, և որոնք այնքան ապշեցուցիչ են վեց թե ութ դար տևած ռոմանական ճարտարապետության լճացած անշարժությունից հետո:

Բայց և այնպես, արվեստն առաջ է ընթանում հսկայի քայլերով: Ժողովրդի հանճարն ու ինքնատիպությունը կատարում են այն գործը, որ մինչ այդ եպիսկոպոսներն էին անում: Ամեն մի սերունդ անցնելիս իր տողն է գրում այդ գրքում: Նա տաճարների ճակատից բերում է ռոմանական հիերոգլիֆները, և շատ մեծ բան է, եթե մարդ կարողանա այս ու այնտեղ, նրա դրած նոր սիմվոլի տակից, նկատել

դոգման: Ժողովրդի հագցրած պաճուճանքը հազիվ է թույլ տալիս նշմարել կրոնական կմախքը:

Դժվար է պատկերացնել, թե ինչպիսի՛ ազատություն էին տալիս իրենց այն ժամանակի ճարտարապետները նույնիսկ եկեղեցիների նկատմամբ: Մի տեղ ասես օղահյուսված խոյակների վրա անամոթաբար զուգավորվել են վանականներն ու միանձնուհիները, ինչպես Փարիզի Արդարադատության պալատի Բուխարիների դահլիճում, մի ուրիշ տեղ՝ Նոյ նահապետի գլխին եկած փորձանքն է քանդակված իր ամբողջ մերկությունը, ինչպես Բուրժի մայր եկեղեցու կենտրոնական ավագ դռան տակ. և կամ թե՛ մի հարբած վանական՝ էջի ականջներով և գինու թասը ձեռքին՝ ծիծաղում է ամբողջ միաբանության քթին, ինչպես Բոչերվիլի աբբայարանի լվացարան-սեղանի վրա:

Քարով գրվող մտքի համար այդ դարերում գոյություն ունեւր այնպիսի ազատություն, որը լիովին կարող է համեմատվել մամուլի մեր ժամանակակից ազատության հետ: Դա ճարտարապետության ազատությունն էր: Այդ ազատությունը շատ հեռու է գնում: Երբեմն մի ավագ-դուռ, ճակատամաս կամ եկեղեցին ամբողջովին՝ պարունակում է այնպիսի սիմվոլիկ իմաստ, որը բացարձակապես խորթ է պաշտամունքին կամ նույնիսկ թշնամական է եկեղեցուն: Տասներեքերորդ դարից սկսած՝ Գիյոմ Փարիզցին, Նիկոլա Ֆլամելն էլ՝ տասնչորսերորդ դարում գրել են այդպիսի գայթակղիչ էջեր: Սեն-ժակ-դը-լա-Բուլլըրին ամբողջովին ընդդիմություն արտահայտող եկեղեցի էր:

Այդ դարերում միտքը միայն այս ասպարեզում էր ազատ, դրա համար էլ ամբողջովին գրվում էր հուշարձան կոչվող այդ գրքերում: Հուշարձանի այդ ձևն ընդունելով՝ միտքը կտեսներ, թե ինչպես հասարակական հրապարակում դահիճը խարույկի է մատնում իրեն (միտքը) ձեռագրի ձև ունենալիս, եթե, իհարկե, բավական անխոհեմ լինեւր այդ վտանգավոր քայլն անելու: Այսպիսով, ասպարեզ գալու համար չունենալով այլ միջոց, բացի ճարտարապետությունից, միտքն ամեն կողմից վազում էր այնտեղ: Դա է պատճառը, որ

այդքան շատ մայր տաճարներ ծածկում են Եվրոպան, և դրանց թիվն այնքան վիթխարի է, որ դժվարանում ես հավատալ նույնիսկ ստուգելուց հետո: Հասարակության բոլոր նյութական և բոլոր մտավոր ուժերը զուգամիտում էին դեպի նույն կետը՝ ճարտարապետությունը: Այդպիսով, Աստծուն եկեղեցիներ կառուցելու պատրվակով՝ արվեստը զարգանում էր սքանչելի համաչափություններով:

Այդ դարաշրջանում ով բանաստեղծ էր ծնվում, դառնում էր ճարտարապետ: Զանգվածների մեջ սփռված հանճարը, որ ֆեոդալիզմը ամեն կողմից ճնշել էր պղնձե վահանների ծածկույթի նման, ելք էր գտնում միայն ճարտարապետության կողմից, հորդում էր այդ արվեստի մեջ, և նրա իլիականներն ընդունում էին մայր եկեղեցիների ձև: Մյուս բոլոր արվեստները ենթարկվում էին ճարտարապետությանը և ձևավորվում ըստ նրա թելադրանքի: Դրանք մեծ գործի բանվորներն էին: Ճարտարապետը, որ բանաստեղծ էր ու վարպետ, իր անձի մեջ ամբողջացնում էր նաև քանդակագործությունը, որ նախշում էր նրա ֆասադները, նկարչությունը, որ լուսագարդում էր նրա գույնագույն ապակիներով պատուհանները, երաժշտությունը, որ շարժման մեջ էր դնում նրա զանգերը և հնչեցնում երգեհոնները: Մինչև իսկ խեղճ պոեզիան, բուն պոեզիան, որ համառում էր իր ողորմելի գոյությունը պահել ձեռագրերի մեջ, ստիպված եղավ, որևէ բան լինելու համար, գալ ու տեղավորվել հուշարձանի մեջ՝ օրհներգի կամ շարականի ձևով, այսինքն՝ վերջին հաչվով կատարելու նույն դերը, որ կատարել էին էսքիլեսի ողբերգությունները Հունաստանի քրմական տոնահանդեսների մեջ, Գիրք Մնդոցը՝ Սողոմոնի տաճարում:

Այսպիսով, մինչև Գուտենբերգը, ճարտարապետությունն է մարդու հիմնական, համաշխարհային գիրն ու գրվածքը: Այս գրանիտե գիրքը, որ սկսել է Արևելքը և շարունակել է հունական ու հռոմեական հին աշխարհը, վերջին էջը միջնադարին գրել տվեց: Իմիջիայլոց, կաստայի ճարտարապետությանը ժողովրդական ճարտարապետությունը հաջորդելու այս երևույթը, որ մենք նկատեցինք միջին

դարերում, նույնանման շարժումով տեղի է ունենում մարդու իմացության ընթացքում, պատմության մյուս մեծ դարաշրջաններում: Այստեղ Համառոտակի ցույց տալու համար այդ օրենքը, որ մանրամասնորեն շարադրելու համար հատորներ են պետք, նշենք վերին Արևելքը՝ նախնական շրջանի օրրանը, որտեղ Հնդկական ճարտարապետությանը հաջորդեց փյունիկյանը՝ արաբական ճարտարապետության այդ արգասավոր մայրը. անտիկ աշխարհում, եգիպտական ճարտարապետությունից հետո, որի լոկ տարբերակներն են էտրուսկական ոճը և կիլիոսյան հուշարձանները, գալիս է հունական ճարտարապետությունը, որի լոկ շարունակությունն է կարթագենյան գմբեթով ծանրաբեռնված հռոմեական ոճը. իսկ ավելի նոր ժամանակներում՝ ռոմանական ճարտարապետությանը հաջորդում է գոթականը: Եվ եթե երկատենք ճարտարապետության այս երեք շարքերը, ապա երեք անդրանիկ քույրերի՝ Հնդկական, եգիպտական և ռոմանական ճարտարապետությունների մեջ կգտնենք միևնույն սիմվոլը, այսինքն՝ աստվածապետություն, կաստա, միասնություն սկզբունք, զոգմա, առասպելաբանություն և Աստված, իսկ երեք կրտսեր քույրերի՝ փյունիկյան, հունական և գոթական ճարտարապետությունների մեջ, ինչպիսին էլ որ լինի նրանց բնույթին հատուկ տարբերությունը, գտնում ենք դարձյալ նույն նշանակությունը, այսինքն՝ ազատություն, ժողովուրդ, մարդ:

Հնդկական, եգիպտական կամ ռոմանական շինությունների մեջ միշտ զգում ես քահանային, հենց միայն քահանային, թեկուզ և նա կոչվի բրահմին, մոգ կամ պապ: Սակայն նույնը չէ ժողովրդական ճարտարապետությունների մեջ: Սրանք ավելի ճոխ ու չքեղ են և նվազ սուրբ: Փյունիկյան ճարտարապետության մեջ զգացվում է վաճառականը, հունականի մեջ՝ հանրապետականը, գոթականի մեջ՝ քաղաքի բնակիչը:

Աստվածապետական ամեն մի ճարտարապետության գլխավոր հատկանիշներն են՝ անփոփոխություն, առաջադիմությունից

սարսափելը, ավանդական գծերի պահպանումը, սկզբնական նմուշների նվիրագործումը, մարդու և բնության բոլոր ձևերի մշտական ենթարկումը սիմվոլի անհասկանալի քմահաճություններին: Դրանք խրթին գրքեր են, որ իրազեկները միայն կարող են վերծանել: Բացի դրանից, ամեն մի ձև, անգամ ամեն մի տձևություն, իմաստ ունի այնտեղ, և դա անբռնաբարելի է դարձնում նրան: Մի՛ պահանջե՛ք հնդկական, եգիպտական կամ ռոմանական շինություններից, որ վերափոխեն իրենց գծագիրը կամ բայելավին քանդակները: Ամեն մի կատարելագործում սրբապղծություն է նրանց համար: Այդ ճարտարապետությունների մեջ դոգմայի անհերքությունը կարծես թե տարածված է քարի վրա՝ որպես մի երկրորդ քարացածություն:

ժողովրդական ճարտարապետությունների գլխավոր հատկանիշներն, ընդհակառակը, բազմազանությունն է, առաջադիմությունը, ինքնատիպությունը, ճոխությունն ու մշտական շարժումը: Դրանք արդեն բավականաչափ անջատված են կրոնից, ուստի և մտածում են իրենց գեղեցկության մասին, խնամք են տանում դրան, անխոնջ կերպով բարելավում արձանների ու արաբեսկների իրենց զարդարանքը: Դարի հետ են ընթանում նրանք և ունեն ինչ-որ մարդկային բան, որ անընդհատ խառնում են աստվածային սիմվոլին, որի անունով էլ դեռևս կերտվում են: Դրա պատճառով է, որ այդ հուշարձանները թափանցում են ամեն մի հոգու, ամեն մի երևակայության մեջ, ու թեև դեռ սիմվոլիկ, բայց դյուրըմբռնելի են, ինչպես բնությունը: Աստվածապետական ու այս ճարտարապետությունն իրարից տարբերվում են այնպես, ինչպես սրբազան-տաճարական լեզուն՝ ժողովրդական լեզվից, հիերոգլիֆը՝ արվեստից, Սողոմոնը՝ Ֆրդիասից:

Եթե ամփոփենք այն ամենը, ինչ ասվեց այստեղ խիստ համառոտակի, զանց առնելով հազարավոր ապացույցներն ու մանրամասնություններին վերաբերող առարկությունները, ապա կհանգենք հետևյալին. մինչև տասնհինգերորդ դարը ճարտարապետությունը եղել է մարդկության տարեկրության գլխավոր մատյանը, այդ

ժամանակամիջոցում աշխարհում չի ծագել որևէ թեկուզ փոքրիշատե բարդ գաղափար, որ հուշարձանի ձևով չարտահայտվի. յուրաքանչյուր ժողովրդական գաղափար, ինչպես և ամեն մի կրոնական օրենք, ունեցել է իր հուշարձանները, և վերջապես, մարդկային ցեղը որևէ կարևոր բան չի մտածել, որ քարի մեջ կամ քարի վրա դրած չլինի: Իսկ ինչո՞ւ, որովհետև ամեն մի միտք, լինի կրոնական թե փլիսոփայական, շահագրգռված է մշտնջենական լինելու, որովհետև մեկ սերունդ տողորած գաղափարը ուզում է ուրիշ սերունդներ էլ տողորել-հուզել, ինչպես նաև իր հետքը թողնել: Եվ ահա տեսեք, թե որքա՛ն անհաստատ է ձեռագրի անմահությունը, և որքա՛ն ավելի ամուր, երկարատև ու դիմացկուն է հուշարձան-գիրքը: Գրավոր խոսքը ջնջելու համար բավական է մի ջահ կամ մի թուրք: Կառուցված խոսքը խորտակելու համար անհրաժեշտ է հասարակական հեղաշրջում, երկրային տակնուվրայություն: Բարբարոսներ են անցել Կոլիզեոմի վրայով, ջրհեղեղ է թերևս անցել բուրգերի վրայից:

Ամեն ինչ փոխվում է տասնհինգերորդ դարում:

Մարդկային միտքը հայտնագործում է մշտնջենական դառնալու ոչ միայն ավելի երկարատև և ավելի դիմացկուն, այլև ավելի հեշտ ու ավելի պարզ միջոց: Ճարտարապետությունը գահընկեց է արվում: Օրփեսոսի քարեղեն տառերին հաջորդելու են գալիս Գուտենբերգի արճիճե տառերը:

ԳԻՐՔԸ ԿՍՊԱՆԻ ԾԵՆՔԸ

Տպագրության գյուտը պատմության ամենամեծ իրադարձությունն է՝ մայր հեղափոխությունը: Դա մարդկության մտքի արտահայտության բոլորովին փոխված նոր ձևն է: Դրանով մարդկային միտքը դեն է գցում մի ձև և ընկալում մի ուրիշը: Դա այն սիմվոլիկ օձի շապկի լրիվ ու վերջնական փոխումն է, որով Ադամից սկսած ներկայացրել են խելքը:

Միտքը տպագիր ձև ստանալուց հետո՝ ավելի անկորչելի է դառնում, քան երբևիցե, որովհետև թեևավոր է, անորսալի, անջնջելի: Նա

խառնվում է օդին: Ճարտարապետության դարաշրջանում միտքը դառնում էր լեռ ու հզորապես տիրանում դարին ու վայրին: Այժմ նա վերածվում է թռչունների երամի ու սլանում ամեն կողմ և միաժամանակ՝ գրավում օդի ու տարածության բոլոր կետերը:

Կրկնում ենք, ո՞վ չի տեսնում, որ այս ձևով միտքն ափելի անեղծ է: Կարծր ու ամուր վիճակից այժմ դառնում է աշխույժ, տևականությունից անցնում է անմահության: Կարելի է, իհարկե, փչրել զանգվածը, բայց ինչպե՞ս կարելի է ջնջել ամենուրեքությունը: Եթե ջրհեղեղ պատահի, լեռը երկար ժամանակ կմնա ջրերի տակ, իսկ թռչունները կշարունակեն սավառնել, և եթե լոկ մի տապան ծփա այդ աշխարհավեր ջրերի վրա, թռչունները կնստեն տապանին, կլողան նրա հետ, միասին ներկա կլինեն ջրերի նվազումին, իսկ այդ քառսից դուրս եկող նոր աշխարհը արթնանալիս կտեսնի, որ իր գլխավերևում՝ թևավոր ու կենդանի սավառնում է ընկղմված աշխարհի միտքը: Եվ երբ տեսնում ենք, որ միտքն արտահայտելու այդ ձևը ոչ միայն ամենաապահովն է, այլև ամենապարզը, ամենահարմարը, բոլորի համար գործածականը, երբ մտածում ենք, որ նա հարմարանքների ծանր բեռ չի քարշ տալիս իր հետ, մեծ սարքավորում չի պահանջում, երբ համեմատում են այն միտքը, որ ստիպված է թալփամանվել հուշարձանի, շարժման մեջ է դնում չորս-հինգ այլ արվեստներ և տոննաներով ոսկի, քարերի մի ամբողջ սար, փայտակերտների մի ահագին անտառ, բանվորների մի ամբողջ բանակ, երբ դա համեմատում են գրքի ձև ընդունած մտքի հետ, որին բավական է մի քիչ թուղթ, մի քիչ թանաք ու մի գրիչ, ապա կարելի՞ է արդյոք զարմանալ, որ մարդկային խելքը հրաժարվում է ճարտարապետությունից՝ հօգուտ տպագրություն: Գետի սկզբնական հունը հանկարծ կտրեցեք նրա մակերեսից ցած փորված ջրանցքով և կտեսնեք, որ գետը կհեռանա իր հունից:

Եվ ահա տեսեք, թե ինչպես տպագրության գյուտից հետո ճարտարապետությունն աստիճանաբար չորանում է, գոսանում ու

մահանում: Դուք կգտաք, որ ջուրն իջնում է, հյուսիսը ցամաքում, և ժամանակների ու ժողովուրդների միտքը հեռանում նրանից:

Այդ սառեցումը գրեթե անզգալի է տասնհինգերորդ դարում, որովհետև մամուլը դեռ շատ տկար է ու անզոր և շատ-շատ կարող է հզոր ճարտարապետությունից կորզել նրա կյանքի գերառատությունն ավելցուկը: Սակայն տասնվեցերորդ դարից սկսած՝ ականերև է դառնում ճարտարապետության հիվանդությունը, նա այլևս գերազանցորեն հասարակության մտքերը չի արտահայտում, թշվառական ձևով դառնում է կլասիկ արվեստ, գաղղիականից, եվրոպականից, տեղականից վեր է ածվում հունականի ու հռոմեականի, ճշտից ու ժամանակակիցից՝ կեղծ-անտիկի: Ահա այդ անկումն էլ անվանում են վերածնություն: Բայց և այնպես, հոյակապ անկում, որովհետև գոթական հինավուրց հանճարը, Մայնց քաղաքի տպագրակալն Վիթխարի մամուլի ետևը մայր մտնող այդ արևը իր վերջին ճաճանչներով դեռ որոշ ժամանակ էլ կթափանցի լատինական կամարաշարերի և կորնթական սյունաշարերի այդ խառնակազմ դեզի մեջ:

Մայրամուտի այդ արևն էլ ահա մենք համարում ենք արշալույս:

Սակայն այն օրվանից, երբ ճարտարապետությունը դառնում է մյուսների վիճակն ունեցող մի արվեստ, հենց որ նա դադարում է համապարփակ արվեստ, ինքնակալ արվեստ, բռնակալ արվեստ լինելուց, այլևս կորցնում է մյուս արվեստները կաշկանդած պահելու ուժը: Նրանք էլ ազատագրվում են, փշրում ճարտարապետության լուծը, և ամեն մեկն իր ուզած կողմը գնում: Դրանցից յուրաքանչյուրը շահում է այդ ապահարզանից: Մեկուսացումը մեծացնում է ամեն մեկին: Քանդակագործությունը դառնում է արձանագործություն, պատկերագրությունը՝ նկարչություն, եկեղեցական կանոնադրությունը՝ երաժշտություն: Կարծես թե մի կայսրություն անդամահատվում է իր Ալեքսանդրի մահվանից հետո, և դրա նահանգները դառնում են առանձին թագավորություններ:

Դա էլ ծնունդ է տալիս Ռաֆայելին, Միքել-Անջելոյին, Ժան Գու-
ժոնին¹³⁷, Պալեստրինային¹³⁸՝ շլացուցիչ տասնվեցերորդ դարի այդ
պայծառություններին:

Արվեստների հետ միաժամանակ ազատագրվում է միտքը ամեն
կողմից: Միջին դարերի հերետիկապետներն արդեն լայն խորշեր էին
բացել կաթոլիկության մարմնի վրա: Տասնվեցերորդ դարը փշրեց
կրոնական միասնությունը: Տպագրությունից առաջ բարեփոխումը
լոկ հերձված կլիներ, իսկ տպագրությունը դարձրեց դա հեղափո-
խություն: Վերացրեք մամուլը, և ահա հերետիկոսությունը ջլատ-
ված է: Ծակատագրական է թե նախախնամության գործ, բայց և
այնպես, Գուտենբերգը Լյութերի նախակարասլետն է:

Իսկ երբ միջնադարի արևը բոլորովին մայր մտավ, երբ գոթական
հանճարն ընդմիշտ հանգավ արվեստի հորիզոնում, ճարտարապե-
տությունը շարունակեց ավելի ու ավելի աղոտանալ, գունաթափվել
ու ջնջվել: Տպագրված գիրքը՝ հուշարձանը կրծող այդ որդը, ծծում
է նրա հյուսիսը, լափում նրան: Նա զրկվում է իր պահուստներին,
տերևաթափվում ու նիհարում է աչքի առաջ: Այլևս ճղճիմ է նա,
խեղճ, ոչինչ: Այլևս ոչինչ չի արտահայտում նա, ոչ նույնիսկ մի
ուրիշ ժամանակի արվեստի հուշը: Թողնված իր բախտին, լքված
մյուս արվեստների կողմից, որովհետև մարդկային միտքն է լքում
նրան, նա արվեստագետներ չկարողանալով ճարել՝ արհեստավորներ
է կանչում: Գուլյնզգուլյն ապակիներից կազմված զարդանկարների
փոխարեն՝ պատուհանները ծածկվում են պարզ ապակիներով: Քան-
դակագործին հաջորդում է քարտաշը: Մնաք բարո՛ւ ամենայն կեն-
սահյուսթ, ամենայն ինքնատիպություն, կյանք և ուշիմություն: Դար-
ձած մի ողբալի մուրացկան՝ քարչ է գալիս նա արհեստանոցներում

137. Ֆրանսիացի նշանավոր քանդակագործ ու ճարտարապետ (1515-²).

մասնակցել է Լուվրի. Էկուան դղյակի զարդարմանը: Փարիզի Անմեղներ
շատրվանի հեղինակն է:

138. Եկեղեցական երաժշտության բարեփոխիչ, իտալացի կոմպոզիտոր
(1524-1594):

և ընդօրինակումներով գլուխ պահում: Միքել-Անջելոն, որ տասնվեցերորդ դարից սկսած՝ անկասկած զգում էր նրա մեռնելը, հղացավ մի վերջին միտք, հուսահատ միտք: Արվեստի այդ տիտանը Պանթեոնը դրեց Պարթենոնի վրա և ստեղծեց Հռոմի Սուրբ Պետրոս տաճարը: Մեծ, հոյակապ մի կերտվածք, որ արժանի էր եզակի մնալու, ճարտարապետության վերջին ինքնատիպությունը, հսկա արվեստագետի ստորագրությունը քարեղեն հսկայական մատյանի տակ, որը փակվում էր:

Մեռնում է Միքել-Անջելոն, իսկ ի՞նչ է անում ուրվականի ու ստվերի վիճակում իրեն վերապրած այդ թշվառ ճարտարապետությունը: Վերցնում է Հռոմի Սուրբ Պետրոսի տաճարը և պատճենահանում է, նմանակերպը շինում: Դա դառնում է մոլուխը, և ինքնին արգահատելի է: Յուրաքանչյուր դար ունի իր Հռոմի Սուրբ Պետրոսը, տասնյոթերորդ դարում Վալ-դը-Գրասն է, տասնութերորդ դարում՝ Սենտ-ժընևիեր: Լոնդոնն ունի իրենը, Պետերբուրգն իրենը: Փարիզն ունի այդպիսի երկու-երեք տաճար: Անիմաստ մի կտակ, զառամած և մեռնելուց առաջ մանկամտության մեջ ընկնող մի արվեստի վերջին զառանցանքը:

Եթե այդպիսի հատկանշական հուշարձանների փոխարեն, որոնց մասին խոսեցինք քիչ առաջ, քննենք տասնվեցերորդ կամ տասնյոթերորդ դարերի արվեստի ընդհանուր պատկերը, ապա հետաճման և հյուսիսի նույն երևույթները կնկատենք: Ֆրանսուա II-ից հետո հուշարձանի ճարտարապետական ձևը հետզհետե ավելի է ջնջվում և ցայտուն դարձնում երկրաչափական ձևը, ինչպես նիհարած հիվանդի կմախքը: Արվեստի գեղեցիկ գծերը տեղի են տալիս երկրաչափության սառն ու անողոք գծերին: Շենքն այլևս չենք չէ, այլ ինչ-որ բազմանիստ: Եվ սակայն ճարտարապետությունը տանջվում է այդ մերկությունը ծածկելու համար: Ահա հունական ֆրոնտոնը՝ ներդրված հուսմեական ֆրոնտոնի մեջ և կամ հակառակը: Եվ դա միշտ նույնն է՝ Պանթեոնը Պարթենոնի մեջ, այսինքն՝ Հռոմի Սուրբ

Պետրոսի տաճարը: Ահա Հենրի IV-ի ժամանակների աղյուսե, սակայն քարե անկյուններով տներ, ահա Արքայական հրապարակը, Դոֆինի հրապարակը: Ահա Լյուդովիկոս XIII-ի շրջանի եկեղեցիները՝ ծանր, ցածրիկ, գետնահաս, կծկված, պսակված սապստանման գմբեթով: Ահա մազարինյան շրջանի ճարտարապետությունը՝ Չորս Ազգերի կոլեջի իտալական վատ նմանակերպը: Ահա Լյուդովիկոս XIV-ի պալատները՝ արքունական տիպի երկար, անհրապույր զորանոցներ՝ սառցաշունչ ու ձանձրալի: Ահա վերջապես Լյուդովիկոս XV-ի դարաշրջանը՝ իր եղբերդատերևի ու ճիճվահետքերի նմանող նախշերով, իր բոլոր կոծիծներով ու սնկանման ելուստներով, որոնք այլանդակում են այդ զառամած, ատամնաթափ, բայց և պչրամու ճարտարապետությունը: Ֆրանսուա II-ից մինչև Լյուդովիկոս XV-ը հիվանդությունն աճեց երկրաչափական պրոգրեսիայով: Արվեստը ոսկորների վրա քաշած կաշի ունի միայն և թշվառ հոգևաբքի մեջ է:

Իսկ այդ միջոցին ի՞նչ է դառնում տպագրությունը: Ճարտարապետությունից հեռացող այդ ամբողջ կյանքը գնում է նրա մոտ: Ինչ չափով ճարտարապետությունն ընկնում է, այն չափով էլ տպագրությունն ուռչում ու մեծանում է: Ուժերի այն քանակը, որ ծախսում էր մարդկությունը հուշարձաններ կառուցելու, սրանից հետո ծախսում է գրքեր տպագրելու վրա: Ուստի և տասնվեցերորդ դարից սկսած՝ մամուլը ուռճանալով ու հասնելով հյուժվող ճարտարապետության մակարդակին, պայքարում է նրա դեմ և սպանում: Տասնյոթերորդ դարում նա արդեն բավական ինքնիշխան է, բավական հաղթական և իր հաղթանակի մեջ այնքան ապահով, որ կարող է գրական մեծ դարի տոնահանդես տալ աշխարհին: Լյուդովիկոս XIV-ի արքունիքում երկար ժամանակ հանգստանալուց հետո նա դարձյալ ձեռքն է առնում Լյուսթերի հին սուրը, դրանով գինում է Վոլտերին և ժխորաձայն վազում է գրոհելու այն հին Եվրոպայի վրա, որի ճարտարապետական արտահայտությունն արդեն սպանել էր: Նա ամեն ինչ կործանել էր այն պահին, երբ վերջանում էր

տասնութերորդ դարը: Տասնիններորդ դարում ձեռնամուխ կլինի վերականգնմանը:

Արդ, հարցնում ենք մենք, երեք դարուց ի վեր այդ երկու արվեստներից ո՞րն է ներկայացնում մարդկային միտքը: Ո՞րն է նրա թարգմանը: Ո՞րն է արտահայտում ոչ միայն նրա դրական ու սխոլաստիկ հափշտակութունները, այլև նրա լայնահոծ, խոր ու համաշխարհային շարժումը: Ո՞րն է առանց խզման և առանց անջրպետի մշտապես դիպվում մարդկային ցեղին՝ այդ առաջ շարժվող հազարտանանի հրեշի զուգընթաց: Ծարտարապետությո՞ւնը, թե՞ տպագրությունը:

Տպագրությո՞ւնը: Չարժե խաբել ինքն իրեն, ճարտարապետությունը մեռած է, մեռած է անդառնալիորեն, սպանված է տպագիր գրքի ձեռքով, սպանված է, որովհետև նվազ տևական է, սպանված է, որովհետև ավելի թանկ է նստում: Ամեն մի մայր եկեղեցի մեկ միլիարդ արժե: Պատկերացրեք հիմա, թե ինչպիսի գումարներ պետք կլինի ներդնել ճարտարապետության գիրքը նորից գրելու համար, երկրի երեսը նորից հազարավոր այդպիսի շենքերով ծածկելու և այն դարաշրջաններին վերադառնալու համար, երբ ականատես վկաների ասելով՝ հուշարձանների թիվն այնքան մեծ էր, «որ կարծես թե աշխարհը թափ տալով իրեն՝ դեն էր գցել իր հին հագուստները եկեղեցիների ճերմակ զգեստ հագնելու համար»: Այսինքն՝ *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem induerat.* (GLABER RADUL—PHUS).

Մինչդեռ գիրքն անմիջապես պատրաստվում է, այնքան էժան է և կարող է խիստ հեռու գնալ: Էլ ինչպե՞ս զարմանաս, որ մարդկային ամբողջ միտքը հոսում է այս գառիվայրով: Սա իհարկե չի նշանակում, որ ճարտարապետությունն այս ու այնտեղ դեռ չի կանգնեցնի որևէ գեղեցիկ հուշարձան, մեկուսացած գլուխ-գործոց: Տպագրության իշխանության օրոք, ժամանակ առ ժամանակ, իհարկե, կարող է շինվել, իմ ենթադրությամբ, որևէ սյուն՝ մի ամբողջ բանակի ձեռքով և թնդանոթներից ձուլված պատիճով, ինչպես որ

ճարտարապետութեան իշխանութեան օրոք իլիականներ ու ռոմանսերոններ, մահաբահրաթաններ ու նիբելունգներ էին ստեղծվում մի ամբողջ ժողովրդի ձեռքով, իրար վրա կուտակված ու միաձուլված բեկորներից: Հանճարեղ ճարտարապետի հայտնվելու մեծ պատահականութունը կարող է տեղի ունենալ և քսաներորդ դարում, ինչպես Դանթեի առաջ գալը տասներեքերորդ դարում: Սակայն ճարտարապետութունն այլևս հասարակական արվեստ, կոլեկտիվ ու տիրապետող արվեստ չի լինի: Մարդկութեան մեծ պոեմը, մեծ կոթողը, մեծ ստեղծագործութունն այլևս չի կառուցվի, այլ կտպագրվի:

Եվ եթե այսուհետև ճարտարապետութունը պատահամբ ոտքի կանգնի, ապա այլևս տիրակալ չի լինի: Նա կենթարկվի գրականութեան օրենքին, որ մի ժամանակ ինքն էր ճարտարապետութունից ստանում: Երկու արվեստների փոխադարձ դիրքերը խիստ կփոխվեն: Կասկածիդ դուրս է, որ ճարտարապետութեան դարաշրջանում պոեմները, ճիշտ է՝ սակավաթիվ, նման էին հուշարձաններին: Հնդկաստանում Վիասան սաղարթախիտ է, տարօրինակ, անանցանելի, ինչպես կռատունը: Եգիպտական արևելքում պոեզիան, հուշարձանների նման, ունի գծերի վեհութուն ու հանդարտություն, հին Հունաստանում՝ գեղեցկություն, պայծառություն, անգորր, քրիստոնեական եվրոպայում՝ կաթոլիկական վսեմություն, ժողովրդական միամտություն, վերանորոգման դարաշրջանի փարթամ ու փայլուն բուսականություն: Աստվածաշունչը նման է բուրգերին, իլիականը՝ Պարթենոնին, Հոմերոսը՝ Ֆիդիասին: Դանթեն տասներեքերորդ դարում՝ նշանակում է ռոմանական վերջին կեղեցին. Շեքսպիրը տասնվեցերորդ դարում՝ գոթական վերջին տաճարը:

Այսպիսով, ամփոփելու համար այն ամենը, որ մինչև այստեղ ասացինք՝ անհրաժեշտաբար անկատար և կցկտուր ձևով, կրկնենք՝ մարդկային ցեղը ունի երկու գիրք, երկու մատյան, երկու կտակարան՝ ճարտարապետութունն ու տպագրությունը, քարե աստվածաշունչը և թղթե աստվածաշունչը: Դարերի ընթացքում այնքան լայն բացված այդ երկու աստվածաշունչները դիտելիս, անկասկած, թույլատրելի է

սփսոսալ գլխահետք գրութեան ակներև փառահեղութեանը, որպէս
յուրնաշար, նախագուռ ու կոթող ձևակերպված այդ հսկայական այ-
տուբենները, մարդու ստեղծած այդ մի տեսակ լեռները, որ ծածկում
են աշխարհը և անցյալը՝ բուրդերից սկսած մինչև զանգակատները,
Քեոփոսից մինչև Սորափուրգ: Անցյալը այդ մարմարե էջերի վրա
պետք է կարգալ: Պետք է հիանալ ու անընդհատ թերթել ճարտարա-
պետութեան գրած գիրքը, սակայն չպետք է ուրանալ այն կոթողի
մեծութիւնը, որ իր հերթին, բարձրացնում է տպագրութիւնը:

Վիթխարի է այդ կոթողը: Ես չգիտեմ, թե ո՞ր վիճակագիրը հաշ-
վել է, որ եթե իրար վրա դնեն Գուտեմբերգից մինչև այսօր մամու-
լից դուրս եկած բոլոր գրքերը, ապա կարելի կլինի լցնել երկրա-
գնդից մինչև լուսին եղած տարածութիւնը: Սակայն այս տեսակ մե-
ծութեան մասին չէ, որ մենք ուզում ենք խոսել: Այնուամենայնիվ,
երբ փորձում ես մտքումդ ի մի բերել տպագրութեան՝ մինչև մեր
օրերը տված արտադրանքի ամբողջական գումարը, ապա այդ
ամբողջութիւնը մեզ չի՞ թվա արդոք որպէս ամբողջ աշխարհին
հենված մի անծայրածիր կառուցվածք, որի վրա անդուլ ու անդա-
դար աշխատում է մարդկութիւնը և որի հրեշտակ գլուխը կորած է
ապագայի թանձր մշուշում: Դա իմացութեան մըջնանոցն է: Դա այն
հիսթակն է, ուր բոլոր երևակայութիւնները՝ այդ ոսկեգույն
մեղունները, բերում են իրենց մեղրը:

Այդ կառուցվածքը հաղար հարկ ունի: Նրա բազրիքների մոտ,
այս ու այնտեղ, բացվում են գիտութեան խավարչտին քարանձավ-
ները, որոնք միմյանց հատում են նրա ընդերքում: Նրա մակերեսի
վրա, ամենուրեք, արվեստը շողողացնում է մեր աչքի առաջ իր
արաբեսկները, վարդաքանդակներն ու ժանյակները: Այնտեղ ամեն
մի անհատական գործ, որքան էլ քմահաճ ու մեկուսացած թվա, ունի
իր տեղն ու կուստը: Ներդաշնակութիւնը բխում է ամեն ինչից:
Շեքսպիրի մայր եկեղեցուց սկսած մինչև Բայրոնի մզկիթը, հազարա-
վոր զանգակներ խառնիխուռն դիւլվում են համաշխարհային մտքի
այդ ոստանի վրա: Նրա վերնահիմքի վրա նորից նոր գրել են

մարդկության մի քանի հին անուններ, որ ճարտարապետությունը
չէր արձանագրել: Մուտքի ձախ կողմում գրվագել են Հոմերոսի սպի-
տակ մարմարե հին խորաքանդակը, աջ կողմում՝ բազմալեզու Աստ-
վածաշունչն է տնկել իր յոթ գլուխները: Ռոմանսերոյի հիդրան փշա-
քաղվում է քիչ այն կողմը, ինչպես նաև մի քանի ուրիշ խառնածին
ձևեր՝ Վեդաներն ու Նիրելուսները:

Ջոռուանք ասել, որ այդ հրաշակերտ շենքը մնում է անսպառտ:
Մամուլը՝ այդ տիտանական մեքենան, որ անդադար մղում-հանում է
Հասարակության մտավոր հյուսթը, անդուլ կերպով նոր նյութեր է
ժայթքում իր կերտվածքի համար: Ամբողջ մարդկությունը շինարա-
րական լաստակների վրա է: Ամեն մի միտք որմնադիր է: Ամենա-
համեստը իր խոռոչն է փակում կամ իր քարը դնում: Ռեստիֆ
դը-լա-Բրետոնը¹³⁹ գաջի կտորտանքով լի իր կողովն է շալակած բե-
րում: Ամեն օր բարձրանում է մի նոր քարաշար: Յուրաքանչյուր
գրողի ինքնուրույն և անհատական մուծումից անկախ՝ տեղի են ու-
նենում նաև կոլեկտիվ մուծումներ: Տասնութերորդ դարը տվեց
Հանրագիտարանը, Հեղափոխության դարաշրջանը՝ «Մոնիտյորը»¹⁴⁰:

Անկասկած, դա էլ մի կառուցվածք է, որ անվերջ մեծանում ու
լեռնանում է սպիրալների ձևով, այդտեղ էլ լեզուների խառնաչփո-
թություն կա, անվախճան գործունեություն, անխոնջ աշխատանք,
բովանդակ մարդկության կատաղի մրցություն, իմացականությանը
խոստացված ապաստարան ընդդեմ մի նոր ջրհեղեղի, ընդդեմ բար-
բարոսների ողողման: Դա էլ մարդկության երկրորդ Բաբելոնի
աշտարակն է:

139. Ֆրանսիացի գրող, ուտոպիստ (1734-1806):

140. Ֆրանսիական բուրժուական առաջին Հեղափոխության ժամանակ
հիմնադրված թերթ, հետագայում, մինչև 1869 թ., կառավարության
պաշտոնական օրգանը:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

I

ԱՆԿՈՂՄՆԱԿԱԼ ՀԱՅԱՑՔ ՀԻՆ ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Փրկչական 1482 թվականին խիստ երջանիկ անձնավորություն էր ազնվական ու ասպետ, Բեյնի սեպուհ, Իվրիի և Մարչ նահանգի Սենտ-Անդրիի բարոն, արքայական խորհրդատու և սենեկապան, ինչպես նաև Փարիզի պրեռոյության պետ Ռոբեր դ'Էստուտվիլը: Մոտավորապես տասնյոթ տարի էր արդեն, որ նա 1465 թվականի նոյեմբերի 7-ին, գիսաստղի¹⁴¹ տարին, թագավորից ստացել էր Փարիզի պրեռոյության պետի այդ փառավոր պաշտոնը, որ ավելի չուտ ավատություն էր, քան թե պաշտոնավարություն: *Dignitas, quae cum non exigua potestate politiam concernente, atquae praerogativis multis et juribus conjuncta est*¹⁴², — ասում է Ժոաննես Լյոմնոուսը: Զարմանալի էր, որ 82 թվականին ազնվագարմ մի անձ կատարում է արքայական ծառայություն, որի նշանակման դրությունները հաստատված էին այն թվին, երբ Լյուդովիկոս XI-ի ապօրինի դուստրը ամուսնացավ Բուրբոնի դքսի ապօրինի որդու հետ: Ճիշտ այն օրը, երբ Ռոբեր դ'Էստուտվիլը փոխարինեց Ժակ դը Վիլիեին որպես Փարիզի պրեռո, տյար Ժեհան Դովեն փոխարինեց պարոն Հելի դը Թորետին որպես դատական պալատի առաջին նախագահ, Ժեհան Ժուլզինել դե

141. Այս գիսաստղը, որի դեմ Կալիստրատոս պապը՝ Բորջիայի հորեղբայրը, հրամայեց հանրային մողթանքներ կատարել, այն է, որ նորից կերևա 1835 թվականին: Մնթ. հեղինակի:

142. Պաշտոն, որ պետական ոչ փոքր իշխանության հետ միացած է բազմաթիվ մենաշնորհներով և իրավունքներով (լատ.):

զ'Ուրսեանը գրավում էր Պիեռ դը Մորվիլիեի սլաշտոնը որպես Ֆրանսիայի գերագույն դատավորի, Ռենյո դե Գորմանը ի դերև էր հանում Պիեռ Պյուլիի հույսը պալատին ներկայացվող դիմումների կառավարչի պաշտոնի նկատմամբ: Ահա թե նախագահի, գերագույն դատավորի և դիվանի կառավարչի պաշտոնները քանի՛ գյուխների վրա ման էին եկել այն օրվանից հետո, ինչ Ռյոբեր դ'Էստուտվիլը ստացել էր Փարիզի պրևոյի պաշտոնը:

Այդ պաշտոնը տրված էր նրան ի պահպանութուն՝ ասում էին արքունի հրամանագրերը, և արդարև, նա լավ էր պահում դա: Փակչել էր նա դրան, միաձուլվել և այնպես էր նույնացել, որ խուսափել էր Լյուդովիկոս XI-ի պաշտոնափոխութուններ անելու մոլագարութունից, չէ՞ որ այդ չվստահող, բարկացնել սիրող և աշխատունակ արքան ջանում էր հաճախակի նշանակումներով և պաշտոնահանումներով պահել իր իշխանության ճկունութունը: Ավելին, ազնիվ ասպետը կարողացել էր իր պաշտոնը որպես փոխանցելու իրավունք ձեռք բերել, և երկու տարի էր արդեն, ինչ ազնվատոհմ դինակիր ժակ դ'Էստուտվիլի անունը փայլում էր նրա անվան կողքին Փարիզի պրևոյության պաշտոնագրերում: Հաղվալես և անկասկած մեծագույն շնորհ: Ծիշտ է՝ Ռոբեր դ'Էստուտվիլը քաջ ղրկվորական էր եղել, օրինապահորեն իր դրոշը բարձրացրել էր Հանրային բարօրության լիգայի դեմ և մատուցել էր թագուհուն, նրա Փարիզ մտնելու օրը, 14... թվականին անուշեղենից շինված մի զմայլելի եղջերու: Բացի դրանից, նա արքայական դատարանի նախագահ և ոստիկանապետների պրևո տյար Տրիստան Լ'Էրմիտի մտերիմ բարեկամն էր:

Ինչպես տեսնում ենք՝ խիստ քաղցր ու հաճելի կյանք էր վարում տյար Ռոբերը: Նախ՝ ստանում էր հիանալի ռոճիկ, որին միանում և կախվում էին, որպես հավելյալ ողկույզներ նրա որթատունկին, պրևոյության քաղաքացիական ու քրեական դատարանների դիվանապետության եկամուտները, ապա Փոքր Շատլեի քաղաքացիական ու քրեական ստորին ատյանների եկամուտները, չհաշվելով Մանտի

և Կորբեյի կամուրջների փոքրաքանակ անցավճարները, Փարիզի Հայաստանի վերակացուի փայտ չափողների և աղ կշռողների վրա դրված տուրքի մասնահանումները: Ավելացրեք դրան կեսը կարմիր և կեսը շագանակագույն զգեստներով պճնված քաղաքամասային պետերի և թաղապետների հեծյալ զրոսանքների ժամանակ, նրանց գլուխն անցած, իր մարտական գեղեցիկ հագուստը և Մոնլերիի ճակատամարտում ծուռված սաղավարտը ցուցադրելու և մյուսների փայլը նսեմացնելու հաճույքը (այդ հագուստը հիմա էլ կարող եք տեսնել և զմայլվել. քանդակված է դա նրա տապանի վրա Նորմանդիայի Վալմոն արքայարանում): Բացի դրանից, քի՞չ բան է միթե կատարյալ իշխանութուն ունենալ քաղաքային պահակազորքի, Շատլեի դոնապահի և պահակախմբի վրա, Շատլեի երկու դատավորների (*auditores castelleti*), տասնվեց քաղաքամասերի տասնվեց կոմիսարների, Շատլեի բանտապետի, ավատային չորս սերժանտների, հարյուր քսան հեծյալ սերժանտների, հարյուր քսան մահակակիր սերժանտների, գիշերապահութան ասպետի ու նրա գիշերապահի, սրա ենթագիշերապահի, սրա փոխգիշերապահի և սրա վերջնագիշերապահի վրա: Քի՞չ բան է գործադրել բարձր և ստորին արդարադատութուն, ունենալ քննելու, կախելու ու նշավակելու իրավունք, չհաշվելով առաջին ասյանում (*in prima instantia*) ինչպես խարտիաներն են ասում) մանր գործերը քննելու իրավունքը Փարիզի դերկոմսութան մեջ, որ այնքան փառապանծ կերպով օժտել են յոթ ազնվապետական դատարաններով: Կարելի՞ է պատկերացնել ավելի հաճելի բան, քան կալանավորելն ու դատաստան տեսնելը, ինչպես անում էր ամեն սր տյար Ռոբեր դ'Էստուտվիլը Մեծ Շատլեում, Ֆիլիպ-Օգոստոսի լայն ու բզ բարձրադիր, ձվաձև-սրածայր կամարակապների տակ, և ըստ իր սովորութան՝ ամեն երեկո գնալ Գալիլեի փողոցում, Արքայական սլախտի շրջապատում գտնվող իր գեղեցիկ տունը, որ ստացել էր որպես օժիտ իր կնոջից՝ տիկին Ամբրուազ դը Լորբեից, և հանգստանալ այնտեղ այն հոգնութունից հետո,

որ պատճառով էր նրան որևէ թշվառականի գիշերելու ուղարկելը «Մաշկահանման փողոցի այն փոքրիկ կացարանը, որ Փարիզի պրեռններն ու քաղաքամասերի պետերը դարձրել էին բանտ, որպիսին ուներ տասնմեկ ոտնաչափ երկարություն, յոթ ոտնաչափ և չորս մատնաչափ լայնություն և տասնմեկ ոտնաչափ բարձրություն»¹⁴³:

Եվ տյար Ռոբեր դ'Էստուտովիլը ուներ ոչ միայն Փարիզի պրեռոյի ու դերկոմսի իր մասնավոր դատավարությունը, այլև աչքի ու ատամի բաժին ուներ արքայի գերագույն դատական օրգանում: Չկար որևէ փոքրիշատե բարձրաստիճան մարդու գլուխ, որ նրա ձեռքից չանցներ՝ նախքան դահճի կողմից կտրվելը: Սա ինքն էր գնացել Բաստիլ Սենտ-Անտուան և վերցրել Նեմուրի դքսին ու տարել Շուկայի հրապարակ՝ մահապատժի ենթարկելու, Գյուկի հրապարակ, դարձյալ մահապատժի համար, տարել էր պարոն դը Սեն-Պոլին, որ գողգողում ու բողբոլում էր՝ ի մեծ հրճվանք պարոն պրեռոյի, որը չէր սիրում պարոն գունդատաբլին:

Կասկածից դուրս է, որ այս ամենը շատ ավելի էին, քան պետք էր երջանիկ ու փառահեղ կյանք վարելու և մի օր էլ նշանակալի տեղ գրավելու համար Փարիզի պրեռոների այն հետաքրքրական պատմություն մեջ, որից իմանում ենք, թե ինչպես Ուդար դը Վիլնյովը մի տուն ուներ Մսավաճառների փողոցում, Գիյոմ դը Հանժեն գնեց Մեծ ու Փոքր Սավոան, Գիյոմ Թիբուն Սենտ-ժընևեի միանձնուհիներին նվիրեց Կլոպեն փողոցի իր տները, որ Հյուգ Օբրինոն ապրում էր խոզուկ դաստակերտում, և ուրիշ այդպիսի սնային փաստեր:

Այնուամենայնիվ, կյանքը խաղաղ և ուրախ անցկացնելու այս քան պատճառներ ունենալով հանդերձ, տյար Ռոբեր դ'Էստուտովիլը 1482 թվականի հունվարի 7-ին արթնացավ չափազանց մռայլ ու կռվարար տրամադրությամբ: Թե ինչից էր այդ վատ տրամադրությունը, ինքն էլ չէր կարող ասել: Արդյոք այն պատճառով, որ երկինքն ամպամած էր, որ Մոնլերիի ճակատամարտից մնացած նրա

143. Պետական կալվածների ցուցակ. 1383: Ծնթ. Հեղինակի:

Հին թրագոտու ճարմանդը լավ չէ՞ր ձգված և խիստ զինվորականորեն էր սեղմում պրեռայական նրա գիրուկ իրանը: Այն պատճառով արդյոք, որ փողոցով, նրա լուսամուտների տակից, անցել էին, առանց իրեն բանի տևյալ դնելու, անառակ սինյոթորներ՝ ամեն մի շարքում չորսական մարդ, առանց շապկի վերնագգեստ Հագած, ծակ գլխարկներով, մախաղներն ու շշերը կողքից կախած: Այն տարտամ նախագգացող՝ մեն էր արդյոք պատճառը, որ ապագա թագավոր Կառլուս VIII-ը եկող տարի պրեռայության եկամուտներից խուզելու էր երեք Հարյուր յոթանասուն լիւր տասնվեց սոլ և ութ դրնիս: Ընթերցողը կարող է դրանցից ընտրութիւն կատարել. ինչ վերաբերում է մեզ, ապա մենք Հակամետ ենք կարծելու, որ նա վատ էր տրամադրված Հենց այն պատճառով, որ տրամադրութիւնը վատ էր:

Բացի դրանից, տոնի Հաջորդած առավոտ էր դա, տաղակալի մի օր ամենքի և մանավանդ այն պաշտոնյայի Համար, որը պարտավոր է ավել-մաքրել բոլոր թե՛ իրական, թե՛ փոխաբերական աղտոտութիւնները, որ առաջացնում է տոնը Փարիզում: Դրա Հետ նաև այն, որ նա պետք է նիստ ունենար Մեծ Շատիւնում: Իսկ մենք նկատել ենք, որ դատավորները սովորաբար այնպես են գործը դասավորում, որ դատական նիստի օրը լինի նաև նրանց վատ տրամադրութիւն օրը, որպեսզի միշտ լինի մեկը, որի վրա Հարմար ձևով կարողանան սրտի մաղձը թափել արքայի, օրենքի և արդարադատութիւն անունից: Սակայն նիստն սկսվել էր առանց նրան: Ռոբեր դ'Էստուտվիլի տեղակալները քաղաքացիական, քրեական և մասնավոր ատյաններում կատարում էին նրա գործն ըստ սովորականի, և առավոտյան ժամը ութից սկսած մի քանի տասնյակ քաղաքացիներ և քաղաքացուհիներ, խոնված ու կուտակված Ստորին Շատիւնի խավար սրահի մի անկյունում, կաղննփայտե ամուր պստավարի և պատի միջև, բերանբաց ներկա էին քաղաքացիական և քրեական այն արդարադատութիւն քաղմագան ու զվարճալի տեսարանին, որ պատահած ձևով, ուզած կերպ խառնելով՝ կատարում էր պարոն պրեռայի տեղակալ, Շատիւնի դատավոր տյար Տյորիան Բարբրդիներ:

ՍյուսՀը փոքր էր, ցածր, կամարակապ առաստաղով: Խորքում դրված էր արքայական շուշանանշաններով զարդարված սեղան՝ կաղնեփայտե քանդակադրվագ, խոշոր բաղկաթուղով, որ պրեոյինն էր ու թափուր, ձախ կողմում էլ նստարան՝ ընթերակա դատավոր տյար Ֆլորիանի համար: Այնչի ցած նստած էր քարտուղարը և գրոտում էր, իսկ դռան մոտ, սեղանի առաջ կանգնած էին պրեոյության բազմաթիվ սերժանտներ՝ մանուշակագույն բրգե բաճկոնակներով, սպիտակ խաչ կրծքի վրա: Քաղաքապետության երկու սերժանտ, Տուսենյան կեսը կարմիր, կեսը կապույտ կուրտիկ հագած, պահակություն էին անում մի ցածրիկ, փակ դռան առջև, որ նկատվում էր խորքում, սեղանի ետևը: Հաստ պատի մեջ փորված մի նեղ, սրածայր կամարով պատուհան էր միայն հունվարյան աղոտ նշույլով լուսավորում երկու անհեթեթ կերպարանք՝ կամարակապ առաստաղի կենտրոնական շաղկապի տեղը, կանթիղակերպ քանդակված քարե քմահանգ դեին և սրահի խորքում, արքայական շուշանանշան դիպակի վրա բազմած դատավորին:

Եվ իրոք. պատկերացրեք պրեոյական սեղանի առաջ, արմուկներին հենված, դատական թղթերի երկու կապոցի միջև, ոտքը թիագույն մահուգե իր երկար գպեստի տտունին դրած, դեմքը պարուրած գառան սպիտակ մուշտակի մեջ, որից կարծես թե պոկված էին նրա հոնքերը, կարմրադեմ, դաժանասեռ, աչքը թարթող, վեհափառությամբ իր այտերի ճարպը կրող, որոնք կգակի տակ իրար էին միանում, Շատլեի երկրորդ դատավոր Ֆլորիան Բարբրդիենին:

Չմոռանանք ասել, որ Ֆլորիանը խուլ էր. փոքր թերություն դատավորի համար: Բայց չնայած դրան՝ տյար Ֆլորիանը դատում էր անբողոքարկելի և պարտ ու պատշաճ ձևով: Կասկած չկա, որ դատավորի համար բավական է լսողի տեսք ունենալ, և Հարգարժան Բարբրդիենը առավել ևս լավ էր կատարում այս պայմանը, լավ դատավարության միակ՝ էական պայմանը, քանի որ նրա ուշագրությունը չէր կարող ցրել ոչ մի ապմուկ:

Բացի դրանից, լսարանում կար նրա արարքների ու ժեստերի մի անգուլթ վերահսկիչ՝ հանձին մեր փոքրիկ բարեկամ, երեկվա ճեմարանական ժեհան Ֆրոյո դյու Մուլենի, այդ «ցրիչի», որին վստահ կարող էիր հանդիպել Փարիզում ամենուրեք, բացի դասատուների ամբիոնի առջևից:

— Հապա մի տե՛ս, — ասում էր նա կամացուկ իր ընկերոջը՝ Ռորեն Պուսպենին. որ նրա կողքին ցածր ձայնով ծղրտում էր, երբ ինքը մեկնաբանում էր իրենց աչքի առաջ կատարվող տեսարանները, — ժեհաննետոն դյու Բյուխսոնն է՝ նոր շուկայի նշանավոր ծուլի սիրուն աղջիկը: Արևս վկա, ծերուկը դատապարտում է աղջկան, տեսաբանը ոչ միայն ականջից է զուրկ, այլև աչքից: Փարիզյան տասնհինգ սուլ և չորս դրնիս երկու հատ վարդարան կրելու համար: Մի քիչ թանկ է: *Lex duri carminis*¹⁴⁴: Իսկ այս մե՞կն ով է: Ա՛, Ռորեն Շրեֆ-դը-Վիլն է՝ օղագրահ շինողը: — Հիշյալ արհեստը սովորելու և վարպետ ճանաչվելու համար: — Ընդունելու թյան վճարն է ուրեմն: — Պա՛հ, այս ի՞նչ է. երկու ազնվականներ այդ գլխոտների մեջ. էդլիս դը Սուենը, Հյուսեն դը Մային: Երկուսն էլ ասպետ, *corpus-Christi*¹⁴⁵: Ա՛, տե՛ս է. զառ են խսղացել: Հապա ե՞րբ մեր ռեկտորին կտեսնենք այստեղ: Փարիզյան հարյուր լիվր տուգանք հօգուտ արքայի: Բարբրդիենը հուպ է տալիս խուլի պես, և իսկապես էլ խուլ է: Ես կուզենամ լինել իմ սարկավագապետ եղբայրը, եթե դա խանգարի ինձ խաղալ խաղալ ցերեկը, խաղալ գիշերը, ապրել խաղալով, մեռնել խաղալով, չապկիս վրա խաղալուց հետո՝ խաղալ հոգուս վրա: Սո՛ւրբ կույս, ի՛նչ աղջիկներ են. գալիս են իրար ետևից սիրուն գառնուկներս. Ամբրուազ Լեքյույե՛րը, Իզաբո-լա-Պեյնե՛տը, Բերարդ Ժիրոնե՛նը: Բոլորին էլ ճանաչում եմ, Աստված վկա: Տուգանե՛լ, տուգանե՛լ: Դե հիմա կսովորեք ոսկեճամուկ գոտիներ կապել: Փարիզյան տասը սուլ, պճնամոլներ: Պա՛հ, այդ քավթառ դատավորի դնչին

144. Խստաշունչ օրենք (լատ.):

145. Քրիստոսի մարմինը [վկա] (լատ.):

մտիկ, խուլ ու տխմարին տես, է՛: Վա՛յ, տուենդ քանդվի, ծանրամարմին Ֆլորիան, հաստագլուխ Բարբրդիեն. տես, է՛, սեղան նստեց, ուտում է հայցվորին, ուտում է դատական գործը, ուտում, ծամում, գխկվում, փորը լցնում: Տուգանք, լքված կայքի եկամուտ, սակ, հարկ, օրինական ծախք, ոռճիկ, շահ ու վնաս, գեհեն, բանտ ու զնդան, կապանք վճարով, բոլորն էլ դրա համար Ծննդյան տոնի շաքարահաց են և Սուրբ Հովհաննու նշագաթա: Մի նայի՛ր այդ խոզին: Ըհը՛, էլի մի սիրահարված կին. Թիրո-լա-Թիրոզն է, ո՛չ ավել, ո՛չ պակաս: Գլատինյի փողոցից դուրս գալու մեղադրանքով: Դա՞ ում տղան է: Ժիեֆրուա Մարոնը՝ հեծելագորի այդ նետաձիգը: Նզովել է հայրաստծու անունը: Տուգանե՛լ լա-Թիրոզին, տուգանել ժիեֆրուային, տուգանել երկուսին էլ: Քավթառ խուլ, երեւի երկու գործերն իրար հետ շփոթել է: Տասով մեկ գրագ կգամ, որ նա աղջկան վճարել կտա հայհոյելու համար, հեծելակին էլ՝ սիրաբանելու համար: Մտի՛կ արա, Ռորե՛ն Պուսպեն. արգյոք ո՞ւմ են ներս բերելու: Տես ինչքա՛ն պահակագորքեր կան: Զուսը վկա, ոհմակի բոլոր քերծեններն այգտեղ են: Հավանաբար, որսի ամենամեծ գաղանն է: Վարազը: Հա՛, հա՛, այդպես է, Ռորե՛ն, այդպես է: Այն էլ՝ շատ խոշորը: Հերկուլեսը վկա, երեկվա մեր վեհապետն է, խենթերի պապը, մեր ժամհարը, մեր միականին, մեր կուզը, մեր ծամածռողը: Քվագիմոդո՞ն է...

Եվ իրոք նա էր:

Քվագիմոդոն էր՝ օղակապված, հանգուցված, կաշկանդված և մեծաթիվ պահակախմբի հսկողութայան տակ: Նրան չըջապատող պահակագորքերի ջոկը գլխավորել էր անձամբ գիշերային հսկողութայան պետը, որի կրծքին ասեղնագործված էր Ծրանսիայի զինանշանը, կոնակին էլ՝ քաղաքի զինանշանը: Իսկ Քվագիմոդոն, իր այլանդակութունից բացի, չունեւ որևէ այնպիսի բան, որ կարողանար արգարացնել նիզակների և հրահարների այդ ցուցադրումը, նա մռայլ էր, լուռ ու հանդարտ: Նրա միակ աչքը հազիվ երբեմն-երբեմն գաղտագողի ու ցասկոտ հայացք էր նետում իրեն պարուրած կապանքներին:

Նույնպիսի մի հայացք նետեց նա իր շուրջը, սակայն այնքան մարած ու քնած հայացք, որ կանայք մատնացուց էին անում նրան իրար՝ ծիծաղելու համար միայն:

Մինչ այս, մինչ այն՝ կրտսեր դատավոր այսր Ֆլորիանը ուշադրութեամբ թերթեց Քվազիմոդոյի դեմ կազմված հայցի թղթապանակը, որ մատուցեց նրան քարտուղարը, և այդպես թեթևակի հայացք նետելուց հետո, կարծես թե մի ըուպե մտասուզվեց: Ծնորհիվ այդ նախազգուշութեան, որ նա միշտ ձեռք էր առնում հարցաքննությունն սկսելիս, նախապես գիտեր մեղադրյալի անունը, կոչումը, հանցանքները, նախապատրաստած առարկություններ էր անում նախատեսված պատասխաններին և կարողանում էր հարցաքննութեան բոլոր խճճվածքներից դուրս գալ՝ այնքան էլ կուահել չտալով իր խլությունը: Գործի թղթապանակը նրա համար այն էր, ինչ որ շունը՝ կույրի համար: Եթե պատահեր, որ այդ ֆիզիկական թերությունը այս ու այնտեղ դավաճանի նրան որևէ անկապակից միջամտութեամբ կամ անմիտ հարցումով, ապա դա ոմանք ընդունում էին որպես մտքի խորություն, ոմանք էլ՝ տկարամտություն: Երկու դեպքում էլ՝ դատարանի պատիվը ոչ մի ձևով չէր անվանարկվում, որովհետև ավելի լավ է, որ դատավորը հուշակվի տկարամիտ կամ խորամիտ, քան խուլ: Հետևաբար, նա չափազանց հոգատար էր, որ իր խլությունը սքողված մնա բոլորից, և սովորաբար այնքան լավ էր հաջողացնում դա, որ, վերջիվերջո. իրեն էլ պատրանք էր ազդում, մի բան, որ շատ ավելի հեշտ է, քան կարծում են: Բոլոր սապատավոր մարդիկ գլուխը բարձր են ման գալիս, բոլոր կակազները ճարտասանություն են անում, բոլոր խուլները ցածր են խոսում: Իսկ ինչ վերաբերում է Ֆլորիանին, ապա նա կարծում էր, որ ականջները մի քիչ անհնազանդ են: Դա միակ զիջումն էր, որ այդ հարցում անում էր նա հանրային կարծիքին, անկեղծութեան և իր խիղճը քննելու ըուպեներին:

Քվազիմոդոյի գործն այդպես լավ որոճալուց հետո՝ նա գլուխը ետ գցեց և աչքերը կիսով չափ փակեց՝ ավելի վեհաշուք տեսք և

անկողմնակալությունն ցուցաբերելու համար, այնպես որ՝ այդ պահին նա և՛ խուլ էր, և՛ կուլր, երկու պայման, առանց որոնց կատարյալ դատավոր չի կարող լինել: Ահա այդ պատկառազգեցիկ դիրքով էլ նա սկսեց հարցաքննությունը:

– Ձեր անո՞ւնը:

Ահավասիկ մի հանգամանք, որ «օրենքով նախատեսված» չէր, այսինքն, որ մի խուլ կարող է հարցաքննել մի ուրիշ խուլի:

Քվազիմոդոն, որին ոչ մի բան չէր ազդարարում, թե հարցում է ուզղված իրեն, շարունակում էր շեշտակի նայել դատավորին և չէր պատասխանում: Խուլ դատավորը, որին ոչ մի բան չէր ազդարարում, թե մեղադրյալն էլ խուլ է, կարծեց, թե նա պատասխանեց, ինչպես անում էին բոլոր մեղադրյալները, և իր մեքենական ու ապուշային ինքնավստահությամբ շարունակեց.

– Շատ լավ: Քանի՞ տարեկան եք:

Քվազիմոդոն այս հարցին էլ չպատասխանեց, և դատավորը բավարար համարելով դա՝ շարունակեց.

– Իսկ հիմա ասեք ձեր հասարակական վիճակը:

Միշտ նույն լուռությունը: Բայց ներկաներն արդեն սկսում էին փսփսալ և իրար նայել:

– Բավական է, – շարունակեց անայլայլ դատավորը, երբ ենթադրեց, որ մեղադրյալն սպառեց իր երրորդ պատասխանը: – Դուք մեղադրվում եք մեր առաջ, *primo*¹⁴⁶, գիշերվա հանգիստը խռովելու մեջ. *secundo*¹⁴⁷, բռնաբարության և անպատիվ արարքի փորձ կատարելու մեջ՝ մի թեթևաբարո, *in praejudicium meretricis*¹⁴⁸ անձի նկատմամբ. *tertio*¹⁴⁹, ըմբոստություն և օրինազանցություն երևան բերելու մեջ՝ մեր տեր թագավորի հրամանակատար նետածիգնների հանդեպ: Բացատրություն տվեք այս բոլոր կետերի մասին: Քարտուղա՛ր, գրե՛լ եք այն ամենը, որ ասաց մեղադրյալը մինչև հիմա:

146. Առաջին, նախ (լատ.):

147. Երկրորդ (լատ.):

148. Ի վնաս պոռնիկի (լատ.):

149. Երրորդ (լատ.):

Այս չարաքաստիկ հարցը այնպիսի բուռն, այնպիսի խելահեղ, վարակիչ և միահամուռ քրքիջ բարձրացրեց քարտուղարից սկսած մինչև բազմության շարքերի մեջ, որ երկու խուլերն անգամ՝ դատավորն ու մեղադրյալը, չկարողացան չնկատել դա: Քվազիմոզոն արհամարհանքով տնկելով իր սապատը՝ շուռ եկավ, մինչդեռ տյար Տյուրիանը, նրա պես զարմացած և ենթադրելով, որ հանդիսատեսների ծիծաղը առաջացավ մեղադրյալի որևէ անհարգալիր առարկություններից, իսկ դա ինքը նկատեց Քվազիմոզոյի այդ ձևով ուսերը թափ տալուց, վրդովված գոչեց.

— Ձեր տված պատասխանը, խայտառակ, արժանի է փոկապատժի: Գիտե՞ք, թե ում հետ եք խոսում:

Այս սաստուժը անընդունակ էր կասեցնել ընդհանուր զվարթության պոռթկումը: Դա այնքան անհեթեթ ու այնքան այլանդակ թվաց բոլորին, որ խելահեղ ծիծաղը համակեց նույնիսկ քաղաքամասերի պետերի վարչություն պահակախմբի սերժանտներին՝ նիզակակիր սպասավորների առանձնահատուկ տեսակին, որոնց տխմարությունը միատեսակ էր իրենց համազգեստի նման: Միայն Քվազիմոզոն պահեց իր լրջությունը այն իրավացի պատճառով, որ ոչինչ չէր հասկանում իր շուրջը կատարվող անցուղարձից: Դատավորը հետզհետե ավելի զայրանալով՝ հարմար դատեց շարունակել միևնույն տոնով՝ հույս ունենալով դրանով մեղադրյալին ներարկել այնպիսի սարսափ, որն ազդեր բազմություն վրա և նորից լրջության վերադարձներ:

— Ուրեմն ի՞նչ, դուք, խայտառակության ու կողոպուտի վարպետ, ձեզ թույլ եք տալիս կարևորություն չտալ Շատլեի դատավորին՝ Փարիզի ժողովրդական ոստիկանության հանձնակատար պաշտոնյային, որի վրա պարտականություն է դրված փնտրել-գտնել ոճրագործությունները, հանցագործություններն ու վատ արարքները, վերահսկել բոլոր արհեստները և արգելել մենաշնորհը, հետևել սալահատակները լավ պահելուն. արգելել թե՛ ընտանի, թե՛ վայրենի,

Թե՛ ջրային թռչունների ձեռքից ձեռք առու ծախ անելը, ստուգել վառելիսփայտի և ուրիշ տեսակ փայտիղենի չափումը, քաղաքը մաքրել ցեխից, իսկ օդը վարակիչ հիվանդութիւններից, մի խոսքով՝ շարունակ զբաղվել հանրային օգուտով, առանց վարձատրութեան և ոռճիկի հույս ունենալու: Գիտե՞ք արդո՞ք, որ իմ անունն է Ֆլորիան Բարբրդիեն՝ պարոն պրեոյի սեփական տեղակալը և բացի դրանից՝ կոմիսար, հարցաքննիչ, վերահսկիչ և քննիչ՝ ունենալով հավասար իշխանութուն և՛ պրեոյութեան, և՛ բայլութեան աստանում, և՛ վերահսկողութեան և՛ քաղաքացիական ու ոճրադատական առաջին աստանում:

Ոչ մի պատճառ չկա, որ խուլ մարդու հետ խոսող մի ուրիշ խուլ կանգ առնի: Աստված գիտե, թե բարձր ճարտասանութեան ծովում ամենայն ուժգնութեամբ թիավարող տյար Ֆլորիանը երբ և որտեղ ցամաք կիջներ, եթե խորքի ցածլիկ դուռը հանկարծ չբացվեր և ճանապարհ չտար պարոն պրեոյին:

Նրա մտնելուց տյար Ֆլորիանն իր խոսքը չընդհատեց, սակայն կրունկների վրա կիսապտույտ գործելով՝ մի վայրկյան առաջ Քվազիմոդոյին շանթահարող իր ճառը ընդոստ ուղղելով պրեոյի վրա, ասաց.

– Տե՛ր իմ, այստեղ ներկա մեղադրյալի դեմ ես պահանջում եմ այնպիսի պատիժ, որ հաճո լինի ձեզ՝ արդարադատութեան նկատմամբ ծանր ու ապշեցուցիչ թերահարգանք ցուցաբերելու համար:

Եվ շնչասպառ նստեց տեղը՝ սրբելով քրտինքի խոշոր կաթիլները, որ թափվում էին ճակատից և արցունքների պես թրջում նրա առաջ փռված մագաղաթները: Պարոն Ռոբեր դ՛էստուտվիլը հոնքերը խոժոռեց և ուշադրութեան այնպիսի հրամայական ու նշանակալի ժեստ արեց Քվազիմոդոյին, որ խուլը որոշ բան հասկացավ դրանից: Պրեոն խստութեամբ հարցրեց նրան.

– Այդ ի՞նչ ես արել, ստահակ, որ ընկել ես այստեղ:

Խեղճ ողորմելին ենթադրելով, որ պրեոն իր անունն է հարցնում, խզեց իր սովորական լռութիւնը և խոպոտ ու կոկորդային ձայնով պատասխանեց.

– Քվազիմոզո:

Պատասխանն այնքան քիչ էր համապատասխանում հարցումին, որ խելահեղ ծիծաղը նորից սկսեց շրջան կատարել, իսկ պարոն Ռոբերն էլ գայրույթից շոտագունած գոչեց.

– Ի՞նչ է, ինձ վրա՞ էլ ես ծիծաղում, թոկից փախած սրիկա՛:

– Աստվածամոր տաճարի ժամհարը,– պատասխանեց Քվազիմոզոն՝ կարծելով, թե պետք է հայտնել դատավորին իր ով լինելը:

– Ժամհա՛ր,– վրա բերեց պրևոն, որ, ինչպես քիչ առաջ ասացինք, առավոտյան բավական վատ տրամադրությամբ էր արթնացել, և նրա դայրույթը բորբոքվելու համար այդպիսի արտառոց պատասխանների կարիք չուներ:– Ժամհա՛ր, ես կհրամայեմ, որ ճիպոտները եղանակ նվագեն քո մեջքի վրա Փարիզի քառուղիներում: Հասկանո՞ւմ ես, սինլքո՛ր:

– Եթե իմ տարիքն եք դուք ուզում իմանալ,– պատասխանեց Քվազիմոզոն,– ապա կարծում եմ, թե սուրբ Մարտինի տոնին քսանս կլրանա:

Այս անգամ արդեն չափ-սահմանն անցավ, պրևոն այլևս չկարողացավ դիմանալ:

– Ի՞նչ, դու արհամարհում ես պրևոյությո՞ւնը: Պարոն մահակակիր սերժանտնե՛ր, այս խայտառակին կտանեք Գրեի հրապարակի պատժարանը, մեկ ժամ կծեծեք ու կպտտեցնեք անիվի վրա: Նա ինձ կհատուցի սրա համար, վկա է Աստված: Ես ուզում եմ նաև, որ ներկա դատաստանի մասին մուկնետիկն ազդարարի, չորս շեփորահարների մասնակցությամբ, Փարիզի դերկոմսության յոթ ղղյակապետություններում:

Քարտուղարն սկսեց անմիջապես կազմել դատավճիռը:

– Աստված ու նրա փորը վկա, ի՛նչ եմ ասել, շա՛տ լավ դատաստան կտրեց,– գոչեց իր անկյունից պստիկ ճեմարանական Ժեհան Ֆրոլո դյու Մուլենը:

Պրևոն շրջվեց և նորից շանթարձակ աչքերը սևեռեց Քվազիմոզոյի վրա:

– Ինձ թվաց, թե թշվառականը ասաց աստծու փորը վկա: Քարտուղա՛ր, ավիլացրիք փարիզյան տասներկու դրնիե տուգանք՝ Հայ-Հոյեյու Համար, կեսը Հատկացնելով սուրբ Եվստատիոս եկեղեցու Հասույթին: Ես առանձնակի բարեպաշտությունն եմ տածում սուրբ Եվստատիոսին:

Մի քանի ըոպեում կազմվեց դատավճիռը: Նրա պարունակությունը պարզ էր ու Հակիրճ: Փարիզի պրեռոյթյան և դերկոմսության սովորույթը դեռևս չէին մշակել նախագահ Թիբո Բայեն և արքայական դատարագ Ռոժե Բարմնը. այդ դարաշրջանում նա դեռ չէր խճճված դատավարական կնճռտությունների այն սալարթախիտ, բարձրաբերձ ծառով, տասնվեցերորդ դարի սկզբին տնկեցին այնտեղ այդ երկու իրավախորհրդատուները: Ամեն ինչ պարզ էր այնտեղ, Հապճեպ ու Հասկանալի: Ուղղակի դիմում էին դեպի նպատակը և յուրաքանչյուր արահետի անթուփ և անուլորան ծայրին տեսնում էին անվապատիժ, կախաղան կամ անարգանքի սյուն: Համենայնդեպս, գիտեին, թե ուր են գնում:

Քարտուղարը դատավճիռը ներկայացրեց պրեռոյին, որն իր կնիքը դրոշմեց նրա վրա և զուրս եկավ իր շրջագայությունը շարունակելու մյուս դատարաններում այնպիսի տրամադրությամբ, որ այդ օրը կարող էր բազմամարդ դարձնել Փարիզի բոլոր կալանատները: Ժեհան Ֆրոյոն և Ռոբեն Պուսպենը ծիծաղում էին քթի տակից: Քվադրիմոզոն դիտում էր այդ ամենը անտարբեր ու զարմացած արտահայտությամբ:

Բայց այն ժամանակ, երբ տյար Ֆլորիան Բարբըզիենը իր Հերթին կարգում էր դատավճիռը ստորագրելու Համար, քարտուղարը խղճահարություն զգաց թշվառ դատապարտվածի Համար և սրստփ որոշ թեթևացում ստանալու հույսով՝ որքան կարող էր մոտեցավ դատավորի ականջին և Քվադրիմոզոյին ցույց տալով՝ ասաց.

– Այս մարդը խուլ է:

Նա հույս ունեւր, որ այդ ֆիզիկական թերութեան ընդհանրութիւնը տոյար Ճլորիանի գութը կշարժի հօգուտ դատապարտվածի: Բայց նախ, ինչպես արդեն նշեցինք, տոյար Ճլորիանը վստահ էր, որ իր խլութեանը չեն նկատում, երկրորդ՝ այնքան ծանր էր նրա ականջը, որ նա քարտուղարի ասածից ոչ մի բառ չլսեց, սակայն ուզեց ցույց տալ, որ լսեց, ուստի և պատասխանեց.

– Հա՞, դա արդեն ուրիշ բան է. ես այդ չէի իմանում: Մեկ ժամ ևս անարգանքի սյունին, որ այդպես է:

Եվ ստորագրեց դատավճիռը այդ լրացումով:

– Շատ էլ լավ եղավ, – ասաց Ռոբեն Պուսպենը, որ ոխ ունեւր Քվազիմոզի դեմ, – սրանից հետո տեսնենք ինչպես կուպիտ կվարվի մարդկանց հետ:

II

ՄԿԱՆ ԾԱԿԸ

Թող ընթերցողը մեզ թույլ տա վերադարձնել նրան Գրեի հրապարակ, ուր մենք, Գրինգուարի հետ, թողեցինք երեկ երեկո՝ էսմերալդային հետեւելու համար: Առավոտյան ժամը տասն է. ամեն ինչից տոնի հաջորդ՝ օրվա տպավորութիւնն է զգացվում: Սալահատակը ծածկված է մնացորդներով՝ ժապավենի կտորներ, լաթեր, սաղավորտի գարգմանակի փետուրներ, ջահերի մոմի կաթիլներ, հանրային կերուխումի փշրանքներ: Այս ու այնտեղ թրև են գալիս, ինչպես մենք ենք ասում, քաղութացիների խմբեր, ոտքով շուռումուռ են տալիս հրավառութիւնից մնացած մարած խանձողներ, ոգևորվում են Սյունազարդ տան առաջ՝ վերհիշելով նախորդ երեկոյի գեղեցիկ զարգարանքը և որպես վերջին հաճույք՝ դիտելով այսօր լոկ մեխերը: Այդ խմբերի միջով իրենց տակառն են գլորում խնձորօղի և գարեջուր

վաճառողները: Անցուղարձ են անում գործով դբաղված մի քանի անցորդներ: Զրուցում են առևտրականները և խանութների շինքից կանչում են միմյանց: Տոնը, դեսպանները, Կոպլիտը, ծաղրածուների պապը բոլորի խոսակցության առարկան են. կարծես ամեն մեկն ուզում է ավելի յավ բամբասել և ամենից ավելի ծիծաղել:

Բայց չորս հեծյալ սերժանտ, որ քիչ առաջ եկան ու կանդնկյին սեղանաձև պատժարանի չորս անկյուններում, արդեն իրենց չուրջն են համախմբել հրապարակում սփռված ամբոխի զգալի մասը, որ հուսալով տեսնել թեկուզ մի փոքրիկ պատժի ի կատար ածումը՝ դատապարտում է իրեն անչարժության ու ձանձրույթի:

Եթե հիմա ընթերցողը հրապարակի բոլոր կետերում տեղի ունեցող այդ աշխույժ և աղմկալի պատկերը տեսնելուց հետո իր հասցաբը դարձնի Ռոլանի աշտարակի այդ հնադարյան, կիսագոթական և կիսառոմանական շենքին, որ արևմտյան կողմից անկյուն է կազմում գետափնյա փողոցի հետ, կկարողանա ճակատամասի անկյունում նկատել հարուստ մանրանկարներով զարդարված մի հաստ, հանրային ժամագիրք, որ անձրևներից պաշտպանված է փաքրիկ ծածկով, իսկ գողերից՝ երկաթե ձողերով, որոնք, այնուամենայնիվ, թույլ են տալիս թերթի մասյանը: Այդ ժամագրքի կողքին կա նեղ, սրակամար, հրապարակի վրա նայող և խաչաձև իրար ամրացրած երկաթե երկու ձողով փակված մի լուսանցույց: Դա միակ բացվածքն է, որ թույլ է տալիս մի քիչ օդ և մի քիչ էլ լույս մտնի այդ հնադարյան տան պատի հաստության մեջ, մայթի բարձրությամբ շինված անդուռ խցիկը: Այդ խցիկում տիրող անդորրը ավելի խոր և լուսթյունը ավելի մռայլ է թվում այն պատճառով, որ շուրջը վիտում ու աղմկում-ծղրտում է հանրային մի հրապարակ՝ Փարիզի ամենաբազմամարդ ու ժխորալի հրապարակը:

Այդ խցիկը նշանավոր էր Փարիզում մոտավորապես երեք դարից ի վեր, այն օրվանից, երբ տիկին Ռոլանդը՝ Ռոլանի աշտարակի տիրուհին, ի նշան խաչակրաց արշավանքում սպանված իր հոր սգի.

փորել էր տվել դա իր սեփական տան պատի մեջ, որպեսզի ընդմիջտ փակվի այդտեղ՝ իր ապարանքից պահելով միայն այդ կացարանը, որի դուռը ծածկված էր պատով, իսկ լուսանցույցը ամառ-ձմեռ բաց էր, և մնացած ամբողջ հարստությունը տալով աղքատներին ու Աստծուն: Վշտաբեկ տիկինն, արդարև, քսան տարի մահվան էր սպասել այդ վաղաժամ ձեռք բերած գերեզմանի մեջ՝ գիշեր-ցերեկ աղոթելով իր հոր հոգու համար, քնելով մոխրի վրա, մի քար անգամ չունենալով որպես բարձ, հագած սև քուրձ և ապրելով միայն այն հացով ու ջրով, որ գթասիրտ անցորդներն էին դնում լուսանցույցի եզրին, այդպիսով, ողորմություն անելուց հետո, ինքն էր այժմ ստանում: Մեռնելիս, մյուս գերեզմանն անցնելու պահին, այս գերեզմանն առհավետ կտակել էր սգավոր կանանց՝ մայրերի, այրիների ու աղ-ջիկների, որոնք իրենց կամ այլոց համար աղոթելու մեծ կարիք կունենային և կուզենային ողջ-ողջ թսղվել մեծ վշտի կամ մեծ ապաշխարություն մեջ: Ժամանակի աղքատները փառավոր հուղարկավորություն էին կատարել նրա համար իրենց արցունքներով ու օրհնություններով, սակայն ի մեծ կսկիծ նրանց, բարեպաշտ տիկինը եկեղեցու կողմից սուրբ չէր ճանաչվել՝ հովանավորողներ չունենալու պատճառով: Այն աղքատները, որոնք մի քիչ ամբարիշտ էին, հույս ունեին, որ գործը ավելի հեշտ գլուխ կգա արքայության մեջ, քան Հռոմում, ուստի և պասլի փոխարեն, իրենք էին աղոթել Աստծուն՝ հանգուցյալի սրբությունն ընդունելի անելու համար: Մեծ մասը բավականացել էր Ռուանդի հիշատակը քուրք պահելով և նրա ցնցոտիները մասունք դարձնելով: Քաղաքն էլ իր կողմից, տիկնոջն ընդօրինակելով, հիմնել էր մի աղոթագիրք, որ ամբարցրել էին խցիկի լուսանցույցի մոտ, որպեսզի անցորդները ժամանակ առ ժամանակ կանգ առնեն այն ինդ աղոթելու համար, և աղոթքն էլ հիշեցնի ողորմություն տալը, որպեսզի տիկին Ռուանդի նկուղը ժառանգած խեղճ ապաշխարուհիները քաղցից ու մոռացությունից չմեռնեն:

Այս տեսակ դերեզմանները այնքան էլ հազվագյուտ բաներ չէին միջնադարյան քաղաքներում: Հաճախ ամենաբանուկ փողոցում,

ամենախայտաբղետ ու խլացուցիչ աղմուկով լի շուկայում, հենց մեջտեղը, ձիերի ոտքերի տակ, սայլերի անիվների տակ կարելի էր հանդիպել ինչ-որ նկուղի, ջրհորի, պատնեշված ու վանդակապատված խցիկի, որի մեջ գիշեր-ցերեկ իր հոժար կամքով աղոթում էր որևէ մշտնջինական ողբուկոծի, որևէ մեծ քավության նվիրված մարդկային էակ:

Եվ այն բոլոր խորհրդածությունները, որ այսօր կառաջացնել մեր մեջ այդ արտառոց պատկերը, տան ու գերեզմանի, գերեզմանոցի ու քաղաքի մի տեսակ միջակա օղակը եղող այդ զարհուրելի խցիկը, մարդկային համայնքից կտրված և այսուհետև մեռածների հետ հաշվվող այդ կենդանի արարածը, խավարի մեջ ձեթի իր վերջին կաթիլն սպառող այդ ճրագը, փոսի մեջ թպրտացող կյանքի այդ նշույլը, քարե տուփի մեջ արձակվող այդ շունչը, այդ ձայնը, այդ հավիտենական աղոթքը, դեպի մյուս աշխարհը դարձած այդ դեմքը, արգեն մի ուրիշ արեգակից լուսավորվող այդ աչքերը, գերեզմանի պատին հպված այդ ականջը, մարմնի մեջ բանտարկված այդ հոգին և զնդանում բանտարկված այդ մարմինը, և մսից ու գրանիտից կազմված այդ կրկնակ ծածկույթի տակ գտնվող պատժապարտ հոգու, մրմունջը – այս ամենից ոչինչ էր իմանում բազմությունը: Այդ դարաշրջանի քիչ դատողություն անող և սակավ զգայուն բարեպաշտությունը կրոնական այդպիսի արարքի մեջ այդքան շատ կողմեր էր տեսնում: Ամբողջությամբ էր նա ընկալում երևույթը և հարգում, մեծարում, կարիքի դեպքում՝ նույնիսկ սրբագործում էր զոհաբերումը, սակայն էր վերլուծում դրա տառապանքները և քիչ էր խղճահարվում դրա վրա: Ժամանակ առ ժամանակ որևէ օրապահիկ էր տանում ողորմելի ապաշխարողին, ծակից նայում էր՝ ո՞ղջ է նա դեռ, էր իմանում նրա անունը, հազիվ էր հիշում, թե քանի տարի առաջ էր սկսել նա մեռնել, իսկ այն օտարականին, որը հարցուփորձ էր անում այդ նկուղի մեջ փտող կենդանի կմախքի մասին, հարևանները պարզապես պատասխանում էին՝ «ապաշխարող է», եթե տղամարդ էր, կամ՝ «ապաշխարողուհի է», եթե կին էր:

Այն ժամանակներում ամեն ինչին էին այդպես նայում՝ առանց մետաֆիզիկայի, առանց չափազանցության, առանց խոշորացույց ապակու, սովորական աչքով: Մանրադիտակը դեռ հնարված չէր ո՛չ նյութական, ո՛չ էլ հոգեկան երևույթների համար:

Անկախ այն բանից, որ քաղաքների ծոցում այդպես ներփակվելը քիչ էր զարմացնում մարդկանց, այնուամենայնիվ, ինչպես քիչ վերևում նկատեցինք, իրականում այդպիսի դեպքերը հաճախակի էին: Աստծուն աղոթելու և ապաշխարելու այդպիսի խցիկներ բավականաչափ կային Փարիզում և գրեթե բոլորն էլ գրավված էին: Ճիշտ է՝ հոգեորականությունն էլ հոգ էր տանում, որ դատարկ չմնան, որովհետև դա կարող էր համարվել հավատացյալների ջերմեռանդություն նվազում, և բորոտներ էին դնում այնտեղ, երբ ապաշխարողներ չէին լինում: Բացի Գրեկ հրապարակի այդ կացարանից, մեկն էլ կար Մոնֆոկոնում, մեկն էլ՝ Անմեղների գերեզմանոցում, մի ուրիշն էլ՝ չգիտեմ ճիշտ որտեղ, կարծեմ՝ Կլիշոն դաստակերտում, շատ ուրիշներ էլ գանազան այլ վայրերում, որոնց հետքերը մնացել են ավանդությունների մեջ, քանի որ խցիկներն այլևս չկան: Համալսարանն էլ իր ապաշխարանոցներն ուներ: Սուրբ Փրենկեի բլրի վրա մի տեսակ միջնադարյան Հոր երեսուն տարի ապաշխարությունյան յոթ սաղմոսները երգեց նստած ջրամբարի հատակում, աղբակույտի վրա, վերջացնելուց հետո նորից սկսելով, գիշերն ավելի բարձրաձայն սաղմոսերգելով՝ *magna voce per umbras*¹⁵⁰: Եվ սյուսր էլ հնություններն ուսումնասիրողը կարծես դեռ լսում է նրա ձայնը՝ Խոսող Ջրհոր փողոցը մանելիս:

Վերադառնալով Ռոլանի աշտարակի խցիկին՝ պետք է ասենք, որ ամենևին թափուր չի եղել նա: Տիկին Ռոլանդի մահանալուց հետո, շատ հազվադեպ, մեկ կամ երկու տարի է դատարկ մնացել: Բազմաթիվ կանայք էին եկել այդտեղ՝ մինչև կյանքի վախճանը ողբալու ծնողներին, սիրեկաններին կամ իրենց սխալները: Փարիզյան չարախոսությունը, որ միջամտում է ամեն բանի, նույնիսկ ամենաքիչ

150. Ահեղ ձայն ի խավարի (լատ.):

չափով իրենն չվերաբերող խնդիրների, հավակնում էր, որ շատ քիչ այրի կանայք էր տեսել այնտեղ:

Ըստ դարաշրջանի սովորության՝ պատի վրա դրված որևէ լատիներեն իմաստայից խոսք նշում էր գրադետ անցորդներին այդ իրդիկի բարեպաշտական նշանակումը: Մինչև տասնվեցերորդ դարի կեսը պահպանվել էր այդ սովորույթը՝ դռան վերևը գրված հակիրճ նշանաբանով բացատրել շենքի իմաստը: Օրինակ՝ Ֆրանսիայում, Տուրվիլի սենյորական տան բանտի դռնակի վերևում դեռ կարելի է կարդալ *Sileto et spera*¹⁵¹, Իռլանդիայում, Ֆորտեսքյու զոյակի մեծ դռան վերևում իսիված տոհմանշանի ներքև՝ *Forte scutum, salus ducum*¹⁵², Անգլիայում, Կուպրը կոմսերի հյուրընկալության գոյակի գլխավոր մուտքի վրա՝ *Tuum est*¹⁵³: Բանն այն է, որ այդ դարերում յուրաքանչյուր շենք մի միտք էր սլարունակում:

Քանի որ Ռոլանի աշտարակի պատնեշված իցիկը դուռ չուներ, ապա ռոմանական ոճի խոշոր տառերով փորագրել էին լուսանցույցի վերևում հետևյալ երկու բառը.

TU, ORA¹⁵⁴

Իսկ ժողովուրդը, որի առողջ դատողությունն այնքան նրբություններ չի տեսնում մակագրությունների մեջ և *Ludovico magno* (Լյուդովիկոս մեծ) հաճությամբ լատիներենից թարգմանում է *Սեն-Դընիի դարպաս, այս խալար, մռայլ ու խոնավ խոռոչին տվել էր Trou-aux Rats*¹⁵⁵: Թերևս պակաս փսեմ բացատրություն, քան մյուսը, սակայն ավելի գեղեցիկ:

151. Լոիր և Հուսա (լատ.):

152. Ամուր փահանը դքսերի փրկությունն է (լատ.):

153. Քոնն է (լատ.):

154. Դու, աղսթիր (լատ.):

155. Արդարև, ֆրանսերեն *Trou-aux rats* (տրու-օ-ռա), մկան ծակ, բառերը գրիթե համահնչուն են լատիներեն *TU, ORA* (տու, օրա) բառերին:

ԵԳԻՊՏԱՑՈՐԵՆԻ ԽՄՈՐԻՑ ԹԽՎԱԾ ԲԼԻԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս պատմութիւնը, Ռուս-նի աշտարակի խցիկը զբաղեցված էր: Եթե ընթերցողը ցանկանում է իմանալ, թե ում կողմից, ապա բավական է, որ նա լսի երեք Հարգելի սանամայրերի խոսակցութիւնը, որոնք այն ժամանակ, երբ մենք մեր ուշադրութիւնը սևեռել էինք Մկան ծակի վրա, դիմում էին Հենց այդ կողմը՝ գետափի երկայնքով, Շատլեից բարձրանալով դեպի Գրեի հրապարակը:

Այդ կանանցից երկուսը հագնված էին Փարիզի բարեկեցիկ քաղաքացու հիներին պատշաճ ձևով: Նրանց նուրբ ու ճերմակ վզաքողերը, նուրբ բրդե՝ կարմիր ու կապույտ շերտավոր շրջագգեստը, սրունքի վրա բարեձև պրկված, անկյունները գունավոր ասեղնագործված, օղակահյուս սպիտակ գուլպաները, շիկագույն կաշուց, քառանկյունի, սև կրունկներով կոշիկները, մանավանդ՝ նրանց գլխանոցները՝ ժայռակներով ու ժապավեններով զարդարված այն կոտոշաձև գլխարկը, որ հիմա էլ դեռ կրում են Շամպայնի գեղջկուհիները՝ մրցելով ռուսական կայսերական թիկնապահ գնդի գրենդերներին հետ, — ցույց էին տալիս, որ նրանք պատկանում էին հարուստ վաճառականների կանանց այն դասին, որ միջին տեղն է գրավում սպասավորների կոչած կին և տիկին շերտերի միջև: Նրանք ոչ մատանիներ էին կրում, ոչ էլ ոսկե խաչեր, բայց շատ հեշտ էր նկատել, որ դա աղքատութիւն պատճառով չէր, այլ պարզապես տուգանքի չենթարկվելու համար: Նրանց ընկերուհին էլ մոտավորապես նույն ձևով էր պնդվել, սակայն նրա հագնվածքի և շարժումների մեջ կար մի բան, որը մատնում էր գավառական նոտարի կնոջ: Հենց միայն այն բանից, որ գոտին կոնքից շատ բարձր էր, երևում էր,

որ նա վաղուց չէ, ինչ Փարիզում էր: Ավելացրեք դրան ծալ-ծալ վզաքողը, ժապավենն հանգուլցնեք կոշիկների վրա, շրջագգեստի գուլերը, որ փոխանակ ըստ երկայնքի՝ ըստ լայնքի էին ձգված, և հագարավոր ուրիշ թերություններ, որոնցից կվրդովվեր նուրբ ճաշակը:

Առաջին երկուսը քայլում էին այն փարիզուհիների առանձնահատուկ քայլվածքով, որոնք գավառացի կանանց ցույց են տալիս Փարիզը: Գավառացի կինը բռնել էր մի թմբլիկ երեսայի ձեռքը, որ իր հերթին ձեռքին պահել էր մի տուռ գլխիթ:

Մենք ստիպված ենք վրդովմունքով ավելացնել, որ եղանակի սաստկության պատճառով տղան թաշկինակը փոխարինել էր իր լեզվով:

Տղան ոչ թե քայլում էր, այլ քարշ էր տրվում, non passibus aequis¹⁵⁶, ինչպես Վիրգիլիոսն է ասում, և ամեն վայրկյան գայթում էր, որից գոռգոռում էր մայրը: Ճիշտ է՝ նա ավելի շատ բլիթին էր նայում, քան թե սալահատակին: Կասկած չկա, որ որևէ լուրջ պատճառ թույլ չէր տալիս նրան կրծել բլիթը, որովհետև բավարարվում էր միայն քնքշագին դիտելով: Սակայն մայրն ինքը պետք է տաներ բլիթը, որովհետև դաժանություն էր տանտալյան¹⁵⁷ տանջանք պատճառել թշեղ, գիրուկ տղային:

Երեք խաթուններն էլ (տիկին բառը այդ դարերում վերապահված էր միայն ազնվական կանանց) խոսում էին միաժամանակ:

— Շտապենք, Մահիբ՛տ խաթուն, — ասում էր երեքից ամենադեռատին, որը և ամենագիրուկն էր, գավառացի կնոջը: — Շատ եմ վախենում ուշանալուց. Շատլեում ասում էին, որ իսկույն ևեթ պատժավայրը կտանեն նրան:

156. Անհավասար քայլերով (լատ.):

157. Ըստ հունական դիցաբանության՝ երբ աստվածները այցի եկան Լիդիայի թագավոր Տանտալոսին, նա իր որդու՝ Գելոպոսի անդամները հրամցրեց՝ նրանց աստվածությունը փորձելու համար: Զևսը նրան նետեց Տարտարոս և դատապարտեց տանջվելու սաստիկ ծարավի ու քաղցի միջև: Տանտալյան տանջանք նշանակում է՝ ցանկության ձախողում, երբ մոտ էր կատարվելուն:

– Է՛, ինչե՛ր եք ասում, Ուղարդ-Մյունիե խաթուն,– վրա բերեց մյուս փարիպուհին:– Երկու ժամ պիտի մնա պատժանիվի վրա: Ժամանակ շատ ունենք: Երբեւիցե անվապատիժ տեսե՞լ եք, իմ սիրելի Մահի՛ետ:

– Այո, Ռեյմսում,– պատասխանեց գավառացի կինը:

– Է՛-է՛հ, ի՞նչ պիտի լինի որ ձեր այդ Ռեյմսի անվապատիժը: Մի չնչին վանդակ, որի մեջ գյուղացիներին են միայն պատեցնում: Դատարկ բան է դա:

– Միայն գյուղացիներին՛ն,– գոչեց Մահիետը,– Մահուդի շուկայո՞ւմ, Ռեյմսո՞ւմ: Ինչպե՛ս չէ. այնպիսի՛ խայտառակ ոճրագործներ ենք տեսել այդտեղ, նույնիսկ հայր ու մայր սպանած մարդիկ: Գյուղացիներ՛: Ո՞ւմ տեղ եք դուք մեզ դնում, ժերվե՛զ:

Գավառացի կինն անկասկած քիչ էր մնացել, որ զայրանար իրենց պատժասեղանի պատիվը գցելու փորձի համար, բարեբախտաբար, խոհեմ Ուղարդ-Մյունիե խաթունը ժամանակին խոսակցության նյութը փոխեց:

– Հա՛, ի դեպ, Մահիե՛տ խաթուն, ի՞նչ կարծիք ունեք ֆլամանդական մեր դեսպանների մասին: Ռեյմսումն է՞լ այդպիսի շքեղագարգ դեսպաններ լինում են:

– Խոստովանում եմ, որ միայն Փարիզում կարելի է դրանց նման ֆլամանդցիներ տեսնել:

– Այդ դեսպանության մեջ տեսա՞ք այն հաղթանդամ դեսպանին, որը գուլպայավաճառ է,– հարցրեց Ուղարդը:

– Այո,– պատասխանեց Մահիետը,– Սատուրնին է նման:

– Հապա այն գիրո՞ւկը, որի դեմքը նման էր տկլոր փորի,– շարունակեց ժերվեզը:– Հապա այն պսուլի՞կը, որի մանրիկ աչքերը շրջանակված էին պլոկված, հերձած ուղտափշի գլխի նմանող կարմիր կոպերով:

– Տեսնելու արժանի բանը դրանց ձիերն են,– ասաց Ուղարդը,– գուգված– գարդարված իրենց երկրի ձևով:

— Մ, սիրելի՛ս, — ընդհատեց նրան գավառացի Մահհետը, իր հերթին գերազանցութեան շեշտ ընդունելով, — Հապա ի՞նչ կասեիք դուք, եթե Ռեյմսում տեղի ունեցած թաղադրութեան հանդեսի ժամանակ, ճի թվականին, սրանից տասնութ տարի առաջ, տեսնեիք իշխանների և արքայական շքախմբի ձիերը: Ամեն տեսակ զարդ ու սթար՝ մի քանիսինը Դամասկոսի դիպակից, ոսկեճամուկ մահուդից՝ սամույրի մուշտակով ընդմիջված, մյուսներին էլ թավշե սթար՝ կզաքիսի պոչերով մուշտակված. մնացածներն էլ՝ բոլորն էլ ոսկե ու արծաթե խոշոր, ծայրը տուռզ ծոպերով զարդարված: Եվ որքա՛ն փող պետք է ծախսված լիներ դրանց համար: Հապա ձիերին հեծած գեղեցիկ, պատանի մանկավիհները:

— Դա չի խանգարում, — չոր-չոր առարկեց Ուդարդը, — որ Ֆլամանները ձիերն էլ չափազանց գեղեցիկ չլինեն, իսկ իրենք էլ փառավոր ընթրիքի հրավիրվեցին երեկ, վաճառականների պարոն պրեոյի մոտ, քաղաքապետարանում, որտեղ մատուցել էին նրանց շաքարով բովված նուշ, համեմունքներով անուշված գինի, շաքարեղեն և ուրիշ հազվագյուտ ուտելիքներ:

— Ինչե՞ր եք ասում, հարևանուհի՛, — գոչեց Ժերվիզը: — Հրավիրքը պարոն կարդինալի մոտ էր, Բուրբոնյան Փոքր պալատում են Ֆլամաններն ընթրել:

— Ամենևին ոչ. քաղաքապետարանում էր:

— Ոչ, ոչ, Բուրբոնյան Փոքր պալատում էր:

— Այնքա՛ն լավ էր քաղաքապետարանում, — խայթող շեշտով շարունակեց Ուդարդը, — դուկտոր Սկուրարլն էլ լատիներեն ճառ է արտասանել, որից խիստ գոհ են մնացել Ֆլամանները: Ինձ պատմել է իմ ամուսինը, որ երգվյալ գրադարանապետ է:

— Այնքա՛ն լավ էր Բուրբոնյան Փոքր պալատում, — ոչ նվազ աշխուժութեամբ պատասխանեց Ժերվիզը. — Եվ ահա թե ինչ է մատուցել նրանց պարոն կարդինալի մատուցակը՝ համեմունքներով անուշված գինի, վարդագույն ու կարմիր՝ տասներկու կրկնակ

կվարթ, Լիոնի կրկնակ նշագաթա՝ ոսկեզօծ, քսանչորս արկղիկ, այդ-
քան էլ մոմ՝ յուրաքանչյուրը երկու ֆնտանոց, վեց կիսատակառ էլ
Բոնի գինի՝ սպիտակ ու վարդազույն, ամենալավը, որ կարողացել են
գտնել: Կարծում եմ, որ սա հաստատ է: Ես իմացել եմ դա իմ ամուս-
նուց, որ հիսնյակի պետ է քաղաքամասային ներկայացուցիչների
խորհրդում և հենց այս առավոտ Ֆլամանդական դեսպաններին հա-
մեմատում էր Տեր Լոփնանի և Տրապիզոնի կայսեր դեսպանների
հետ, որ եկել էին Փարիզ Միջագետքից վերջին թագավորի օրոք և
ականջներին օղեր ունեին:

– Ճիշտն այն է, որ դրանք ընթրել են քաղաքապետարանում, –
առարկեց Ուդարդը՝ ամենևին չհուզվելով պարզեների այդ ցուցա-
դրական թվարկումից: – Ասում են, որ մեծ խորտիկների և քաղցրա-
վենիների այդպիսի շքեղութունը լաված չի եղել, ինչպես այնտեղ էր:

– Իսկ ես էլ ասում եմ ձեզ, որ լը-Սեկն է սպասավորել նրանց՝ քա-
ղաքային վարչության սերժանտը. Բուրբոնյան Փոքր պալատում, և
հենց դա է մոլորության մեջ գցել ձեզ:

– Իսկ ես ասում եմ՝ քաղաքապետարանում:

– Բուրբոնյան Փոքր պալատում, սիրելի՛ս, այնքան ստույգ, որ
մոզական լապտերներով լուսավորել էին «Հույս» բառը, որ գրված է
ավագ դռան ճակատին:

– Քաղաքապետարանո՛ւմ, քաղաքապետարանո՛ւմ, նույնիսկ
Հյուստոն-լը-Վուարը սրինգ էր նվագում:

– Ես ձեզ ասում եմ ոչ:

– Ես էլ ձեզ սսում եմ այո:

– Ես ձեզ ասում եմ ոչ:

Գիրուկ բարի Ուդարդը պատրաստվում էր առարկել և վեճը կա-
րող էր հասնել մագերը քաջքշիուն, եթե հանկարծ Մահիետը չգոչեր.

– Հապա մի նայեցեք այնտեղ՝ կամրջի ծայրին հավաքված
մարդկանց: Դրանց մեջտեղում ինչ-որ բան կա, որ դիտում են:

– Ճիշտ որ, – ասաց Ժերվեզը, – դափի ձայն եմ լսում: Կարծում
եմ, որ փոքրիկ Սմերալդան է իր այծի հետ միմոսութուններ անում:

Դե չո՛ւտ, Մահ՛իբ՛տ, արագացրեք ձեր քայլերը, երեխային էլ քարշ տվեք: Փարիզ եք եկել նրա հետաքրքրական պատկերները տեսնելու համար, երեկ Ֆլամաններին տեսաք, այսօր էլ գնչուհուն պետք է տեսնեք:

– Գնչուհի՞ն, – գոչեց Մահ՛իբատը ճանապարհից հանկարծ ետ դառնալով և իր տղայի ձեռքն ուժգնորեն սեղմելով: – Աստված ինձ պահպանի դրանից, նա կգողանա իմ երեխային: Ե՛կ, էստա՛չ:

Եվ գետափով սկսեց վազել դեպի Գրեկի հրապարակը այնքան ժամանակ, մինչև որ կամուրջը մնաց իրենից խիստ ետ: Սակայն երեխան, որին քարշ էր տալիս, ընկավ ծնկների վրա, և մայրը շնչասպառ կանգ առավ: Ուղարդն ու ժերվեզը հասան նրան:

– Ինչպե՞ս թե այդ գնչուհին կողանա ձեր երեխային: Տարօրի նա՛կ երեւակայություն ունեք:

Մահ՛իբտը մտածկոտ արտահայտությամբ օրորեց գլուխը:

– Տարօրինակն այն է, – նկատեց Ուղարդը, – որ քրձենավորն էլ նույն կարծիքն ունի գնչուհիների մասին:

– Քրձենավորն ո՞վ է, – հարցրեց Մահ՛իբտը:

– Քույր Գյուղյուլն է, – պատասխանեց Ուղարդը:

– Քույր Գյուղյո՞ւլն ով է, – վրա բերեց Մահ՛իբտը:

– Իրոք որ ուսմանցի եք, քանի որ չեք իմանում, – պատասխանեց Ուղարդը: – Մկան ծակի ապաշխարուհին է:

– Ինչպե՞ս թե, – հարցրեց Մահ՛իբտը, – այն խեղճ կի՞նը, որին բլիթ են տանում:

Ուղարդը գլխով հաստատական պատասխան տվեց:

– Հենց նա է: Շուտով կտեսնեք նրան Գրեկի հրապարակին նայող նրա լուսանցույցից: Նա էլ նույն կարծիքն ունի, ինչ որ դուք, Եգիպտոսից եկած Թափառաչըղիկների մասին, որոնք դափ են զարնում և բախտագուշակություն են անում ժողովրդի մեջ: Չդիտես թե ինչն է պատճառ եղել, որ նա այդպես սարսափում է բողաններից ու գնչուներից: Բայց դուք, Մահ՛իբ՛տ, դո՞ւք ինչու եք այդպես փախչում նրանցից, հենց որ տեսնում եք:

– Օ,– պատասխանեց Մահիետը՝ զույգ ձեռքով բռնելով իր տղայի կլոր գլուխը,– ես չեմ ուզում, որ ինձ էլ պատահի այն, ինչ պատահեց Պաքետ Շանտըֆլյորիին:

– Օ, ահավասիկ մի պատմութիւն, որ պետք է մեզ պատմեք. իմ բարի՛ Մահիետ,– ասաց ժերվեզը՝ բռնելով նրա թևը:

– Ինչո՞ւ է չէ, կպատմեմ,– պատասխանեց Մահիետը,– բայց տեսնում եմ, որ դուք էլ միայն փարիզցի եք, որ չեք իմանում դա: Ուրեմն պետք է, որ ձեզ ասեմ – բայց կարիք չկա, որ պատմութիւնն անելու համար կանգ առնեք – ձեզ ասեմ, որ Պաքետ Շանտըֆլյորին տասնութ տարեկան սիրուն աղջիկ էր, երբ ես էլ այդպիսին ու այդքան էի, այսինքն՝ սրանից տասնութ տարի առաջ, և հանցավորը նա է, որ այսօր ինքն էլ ինձ պես չէ, այսինքն՝ բարի, գիրուկ ու թարմ, երեսունվեց տարեկան մայր՝ ամուսնու ու մի տղայի տեր: Իմիջիայոց, տասնչորս տարեկանից արդեն նրա ժամանակն անցած էր: Ուրեմն՝ նա դուստրն էր Ռեյմսի նավերի վրա գուսանութիւն անող Գիրերտոյի, հենց այն գուսանի, որը նվագեց Կառլոս VII արքայի առաջ, նրա թագադրութեան օրը, երբ արքան Սլլերիից սկսած իջնում էր մեր Վել գետով մինչև Մյուլիգոն, երբ տիկին Կուլսն¹⁵⁸ էլ նավի վրա էր: Ծերուսի հայրը մեռավ, երբ Պաքետը փոքր երեխա էր և ոչ ոք չուներ, բացի մորից: Այդ մայրն էլ ուներ միայն մի եղբայր՝ պարոն Մաթիո Պրադոնը, որ թուջե իրերի և կաթսանների վարպետ էր Փարիզում, Պարեն-Գառլեն փողոցում, և մեռավ անցած տարի: Ինչպես տեսնում եք, Պաքետը ընտանիքի աղջիկ էր: Մայրը, դժբախտաբար, բարեմիտ կին էր և Պաքետին ոչինչ չսովորեցրեց, բացի ասեղնագործելուց և խալալիքներ շինելուց, որը սակայն չէր խանգարում փոքրիկին մեծանալ, բայց աղքատ մնալ: Երկուսն էլ ապրում էին Ռեյմսում, գետափնյա Ֆուլպեն փողոցում: Ուշք դարձրեք սրան, ինձ թվում է, որ հենց դա դժբախտացրեց Պաքետին: 61 թվականին, մեր թագավոր Լյուդովիկոս Տասնմեկերորդի, Աստված պահի նրան,

158. Օոլիանի կույրը՝ Ժաննա դ'Արկ:

Թագադրութեան տարին, Պաքետն այնքան ուրախ ու սիրուն աղջիկ էր, որ ամենուրեք անվանում էին նրան Շանտըֆլյորի¹⁵⁹: Խեղճ աղջիկ: Գեղեցիկ ատամներ ուներ նա և սիրում էր ծիծաղել՝ ցուցադրելու համար դրանք: Բայց ինչպես գիտենք, ծիծաղել սիրող աղջիկը գնում է լացի ճանապարհով: Սիրուն ատամները կործանում են սիրուն աչքերը: Այդպես էր ահա Շանտըֆլյորին: Նա ու մայրը դժվարութեամբ էին իրենց ապրուստը վաստակում, գուսանի մահվանից հետո շատ էին ընկել, ասեղնագործութուն անելով շաբաթական վեց դրնիներից ավելի չէին շահում, որ երկու արծվանշան լիար էլ լրիվ չի անում: Ո՛ւր էր այն ժամանակը, երբ հայր Գիբերտոն փարիզյան տասներկու սուլ էր վաստակում միայն մի թագադրութունից, այն էլ՝ մեկ երգով: Մի ձմեռ էլ, այդ նույն 61 թվականին, մայր ու աղջիկ ո՛չ մի կտոր փայտ չունեին, ո՛չ էլ խռիվ, իսկ ցուրտը սարսափելի էր: Դրանից Պաքետի դեմքն այնքան հաճելի կարմրեց, որ տղամարդիկ նրան անվանում էին Պաքետ, բայց մեծ մասը Պաքբետ¹⁶⁰: Հենց դա էլ կործանեց նրան: — Էստա՛չ, այդ ի՞նչ եմ տեսնում, կրծո՞ւմ ես բլիթը:— Շատ չանցած, մի օր էլ եկեղեցի եկավ՝ ոսկե խաչը վզին: Տասնչորս տարեկան հասակում: Տեսնվա՞ծ բան է դա: Ամենից առաջ գլխահան արեց նրան երիտասարդ դերկոմս զը Կոնմոնտոյը, որի հայրենական կալվածքը Ռեյմսից երեք-քառորդ լիյո է հեռու, հետո անցավ արքայական ձիավար տյար Անրի դը Տրիանկուրին, ապա ավելի ստորադաս՝ բանակի սերժանտ Շիար զը Բոլիոնին, այնուհետև շարունակ իջնելով՝ արքայական մսահատ Գեուի Օրերժոնին, հետո թագածառանգի սափրիչ պարոն Մասե զը Ֆրեպյուսին, ապա արքայական խոհարար Թեկենեն լը-Մուլանին, և այդպես հետզհետե անցնելով նվազ երիտասարդին ու նվազ ազնվականին՝ ընկավ վինահար գուսան Գիյոմ Ռասինի, հետո էլ՝ լապտերագործ Թիերի-լը-Մեուի

159. Ծաղկած երգ, երգածաղիկ (Ֆր.):

160. Զատկածաղիկ. դաշտային մարգարիտ, ծաղկում է վաղ գարնանը, գատկին, որից և առաջացել է նրա անունը:

ձեռքը: Այնուհետև իսեղծ Շանտըֆլյորին արդեն դարձավ բոլորի սեփականություն. արդեն հասել էր իր ոսկեդրամի վերջին սուլին: Էլ ի՞նչ ասեմ ձեզ, խաթո՛ւն տիկնայք. թագադրության ժամանակ, նույն 61 թվականին, նա էր բանակի անառականոցների պետի անկողինը տաքացնողը: Այո, և այդ բոլորը մե՛կ տարվա մեջ:

Մահիետը հառաչեց և սրբեց աչքերի մեջ կուտակված արցունքը:

— Ոչ մի բանով էլ արտասովոր չէ այդ պատմությունը, — ասաց ժերվեզը, — և այդ բոլորի մեջ ո՛չ գնչու եմ տեսնում, ո՛չ էլ երեխա:

— Համբերություն՛ւն, — շարունակեց Մահիետը, — երեխա, այո, չուտով մեկը կտեսնեք: — 66 թվականին, սրանից տասնվեց տարի առաջ, հենց այս ամսին, սուրբ Պողոսի տոնի օրը, Պաքետը մի փոքրիկ աղջիկ ունեցավ: Խնեղճը սաստիկ ուրախացել էր, վաղուց էր ցանկանում երեխա ունենալ: Նրա մայրը, որ բարեսիրտ կին էր և միայն մի բան էր կարողացել անել՝ աչքը փակել այդ ամենի վրա, մեռած էր արդեն: Պաքետն այլևս աշխարհում ոչ ոք չուներ, որին սիրեր, չուներ նաև ոչ ոք, որ նրան սիրեր: Իր մեղանչկու հինգ տարիների ընթացքում Շանտըֆլյորին ողորմելի արարած էր դարձել: Մենակ էր նա, մենակ այս կյանքում, նրան մատնացույց էին անում փողոցներում, ծանակի ու սուլոցների ենթարկում, ծեծում էին քաղաքապահները, ծիծաղում-ծաղրում քրճոտ երեխաները: Բացի դրանից, նա դարձել էր քսան տարեկան, իսկ քսան տարին ձերբություն է սիրավաճառ կանանց համար: Նրա խելառությունն սկսում էր ըրել միայն այնքան օգուտ, որքան նախկին ասեղնագործության արհեստը, ամեն մի խորշում զրկում էր նրան մի էքյուից. ձմեռը դաժան շրջան էր դառնում նրա համար, փայտն այլևս հաղվագյուտ բան էր նրա օջախում, հացն էլ՝ պահառանում: Այլևս չէր կարողանում աշխատել, որովհետև դառնալով հեշտասեր՝ դարձել էր ծույլ, և շատ ավելի էր տառապում, որովհետև դառնալով ծույլ, դարձել էր և հեշտամոլ: — Համենայնդեպս, այսպես է բացատրում Սեն-Թեմիի պարոն ավագերեցը, թե ինչու այդ կարգի կանայք ավելի ցուրտ և ավելի քաղցածություն են զգում, քան մյուս՝ աղքատ կանայք, երբ արդեն ձերացած են լինում:

– Լավ,– նկատեց ժերվեզը,– բայց ո՞ւր մնացին գնչուները:

– Մի ընդհանուր էլ համբերի՛ր, ժերվե՛զ,– վրա բերեց Ուդարդը, որի ուշադրութունը նվազ անհամբեր էր:– Եթե ամեն ինչ հայտնի լինիր սկզբից, էլ ի՞նչ կմնար վերջը: Շարունակեցեք, Մահիե՛տ, խնդրում եմ: Ի՞նչ եղավ այդ թշվառ Շանտրֆլյորին:

Մահիետը շարունակեց.

– Ուրեմն՝ խիստ տխուր էր նա, չափազանց թշվառ և այնքան էր լաց լինում, որ այտերը փոս ընկան: Սակայն նա կարծում էր, թե իր ամրողջ ամոթով, խելառ կենցաղով ու լքված վիճակով հանդերձ պակաս ամոթահար, պակաս խելառ ու լքված կլինեիր ինքը, եթե աշխարհում ունենար որևէ բան կամ մի էակ, որին կարողանար սիրել, կամ որը կարողանար իրեն սիրել: Անհրաժեշտ էր, որ այդ սիրելին լինեիր երեխա, որովհետև երեխան միայն կարող է անմեղ լինել այդ գործում: Նա համոզվել էր դրան, երբ փորձել էր սիրել մի գողի՝ միակ մարդը, որ կկարողանար ցանկալ Պաքետին. սակայն շատ ժամանակ չանցած՝ նկատել էր, որ գողը արհամարհում է իրեն: Սեր վաճառող այդ կանանց պետք է սիրեկան կամ զավակ՝ նրանց սրտի դատարկութունը լցնելու համար, այլապես խիստ դժբախտ են նրանք: Չկարողանալով սիրեկան գտնել, Պաքետը ցանկութունը փոխեց՝ ուզեց երեխա ունենալ և որովհետև չէր դադարել աստվածավախ լինելուց՝ մշտապես աղոթում էր Աստծուն: Վերջապես բարի Աստված գթաց նրան և մի փոքրիկ աղջիկ պարգևեց: Ես ձեզ չեմ պատմի, թե ինչպես էր նա հրճվել, մոլագար կերպով արցունք էր թափում, փաղաքշում ու համբուրում էր մանկանը: Նա ինքն էր սնուցում իր երեխային, խանձարուր էր պատրաստել նրա համար իր անկողնի վրա մնացած միակ վերմակից և այլևս ոչ ջուրտ էր զգում, ոչ քաղց: Գեղեցկացավ նա դրանից: Պառաված աղջիկը գեռատի մայր է դառնում: Տարփածուները նորից մեջտեղ եկան, վերադարձան՝ տեսնելու Շանտրֆլյորիին. նա հաճախորդներ գտավ իր ապրանքի համար և այդ բոլոր խայտառակութունից ստացածը հատկացրեց մանկան

չորերի, գլխանոցների, կրծկալների, ժանեկազարդ բլուզների ու ատլասե փոքրիկ գդակների՝ չմտածելով նույնիսկ մի վերմակ գնելու մասին:— Պարո՛ն էստաշ, ես ձեզ արդեն ասացի, որ բլիթը չուտեք:— Կասկած չկա, որ փոքրիկ Ազնեսը,— այդ էր երեխայի անունը, մկրտության անունը, որովհետև Շանտըֆլյորին վաղուց արդեն ազգանուն չունեի,— կասկած չկա, որ այդ մանկիկը շատ ավելի էր պարուրված ժապավեններով ու ասեղնագործերով, քան Դոֆինեի սենյորի դուստր: Իմիջիայլոց, ուներ և մի զույգ այնպիսի կոշիկ, որ անկասկած Լյուդովիկոս XI-ն էլ չի ունեցել: Նրա մայրն ինքն էր կարել և ասեղնագործել, դրանց մեջ ներդրել էր պաճուճելու իր ամբողջ հնարամտությունը և սուրբ կույսի զգեստին վայել բոլոր զարդերը: Դրանք վարդագույն, ամենագողտրիկ մաշիկներն էին, որ երբևէ մարդ տեսել է: Նրանց երկարությունը կարող էր լինել շատ-շատ իմ բթամատի չափ, և պետք է տեսնեիք, թե ինչպես են մանկական փոքրիկ տոտիկները դուրս գալիս մաշիկներից, որպեսզի հավատայիր, թե մտել են դրանց մեջ: Արդարև, այնքա՛ն պստլիկ, սիրուն ու վարդագույն էին այդ տոտիկները, ավելի վարդագույն, քան մաշիկների ատլասը:— Երբ դուք երեխաներ ունենաք, Ուղա՛րդ, կիմանաք, որ ոչ մի բան այնպես գեղեցիկ չէ, որքան այդ մանրիկ տոտիկները և պստլիկ թաթիկները:

— Իմ ուզածն էլ այդ է,— ասաց Ուղարդը հառաչելով,— բայց ես սպասում եմ, որ պարոն Անդրի Մյունսինն այդ հաճելի ցանկությունն ունենա:

— Ասեմ նաև,— շարունակեց Մահիետը,— որ Պաքետի երեխայի միայն տոտիկները չէր, որ գեղեցիկ էին: Ես տեսա նրան, երբ չորս ամսական էր միայն, Ամուրի պես գեղեցիկ էր նա: Աչքերն ավելի մեծ էին, քան բերանը, մազերը նուրբ, սև ու սքանչելի և արդեն գանգրվում էին: Երևելի սևաչ ու սևահեր գեղեցկուհի կդառնար տասնվեց տարեկան հասակում: Նրա մայրը օրավուր ավելի էր գժվում նրա վրա: Գուրգուրում էր նրան, համբուրում, խտտացնում,

լողացնում, զուգում-զարգարում, համարյա ուտում: Խենթանալու աստիճան հոգի էր տալիս նրա համար և գոհություն էր հայտնում Աստծուն: Մանավանդ՝ նրա սիրուն տոտիկները անվախճան գմայլանքի աղբյուր էին, խելահեղ հրճվանքի առարկա: Նրա շրթունքներն անվերջ փակչած էին այդ տոտիկներին, նա չէր կարող ուչքի գալ դրանց փոքրության վրա հիանալուց: Մտցնում էր փոքրիկ մաշիկների մեջ, հանում, սքանչանում, զմայլվում դրանցով, դեմ էր անում լույսին ու դիտում, խղճահարվում էր՝ փորձելով, որ իր անկողնի վրա վարժվեն քայլել, և հաճությամբ ամբողջ կյանքը կանցկացնել ծնկաչոք, որպեսզի կոշիկ հագցնել այդ ոտքերին ու հանել, ինչպես մի Հիսուս մանկան:

– Գեղեցիկ պատմություն է ու հետաքրքրական, – ասաց ժերմեզը ցածր ձայնով. – բայց որտե՞ղ մնաց գնչուն այդ բոլորի մեջ:

– Իսկույն կասեմ, – վրա բերեց Մահիետը: – Մի օր էլ զարմանալի տեսքով ինչ-որ ձիավորներ եկան Ռեյմս: Աղքատ ու թափառաշրջիկ մարդիկ էին դրանք և լափլփում էին երկիրը իրենց դքսի ու կոմսերի առաջնորդությամբ: Նրանց դեմքն արևախանձ էր, մազերը գանգուր, ականջներին էլ արծաթե օղեր ունեին: Կանայք ավելի տգեղ էին, քան տղամարդիկ: Կանանց դեմքն ավելի սև էր և միշտ բաց, մարմինը ծածկված էր անպիտան քլիզով, պարաններից հյուսված ինչ-որ հին սավան էլ ուսի վրա կապած, մազերն էլ, իսկական ձիու պոչ: Նրանց ոտքերի միջև խլրտացող երեսաները վախ կպատճառեին կապիկներին: Մի խոսքով՝ բանադրվածների ոհմակ: Այդ ամբողջ խաժամուժը Ռեյմս էր եկել ուղիղ ստորին Եպիպոսոսից՝ Լեհաստանի վրայով: Պապը, ինչպես ասում էին, խոստովանեցրել էր նրանց և որպես ապաշխարություն, հրամայել էր յոթ տարի շարունակ ման գալ աշխարհում՝ առանց անկողին մտնելու, դրա համար էլ կոչվում էին ապաշխարողներ և գարչելի հոտ էին արձակում: Բանից դուրս եկավ, որ մի ժամանակ սարակինոս էին եղել նրանք, հետևաբար՝ հավատում էին Յուզիտերին և Տուրի տասը լիվր փող էին պահանջում՝

պայիսոն ու խուլը կրող բուլսը արքեպիսկոպոսներից, եպիսկոպոսներից ու արքայներից: Եվ այդ բանն անուժ էին պապական ինչ-որ կոնդակի զորութեամբ: Ռեյմս էին եկել Ալջերիայի թագավորի և Գերմանիայի կայսեր անունից մարդկանց բախտը գուշակելու: Կարող եք ինքներդ էլ հասկանալ, որ հենց դա էլ բավական էր նրանց մուտքը քաղաք արգելելու համար: Եվ ահա սմբողջ ոհմակը ամենայն հաճութեամբ ճամբար դրեց Բրեն դարպասի մոտ, այն բլրակի վրա, որտեղ հողմադաց կա, կալճահանման հին ծակերի կողքին: Ռեյմսի բոլոր բնակիչներն էլ գնում էին նրանց տեսնելու: Նրանք էլ նայում էին ձեր ձեռքին և զարմանահրաշ գուշակություններ անում, կարող էին նույնիսկ Հուգայի համար գուշակել, որ նա կդառնա Հռոմի պապ: Այնուամենայնիվ, վատ լուրեր էին պտտվում նրանց մասին, թե երեսաներ են գողանում, պրպան են կտրում և մարդու միս են ուտում: Խնկացի մարդիկ անմիտներին ասում էին.— Մի՛ գնացեք այնտեղ.— բայց և այնպես, իրենք էլ գնում էին թաքուն: Ընդհանուր վարակի պես էր: Փաստն այն է, որ այնպիսի բաներ էին ասում, որոնցից կարդինալն անգամ կապչեր: Մայրերը մեծապես ուրախանում պարծենում էին իրենց երեխաներով այն օրվանից սկսած, որ գնչուհիները նրանց ձեռքի մեջ կարդացել էին հեթանոսերեն ու թուրքերեն գրված ամեն անասկ հրաշալիքներ: Մի մոր տղան դառնում էր կայսր, մյուսինը՝ պապ, երրորդինը՝ զորավար: Խնդ Շանտըֆլյորին էլ համակվեց հետաքրքրասիրությունը և ուզեց իմանալ, թե ինչ ուներ ինքը, թե իր սիրուն, փոքրիկ Ագնեսն էլ մի օր չէ՞ր դառնա Հայաստանի կայսրուհի կամ մի այլ բան: Եվ ահա իր աղջկան տարավ գնչուների մոտ: Գնչուհիներն սկսեցին հիանալ երեխայով, գուրգուրել, համբուրել իրենց սև բերաններով, հիանալ նրա փոքրիկ թաթիկներով, ավա՛ղ, ի մեծ հրճվանք նրա մորը: Նրանց զմայլանքը գագաթնակետին հասավ մանավանդ գողտրիկ տոտիկների և սիրուն մաշիկների առթիվ: Երեխան դեռ մեկ տարեկան էլ չէր լինի, բայց արդեն թոթովում էր, ժպտում մորը պստիկ խենթուկի պես, գիրուկ էր ու

կլորիկ, արքայութեան հրեշտակների հազարավոր թովիչ ժեստեր էր անում: Եվ ահա երեխան խիստ սարսափեց գնչուհիներից ու սկսեց լաց լինել: Սակայն մայրն ավելի ուժգին համբուրեց նրան ու թողեց գնաց՝ զմայլած այն երջանիկ բախտից, որ Ագնեսի համար հայտնել էին գուշակուհիները: Նա կդառնար գեղեցիկուհի, առաքինութեան մարմնացում, թագուհի:

Եվ Պաքետը վերադարձավ Ֆու-Պեն փողոցի իր խղճուկ տնակը՝ խիստ հպարտ, որ թագուհի է հոտ բերում այնտեղ: Հասնող օրը օգտվելով այն հարմար ընկերից, երբ մանկիկը քնել էր իր անկողնում (որովհետև միշտ իր հետ էր քնեցնում), դուռը կամացուկ կիսաբաց ծածկեց և շտապեց Չորանոցի փողոցի մի հարևանուհու մոտ՝ պատմելու, թե կդա մի օր, երբ իր աղջկա՝ Ագնեսի սեղանին սպասավորաթյուն կանեն Անգլիայի թագավորն ու Եթովպիայի արհիդուքսը, և հարյուրավոր ուրիշ հրաշալի անակնկալներ:

Այնտեղից վերադառնալուց հետո, սանդուղքը բարձրանալիս ոչ մի ձայն չլսելով՝ նա մտածեց. «Տե՛ս, է, չի էլ արթնացել»: Սակայն տեսավ, որ դուռը ավելի է բաց, քան ինքն էր թողել: Այնուամենայնիվ, իսկզմ մայրը ներս մտավ ու վազեց դեպի անկողինը... Երեխան է՛լ այնտեղ չէր, անկողինը դատարկ էր: Երեխայից այլևս ոչինչ չէր մնացել, բացի փոքրիկ, սիրուն մաշիկներից մեկը: Նա դուրս սլացավ սենյակից, թռավ սանդուղքից ցած և գլուխը պատերին խփելով սկսեց գոռալ.— Երեխա՛ս, ո՞ւմ մոտ է երեխաս, ո՞վ է տարել երեխաս:— Փողոցն ամայի էր, տունը մեկուսացած, և ոչ ոք չկարողացավ որևէ բան ասել նրան: Նա չափչփեց քաղաքը, խուզարկեց փողոցները, ողջ օրը վազվզեց դեսուդեն՝ խելացնոր, մոլորված, սարսափելի, հոտոտելով բոլոր դռներն ու պատուհանները՝ ձագերը կորցրած՝ ամենհի գաղանի նման: Շնչասպառ հեռւմ էր նա՝ հերարձակ, դարհուրիկ տեսքով, իսկ աչքերի մեջ այնպիսի կրակ կար, որից չորանում էին արցունքները: Նա կանգնեցնում էր անցորդներին ու գոռում.— Աղջի՛կս, իմ աղջի՛կը, իմ փոքրիկ, սիրուն աղջի՛կը. ով վերադարձնի

իմ աղջկան, ես կդառնամ նրա աղախինը, նրա շան աղախինը և եթե ուզի, թող իմ սիրտն ուտի:— Նա հանդիպեց Սեն-Ռեմիի պարոնն ավագերեցին ու ասաց.— Պարո՛ն ավագերեց, եղունգներովս հող կվարեմ, միայն թե վերադարձրեք իմ երեսային:— Չափազանց սրտաճմլիկ բան էր, Ուզա՛րդ. ես տեսա մի շատ խստասիրտ մարդու՝ դատախազ պարոն Պոնս Լակաբրին, որ նույնպես լաց էր լինում՝ ասելով.— Ին՛դճ մայր:

Երեկոյան նա վերադարձավ իր տունը: Նրա բացակայութեան ժամանակ հարեանուհիներից մեկը տեսել էր, թե ինչպես երկու գնչուհի գաղտագողի մտել էին այնտեղ՝ ինչ-որ փաթեթ բռնած, ապա դուրս էին եկել, և դուռը փակելուց հետո շտապ փախել էին: Նրանց մեկնելուց հետո Պաքետի տնից մանկական ճիչի նմանող ձայներ էին լսվել: Մայրը սկսեց քրքջալ, ասես թե առած՝ բարձրացավ սանդուղքը, կարծես թե թնդանոթով խորտակեց դուռը ու ներս մտավ... Եվ զարհուրելի բան տեսավ, Ուզա՛րդ: Իր պատլիկ, անուշիկ Ագնեսի փոխարեն, այնքա՛ն կարմրաթշիկ, ու թարմ աղջկա փոխարեն, Աստծու այդ ճշմարիտ պարզև փոխարեն՝ նա տեսավ մի փոքրիկ հրեշ՝ զգվելի, կաղ, միակամի, տձև խեղանդամ, որ ճղճղալով քարշ էր գալիս հատակի վրա: Շանտրֆլյորին սարսափահար փակեց աչքերը:— Ա՛խ, — գոչեց նա, — մի՞թե կախարդ կանայք իմ աղջկան կերպարանափոխել ու դարձրել են այս զարհուրելի անասունը: Մարդիկ հապշտապ առան ու տարան այդ փոքրիկ ծուռոտնին. Պաքետը կխելագարվեր նրանից: Դա սատանային անձնատուր եղած որևէ գնչուհու հրեշավոր ժառանգն էր, թվում էր մոտավորապես չորս տարեկան և խոսում էր այնպիսի լեզվով, որ ամենևին էլ մարդկային չէր. արտաբերում էր անհնարին-անհավանական բառեր:

Շանտրֆլյորին հարձակվել էր փոքրիկ մաշիկի վրա. միակ բանն այն ամենից, որ սիրել էր նա: Եվ այնքան երկար ժամանակ մնաց այդպես անշարժ, անձայն, անծպտուն, որ կարծեցինք, թե մեռել է: Հանկարծ ամբողջ մարմնով սարսուց, մոլեգնորեն համբույրներ դրոշմեց իր մասունքի վրա այնպիսի լացուկոծ անելով, որ կասեիր թե սիրտը պայթեց: Հավատացնում եմ ձեզ, որ մենք բոլորս էլ լաց էինք

լինում: — Ա՛խ, իմ փոքրի՛կ աղջիկ, իմ սիրո՛ւն փոքրիկ աղջիկ, որ-տե՞ղ ես դու,— ասում էր նա, և մեր սիրտը կտոր-կտոր էր լինում: Հիմա էլ, որ հիշում եմ, լաց եմ լինում: Դե, գիտե՞ք, էլի, որ մեր զա-վակները մեր միս ու արյունն են:— Իմ խե՛ղճ էստաշ, որքա՛ն սիրուն ես դու: Եթե իմանայի՞ք, թե ի՞նչ խելոքն է: Երեկ ինձ ասում էր.— Ես ուզում եմ դառնալ ընտիր հեծելազորի գինվոր: Իմ սիրելի էստաշ, իսկ եթե ես քեզ կորցնե՛մ:

Շանտըֆլյորին հանկարծ վեր կացավ, սկսեց վազվզել Ռեյմսի փո-զոցներում և գոռգոռալ.— Դեպի գնչուների ճամբա՛րը, շո՛ւտ, դեպի գնչուների ճամբա՛րը: Պահակազորքեր տվե՞ք վճուկ կանանց վառե-լու համար:— Բայց գնչուները մեկնել էին: Սև մուժ գիշեր էր: Հնարավոր չէր հետապնդել նրանց:

Հաջորդ օրը, Ռեյմսից երկու լիյո հեռու, Գիյոյի և Տիլուայի միջև գտնվող թփուտում, գտան մի մեծ խարույկի մնացորդը, մի քանի ժապավեն, որ պատկանել էին Պաքետի երեխային, արյան կաթիլներ և այծի կտտոր: Այդ գիշերը հենց շաբաթ օրվա լույս կիրակի գիշերն էր, հետևաբար՝ այլևս կասկած չկար, որ գնչուները շաբաթահանդես էին կատարել այդ մացառուտում ու լափել էին երեխային Բեհեզգե-բուդի ընկերակցությամբ, ինչպես մահմեդականների մեջ է արվում: Երբ Շանտըֆլյորին իմացավ այս զարհուրելի բաները, լաց չեղավ, շրթունքները շարժեց կարծես թե խոսելու համար, բայց չկարողա-ցավ: Հաջորդ օրը նրա մազերն արդեն ալեխառն էին: Իսկ մյուս օրն անհետացավ:

— Իսկապես որ սարսափելի պատմություն է, որից բուրգունդա-ցին անգամ լաց կլինենր,— ասաց Ուդարդը:

— Ես այլևս չեմ զարմանում,— ավելացրեց Ժերվեզը,— որ գնչու-ների ազդած վախն այդպես հալածում է ձեզ:

— Եվ շատ լավ էլ արեցի՞ք,— շարունակեց Ուդարդը,— որ քիչ առաջ փախա՞ք ձեր էստաշի հետ, որովհետև սրանք էլ լեհական գնչուներ են:

– Ո՛չ, ո՛չ,– առարկեց ժերվեզը:– Ասում են, որ Իսպանիայից և Կատալոնիայից են գալիս դրանք:

– Կատալոնիայի՞ց, հնարավոր է,– ասաց Ուդարդը:– Պոլոնիայից, Կատալոնիայից, Վալոնիայից. ես միշտ էլ շփոթում եմ այդ երեք նահանգները: Մի բան միայն կասկածից դուրս է, այն, որ դրանք գնչու են:

– Եվ որոնք, անտարակույս, բավականաչափ երկար ատամներ ունեն, որ կարող են փոքր երեխաներ ուտել,– ավելացրեց ժերվեզը:– Ես չէի զարմանա, եթե Սմերալդան էլ մի քիչ երեխա կերած լիներ՝ շրթունքները գեղեցիկ կծկելով հանդերձ: Նրա սպիտակ այծը այնպիսի չարահճի-խորամանկ բաներ է անում, որ անպայման տակը որևէ սատանայություն կա:

Մահիետը քայլում էր լուռ ու մունջ: Նա խորասուզված էր այն մտախոհության մեջ, որ մի որոշ չափով որևէ կսկծալի պատմության շարունակությունն է և դադարում է միայն այն ժամանակ, երբ նրա սասանումը թրթռումից թրթռումի անցնելով, տարածվում ու հասնում է սրտի ամենավերջին լարերին: Այդ միջոցին ժերվեզը հարցրեց նրան.

– Վերջիվերջո, չիմացա՞ն, թե ինչ եղավ Շանտրֆլյորին:

Մահիետը չպատասխանեց: Ժերվեզն իր հարցումը կրկնեց նրա թևը թափահարելով և անուներ տալով: Մահիետը կարծես մտածմունքներից սթափվեց:

– Ի՞նչ եղավ Շանտրֆլյորին,– ասաց նա՝ մեքենայաբար կրկնելով այն բառերը, որոնց տպավորությունը խիստ թարմ էր իր ականջում, ապա ջանք թափելով՝ իր ուշադրությունը այդ բառերի իմաստի վրա կենտրոնացնելու համար, աշխուժորեն շարունակեց.

– Ոչ, երբեք չիմացան:

Եվ փոքր դադարից հետո ավելացրեց.

– Ոմանք ասում էին, թե տեսել են նրան երեկոյան մթնշաղին Ֆրեշամբո դարպասից դուրս գալիս, ոմանք էլ՝ լուսաբացին Բագե

Հին դարպասից: Մի աղքատ մարդ գտել էր նրա ոսկե խաչը՝ կախված այն դաշտի քարե խաչից, որտեղ տոնավաճառ է լինում: Այդ այն խաչն էր, որ կործանել էր Պաքետին 61 թվականին, նրա առաջին սիրեկան՝ գեղեցիկ դերկոմա Կորմոնտրոյի նվերն էր դա: Պաքետը երբեք չէր ցանկացել զրկվել դրանից, որքան էլ որ թշվառ վիճակի էր մատնվել: Կառչած էր դրան այնպես, ինչպես կյանքից: Ուստի, երբ տեսանք, որ հրաժարվել է այդ խաչից, բոլորս էլ մտածեցինք, որ մեռել է: Սակայն Կաբարե-լե-Վոտի մարդկանցից մի քանիսն ասում էին, թե տեսել են նրան Փարիզի ճանապարհին՝ խճերի մեջ ոտաբորիկ քայլելիս: Բայց այդ դեպքում պետք է, որ Վելի դարպասից դուրս եկած լիներ, այնպես որ՝ այդ ամենն իրար չեն բռնում: Իմ կարծիքով՝ ամենահավանականն այն է, որ Վելի դարպասից է նա դուրս եկել, բայց մեկնել է այս աշխարհից:

– Ես ձեզ չեմ հասկանում, – ասաց ժերվեզը:

– Վելը գետի անունն է, – պատասխանեց Մահիետը տխուր ժպտով:

– Խեղճ Շանտրեֆլյորի, – ասաց Ուղարդը ցնցվելով, – խեղդվե՛լ է ուրեմն:

– Խեղդվե՛լ է, այո, – շարունակեց Մահիետը, – ո՛վ կարող էր բարի Հայր Գիբերտոյին ասել, երբ նա Տենքոյի կամրջի տակից, Հոսանքն ի վայր անցնում էր գետը՝ երգելով իր նավակում, որ մի օր էլ նրա սիրելի փոքրիկ Պաքետը կանցներ այդ կամուրջի տակով, բայց առանց երգի ու նավակի:

– Իսկ փոքրիկ մաշի՞կը, – հարցրեց ժերվեզը:

– Մոր հետ էլ անհետացավ, – պատասխանեց Մահիետը:

– Խեղճ փոքրիկ մաշիկ, – գոչեց Ուղարդը:

Ուղարդը, որ գիրուկ ու զգայուն կին էր, ամենայն գոհունակությամբ կհառաչեր Մահիետի հետ, սակայն ավելի հետաքրքրասեր ժերվեզը չէր սպառել իր հարցումները:

– Իսկ ի՞նչ եղավ Հրեշը, – հարցրեց նա հանկարծ Մահիետին:

– Ո՞ր Հրեշը, – հարցրեց նա:

– Այն փոքրիկ գնչու հրեշքը, որ կախարդ կանայք թողել էին Շանտրֆլյորի մոտ՝ նրա աղջկա փոխարեն: Ի՞նչ արիք նրան: Հույս ունեմ, որ նրան էլ գցեցիք գետը:

– Ամենևին, – պատասխանեց Մահիետը:

– Ինչպե՞ս թե, ուրեմն վառեցի՞ք: Ըստ հուլթյան՝ դա ավելի ճիշտ է, քանի որ երեխան էլ կախարդ էր:

– Ոչ մեկը, ոչ մյուսը, ժերվե՛զ: Պարոն արքեպիսկոպոսը հետաքրքրվեց գնչու երեխայով, դիվահան արեց նրան, մկրտեց, ամենայն հոգատարությամբ դեռ հանեց նրա մարմնից և ուղարկեց Փարիզ, որպեսզի դնեն Աստվածամոր տաճարի տախտակե մահճակի վրա՝ որպես ընկեցիկ երեխա:

– Այդ եպիսկոպոսներն է՛լ, – ասաց ժերվեզը մրթմրթալով, – որ գիտնական են, ուրեմն էլ ոչ մի բան ուրիշների պես չեն անում: Հապա՛, ձեզ եմ հարցնում, Ուղա՛րդ, ինչպե՞ս կարելի է սատանային դնել ընկեցիկ երեխաների մահճակի վրա, քանի որ, անկասկած, այդ փոքրիկ հրեշքը հենց սատանան էր: Շատ լավ, Մահիետ, իսկ ի՞նչ արին Փարիզում: Ես միանգամայն վստահ եմ, որ ոչ մի գթասիրտ մարդ չուզեց վերցնել դրան:

– Չգիտեմ, – պատասխանեց ռեյմսցին, – հենց այդ ժամանակ էր, որ իմ ամուսինը նոտարական գրասենյակ գնեց Բերյուում, քաղաքից երկու լիյո հեռու, և այլևս մենք չզբաղվեցինք այդ պատմությամբ, մանավանդ որ՝ Բերյուի առաջ են գտնվում Սերենյի երկու բլրակները, որոնք տեսողությունից ծածկում են Ռեյմսի մայր եկեղեցու զանգակատները:

Այսպես խոսելով՝ երեք արժանահարգ քաղաքացուհիները հասել էին Գրեի հրապարակը: Այդ պատմությամբ տարված՝ նրանք, առանց կանգ առնելու, անցել էին Ռոլանի աշտարակի հանրային աղոթագրքի առջևից և մեքենայաբար դիմում էին դեպի պատժարանը, որի շուրջ վայրկյան առ վայրկյան աճում էր բազմությունը: Հնարավոր է, որ այդ պահին բոլորի հայացքներն իր վրա գրավող տեսարանը ամբողջովին մոռացներ Մկան ծակը և այն կանգառումը, որ նրանք

որոշել էին կատարել այդտեղ, եթե վեց տարեկան թմբկիկ էստաշը, որի ձեռքից քարը էր տալիս Մահիետը, հանկարծ չհիշեցնեի նրանց այդ ճանապարհը կտրելու պատճառը:

— Մայրի՛կ, — ասաց նա, կարծես թե որևէ բնազդից դրոյված, որ կանգնած էր Մկան ծակի առաջ, — հիմա կարո՞ղ եմ բլիթն ուտել:

Եթե էստաշն ավելի ճարպիկ լինեի, այսինքն՝ պակաս որկրամուղ, դեռ էլի կսպասեի և վերադարձին միայն, Համայնարանի թաղամասում, պարոն Անդրի Մյունիեի բնակարանում, Մադամ-լու-Վալանս փողոցում, երբ Սեն գետի երկու բազուկները և Միջնաքաղաքի հինգ կամուրջները կմնային Մկան ծակի և իրենց տան միջև, կտար այդ համեստ հարցը. «Մայրի՛կ, հիմա կարո՞ղ եմ բլիթն ուտել»:

Հենց այդ հարցն էլ, որ անխոհեմ էր այն պահի համար, երբ տվեց էստաշը, արթնացրեց Մահիետի ուշադրությունը:

— Ի դեպ, — գոչեց նա, — քիչ մնաց մոռանայինք ապաշխարուհուն: Հապա՛, ցույց տվեք տեսնեմ ձեր Մկան ծակը, որ այս բլիթը տամ նրան:

— Անմիջապես, — ասաց Ուդարդը, — հոգեշահ գործ կլինի:

Բայց այդպես չէին էստաշի հաշիվները:

— Վա՛յ, իմն է բլիթը, — ասաց նա՝ ուսերը հաջորդաբար շփելով մերթ աջ, մերթ ձախ ականջին, որ այդպիսի դեպքերում դժգոհության գերագույն նշանն է:

Երեք կանայք ետ դարձան, և երբ հասան Ռոլանի աշտարակի տան մոտ՝ Ուդարդն ասաց մյուս երկուսին.

— Լավ չէ, որ երեքս էլ միանգամից նայինք Մկան ծակը, դա կարող է խրտնեցնել ապաշխարուհուն: Դուք երկուսդ ձևացեք, թե «Տեր միք» եք կարդում ժամագրքի մեջ, ես էլ քիթս կմոտեցնեմ լուսանցույցին, քրձենավորն ինձ մի քիչ ճանաչում է: Ես ձեզ իմաց կտամ, թե երբ կարող եք մոտենալ:

Եվ միայնակ գնաց դեպի լուսանցույցը: Այն պահին, երբ նրա հայացքը թափանցեց ներս, խորունկ խղճահարուցություն դրոշմվեց նրա

դիմագծերի վրա, և այդ ուրախ ու թարմ կերպարանքն այնքան հանկարծակի իր արտահայտութիւնը և գույնը փոխեց, որ կարծես թե արեւի շողքից անցավ լուսնի շողքի տակ. նրա աչքերը խոնավացան, բերանն այնպես կծկվեց, ինչպես այն ժամանակ, երբ պատրաստվում են լաց լինել: Միկ բոպե Հետո նա մատը դրեց շրթունքներին և նշան արեց Մահիետին, որ մոտենա:

Մահիետը եկավ հուզված, լուիկ և ոտքի ծայրերի վրա քայլելով, ինչպես մահամերձի անկողնին մոտենալիս:

Իրոք, խիստ տխուր պատկեր բացվեց երկու կանանց աչքի առաջ, երբ նրանք անշարժ և առանց ծպտուն հանելու նայում էին Մկան ծակի վանդակապատ լուսանցույցից:

Խցիկը նեղ էր, ավելի լայն, քան թե խոր, սրանկյուն կամարակապ առաստաղով և ներսից դիտելիս բավական նման էր եպիսկոպոսական խուլրի ներսի կողմին: Նրա հատակը ծածկած մերկ սալաքարերին, մի անկյունում նստած, ավելի ճիշտ՝ պզգած էր մի կին: Նրա կզակը հենված էր ծնկներին, որ խաչաձևած զույգ բազուկները ուժգնորեն սեղմում էին կրծքին: Այդպես ինքն իր վրա ծաված, ինչ-որ թխագույն քուրձ հագած, որ լայն ծալքերով ամբողջովին փաթաթել էր նրան, հրկար, ալեխառն վարսերը առջևից ցած կախված, որ ծածկելով դեմքը՝ սրունքների վրայով հասնում էին ոտքերին, առաջին հայացքից մի տարօրինակ ձև էր ներկայացնում նա խցիկի խավարչտին ֆոնի վրա, մի տեսակ թուխ եռանկյունի, որ լուսանցույցից ընկնող շողքը կտրում էր երկու որոշակի նրբերանգով՝ մեկը մուգ, մյուսը՝ լուսավոր: Դա մեկն էր այն կեսը ստվերոտ ու կեսը լուսավոր ուրվականներից, որ տեսնում ենք երազում և կամ թե Գոյայի զարմանալի նկարներում, գունատ, անշարժ, դժուրակ, պզգած գերեզմանի վրա և կամ թե կռթնած զնդանի վանդակաձողերին: Դա ո՛չ կին էր, ո՛չ էլ տղամարդ, ո՛չ կենդանի էակ, ո՛չ էլ որոշակի ձև, այլ ինչ-որ պատկեր, մի տեսակ տեսիլք, որտեղ իրար հատում էին իրականն ու երևակայականը, ինչպես լույսն ու ստվերը: Մինչ գետինը սփռված նրա

մազերի տակից հազիվ էր նկատվում նիհարած ու խստահայաց պրոֆիլը. հազիվ էր նրա զգեստը ցույց տալիս կարծր ու սառն հատակի վրա պրկված մերկ ոտքի ծայրը: Սուգի այդ ծածկույթի տակ նշմարվող մարդկային այդ թերի ձևը սարսուռ էր առաջացնում:

Այդ արարածը, որ կարծես թե դրոշմված էր սալաքարին, թվում էր, թե ո՛չ շարժվել կարող է և ո՛չ էլ մտածելու և շնչելու է ընդունակ: Կտավե այդ բարակ քուրձի տակ, հունվար. ամսին պառկած գրանիտե մերկ սալահատակի վրա, առանց կրակի, զնդանի խավարի մեջ, որի շեղակի լուսանցույցը դրսից սառնաշունչ քամի էր ներս թողնում, իսկ արև՝ երբևք, այդ կինը կարծես թե չէր տառապում, ոչ էլ զգում էր: Թվում էր, թե նա զնդանի հետ քարացել է, եղանակի հետ սառույց է դարձել: Նրա ձեռքերը կցված էին, աչքերը՝ սևեռուն: Առաջին հայացքից ուրվականի տեղ կդնեիր նրան, երկրորդ հայացքից՝ արձանի: Այնուամենայնիվ, նրա կապտած շրթունքները ժամանակ առ ժամանակ թեթևակի բացվում էին հառաչից ու դողում, սակայն նույնքան անկենդան ու նույնքան մեքենայաբար, որքան քամուց միմյանցից հեռացող տերևները:

Այնուամենայնիվ, նրա անփայլ աչքերից երբեմն խույս էր տալիս մի անպատմելի հայացք, խոր, ցավագին, անայլայլ հայացք՝ մշտապես սևեռված խցիկի մի անկյունին, որը դրսից հնարավոր չէր տեսնել, այնպիսի հայացք, որ կարծես թե այդ տապնապահար հոգու բոլոր մուռյալ մտքերը կապում էր ինչ-որ խորհրդավոր առարկայի հետ:

Ահա այսպիսին էր այն էակը, որ իր կացարանի համար ստանում էր «փակյալ ապաշխարուհի», իսկ հագուստի համար՝ «քրձենավոր» անունը:

Երեք կանաթ, որովհետև ժերվեզն էլ միացել էր Մահիետին և Ուղարդին, նայում էին լուսանցույցից: Նրանց գլուխները խափանում էին զնդանի ազոտ լույսը, թեև թշվառ արարածը, որին այդպիսով զրկում էին լույսի նշույլից, կարծես թե ուշք չէր դարձնում նրանց:

— Չանհանգստացնենք նրան, — ասաց Ուղարդը ցածր ձայնով. — իր հափշտակության մեջ է, աղթում է:

Սակայն Մահիետը Հարաճուն անձկությամբ էր զննում նրա դեղնած, սմբած, գիսախուիվ գլուխը և նրա աչքերը լցվում էին արցունքով:

— Որքան տարօրինակ բան է,— մրմնջաց նա:

Եվ կարողացավ գլուխը մտցնել լուսանցուլյցի ճաղերից ներս ու Հայացքը Հասցնել մինչև այն անկյունը, որի վրա անփոփոխ կերպով գամված էր դժբախտ կնոջ Հայացքը: Երբ նա գլուխը լուսանցուլյցից դուրս Հանեց, դեմքը ոլողված էր արցունքներով:

— Ինչպե՞ս եք դուք անվանում այս կնոջը, — Հարցրեց նա Ուղարդին:

— Քույր Գյուդյուլ հնք անվանում,— պատասխանեց Ուղարդը:

— Իսկ ես նրան անվանում եմ Պաքետ Շանտըֆլյորի,— ասաց Մահիետը:

Այն ժամանակ մատը բերանին դնելով՝ ապշած Ուղարդին նշան արեց, որ գլուխը լուսանցուլյցից ներս մտցնի ու նայի:

Ուղարդը նայեց և այն անկյունում, որին մռայլ Հափշտակությամբ սևեղված էր ապաշխարուհու Հայացքը, տեսավ վարդագույն ատլասե, բազմաթիվ ոսկե ու արծաթե մանր զանակներով ասեղնագործված մի մաշիկ:

Ուղարդից Հետո նայեց Ժերվեյը, և երեք կանայք դիտելով դժբախտ մորը՝ սկսեցին լաց լինել:

Բայց և այնպես, ո՛չ նրանց Հայացքները, ո՛չ էլ նրանց արցունքները չսթափեցրին ապաշխարուհուն: Նրա ձեռքերը մնացին իրար կցված, շրթունքներն անբարբառ, աչքերը սևևռուն, և նրա պատմությունն իմացուլի սիրտը կտոր-կտոր էր լինում այդպես ակնասևեռ դիտված մաշիկից:

Երեք կանայք ստակավին ոչ մի բառ չէին արտաբերել, չէին էլ Համարձակվում խոսել՝ նույնիսկ ցածր ձայնով: Այդ խոր լռությունը, այդ ծանր վիշտը և մեծ ինքնամոռացությունը, որտեղ ամեն ինչ անհետացել էր, բացի մի բանից, նրանց վրա գործում էր զատկի կամ

ծննդյան տոնի մայր խորանի տպավորութիւն: Նրանք լուռ էին, ինքնամփոփ և պատրաստ ծունկ չոքելու: Նրանց թիւում էր, թե մտել են եկեղեցի, որտեղ Խավարման գիշերվա արարողութիւնն է կատարվում:

Վերջապէս ժերվեզը, որ երեքից ամենահետաքրքրասերն էր, ուստի և ամենից ավելի քիչ զգայունը, փորձեց խոսեցնել ապաշխարուհուն:

— Քո՛ւյր, քո՛ւյր Գյուղյուլ:

Նա այս կանչը կրկնեց երեք անգամ՝ ամեն անգամ ձայնը բարձրացնելով: Ապաշխարուհին չչարժվեց, ո՛չ մի բառ, ո՛չ մի հայացք, ո՛չ մի հառաչ, կյանքի ո՛չ մի նշան: Ուղարդն էլ իր հերթին ավելի քաղցր ու փաղաքշական ձայնով կանչեց.

— Քո՛ւյր, քո՛ւյր սուրբ Գյուղյուլ:

Նույն լռութիւնն ու անշարժութիւնը:

— Տարօրինա՛կ կին է,— գոչեց ժերվեզը,— և հրանոթից անգամ չի սթափվի:

— Գուցե և խուլ է,— ասաց Ուղարդը հառաչելով:

— Գուցե և կույր,— ավելացրեց ժերվեզը:

— Գուցե և մեռած,— վրա բերեց Մահիկտը:

Կասկած չկա, որ եթե հոգին դեռ էլ էր հեռացել այդ անշարժ, ասես լեթարգիական քուն մտած մարմնից, համենայն դեպս, քաշվիլ ու թաքնվել էր այնպիսի խորխորատներում, որտեղ արտաքին աշխարհի ու ձայների զգացողութիւնն այլևս չի հասնում:

— Ստիպված կլինենք բլիթը դնել պատուհանի մեջ,— ասաց Ուղարդը,— բայց որևէ տղա կարող է վերցնել: Ինչպե՞ս ուրեմն սթափեցնենք սրան:

Էստաշը, որ մինչ այդ ամբողջ ուշքը տվել էր այդտեղից անցած մի փոքրիկ սայլակի, որին լծել էին մի խոշոր շուն, հանկարծ նկատեց, որ իրեն առաջնորդող երեք կանայք լուսանցույցից դիտում են ինչ-որ բան, և ինքն էլ հետաքրքրասիրութիւնից բորբոքված՝ բարձրացավ մի անկյունաքարի վրա, կանգնեց ոտքերի ծայրերին և կարմիր, գիրուկ դեմքը կպցնելով բացվածքին՝ գոռաց.

– Մայրի՛կ, թողեք ես էլ նայեմ:

Այդ մանկական թարմ, ջինջ, հնչեղ ձայնից ցնցվեց ապաշխարուհին: Նա գլուխը շրջեց պողպատե զսպանակի չոր ու ընդոստ շարժումով, երկար, ոսկրացած ձեռքերը ետ մղեցին մազերը ճակատից, և նա երեխայի վրա սևեռեց զարմացած, հուսահատությամբ ու դառնությամբ լի աչքերը: Այդ հայացքը կայծակի պես կարճ տևեց:

– Աստված իմ, – գոչեց նա հանկարծ՝ գլուխը ծնկների մեջ թաքցնելով, և թվում էր, թե նրա խռպոտ ձայնը անցնելիս պատառոտում է սիրտը: – Գոնե ուրիշների երեխաներին մի՛ ցույց տվեք ինձ:

– Բարի լույս, տիկի՛ն, – ասաց մանչուկը լրջությամբ:

Այնուամենայնիվ, այդ ցնցումը, այսպես ասած՝ արթնացրեց ապաշխարուհուն: Երկարատև մի սարսուռ անցավ նրա ողջ մարմնով՝ ոտից գլուխ, և ատամները կափկափեցին: Նա կիսով չափ բարձրացրեց գլուխը և արմունկները հենելով ազդրերին՝ ոտքերն էլ կարծես տաքացնելու համար ափերի մեջ առնելով, ասաց.

– Օ, ի՛նչ ցուրտ է:

– Խեղճ կին, – ասաց Ուդարդը խոր կարեկցությամբ, – մի քիչ կրակ չէի՞ք ուզենա:

Նա գլուխը բացասաբար օրորեց:

– Շատ լավ, – շարունակեց Ուդարդը մի շիչ պարզելով նրան, – ահա ձեզ համեմունքով գինի, խմեցեք, կտաքացնի ձեզ:

Նա դարձյալ գլուխն օրորեց, շեշտակի նայեց Ուդարդին ու պատասխանեց.

– Զուր:

Ուդարդը պնդեց.

– Ոչ, քո՛ւյր, դա հունվարին խմելու բան չէ: Պետք է մի քիչ գինի խմեք և ուտեք եփպտսուցորենի ալյուրից պատրաստված այս բլիթը, որ ձեզ համար ենք թխել:

Նա ետ մղեց Մահիետի պարզած բլիթը և ասաց.

– Սև հաց:

– Որ այդպես է, – վրա բերեց նույնպես կարեկցանքով համակված ժերվեզը և արձակելով իր բրդե վզկապը, – վերցրեք այս ուսնոցը, որ մի քիչ ավելի տաք կպահի, քան թե ձերը: Գցեցեք ձեր ուսերին:

Ապաշխարուհին մերժեց ուսնոցը, ինչպես շիշն ու բլիթն էր մերժել, և պատասխանեց.

– Քուրձ:

– Բայց վերջապես նկատեցեք, որ երեկ տոն էր, – շարունակեց բարեսիրտ Ուղարդը:

– Իհարկե նկատում եմ, – պատասխանեց ապաշխարուհին, – քանի որ երկու օր է, ինչ ջուր չկա իմ թասի մեջ: – Եվ մի փոքր լռելուց հետո՝ ավելացրեց. – Հենց որ տոն է լինում, ինձ մոռանում են: Եվ լավ են անում: Ինչո՞ւ պիտի մարդիկ մտածեն իմ մասին, երբ ես չեմ մտածում նրանց մասին: Հանգած կրակին սառն մոխիր:

Եվ կարծես թե այդ քան խոսելուց հոգնած՝ գլուխը նորից կախեց ծնկների վրա: Պարզամիտ ու գթասիրտ Ուղարդը, որ նրա վերջին խոսքերից եզրակացրեց, թե դեռ տրտնջում է ցրտից, միամտորեն պատասխանեց.

– Ուրեմն մի քիչ կրակ բերե՞ք:

– Կրակ, – ասաց քրձենավորը տարօրինակ շեշտով, – բայց մի քիչ էլ կրակ կանե՞ք այն խեղճ, փոքրիկ աղջկա համար, որ տասնհինգ տարի է ահա, ինչ հողի տակ է:

Նրա բոլոր անդամները դողացին, ձայնը կերկերաց, աչքերը փայլեցին: Նա բարձրացավ ծնկների վրա, հանկարծ պարողեց ճեփճերմակ ձեռքը դեպի երեխան, որ զարմացած հայացքով նայում էր նրան:

– Տարե՛ք այս երեխային, – գոչեց նա: – Շուտով այստեղից կանցնի գնչուհին:

Այն ժամանակ նա բերանքսիվայր ընկավ գետին և ճակատը զարնվեց սալաքարին՝ այնպիսի ձայն հանելով, ինչպես քարը քարին

գիպչելուց է առաջանում: Երեք կանայք կարծեցին, որ նա մեռավ: Սակայն մի րոպե Հետո շարժվեց, և կանայք տեսան, որ արմուկններին և ծնկներին հենվելով՝ առաջանում է նա դեպի այն անկյունը, որտեղ գտնվում էր պատիկ մաշիկը: Այլևս նրանք չհամարձակվեցին նայել թշվառին, այլևս չտեսան նրան, սակայն լսեցին անհաշիվ համբույրներ ու հառաչանք, որոնք խառնված էին սրտակեղեք ճիչերի և այնպիսի խուլ հարվածների, ինչպես լինում է գլուխը պատին խփելիս: Ապա մի այդպիսի հարվածից Հետո՝ այնքան սաստիկ, որ երեք կանայք էլ երերացին, այլևս ոչինչ չլսվեց:

— Զլինի՞ թե սպանեց իրեն,— գոչեց Ժերվեզը՝ համարձակվելով գլուխը պատուհանից ներս մտցնել:— Քո՛ւյր, քո՛ւյր Գյուղյուլ:

— Քո՛ւյր Գյուղյուլ,— կրկնեց Ուզարդը:

— Ա՛խ, Աստված իմ, այլևս չի շարժվում,— շարունակեց Ժերվեզը,— չլինի՞ թե մեռել է: Գյուղյո՛ւլ, Գյուղյո՛ւլ:

Մահիետը, որ մինչ այդ հեղձուկից չէր կարողանում խոսել, ջանք գործադրեց:

— Սպասեցեք,— ասաց նա, ապա կուացավ լուսանցույցի վրա,— Պաքե՛տ,— կանչեց նա,— Պաքե՛տ Շանտըֆլյորի:

Այն երեխան, որ մանկամտորին փչում է լավ չվառվող ճայթուկի պատրույգին, որ ի վերջո տրաքում է նրա աչքերի մեջ, ավելի չի սարսափի, որքան սարսափեց Մահիետը այն ազդեցությունից, որ գործեց հանկարծակի քույր Գյուղյուլի խցիկը նետված այդ անունը:

Ապաշխարուհին ցնցվեց ողջ մարմնով, վեր կացավ, կանգնեց և այնպիսի շանթարձակ աչքերով խոյացավ դեպի լուսանցույցը, որ Մահիետն ու Ուզարդը և մյուս կիսն ու երեխան ընկրկեցին մինչև գետսփի ճաղերը:

Այդ միջոցին ապաշխարուհու չարագուշակ կերպարանքը երևաց լուսանցույցի վանդակից ու փակչեց նրան:

— Օ՛, հո՛,— աղաղակում էր նա ահավոր ծիծաղով,— գնչուհի՛ն է ինձ կանչում:

Այդ միջոցին պատժարանում կատարվող տեսարանն իր վրա գամնեց նրա վայրագ հայացքը:

Նրա ճակատը սարսափից կծկվեց, և նա իր օթևանից դուրս պարզեց կմախքացած բազուկները և հոդեարքի խոխուոցին նմանող ծայնով գոռաց:

— Ուրեմն նորի՞ց դու ես, զնչո՞ւ ասղջիկ, էլի դո՞ւ ես ինձ կանչում, երեխայի՛ գող: Դե՛ յավ, անիծվե՛ս դու, անիծվե՛ս, անիծվե՛ս, անիծվե՛ս:

IV

ՄԻ ԱՐՑՈՒՆՔ ՄԻ ԿԱԹՒԼ ՋՐԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Այս խոսքն, այսպես ասած, շաղկապ է այն երկու տեսարանների միջև, որոնք զուգահեռ կերպով զարգացան մինչև հիմա միևնույն պահին, յուրաքանչյուրն իր հատուկ թատերարեմում. մեկն այն է, որ հիմա կարգացիք, Մկանն ծակում, մյուսը, որ հիմա կկարդաք, պատժարանի ելարանի վրա: Առաջին տեսարանին վկա էին միայն այն երեք կսմայք, որոնց հետ ծանոթացավ հիմա ընթերցողը: Երկրորդի հանդիսատես էր այն ամբողջ բազմությունը, որ ինչպես տեսանք քիչ վերևում, հավաքվում էր Գրեի հրապարակը՝ պատժարանի ու կախաղանի շուրջը:

Առավոտյան ժամը յոթից պատժասեղանի չորս անկյուններում պահակ կանգնած քաղաքապահ չորս զինվորներ այդ բազմությանը հուսադրել էին տեսնելու դատավճոռի այնպիսի ի կատար ածումն, անչուչտ, ոչ թե կախաղան հանում, այլ մտրակահարում, ականջահատում, վերջապես՝ մի այդպիսի հետաքրքրական բան, և բազմությունն այնքան արագ էր ստվարացել, որ չորս պահակազինվորները չափազանց մոտիկից շրջապատվելով՝ մի քանի սնդամ

կարիք էին ունեցել «սեղմել» նրան, ինչպես այդ ժամանակ էին ասում՝ խարազանի ծանր հարվածներով և ձիերի գավակներով:

Այդ բազմութունը, որ վարժված էր հրապարակային դատապատիժներին երկար սպասել, այնքան էլ անհամբերութուն չէր ցուցաբերում: Նա գվարճանում էր՝ դիտելով պատժասեղանը, որ չափազանց պարզ կառուցվածք ուներ՝ մոտ տասը ոտնաչափ բարձրությամբ քարաշար խորանարդ էր, մեջտեղը՝ փոս: Անտաշ քարից շինված, խիստ սեպաձև աստիճանները, որ գերապատիվ ձևով ելարան էին անվանում, տանում էին դեպի վերին հարթակը, որի վրա երևում էր հորիզոնական դիրքով հաստատված կաղնեփայտե զանգվածային մի անիվ: Դատապարտվածին, ծնկաչոք և բազուկները կռնակին ծալած, կապում էին այդ անիվին: Փայտե մի ձող, որ շարժման մեջ էր դնում այդ փոքրիկ շինությունն ներսում ծածկված ճախարակը, պտտեցնում էր միշտ հորիզոնական դիրքում գտնվող այդ անիվը և այդպիսով դատապարտվածի դեմքը հաջորդաբար ներկայացնում էր հրապարակի բոլոր կետերին: Դրա համար էլ ասում էին «ոճրագործին պտտեցնել»:

Ինչպես տեսնում ենք՝ Գրեի հրապարակի պատժասեղանը բոլորովին զուրկ էր Շուկայի անարգանքի սյան գեղեցկությունից: Ծարտարապետական ո՛չ մի բան, ո՛չ մի հոյակապություն, ո՛չ երկաթե խաչ կրող տանիք կար, ո՛չ ութանկյուն լապտեր, ո՛չ էլ նրբակերտ-բարակ սյուներ, որ տանիքի եզրին հասնելիս փթթում էին սականթով ու ծաղիկներով զարդարված խոյակներով, ո՛չ էլ եղջերվաքաղների ու ճիվաղների ձև ունեցող ջրհորդաններ, ոչ ևս քարի մեջ խոր դրվագված նուրբ քանդակներ:

Ուրեմն հանդիսականներն ստիպված էին բավարարվել հասարակ քարե չորս պատերով, խճաքարից շինված երկու ներքնախորշերով և դրանց կողքին ցցված նիհար, մերկ ու անճոռնի քարե կախաղանով:

Գոթական ճարտարապետության սիրահարների համար խիստ անպիտան հյուրասիրություն կլիներ դա: Ժիշտ է՝ գոթական

ճարտարապետութեան նկատմամբ ոչ ոք այնքան անտարբեր չէր, որքան միջնադարյան պատմական բացրելուները, որոնց շատ քիչ էր մտահոգում անարգանքի սյան գեղեցկութիւնը:

Վերջապես բերեցին դատապարտութիւն՝ սայլակի Հետնամասին կապված, իսկ երբ բարձրացրին նրան Հարթակի վրա, և հրապարակի բոլոր կետերից մարդիկ կարողացան տեսնել նրան պարաններով ու փոկերով կապկպված պատժարանի անիվին, ծիծաղով ու բացականչութիւններով լի որոտընդոտ Հարայհրոց բարձրացավ հրապարակում: Ճանաչել էին Քվազիմոզոյին:

Իսկապես նա էր: Տարօրինակ էր նրա վերադարձն այդտեղ: Այժմ նա կապված էր այն նույն հրապարակի պատժանիվին, որտեղ նախորդ օրը ողջունել էին նրան, ծափահարել ու միահամուռ կերպով հռչակել ծաղրածուների պապ ու իշխան, Եգիպտոսի դքսի, Թյունի արքայի և Գալիլիայի կայսեր ուղեկցութեամբ: Հավաստի է միայն այն, որ ամբողջ բազմութեան մեջ չկար ո՛չ մի մարդ, ո՛չ իսկ մերթ հաղթական, մերթ էլ դատապարտյալ Քվազիմոզոն, որ իր մտքում որոշակի կատարեր այդ գուգադրումը: Այդ տեսարանին պակասում էին Գրենգուարը և նրա փրիստոփայութիւնը:

Շուտով Միշել Նուարեն՝ մեր տիրակալ արքայի երզվյալ շեփորահարը լսելու նշան տվեց այդ ռամիկներին և հայտարարեց դատավճիռը՝ ըստ պարոն պրեոյի կարգադրութեան ու հրամանի: Հետո պաշտոնագգեստ հազած իր մարդկանց հետ կանգնեց սայլակի ետևը:

Անտարբեր Քվազիմոզոն աչքն անգամ չէր թարթում: Ամեն մի դիմադրութիւն անհնարին էր դարձված նրա համար հենց այն բանով, որ այդ դարաշրջանի քրեական դատավարութեան ռուս կոչվում էր «կապանքների ուժգնութիւն և ամրութիւն», իսկ դա նշանակում է, որ փոկերն ու շղթաները հավանաբար մտնում էին նրա մարմնի մեջ: Իմիջիայոց, բանտերից ու թխարաններից է գալիս այդ ավանդույթը և չի էլ ջնջվել, որովհետև մեզ նման քաղաքակիրթ, մեղմ ու մարդկայնական ժողովրդի մեջ ձեռնակապելը հոգատարութեամբ

պահում են դա (տաժանակիրությունն ու գիլիոտինն էլ փակագծի մեջ առած):

Քվազլիմոդոն թողել էր, որ ուղած տեղը տանեն իրեն, հրին, փոստղորեն, բարձրացնեն, կապեն ու կսպկպեն: Ոչ մի բան հնարավոր էր կուահել նրա դեմքից, եթե ոչ վայրենու կամ ապուշի զարմանքը: Գիտեին, որ նա խուլ է, հիմա էլ կարող էին ասել, թե կույր է:

Քվազլիմոդոյին չոքեցրին կյոր տախտակի վրա. նա էլ անմոռուչ հնազանդիկաց: Շապիկն ու վերնազգեստը իջեցրին մինչև գոտկատեղը. նա չդիմադրեց: Խճճեցին նրան փոկերի ու օղակների մի նոր խիտեմի մեջ. նա թողեց, որ հանգուցեն ու կապեն: Միայն երբեմն-երբեմն սաստիաձայն փնչում էր այն հորթի նման, որի գլուխը կախվում է մտագործի սայլակի եզրից ու ճոճվում:

— Հաստագլուխն է, հա՛,— ասաց ժեհան Ֆրոյո դյու Մուլենն իր արեկամ Ռոբեն Պուսպենին (որսվհետև այդ երկու ճեմարանականները հետեւել էին գստապարտյալին, ինչպես պետք էր ենթադրել),— ռուփի մեջ փակված բզեզից ավելի բան չի հասկանում:

Բազմության մեջ ծայր առավ քրքիջը, երբ մարդիկ տեսան Քվազլիմոդոյի մերկ սապասը, ուղտի լանջին նմանող կուրծքը, անճոռնի ու մազոտ ուսերը: Այդ համընդհանուր ուրախության ժամանակ, փողաքային պաշտոնազգեստ հագած մի կարճահասակ, հուժկու տեսքով մարդ բարձրացավ պատժարանի հարթակը և կանգնեց դառասպարտյալի կողքին: Նրա անունն արագությամբ անցավ ամբոխի մի ծայրից մյուսը: Շատլեի երգվյալ խոշտանգող վարպետ Պիերա Տորտրյուն էր դա:

Ամենից առաջ նա պատժարանի մի անկյունում դրեց մի սև ավազի ժամացույց, որի վերին անոթը լի էր կարմիր ավազով և որտեղից ավազը սորում էր ստորին անոթի մեջ, ապա հանեց իր երկհավասար գույնի վերնազգեստը: Այդ ժամանակ մարդիկ տեսան, որ նրա աջ ձեռքից կախվեց մի բարակ մտրակ՝ ծայրին սպիտակ, փայլուն, հանդուցավոր, հյուսված, երկաթե մագիլներով զինված երկար փոկեր:

Զախ ձեռքով նա անփութորեն շապկի թեքն էր քշտում աջ ձեռքի շուրջը՝ մինչև ուսատակը:

Այդ միջոցին Ժեհան Ֆրոլոն խարտյաշ ու գանգուր գլուխը բազմությունից վեր բարձրացրած (ղրա համար նա նստել էր Ռորեն Պուսպենի ուսերին), գոռում էր.

– Եկեք-տեսե՛ք, պարոնա՛յք և տիկնա՛յք, հենց հիմա անառարկելիորեն մտրակահարման է ենթարկվելու տյար Քվագիմոդոն՝ իմ եղբոր, Ժողայի պարոն սարկավապապետի ժամհարը՝ արեելյան ինչ-որ ծիծաղելի ճարտարապետության նմուշ, մեջքը գմբեթածև, սրունքներն էլ ոլորած սյան նման:

Եվ ամբոխը քահ-քահ ծիծաղում էր, մանավանդ՝ երեխաներն ու դեռատի աղջիկները:

Վերջապես խոշտանգողը ոտքը խփեց պատժարանի հարթակին, և անիվն սկսեց պտտվել: Քվալիմոդոն երերաց իր կապանքների տակ: Այն ապուշ արտահայտությունը, որ վայրկենապես դրոշմվեց նրա այանդակ դեմքի վրա, կրկնապատկեց քրքիջներն ամեն կողմ:

Եվ հանկարծ, այն վայրկյանին, երբ անիվն իր պտույտի ընթացքում վարպետ Պիերային ներկայացրեց Քվագիմոդոյի հրեշավոր կոնակը, վարպետ Պիերան բազուկը բարձրացրեց. նուրբ փոկերը ծղրտալով շահեցին օդում օձերի խրճի նման և կատաղաբար իջան թշվառականի ուսերի վրա:

Քվագիմոդոն կարծես հանկարծակի արթնացած՝ ուստեց իր տեղում: Նա սկսում էր հասկանալ: Նա գալարվեց կապանքների մեջ, զարմանքի ու ցավի ուժգին կծկումը աղավաղեց նրա դեմքի մկանները, բայց նա ոչ մի հառաչ չարձակեց: Միայն գլուխը գցեց ետ, հետո աջ ու ձախ՝ շարունակելով ճոճել, ինչպես անում է ցուլը, երբ շնաճանճը խայթում է նրա կողը:

Առաջինին հաջորդեց երկրորդ հարվածը, ապա երրորդը, հետո մյուսը, դարձյալ ու շարունակ: Ո՛չ անիվի պտույտն էր դադարում, ո՛չ էլ հարվածների տեղալը: Շուտով ժայթքեց արյունը: Եվ մարդիկ

տեսան, թե ինչպես Հագարավոր թելերի նման արյունը Հոսեց սապատավորի սև ուսերի վրա և բարակ փոկերը օդը ճեղքող իրենց ոլորապտուլտի ընթացքում արյունը կաթիլ-կաթիլ սկսեցին ցողել բազմության վրա:

Քվագիմոդոն, Համենայնդեպս արտաբուստ, վերստացել էր իր սկզբնական անտարբերությունը: Նա նախ աննկատելիորեն, առանց արտաքին մեծ ցնցումի ու ճիգի, փորձեց կտրատել իր կապանքները: Մարդիկ տեսան, որ նրա միակ աչքը բոցավառվեց, մկանները պրկվեցին, անդամներն իրար մոտեցան և փոկերն ու բարակ շղթաները ձգվեցին: Ճիգը Հոդր էր, գերմարդկային, հուսահատ, սակայն պրևտյուկթյան հին կապանքները դիմացան: Ճտճտացին միայն, և ուրիշ ոչինչ: Քվագիմոդոն ուժասպառ կծկվեց: Նրա դեմքի ապուշային արտահայտությունը հաջորդեցին դառնությունն ու խոր հուսահատությունը: Նա փակեց իր միակ աչքը, գլուխը խոնարհեց կրծքի վրա և կարծես մահացավ:

Դրանից հետո այլևս չչարժվեց նա: Ոչ մի բան չկարողացավ որևէ շարժում անել տալ նրան, ո՛չ արյունը, որ շարունակում էր հոսել, ո՛չ հարվածները, որոնց սաստկությունն աճում էր, ո՛չ խոշտանգողի բարկությունը, որ նույնպես բորբոքվում էր ու դատավճուխ գործադրումից հարբում, ո՛չ էլ սարսափելի փոկերի շաչյունը, որ ավելի սուր ու ավելի շառաչուն էին, քան արևադարձային խոշոր բղեղների թաթերի արձակած սոււոցը:

Վերջապես, Շատլեի մի սևազգեստ կատարածու, որ սև ձի հեծած՝ պատիժը գործադրելու սկզբից կանգնած էր ելարանի կողքին, սև էրենոսափայտե իր ճիպոտը պարզեց դեպի ավազի ժամացույցը: Խոշտանգողը կանգ առավ: Կանգ առավ և անիվը: Դանդաղ կերպով բացվեց Քվագիմոդոյի աչքը:

Մտրակահարումը վերջացած էր: Երդվյալ խոշտանգողի երկու ծառաները բարձրացրին դատապարտյալի արնաթաթավ ուսերը, ինչ-որ սպեղանիով շփեցին, որով իսկույն ևեթ փակվեցին բոլոր

վերաբերը, և գցեցին նրա մեջքին մի տեսակ դեղին գոգնոց, որ նման էր քահանայական շուրջառի: Այդ միջոցին Պիերա Տորտըրյուն արնաթաթախ կարմիր փոկերը մզում էր սալահատակի վրա:

Բայց ամեն ինչ վերջացած չէր Քվադիմոդոյի համար: Նա դեռ պետք է կրեր պատժարանի վրա մնալու այն մեկ ժամն էլ, որ տյար Տլորիան Բարբըղիենը այնպիսի՝ արդարադատությամբ ավելացրել էր տյար Ռոբեր դ'էստուտվիլի դատավճռին՝ ի մեծագույն փառս ժան դը Կյուսմենի ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական հին բառախաղի՝ *Surdus absurdus*¹⁶¹:

Հետևաբար, ավազի ժամացույցը շրջեցին և սապատավորին թողին տախտակին կապված, որպեսզի արդարադատությունը լիովին կատարված լինի:

Ժողովուրդը, մանավանդ միջնադարում, հասարակության մեջ այն է, ինչ որ երեխան՝ ընտանիքում: Որքան ժամանակ նա մնա նախնական տգիտության, բարոյական ու մտավոր կրտսերության այդ վիճակում, նրա, ինչպես և երեխայի մասին կարելի է ասել.

Անգութ է այդ տարիքը:

Մենք արդեն ցույց ենք տվել, որ Քվադիմոդոյին ատում էին, ճիշտ է՝ բազմաթիվ պատճառներով: Հազիվ թե այդ բազմության մեջ գտնեիր մի հանդիսատես, որ Աստվածամոր տաճարի չարաչք կուզից գանդատվելու հիմք չունենար կամ չկարծեր, թե ունի: Պատժարանի վրա նրա երևալը միահամուռ ուրախություն պատճառեց, և դաժան պատիժը, որին ենթարկվեց նա, և այն արգահատելի դիրքը, որի մեջ թողին նրան, ոչ միայն չմեղմացրին խաժամուժին, այլ ավելի սաստկացրին նրա ատելությունը՝ զինելով զվարճության ու ծաղրի խայթոցով:

Ուստի, երբ բավարարված էր հանրային վրեժխնդրությունը, ինչպես այսօր էլ գոեհկաբանում են դատավորական քառանկյունի գդակ ղնդները, եկավ հազարավոր անհատական վրեժներ լուծելու հերթը:

161. Խուլը տիմար է (լատ.):

Այստեղ էլ, ինչպես Արդարադատութեան պալատի Մեծ սրահում, պոռթկացին մանավանդ կանայք: Բոլորն էլ որևէ ոխ ունենին նրա դեմ, ոմանք նրա չար արարքների, ոմանք էլ՝ նրա տգեղութեան համար: Ամենակատաղիները վերջիններն էին:

– Օ՛, նեռի ծնունդ,– ասում էր մի կին:

– Ավելի կոթ հեծնող,– գոռում էր մի ուրիշը:

– Ողբերգական զմայելի ծամածռութուն,– ոռնում էր երրորդը,– որը նրան ծաղրածուների պապ կղարձներ, եթե այսօրվա փոխարեն երեկ լիներ:

– Սա էլ լավ է, իսկական պատժարանի ծամածռութուն,– վրա էր տալիս մի պառավ,– բայց ե՞րբ պիտի անի կախաղանի ծամածռութունը:

– Անիծա՛ծ ժամհար, ե՞րբ պիտի քո մեծ զանգը կոխես գլուխդ ու հարյուր ոտնաչափ էլ գետնի տակ մտնես:

– Բայց եկ ու տես, որ այս դե՛ն է «Հրեշտակ տյառնի» զանգերը տալիս:

– Թո՛ւ, խո՛ւլ, միականի՛, կո՛ւզ հրեշ:

– Այսպիսի այլանդակ ուխտը ավելի շուտ կվիժեցնի հղիութունը, քան բոլոր դեղ ու դարմանները:

Իսկ երկու ճեմարանականները՝ Ժեհան դյու Մուլենը և Ռոբին Պուսպենը լիաթոք հրգում էին հետևյալ ժողովրդական կրկնելը.

Կախվողին՝

Հաստ պարան.

Այլանդակին՝

Խարազան:

Տեղում էին հպարավոր ուրիշ լուտանքներ, սուլոցներ, անեծքներ, ծիծաղ, քարեր այս ու այն կողմից:

Քվագիմոդոն խուլ էր թեև, բայց շատ լավ տեսնում էր, իսկ բազմութեան կատաղութունը պակաս եռանդուն չէր դրոշմված մարդկանց դեմքերին, քան խոսքերի մեջ, մանավանդ որ՝ քարերի հարվածները բացատրում էին քրքիջների իմաստը:

Սկզբում նա գսպեց իրեն: Սակայն քիչ-քիչ նրա համբերությունը, որ կարծրացել էր խոշտանգողի մտրակի տակ, թուլացավ ու տեղի տվեց բնազդների այդ բոլոր խայթոցների առաջ: Աստուերիական ցուլը, որ քիչ է ջլայնանում պիկազուրի հարձակումներից, կատաղում է շներից ու բանդերիլերոններից:

Նախ նա դանդաղորեն սպառնալից մի հայացք ման ածեց ամբոխի վրա: Բայց քանի որ կապկպված էր, ապա նրա հայացքն անզոր եղավ քշելու իր վերքը կծող այդ ճանճերը: Այն ժամանակ նա սկսեց խլրտալ իր կապանքների մեջ, և նրա կատաղի ուսույունները ճարճատեցրին պատժարանի հին անիվը իր տախտակների վրա: Սակայն այդ ամենի արդյունքը եղավ այն, որ ավելի սաստկացան ծաղրն ու լուտանքները:

Դրանից հետո թշվառականը չկարողանալով կտրել կաշկանդված գագանի իր կապը, նորից հանդարտվեց, միայն ժամանակ առ ժամանակ կատաղության հառաչը բարձրացնում էր նրա կրծքի բոլոր խոռոչները, նրա դեմքի վրա ո՛չ ամոթ էր երևում, ո՛չ էլ կարմրություն: Նա շատ էր հեռու հասարակական վիճակից և խիստ մոտ բնություն և վիճակին, որպեսզի իմանար, թե ինչ բան է ամոթը: Բացի դրանից, մի՞թե խայտառակությունն զգալի է այլանդակության այդ կետում: Սակայն զայրույթը, ատելությունն ու հուսահատությունը այդ զգվելի դեմքի վրա իջեցնում էին հետզհետե ավելի մռայլող, հետզհետե էլեկտրականություն մավելի լցվող մի ամպ: Եվ կրկնուպի աչքից հազարավոր շանթեր էր արձակում այդ էլեկտրականությունը:

Սակայն այդ ամպը մի վայրկյանով պայծառացավ, երբ բազմությունը ճեղքելով անցնում էր ջորի հեծած մի քահանա: Խեղճ դատապարտյալի դեմքը մեղմացավ, հենց որ հեռվից նկատեց նա այդ ջորին ու այդ քահանային: Նրան համակած զայրույթին հաջորդեց մի տարօրինակ ժպիտ՝ լի քաղցրություն, հեգուլթյամբ և անպատմելի քնքշանքով: Ուրբան ավելի էր մոտենում քահանան, այնքան ավելի որոշ էր դառնում այդ ժպիտը, դառնում ավելի հստակ ու հրճվալի:

Դժբախտ մարդը կարծես թե իրեն փրկողի գալուստն էր ողջունում: Բայց և այնպես, այն ըրոպեին, երբ ջորին բավականաչափ մոտ էր պատժարանին և նրա հեծյալը կարող էր ճանաչել դատապարտյալին, քահանան խոնարհեց իր աչքերը, հանկարծ ետ դարձավ, ուժգին խթանեց ջորուն, կարծես թե շտապում էր ազատվել նվաստացնող բացականչութուններից և քիչ էր մտահոգվում, որ այդպիսի դրության մեջ գտնվող մի թշվառական կարող է ճանաչել իրեն ու բարևել:

Այդ քահանան սարկավազապետ դոն Կյոդ Ֆրոլուն էր:

Ավելի սև ամպ իջավ Քվազիմոդոյի դեմքին: Որոշ ժամանակ ևս ժպիտը խաղաց այնտեղ, սակայն դառն, հուսահատ, չափազանց տխուր ժպիտ:

Ժամանակն անցնում էր: Առնվազն մեկ ու կես ժամ էր, ինչ նա այդտեղ էր՝ պատառոտված, խոշտանգված, անդադրում կերպով ծաղրված և համարյա թե քարկոծված:

Հանկարծ նա նորից, կրկնապատիկ հուսահատությամբ խլրտաց իր կապանքների մեջ, որից երեբաց նրան կրող ամբողջ փայտակերտը, և խզելով լուսթյունը, որ համառորեն պահել էր մինչ այդ՝ աղաղակեց այնպիսի խոպոտ և կատաղի ձայնով, որ ավելի շատ նման էր հաչոցի, քան թե մարդկային ճիչի, և որը խլացրեց սուլոցների ու գոչյունների ժխորը:

— Զո՛ւր:

Մայրահեղ կարիքի այդ բացականչությունը ոչ միայն կարեկցանք չհարուցեց, այլ ընդհակառակը՝ ավելի սաստկացրեց ելարանը շրջապատած փարիզյան միամիտ խաժամուժի զվարճությունը: Եվ մենք պետք է նկատենք, որ այդ խաժամուժը, գանգավածաբար և բազմությամբ վերցրած, այդ դարաշրջանում պակաս դաժան և պակաս բիրտ չէր, քան թափառաշրջիկների ու մուրացիկների այն զղվելի ոհմակը, որի մոտ մենք արդեն տարել ենք ընթերցողին, և որը պարզապես հասարակ ժողովրդի ամենաստորին խավն էր: Ոչ մի ձայն չլսվեց դժբախտ դատապարտյալի շրջապատից, եթե չհաշվենք այն, որ

ծաղրեցին նրա ծարավը: Կասկած չկա, որ այդ պահին նա շատ ավելի այլանդակ ու զղվելի էր, քան թե խղճալի՝ իր շառագուռնած ու քրտնաթոր դեմքով, մոլորուն հայացքով, տանջանքից ու գայրույթից փրփրակալած բերանով, կիսով չափ կախված լեզվով: Հարկ է ասել նաև, եթե նույնիսկ այդ ամբոխի մեջ գտնվեր որևէ գթասիրտ քաղաքացի կամ քաղաքացուհի, որ ուզենար մի թաս ջուր տանել այդ պատժապարտ թշվառ էակին, ապա անարգանքի սյան անարգ աստիճանների մասին ամոթի ու խայտառակության այնպիսի նախապաշարմունք էր իշխում, որ դա բավական էր բարի սամուրացուն վանելու համար:

Մի քանի րոպե անց Քվազիմոդոն հուսահատ մի հայացք մանածեց բազմության վրա և ավելի սրտակեղեք ձայնով կրկնեց:

– Զո՛ւր:

Եվ բոլորն էլ հռհռացին:

– Սա՛ խմիր, – գոռում էր Ռոբեն Պուսպենը՝ չպրտելով նրա դեմքին առվի մեջ թաթախած սպունգը: – Ա՛ռ, զզվելի՛ խուլ, ես քո պարտապանն եմ:

Մի կին քար չպրտեց նրա գլխին՝ գոչելով.

– Հիմա կտփորես, թե ինչպես կարելի է գիշերվա կեսին քո նզոված զանգահարությամբ արթնացնել մեզ:

– Հապա՛, որդյա՛կ, – ոռնում էր մի անդամայուլժ՝ ջանալով իր անթացուպը դիպցնել Քվազիմոդոյին, – էլ մեզ աչքով կտա՞ս Աստվածամոր տաճարի աշտարակների վրայից:

– Ա՛յ քեզ ջրի գավ, – վրա էր բերում մի ուրիշ մարդ՝ մի ջարդված փարչ չպրտելով նրա կրծքին: – Դու ես հանցավորը, որ իմ կինը երկու գլխանի երեխա բերեց հենց միայն այն պատճառով, որ դու անցար նրա կողքից:

– Իսկ իմ կատուն էլ՝ վեցթաթանի ձագ, – ծղրտում էր մի պառավ՝ կղմինդր նետելով նրան:

– Զո՛ւր, – երրորդ անգամ կրկնեց Քվազիմոդոն հեալով:

Այդ րոպեին նա տեսավ, որ խաժամուժը ետ-ետ է գնում: Բազմությունից դուրս եկավ տարօրինակ ձևով հագնված մի դեռատի

աղջիկ: Նրան ընկերակցում էր ոսկեզօծ եղջյուրներով մի փոքրիկ, սպիտակ այծ, իսկ աղջիկը բռնել էր բասկյան մի դափ:

Քվազդիմոդոյի աչքը շողշողաց: Այդ այն գնչուհին էր, որին ինքը փորձել էր առևանգել նախորդ գիշերը, անսպասելի վիրավորանք, որի համար տարտամորեն զգում էր, թե պատժում են իրեն ահա այս պահին: Մինչդեռ բնավ էլ դա չէր պատճառը, որովհետև նա պատժվել էր խուլ լինելու և մի ուրիշ խուլի կողմից դատվելու դժբախտության համար: Հետևաբար, նա չկասկածեց, որ աղջիկը նույնպես գալիս է վրեժ լուծելու և մյուսների պես իր վերջին հարվածը տալու:

Արդարև, Քվազդիմոդոն տեսավ, որ նա արագ բարձրանում է ելարանը: Զայրույթից ու վրդովմունքից խեղդվում էր նա. կուզենար փլցնել անարգանքի այդ կառուցվածքը, և եթե նրա աչքի կայծը կարողանար շանթահարել, ապա գնչուհին հողմացրիվ կլիներ հարթակին հասնելուց առաջ:

Առանց ոչ մի խոսք ասելու՝ աղջիկը մոտեցավ դատապարտյալին, որն ապարդյուն կերպով ջղաձգվեց նրանից խուսափելու համար, բայց աղջիկն իր գոտուց արձակելով դժմաշիչը՝ կամացուկ մոտեցրեց թշվառականի պապակած շրթունքներին:

Այդ ժամանակ մինչ այդ չոր ու սաստիկ վառվող աչքից հոսեց մի խոշոր արցունք, որ դանդաղորեն գլորվեց նրա այլանդակ և հուսահատությանից երկարատև կծկված դեմքի վրայով: Դա թերևս առաջին արցունքն էր, որ երբևիցե թափել էր այդ դժբախտը:

Սակայն նա կսրծես մոռացել էր ծարավը: Գնչուհին անհամբերությամբ գեղեցիկ կծկեց իր շրթունքները և ժպտալով՝ դժմաշիչ փողը դրեց Քվազդիմոդոյի պարզած բերանին: Քվազդիմոդոն խմեց երկար կումերով. ծարավից վառվում էր նա:

Խմելը վերջացնելուց հետո, թշվառ էակը երկարացրեց իր սև շրթունքները՝ անկասկած համբուրելու այն գեղեցիկ ձեռքը, որ օգնության էր հասել իրեն: Սակայն դեռատի աղջիկը, որ թերևս գերծ չէր անվատահույսությանից, և հիշում էր գիշերվա բռնության փորձը՝

քաշեց իր ձեռքը այն երեխայի սարսափահար շարժումով, որը վախենում է որևէ գազանի կծելուց:

Այդ ժամանակ խեղճ խուլը սևեռեց նրա վրա կշտամբանքով և անպատմելի տխրությամբ լի հայացքը:

Որտեղ էլ ասես սրտառուչ կլինենր այդպիսի պատկերը, մի գեղեցիկ, թարմ, անարատ ու հրապուրիչ, և միաժամանակ թույլ աղջիկ այնքան երկյուղածորեն օգնության է վազում թշվառության մի այլանդակ գոհի: Անարգանքի սյունին սքանչելի ու վսեմ էր այդ պատկերը:

Բազմությունն անգամ համակվեց դրանով և ծափ տալով՝ սկսեց գոռալ:

— Կեցցե՛, կեցցե՛, ցնծությո՛ւն, ցնծությո՛ւն:

Այդ ըոպեին էր ահա, որ ասպաշխարուհին իր ծակի լուսանցույցից պատժարանի վրա նկատեց գնչուհուն և շպրտեց նրան իր չարագուշակ նգովքը:

— Անիծվե՛ս դու, գնչո՛ւ աղջիկ, անիծվե՛ս դու, անիծվե՛ս:

V

ԲԼԻԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՁԸ

Էսմերալդան գույնը գցեց և երերալով իջավ անարգանքի սյունից: Ապաշխարուհու ձայնը դեռ հետապնդում էր նրան:

— Իջի՛ր, իջի՛ր, գնչո՛ւ գող, մի օր կբարձրանաս այդտեղ:

— Քրձենավորի էծերը էլի եկել են,— շնջալով ասացին մարդիկ և դրանով էլ ամեն ինչ վերջացավ, որովհետև այդպիսի կանանցից վախենում էին, և դա էլ նրանց դարձնում էր սուրբ-անձեռնմխելի: Այդ դարերում հեշտությամբ չէին հարձակվում գիշեր-ցերեկ աղոթողի վրա:

Հասավ Քվաղիմոդոյին ետ տանելու ժամանակը: Նրա կապանքներն արձակեցին, և բազմութունը ցրվեց:

Մեծ կամուրջի մոտ Մահիետը, որ վերադառնում էր այդտեղից իր երկու ընկերուհիների հետ, հանկարծ կանգ առավ:

– Ի դեպ, էստա՛շ, ի՞նչ ես արել բլիթը, – հարցրեց նա:

– Մայրի՛կ, այն ժամանակ, երբ դուք խոսում էիք այդ ծակի մեջ եղած կնոջ հետ, – պատասխանեց նա, – մի խոշոր շուն մոտեցավ ու կրծեց բլիթը, դրա վրա ես էլ մնացածը կերա:

– Ինչպե՞ս թե, պարո՛ն, բոլորն էլ կերա՞ք:

– Ոչ, մայրի՛կ, նախ շունը կերավ: Ասացի նրան, թե չի կարելի, բայց նա չլսեց: Դրանից հետո ես էլ կերա:

– Սարսափելի տղա է, – ասաց մայրը ժպտալով և միաժամանակ հանդիմանելով: – Գիտե՞ք ինչ, Ուգարդ, Շառլըրանժի մեր այդու ամբողջ կեռասը միայն սա է ուտում: Դրա համար էլ պապն ասում է, որ զորավար կդառնա: Հապա մեկ էլ տեսնեմ այդպիսի բան եք արել, պարո՛ն էստաշ: Հասկացա՞ր, տոզած շատակե՛ր:

ՅՈՒԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

I

ՔԵ ԻՆՉ ՎՏԱՆԳ ԿԱ ԻՐ ԳԱՂՏՆԻՔԸ ԱՅՄԻՆ ՎՍՏԱՀԵԼՈՒ ՄԵՋ

Շատ շաբաթներ էին անցել:

Մարտի առաջին օրերն էին: Արևը, որին շրջասության մեր դասական նախահայր Դյուբարտան դեռ չէր անվանել մոմերի մեծ դուքս, այնուամենայնիվ, պակաս զվարթ ու շողշողուն չէր փայլում: Գարնան այն գեղեցիկ ու հաճելի օրերից մեկն էր, որ ամբողջ Փարիզը, դուրս գալով հրապարակներն ու զրոսավայր փողոցները, տոնում է կիրակի օրվա պես: Պայծառ, ջերմ ու անդորրավետ այն օրերի մեջ կա մի որոշ պահ, երբ պետք է գնալ ու զմայլվել Աստվածամոր տաճարի ավազ դռան վրա. այդ այն ժամն է, երբ արևն արդեն արևմուտք իջած՝ համարյա շեշտակի է նայում մայր եկեղեցուն: Նրա ճառագայթները հետզհետե ավելի հորիզոնական դառնալով՝ դանդաղորեն քաշվում են հրապարակից, բարձրանում տաճարի ուղղաձիգ ճակատն ի վեր և ստվերից դուրս են բերում հազարավոր բարձրաքանդակներ, երբ կենտրոնական վիթխարի վարդազարդ բոցավառվում է դարբնի հնոցի ցուքերից փայլատակող կիկլոպյան աչքի նման:

Ճիշտ այդ ժամն էր:

Վերջալույսից շառագունած մայր եկեղեցու դեմուղեմը, հրապարակի և Գավթի փողոցի անկյունը գրավող գոթական ոճի մի փառահեղ տան մուտքի վրա շինված՝ քարակերտ պատշգամբում մի քանի դեռաստի աղջիկ ծիծաղում ու զրուցում էին՝ ամեն տեսակ շնորհագեղություն ցուցաբերելով ու խենթություն անելով: Նրանց սրածայր, մարգարտակուռ գլխարկների կատարից մինչև կրունկները հասնող երկար քողերից, ուսերը ծածկող, բայց և այնպես, ըստ դարաշրջանի

առինքնող մողայի, կուսական գեղեցիկ լանջի ծնունդը նշմարելի դարձնող ասեղնագործ բաճկոնակի նրբությունից, վերին շրջագգեստից շատ ավելի մեծարժեք ստորին շրջագգեստի փարթամությունից (հրաշալի՛ գյուտ), այդ ամինը պարուրող սնգուսից, մետաքսից ու թավշից, և մանավանդ՝ նրանց անգործութունն ու ծուլությունը վկայող ձեռքերի սպիտակությունից դատելով՝ հեշտ էր գուշակել, որ ազնվական ու հարուստ ժառանգորդներ են նրանք:

Արդարև, օրիորդ Ֆլյոր-դը-Լիս դը Գոնդըլլորիենն ու նրա ընկերուհիներն էին դրանք՝ Դիանա դը Բրիստոյը, Ամլոտ դը Մոնմիշելը, Կոլոմբ դը Գայֆոնտենը և փոքրիկ Շանշըվրիենն՝ բոլորն էլ ազնվատոհմ ընտանիքների աղջիկներ, որ այդ ժամին հավաքվել էին այրի տիկին Գոնդըլլորիեի մոտ՝ մոնսենյոր դը Բոժյոյի և նրա կնոջ պատճառով, որոնք ապրիլին պետք է Փարիզ գային և այդտեղ պատվո նաժիշտներ ընտրեին թագաժառանգի կնոջ՝ տիկին Մարգարիտի համար, երբ գնային Պիկարդիա՝ ընդունելու նրան Ֆլամանդացիներից: Հետևաբար, երեսուն լիյո շրջագծի վրա եղած բոլոր ազնվականները հետամուտ էին ձեռք բերելու այդ շնորհը՝ հօգուտ իրենց դստերի, և նրանցից շատերն արդեն բերվել կամ ուղարկվել էին Փարիզ: Սրանց էլ իրենց ծնողները վստահել էին գաղտնապահ ու պատկառելի տիկին Ալոիզ դը Գոնդըլլորիեին, որ արքայական նետաձիգների նախկին պետի այրին էր և իր մինուճար աղջկա հետ մեկուսացած կյանք էր վարում Փարիզում՝ Աստվածամոր տաճարի և Գավթի փողոցի հրապարակում գտնվող իր տանը:

Այդ պատշգամբը, որտեղ դեռատի աղջիկներն էին, հաղորդակից էր ֆլանդրիական շիկագույն կաշով փարթամորեն պաստառված և ոսկեգօծ ճյուղանկարներով դրոշմված սենյակի հետ: Առաստաղը զուգահեռաբար գծող հեծանները զվարճացնում էին տեսողությունը հազարավոր ներկված կամ ոսկեգօծ տարօրինակ քանդակապատկերներով: Այս ու այնտեղ դրված դրվագազարդ արկղերի գմայելի էմալը խտտացնում էր մարդու աչքը, ֆայանսե վարագի մի գլուխ

պսակում էր պնակակալ սքանչելի դարակը. որի երկաստիճան լինելը ցույց էր տալիս, որ տանտիրուհին դրոշ կրելու իրավասու աստվածի կինը կամ այրին էր: Խորքում, վերից վար զինանշաններով ու տոհմադրոշմներով զարդարված բարձր բուխարու կողքին, կարմիր թավշով պսաված փարթամ բաղկաթուխն նստած էր տիկին դը Գոնդրյուրին, որի հիսունհինգ տարիները զրված էին ոչ միայն նրա հագուստների, այլև դեմքի վրա: Նրա կողքին կանգնած էր րավական իւրոխտ տեսքով, թեև մի քիչ դատարկ ու պարծենկոտ մի կրիտասարդ. մեկն այն սիրուն տղանհրից, որոնց հետ բոլոր կանայք էլ համամիտ են լինում, չնայած այն բանին, որ լուրջ ու դիմագետ մարդիկ նրանց վերաբերյալ ուսը թոթվում են: Այդ երիտասարդ աստվածը կրում էր արքայական աղեղնաձիգների վաշտապետի փայլուն համազգեստ, որ չափազանց նման էր Յուզիտերի այն տարագին, որի վրա ընթերցողը կարողացավ հիանալ այս պատմության առաջին գլխում, հեռուաբար՝ մենք նրան չենք հոգնեցնի մի երկրորդ նկարագրությամբ:

Օրիորդների մի մասը նստած էր սենյակում, մի մասն էլ պատշգամբում, ոմանք Ուտրեխտի թավշով պատված քառակուսի, անկյուններին ոսկեհամուկ ցցունքներ ունեցող բարձերի վրա, ոմանք էլ ծաղիկների ու մարդկանց քանդակներով դրվագված կաղնեփայտե նստարաններին: Ամեն մի օրիորդ իր ծնկների վրա պահել էր մի խոշոր ասեղնագործի մի մասը, իսկ մի ծայրն էլ ընկած էր հատակը ծածկող խորի վրա: Բոլորն էլ միասնաբար ասեղնագործում էին դա:

Նրանք զրուցում էին իրար հետ այն դեռատի աղջիկների հավաքույթի շուկաներով ու խեղդված կիսածիծաղներով, որոնց մեջ կա մի երիտասարդ: Երիտասարդը, որի ներկայութունն իսկ բավական է գործի դնելու կանացի ամեն տեսակ ինքնասիրությունը, կարծես թի շատ քիչ էր հետաքրքրվում դրտնով. և մինչդեռ օրիորդներից յուրաքանչյուրը ջանում էր գրավել նրա ուշադրությունը, ապա նա կարծես թե զբաղված էր իշայծյամի մորթի իր ձեռնոցով թրագոտու ճարմանդը շփելով:

ժամանակ առ ժամանակ տարիքոտ տիկիներ կամացուկ որևէ բան էր հարցնում նրան, նա էլ իր կարողութեան չափ պատասխանում էր մի տեսակ անվարժ ու հարկադրական քաղաքավարութեամբ: Այն ժպիտներից, իմաստալից փոքր նշաններից և աչքի ակնարկներից, որ նետում էր տիկին Ալոիզն իր դստեր՝ Ֆլյոր-դը-Լիսի կողմը կապիտանի հետ կամացուկ խոսելիս, հեշտ էր կռահել, որ խոսքը երիտասարդի և Ֆլյոր-դը-Լիսի միջև գլուխ եկած, անշուշտ, մոտալուտ նշանադրութեանը կամ ամուսնութեանն էր վերաբերում: Սակայն դատելով սպայի շփոթված սառնութունից՝ կարելի էր ասել, որ համենայն դեպս՝ նրա համար խոսքն այլևս սիրո մասին չէր կարող լինել: Նրա ամբողջ տեսքն արտահայտում էր մտահոգություն ու տաղտուկ, որ կայազորի մեր փոխլիտենանտներն այսօր սքանչելի կերպով կթարգմանեին այսպես. «էսպե՞ս էլ շան պարհակ»:

Բարեմիտ տիկիներ, որ բոլոր սիրավառ մայրերի նման խելքը թռցնում էր իր դստեր համար, չէր նկատում սպայի թույլ խանդավառությունը և ամեն կերպ ջանում էր ցածր ձայնով նկատել տալ նրան, թե որքա՛ն անհամար կատարելություններով է Ֆլյոր-դը-Լիսը մտցնում իր ասեղը կամ կծկում իր կաժը:

— Հապա՛, կրտսե՛ր կուզեն,— ասում էր նա՝ քաշելով սպայի թևը՝ ականջին խոսելու համար:— Հապա մի նայեցեք, հիմա կռանում է նա:

— Ճիշտ որ,— ասում էր երիտասարդը և նորից թաղվում իր մտացրիվ ու սառցային լուռության մեջ: Մի բոպե հետո հարկ էր լինում նորից կռանալ, և տիկին Ալոիզն ասում էր.

— Երբեկից տեսե՞լ եք ավելի գրավիչ և ավելի կենսուրախ դեմք, քան ձեր նշանածինը: Նրանից ավելի ճերմակամորթ ու խարտիչահեր կարո՞ղ է լինել, հապա անթերի ձեռքե՞րը. հապա պարանո՞ցը, որ զմայլեցնելու համար ընդունում է կարապի բոլոր ձևերը: Լինում են բոպեններ, որ ես նախանձում եմ ձեղ, և որքան բախտավոր եք դուք, որ տղամարդ եք, փուչ ստահա՛կ: Ճիշտ չէ՞ միթե, որ իմ Ֆլյոր-դը-Լիսը

պաշտելու աստիճան գեղեցիկ է, և դուք էլ խելահեղորեն սիրահարված եք նրան:

– Անտարակույս,– պատասխանեց սպան՝ ուրիշ բանի մասին մտածելով:

– Բայց խոսեցեք Հետը,– ասաց Հանկարծ տիկին Ալոիզը՝ հրելով նրա ուսը,– որևէ բան ասացեք նրան, շատ եք ամաչկոտ դարձել:

Իսկ մենք կտրող ենք հավաստել մեր ընթերցողներին, որ ամաչկոտությունը կապիտանի ո՛չ առաքինությունն էր, ո՛չ էլ թերությունը: Բայց և այնպես, նա փորձեց՝ անել այն, ինչ պահանջում էին նրանից:

– Գեղանի՛ կուզին,– ասաց նա՝ մոտենալով Ֆլյոր-դը-Լիսին,– ո՞րն է այս ձեր ասեղնագործած պատկերի նյութը:

– Գեղեցի՛կ կուզեն,– սլատասխանեց Ֆլյոր-դը-Լիսը վրդովմունքի թեթև շեշտով, – արդեն երեք անգամ ասել եմ ձեզ. նեպտունի քարայրն է:

Ակներև էր, որ Ֆլյոր-դը-Լիսը շատ ավելի լավ էր հասկանում վաշտապետի սառն վերաբերմունքի ու մտացրիվության իմաստը: Սպան զգաց, որ անհրաժեշտ է մի որևէ խոսակցություն սկսել:

– Եվ ո՞ւմ համար է այդ ամբողջ նեպտունաբանությունը,– հարցրեց նա:

– Սենտ-Անտուան-դե-Շան արքայարանի համար,– պատասխանեց Ֆլյոր-դը-Լիսն՝ առանց աչքերը բարձրացնելու:

Կապիտանը բռնեց ասեղնագործի մի անկյունը:

– Իմ գեղանի՛ կուզին, ո՞վ է այս հաստլիկ հեծյալ զինվորը, որ թչերն ուռցրած՝ շեփոք է փչում:

– Տրիտոնն է,– պատասխանեց օրիորդը:

Ֆլյոր-դե-Լիսի կարճ խոսքերի մեջ միշտ էլ մի քիչ նեղացած լինելու շեշտ կար: Երիտասարդը հասկացավ, որ անխուսափելի էր մի որևէ բան ասել նրա ականջին, որևէ տափակություն, հաճոյախոսություն, միևնույն է, թե ինչ: Ուստի և կռացավ, բայց չկարողացավ

բանել իր երեւակայութեան մեջ ավելի գորովագին, ավելի մտերմական
որակէ բան, քան հետեւյալը.

— Ինչո՞ւ համար ձեր մայրը շարունակ հագնում է գինադրոշմնե-
տով զարդարված այնպիսի մի սլամուճան, որ Կառլոս VIII-ի ժամա-
նակվա մեր տատիկներն էին հագնում: Ասացեք ուրեմն նրան, գեղա-
նի՛ կուպին, որ դա հիմա նրբաճաշակ չէ և նրա շրջագրեստի վրա
տոհմանչանի ձեռով ասեղնագործված ծխնին ու դափնին¹⁶² տալիս են
նրան քայլող բուխարու ծածկույթի տեսք: Հիրավի, հիմա այլևս ոչ
ոչ չի նստում իր տոհմադրոշի վրա, երգվում եմ:

Ֆլյոր-դը-Լիսը բարձրացրեց նրա վրա կշտամբանքով լի իր աչքերը:
— Միակ բա՞նն է դա, որի համար երգվում եք ինձ,— ասաց նա
ցածր ձայնով:

Այդ միջոցին բարի տիկին Ալոիզը գմայլված տեսնելով, որ նրանք
այդպես կռացած շշջում են, ասում էր՝ խաղալով իր ժամագրքի մե-
տաղե փականների հետ.

— Սիրո ինչպիսի՛ հուզիչ պատկեր:

Զինվորականը հետզհետե ավելի ճնշվելով՝ նորից ապավինեց
ասեղնագործին.

— Արդարև, սքանչելի աշխատանք է,— ասաց նա:

Այս խոսքի վրա ճերմակամորթ ու խարտիչահեր, դամասկյան կա-
պույտ դիպակով բարետես պճնված մի ուրիշ գեղեցկուհի ամոթխա-
ծութեամբ համարձակվեց մի հարց տալ Ֆլյոր-դը-Լիսին՝ հուսալով,
որ գեղեցիկ զինվորականը կպատասխանի դրան.

— Իմ սիրելի՛ Գոնդըլորիե, դուք տեսե՞լ եք Ռոշ-Գյուլոնի ապա-
րանքի ասեղնագործ գորգերը:

— Այդ այն ապարանքը չէ՞, որի շրջափակում գտնվում է Լուվրի
հանդերձապետուհու այգին,— ծիծաղելով հարցրեց Դիանա դը Բրիս-
տոյը, որ գեղեցիկ ատամներ ուներ, ուստի և ծիծաղում էր ամեն առիթով:

162. Տիկին Ալոիզի ազգանունը՝ Գոնդըլորիե (Gondelaurier) կազմված է
gond (ծխնի) և laurier (դափնի) բառերից:

– Որտեղ գտնվում է նաև Փարիզի նախկին պարսպի այն խոշոր, հին աշտարակը, – ավելացրեց գեղեցիկ ու թարմ, դանդուր սև մազերով Ամլոտ դը Մոնմիշելը, որ սովորությունն ուներ հառաչելու, ինչպես որ Դիանան ծիծաղելու, առանց իմանալու, թե ինչու:

– Իմ սիրելի Կոլոմբ, – նկատեց տիկին Ալոիզը, – դուք այն ապարանքի մասին չե՞ք խոսում, որ պատկանում էր պարոն դը Բաբվիլին՝ Կառլոս VI-ի օրոք: Հիրավի, գեղեցիկ ասեղնագործ գորգեր կան այնտեղ:

– Կառլոս VI, Կառլոս VI արքան, – մրթմրթաց երիտասարդ սպան՝ ոլորելով իր բեղերը: – Աստված իմ, ինչպիսի՜ հին բաներ է հիշում բարի տիկինը:

Տիկին Գոնդըլորիենն շարունակեց.

– Իրոք, գեղեցիկ ասեղնագործներ են, այնքան մեծարժեք աշխատանք, որ համարվում են բացառիկ:

Այդ միջոցին Բերանժեր դը Շանշըվրիեն՝ յոթ տարեկան փոքրիկ, նրբակազմ աղջիկը, որ պատշգամբի երեքնուկաձև բացվածքից նայում էր հրապարակին, գոչեց.

– Հապա նայեցեք, գեղեցիկ կնքամայր Ֆլյոր-դը-Լիս, այդ սիրուն պարուհուն, որ պարում ու դափ է զարկում շինական քաղաքացիների կենտրոնում:

Արդարև, լսվեց բասկյան դափի սուր թմբկահարումը:

– Բոհեմիայից եկած ինչ-որ գնչուհի, – ասաց Ֆլյոր-դը-Լիսը՝ անփութորեն շրջվելով դեպի հրապարակը:

– Տեսնե՛նք, տեսնե՛նք, – գոչեցին նրա աշխույժ ընկերուհիները և միահամուռ կերպով վազեցին պատշգամբի եզրը, մինչդեռ Ֆլյոր-դը-Լիսն իր նշանածի սառնությունից մտածկոտ դանդաղորեն հետևեց նրանց, իսկ վաշտապետը թեթևություն զգալով այդ միջադեպից, որ վերջակետ էր դնում անհարմար դարձած խոսակցությանը, նորից քաշվեց սենյակի խորքը՝ պահակությունից հանված գինվորի գոհ արտահայտությամբ: Մինչդեռ խիստ հաճելի ու հմայիչ

պարտականութիւնն էր գեղանի Ֆլյոր-դը-Լիսի մոտ պահակութիւնն անելը և այդպես էլ թվացել էր նրան մինչ այդ. սակայն կապիտանի սիրտը քիչ-քիչ բթացել էր, մոտայուտ ամուսնութեան հեռանկարը սրավուր պիւլի էր ստուգեցնում նրան: Բացի դրանից, անկայուն բնավորութեան տեք էր և, արժե՞ արդո՞ք ասել, մի քիչ էլ գռեհիկ ճաշակ ունենէր: Չնայած բարձրագնձական ծագումին՝ հեծելագորային ծառայութեան մեջ ձեռք էր բերել գուզագի բազմաթիւ սովորութիւններ: Գինետունը դուր էր գալիս նրան, ինչպես նաև այն ամենը, ինչ հետևում է դրան: Նա շատ լավ էր զգում իրեն հայհոյանքի ու լկտի խուսբերի, ռազմի մարդու հաճոյախոսութեան, դուրամատչելի գեղեցիկահիների և հեշտ հաջողութիւնների մթնոլորտում: Չնայած այն քանին, որ իր ընտանիքում ստացել էր որոշ կրթութիւն և հաճելի շարժումներ, այնուամենայնիւ, քանի որ խիստ երիտասարդ էր՝ սկսել երկիրը չափչփել, շատ շուտ էր սկսել կայագործից կայագործ փառել, օրըստօրեա աղնավականի փայլը ջնջվում էր հեծելագործի թրակապի բիրտ շփումից: Մարդկային հարգանքի վերջին մնացորդից մղված՝ ժամանակ առ ժամանակ Ֆլյոր-դը-Լիսին այցելելով հանդերձ, կրկնակի ճնշված էր զգում նրա ներկայութեամբ, նախ այն պատճառով, որ իր սերը ցրելով ամեն տեսակ վայրերում, շատ քիչ էր պահել օրիորդի համար, և ապա այդքան բազմաթիւ, պրկված, զգուշութեամբ հազնված, բարեկիրթ ու գեղեցիկ աղջիկների շրջանում անվերջ դողում էր՝ մտածելով, որ հայհոյելու վարժված իր բերանը հանկարծ սանձը բաց թողնի և գինետնային խոսք թոցնի: Պատկերացնո՞ւմ եք, թե ի՞նչ տպավորութիւն կգործէր:

Բացի դրանից, այդ ամենը նրա մեջ միանում էր իր պերճաշնորհութեան, չքեղ հագուստի և գեղեցիկ արտաքինի մասին ունեցած մեծ հավանութիւններին: Ով ինչպես ուզում է, թող լուծի այս հարցերը, ես միայն պատմաբան եմ:

Մի քանի րուպէ էր ահա, որ նա, մտազբաղ կամ բնավ էլ չմտածելով, լուռումունջ հեղված էր բուխարու քանդակագարդ շրջանակին,

երբ Ֆլյոր-դը-Լիսը հանկարծ շուռ գալով դիմեց նրան: Վերջիվերջո, խեղճ աղջիկը նեղացել էր նրանից՝ հակառակ իր սրտի թելադրանքին:

— Գեղեցի՛կ կուզեն, կարծեմ թե դուք եք մեզ պատմել, թե ինչպես երկու ամիս առաջ, գիշերային հսկողության ժամանակ մի փոքրիկ գնչուհու եք ազատել մի տաս-տասներկու գողերի ձեռքից:

— Կարծեմ թե այո, պատմել եմ, գեղանի՛ կուզին,— պատասխանեց վաշտապետը:

— Գուցե և այս գնչուհին է, որ հիմա պարուժ է այնտեղ՝ գավթի առաջ,— ասաց Ֆլյոր-դը-Լիսը:— Եկեք նայեցեք, իմ գեղեցի՛կ կուզեն Ֆերուս, գուցե ճանաչեք:

Հաշտվելու ծածուկ ցանկությունն էր զգացվում այն հրավերի մեջ, որ անում էր դեռատի աղջիկին իր մոտ գալու համար, ինչպես նաև զինվորականին անունով կանչելու մեջ: Կապիտան Ֆերուս դը Շատոպերը (որովհետև հենց նա է կանգնած ընթերցողի աչքի առաջ այս գլխի սկզբից) դանդաղ քայլերով մոտեցավ պատշգամբին:

— Հապա՛,— ասաց նրան Ֆլյոր-դը-Լիսը՝ իր ձեռքը քնքշափին դնելով Ֆերուսի բազկին:— Նայեցեք այդ շրջանակի կենտրոնում պարող փոքրիկ աղջկան: Ձեր գնչուհին չէ՞ արդյոք:

Ֆերուսը նայեց ու ասաց.

— Այո, ճանաչում եմ իր այծից:

— Օ՛, իսկապես շատ սիրուն այծիկ է,— ասաց Ամլոտը՝ հիացմունքից ձեռքերը կցելով:

— Իսկ նրա եղջուրներն իսկապե՞ս ոսկուց են,— հարցրեց Բերանժերը: Տիկին Ալոիզն առանց իր բազկաթոռից շարժվելու՝ ասաց.

— Դա այն գնչուհիներից չէ՞, որ եկան անցած տարի Ժիբար դարպասից:

— Տիկին՝ մայր իմ,— ասաց քաղցրությամբ Ֆլյոր-դը-Լիսը,— այդ դարպասն այսօր կոչվում է Դժոխքի դարպաս:

Օրիորդ Գոնդըլորիեն գիտեր, թե վաշտապետի համար որքան անախորժ էին իր մոր հնացած արտահայտությունները: Եվ իրոք,

Ֆերուսը սկսեց արդեն ստամեների միջից ծաղրանքով կրկնել.—
ժիրբար դարպասը, ժիրբար դարպասը: Այդ նրա համար է, որ
անցկացնի Կառլոս VI արքային:

— Կնքամա՛յր,— գոչեց Բերանժերը, որի շարունակ պտտվող
աչքերը հանկարծ բարձրացել էին դեպի Աստվածամոր տաճարի
աշտարակների ծայրը:— Մ՛յ է այդ սև մարդը այնտեղ՝ վերևում:

Բոլոր աղջիկներն էլ հայացքները հառեցին այնտեղ: Հիրավի, մի
մարդ էր կռթնել Գրեի հրապարակին նայող հյուսիսային աշտարա-
կի գապաթի բազրիքին: Քահանա էր նա: Որոշակի երևում էր նրա
եկեղեցական հագուստը և զույգ ձեռներին հենած դեմքը: Նա արձա-
նից ավելի չէր շարժվում: Նրա շեշտակի հայացքը սեեռված էր հրա-
պարակին: Դա կարծես նման էր այն ցինի անշարժությանը, որ
ճնճղուկների բույն է հայտնագործել և ուշադիր դիտում է:

— Ժողայի պարոն սարկավագապետն է,— ասաց Ֆլյոր-դը-Լիսը:

— Շատ սուր տեսողություն ունեք դուք, եթե այստեղից ճանա-
չում եք նրան,— նկատեց Գայֆոնտենը:

— Ինչպե՛ս է դիտում փոքրիկ պարուհուն,— վրա բերեց Դիանա
դը Քրիստոյը:

— Թող զգուշանա գնչուհին,— ասաց Ֆլյոր-դը-Լիսը,— որովհետև
սարկավագապետը չի սիրում գրանց:

— Շատ ցավալի է, որ այդ մարդը այդպես դիտում է աղջկան,—
ավելացրեց Ամլոտ դը Մոնմիշելը,— որովհետև շլացուցիչ է պարում
աղջիկը:

— Գեղեցիկ կուզեն Ֆերո՛ւս,— ասաց հանկարծ Ֆլյոր-դը-Լիսը,—
քանի որ դուք ճանաչում եք այդ փոքրիկ գնչուհուն, նշան արեք, որ
գա այստեղ: Մեզ կղվարճացնի դա:

— Այո՛, այո՛,— գոչեցին բոլոր դեռատի աղջիկները ծափ տալով:

— Բայց դա խենթություն է,— պատասխանեց Ֆերուսը:— Անկաս-
կած, մոռացել է նա ինձ, ես էլ նրա անունը չգիտեմ: Այնուամենայնիվ,
օրիորդներ, քանի որ դուք այդպես եք ցանկանում, հիմա կփորձեմ:—

Եվ պատշգամբի բազրիքից կռանալով՝ սկսեց կանչել, — փոքրի՛կ, փոքրի՛կ:

Այդ ժամանակ պարուհին չէր թմբկահարում: Նա շրջեց գլուխը դեպի այն կողմը, որտեղից լսվում էր կանչը. նրա փայլող աչքերը սևեռվեցին Ֆեբուսի վրա, և նա կտրուկ ընդհատեց պարը:

— Փոքրի՛կ, — կրկնեց գինվորականը և մատով նշան արեց, որ գա:

Դեռատի աղջիկը դարձյալ նայեց նրան, ապա շտապուհեց, կարծես թե այտերը բոցավառվեցին, և դափը թևի տակ գնելով՝ ապշած հանդիսատեսների միջով ուղղվեց դեպի այն տան դուռը, որից կանչում էր նրան Ֆեբուսը, դանդաղ, երբեուն քայլերով և այն թռչունի խռովահույզ հայացքով, որը ենթարկվում է օձի դյուրթման:

Մի րոպե հետո դռան գորգավարագույրը բարձրացավ, և գնչուհին երևաց սենյակի շեմքի վրա՝ կարմրած, չփոթված, խոշոր աչքերը խոնարհած և չհամարձակվելով այլևս մի քայլ անել:

Բերանժերը ձեռքերն իրար իսկեց:

Սակայն պարուհին շարունակում էր անշարժ մնալ դռան շեմքին: Նրա հայտնիվելը բացառիկ ազդեցություն էր գործել դեռատի աղջիկների խմբի վրա: Անհրկբա էր, որ գեղեցիկ սպային դուր գալու տարտամ ու անորոշ ցանկությունը համակել էր այդ բոլոր օրիորդներին, որ չքեղ համագգեստը նրանց բոլոր պչրանքների թիրախն էր և սպայի գալուց հետո նրանց միջև մղվում էր մի խուլ, ծածուկ մրցակցություն, որը հաղիվ էին խոստովանում իրենք իրենց, բայց որը, այնուամենայնիվ, ամեն րոպե երևան էր գալիս նրանց ժեստերի ու խոսքերի մեջ: Սակայն քանի որ բոլորն էլ մոտավորապես նույնչափ գեղեցիկ էին, ապա պայքարում էին հավասար գնեքերով, և յուրաքանչյուրը կարող էր հաղթություն հույս ունենալ:

Գնչուհու գալը միանգամից խախտեց այդ հավասարակշռությունը: Այնքան բացառիկ էր նրա գեղեցկությունը, որ այն վայրկյանին, երբ նա երևաց սենյակի շեմքի վրա, թվաց, թե տարածեց այնտեղ իրեն հատուկ մի լույս: Այդ նեղվածք սենյակում, պաստառների

ու փայտաքանդակների այդ մռայլ շրջանակի մեջ նա անհամեմատ ավելի գեղեցիկ ու լուսաշող էր, քան հանրային հրապարակում: Նա կարծես թե ջահ լիներ, որ բացօթյա լույսից բերում են մուժ տեղ: Ազնվագարմ օրիորդներն ակամա շլացան նրանից: Ամեն մեկը մի տեսակ վիրավորված զգաց իր գեղեցկությունը: Ուստի և նրանց ուզեցին մաճակատը (ներեցեք մեր այս արտահայտությունը) անմիջապես փոխվեց, թեև նրանք ոչ մի բառ չասացին: Բայց շատ լավ էին հասկանում իրար միտքը: Կանանց բնազդներն իրար ըմբռնում և միմյանց պատասխանում են ավելի շուտ, քան տղամարդկանց մտքերը: Նրանց համար թշնամի էր հայտնվել, բոլորն էլ զգացին դա, հետևաբար և դաշնակցեցին իրար հետ: Մի կաթիլ գինի բավական է մի ամբողջ բաժակ ջուր կարմրացնելու համար. գեղեցիկ կանանց հավաքույթի տրամադրությունը փչացնելու համար բավական է, որ հայտնվի ավելի գեղեցիկ մի կին, մանավանդ՝ երբ մեկ տղամարդ կա միայն:

Իրա համար էլ չափազանց սառն ընդունեցին գնչուհուն: Վերից վար դիտեցին նրան, ապա իրար նայեցին, և ամեն ինչ ասված էր. նրանք հասկացել էին միմյանց: Սակայն դեռուտի աղջիկն այն աստիճան հուզված էր, որ չէր համարձակվում թարթիչները բարձրացնել, սպասում էր, որ խոսեն իր հետ:

Նախ վաշտապետը խզեց լուռությունը:

— Ազնի՛վ խոսք.— ասաց նա իր անվահեր ու տափակ ինքնավստահությունամբ.— զմայլելի արարած է: Ի՞նչ կարծիքի եք դուք, գեղեցի՛կ կուզին:

Այս դիտողությունը, որ մի ուրիշ, ավելի նրբանկատ հիացողը գոնե ցածր ձայնով կասեր, ի վիճակի չէր ցրելու կանացի նախանձը, որ աչալուրջ դիտորդի նման կանգնել էր գնչուհու առաջ:

Ճյուր-դը-Լիսը արհամարհանքի արվեստական քաղցրությամբ պատասխանեց.

— Վատ չէ:

Մյուսները փափսում էին:

Վերջապես տիկին Ալոիզը, որ պակաս նախանձ չէր, որովհետև նախանձում էր իր աղջկա համար, ասաց պարուհուն.

– Մոտեցեք, փոքրի՛կ:

– Մոտեցեք, փոքրի՛կ, – ծիծաղելի արժանապատվությամբ կրկնեց Բերանժերը, որ հազիվ նրա ազդրին հասներ:

Գնչուհին առաջացավ դեպի ազնվատոհմ տիկինը:

– Գեղեցի՛կ մանկիկ, – ճոռոմ շեշտով ասաց Ֆերուսը՝ ինքն էլ մի քանի քայլ առաջանալով դեպի գնչուհին, – չզիտեմ, թե ձեր կողմից ճանաչվելու գերագույն երջանկությունն ունե՞մ...

Պարուհին ընդհատեց սպային՝ անհուն քնքշանքով լի հայացքը ժպտագին սևեռելով սպայի վրա:

– Օ՛, այո, – ասաց նա:

– Լավ հիշողություն ունի, – նկատեց Ֆլյոր-դը-Լիսը:

– Բայց որքան արագ խույս տվիք այն երեկո, – շարունակեց Ֆերուսը: – Հո չե՞ք վախենում ինձանից:

– Օ՛, ոչ, – պատասխանեց գնչուհին:

«Օ, այո»-ից հետո «Օ, ոչ» արտաբերելու շեշտի մեջ կար ինչ-որ անպատմելի բան, որից Ֆլյոր-դը-Լիսը վիրավորվեց:

– Ձեր փոխարեն, գեղեցկուհի՛, – շարունակեց սպան, որի լեզուն բացվում էր փողոցային մի աղջկա հետ խոսելիս, – ինձ թողիք մի անճոռնի արարած, միականի ու կուզ, կարծեմ եպիսկոպոսի գանգերը հնչեցնողին: Ինձ հայտնեցին, թե ինչ-որ սարկավազասպեսի ապօրինի զավակն է և ի ձեռն դե: Տարօրինակ էլ անուն ունի, կոչվում է Չորս Եղանակների պահք, Կրկնազատիկ, Բարեկենդան, այդպիսի մի բան, մի խոսքով՝ զանգատոնի անուն: Ուրեմն նա համարձակվում էր առևանգել ձեզ, կարծես թե դուք ստեղծված լինելիք ժամհարների համար: Սա արդեն չափից դուրս է: Ի՞նչ էր ուզում ուրեմն այդ բուն: Հապա՛, ասացեք:

– Ձեմ իմանում, – պատասխանեց աղջիկը:

– Ինչպիսի՛ հանդգնություն, ինչ-որ ժամհար աղջիկ է առևանգում մի որևէ դերկոմսի պես. շինականի մեկը ուզում է ազնվապատկան

թուչուն որսալ: Ո՛վ է լսել այսպիսի բան: Բայց և այնպես, թանկ վճարեց դրա համար: Վարպետ Պիերա Տորտըրյուն մեկն է այն ճիապահներին, որոնք քերում են անպիտան մարդկանց մարմինը, և եթե ձեզ հաճելի է, ասեմ, որ ձեր ժամհարի մաշկը հիանալի կերպով մշակեց նա:

– Խեղճ մարդ,– ասաց գնչուհին, որի մեջ այդ խոսքերը վերակենդանացնում էին անարգանքի սյան տեսարանը:

Վաշտապետը քրքջաց:

– Վա՛յ, ելի լսելք, նույնքան տեղին է այդ գթասրտությունը, որքան փետուրը խոզի հետույթին: Թող ես Հռոմի պապի նման ցմփոր լինեմ, եթե...

Եվ իսկույն խոսքը կտրեց:

– Ներեցեք, տիկնա՛յք, կարծեմ թե քիչ մնաց հիմար բան ասիի:

– Փո՛ւ, պարո՛ն,– ասաց Գայֆոնտենը:

– Այդ արարածի լեզվով էլ խոսում է,– կիսաձայն ավելացրեց Տլյուր-դը-Լիսը, որի վրդովմունքն աճում էր ըստ առ ըստ: Այդ վրդովմունքը բնավ էլ չպակասեց, երբ նա տեսավ, որ սպան զմայլված է գնչուհու և մանավանդ ինքն իրենով, պտույտներ է գործում կրունկի վրա միամիտ ու զինվորական կոպիտ հաճոյախոսություն անկող:

– Հոգիս վկա, շատ սիրուն այջիկ է:

– Բավական վայրենավարի հագնված,– վրա բերեց Դիանա դը Քրիստոյը՝ ժպտալով և գեղեցիկ ատամները ցուցադրելով:

Այս նկատույթյունը լույսի շող եղավ մյուս աղջիկների համար, ցույց տվեց նրանց գնչուհու խոցելի կողմը: Չկարողանալով խայթել նրան գեղեցկության համար՝ հարձակվեցին հագուստի վրա:

– Ինչո՞ւ որ այդպես է, փոքրի՛կ,– ասաց դը Մոնմիշելը,– որտեղի՞ց ես սովորել այդպես՝ առանց վզնոցի ու լանջակալի ման գալ փողոցներում:

– Շրջագդեստն այնքան կարճ է, որ մարդ կարող է սալսուալ,– ավելացրեց Գայֆոնտենը:

– Սիրելի՛ս, – բավական թթու շեշտով վրա բերեց Ֆլյոր-դը-
Լիսը, – մի օր էլ հեծյալ պահակները կրունեն ձեզ այդ ոսկեգօծ գոտու
համար:

– Փոքրի՛կ, փոքրի՛կ, – նկատեց դը Քրիստոյը՝ չարամտորեն
ժպտալով, – եթե պարկեշտությամբ թեք հագցնելիք քո բազուկներին,
այդպես չէին խանձվի արևից:

Արդարև, այդ տեսարանն արժանի էր ավելի խելացի հանդիսատե-
սի, քան Ֆերուսը. նա կտեսներ, թե ինչպես այդ գեղեցիկ աղջիկներն
իրենց թունավոր ու զայրացած լեզուներով գալարվում, սողոսկում
ու ջղաձգվում են փողոցների պարուհու շուրջը, թե որքան դաժան
ու նազելագեղ են նրանք և չարամտորեն փորձում ու քննադատում
են զանակներից ու կեղծ պճնանքներից կազմված նրա խղճուկ ու
տարօրինակ արդուցարդը: Միծաղը, հեգնական ու նվաստացուցիչ
խոսքերն այլևս վախճան չունեին: Գնչուհու վրա տեղում էին կծու
խայթոցներ, մեծամիտ բարյացակամության արտահայտություններ
ու չարաննեզ հայացքներ: Թվում էր, թե այդտեղ բազմած են այն
հոռմեացի դեռատի տիկիները, որոնք հաճույք էին զգում գեղեցիկ
ստրկուհու ստիների մեջ ոսկե գնդասեղ խրելուց: Կարծես թե դրանք
որսորդական գեղեցիկ քերձեններ լինեին, որոնք քթածակերը լայնաց-
րած ու հրացայտ աչքերով պտույտ են գալիս անասունների խեղճ
եղնիկի շուրջը, որին նրանց տիրոջ հայացքը միայն թույլ չի տալիս
հոշոտել:

Այդ ազնվատոհմիկ աղջիկների առաջ, վերջիվերջո, ո՞վ էր հան-
րային հրապարակի անհայտ ու թշվառ պարուհին: Նրանք կարծես
թե բնավ հաշվի չէին առնում գնչուհու ներկայութունը և խոսում
էին նրա մասին, նրա առաջ, իրենք իրենց ու բարձրաձայն՝ որպես
ինչ-որ բավական կեղտոտ, բավական անարգ ու բավական սիրուն
բանի մասին:

Գնչուհին անզգա չէր գնդասեղի այդ խայթոցներին: Երբեմն-
երբեմն ամոթի շառագույնը, բարկության կայծը բոցավառում էր

որա աչքերն ու այտերը, արհամարհանքով լի խոսքը կարծես թե
մարանում էր նրա շրթունքների վրա, քամահրանքով էր անում այն
հոբբրիկ շրթնակիծկումը, որ ճանաչում է արդեն ընթերցողը: Բայց
անշարժ կանգնել էր նա՝ Համակերպությամբ լի տխուր ու մեղմ
այացքը սևեռած Ֆերուսի վրա: Այդ հայացքի մեջ կար նաև եր-
անկություն ու քնքշանք: Թվում էր, թե նա զսպում էր իրեն՝
մախենալով, որ չվռնդեն:

Իսկ Ֆերուսը ծիծաղում էր և գնչուհու կողմը բռնում լկտիու-
թյան ու խղճահարություն խառնուրդով:

— Թողեք, փոքրի՛կ, ինչ ուզում են ասեն,— կրկնում էր նա զնգզնգաց-
ելով իր ոսկե խթանները,— ձեր արդուզարդն անկասկած մի քիչ
սրտառոց ու վայրենի է, բայց դա ինչ կարող է անել այնպիսի մի
տղտրիկ աղջկա, ինչպիսին դուք եք:

— Ասավ՛ժ իմ,— գոչեց խարտյաչ Գայֆոնտենը դառն ժպիտով
ուղղելով կարապի իր պարանոցը,— ինչպես տեսնում եմ՝ արքայական
ընդի պարոն աղեղնաձիգները հեշտությամբ են բռնկվում գնչուների
լեղեցիկ աչքերից:

— Եվ ինչո՞ւ ոչ,— պատասխանեց Ֆերուսը:

Այս պատասխանից, որ անփութորեն նետեց զինվորականը որպես
մի անպետք քար, որի անկմանը նույնիսկ չեն նայում, Կոլոմբո սկսեց
իծաղել ապա և՛ Դիանան, և՛ Ամլոտը, և՛ Ֆլյոր-դը-Լիսը, որի
սչքում միաժամանակ արցունք երևաց:

Գնչուհին, որ Կոլոմբո դը Գայֆոնտենի խոսքերից խոնարհել էր
հայացքը, այժմ բարձրացրեց՝ ուրախությունից ու հպարտությունից
ողջողուն և դարձյալ սևեռեց Ֆերուսի վրա: Շատ գեղեցիկ էր նա
այդ պահին:

Պառավ տանալիկինը, որ հետևում էր այդ տեսարանին, վիրա-
վորված զգաց իրեն և բան չէր հասկանում:

— Սո՛ւրբ կույս,— գոչեց նա հանկարծ,— այս ինչ բան է խլրտում
որա սրունքների մոտ: Փու, զգվելի՛ կենդանի:

Այժմ էր դա, որ ներս մտել և իր տիրուհուն էր փնտրում. և երբ վազում էր դեպի նա՝ կոտոշնիրը խճճվեցին հյուսվածքների այն կույտի մեջ, որ աղնվական տիկնոջ սրունքների վրա դիզում էին նրա հագուստները, երբ նա նստած էր:

Դա շեղեց ներկաների ուշադրությունը: Գնչուհին առանց որևէ խոսք ասելու՝ այժին ազատեց խճճվածքից:

– Օհո՛, փոքրիկ, ոսկեստոտիկ այծը, – գոչեց Բերանժերը ուրախությունից ցատկոտելով:

Գնչուհին չսքեց և իր երեսին հայեց այժի գուրգուրելու հետամուտ գլուխը: Թվում էր, թե աղջիկը ներողություն է խնդրում նրանից՝ այդպես լքելու համար:

Այդ միջոցին Դիանան կուացած՝ փսփսում էր Կոլոմբի ականջին.

– Օ՛, Աստված իմ, ինչպես մինչև հիմա չեմ մտածել, սա հո այժով գնչուհին է: Ասում են, որ նա կախարդ է և նրա այժն էլ զարմանահրաշ բաներ է անում:

– Դե լավ, – ասաց Կոլոմբը, – հիմա էլ այժը պետք է զվարճացնի մեզ և իր հրաշալիքները ցույց տա:

Դիանան ու Կոլոմբը աշխուժորեն դիմեցին գնչուհուն.

– Հապա՛, փոքրի՛կ, որևէ հրաշք անել տուր քո այժին:

– Չեմ հասկանում, թե ինչ էք ուզում ասել, – պատասխանեց սլարուհին:

– Որևէ հրաշք, կախարդություն, մի խոսքով՝ մոզակուն պատկեր:

– Ես այդպիսի բան չեմ իմանում: – Եվ սկսեց շոյել իր սիրուն այժին՝ կրկնելով. – Զալի՛, Զալի՛:

Այդ ժամանակ Ֆլյոր-դը-Լիսը կաշվե, ասեղնագործ մի քսակ նկատեց այժի վզին:

– Այդ ի՞նչ է, – հարցրեց նա գնչուհուն:

Գնչուհին խոշոր աչքերը հառեց նրան և լուրջ շեշտով պատասխանեց.

– Դա իմ գաղտնիքն է:

«Շատ կուգենայի իմանալ, թե ինչ բան է քո այդ գաղտնիքը», – մտածեց Ֆլյոր-դը-Լիսը:

Այդ միջոցին տանտիկինը նեղացած վեր կենալով՝ ասաց.

– Լսի՛ր, գնչուհի՛, եթե դու կամ քո այծը չեք կարող մի բան պարել մեզ համար, էլ ի՞նչ գործ ունեք այս տան մեջ:

Գնչուհին առանց պատասխանելու՝ դանդաղորեն դիմեց դեպի դուռը: Բայց որքան ավելի էր մոտենում դռանն, այնքան ավելի էին քայլերը դանդաղում: Կարծես թե մի անտեսանելի մագնիս կասեցնում էր նրան: Հանկարծ իր արցունքակալած աչքերը նա հռուեց Ֆերուսի վրա ու կանգ առավ:

– Աստվա՛ծ վկա, – գոչեց սպան, – այս ձևով չի կարելի: Վերադարձեք ու որևէ բան պարեցիք մեզ համար: Ի դեպ, անուշի՛կ, ի՞նչ է ձեր անունը:

– Էսմերալդա, – պատասխանեց պարուհին՝ առանց հայացքը հեռացնելու նրանից:

Այդ տարօրինակ անունը քրքիջ բարձրացրեց դեռատի աղջիկների մեջ:

– Զարհուրելի անուն օրիորդի համար, – ասաց Դիանան:

– Հիմա արդեն տեսնում եք, որ սա կախարդ է, – նկատեց Ամլոտը:

– Սիրելի՛ս, – գոչեց հանդիսավորությամբ տիկին Ալոիզը, – ձեր ծնողներն, անշուշտ, այդ անունը չեն որսացել մկրտության ավագանում:

Այդ միջոցին Բերանժերը քաղցր նշահացի մի կտորով այծին հրապուրել էր սենյակի մի անկյունը, երբ մյուսները ուշադրություն չէին դարձնում, և մի քանի ընթացքում արդեն լավ բարեկամացել էին իրար հետ: Հետաքրքրասիր երեխան արձակել էր այծի վզից կախված քսակը, բացել և պարունակությունը դատարկել էր խսրի վրա: Դա այբուբեն էր, որի յուրաքանչյուր տառը դրված էր առանձին՝ շիմշիրի փայտե փոքրիկ սալիկի վրա: Հազիվ էին այդ խաղալիքները

շարված խորի վրա, երբ երեխան զարմանքով տեսավ, թե ինչպես այծը, որի հրաշքներից մեկն էր դա անշուշտ, իր ոսկեգօծ տոտիկով քաշեց որոշ տառեր ու շարեց՝ կամացուկ հրելով և հատուկ կարգով իրար մոտ բերելով: Մի րոպե անց դա կազմեց մի բառ, որ այծը կարծես վարժված էր գրել, որովհետև շատ քիչ վարանեց բառը կազմելիս, իսկ Բերանժերը ձեռքերն իրար կցելով հիացած բացականչեց.

– Կնքամա՛յր Ֆլյոր-դը-Լիս, հապա նայեցեք, թե ինչ արեց այծը: Ֆլյոր-դը-Լիսը վաղեց այնտեղ ու սարսուռաց: Հատակի վրա շարված տառերը կազմել էին հետևյալ բառը.

ՖԵՐՈՒՍ

– Ա՞յծը գրեց սա, – հարցրեց նա կերկերուն ձայնով:

– Այո, կնքամա՛յր, – պատասխանեց Բերանժերը:

Անկարելի էր կասկածել, երեխան գրել չգիտեր: «Ահա և գաղտնիքը», մտածեց Ֆլյոր-դը-Լիսը:

Երեխայի բացականչության վրա վազել-եկել էին ամենքը և՛ մայրը, և՛ դեռատի աղջիկները, և՛ գնչուհին, և՛ սպան:

Գնչուհին տեսավ իր այծի արած հիմարությունը: Նախ շառագունեց նա, ապա գունատվեց և սկսեց հանցավորի նման դողալ վաշտապետի առաջ, որը նայում էր նրան գոհունակության ու զարմանքի ժպիտով:

– Ֆերո՛ւս, – շշնջում էին ապշած օրիորդները. – կապիտանի անունն է դա:

– Հիանալի հիշողություն ունեք, – ասաց Ֆլյոր-դը-Լիսը՝ քարացած գնչուհուն, ապա չկարողանալով հեկեկանքը զսպել՝ դառնագին կմկմաց, զույգ ձեռքով դեմքը ծածկելով. – վհուկ է սա: – Եվ լսեց ավելի դառնագին մի ձայն ևս, որ սրտի խորքից ասում էր նրան. «Ախոյան է սա ինձ»:

Եվ ուշաթափ վայր ընկավ:

– Աղջի՛կս, աղջի՛կս, – աղաղակեց սարսափահար մայրը, – կորի՛ր այստեղից, գժոխքից փախած գնչուհի:

էամերալդան մեկ ակնթարթում հավաքեց չարաբաստիկ տառերը, նշան արեց Զայիին և դուրս եկավ մի դռնից, երբ մյուսից տանում էին Ֆլյոր-դը-Լիսին:

Վաշտապետ Ֆերուսը մենակ մնալով՝ մի վայրկյան վարանեց երկու դռների միջև, ապա հետևեց գնչուհուն:

II

ՔԱՀԱՆԱՆ ԵՎ ՓԻԼԻՍՈՓԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ՄԱՐԴԻԿ ԵՆ

Այն քահանան, որին դեռատի աղջիկները նկատել էին Տաճարի հյուսիսային աշտարակի կատարից հրապարակի վրա կռացած և գնչուհու պարն ուշադրությամբ դիտելիս, հիրավի, սարկավագապետ Կլոդ Ֆրոլոն էր:

Մեր ընթերցողները մոռացած չեն լինի այն խորհրդավոր խցիկը, որ սարկավագապետը վերապահել էր իրեն այդ աշտարակում (անցողիկ կերպով ասենք, որ ես հաստատապես չգիտեմ, թե դա այն նույն խցիկն է, որի ներքնակողմը այսօր էլ կարելի է տեսնել մարդու հասակի բարձրության վրա գտնվող քառակուսի փոքր լուսանցույցից, որ արևելյան կողմից բացված է այն հարթակի վրա, որտեղից վեր են պլանում աշտարակները, այժմ մերկ, դատարկ ու ավերված որջ է դա, որի վատ գաջված պատերն այս ու այնտեղ զարդարված են հիմա մայր եկեղեցիների ճակատները պատկերող մի քանի անպետք ու դեղնած փորագրանկարներով: Ես ենթադրում եմ, որ այդ որջում իրար հետ մրցելով ու միասին ապրում են չղջիկներն ու սարգերը, ուստի և այդտեղ կրկնակի կռիվ է մղվում ճանճերին բնաջնջիլու համար): Ամեն օր, մայրամուտից մեկ ժամ առաջ, սարկավագապետը բարձրանում էր աշտարակի սանդուղքով և փակվելով այդ խցիկում՝ երբեմն ամբողջ գիշեր մնում էր այնտեղ: Այդ օրը, այն պահին, երբ

հասնելով իր ցիկլի ցածրիկ դուանը՝ փականքի մեջ էր մտցնում այն փոքրիկ ու խորամտորեն շինված բանալին, որ միշտ կրում էր կողքից կախած քսակի մեջ, կաստանյետների ու դափի ձայն հասավ նրա ականջին: Այդ ձայնը գալիս էր ժամագավթի հրապարակից: Խնչպես արդեն ասացինք, միայն մի լուսանցույց ուներ, որը նայում էր եկեղեցու տանիքի վրա: Կլոդ Ֆրոլոն անմիջապես բանալին դուրս էր հանել և մեկ վայրկյան հետո արդեն աշտարակի գաղաթին էր՝ այն մռայլ ու ինքնամոռի դիրքով, որով օրիորդները նկատել էին նրան:

Կանգնել էր նա այդտեղ խոժոռագեմ, անշարժ, սեեռուն հայացքով և խորասուզված մտածմունքի մեջ: Նրա ոտքերի տակ փռված էր ամբողջ Փարիզը իր դաստակերտների հաղարավոր սուր-նետանման գմբեթներով և ականահաճո շարված բլուրների շրջանաձև հորիզոնով, կամուրջների տակից գալարապտույտ հոսող իր գետով և փողոցներում ծիսացող բնակչությամբ, ծխերից լուսավորող ամպերով, իր տանիքների լեռնանման շղթայով, որ սեղմում է Աստվածամոր տաճարը կրկնակ օղակներով: Սակայն այդ ամբողջ քաղաքից սարկավագապեսար դիտում էր միայն սայահաստակի մի կետը՝ ժամագավթի հրապարակը, այդ ամբողջ բազմությունից միայն մի էակի՝ գնչուհուն:

Դժվար է ասել, թե ինչ բնույթի էր այդ հայացքը և ինչն էր դրանից ժայթքող կրակի պատճառը: Շեշտակի էր այդ հայացքը, բայց և այնպես, խռովահույզ ու անհանդիստ: Եվ դատելով նրա ամբողջ մարմնի անշարժությունից, որ հազիվ երբեմն-երբեմն երերում էր մեքենայաբար արված սարսուռից, ինչպես հողմահար ծառը, նրա արմունկների պիրկ վիճակից, որոնք ավելի մարմարե էին, քան այն պատվարը, որոնց հենված էին, տեսնելով նրա դեմքը կծկող քարացած ժպիտը՝ կկարծեիք, որ Կլոդ Ֆրոլոյի մեջ միայն մի բան է կենդանի մնացել՝ աչքերը:

Գնչուհին պարում էր, նա պտտեցնում էր դափը իր մատի ծայրին և վեր էր նետում՝ պրովանսալյան սարաբանդներ պարելով: Այդ արագաշարժ, թեթև ու զվարթ աղջիկը չէր զգում այն վտանգավոր

Հայացքի ծանրությունը, որ կապարի նման ընկնում էր իր գլխի վրա: Բազմությունը խլրտում էր նրա շուրջը. մերթ ընդ մերթ դեղին ու կարմիր կուրտիկ հագած մի մարդ շրջանակն ընդլայնում էր, ապա գալիս նստում պարուհուց մի քանի քայլ հեռու, աթոռին, և այծի գլուխը դնում իր ծնկների վրա: Այդ մարդը կարծես թե գնչուհու ընկերն էր: Կողմ Ֆրույն իր կանգնած բարձր կետից չէր կարող լավ տեսնել նրա դիմագծերը:

Այն բուսից, երբ սարկավագապետը նկատեց այդ անծանոթին, նրա ուշադրությունը կարծես թե բաժանվեց պարուհու ու այդ տղամարդու միջև, և նրա դեմքը հետզհետե ավելի մոայլվեց: Հանկարծ նա ուղղվեց, և ամբողջ մարմնով սարսուռ անցավ:

— Ո՞վ է այդ մարդը, — ասաց նա ատամների միջից, — ես միշտ մենակ եմ տեսել այդ աղջկան:

Եվ նորից սուզվելով պտուտակաձև սանդուղքի ոլոր-մոլոր կամարի տակ՝ իջավ ցած, բայց զանգակատան կիսաբաց դռան առջևից անցնելիս տեսավ մի բան, որ խիստ զարմացրեց նրան. Քվազիմոդոն կուցած հսկայական շերտափեղկերի նմանող այդ թերթաքարե ծածկերից մեկի վրա՝ նույնպես դիտում էր հրապարակը: Այնքան էր նա տարված իր զննումով, որ նույնիսկ չնկատեց իր հոգեհոր անցնելը: Նրա վայրագ աչքը արտասովոր դյուրթված ու մեղմացած արտահայտություն ուներ:

— Տարօրինակ բան է, — մրթմրթաց Կողը: — Մի՞թե գնչուհուն է դիտում այդպես:

Եվ շարունակեց իջնել: Մի քանի բուսե հետո մտահոգ սարկավագապետը աշտարակի ստորոտում գտնվող դռնից դուրս եկավ հրապարակ:

— Ի՞նչ եղավ գնչուհին, ո՞ւր կորավ, — Հարցրեց նա՝ խառնվելով հանդիսատեսների բազմությանը, որին հավաքել էր դափի ձայնը:

— Ձեմ իմանում, — պատասխանեց կողքին կանգնածներից մեկը, — Հենց նոր անհետացավ: Կարծում եմ՝ գնաց որևէ կաստանյետապար պարելու այս դիմացի տանը, ուր կանչեցին նրան:

Գնչուհու փոխարեն, նույն այն գորգի վրա, որի արաբական նախշերը մի բուսական առաջ ջնջվում էին նրա պարի քմահաճ պտույտների ներքո, սարկավագապետը տեսավ միայն կարմիր-դեղին կուրտիկով մարդուն, որ նույնպես մի քանի տեստոն վաստակելու համար, պտտվում էր շրջանակի բոլորը՝ ձեռքերը սզգրիբին, գլուխը ետ գցած, դեմքը կարմրած, վիզը պարզած և մի աթոռ բռնած ատամների մեջ: Այդ աթոռի վրա կապել էր նա մի կատու, որ հարևանուհիներից մեկն էր փոխ տվել և որը սարսափից խիստ ճչում էր:

— Սո՛ւրբ աստվածածին, — բացականչեց սարկավագապետը այն պահին, երբ ձեռնածուն քրտնաշաղախ անցավ նրա առջևից աթոռի ու կատվի իր բուրգով, — այս ի՞նչ է անում տյար Պիեր Գրենգուարը:

Սարկավագապետի խիստ ձայնը ինչ՞՞ մարդուն այնպես տակնու... վրա արեց, որ նա հավասարակշռութունը կորցրեց՝ իր ամբողջ կառուցվածքով հանդերձ և աթոռն ու կատուն պեցեց ներկաների գլխին, երկարատև ու անասելի սուլոցներ բարձրացնելով:

Հնարավոր է, որ տյար Պիեր Գրենգուարը (քանի որ իրոք նա էր) ստիպված կլիներ անախորժ հաշվհարդարի նստել կատվի տիրուհու և իրեն շրջապատած՝ այդ բոլոր ճմված ու քերծված դեմքերի հետ, եթե չչտապեր ժխորից օգտվելով՝ ապաստանել եկեղեցում, ուր Կլոդ Ֆրոլոն նշան էր արել հետևել իրեն:

Տաճարն արդեն մութ էր ու ամայի, կողմնային բեմերը թաղվել էին խավարի մեջ, իսկ մատուռների ճրագներն սկսում էին նշուլել աստղերի նման, կամարները սևանում էին: Ճակատամասի խոշոր վարդագարդը միայն, որի անհամար գույնզգույն ապակիները շողված հորիզոնական արևի ճառագայթներով՝ շողշողում էին խավարի մեջ ակների ու գոհարների կույտի պես, իր շլացուցիչ լուսապատկերն էր նետել նավի մյուս ծայրը:

Մի քանի քայլ անելուց հետո, տեր Կլոդը մեջքը հենեց մի սյան և շեշտակի նայեց Գրենգուարին: Դա այն հայացքը չէր, որից վախենում էր Գրենգուարը՝ խիստ ամոթահար, որ մի խստաբարո ու բանիմաց անձնավորութուն բռնել է իրեն խեղկատակի այդ տարազը

Հաղած: Քահանայի Հայացքի մեջ ծաղրական ու հեգնող ոչ մի բան չկար, նա լուրջ էր, հանդարտ ու խորաթափանց: Նախ սարկավագապետը խզեց լուռթյունը:

– Լսեցեք, տյա՛ր Պիեբ, դուք ինձ շատ բաներ պետք է բացատրեք: Ամենից առաջ՝ ի՞նչն է պատճառը, որ համարյա թե երկու ամիս է, ինչ չեք երևում, և ահա նորից ենք գտնում ձեզ քառուղիներում, ի՛նչ խոսք, Հիանալի արդուզարդով, կեսը կարմիր, կեսը դեղին, Գողթեկի խնձորի նման:

– Տե՛ր իմ, – ասաց Գրենգուարը ականածանքով, – արդարև, զարմանահարաչ զգեստավորում է սա, և դուք ինձ տեսնում եք ավելի ամոթահար, քան թե դո՛ւմաշիչը գլխին դրած կատուն: Խոստովանում եմ՝ շատ վատ բան կլինի պահակապետություն պարոն Հեծյալների հարկադրել, որ այս կուրտիկի տակ գանակոծեն պլոթագորասյան փրիստփայի բազկոսկրը: Բայց ի՞նչ կարող եմ անել, պատվելի՛ ուսուցիչ, հանցանքն իմ նախկին վերնագգեստինն է, որ վատաբար լքեց ինձ այս ձմռան սկզբին՝ պատրվակելով, թե բզիկ-բզիկ է լինում և կարիք ունի հանգստանալու քրջահավաքի կողովի մեջ: Ի՞նչ անեմ, քաղաքակրթությունը տակավին չի հասել այն կետին, որ մարդը կարողանա ման գալ բոլորովին մերկ, ինչպես հնադարյան Դիոգինեսն էր ուզում: Ավիլացրեք նաև այն, որ խիստ ցուրտ քամի էր փչում և հունվարը բնավ էլ այն ամիսը չէ, որ հաջողություն մարողանաս փորձել տալ մարդկությանն այդ նոր քայլը: Այս կուրտիկը ընձեռնվեց ինձ, ես էլ վերցրի և այնտեղ էլ թողի իմ հին, սև վերնագգեստը, որն ինձ նման հերմետիկոսի համար բնավ էլ հերմետիկորեն փակված չէր: Եվ ահա ես Հուպիտի հագուստով եմ, ինչպես սուրբ Գենեստիոսը: Ի՞նչ արած, խավարում է սա, երկար չի քաշի: Ապուլոնն էլ նախիր էր պահում Ադմետես արքայի մոտ:

– Հիանալի արհեստի եք անցել, – նկատեց սարկավագապետը:

– Համաձայն եմ, հարգելի՛ ուսուցիչ, որ շատ ավելի լավ է փրիստփայել և բանաստեղծել, կրակ բորբոքել հնոցում կամ ստանալ

երկնքից, քան թե կատուններ ման սծել վահանի վրա: Այնպես որ, երբ դուք խոսեցիք ինձ հետ, ես նույնքան հիմար զգացի ինձ, որքան էլը խորովածի շամփուրի առաջ: Բայց ի՞նչ արած, տե՛ր իմ, չէ՞ որ պետք է սնվել ամեն օր, իսկ ալեքսանդրյան՝ տասներկուտոնյա ամենագեղեցիկ բանաստեղծությունները ասամի տակ մի կտոր Բրիի պանիր էլ չարժեն: Արդ, ինչպես գիտեք, ես գրել եմ, ի պատիվ տիկլին Մարգարիտ Ֆլանդրացու, այն նշանավոր հարսնեբողոթյունը, որին դուք ծանոթ եք, սակայն քաղաքը չի ուզում վճարել ինձ դրա համար՝ պատճառաբանելով, թե ընտիր չէ, կարծես թե չորս էքյուով հնարավոր է սոֆոկլեսյան ողբերգություն տալ: Եվ ահա քաղցից պիտի մեռնեի: Բարեբախտաբար, նկատեցի, որ բավական ուժեղ եմ ծնոտի կողմից, ուստի և ասացի նրան՝ այդ ծնոտին.— Ուժի և հավասարակշռության խաղեր խաղա՛, ինքդ քեզ կերակրի՛ր: *Ale te ipsem*¹⁶³: Բագմաթիվ սինլքոր մարդիկ, որ իմ լավ բարեկամներն են դարձել, քսան տեսակ հերկուլյան խաղ են սովորեցրել ինձ, և այժմ ամեն երեկո ես իմ ատամներին տալիս եմ այն հացը, որ վաստակել են նրանք ցերեկը՝ իմ ճակատի քրտինքով: Վերջիվերջո, *concedo*¹⁶⁴, համամիտ եմ, որ դա իմ մտավոր ընդունակությունների տխուր գործադրությունն է, որ մարդն ստեղծված չէ ամբողջ կյանքը դափ գարնելով և աթոռներ կրծելով անցկացնելու համար: Բայց, պատվելի՛ ուսուցիչ, բավական չէ կյանք վարել, պետք է նաև վաստակել կյանքի ապրուստը:

Տեր Կլոդը լսում էր լուռ: Հանկարծ նրա խոր ընկած աչքերն այնպիսի զգաստ ու խուզարկու արտահայտություն ստացան, որ Գրենգուարն զղաց, թե այդ հայացքը, այսպես ասած, պեղեց իրեն մինչև հոգու խորքը:

— Շատ լավ, տյա՛ր Գրենգուար, բայց ինչպե՞ս է եղել, որ հիմա դուք ընկերացած եք այդ գնչու պարուհուն:

— Հավատս վկա,— պատասխանեց Գրենգուարը,— այն է եղել, որ նա իմ կինն է, ես էլ նրա ամուսինը:

163. Կերակրիր ինքդ քեզ (լատ.):

164. Զիջում եմ, համաձայն եմ (լատ.):

Քահանայի խավար հայացքը բացավառվեց:

— Եվ այդպիսի բա՞ն ես արել դու, թշվառակա՛ն,— գոռաց նա՝ կատաղությամբ բռնելով Գրենգուարի բազուկը:— Որքա՞ն ես լքված Աստուծոց, որ համարձակվել ես ձեռք դիպցնել այդ աղջկան:

— Երդվում եմ արքայության իմ բաժնով, սո՛ւրբ հայր,— պատասխանեց Գրենգուարը ոտից-գլուխ դողալով,— որ ես նրան ձեռք չեմ տվել, եթե դա է անհանգստացնում ձեզ:

— Էլ ի՞նչ ես ասում, թե մարդ ու կին ենք,— ասաց քահանան:

Գրենգուարն շտապեց ըստ հնարավորին համառոտակի պատմել այն ամենը, ինչ ընթերցողն արդեն գիտե՛ նրա: գլխին եկած փորձանքը Հրաչքների բակում և ամուսնությունը ջարդած փարչի միջոցով: Պարզվեց նաև, որ այդ ամուսնությունը դեռ ոչ մի հետևանք չի ունեցել, և որ ամեն երևկո գնչուհին ճարսկությամբ զրկում է նրան Հարսանեկան գիշերից, ինչպես առաջին օրն էր արել:

— Շատ անդուր բան է,— ասաց նա վերջացնելով իր խոսքը.— բայց դրա պատճառն այն է, որ ես դժբախտաբար ամուսնացել եմ կույսի հետ:

— Ի՞նչ եք ուզում ասել,— հարցրեց սարկավազապետը, որ այս պատմությունը լսելով աստիճանաբար մեղմացել էր:

— Բավական դժվար է բացատրել,— պատասխանեց բանաստեղծը:— Նախապաշարմունք է դա: Իմ կինը, ինչպես ասաց ինձ մի ծեր սինլքոր, որին անվանում են մեզ մոտ Եգիպտոսի դուքս, գտնված կամ կորած երեխա է, որ վերջին հաշվով՝ նույն բանն է: Նա վզից կախած ունի մի թալիսման, որը, ինչպես հավատացնում են, մի օր նրան կհանդիպեցնի իր ծնողներին, բայց այդ թալիսմանը կկորցնի իր գորությունը, եթե աղջիկը կորցնի էր անարատությունը: Դրանից հետևում է, որ մենք երկուսս էլ առաքիլնի կյանք ենք վարում:

— Ուրեմն, տյա՛ր Պիեր,— շարունակեց Կլոդը, որի ճակատը հետզհետե ավելի էր պայծառանում,— դուք կարծո՞ւմ եք, որ այդ էակին ոչ մի տղամարդ չի մոտեցել:

— Զեր կարծիքով, տե՛ր Կլոդ, ի՞նչ պետք է անի տղամարդը նախապաշարմունքի դեպքում: Նա այդ մտցրել է իր ուղեղը: Կարծում

եմ, որ ամենայն Հավանականությամբ Հաղվագյուտ բան է միանձնուհու այդ ողջախոհությունը, որը կատարարար պաշտպանում է իրեն այնքան հեշտությամբ ընտելացող գնչու աղջիկներին մեջ: Սակայն իմ կինը պաշտպանվելու համար ունի երեք բան՝ Եգիպտոսի դուքսը, որ նրան առել է իր հովանավորության տակ, թերևս հույս ունենալով ծախել որևէ նգովյալ արքայի. նրանց ողջ ցեղը, որ արտակարգ կերպով հարգում է նրան, ինչպես ինչ-որ աստվածամոր. և մի պատիվ դաշույն, որ անվհեր աղջիկը միշտ կրում է իր վրա՝ չգիտես որ անկյունում, հակառակ պրեդիկտի հրամաններին, և որն անմիջապես ընկնում է նրա ձեռքը, հենց որ սեղմում ես մեջքը: Մի խոսքով՝ կծան բոռ է:

Սարկավագապետը շարունակեց Հարցումներ տեղալ Գրենգուարի վրա: Գրենգուարի կարծիքով՝ Համերալդան անվնաս ու հրապուրիչ էակ էր, սիրուն, թեև մի շրթնակծկում ունի, որ միայն նրան է հատուկ, միամիտ ու տաքարյուն աղջիկ է, ամեն ինչից անտեղյակ և ամեն ինչով խանդավառվող, մինչև հիմա էլ չի իմանում, թե ինչով է կինը տարբերվում տղամարդուց, անգամ երևակայությամբ. այդպես է ահա նա: Խնկրը թուցնում է մանավանդ պարելու համար, աղմուկի ու բաց օդի համար. մի տեսակ էգ մեղու է, որ ոտքերի վրա անտեսանելի թևեր ունի և ապրում է հողմապտույտի մեջ: Այդ խառնվածքը ձեռք է բերել մշտապես վարած թափառական կյանքից: Գրենգուարն ի վերջո կարողացել էր իմանալ, որ խիստ փոքր հասակում Համերալդան չափչփել էր Իսպանիան ու Կատալոնիան՝ մինչև Սիցիլիա. նույնիսկ կարծում էր, որ բոշանների քարավանը, որի մեջ նա ելել էր, տարել էր նրան Ալջերիայի թագավորությունը՝ Աքաիայում գտնվող մի երկիր, իսկ այդ Աքաիան մի կողմից սահմանակից է փոքր Ալբանիային և Հունաստանին, իսկ մյուս կողմից՝ Սիցիլիայի ծովին, որ Կոստանդնուպոլսի ճանապարհն է: Գնչուները, ասում էր Գրենգուարը, վասալ էին Ալջերիայի թագավորին, որպես սպիտակամորթ մավրերի ազգի պարագլխի: Հավաստին այն էր, որ Համերալդան Ֆրանսիա էր

եկել շատ փոքր հասակում՝ Հուլիզարիայի վրայով: Մանկահասակ աղջիկն այդ բոլոր երկրներից բերել էր արտառոց բարբառների պատանիկներ, օտարերկրյա հրդեր ու գաղսփարներ, որոնք նրա լեզուն դարձնում էին նույնքան խայտարղետ մի բան, որքան նրա կիսափարիզյան, կիսաաֆրիկյան հագուստն էր: Իսկ այն թաղամասերի բնակիչները, ուր հաճախ էր լինում նա, սիրում էին նրան զվարթ բնավորութայան, սիրալիրութայան, աշխույժ շարժուձևերի, նրա երգերի ու պարերի համար: Նա կարծում էր, թե ամբողջ քաղաքում իրեն ատում են միայն երկու մարդ, որոնց մասին հաճախ էր նա սարսափով խոսում. Ռոյանի աշտարակի քրճենավորը՝ մի չար ապաշխարուհի, որը չգիտես թե ինչու. ոխ ուներ գնչուհիների դեմ և անիծում էր խեղճ պարուհուն ամեն անգամ, երբ նա անցնում էր նրա լուսանցույցի առջևից, և մի քահանա, որ նրան հանդիպելիս անպայման նետում էր խիստ հայացքներ ու խոսքեր, որոնցից աղջիկը վախենում էր:

Այս վերջին հանգամանքը խիստ անհանգստացրեց սարկավսգապետին, թեև Գրինդուարն այնքան էլ ուշադրություն չդարձրեց դրան, որովհետև երկու ամիսը բուվակսն էր, որ անհոգ բանաստեղծը մոռանար այն երեկոյի արտակարգ մանրամասնությունները, երբ նա հանդիպել էր գնչուհուն և այդ միջոցին ներկա էր եղել նաև սարկավագապետը: Այնուամենայնիվ, փոքրիկ պարուհին ոչ մի բանից չէր վախենում, բախտագուշակություն չէր անում, իսկ դա գերծ էր դարձնում նրան որպես կախարդ մեղադրվելուց, մինչդեռ դրա համար այնքան հաճախ դատեր էին հարուցում գնչուհիների դեմ: Եվ բացի դրանից, Գրենդուարը նրա համար եթե ոչ ամուսին, ապա եղբայր էր: Վերջիվերջո, փիլիսոփան խիստ համբերատարութամբ էր տանում այդ պլատոնական ամուսնությունը: Այսպես թե այնպես, դա օթևան ու հաց էր տալիս նրան: Ամեն առավոտ նա դուրս էր գալիս մուրացկանների ապաստարանից, մեծ մասամբ՝ գնչուհու հետ, օգնում էր նրան քառուղիներում հավաքելու արծաթե ու պղնձե փողերի հունձը. ամեն երեկո նրա հետ վերադառնում էր նույն

կտուրի տակ, թողնում, որ նա մտնի իր խցիկը և դուռը նիզով փակի, և ինքն էլ քնում էր արդար մարդու քնով: Ամեն ինչ լավ կշռագատելուց հետո, ասում էր Գրենգուարը, խիստ հաճելի կյանք է դա և երազելու հնարավորություն ընձեռող: Եվ վերջապես, իր հոգու և խղճի առաջ խոստովանելով՝ փրկիստփան այնքան էլ վստահ չէր, որ խելացնոր կերպով սիրում է գնչուհուն: Ինքը գրեթե հավասարապես սիրում է և նրա այծին: Շատ անուշիկ կենդանի է դա՝ քաղցրաբարո, խելացի, սրամիտ, գիտնական մի այծ: Միջին դարերում շատ սովորական էին այդպիսի խելացի կենդանիները, որոնց վրա մարդիկ խիստ զմայլում էին և որոնք հաճախ իրենց դաստիարակողներին տանում էին դեպի խարույկ՝ վառվելու: Այնինչ ոսկեզօծ տոտիկներով այծի կախարդությունները ամենաանմեղ չարաճճիություններն էին: Գրենգուարը բացասուրից դրանք սարկավագապետին, որը կարծես թե խիստ հետաքրքրվում էր այդ մանրամասնություններով: Մեծ մասամբ բավական էր դափը այս կամ այն դիրքով ցույց տալ այծին՝ ստանալու համար քո ցանկացած միմոսությունը: Այդ ամենը սովորեցրել էր նրան գնչուհին, որն այդ նուրբ գործում այնպիսի արտասովոր տաղանդ ուներ, որ կարողացել էր երկու ամսվա մեջ սովորեցնել իր այծին շարժական տառերով գրելու **Ֆերուս** բառը:

– Ֆերո՛ւս, – գոչեց քահանան, – ինչո՞ւ **Ֆերուս**:

– Չեմ իմանում, – պատասխանեց Գրենգուարը: – Գուցե և դա այնպիսի բառ է, որ նրա կարծիքով որևէ կախարդական ու զաղանի զորություն ունի: Հաճախ է նա կրկնում դա, երբ կարծում է, թե մենակ է:

– Վստա՞հ եք դուք, – շարունակեց Կյուզը՝ խորաթափանց հայացք նետելով Գրենգուարին, – որ դա բառ է միայն և անուն չէ:

– Ո՞ւմ անունը, – հարցրեց բանաստեղծը:

– Ի՞նչ իմանամ, – պատասխանեց քահանան:

– Ահա թե ինչ եմ ես ենթադրում, տե՛ր իմ: Այդ գնչուները մի քիչ կրակապաշտ են և արեակապաշտ: Դրանից էլ ահա **Ֆերուս**:

– Դա ինձ այնքան էլ պարզ չի թվում, որքան ձեզ, տյա՛ր Պիեր:

– Այնուամենայնիվ, դա ինձ չի հետաքրքրում: Որքան ուզում է, թող հոլովի իր Ֆերուսը: Հավասարի է այն, որ Ջալին ինձ սիրում է այնքան, որքան նրան:

– Ջալի՞ն ով է:

– Նրա այժն է:

Սարկավագապետը կղակր հենեց ձեռքին և մի բոպե ընկավ մտածուհի մեջ: Եվ հանկարծ ընդոստ դարձավ դեպի Գրենդուարը:

– Եվ դու երգվում ես, որ ձեռք չե՞ս տվել նրան:

– Ո՛ւմ, – հարցրեց Գրենդուարը, – այժի՞ն:

– Ոչ, այդ կնոջը:

– Իմ կնո՞ջը: Ես ձեզ երգվում եմ, որ ոչ:

– Եվ հաճա՞խ ես մենակ մնում նրա հետ:

– Ամեն երեկո՞՝ մեկ ժամ, ոչ պակաս:

Տեր Կլոդը հոնքերը խոժոռեց:

– Օ՛հ, օ՛հ, *Solus cum sola non cogitabund orare Pater noster*¹⁶⁵.

– Հոգիս վկա, ես կարող էի ասել և՛ Pater, և՛ Ave Maria, և՛ Credo in Deum patrem omnipotentem¹⁶⁶, և նա ավելի ուշադրութուն չէր դարձնի ինձ, քան հավր եկեղեցուն:

– Երգվի՛ր մորդ որսվայնով, – կրկնեց սարկավագապետը սաստկությամբ, – որ դու մատիդ ծայրն էլ չես դիպցրել այդ կնոջը:

– Կարող եմ երգվել նաև հորս գլխով, որովհետև այդ երկուսն ավելի հարաբերութուն ունեն իրար հետ: Բայց, մեծահա՛րգ ուսուցիչ. թույլ տվեք, որ մի հարց էլ ես տամ ձեզ:

– Տվեք, պարո՛ն:

– Ի՞նչն է ձեզ այդպես անհանգստացնում:

Սարկավագապետի դժգուշն դեմքը կարմրեց դեռատի աղջկա այտերի նման: Մի պահ նա մնաց լուռ, ապա ականբու հիփոթությամբ պատասխանեց.

165. Մարդ ու կին մենակ լինելիս չեն մտածի «Հայր մեր» ասել (լատ.):

166. «Հայր մեր», «Ուղջույն քեզ, Մարիամ», «Հավատամ ի հայր Աստուած ամենակարող». կաթոլիկական աղոթքների սկզբի բառերը (լատ.):

– Լսեցեք, պարո՛ն Պիեր Գրենգուար: Դուք, որքան ես գիտեմ, ձեր հոգին չեք կորցրել: Ես հետաքրքրվում եմ ձեզնով և ձեր լավնեմ ցանկանում: Ուստի այդ դիվածնունդ գնչուհու հետ նվազագույն հարաբերություն ունենալը ձեզ կդարձնի սատանային դերի: Ինչպես գիտեք՝ միշտ էլ մարմինն է հոգու կորստյան պատճառը: Վա՛յ ձեզ, եթե դիպչել եք այդ կնոջը: Ուրիշ ոչինչ:

– Մեկ անգամ փորձեցի,– ասաց Գրենգուարը ականջի տակը քորելով. – առաջին օրը, բայց խայթվեցի:

– Այդպիսի լրբությունն եք ունեցել, պարո՛ն Պիեր:

– Մի ուրիշ անգամ էլ,– շարունակեց բանաստեղծը ժպտալով, – անկողին մտնելուց առաջ նայեցի փականքի ծակից և փառափորապես տեսա մի շապկով ամենահրապուրիչ կնոջը, որի մերկ ոտքերի տակ երբևէ ճռճուացել են մահճակալի քաշանները:

– Կորի՛ր սատանայի ծոցը,– դռուաց քահանան գարհուրելի հայացքով և հրելով զմայլված Գրենգուարի ուսերը՝ մեծ-մեծ քայլերով անհետացավ մայր եկեղեցու սամինամութ կամարների տակ:

III

ԶԱՆԳԵՐԸ

Անարգանքի սյան վրա պատժվելու օրվանից սկսած՝ Աստվածամոր տաճարի մոտակա տների բնակիչները նկատել էին, որ Քվազիմոդոյի զանգահարելու եռանդը խիստ նվազել է: Առաջ ամեն առթիվ զանգերը զողանջում էին. լսվում էին երկարատև ցայգազանգեր, որ տևում էին մինչև եկեսցեն, դիտաշտարակի զողանջները մեծ պատարագի համար, փոքր զանգակների վրա ուստոստող հարուստ գամաներ ամուսնություն համար, մկրտության համար, որոնք օգում իրար էին խառնվում ամեն տեսակ ախորժալուր հնչյունների ժանյակի

նման: Ամբողջովին թրթռուն ու հնչուն հնադարյան եկեղեցին զանգերի մշտական ուրախության մեջ էր: Այնտեղ անդադար զգացվում էր այդ բոլոր պղնձե բերանների երգած աղմուկի ու քմահաճության ոգու ներկայությունը:

Այժմ կարծես անհետացել էր այդ ոգին, մայր եկեղեցին թվում էր մռայլ և հաճությամբ լռություն էր պահպանում, տոների և թաղումների ժամանակ լսվում էին պարզ զանգահարումներ՝ չոր ու անպաճույճ, այն, ինչ պահանջում էր արարողությունը, և ուրիշ ոչինչ. եկեղեցու բարձրացրած կրկնակի աղմուկից – ներսից երգեհոնը, դրսից՝ զանգերը – մնացել էր միայն երգեհոնը: Կարծես թե այլևս երաժիշտ չէր մնացել զանգակատներում: Բայց և այնպես, Քվազիմոդոն միշտ այդտեղ էր: Ի՞նչ էր ուրեմն կատարվել նրա հոգում, արդյո՞ք դեռ նրա սրտի խորքում նստել էին պատժարանի ամոթն ու հուսահատությունը, խոշտանդոդի մտրակի հարվածներն անընդհատ արձագանքում էին նրա հոգու մեջ, և իր հետ այդպես վատ վարվելուց առաջացած տխրությունը հանդգրե՞լ նրա մեջ ամեն ինչ, նույնիսկ զանգակների բուռն սերը: Կամ գուցե «Մարիամը» ախոյա՞ն ունենր Աստվածամոր տաճարի ժամհարի սրտում և խոշոր զանգն ու նրա տասնչորս քույրերը մոռացություն էին մատնված ի սեր ավելի սիրելի և ավելի գեղեցիկ մի բանի:

Այնպես պատահեց, որ փրկչական այդ 1482 թվականին Ավետման տոնն ընկավ մարտի 25-ին, երեքշաբթի օրը: Այդ օրը օդն այնքան մաքուր էր ու թեթև, որ Քվազիմոդոն դարձյալ զգաց իր զանգակների սերը: Ուստի և նա բարձրացավ հյուսիսային աշտարակը, երբ ներքևում տիրացուն լայն բաց էր անում եկեղեցու դռները, որոնք այդ ժամանակ կաշեպատ ամուր փայտե հսկայական փեղկեր էին՝ երիզված երկաթե ոսկեգօծ գամերով և զարդարված «վիրին աստիճանի արվեստագիտորեն դրվագված» քանդակներով:

Չանգահարման վերին վանդակին հասնելուց հետո, Քվազիմոդոն գլուխը տխրագին օրորելով՝ որոշ ժամանակ նայեց վեց զանգերին,

կարծես մղկտալով, որ ինչ-որ օտարոտի, խորթ բան իր սրտում կանգնել է այդ զանգերի ու իր միջև: Բայց ելբ դրանց շարժման մեջ գրեց, երբ զգաց, որ զանգերի այդ ողկույզը օրորվում է իր ձեռքի տակ, երբ տեսավ, քանի որ չէր լսում, թե ինչպես բարախուն օկտավը բարձրանում ու իջնում է այդ հնչուն ելարանի վրա ճյուղից ճյուղ ուստոստող թռչունի նման, երբ երաժշտության դեւ՝ այդ չարքը, որ թափահարում է ստրետանների¹⁶⁷, տրիլլոնների¹⁶⁸ և արպեջիոնների¹⁶⁹ շողշողուն փունջը, տիրապետեց խեղճ խուլին, այդ ժամանակ նա նորից երջանկացավ, մոռացավ ամեն ինչ, և նրա սիրտը, որ սկսում էր պարարել, զվարթացրեց նաև դեմքը:

Նա գնում-գալիս էր, ծափ տալիս, մի պարանից վսուզում մյուսին, ձայնով ու ժեստով ոգևորում վեց երգիչներին՝ նվագախմբի այն պետի նման, որ հրահրում է հմուտ երաժիշաներին:

— Դե՛, Գաբրիել՛, քեզ տեսնեմ, — ասում էր նա, — գնա՛, քո ամբողջ աղմուկը թափիր հրապարակը, տո՛ն է այսօր: Թի՛րո՛, ծուլություն մի՛ անի, ետ ես մնում, Հա՛. դե շուտ, հո չե՞ս ժանգոտվել, անպիտան: Լա՛վ է, լավ. չո՛ւտ, այնպես արա, որ լեզվակդ չերևա: Բոլորին էլ ինձ պես խլացրու: Հենց դա է որ կա, Թի՛րո, կեցցե՛ս: — Հապա՛, Գիյո՛մ, Գիյո՛մ, ամենախոշորը դու ես, իսկ Պասքիեն՝ ամենափոքրը, բայց Պասքիեն ամենից լավ է ճոճվում: Գրագ պանք, որ լսել կարողացողները նրան ավելի լավ են լսում, քան թե քեզ: Լա՛վ է, իմ սիրելի՛ Գաբրիել, լա՛վ է, բայց ավելի ուժգին: Հը՞, այդ ի՞նչ բանի եք այդտեղ՝ վերևում, ճնճողկնե՛ր, երկուսդ էլ. չեմ տեսնում, որ նվագագույն ձայն հանեք: Հապա այն պղնձե կտուցնե՞րը, կարծես հորանջում են, երբ երգել է պետք: Դե՛, դե՛, գործի անցեք. Ավետումն է

167. Ֆուգայի (տարբեր ձայներով հաջորդաբար կրկնելու) վերջաբանը (իտալ. երաժշտ.):

168. Մեյրոգիական պաճուճանք՝ երկու սահմանակից հնչյունների արագ հաջորդականությունը (իտալ. երաժշտ.):

169. Ակորդ, երբ հնչյուններն արձակվում են հաջորդաբար, ոչ միանգամից (իտալ. երաժշտ.):

այսօր: Պայծառ արև է, զանգանվազն էլ պայծառ պետք է հնչի: Խեղճ Գիյոմ, տեսնում եմ շնչասպառ ես լինում, սիրելի՛ ցմփոր:

Նա ամբողջովին կլանված էր խթանելով իր զանգելը, որոնք, վեցն էլ, չուզելով միմյանցից ետ մնալ, ոստոստում և թափ էին տալիս իրենց փայլուն դավալիները իսպանական ջորիների աղմկարար լծվածքի նման, որին ստեպ-ստեպ հրահրում են ջորեպանի սաստումները:

Հանկարծ հայացքը նետելով զանգակատան ուղղաձիգ պատը որոշ բարձրությունից թեփուկանման ծածկող լայն թերթաքարերի միջից՝ նա հրապարակում տեսավ տարօրինակ ձևով պնդված մի դեռատի աղջիկ՝ գետնի վրա գորգ փռելիս, որի վրա եկավ ու կանգնեց մի փոքրիկ այծ, և հանդիսատեսների խումբն էլ խռնվեց նրանց շուրջը: Այս տեսարանն իսկույն ևեթ փոխեց Քվազիմոդոյի մտքերի ընթացքը և սառեցրեց նրա երաժշտական իրանդավառությունը, ինչպես քամու հոսանքն է սառեցնում հալած խեժը: Նա կանգ առավ, մեջքը շրջեց դեպի զանգելը և պպեց թերթաքարե ծածկի ետևը՝ պարուհու վրա սևեռելով այն երագուն, քնքուշ ու գորովագին հայացքը, որը մի անգամ զարմացրել էր սարկավագապետին: Այդ միջոցին մոռացության մատնված բոլոր զանգերն էլ միանգամից լռեցին՝ ի մեծ հրասթափություն զանգահարության սիրահարների, որոնք Լուծայափոխների կամուրջի վրայից սրտանց ունկնդրում էին և ապշած թողին-հեռացան այն շան նման, որին ոսկոր են ցույց տալիս, բայց քսր են հրամցնում:

IV

ΑΝΆΓΚΗ

Այնպես պատահեց, որ այդ նույն ամսի մի գեղեցիկ առավոտ, կարծեմ՝ մարտի 29-ի շաբաթ օրը, սուրբ Եվստասիոսի տոնին, մեր պատանի բարեկամ Ժեհան Ֆրոլո դյու Մուլենը հագնվելիս նկատեց,

որ մետաղի ոչ մի զնգոց չի արձակում իր անդրավարտիքը, որտեղ պահում էր իր քսակը:

— Խն՛դճ քսակ,— ասաց նա՝ հանելով գրպանից.— այս ի՞նչ է, ոչ իսկ նվազագույն, ամենափոքր փարիզյան դրամ: Ինչպիսի՛ դատանությամբ փորդ դատարկել են զառերը, գարեջրի գալիերը և Վեներան: Եվ ահա այժմ դատարկ ես դու, կնճռոտ ու թուլացած, նման ես ջադու պառավի կրծքին: Ձեզ եմ հարցնում, տյա՛ր Կիկերոն և տյա՛ր Սենեկա, որոնց երկերի կարծրացած թերթիկներ ունեցող օրինակները ահա ցրված են հատակին, ի՞նչ օգուտ կա ինձ այն բանից, որ ես փողերանոցի որևէ կառավարչից կամ Լուսայափոխների կամուրջի ամեն մի հրեայից ավելի լավ գիտեմ, թե ամեն մի թագակիր ոսկեղրամ կռոււմ է երեսունհինգ ունկի՝ յուրաքանչյուրը քսանհինգ սուլ ութ դրնիե արժողությամբ, թե կիսալուսնավոր ոսկեղրամը՝ երեսունվեց ունկի՝ յուրաքանչյուրը տուրենյան քսանվեց և վեց դրնիե արժողությամբ, եթե ես մի թշվառական սև դրոշ էլ չունեմ վեց ու վեցի մեջ բախտս փորձելու համար: Օ՛, կոնսո՛ւլ Կիկերոն, սա այնպիսի փորձանք չէ, որից կարելի է դուրս պրծնել զանազան շրջաստի ունեւերով, *quematmodum-ներով* և *verum enim vero-ներով*¹⁷⁰:

Նա տխուր-տրտում սկսեց հագնվել: Կոշիկի թելերը կապելիս մտքով մի բան անցավ, որն սկզբում իրենից վանեց, բայց հետո վերադարձավ դրան և ժիլետը հակառակ կողմից հագավ, դա ներքին բուռն պայքարի ակներև նշան էր: Ի վերջո, գլխարկն ուժգնորեն խփեց գետին ու գոչեց.

— Ավելի վատ: Ինչ ուզում է լինի: Հիմա կգնամ եղբորս մոտ. կընդունեմ մի քարոզ, բայց և կստանամ մի էքյուլ:

Եվ շտապ հագնելով մուշտակապատ վերնազգեստը՝ վերցրեց գլխարկը և հուսահատ դուրս եկավ:

Լա Հարպ փողոցով նա իջավ դեպի Միջնաքաղաք: Հյուշետ փողոցի առջևից անցնելիս՝ նրա հոտառության զգայարանը խիստ

170. «Այսպիսով» և «այնուամենայնիվ» (լատ.):

բորբոքվեց այն հիանալի խորովածներից, որ անդադար պտտվում են այնտեղ շամփուրների վրա: Նա սիրալիր մի հայացք նետեց այն կրկ-լուսյան հսկայական խորտկարանին, որ մի օր հետևյալ պաթետիկ բացականչութունը կորղեց ֆրանցիսկյան վանական Կալաթաթիրո-նից՝ *Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda!*¹⁷¹ Սակայն ժեհանը նախաճաշելու փող չուներ, ուստի և խոր հոգոց հանելով՝ առաջացավ Միջնաբաղաբի մուտքը պահպանող զանգվածային աշտարակների այդ հսկայական կրկնաերեքնուկի՝ Փոքր Շատլեի դարպասի կողմը:

Նա նույնիսկ ժամանակ չուներ ցավ անցնելիս մի քար շարտելու, ինչպես ընդունված սովորություն էր դա, Պերինե Լըկլերկի անարգ արձանին, որ Կառլոս VI-ի օրոք Փարիզը հանձնել էր անգլիացիներին, մի ոճրագործություն, որ երեք դար շարունակ քավեց, անարգանքի մշտնջենական սյան նման Լա Հարպ և Բյուսի փողոցների անկյունում ցցված, քարերից դեմքը փշրված և ցեխով կեղտոտված նրա քանդակապատկերը:

Փոքր կամուրջը կտրելուց, Սեն-ժընևեի նոր փողոցն անցնելուց հետո, ժեհան դե Մուլենդիսոն կանգնեց Աստվածամոր տաճարի առաջ: Այդտեղ անվճռականությունը նորից համակեց նրան, և մի քանի րոպե նա ման եկավ Գորչ պարոնի արձանի շուրջը՝ անձկությամբ կրկնելով.

– Քարոզն ապահով է, էքյուն՝ կասկածելի:

Նա կանգնեցրեց եկեղեցուց դուրս եկող մի տիրացուի:

– Որտե՞ղ է ժողայի պարոն սարկավագապետը, – հարցրեց նա:

– Կարծում եմ, որ աշտարակի իր թաքստոցումն է և ձեզ խորհուրդ եմ տալիս այնտեղ չխանգարել նրան, եթե իհարկե այնպիսի անձնավորության կողմից չեք եկել, ինչպես պապը կամ տեր արքան: Ժեհանը ձեռքերն իրար բախեց.

– Գրո՞ղը տանի, սքանչելի առիթ է դա՝ կախարդանքների երևելի օթևանը տեսնելու համար:

171. Արդարև, զմայլելի է այս խորտկարանը (իտալ. և ֆրանս.):

Այս խորհրդածությամբ վճռական դարձած՝ նա Հաստատամտորեն ներս մտավ մութ դռնից և սկսեց բարձրանալ Սեն-Փիլի պտուտակաձև սանդուղքով, որը տանում է դեպի աշտարակի վերին հարկերը:

«Անպայման կտեսնեմ, — մտածում էր նա բարձրանալիս, — երգվում եմ սուրբ կույտով, շատ հետաքրքիր պետք է լինի այդ խցիկը, որն իմ պատվելի եղբայրը թաքցնում է որպես իր *pudendum*¹⁷²։ Ասում են, որ դժոխային օջախներ է վառում ու թեժ կրակի վրա փիլիսոփայական քար է եփում: Գրո՛ղը տանի, փիլիսոփայական քարն ինձ խիճից ավելի չի հետաքրքրում, և ես կպերադասեի նրա օջախի վրա գատակական ձվով ու խոզաճարպով պատրաստված ձվածեղ գտնել, քան թե աշխարհի ամենախոշոր փիլիսոփայական քարը»:

Փոքր սյուների դաստիկոնը Հասնելուց հետո մի րոպե շունչ քաշեց և հայհոյեց անվախճան սանդուղքին՝ չգիտեմ քանի միլիոն սայլաբեռ սատանա թափելով նրա գլխին, ապա շարունակեց իր վերելքը հյուսիսային աշտարակի նեղ դռնով, որը հիմա արգելված է այցելողներին: Զանգակների վանդակն անցնելուց մի քանի րոպե հետո Հանդիպեց կողմնային խորշի մեջ շինված մի փոքրիկ հարթակի, իսկ դրա կամարի տակ սրանկյուն վերնամասով մի ցածլիկ դռան: Պտուտակաձև սանդուղքը շրջապատող միջնորմի մեջ, դեմուդեմը բացված հրածերպից եկող լույսը թույլ տվեց նրան զննելու դռան հսկայական կողպեքը և երկաթե ամրակուռ գոտին: Այն անձինք, որոնք հիմա կհետաքրքրվեն տեսնել այդ դուռը, կարող են ճանաչել հետևյալ մակագրությունից, որ փորագրված է սպիտակ տառերով սև պատի մեջ. «Ես պաշտում եմ Կորալիին. 1823. ստորագրված՝ Ուժեն»: Ստորագրված բառը փորագրված է տեքստում:

— ՕՖ, — գռչեց ճեմարանականը, — անկասկած այստեղ է:

Բանալին կողպեքի մեջն էր, դուռն էլ հենց իր դիմաց: Նա կամացուկ հրեց դուռը և կիսով չափ բանալուց հետո՝ գլուխը ներս մտցրեց:

172. Սեռական օրգաններ (լատ.):

Ընթերցողն ամենայն հավանականությամբ թերթած կլինի Ռեմբանտի՝ նկարչության այդ Շեքսպիրի գործերի արտատպությունները: Բազմաթիվ հրաշալի փորագրությունների մեջ կա հատկապես ի օֆորտ, որ ներկայացնում է, ինչպես ենթադրում են, դոկտոր Նաուստին, և որն անկարելի է առանց շլանալու դիտել: Մի մուսյլ սցիկ է դա. կենտրոնում դրված է զգվելի առարկաներով ծածկված ի սեղան՝ մեռելների գանգեր, գլոբուսներ, թորելու անոթներ, կողմացուլյցներ, հիերոգլիֆներով պատած մագաղաթներ: Դոկտորը ստած է այդ սեպանի առաջ՝ հագած իր լայն վերնազգեստը և մուշտակե գլխարկը քաշած մինչև հոնքերը: Մինչև գոսկատեղն է նա բևեռում: Կիսով չափ բարձրացած է իր հսկայական բազկաթոռից, եզմած բուռնցքները հենել է սեղանին և հետաքրքրությամբ ու արասափով դիտում է մոգական տառերից կազմված մի մեծ, լուսաւոր շրջանակ, որ փայլում է խորքի պատի վրա, ինչպես արեգակնաին սպեկտրը խալսար սենյակում: Այդ գաղտնադիտական արեգակը արժես թե դողողողում է և սղոտ խցիկը լցնում իր խորհրդավոր ողողումով: Սարսափելի է դա, բայց և գեղեցիկ:

Ճառաստի խցիկին նմանող մի բան բացվեց Փեհանի առաջ, երբ ա խիզախեց գլուխը մտցնել կիսաբաց դռնից ներս: Դա նույնպես ռայլ ու հագլիվ լուսավորված մի խորշ էր: Այդտեղ էլ կար մի խոր բազկաթոռ և մի մեծ սեղան, կողմնացուլյցներ, թորանոթներ, տաստապից կախված անասունների կմախքներ, հատակին դրված ի գլոբուս, ձիու գանգեր՝ խառնիխուռն դարսված ապակե անոթների հետ, որոնց մեջ թրթռում էին ոսկու թերթեր, նկարներով ու տաւերով նախշված ընտիր մագաղաթների վրա դրված մարդկային անդեր, լայն բացված մեծածավալ ձեռագրերի կույտեր՝ առանց հոգ տանելու մագաղաթի կտորվող անկյուններին: Մի խոսքով՝ գիտույնյան բոլոր կեղտերը, իսկ այդ ամբողջ խառնակույտի վրա, ամենուեք փոշի ու սարդոստայն: Բայց չկային ո՛չ լուսավոր տառերի շրջաակներ, ո՛չ հափշտակված դիսնական՝ շողշողուն տեսիլքը դիտելիս, նչպես արծիվը արեգակին նայելիս:

Այնուամենայնիվ, իցիկը թափուր չէր: Սեզանի վրա կուացել էր բազկաթոռին նստած մի մարդ՝ մեջքը դեպի դուռը, այնպես որ՝ ժեհանը կարող էր տեսնել միայն նրա ուսերն ու գլխի ետևի մասը. սակայն ժեհանի համար զժվար չէր ճանաչել այդ ճաղատ գլուխը, որի վրա բնությունը հավերժական տոնզուրա¹⁷³ էր պատրաստել, կարծես այդ արտաքին նշանով ուզեցել էր ցույց տալ սարկավագապետի հոգևորական անդիմադրելի կոչումը:

Ժեհանն այսպիսով ճանաչեց իր եղբորը, բայց դուռն այնքան կամաց էր բացվել, որ ոչ մի բանից տեր կլողը չիմացավ նրա ներկայությունը: Հետաքրքրասեր ճեմարանականն օգտվեց դրանից, որպեսզի մի քանի ըուպե հանգիստ դիտի խցիկը: Մի լայն հնոց, որ առաջին հայացքից չէր նկատել, գտնվում էր բազկաթոռի ձախ կողմում՝ լուսանցույցի տակ: Այդ բացվածքից ներս թափանցող լույսի շողքն անցնում էր մի կլոր սարգոստայնից, որ իր նրբակերտ վարդալարդն էր ճաշակով գծագրել լուսանցույցի սրակամար վերնամասում, իսկ վարդազարդի կենտրոնում անշարժ նստել էր դրա ճարտարապետ միջատը՝ որպես այդ ժանեկային անիվի սննու կունդ: Օջախի ծածկի վրա անկարգ խճողված էին ամեն տեսակ անոթներ, թրծած կավե սրվակներ: Եղջուրածե փորձանոթներ, ածխի երկար, նիզականման ձողեր: Ժեհանը հառաչելով նկատեց, որ դրանց մեջ տապկոց չկա:

«Ափսո՛ս, խոհանոցը նոր է հիմնադրվում», — մտածեց նա:

Օջախի մեջ կրակ չկար և նույնիսկ թվում էր, թե վաղուց է չի վառվել: Ապակե մի դիմակ, որ նկատեց ժեհանը ալքիմիայի անոթների մեջ և որ ամենայն հավանականությունը՝ պաշտպանում էր սարկավագապետի դեմքը, երբ նա որևէ վտանգավոր նյութ էր մշակում, նետված էր մի անկյուն, փոշով ծածկված և կարծես մոռացություն էր տրված: Դրա կողքին ընկած էր ոչ պակաս փոշեթաթախ մի

173. Կաթուղիկ հոգևորականներին ձեռնադրելիս ածիլում են գլխի գագաթի մի որոշ կլոր մասը, որտեղ այլևս մազ չի բուսնում, և դա կոչվում է տոնզուրա:

փուքս, որի վերին կափուլը վրա պղնձագրվագ տառերով գրված էր SPIRA, SPERA¹⁷⁴ մակագրությունը:

Ուրիշ շատ մակագրություններ, ըստ ալքիմիկոսների սովորության, գրված էին պատերի վրա՝ մի քանիսը թանաքով, շատերն էլ՝ սրածայր մետաղով փորագրված: Նկատենք նաև, որ խառնիխուռն իրար էին հաջորդում գոթական տառեր, եբրայական տառեր, հունական ու հռոմեական տառեր: Մակագրություններն արված էին պատահած տեղում՝ մեկը մյուսի վրա, ամենավերջինը ջնջում էր ամենահինը, և բոլորն էլ խճճվելով իրար, ինչպես թփի ճյուղերը կամ նիզակները ճակատամարտի ժամանակ: Արդարև, դրանք ներկայացնում էին ամեն տեսակ փլիխոփայությունների, մարդկային բոլոր երազանքների ու բոլոր իմաստությունների բավական խառնափնթոր ընդհարումը: Այս ու այնտեղ կար այնպիսի մի մակագրություն, որ փայլում էր մյուսների մեջ, ինչպես զրոշը նիզակների շրջապատում: Դրանք մեծ մասամբ լատիներեն կամ հունարեն հակիրճ նշանաբաններ էին, որ այնքան լավ էին ձևակերպում միջին դարերում. Undé indé¹⁷⁵. Homo homini monstrum¹⁷⁶. Astra, castra, nomen, numen¹⁷⁷. Μεγα βιδλον, μεγα χαχον¹⁷⁸. Sapere ande¹⁷⁹. Flat ubivult¹⁸⁰ և այլն, երբեմն էլ որևէ ակներև իմաստից զուրկ բառ ΑΝΑΥΧΟΦΥΙΑ¹⁸¹, որ թերևս դառն ակնարկություն էր պարունակում վանական կենցաղավարության մասին, վերջապես երբեմն էլ՝ հոգևորական կարգապահության որևէ պարզ հորդոր՝ կանոնով հանձնարարված վեցոտնյա չափով՝ Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum¹⁸²: Տեղ-տեղ կային նաև

174. Շնչի՛ր, հուսա՛ (լատ.):

175. Որտեղի՞ց. այնտեղի՞ց (լատ.):

176. Մարդը մարդուն գազան (լատ.):

177. Աստղ, ճամբար, անուն, Աստված (լատ.):

178. Մեծ գիրք. մեծ չարիք (հուն.):

179. Խիզախի՛ր իմանալ (լատ.):

180. Փչում է, ուր ուզում է (լատ.):

181. Ճակատագրից ոչնչացված, կերված (հուն.):

182. Երկնային տիրոջը, երկրային կործանումը հիշի՛ր (լատ.):

երբայական խրթնաբանություններ, որոնցից ժեհանը, առանց այն էլ հունարենից թույլ, բան չէր հասկանում: Եվ այդ բոլորի մեջ պատահած տեղը լծված էին աստղեր, նկարված էին մարդկանց կամ կենդանիների կերպարանքներ և իրար հատող եռանկյուններ, որ պակաս չէր նպաստում խցիկի խզրզված պատը նմանեցնելու այն թերթին, որի վրա կապիկը ման է ածել թանաքի մեջ թաթախած գրիչը:

Այդ կացարանի ընդհանուր պատկերից երևում էր լքվածություն ու ափերածություն, իսկ անոթների անխնամ, վատ վիճակը հիմք էր տալիս ենթադրելու, որ խցիկի տերը բավական ժամանակ է սրդեն, ինչ կտրվել է իր աշխատանքներից՝ այլ մտահոգությունների պատճառով:

Սակայն այդ կացարանի տերը կուսցած արտառոց նկարներով զարդարված մի մեծածավալ ձեռագրի վրա՝ կարծես թե տանջվում էր ինչ-որ մտքից, որ անդադար գալիս ու խառնվում էր նրա խորհրդածություններին: Համենայն դեպս, այդպես եղրակացրեց ժեհանը, երբ լսեց, որ նա բարձրաձայն երազողի մտախոհ ընդմիջումներով բացականչեց.

— Այո, Մանուն ասում է այդ և այդպես էլ սովորեցնում է զրադաշտը. արեգակը ծնվում է կրակից, լուսինն արեգակից, կրակը մեծ ամբողջի հոգին է. նրա տարրական ատոմներն անընդհատ տարածվում ու հոսում են աշխարհի վրա անվախճան հոսանքներով: Երկնքի այն կետերում, որտեղ այդ հոսանքները հատում են միմյանց, արտադրում են լույս, երկրի այն կետերում, որտեղ իրար են հատում նրանք, արտադրում են ոսկի: Լույան ու ոսկին նույն բաներն են: Կրակը ստանում է հաստատուն վիճակ: Նույն նյութի տեսանելի վիճակից շոշափելի վիճակին, հեղուկ վիճակից հաստատուն վիճակին անցնելու տարբերությունն է դա. ինչպես գոլորշին է դառնում սառույց, և ուրիշ ոչինչ: Դրանք բնավ էլ երազանք չեն, այլ բնության ընդհանուր օրենքը: Բայց ի՞նչ պետք է անել այդ ընդհանուր օրենքի գաղտնիքը գիտություն մեջ դուրս բերելու համար: Ի՞նչ, այս

ույսը, որ հեղեղել է իմ ձեռքը, ոսկի է, նույն այդ ատոմները, միայն
Թե ընդարձակված-անջատված՝ ըստ որոշ օրենքի. բանն էլ հենց այն
է, որ դրանք խտանան ըստ մի այլ որոշ օրենքի: Բայց ինչպե՞ս
ստացնել: Ոմանք երեակայիլ են թաղել արեգակի ճառագայթը:
Ավերրոն՝ սը. այո, Ավերրոնսը: Ավերրոնսը մի ճառագայթ թաղել է
Ղուերանի սրբարանի ճախակողմյան առաջին սյան տակ, Կորդովայի
մեծ մզկիթում, սակայն այդ փորձի հաջողությունն ստուգելու
համար նկուղը կարող են բանալ ութ հազար տարի հետո միայն:

– Թո՛ւ, գրողը տանի,– ասաց ժեհանը մեկուսի,– որքա՞ն պիտի
պատահեմ մեկ էջուլին:

– ...Ուրիշներն էլ կարծում են,– շարունակեց սարկավագապետը
գրագելով,– թե ավելի լավ կլինեն փորձը կատարել Սիրիոս (Շնիկ)
ստողի ճառագայթի վրա: Սակայն չափազանց դժվար է ստանալ այդ
ճառագայթը մաքուր վիճակում, որովհետև նույն պահին ներկա են
ուսև այլ աստղեր, որոնց ճառանչները խառնվում են դրան: Ֆլամելը
կարծում է, որ ավելի հեշտ է փորձը կատարել երկրային կրակի վրա:
Ֆլամե՛լ, ինչպիսի՛ կանխորոշված անուն, *Flamma!*¹⁸³ – Այո, կրակ:
Եվ ուրիշ ոչինչ: Ադամանդը ածուխի մեջն է, ոսկին՝ կրակի մեջ: Բայց
ինչպե՞ս դուրս հանել նրա միջից: Մագիստրոսները հավաստում են,
Թե կան կանանց այնքան քաղցրահնչուն և այնքան խորհրդավոր մի
քանի անուններ, որ բավական է արտաբերել դրանք փորձի ժամա-
նակ... Կարդանք ու տեսնենք, թե ինչ է ասում Մանուն՝¹⁸⁴ այդ մասին.
Որտեղ կանայք հարգված են, այնտեղ ցնծում են Աստվածները, որ-
տեղ նրանք արհամարհված են, ավելորդ է աղաչել Աստծուն:– Կնոջ
տերանը մշտապես մաքուր է. հոսող ջուր է դա, արեգական շող:–
Կնոջ անունը պետք է լինի հաճելի, ախորժալուր, երեակայական,
վերջանա երկար ձայնավորներով և նմանվի օրհնության բառերի»:–
Այո, իմաստունն իրավացի է. արդարև, Մարիա, Սոֆիա, էսմերալ...
Նզո՛վք. մի՛շտ նույն միտքը:

183. Բոց (լատ.):

184. Հնգիկների սրբազան գիրքը:

Եվ մոլեգնորեն փակեց գիրքը:

Նա շփեց ճակատը՝ կարծես թե հետամուտ մի միայք փարատելու համար, ապա սեղանի վրայից վերցրեց մի գամ և մուրճը, որի կոթը նկարագարդված էր գաղտնադիտական հետաքրքիր տառերով ու նշաններով:

— Որոշ ժամանակ է, ինչ բոլոր փորձերս ձախողվում են,— ասաց նա դառնորեն ժպտալով,— սեեռուն միտքը տիրապետում է ինձ և խարանում ուղեղս պատժի շիկացած երեքնուկի նման: Միայն թե դեռ չկարողացա իմանալ Կասիոդորի գաղտնիքը, որի լամպը վառվում էր առանց ձևթի ու պատրույգի: Բայց և այնպես, որքան պարզ բան է դա:

— Ինչպե՛ս չէ,— ասաց Ժեհանը քթի տակ:

— ...Բալական է ուրեմն,— շարունակեց քահանան,— մի թշվառական մտածմունք՝ մարդուն թույլ ու խնիթ արարած դարձնելու համար: Օ՛, որքա՛ն վրաս կծիծաղեր Կլոդ Պերնելլը՝ այդ աղջիկը, որ Նիկոլա Ֆլամելին մի ըրպե իսկ չկարողացավ շեղել մեծ գործը հետապնդելուց: Ի՛նչ, դեռ ձեռքումս էլ բռնել եմ Զեքիլեի կախարդական մուրճը: Ամեն անգամ, երբ այդ ահեղ ուռբբին իր լսցիկի խորքում այս նույն մուրճը խփում էր այս գամին, ապա նրա թշնամիներից այն մեկը, որին ինքը դատապարտել էր մահվան, թեկուզ և երկու հազար լիյո հեռու լինեք, մի արմունկաչափ մտնում էր գետին, ձրը և կուլ էր տալիս նրան: Նույնիսկ Ֆրանսիայի թագավորը, որ մի երեկո առանց մտածելու հրել էր այդ հրաշագործի տան դուռը, մինչև ծնկները խրվեց Փարիզի սալահատակի մեջ: Դա տեղի է ունեցել գրեթե երեք դար առաջ: Շատ լավ. հիմա ես եմ այդ մուրճի և գամի տերը, սակայն այս գործիքներն իմ ձեռքի մեջ ավելի ահեղ չեն, քան թե դարձնի ձեռքում: Մինչդեռ պետք է գտնել այն մոգական բառը, որ ասում էր Զեքիլեն այս գամին խփելիս:

— Դատա՛րկ բան է,— մտածեց Ժեհանը:

— Հապա մի փորձենք,— շարունակեց աշխուժորեն սարկավագապետը:— Եթե հաջողվի, ես կտեսնեմ, թե ինչպես կապույտ կայծ

կճայթի այս գամի գլխից: Էմեն-Հեթա՛ն, Էմեն-Հեթա՛ն: Ձէ՛, սա չի: Սիժեանի՛, Սիժեանի՛, թող այս գամը գերեզման բանա ոմն Ֆերուս անունը կրողի համար... Անեծք ու նզո՛վք. միշտ ու շարունակ, հավիտենապես նույն միտքը:

Եվ բարկությամբ շարտեց մուրճը: Հետո այնպես իջավ բազկաթոռի ու սեղանի վրա, որ Ժեհանը հսկայական թիկնակի պատճառով այլևս չտեսավ նրան: Մի քանի րոպե նա տեսնում էր միայն եղբոր ջղաձգորեն պրկված բուռնցքը մի գրքի վրա: Հանկարծ տեր Կլոդը վեր կացավ, վերջրեց կարկիններից մեկը և գլխատառերով լուռ ու մունջ փորագրեց պատի վրա այս հունարեն բառը.

ΑΝΑΓΚΗ

— Եղբայրս ցնդել է, — ասաց Ժեհանն ինքն իրեն. — շատ ավելի պարզ կլիներ գրել *Fatum*¹⁸⁵, Հո բայրոն էլ պարտավոր չեն հունարեն իմանալ:

Սարկավազապիտը եկավ ու նստեց իր բազկաթոռին, գլուխը հենեց զույգ ձեռքերի վրա, ինչպես անում է այն հիվանդը, որի ճակատը ծանրացել ու վառվում է:

Ճեմարանականը զարմացած դիտեց եղբորը: Նա, որ իր սիրտը բաց էր անում արար-աշխարհին, աշխարհում ոչ մի օրենք չէր հարգում, բացի բնության հաճիլի օրենքից, թողնում էր իր կրքերը հոսեն ըստ հակումների, և որի մեծ հուզմունքների լիճը միշտ էլ չոր էր, որովհետև յուրաքանչյուր առավոտ այնքա՛ն նոր ու լայն վտակներ էր բացում այնտեղից, նա չգիտեր, թե մարդկային կրքերի այդ ծովը ինչպիսի մոլեգնությունք է քլթքլթում ու եռում, երբ փակում են բոլոր արտելքները, ինչպես է նա դիզվում, ուռչում ավերից գուրս գալիս, փորում-կրծում սիրտը, տակնուվրա լինում ներքին հեծկլտանքներից ու խուլ ջղաձգություններից, մինչև որ ճեղքի իր ամբարտականները և պայթեցնի իր հունը: Կլոդ Ֆրոլոյի խստատես ու սառցային ծածկույթը, անառիկորեն անմատչելի առաքինությունյան սառն արտաքինը միշտ խաբել էր Ժեհանին: Զվարթ ճեմարանականը

185. Ճակատագիր (լատ.):

ընավ չէր մտածել, թե որքան փրփրածուփ, կատաղած ու խոր լավա կա էտնա լեռան ճյուղնապատ ճակատի տակ:

Մենք չգիտենք, թե նա անմիջապես անդրադարձա՞վ այդ մտքերին, բայց և այնպես, որքան էլ թեթևամիտ լիներ, այնուամենայնիվ, հասկացավ, որ ինքը տեսել էր այն, ինչ չպետք է տեսներ, որ հանկարծակի վրա էր հասել իր մեծ եղբոր հոգուն՝ նրա ամենագաղտնի վիճակներից մեկի պահին, ուստի և պետք չէր, որ Կլոդն իմանա դա: Տեսնելով, որ սարկավագապետը նորից թաղվեց իր նախկին անշարժության մեջ, նա կամացուկ ետ քաշեց գլուխը և ոտնաձայն առաջացրեց դռան ետևը այն մարդու նման, որ եկել է և ուզում է իմաց տալ իր գալը:

– Մտե՛ք, – գոչեց սարկավագապետը խցիկի ներսից, – ես ձեզ սպասում էի: Բանալին դիտմամբ եմ թողել դռան վրա: Մտե՛ք, վարպե՛տ Ժակ:

Ճեմարանականը համարձակորեն ներս մտավ: Սարկավագապետը, որին այդպիսի մի այցելություն խիստ նեղում էր այդպիսի վայրում, սարսռաց իր թիկնաթոռի վրա:

– Ինչպես թե, դո՞ւք եք, Ժեհան:

– Այսպես թե այնպես Ժ է, – ասաց ճեմարանականն իր կարմիր, անպատկառ ու զվարթ դեմքով:

Տեր Կլոդի կերպարանքը ընդունել էր իր նախկին խիստ արտահայտությունը:

– Ինչո՞ւ եք եկել այստեղ:

– Եղբայր իմ, – պատասխանեց ճեմարանականը՝ ջանալով պարկեշտ, խղճալի ու համեստ տեսք տալ իր դեմքին և գլխարկն անմեղորեն ձեռքերի մեջ պտտեցնելով, – եկել եմ ինդրելու ձեզ...

– Ի՞նչ:

– Մի քիչ բարոյախոսություն, որին մեծ կարիք ունեմ: – Ժեհանը չհամարձակվեց բարձրաձայն ավելացնել՝ և մի քիչ էլ փող, որին է՛լ ավելի մեծ կարիք ունեմ: Նախադասություն այս վիրջին անդամը մնաց «սնտիպ»:

– Պարո՛ն,– ասաց սարկավագապետը սառը շեշտով,– ես չափազանց դժգոհ եմ ձեզանից:

– Ավա՛ղ,– հառաչեց ճեմարանականը:

Տեր Կողը բազկաթոռը քառորդ շրջանակի չափ պտտեցրեց և շեշտակի նայեց ժեհանին:

– Շատ ուրախ եմ ձեզ տեսնելու համար:

Վտանգավոր առաջարկն էր դա: Ժեհանը պատրաստվեց դաժան ընդհարման:

– Ժեհա՛ն, օր չի անցնում, որ չգտն ինձ մոտ ու չգանգատվեն քեզնից: Այդ ի՞նչ տուրուղմրոց է եղել, ելր դուք գանակոծել եք մի փոքրիկ դերկոմսի՝ Ալբեր դը Ռամոնշանին...

– Օ՛,– գոչեց ժեհանը,– շա՛տ մեծ բան է, մի չնչին մանկավիկ, որ զվարճանում էր ճեմարանականներին կեղտաջրելով՝ իր ձին վազեցնելով ցելսերի մեջ:

– Իսկ ո՞վ է,– շարունակեց սարկավագապետը,– այդ Մահի Ծարժելը, որի վերնազգեստը պատռել եք: *Tunicum dechiraverunt*¹⁸⁶, ինչպես ասում է հայցի գանգատը:

– Եղածն էլ մի բան լինե՛ր : Մոնտեգյու ճեմարանի մի անպիտան թիկնոց. այդ չէ՞:

– Գանգատն ասում է *tunicam* և ոչ թե *cappettam*¹⁸⁷: Լատիներեն իմանո՞ւմ եք:

Ժեհանը չպատասխանեց:

– Այո,– շարունակեց քահանան գլուխն օրորելով:– Ահա թե ի՛նչ աստիճանի են հասել հիմա ուսումնառությունն ու դպրությունը: Լատին լեզուն՝ հագրիվ են հասկանում, սիրիական լեզուն անծանոթ է, հունարենն այնքան ատելի է, որ ամենագիտնական մարդկանց համար անգամ՝ տգիտություն չի համարվում հունարեն բառի

186. Զգեստը պատռել են (Ֆրանսախառն լատիներեն):

187. Վերնազգեստ և ոչ թե թիկնոց (լատ.):

Հանդիպելիս ցատկել վրայից՝ առանց կարդալու, ինչպես նաև ասել՝
*Graecum est, non legitur*¹⁸⁸.

Ճեմարանականը վճռականապես բարձրացրեց աչքերը:

– Պարոն եղբայր իմ, հաճելի՞ է ձեզ արդյոք, որ ընտիր Ֆրանսե-
րենով բացատրեմ ահա այս հունարեն բառը, որ գրված է պատին:

– Ո՞ր բառը:

– ΑΝΑΓΚΗ:

Սարկավագապետի ամպամած դեմքը ծածկվեց թեթև կարմրու-
թյամբ, ինչպես այն ծխի քուլան, որ դրսում ազդարարում է հրաբխի
թաքուն խռովութունները: Ճեմարանականը հազիվ թե նկատեց դա:

– Շատ լավ, ժեհան, – ճիգ գործադրելով կմկմաց մեծ եղբայրը, –
ի՞նչ է նշանակում այդ բառը:

– Ճակատադիր:

Տեր Կլոդը նորից գունատվեց, իսկ ճեմարանականն անհոգու-
թյամբ շարունակեց.

– Իսկ դրա տակի մյուս բառը, որ փորագրված է նույն ձեռքով՝
ΑΝΑΓΝΕΙΣ, նշանակում է պղծութուն: Ինչպես տեսնում եք, իմ չա-
փով հունարեն գիտեմ:

Սարկավագապետը մնում էր լուռ: Հունարենի այս դասը դարձ-
րել էր նրան մտածկոտ: Փոքրիկ ժեհանը, որ օժտված էր երես առած
երեխայի բոլոր խորամանկութուններով, պահը հարմար համարեց
իր խնդրանքը հայտնելու համար: Հետևաբար, չափազանց քաղցր
չեչտ ընդունելով՝ սկսեց.

– Իմ բարի՛ եղբայր, մի՞թե այն աստիճան զայրացած եք ինձ վրա,
որ անհամբույր տեսք եք ցույց տալիս մի քանի ապտակի ու բռունց-
քի հարվածների համար, որ ազնիվ կուվում հասցրել եմ ինչ-որ տղա-
ների ու մանչուկների՝ *quibusdam marmosetis*. Ինչպես տեսնում եք,
իմ բարի եղբայր Կլոդ, ես իմ չափով լատիներեն գիտեմ:

Սակայն այս ամբողջ շողոքորթական կեղծավորութունը խստա-
բարո մեծ եղբոր վրա ամենևին իր սովորական ազդեցութունը

188. Հունարեն է, չի կարդացվում (լատ.):

չգործեց: Կերբերոսը մեղրահունց գաթան չկերավ: Սարկավագապետի կնճռոտ ճակատի ոչ մի ծալքը չհարթվեց:

– Ի՞նչ նպատակով եք ասում այդ բոլորը,– հարցրեց նա չոր շեշտով:

– Ըստ էության՝ ահա թե ինչ,– պատասխանեց ժեհանը համարձակությամբ,– փողի կարիք ունեմ:

Այս անպատկառ հայտարարություն վրա սարկավագապետի դեմքը միանգամայն հայրական արտահայտություն ընդունեց:

– Ինչպես գիտեք, պարո՛ն ժեհան, Տիրչապի մեր ավատական կալվածքը բերում է միայն փարիսյան երեսուներեք լիվր, տասնմեկ սուև և վեց գրնիե, հաշվելով նաև հողավճարը և քսանմեկ տների վարձագրիւր: Սա կիսով չափ ավելի է, քան Պակլե եղբայրների օրոք էր, բայց էլի մեծ բան չէ:

– Փողի կարիք ունեմ,– ստոյիկաբար ասաց ժեհանը:

– Ինչպես գիտեք, հոգևոր ատյանը որոշել է, որ քսանմեկ տներն անցնում են եպիսկոպոսությանը որպես լրիվ ավատ, և մենք այդ իրավասությունը կարող ենք նորից տիրանալ միայն այն դեպքում, եթե գերապատիվ եպիսկոպոսին վճարենք երկու մարկ դրամ՝ ոսկեզօծ, յուրաքանչյուրը փարիզյան վեց լիվր արժեքով: Արդ, ես դեռ չեմ կարողացել ետ գցել այդ երկու մարկը: Դուք այդ գիտեք:

– Ես այն դիտեմ, որ դրամի կարիք ունեմ,– երրորդ անգամ ասաց ժեհանը:

– Իսկ ի՞նչ եք ուզում անել այդ դրամը:

Այս հարցումը հույսի նշույլ չույացրեց ժեհանի աչքերում, և նա նորից անցավ շողոթորթող ու քաղցր-մեղցր շեշտի:

– Լսեցեք, սիրելի՛ եղբայր Կյոզ, ես ձեզ երբեք չէի դիմի վատ մտադրություն,– ասաց նա:– Խոսք չի կարող լինել գինետուն-ճաշարաններում գվարճանալու և ձեր ունկիւներով շոյուլություն անելու կամ թե ոսկեհուռ ասպազարդով պճնված ձիով, իմ ծառայի հետ՝ *cum meo laquasio*¹⁸⁹, Փարիզի փողոցներում գրոսնելու մասին: Ոչ, եղբայր, լավ գործի համար եմ ուզում:

189. Իմ ծառայի հետ (Ֆրանսախան լատիներեն):

– Այդ ի՞նչ լավ գործ է,– հարցրեց Կլոդը մի քիչ զարմացած:
– Իմ բարեկամներից երկուսն ուզում են մի աղքատ այրի միանձնուհու մանկիկի համար օժիտ գնել, բարեգործություն անել: Դա կարժենա երեք ֆլորին, ես էլ ուզում եմ իմ բաժինը մուծել:

– Ի՞նչ է քո բարեկամների անունը:

– Պիեր և Ասոմյոր և Բատիստ Կրոկ-Ուազոն:

– Հը՛մ,– վրա բերեց սարկավազապետը,– ահավասիկ անուններ¹⁹⁰, որոնք այնպես են պատշաճում բարի գործին, ինչպես ոմբա-նետը տաճարին:

Ինչ խոսք, որ ժեհանը շատ վատ էր ընտրել իր բարեկամների այս երկու անունները և ուշ զգաց դա:

– Բացի դրանից,– շարունակեց խորաթափանց Կլոդը,– այդ ինչ տեսակ մանկական օժիտ է, որ երեք ֆլորին պիտի արժենա, այն էլ՝ միանձնուհու երեխայի համար: Այդ երբվանի՞ց է, որ միանձնուհու-ները խանձարուրի երեխաներ են սկսել ունենալ:

Ժեհանը մի անգամ ևս ուզեց սառույցը կտորել:

– Դե՛ լավ, փողի կարիք ունեմ նրա համար, որ ուզում եմ այս երեկո գնալ Վալ-դ'Ամուր՝ Իզաբո-լա-Թիերիին տեսնելու:

– Պի՛ղժ թշվառական,– գոչեց քահանան:

– AVAYVEIA,– վրա բերեց ժեհանը:

Այս մեջբերումը, որ ճեմարանականը գուցե և չարամտորեն վերց-րեց պատի մակագրությունից, արտասովոր ազդեցություն գործեց քահանայի վրա: Նա կծեց շրթուկները, և նրա զայրույթն անցավ-ջնջվեց դեմքի շառագույնի մեջ:

– Գնացեք այստեղից,– ասաց նա ժեհանին:– Ես մարդու եմ սպասում:

Ճեմարանականը փորձեց մի ջանք ևս գործադրել:

– Եղրա՛յր Կլոդ, գոնե մի փոքրիկ դրամ տվեք ճաշելու համար:

190. Պիեր և Ասոմյոր (l'assommer - ջարդարար, ֆր.) և Բատիստ Կրոկ-Ուազոն (Croque-Oison - Սագակեր, ֆր.):

– Գրացիանոսի կոնդակնիրի ո՞ր կետին եք հասել, – հարցրեց տեր Կլոդը:

– Տետրակներս կորցրել եմ:

– Լատին մատենագրությունից որտե՞ղ եք հասել:

– Գողացել են Հորացիոսի իմ օրինակը:

– Արիստոտելի՞ց որ մասն եք անցնում:

– Ազնի՛վ խոսք, եղբա՛յր. եկեղեցու այն ո՞ր հայրն է, որ ասում է, թե հերետիկոսների բոլոր սխալանքների որջը, բոլոր ժամանակներում, Արիստոտելի մետաֆիզիկայի փշոտ բավիղներն են: Արիստոտելի հերն էլ անիծած: Ես չեմ ուզում խախտել իմ հավատը՝ նրա մետաֆիզիկային դիպչելով:

– Երիտասա՛րդ, – շարունակեց սարկավագապետը, – թագավորի վերջին ժամանման օրը չքախմբի մեջ կար մի ազնվական՝ անունը Ֆիլիպ դը Կոմին, նրա ձիու թամբի տակի ծածկույթին ասեղնագործված էր հետևյալ նշանաբանը, որի վրա խորհուրդ եմ տալիս ձեզ մտածել. *Qui non laborat non manducet*¹⁹¹.

Ճեմարանականը մի պահ լռեց մատը դրած ականջին, աչքերը հառած գետնին, բարկացած արտահայտությամբ: Հանկարծ խաղտտնիկ թռչունի արագաշարժությամբ շրջվեց դեպի Կլոդը:

– Ուրեմն, բարի՛ եղբայր, մերժում եք փարիզյան մի սոււ տալ ինձ հացավաճառից մի կտոր չոր հաց գնելու համար:

– *Qui non laborat non manducet*.

Աննկուն սարկավագապետի այս պատասխանի վրա ժեհանը գլուխն առավ ձեռքերի մեջ, հեծկտացող կնոջ նման և հուսահատության շեշտով բացականչեց. – *Օ չո՛չո՛չո՛չո՛չո՛չ!*

– Այդ ի՞նչ է նշանակում, պարո՛ն, – հարցրեց Կլոդը՝ այդ խենթությունից զարմացած:

– Ի՛նչ արած, ասեմ, – պատասխանեց ճեմարանականը և Կլոդի վրա հառեց իր անամոթ աչքերը, որոնց վրա սեղմել էր բուռնցքները,

191. Ով չի աշխատում, չի ուտում (լատ.):

որպեսզի արցունքի պատճառած կարմրություն տար գրանց.—
Հունարեն բառ է՝ էսքիլեսի մի անասպիստը, որ հիանալիորեն
արտահայտում է կսկիծը:

Եվ զրա վրա այնպիսի միմոսային ու պոռթկուն քրքիջ բարձրաց-
րեց, որ սարկավազապետն էլ ժպտաց: Արդարև, Կլոպի հանցանքն էլ
դա. ինչո՞ւ էր այդքան փչացրել այդ տղային:

— Ո՛հ, բարի՛ եղբայր Կլոպ,— շարունակեց ժեհանն՝ այդ ժպի-
տից սիրտ առած,— տեսեք, թե ինչպիս եմ ծակվել իմ կոշիկները:
Աշխարհում ավելի ողբալի կոթուրն¹⁹² չի կարող լինել, քան այն
կոշիկները, որոնց ներբանները լեզվի պես դուրս են ընկել:

Սարկավազապետն անմիջապես վերադարձավ իր նախկին
խստության:

— Ես ձեզ նոր կոշիկ կուղարկեմ, իսկ զրամ՝ երբեք:

— Գոնե մի չնչին փարիզյան սու, եղբայր,— սղոսչեց ժեհանը:—
Գրացիանոսն անդիր կսովորեմ, հաստատապես կհասլատամ Աստծուն.
կզառնամ գիտության ու առաքինության իսկական Պյութադորաս:
Բայց մի չնչին փարիզյան սու շնորհեցեք: Ուզո՞ւմ եք ինձ լավի
քաղցը, որ ահա կանգնած է այնտեղ՝ երախը լայն բացած, սվելի
զարշահոտ, սվելի սև և ավելի անհատակ, քան տարտարոսն է կամ
վանականի քիթը:

Տեր Կլոզն օրորեց կնճռոտ գլուխը.

— *Qui non laborat...*

ժեհանը չթողեց ավարտի:

— Դե՛ լավ,— գոռաց նա,— գրողը տանի, կեցցե ուրախությունը:
Գինետուն էլ կզնամ, կռիվ էլ կանեմ, ամաններ էլ կջարդեմ, աղջիկ-
ների մոտ էլ կզնամ:

Եվ իր գլխարկը շարտեց պատին, մատներն էլ կաստանյտների
ձեռով ճթացրեց:

192. Հին Հունաստանում ողբերգակ գերասանները հաղնում էին իրստ
բարձր կրունկով ու ներբանով կոշիկներ, որ կոչվում էին կոթուրն:

- Սարկավագապետը մռայլ արտահայտությամբ նայեց նրան:
- Ժեհա՛ն, անհոգի մարդ եք դուք:
 - Այդ դեպքում, ըստ էպիլուրի, ինձ պակասում է ինչ-որ բան, որ կազմված է այնպիսի բանից, որն անունն չունի:
 - Ժեհա՛ն, պետք է լրջորեն մտածեք ձեզ ուղղելու մասին:
 - Տեսեք, է՛,- դռնեց ճեմարանականը նայելով մերթ եղբորը, մերթ օջախի փորձանոթներին,- ամեն ինչ անհեթեթ է այստեղ՝ և՛ մտքերը, և՛ շշերը:
 - Ժեհա՛ն, դուք կանգնած եք չափազանց թիք զառիվայրի վրա: Գիտե՞ք, թե ուր եք գլորվում:
 - Գինետուն,- պատասխանեց ժեհանը:
 - Գինետունն առաջնորդում է դեպի անարգանքի սյունը:
 - Դա էլ մյուսների պես մի լապտեր է, և գուցե հենց դրանով էլ Դիոգինեսը կգտներ իր որոնած մարդուն:
 - Անարգանքի սյունը առաջնորդում է դեպի կախաղան:
 - Կախաղանն այն կշեռքն է, որի մի ծայրից կախված է մի մարդ, մյուս ծայրից՝ ամրոզղ լաշխարհը: Պանծալի է լինել այդ մարդը:
 - Կախաղանն առաջնորդում է դեպի դժոխք:
 - Դա էլ մի մեծ խարույկ է:
 - Ժեհա՛ն, Ժեհա՛ն, ձեր վախճանը վատ կլինի:
 - Սկիզբը հո լավ կլինի:
 - Այդ միջոցին սանդուղքից ոտնաձայն լսվեց:
 - Սո՛ւս,- ասաց սարկավագապետը՝ մատը բերանին դնելով.- պարոն Ժակն է: Լսեցեք, ժեհան,- ավելացրեց նա ցածր ձայնով,- զգուշացեք խոսել այն ամենի մասին, որ կտեսնեք և կլսեք այստեղ: Իսկույն թաքնվեցիք այս օջախի տակ և ծպտուն չհանեք:
 - Ճեմարանականը կծկվեց օջախի տակ, որտեղ տաղանդավոր միտք զղացավ:
 - Ի դեպ, եղբա՛յր Կլոդ, մեկ ֆլորին՝ ծպտուն չհանելու համար:
 - Սուս, խոստանում եմ:

– Ոչ թե խոստացեք, այլ տվեք:

– Դե առ, – ասաց սարկավագապետը՝ բարկությամբ շարտելով նրան իր քսակը:

Ժեհանը սողաց օջախի տակ, և դուռը բացվեց:

V

ԵՐԿՈՒ ՍԵՎԱԶԳԵՍՏ ՄԱՐԴԻԿ

Ներս մտած անձնավորությունը սև հագուստով էր ու մոայլ դեմքով: Մեր բարեկամ Ժեհանը (նա, ինչպես կռահում է արդեն ընթերցողը, այնպիսի դիրքով էր կծկվել իր անկյունում, որ կարողանար ամեն ինչ անկաշկանդ տեսնել ու լսել) ամենից ավելի զարմացավ նորեկի հագուստի ու դեմքի կատարյալ տխրությունից: Այնուամենայնիվ, ինչ-որ հեզուկյուն էր արտահայտում նրա կերպարանքը, բայց կատվի կամ դատավորի հեզուկյուն, այսինքն՝ քաղցր-մեղցր հեզուկյուն: Բոլորովին ալեհեր էր նա, դեմքը կնճռոտ, տարիքը մոտենում էր վաթսուներե, արագ թարթում էր աչքերը, հոնքերն սպիտակ էին, շրթունքը կախ ընկած, ձեռքերը խոշոր ու հաստ: Երբ Ժեհանը տեսավ, որ եկողը միայն այդ էր, այսինքն՝ ամենայն հավանականությամբ որևէ բժիշկ կամ դատավոր և որ այդ մարդու քիթը բերանից շատ էր հեռու, որը տխմարության նշան է, կծկվեց իր որջում խիստ վշտացած, որ ստիպված է անորոշ ժամանակով նստել այդտեղ այդպես անհարմար դիրքով և այդքան անախորժ մարդկանց հետ:

Սարկավագապետը նույնիսկ ոտքի չկանգնեց այդ մարդու համար: Նա միայն նշան արեց, որ նստի դռան մոտ գրված նստարանին, և մի քանի րոպե լռելուց հետո, որը կարծես ներքին խորհրդածության շարունակությունն էր, հովանավորության թևթև շեշտով ասաց.

– Բարև ձեզ, տյա՛ր ժակ:

– Ողջույն, տյա՛ր, – պատասխանեց սեւազգեստը:

Մի կողմից «տյար ժակ», իսկ մյուս կողմից գերապատվորեն «տյար» կոչականներն արտասանելու շեշտերի մեջ կար «տեր իմ»-ի և «պարոնի», «domine»-ի և «domine»-ի տարբերությունը: Ակներև էր ուսուցչապետի ու աշակերտի հարաբերությունը:

– Հը՞, հաջողություն ունենո՞ւմ եք, – հարցրեց սարկավագապետը դարձյալ որոշ լուծթյունից հետո, որը տյար ժակը զգուշացավ իսանգարել:

– Ավա՛ղ, տյա՛ր իմ, – ասաց նորեկը տիրազին ժպտալով, – անվերջ փշուճ եմ: Մոխիր՝ որքան ուզեք, բայց ոսկու և ո՛չ մի կայծ:

Տեր Կլոդն անհամբերության շարժում գործեց:

– Այդ չէ, որ հարցնում եմ ձեզ, տյար ժակ Շարմուլյու, այլ ձեր կախարչի դասի մասին: Կարծեմ ասացիք, որ անունը Մարկ Սընեն է՝ Հաչվային պայատի մառանապետը: Խոստովանո՞ւմ է իր կախարչությունը: Կարողացա՞ք հարցը հաջողությամբ լուծել:

– Ավա՛ղ, ոչ, – պատասխանեց տյար ժակը նույն տխուր ժպտով, – չարժանացանք այդ մխիթարության: Այդ մարդն ապառաժ է. մենք ողջ-ողջ կխաչենք նրան Խոճկորների շուկայում՝ նախքան նա որևէ բան ուզենա ասել: Բայց և այնպես, ոչ մի բան չենք խնայում ճշմարտությանը հասնելու համար: Այդեն նրա հոգերը բոլորովին քայքայված են. դորձադրում ենք բոլոր հնարավոր միջոցները, ինչպես ձեր կատակարան Պլավտոսն է ասում.

Advorsum stimulos, laminas, erucesque, compedesque.

*Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias*¹⁹³.

Ոչ մի բան չի ազդում, սարսափելի է այդ մարդը: Խնկբս էլ բան չի կտրում նրանից:

– Ոչ մի նոր բան չե՞ք գտել նրա տանը:

193. Ընդդեմ (նրա) կեռեր, շիկացած հրկաթ, ցից, ոտնակապ, խարազան, չղթաներ, բանտ, ստքի կաղապար, ձեռքի չղթա և ստրուկի վզկապ (լատ.):

– Գտել ենք, – պատասխանեց տյար ժակը՝ փորփրելով իր խոշոր քսակը, – ահա այս մագաղաթը: Այնպիսի բառեր կան դրված, որ մենք չենք հասկանում, թեև քրեական գործերի դատախազ պարոն Ֆլիլիպ Լյորիեն իմանում է մի քիչ եւրոպերեն, որ սովորել է Բրյուսելի Կանտերստեն փողոցի հրեաների դատավարութեան ընթացքում:

Այսպես խոսելով՝ տյար ժակը արձակում էր մագաղաթի փաթեթը:

– Տվեք ինձ, – ասաց սարկավագապետը և մի հայացք նետելով այդ գրութեանը՝ գոչեց. – իսկակա՛ն կախարդություն: Էմեն-Նեթան. այս գոչյունով են չարքերը շարաթահանդեսի հավաքվում: *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso!*¹⁹⁴ այս հրամանով են սատանային նորից արգելափակում դժոխքում: *Hax, pax, max!*¹⁹⁵ սա էլ բժշկական բացականչութուն է կատաղած շների կծելու դեմ: Տյա՛ր ժակ, դուք արքայական դատախազ եք հոգեորական ատյանում. զարհուրելի է այս մագաղաթը:

– Մենք այդ մարդուն նորից կհարցաքննենք: Ահա և մի ուրիշ բան, որ գտել ենք Մարկ Սըննեի տանը, – ավելացրեց տյար ժակը՝ դարձյալ իր քսակը փորփրելով:

Դա տեր Կլոդի օջախի վրա դարսված անոթների նման մի աման էր:

– Օ՛, – գոչեց սարկավագապետը, – ալքիմիական քուրա:

– Ես պետք է խոստովանեմ ձեզ, – ասաց տյար ժակը համեստ ու բռնագրոսիկ ժպիտով, – որ ես դա փորձեցի հնոցի վրա, բայց ավելի հաջողութուն չունեցա, քան երբ իմ քուրայով էի փորձում:

Սարկավագապետն սկսեց զննել անոթը:

– Ի՞նչ է փորագրել նա այս քուրայի վրա, *Och! Och!* (օ՛չ, օ՛չ)՝ այս խոսքով լվերին են քշում: Այդ Մարկ Սըննեը տգետ մարդ է: Հավատում եմ անշուշտ, որ սրանով դուք ոսկի չեք ստանա, լավ կանեք, ամռանը սա դնեք ձեր անկողնախորշում, և ուրիշ ոչինչ:

– Քանի որ խոսքը հասավ սխալներին, – ասաց արքայական դատախազը, – ապա պետք է ասեմ, որ այստեղ բարձրանալուց առաջ ես

194. Իրենով, իր հետ և իր մեջ (լատ.):

195. Համահայտն, սակայն իրար հետ անիմաստ բառեր են:

ուսուճմնասիրեցի ներքևի ավագ դուռը, ձերդ գերապատվութիւնը միանգամայն վստահ է, որ ֆիզիկայի աշխատութեան սկիզբը պատկերված է այնտեղ, որ երևում է Տնանկների հիվանդանոցի կողմից, ինչպես նաև տիրամոր արձանի ստորոտում գտնվող յոթ մերկ քանդակներից մեկը, որ կրունկների վրա թևեր ունի, Հերմեսն է:

— Այո,— պստասխանեց քահանան,— այդպես է գրում Օգոստինոս Նիֆոն՝ այն իտալացի գիտունը, որ ուներ իրեն ամեն ինչ սովորեցնող մի մորուքավոր դև: Բացի դրանից, մենք հիմա կիջնենք ներքև, և այնտեղ էլ տեքստը կրացատրեմ ձեզ:

— Շնորհակալ եմ, ուսուցիչ,— ասաց Շարմուշուն՝ մինչև գետին խոնարհվելով:— Ի դեպ, քիչ մնաց մոռանայի: Ձեզ ե՞րբ է ցանկալի, որ ես կալանավորիլ տամ փոքրիկ կախարդ աղջկան:

— Ո՞ր կախարդ աղջկան:

— Այն գնչու հուռն, որին լավ եք ճանաչում և որ ամեն օր գալիս է պարելու գուլիի առաջ, հակառակ եկեղեցական դատավորի արգելքին: Այդ աղջիկն ունի մի դիվահար այժ՝ սատանայի եղջյուրներով, այդ այժը կարողանում է կարգալ, գրել, Պիկատրիքսի պես թվաբանութիւն գիտե, և դա ինքնին բավական է ամբողջ գնչուական ցեղը կախաղան հանելու համար: Հետաքննութիւնն ավարտված է, և մեղադրականը շուտով պատրաստ կլինի, այո: Մինչդեռ այնքան գողտրիկ արարած է այդ պարուհին, հոգիս վկա, արտակարգ գեղեցիկ, սև աչքեր, եգիպտական մի ղուլյգ հակինթ: Ասեք խնդրեմ, ե՞րբ կարող եմք սկսել:

Սարկավագապետը գուշնը գցել էր:

— Ես ձեզ կասեմ երբ,— կմկմաց նա հազիվ լսելի ձայնով, ապա ճիգ գործադրելով շարունակեց.— Մարկ Սընենով զբաղվիցեք:

— Անհոգ եղեք,— ժպտալով ասաց Շարմուշուն,— վերադառնամ թե չէ՝ նորից կապել կտամ կաշի մահճի վրա: Բայց սատանայից պակաս չէ այդ մարդը, հոգնեցնում է անգամ Պիերա Տորտրյուին, որ ավելի խոշոր ձեռքեր ունի, քան թե ես, ինչպես այդ բարի Պլավտոսն է ասում:

*Nudus vincitus, centum pondo, es quando pendes per pendes.*¹⁹⁶

Հարցաքննությունն ճախարակով սեղմելու միջոցով. դա մեր միջոցներից լավագույնն է: Դրան էլ կհնթարկվի:

– Տյա՛ր Պիեռա... ուզում եմ ասել՝ տյա՛ր Ժակ, զբաղվեցեք Մարկ Սրնենով:

– Այո, այո, տե՛ր Կլոդ: Խե՛ղճ մարդ, պիտի չարչարվի Մուսոլիպես: Բայց ի՛նչ տարօրինակ միտք՝ գնալ դեևրի շաբաթահանդես. և ո՞վ՝ Հաշվային պալատի մառանապետը, որ պետք է ծանոթ լիներ Կառլոս Մեծի օրենքի *Striga vel masca*¹⁹⁷ կետին: Ինչ վերաբերում է փոքրիկին՝ Սմերալդային, ինչպես նրանք են անվանում, ապա ես կսպասեմ ձեր հրամանին: Հա՛, ավագ դռան տակից անցնելիս խնդրեմ ինձ բացատրեք նաև, թե ինչ է նշանակում այն հարթ նկարի այգեպանը, որ տեսում ենք եկեղեցյին մտնելիս: Արդյո՞ք Սերմնացանը չէ դա: Հը՞, ուսուցի՛չ, այդ ինչի մասին եք մտածում:

Տեր Կլոդն ինքն իր մեջ խորասուզված՝ այլևս չէր լսում նրան: Շարմոյուն հետևելով նրա հայայցի ուղղությանը, տեսավ, որ դա մեքենայաբար սևեռված էր լուսանցույցը ցանցող խոշոր սարդոստայնի վրա: Այդ միջոցին մի անմիտ ճանճ, որ մարտ ամսի արևն էր փնտրում, նետվեց այդ ցանցի մեջ և ընկավ ծուլակը: Իր ոստայնի ցնցվելն զգալուն պես՝ հսկայական սարդն ընդոստ շարժումով դուրս եկավ կենտրոնական բնից և մի ուսյունով հարձակվեց ճանճի վրա, առջևի թաթերով երկտակ ծալեց նրան, երբ Կլոդի կնճիթը շոշափում էր նրա գլուխը: – Խե՛ղճ ճանճ, – ասաց հոգևորական ատյանի արքայական դատախազը և բարձրացրեց ձեռքը՝ ճանճին ապատելու համար: Սարկավագապետը կարծես հանկարծակի սթափված՝ ջղաձիգ ուժգնությամբ բռնեց նրա բազուկը:

– Տյա՛ր Ժակ, – գոչեց նա, – մի՛ դիմադրեք ճակատադրին:

Դատախազը սաստիկ շփոթված շուռ եկավ, նրան թվաց, թե երկաթե աքցան է սեղմում իր բազուկը: Քահանայի սևեռուն, վայրագ

196. Մերկ կապված՝ դու հայուր ֆունտ ես, երբ ոտքերիցդ կախված ես (լատ.):

197. Չարքեր և վհուկներ (լատ.):

ու փայլակնացայտ աչքերը հառած էին ճանճի ու սարդի փոքրիկ, բայց սարսափելի խմբին:

— Այո, իհարկե,— շարունակեց քահանան այնպիսի ձայնով, որ կարծես նրա ընդերքից էր գալիս.— ահա ամեն ինչի սիմվոլը: Թռչում է նա, ուրախ է, նոր է աշխարհ կելել, փնտրում է գարուն, թարմ օդ, ազատութուն, այո, իհարկե. սակայն բախվում է ճակատագրական վարդացանցին, այնտեղից դուրս է գալիս սարդը՝ զզվելի սարդը: Խեղճ պարուհի՝ խեղճ կանխադատված ճանճ: Տյա՛ր ժակ, մի միջամտեք, այդ է ճակատագիրը: Ավա՛ղ, Կլո՛ղ, դու սարդն ես. բայց դու նաև ճանճն ես, Կլո՛ղ: Դու ճախրում էիր դեպի գիտութունը, դեպի լույսն ու արեգակը, միայն մի մտահոգութուն ունեիր՝ հասնել ազատ եթևերին, հավիտենական ճշմարտության մեծ լույսին: Սակայն նետվելով դեպի այն լուսաշող պատուհանը, որ նայում է մյուս աշխարհին՝ լույսի, իմացության ու գիտության աշխարհին, կո՛ւյր ճանճ, անխելք պիտնական, դու չտեսար այս թույլ սարդոստայնը, որ ճակատագիրը հյուսել է լույսի ու քո միջև, դու, թշվառական խենթ, խելակորույս նետվեցիր այնտեղ և հիմա թփրտում, մաքառում ես գլուխդ կուսրված ու թևերդ պոկված, ճակատագրի երկաթե թաթերի մեջ: Տյա՛ր ժակ, տյա՛ր ժակ, թողեք սարդն իր ուզածն անի:

— Հավատացնում եմ ձեզ,— ասաց Շարմոլյուն, որ նայում էր Կլոգին՝ առանց հասկանալու,— որ ես մատ չեմ տա նրան: Բայց աղաչում եմ, ուսուցի՛չ, բաց թողեք թևս. աքցանի նման է ձեր ձեռքը:

Սարկավագապետը չլսեց նրան:

— Օ՛, անմիտ,— շարունակեց նա՝ առանց աչքը լուսանցույցից կարելու:— Եվ եթե նույնիսկ դու կարողանայիր քո ճանճիկային թևերով պատուել այդ վտանգավոր ոստայնը, կարծում ես, թե կհասնեիր լույսին: Ավա՛ղ, ինչպե՞ս կկարողանայիր անցնել այն ապակուց, որ ավելի հեռու է այդ թափանցիկ խոչընդոտից, այդ բյուրեղե, սակայն պղնձից ավելի ամուր պատից, որ բաժանում է բոլոր փիլիսոփայութունները ճշմարտութունից: Ո՛վ գիտության

ուևնայնություն. քանի՛-քանի իմաստուններ հեռուներից թուչկոտելով գալիս են՝ իրենց ճակատը փշրելու նրա վրա: Քանի՛-քանի գիտական համակարգեր խառնիրխուռն բախվում են իրար ու բզգո՞ւմ այդ հավերժական ապակու վրա:

Նա լռեց: Այս վերջին մտքերը, որ աննկատելիորեն վերադարձրել էին նրան գիտության մասին խորհրդածելուն, կարծես թե հանդրատացրին նրան: Ժակ Շարմոլյուն ամբողջովին վերադարձրեց նրան իրականությանը՝ հեռեկայ հարցումն անելով.

– Հը՞, ուսուցի՛չ, ե՞րբ կգաք ինձ մոտ՝ օգնելու, որ ոսկի պատրաստեմ: Անհամբեր եմ հաջողությունս տեսնելու:

Սարկավագապետը դառնազին ժպտալով՝ օրորեց դուռը:

– Տյա՛ր Ժակ, կարդացեք Միքայել Փսիլուսի Dialogue de energia et operatione daemonium-ը¹⁹⁸: Այն, ինչ մենք անում ենք, ամբողջովին անմեղ գործ է:

– Կամա՛ց, ուսուցի՛չ. ես էլ եմ կասկածում, – ասաց Շարմոլյուն: – Բայց և այնպես, պետք է մի քիչ էլ ալքիմիայով զբաղվես, քանի որ արքայական դատախազ ես եկեղեցական ստյանում, տարեկան Տուրնի երեսուն էքլու ռոճիկով: Միայն թե ցածր խոսենք:

Այդ միջոցին ծնոտների ծամելու մի ձայն, որ գալիս էր օջախի տակից, հասավ Շարմոլյուի անհանգիստ ակունջին:

– Այս ի՞նչ է, – հարցրեց նա:

Ճեմարանականն էր, որ սաստիկ նեղված ու ձանձրացած այդ թաքստոցում նստելուց, ի վերջո, չոր հացի կտոր ու բորբոսնած պանրի մի շերտ էր գտել այդտեղ և առանց այլևայլության սկսել էր ուտել՝ մխիթարվելու և նախաճաշելու համար: Եվ որովհետև շատ էր սոված, ապա մեծ աղմուկ էր հանում՝ ուժգնորեն զգացնելով ամեն մի պատառը, և հենց դա էլ զգաստացրել ու տագնաույի էր մատնել դատախազին:

– Իմ կատուններից մեկն է որևէ մուկ ճաշակում, – աչխուժորեն պատասխանեց սարկավագապետը...

198. Երկխոսություն դեերի եռանդի ու գործունեության վերաբերյալ (լատ.):

Այս բացատրութիւնը բավարարեց Շարմոլյունին:

— Արդարեւ, ուսուցի՛չ, — պատասխանեց նա հարգալիր ժպտալով, — բոլոր մեծ փրկիսոփաներն ունեցել են իրենց ընտանի կենդանին: Գիտե՞ք ինչ է ասում Սերվիուսը. *Nullus enim locus sine genio est*¹⁹⁹.

Սակայն տեր Կոդը, որ վախենում էր ժեհանի մի որևէ նոր արարքից, հիշեցրեց իր արժանահարգ աշակերտին, որ իրենք միասին պետք է ուսումնասիրեն ավագ դռան մի քանի քանդակները, այնպես որ՝ երկուսով դուրս եկան խցիկից՝ ի մեծ թեթևութիւն ճեմարանականի, որ սկսում էր արդեն լրջորեն վախենալ, թե իր կզակի դրոշմը կմնա ծնկի վրա:

VI

ԻՆՉ ՀԵՏԵՎԱՆՔ ԿԱՐՈՂ Է ՌԻՆԵՆԱԼ ԲԱՅ ՕԴՈՒՄ ԱՍՎԱԾ ՅՈՒԹ ՀԱՅՆՅԱՆՔԸ

— *Te Deum laudamus!*²⁰⁰ — գոչեց պարոն ժեհանը՝ դուրս գալով իր ծակից, — վերջապես գնացին երկու բվեճները: *Och! Och! Hax, pax, max!* լվեր, կատաղած շներ, դե. բավական է, որքան լսեցի դրանց խոսակցութիւնը, գլուխս դժժում է զանգակատան նման: Բորբոսնած պանիրն էլ որպես հավելյալ վարձատրութիւն: Դե՛ իջնենք, վերցնենք մեծ եղբոր քսակը և այդ ամբողջ դրամը վերածենք շշերի:

Նա քնքշանքով ու հիացմունքով նայեց թանկագին քսակի մեջ, կանոնավորեց իր վրա-գլուխը, սրբեց կոշիկները, թափ տվեց մոխրից բոլորովին գորշացած թևքերը, ինչ-որ եղանակ սուլեց, պտույտ գործեց մի ոտքի վրա, ոստնեց, նայեց, թե չէ՞ր կարելի խցիկից մի որևէ բան էլ վերցնել, օջախի վրայից ապակե ինչ-որ թալիսման ճանկեց՝ գոհարի փոխարեն Իզաբո-լա-Թիերիին նվիրելու համար, վերջապես

199. Ամեն մի վայր ունի իր ոգին (լատ.):

200. Զքեզ, Տեր, փառավորեմք (լատ. կաթոլիկական մի աղոթքի սկիզբը):

բացեց դուռը, որ եղբայրը վերջին ներողամտությամբ բաց էր թողել, և որ ինքը վերջին չարամտությամբ բաց թողեց, և սկսեց իջնել պտուտակած և սանդուղքը՝ թւչունի պես ուտոտելով:

Սանդուղքի խավարում նա դիպավ մի բանի, որը մրթմրթալով ետ քաշվեց, ժեհանը եզրակացրեց, որ Քվագիմոդոն է, և այնքան զվարճալի թվաց դա նրան, որ սանդուղքի մնացած աստիճաններն իջավ ծիծաղից կողերը բռնած: Հրապարակ դուրս գալով՝ նա դեռ ծիծաղում էր: Երբ արդեն սալահատակի վրա էր, ոտքը գետնին խփեց:

— Օ՛, — գոչեց նա, — Փարիզի ազնի՛վ ու հարգելի սալահատակ, նզովվա՛ժ սանդուղք, որից Հսկոբ նահապետի նյարանով բարձրացող հրեշտակներն էլ շնչասպառ կլինենին: Ի՞նչ էի մտածում, երբ գնում էի խցկվելու երկինքը ծակող այդ քարե գայլիկոնի մեջ. ընդամենը մի կտոր մազակալած պանիր ուտելու և փոքրիկ մի լուսանցուլցից Փարիզի զանգակատները տեսնելու համար:

Նա մի քանի քայլ առաջ գնաց և նկատեց երկու բվեճներին, այսինքն՝ տեր կլոդին և տյար Ժակ Շարմոլյուին, որ ավագ դռան դիմաց կանգնած՝ ինչ-որ քանդակ էին դիտում: Ժեհանը ոտքի ծայրերի վրա մոտեցավ նրանց և լսեց, թե ինչպես սարկավագապետը կամացուկ ասում էր Շարմոլյուին.

— Գիյոմ Փարիզցին է Հոբ երանելուն քանդակել տվել այդ լաջվարդ գուլնի քարից, որի եզրերը ոսկեզօծ են: Հոբը փիլիսոփայական քարի մարմնավորումն է. այդ քարն էլ պետք է փորձության ենթարկվի կատարյալ դառնալու համար, ինչպես ասում է Ռայմոն Լյուլը՝ *Sub conservatione formae specificae salva anima*²⁰¹.

— Ինձ համար միևնույն է, — ասաց ժեհանը, — քսակը հիմա գրպանումս է:

Այդ միջոցին նա լսեց մի ուժգին ու հնչեղ ձայն իր ետևից, որ զարհուրելի հայհոյանքների մի շարան էր բաց թողնում:

— Սատանի ձագ, գրողի բաժին, Աստծու երեսից ընկած, նզովից արմատ, Բեհեզգեբուղի պորտ, պապի արևը վկա, շանթ ու կայծակ:

201. Իր ձևը պահելիս՝ հոգին անփաս է մնում (լատ.):

– Հոգիս վկա, միայն իմ բարեկամ կապիտան Ֆեբուսը կարող է լինել սա,– գոչեց ժեհանը:

Ֆերուս անուռը հասավ սարկավագապետի ականջին այն ժամանակ, երբ նա արքայական դատախազին բացատրում էր այն վիշապի իմաստը, որ իր պոչը թաքցրել է լողանալու տաշտի մեջ, որտեղից ծուխ է բարձրանում և երևում է մի թագավորի գլուխ: Տեր Կոդը ցնցվեց, ընդհատեց իր խոսքը, ի մեծ զարմանք Շարմոլյուլի, շրջվեց և տեսավ իր եզրորը՝ ժեհանին, որ Գոնդրլորիեի դաստակերտի դռան առջև մտնելով էր մի բարձրահասակ սպայի:

Արդարև, պարոն կապիտան Ֆեբուս դը Շատոպիերն էր դա: Նա մեջքը հենել էր իր հարանայուլի տան անկյունին և հեթանոսի պես հայհոյում էր:

– Արևս վկա, կապիտան՝ Ֆերուս,– սուսաց ժեհանը՝ բռնելով նրա ձեռքը,– սքանչելի պերճախոսությունք եք հայհոյում:

– Շանթ ու կայծակ,– պատասխանեց կապիտանը:

– Շանթն էլ քեզ, կայծակն էլ,– վրա բերեց ճեմարանականը:– Իսկ հիմա, բարեհամբույր կապիտան, ասեք տեսնե՞մ ի՞նչն է այդ գեղեցիկ խոսքերի զեղման պատճառը:

– Ներեցեք, բարի՛ ընկեր ժեհան,– բացականչեց Ֆեբուսը թոթվելով նրա ձեռքը,– չափ դցած ձին մեկից կանգ չի առնում: Դե ես էլ սրարչավ էի հայհոյում: Հիմա դալիս եմ այս սրբուհիների մոտից, իսկ երբ իջնում եմ փողոց, ասլա միշտ էլ կուրծքս լի է լինում հայհոյանքներով, ստիպված եմ թքել դրանք, թե չէ կխեղդվեմ, շանթ ու կայծակ:

– Չե՞ք ուզում, դնանք խմենք,– հարցրեց ճեմարանականը:

Այս առաջարկը հսինգստացրեց կապիտանին:

– Բա չե՞մ ուզում, միայն թե փող չունեմ:

– Իսկ ես ունեմ:

– Հա՞. ապա տեսնենք:

ժեհանը վսեմությունք, բայց և պարզությունք ցուցադրեց քսակը կապիտանի աչքերի առաջ: Այդ միջոցին սարկավագապետը, որ բաժանվել էր ապշած Շարմոլյուլից, մոտեցել էր նրանց ու կանգ առնելով

մի քանի քայլ հեռավորութեան վրա՝ հետևում էր երկուսին էլ, բայց քսակի զննումով այնքան էին կլանվել նրանք, որ քահանային բնավ ուշադրութիւն չէին դարձնում:

– Քսակը ձեր գրպանում, ժեհա՛ն, այդ նույն է, թե լուսինը մի դույլ ջրի մեջ: Տեսնում ես նրան այնտեղ, բայց դույլի մեջ չէ. միայն արտացոլումն է այնտեղ: Գրողը տանի, գրագ կգամ, որ խիճեր են դրա մեջ, – դոչեց Ֆերուսը:

Ժեհանը պատասխանեց սառնութեամբ.

– Ահա խիճեր, որով խճապատում եմ իմ շալվարի գրպանը:

Եվ առանց որևէ բառ ավելացնելու՝ քսակը դատարկեց մոտակա դարպասի անկյունաքարի վրա՝ հայրենիքը փրկող հռոմեացու արտահայտութեամբ:

– Հիսու՛ս Բրիստոս, – մըթմըթաց Ֆերուսը, – տարժե՛ր, մեծ ճերմակնե՛ր, մանր ճերմակնե՛ր, սոււրնյան կրկնակ օլափափորնե՛ր, փարիզյան դընիենե՛ր, իսկական արծվանիշ լիարնե՛ր: Խնեթանալ կարելի է:

Ժեհանը պահում էր իր արժանավայել ու անայայլ կեցվածքը: Մի քանի լիար գլորվել էին ցեխի մեջ. ոգևորված կապիտանը կռացավ հավաքելու: Ժեհանը ետ պահեց նրան.

– Փո՛ւ, կապիտան Ֆերուս դը Շատոպեր:

Ֆերուսը հաշվեց փողերը և հանդիսավոր կերպով շրջվելով դեպի ժեհանը՝ ասաց:

– Գիտե՞ք, ժեհա՛ն, փարիզյան քսաներեք սու կա այստեղ: Այդ ո՞ւմ գրպանն եք դատարկել այս գիշեր «Կոկորդահասաների» փողոցում:

Ժեհանը խարտյաչ ու գանգրահեր գլուխը ետ գցեց և արհամարհանք արտահայտող աչքերը կիսափակելով՝ ասաց.

– Մի եղբայր ունեմ սարկավագապետ ու տխմար:

– Վա՛յ, Աստծո՛ւ կոտորչ, – բացականչեց Ֆերուսը: – Ա՛յ քեզ արժանավոր մարդ:

– Գնանք խմենք, – ասաց ժեհանը:

– Մ'ըր գնանք,– հարցրեց Ֆերուսը:– «Եվայի խնձոր» գինետո՞ւնը:
– Ոչ, կապիտան, գնանք «Հին գիտություն»: Ռեբուս է դա.
«պառավ, որ սղոցում է կանթ»: սիրում եմ այսպիսի ռեբուսներ²⁰²:

– Կորչե՛ն ռեբուսները, Ժեհան. «Եվայի խնձորի» գինին ավելի
լավ է, և, բացի դրանից, դուան կողքին, արևի տակ աճում է մի
որթատունկ, որն ինձ ուրախացնում է, երբ ես խմում եմ:

– Շատ լավ, համաձայն եմ Եվային էլ, նրա խնձորին էլ,– ասաց
ճեմարանականը և բռնելով Ֆերուսի թևը՝ ավելացրեց:– Ի դեպ, իմ
սիրելի՛ կապիտան, քիչ առաջ դուք ասացիք «Կոկորդահատների»
փողոց: Դա շատ տգեղ արտահայտություն է. այժմ այդքան
բարբարոս չենք մենք: Հիմա ասում են՝ «Լանջահատման» փողոց:

Եվ երկու բարեկամները ճանապարհ ընկան դեպի «Եվայի խնձորը»:
Ավելորդ է ասել, որ մինչ այդ նրանք հավաքել էին փողը, և որ
սարկավագապետը հետևում էր նրանց:

Սարկավագապետը հետևում էր նրանց մռայլ ու վայրագ տեսքով:
Արդյո՞ք դա այն Ֆերուսն էր, որի անիծյալ անունը խառնվում էր
նրա բոլոր մտքերին այն օրվանից սկսած, ինչ նա տեսակցել էր
Գրենգուարի հետ: Նա այդ չգիտեր, բայց վերջապես Ֆերուս էր սա,
և այս մոգական անունը բավական էր, որպեսզի սարկավագապետը
գայլի քայլվածքով հետևի երկու անհոգ ընկերներին, ուշադիր անձ-
կությամբ լսի նրանց խոսքերը և զինի անգամ ամենափոքր շարժում-
ները: Ասենք նաև, որ ավելի հեշտ բան չկար, քան նրանց բոլոր
ասածները լսելը, այնքան բարձր էին խոսում նրանք և բնավ էլ չէին
մտահոգվում, որ անցորդները հազորդակից են լինում իրենց անձնա-
կան գաղտնիքներին: Իսկ նրանք խոսում էին մենամարտերից,
աղջիկներից, գինու գավերից ու խելառություններից:

Փողոցը շրջվելիս բասկյան դափի ձայն եկավ մոտակա մի քառու-
ղուց: Տեր Կլոդը լսեց, թե ինչպես սպան ասում է ճեմարանականին.

202. Բառախաղ – ռեբուսը հետևյալն է. *vieille science*՝ առաջինը նշանա-
կում է հին, պառավ, երկրորդը՝ երկրառ արտասանելիս՝ *scie ance*,
նշանակում է սղոցում է կանթ: Իսկ այնպես՝ հին գիտություն:

– Շա՛նթ ու որոտ, շուտ արա, անցնենք:

– Ինչո՞ւ, Ֆերո՛ւս:

– Վախենում եմ գնչուհին ինձ տեսնի:

– Ո՞ր գնչուհին:

– Այն փոքրիկը, որ մի այծ ունի:

– Սմերալդա՞ն:

– Հենց դա, ժեհա՛ն: Միշտ մոռանում եմ դրա գրողի տարած անունը: Շտապենք, թե չէ կճանաչի ինձ: Չեմ ուզում, որ այդ աղջիկը փողոցում ճանապարհս կտրի:

– Մի՞թե ճանաչում եք նրան, Ֆերո՛ւս:

Այդ պահին սարկավագապետը տեսավ, թե ինչպես Ֆերուսը քմծիծաղ տվեց, կռացավ ժեհանի պանջին և խիստ ցածր ձայնով մի քանի խոսք ասաց, ապա բարձրաձայն քրքջաց և հաղթականորեն թափ տվեց գլուխը:

– Ճի՞շտ եք ասում,– հարցրեց ժեհանը:

– Հոգիս վկա,– պատասխանեց Ֆերուսը:

– Այս երեկո՞:

– Այս երեկո:

– Վստա՞հ եք, որ կգա:

– Խննթ հո չեք, ժեհա՛ն. մի՞թե կարելի է կասկածել այդպիսի բաների մասին:

– Կապիտա՛ն Ֆերուս, երջանիկ հեծյալ եք դուք:

Սարկավագապետը լսեց այս ամբողջ խոսակցությունը: Նրա ատամներն սկսեցին կափկափել, ակներև սարսուռ անցավ ողջ մարմնով: Մի վայրկյան կանգ առավ նա, հարբած մարդու նման հենվեց մոտակա դարպասի անկյունաքարին, ապա նորից սկսեց հետևել երկու զվարճասերներին:

Այն ժամանակ, երբ հասավ նրանց, խոսակցությունն արդեն փոխել էին նրանք և լիաթոք երգում էին այս հին կրկներգը.

Պտի-Կառոյի մանչուկները

Կախվում են հանց հորթուկները:

ՈՒՐՎԱԿԱՆ ՎԱՆԱԿԱՆԸ

«Եվայի խնձոր» նշանավոր գիլնետունը Համալսարանի թաղամասում էր, Ռոնդել և Բատոնիի փողոցների անկյունում: Դա առաջին Հարկի վրա գտնվող մի սրահ էր՝ բավական ընդարձակ ու ցածր, կամարակապ առաստաղով, որի կենտրոնական կամարը հենվում էր փայտե մի հաստ ու դեղին ներկված սյան վրա: Ամեն տեղ դրված էին սեղաններ, պատերից կախված էին անագե փայլուն գավեր: Գիլնետունը միշտ լի էր խմողներով և բազմաթիվ անառակուհիներով: Փողոցի կողմը կար ապակեփեղկ, դռան մոտ՝ խաղողի վազ, դռան վերևը՝ երկաթե ձողից կախված ու քամուց ճոճվող, անճաշակ ներկված թիթիղի մի թերթ՝ վրան մի խնձոր ու մի կին նկարված: Հողմացույցի այդ նմանակը, որ սալահատակին էր նայում, գիլնետան ցուցանակն էր:

Գիշերն իջնում էր. քառուղին մութ էր, իսկ մոմերով լի գիլնետունը լուսավառվում էր հեռվից, ինչպես Հնոցը խավարում, բաժակների, կերուխումի, հայհոյանքների, կռիվների աղմուկը կոտրված ապակիներից հասնում էր փողոց: Մշուշի միջից, որ տարածում էր սրահը գիլնետան ապակե ցուցափեղկի վրա, երևում էին Հարյուրավոր անորոշ, իլրտացող կերպարանքներ, երբեմն-երբեմն էլ լսվում էր պոռթկացող հնչեղ քրթիջ: Իրենց գործին շտապող անցորդները սահում էին այդ ժխորալի փեղկի մոտից՝ առանց նայելու նրան: Ժամանակ առ ժամանակ միայն մի որևէ քրջոտ երեխա մատի ծայրերին բարձրանալով ու հասնելով փեղկի առաջամասին՝ գիլնետան ներսն էր շարտում այն հին, հեգնական գոչյունը, որով այդ դարերում հետապնդում էին հարբած մարդկանց.

*Aux Houls, saouls, saouls, saouls!*²⁰³

203. Դեպի Հալ, հարբածնե՛ր, հարբածնե՛ր, հարբածնե՛ր (Ֆր.):

Սակայն մի մարդ անխռով երթևեկում էր ժխտրալի գինետան առաջ, անընդհատ նայում էր ներսը և ավելի էր հեռանում նրանից, քան ժամապահ գինվորն իր պահակատնակից: Նրա վերարկուի օձիքը ծածկել էր կզակը՝ մինչև քիթը: Նա հենց նոր էր գնել այդ վերարկուն «Եվայի խնձորի» մոտակա մի հնավաճառից, հավանաբար՝ մարտի երևկոյան ցրտից պաշտպանվելու, գուցե և իր հագուստները թաքցնելու համար: Երբեմն-երբեմն նա կանգ էր առնում արճիճե օղացանցով պատված պղտոր ապակեփեղկի առաջ, ունկնդրում, նայում ու դոփում էր գետինը:

Վերջապես բացվեց գինետան դուռը: Այդ մարդն էլ կարծես դրան էր սպասում: Երկու խմող դուրս եկան այնտեղից: Իոնից ժայթքող լույսի շողքը մի րոպե շառագունեց նրանց գվարթ կերպարանքները: Վերարկուով մարդն անցավ փողոցի մյուս կողմը և կանգնելով մի դռան ծածկի տակ՝ շարունակեց դիտել:

— Շա՛նթ ու կայծակ, — գոչեց գինեմոլներից մեկը: — Շուտով ժամը յոթը կհիփի, այսինքն՝ իմ ժամադրույթյան պահը:

— Ես ձեզ ասում եմ, — կրկնում էր մյուսը ծանրացած լեզվով, — որ Վայրահաչույթյան փողոցում չեմ ապրում. *indignus qui inter mala verba habitat*²⁰⁴. Իմ բնակարանը ժան-Փափուկ Հաց փողոցում է՝ *in vico Johannis Pain-Mollet*. Դուք մի եղջերուից ավելի կոտոչավոր եք, եթե հակառակն եք պնդում: Ամեն ոք պիտե, որ մեկ անգամ արջ հեծնողն այլևս երբեք չի վախենա, բայց դուք ձեր քիթը տնկել եք դեպի քաղցրավենիք, սուրբ ժակ Հյուրընկալի նման:

— Ժեհա՛ն, բարեկա՛մ, դուք հարբած եք, — ասում էր մյուսը:

Իսկ սա օրորվելով պատասխանեց.

— Ձեզ իհարկե հաճելի է ասել, Ֆեբո՛ւս. բայց ապացուցված է, որ Պլատոնը որսի շան պրոֆիլ ունեւր:

Ընթերցողն, անկասկած, արդեն ճանաչել է մեր քաջակորով բարեկամներին՝ կապիտանին ու ճեմարանականին: Ըստ երևույթին՝

204. Անարժան է նա, ով ապրում է վայրահաչույթյան մեջ (լատ.):

Ֆլժան մեջ նրանց լրտեսող մարդն էլ ճանաչել էր, որովհետև Համրա-
բայլ հետևում էր այն բոլոր զիդզագներին, որ ճեմարանականը
տրտիպում էր անիկ կապիտանին, իսկ սա ավելի փորձված խմող լի-
սելով՝ պահել էր իր ամբողջ զգաստությունը: Ուշադիր լսելով
նրանց՝ վերարկուով մարդը կարողացավ բռնել իր ամբողջությամբ
հետաքրքրական հետևյալ խոսակցությունը.

– Թո՛ւ, նզովյա՛լ, ջանացեք ուղիղ քայլել, էլի՛, պարոն բակա-
ավր. դուք գիտեք անշուշտ, որ ես անհրաժեշտաբար բաժանվելու եմ
ձեզնից: Ժամը յոթն է ահա: Ժամադրություն ունեմ մի կնոջ հետ:

– Դե ուրեմն՝ թողեք ինձ: Ես տեսնում եմ աստղեր և հրեղեն նի-
զակներ: Դուք նման եք Դամմարտեն դղյակին, որը տրաքում է
փիծաղելուց:

– Երգվում եմ իմ տատիկի կոծիծներով, Ժեհա՛ն, ձեր ասածները
մոլեգին ցնդաբանություն են: Ի դեպ, Ժեհա՛ն, էլ փող չի՞ մնացել
ձեզ մոտ:

– Պարո՛ն ռեկտոր, ոչ մի սխալ չկա. փոքրիկ մսավաճառանոցը
տույնն է, ինչ *parva baucheria*-ն:

– Ժեհա՛ն, բարեկամ Ժեհա՛ն, դուք գիտեք, որ ես ժամադրու-
թյուն եմ նշանակել մի փոքրիկ աղջկա հետ, սուրբ Միքայել կամուր-
ջի ծայրին և նրան կարող եմ տանել միայն կամուրջի վրա ապրող
իրբ Ֆալուրդելի մոտ, իսկ սենյակի համար պետք է վճարել:
Սպիտակ բեղավոր, պառաված լիբը ապառիկ չի տա ինձ: Ժեհա՛ն,
նորհ արեք, մի՞թե ավագերեցի ամբողջ քսակը խմեցինք, մի՞թե մի
փարիզյան սու էլ չի մնացել ձեզ մոտ:

– Անցած ժամերը լավ վայելած լինելու գիտակցությունը սեղանի
հրավացի ու համեղ համեմունքն է:

– Տո ես քո փորը ու փսորը... վե՛րջ տվեք ձեր խենթ ու խելառ
նոսքերին: Ժեհա՛ն, սատանի՛ ձագ, ասացեք, էլի՛, որևէ փող չի՞
մնացել ձեզ մոտ: Տվե՛ք, գրողը տանի, թե չէ կխուզարկեմ ձեզ, եթե
սույնիսկ Հոբի նման բորոտ լինեք դուք, կամ Կեսարի պես քոսոտ:

– Պարո՛ն, Գալիաշ փողոցի մի ծայրը հասնում է Ապակեգործների փողոցին, իսկ մյուս ծայրը՝ Զուլհակների փողոցին:

–Հա՛, ճիշտ է, այո, իմ ազնի՛վ բարեկամ Ժեհան, իմ խեղճ ընկեր, Գալիաշ փողոցը, այո, այդպես է, հենց այդպես է: Բայց, ի սեր Աստծու, ուշքի եկեք: Ինձ միայն մեկ փարիզյան սու է պետք, այն էլ՝ ժամը յոթի համար:

– Լուռթյուն է չորս կողմ և ուշազրություն կրկներգին.

Երբ առնետներն ուտեն կատփին,

Արքան կդառնա տերն Արրասին.

Իսկ թե անհուն ծովը հանկարծ

Սառույց կապի Հովհաննու տոնին,

Արրասցիքն էլ սառցի վրայով

Հրածեշտ կտան այդ քաղաքին:

– Թո՛ւ, Նեռի ծնունդ ճեմարանակա՛ն, ինդդվես, հա՛, մորդ աղիքներով,– գոչեց Ֆեբուսը և կոպտորեն հրեց հարբած ճեմարանականին, որ սահելով պատի վրայով՝ փափուկ ընկավ Ֆիլիպ-Օգոստոսի փողոցի սալահատակին: Այն եղբայրական խղճահարության վերջին մնացորդով, որից ելքեք չի զրկվում գինեմոլի սիրտը, Ֆեբուսը Ժեհանին ոտքով գլորեց աղքատների այն բարձերից մեկի վրա, որ նախահինամությունը պատրաստ է պահում Փարիզի բոլոր անկյունաքարերի մոտ և որը հարուստ մարդիկ արհամարհանքով նշավակում են աղբակույտ անունով: Կապիտանը Ժեհանի գլուխը տեղավորեց կաղամբի կոթերի կույտի թեքության վրա, և ճեմարանական իսկույն ևեթ սկսեց խոմփալ սքանչելի թավ ձայնով: Սակայն կապիտանի սրտում ոխը ամբողջովին չէր հանգչել:

– Ավիլի վատ, եթե սատանայի սայլակն անցնելիս քեզ էլ վերցնի,– ասաց նա քնած խեղճ ճեմարանականին ու հեռացավ:

Վերարկուով մարդը, որ շարունակել էր հետևել նրանց, մի րուպե կանգ առավ պառկած ճեմարանականի առջև, կարծես թե ինչ-որ վարանման մեջ, ապա խոր հառաչ արձակելով հեռացավ կապիտանի ետևից:

Մենք էլ, նրանց պես, թողնենք, որ ժնհանը քնի աստղագարդ երկնքի բարյացակամ հայացքի տակ, և հետևենք նրանց, եթե հաճելի է ընթերցողին:

Մտնելով Սենտ-Անդրե-դե-գ'Արկ փողոցը՝ կապիտան Ֆերուսը նկատեց, որ մեկը հետևում է իրեն: Հայացքը պատահաբար շրջելով՝ նա տեսավ, որ ինչ-որ մի ստվեր պատերի երկայնքով գաղտագողի գալիս է իր ետևից: Նա կանգ առավ, կանգ առավ նաև ստվերը. նա շարունակեց քայլել, ստվերը նույնպես շարունակեց քայլել: Դա շատ քիչ անհանգստացրեց կապիտանին:

– Ի՛նչ կա որ, – մտածեց նա, – ոչ մի սոււ չունեմ վրաս:

Օթյոնի կոլեջի ճակատի դիմաց նա կանգ առավ: Այդ կոլեջում էր նա կիսատ-պուտ ստացել այն, ինչ անվանում էր կրթություն, և չարածճի աշակիրտի սովորությամբ, որ դեռ մնացել էր նրա մեջ, այդ շենքի առջևից անցնելիս, գլխավոր դռան աջ կողմը քանդակված կարդինալ Պիեր Բերտրանի սրճանն անպայման ենթարկում էր այն վիրավորանքին, որից այնքան դառնությամբ գանգատվում է Պրիպոսը Հորացիոսի մի սատիրայում՝ *Olim truncus eram ficulnus*²⁰⁵. Ֆերուսն այնպիսի մոլեգնություն էր ներդրել այդ գործի մեջ, որ համարյա թե ջնջված էր *Eduensis episcopus*²⁰⁶ մակագրությունը: Ուստի և ըստ իր սովորության՝ նա կանգ առավ այդ արձանի առաջ: Փողոցը բոլորովին ամայի էր: Այն ժամանակ, երբ նա անփութորեն, գլուխը տնկած՝ իր քուղերն էր կապում, տեսավ, որ ստվերը մոտենում է իրեն դանդաղ, այնքան դանդաղ քայլերով, որ ինքը ժամանակ ունեցավ դիտելու ստվերի վերարկուն ու գլխարկը: Մոտենալով՝ ստվերը կանգ առավ ավելի անշարժ, քան կարդինալ Բերտրանի արձանը, Ֆերուսի վրա սևեռելով այն տարտամ լույսով լի աչքերը, որ կատվի բիբերն են արձակում գիշերը:

Կապիտանը քաջ մարդ էր և շատ քիչ կվախենար դաշույնը բռնած գողից: Սակայն այդ քայլող արձանը, այդ քարացած մարդը

205. Մի ժամանակ ես թզնու բուն եմ եղել (լատ.):

206. էդուենի, այսինքն՝ Օթյոնի եպիսկոպոս (լատ.):

արտաճաք արեց նրան: Այդ ժամանակները էլ ի՛նչ պատմություններ
ասես, որ չէին պատմում Փարիզի փողոցներում գիշերները թափա-
ռող, ուրվականի տեսքով մի վանականի մասին, և կապիտանը
տարտամորեն վերհիշեց դրանք: Մի քանի բոպե մնաց ապշած և
վերջապես խզեց լուռթյունը՝ ջանալով ծիծաղել:

– Պարո՛ն, եթե դուք գող եք, ինչպես ենթադրում եմ, ապա ինձ
վրա թողնում եք այն ձկնկուլի տպավորությունը, որ գրոհում է
ընկույզի կճեպի վրա: Ես քայքայված ընտանիքի զավակ եմ, սիրե-
լի՛ս: Դիմեցեք այն կողմը: Այս կուլեջի մատուռում կա Քրիստոսի
խաչափայտի մի կտոր, որ պահվում է արծաթեղենի հետ:

Ստվերի ձեռքը դուրս եկավ վերարկուի տակից և իջավ Ֆերուսի
բազկի վրա արծվի մագիլի ուժգնությամբ: Միաժամանակ ստվերը
խոսեց.

– Կապիտա՛ն Ֆերուս դը Շատոպեր:

– Գրո՛ղը տանի, – գոչեց Ֆերուսը, – որտեղի՞ց գիտեք իմ անունը:

– Ես գիտեմ ոչ միայն ձեր անունը, – շարունակեց վերարկուով
մարդը գերեզմանային ձայնով, – այլ և այն, որ ժամադրություն ունեք
այս երեկո:

– Այո, – պատասխանեց ապշած Ֆերուսը:

– Ժամը յոթին:

– Քառորդ ժամ հետո:

– Ֆալուերդելի մոտ:

– Ճիշտ այդպես:

– Սուրբ Միքայել կամուրջի անառակուհու մոտ:

– Սուրբ Միքայել հրեշտակապետի, ինչպես աղոթափորքն է ասում:

– Ամբարի՛չտ, – մուտաց ուրվականը: – Մի կնոջ հետ:

– Confiteor²⁰⁷:

– Որի անունն է...

– Սմերալդա, – պատասխանեց Ֆերուսը զվարթությամբ: Նրա
ամբողջ անհոգությունն աստիճանարար վերադարձել էր:

207. Խոստովանում եմ (լատ.):

Այս անունն արտասանելիս ստվերի մագիլը կատաղությամբ թափահարեց Տերուսի թևը:

– Կապիտա՛ն Տերուս Շատոնյե՛ր, դու ստում ես:

Ով կարողանար այդ վայրկյանին տեսնել կապիտանի բուցավառ դեմքը, դեպի ետ կատարած այնքան ուժգին ուստյունը, որով ազատեց բազուկը սեղմող աքցանից, այն խրոխտ տեսքը, որով ձեռքը տարավ իր սրի կոթին, իսկ այդ զայրույթի դեմ-հանդիման վերարկուով մարդու մռայլ անշարժությունը, կրկնում ենք, ով տեսներ դա, կսոսկար:

Դա Դոն Ժուանի և արձանի մեկամարտի պես մի բան էր:

– Քրիստոսն ու սուտանան վկա, – գոռաց կապիտանը: – Այսպիսի խոսքեր հազվադեպ է լսում Շատոպիրներից որևէ մեկի ականջը, և դու չես համարձակվի կրկնել:

– Ստում ես, – ասաց սավերը սառնասրտությամբ:

Կապիտանն ատամները կրճտեց: Ե՛վ վանական-ուրվականին, և՛ նախապաշարմունքի երկյուղը – ամեն ինչ մոռացավ այդ վայրկյանին: Նա միայն տեսնում էր մի մարդու, գիտակցում էր մի բան՝ վիրավորանք:

– Այդպե՛ս, հա՞, շա՛տ լավ, – թոթովեց նա բարկությունից խեղդված ձայնով: Ապա քաշելով սուրը և կմկմալով, որովհետև զայրույթն էլ սարսափի նման դողացնում է մարդկանց, ավելացրեց.

– Հե՛նց այստեղ, անմիջապե՛ս, իսկո՛ւյն ևեթ. սրերը կչափենք: Սրե՛րը: Թող արյունը հոսի սալահատակի վրա:

Իսկ հակառակուրդը չէր շարժվում: Ելբ նա տեսավ իր ախոյանին խոյանալու պատրաստ վիճակում, ասաց դառնությունից թրթռուն շեշտով:

– Կապիտա՛ն Տերուս, դուք մոռանում եք ձեր ժամադրությունը:

Տերուսի նման մարդկանց բռնկումները նման են կաթնապուրի. մի կաթիլ սառը ջուրը բավական է նրա եռը հանդարտեցնելու համար: Այդ պարզ խոսքն իջեցրեց կապիտանի ձեռքում շողշողացող սուրը:

— Կապիտա՛ն,— շարունակեց վերարկուով մարդը,— վաղը, մյուս օրը, մի ամիս Հետո, տասը տարի Հետո, դուք ինձ կդառնեք ձեր կոկորդը կտրելու պատրաստ: Բայց մինչ այդ գնացեք ձեր ժամագրությանը:

— Ճիշտ որ,— ասաց Ֆերուսը՝ կարծես թե ինքն իր առջև նահանջելու պատրվակ որոնելով, — հիանալի բան է մեկ ժամագրությամբ գտնել մի աղջիկ և մի սուր: Բայց ես չեմ հասկանում, թե ինչու մեկի համար թիրանամ մյուսից, երբ կարող եմ երկուսն էլ ունենայ:

Եվ սուրը դրեց պատյանը:

— Գնացեք ձեր ժամագրությանը,— կրկնեց անծանոթը:

— Պարո՛ն,— պատասխանեց Ֆերուսը մի փոքր շփոթված,— շատ չնորհակալ եմ ձեր վեհանձնության համար: Արդարև, վաղն էլ բավական ժամանակ կունենանք պատուվածքներ և կոճակօղբեր բանալու հայր Ադամի մեր պատմուճանի վրա: Ես երախտապարտ եմ ձեզ, որ ինձ թույլ եք տալիս մի հաճելի քառորդ ժամ ևս անցկացնելու: Ես հույս ունեի, թե ձեզ կքնացնեմ առվի մեջ և ժամանակին էլ կհասնեմ զեղեցկուհուս մոտ, մանավանդ որ՝ բարեկրթության նշան է կանանց մի քիչ սպասեցնել այսպիսի դեպքերում: Սակայն դուք համարձակ մարդ եք թվում ինձ, ուստի և ավելի ապահով կլինի գործը հետաձգել վաղվան: Ուրեմն ես գնում եմ իմ ժամագրության, ժամը, ինչպես գիտեք, յոթին է:— Այստեղ Ֆերուսն ականջը քորեց:— Թո՛ւ, գրո՛ղը տանի, մոռացել էի, որ մի սուռ անգամ չունեմ խղճուկ սենյակի վարձը վճարելու համար, իսկ պառավ կավատուհին կուզենա առաջուց ստանալ, չի վստահում ինձ:

— Ահա, կվճարեք սրանով:

Ֆերուսն զգաց, թե ինչպես անծանոթի սառը ձեռքը մի խոշոր դրամ սահեցրեց իր ձեռքի մեջ: Նա չկարողացավ զսպել իրեն, վերցրեց դրամը և սեղմեց նրա ձեռքը:

— Աստվա՛ծ վկա, լավ տղա եք դուք,— բացականչեց նա:

— Միայն թե մի պայման,— ասաց անծանոթը:— Ապացուցեք ինձ, որ ես սխալվում էի, իսկ դուք ճիշտ էիք ասում: Թաքցրեք ինձ մի

որևէ անկյունում, որտեղից ես կարողանամ տեսնել, իսկապե՞ս դա այն կինն է, որի անունն ասացիք:

– Օ, խնդրեմ, ինձ համար մեկ է,– պատասխանեց Ֆեբուսը:– Կվարձենք սուրբ Մարթայի սենյակը, դուք էլ կարող եք կողքի շան բնից հանգիստ, ուզածի չափ նայել:

– Դե գնանք,– ասաց ստվերը:

– Պատրաստ եմ ձեզ ծառայելու,– ասաց կապիտանը:– Չգիտեմ՝ դուք տյար սատանան եք անձամբ, թե ոչ, բայց այս երեկո լինենք լավ բարեկամներ, իսկ վաղը կվճարեմ ձեզ՝ թե՛ իմ քսակի, թե՛ սրի բոլոր պարտքերը:

Եվ սկսեցին արագ քայլել: Մի քանի բոպե հետո գետի խշշոցը իմաց տվեց, որ նրանք Սուրբ Միքայել կամուրջի վրա են, իսկ կամուրջն այդ դարաշրջանում ծածկված էր տներով:

– Նախ ես ձեզ կուղիկցեմ ներս,– ասաց Ֆեբուսն իր ուղեկցին,– ապա կգնամ գտնելու գեղեցկուհուն, որ պետք է սպասի ինձ Փոքր Շատլիի մոտ:

Ուղեկիցը ոչինչ չպատասխանեց: Ամբողջ ժամանակ, որ նրանք քայլում էին կողք-կողքի, նա ոչ մի բառ չէր ասել: Ֆեբուսը կանգ առավ մի ցածր դռան առաջ և ուժգնորեն բախեց, դռան ճեղքերից լույս երևաց:

– Այդ ո՞վ է,– հարցրեց անատամ բերանից լսվող մի ձայն:

– Աստծո՛ւ մարմին, Աստծո՛ւ գլուխ, Աստծո՛ւ փոր,– պատասխանեց կապիտանը:

Դուռն անմիջապես բացվեց, և նորեկները տեսան մի պառավ կին ու մի լամպ՝ երկուսն էլ դողդոջուն: Կորաքամակ այդ պառավը հագել էր ցնցոտիներ, տմբտմբացող գլուխը փաթաթված էր ինչ-որ քրջով, դեմքի վրա ասես փորված էին մանր աչքերը, կնճիռները ծածկել էին ձեռքերը, դեմքը, վիզը՝ ամեն տեղ. շրթունքները մտել էին լնդերի միջև, բերանի շուրջը կային սպիտակ աղվամազի փնջիկներ, որ շողճորթ կատվի տեսք էին տալիս նրան: Կացարանի ներսը պառավից

պակաս քայքայված չէր. կրածածկ պատեր, սոսաւտաղին սև հեծաններ, փլփլած բուխարի, սարդոստայիններ բոլոր անկյուններում, մեջտեղը խարխուլ ու կաղ սեղանների ու նստարանների կույտ, բուխարու մոխիրների մեջ մի կեղտոտ հրեխա, իսկ խորքում՝ սանդուղք կամ ավելի ճիշտ՝ ելարան, որ սանում էր դեպի առաստաղի կափուլը:

Ճեբուսի խորհրդավոր ուղեկիցն այդ որջը մտնելուն պես վերարկուի կնգուղն իջեցրեց մինչև աչքերը, իսկ կապիտանը սարակինոսի նման հայհոյելով հանդերձ՝ շտապեց արև շողշողացնել էքյուլի մեջ, ինչպես մեր սքանչելի Ռեյնիեն²⁰⁸ է ասում:

– Սուրբ Մարթայի սենյակը, – ասաց նա:

Պառավր մոնսենյոր անվանելով նրան՝ շտապեց էքյուն թաքցնել պահարանի դարակի մեջ: Դա այն արծաթե դրամն էր, որ սև թիկնոցով մարդը տվել էր Ճեբուսին: Երբ պառավը շրջվեց, մոխրի մեջ խաղացող գիսախռիվ և գջլոտ մանչուկը ճարակորեն մոտեցավ դարակին, վերցրեց դրամը և տեղը դրեց խռիվի ճյուղից պոկած մի չոր տերև:

Պառավը նշան արեց երկու ազնվականներին, ինչպես անվանում էր նրանց, հետևել իրեն, և սկսեց բարձրանալ փոքրիկ սանդուղքով: Հասնելով վերևի հարկը՝ լամպը դրեց սնդուկի վրա: Ճեբուսը, որպես տանու մարդ, բացեց մի խավար խցիկ տանող դուռը:

– Մտեք այստեղ, սիրելի՛ս, – ասաց նա իր ուղեկիցին:

Թիկնոցավոր մարդն առանց որևէ խոսք սսելու, Հնազանդվեց, դուռը ծածկվեց նրա վրա, և նա լսեց, թե ինչպես Ճեբուսը նիգով փակեց և մի վայրկյան հետո պառավի հետ իջավ սանդուղքից: Լույսն անհետացել էր:

208. Մաթյուսեն Ռեյնիեն (1573-1613), միջնադարյան ֆրանսիացի սատիրական ականավոր բանաստեղծ:

ԳԵՏԻՆ ԼԱՅՈՂ ԼՈՒՍԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կլոդ Ֆրոլոն (որովհետև մենք ենթադրում ենք, թե ընթերցողը Ֆերուսից պիկի ուշիմ լինելով, այդ արկածի ընթացքում այլ ուրվակերպ վանական չի տեսել, եթե ոչ սարկավագապետին) մի քանի վայրկյան խարխափեց այն խավար խորշում, որտեղ փակել էր նրան կապիտանը: Դա մեկն էր այն անկյուններից, որ ճարտարապետները երբեմն թողնում են տանիքի և հենման պատի միանալու կետում: Այդ շան բնի (ինչպես խիստ դիպուկ անվանել էր Ֆերուսը) ուղղաձիգ կտրվածքը եռանկյունաձև էր: Ո՛չ պատուհան կար այնտեղ, ո՛չ լուսանցույց, և տանիքի թեքումը թույլ չէր տալիս կանգնած մնալ: Կլոդը պագեց փոշու և ոտքերի տակ փշրվող գաջակտորների վրա: Նրա գլուխը վառվում էր. ձեռքերով իր շուրջը շոշափելով՝ գետնին ընկած մի ապակու կտոր գտավ, դրեց ճակատին և այդ սառնությունից մի քիչ հանգստացավ:

Ի՞նչ էր այդ ժամանակ կատարվում սարկավագապետի խավար հոգու մեջ. նա և Աստված միայն կարողացան իմանալ դա:

Ճակատագրական ի՞նչ կարգով էր նա դասավորում իր մտքում էսմերալդային, Ֆերուսին, ժակ Շարմոլյուին, իր փոքր եղբորը, որին այնքան սիրում էր, իսկ այժմ լքել էր ցեխի մեջ, սարկավագապետի իր սքեմը, գուցե և իր համբավը, որ քաշել-բերել էր Ֆայուրդելի մոտ, այդ բոլոր պատկերները, բոլոր արկածները: Ես այդ չեմ կարող ասել, բայց կասկածից դուրս է, որ այդ բոլոր գաղափարները մի զարհուրելի կծիկ էին կազմում նրա մտքի մեջ:

Քառորդ ժամ էր ընդամենը, ինչ նա սպասում էր, սակայն նրան թվում էր, թե ծերացել է մեկ դարով: Հանկարծ նա լսեց փայտե փոքրիկ սանդուղքի աստիճանների ճռճոցը. մեկը բարձրանում էր:

Կափուլյրը բացվեց և լույս երևաց: Նրա խորշի որդնակեր դռան վրա կար բավականին լայն մի ճեղք, նա դեմքը կպցրեց դրան, այդ ձևով կարող էր տեսնել այն ամենը, ինչ տեղի էր ունենում կողքի սենյակում: Կափուլյրի բացվածքից նախ դուրս եկավ կատվադեմ պառավը լամպը ձեռքին, ապա Ֆեբուսը՝ բեղերը սղալելով, հետո մի երրորդ անձնավորութուն՝ էսմերալդայի գեղեցիկ դեմքն ու նրբագեղ իրանը: Քահանան տեսավ, որ նա գետնից դուրս եկավ որպես մի շլացուցիչ տեսիլք: Կլոդը դողդողաց, ամպ տարածվեց նրա աչքերի վրա, քներակներն սկսեցին ուժգնորեն բարախել, ամեն ինչ դժժաց ու պտտվեց նրա շուրջը: Այլևս նա ոչինչ չտեսավ ու չլսեց:

Երբ նա սթափվեց, տեսավ, որ Ֆեբուսն ու էսմերալդան մենակ են նստած սնդուկի վրա, որը սարկավագապետին հստակ տեսանելի էր դարձնում այդ երկու երիտասարդ գեմքերը, և մի ողորմելի խշտյակ ողորմելի սենյակի խորքում:

Խշտյակի կողքին կար մի լուսամուտ, որի մանրակտոր ապակիներից շատերը ջարդված էին անձրևահար սարդոստայնի ձևով: Այդ լուսամուտն էլ թույլ էր տալիս իր կտրատված՝ ցանցի միջից տեսնել երկնքի մի պատառիկ և հեռվում, փափուկ ամպերի վերմակի վրա հանգչած լուսինը:

Դեռատի աղջիկը շառագունած էր, շփոթահար ու խռովահույզ: Նրա երկար, խոնարհած թարթիչները ստվերում էին շիկակարմիր այտերը: Սպան, որի վրա նա չէր համարձակվում բարձրացնել աչքերը, հրճվանքից շողում էր: Մեքենայաբար և անվարժության զմայլելի շարժումով աղջիկը մատի ծայրով անհեթեթ գծեր էր անում նստարանի վրա և դիտում էր իր մատը: Նրա ոտքերը չէին երևում, փոքրիկ այծը նստած էր ոտքերի վրա:

Կապիտանը չքեղ էր հագնված, վզին ու դաստակներին փարթամ ժանեկածալքեր կային, որ մեծ պերճանք էր այդ դարաշրջանում: Կլոդը դժվարությամբ միայն կարողացավ լսել, իր քունքերը պայթեցնող արյան բարախման միջից, թե ինչ էին ասում նրանք միմյանց: .

(Բազմակուսն տափասկ բան է սիրահարները զրույցը: Անվերջ «սիրում եմ ձեզ»: Չափազանց անպատճույճ ու անհամ երաժշտական մի ֆրագ անտարրեր մարդկանց համար, երբ դա զարդարված չէ որևէ նվագային թրթռանքով: Բայց Կլոդը որպես անտարրեր չէր լսում):

– Օ՛, մոնսենյոր Ֆեբուս, մի արհամարհեք ինձ, – ասում էր դեռատի աղջիկն առանց աչքերը բարձրացնելու, – ես զգում եմ, որ իմ արածը վատ բան է:

– Արհամարհե՞մ ձեզ, սիրո՛ւն մանկիկ, – պատասխանում էր կապիտանը գերագանց ու բարեկիրթ կնամեծարության շեշտով, – արհամարհե՞մ ձեզ, Ասսոժու գլուխը վկա, և ինչո՞ւ:

– Որ եկա այստեղ:

– Այդ մասին, դեղեցկուհի՛ս, ես այլ կարծիքի եմ: Ես ոչ թե պիտի արհամարհեի ձեզ, այլ ատեի:

Դեռատի աղջիկը սարսափած նայեց սպային:

– Ատե՛ր ինձ: Բայց ես ի՞նչ եմ արել:

– Շատ երկար թախանձել սովիք ձեզ:

– Ավա՛ղ, – վրա բերեց աղջիկը, – ...բանն այն է, որ ես դրժում եմ մի ուխտ... Մնույներիս չեմ գտնի... Թալիսմանն իր զորությունը կկորցնի: Բայց ի՞նչ փուլթ, հիմա էլ ինչի՞ս են պեսք հայրը կամ մայրը:

Այսպես խոսելիս նա կապիտանի վրա սեեռեց ուրախությունից ու քնքշանքից խոնավացած իր խոշոր, սև աչքերը:

– Գրողն ինձ տանի, թե հասկանում եմ ձեզ, – գոչեց Ֆեբուսը:

Էսմերսուդան մի վայրկյան մնաց լուռ, ապա աչքերից մի արցունք գորվելուց, շուրթերից էլ մի հառաչ արձակվելուց հետո, ասաց.

– Օ՛, մոնսենյոր, ես ձեզ սիրում եմ:

Դեռատի աղջկա շուրջը ուղձախոհության այնպիսի բույր կար, առաքինության այնպիսի հրապույր, որ Ֆիրուսն այնքան էլ անկաշկանդ չէր զգում իրեն նրա մոտ: Եվ ահա այդ խոսքը համարձակություն տվեց նրան:

– Դուք սիրում եք ինձ, – ասաց նա հափշտակությամբ և գրկեց գնչուհու մեջքը: Հինց այդ առիթին էր նա սպասում:

Քահանան տեսավ դա և մատի ծայրով փորձեց կրծքի տակ թաքցրած դաշույնի սայրը:

– Ֆերո՛ւս, – շարունակեց գնչուհին մեջքից կամացուկ պոկելով կապիտանի կառուն ձեռքերը, – դուք բարի եք, մեծահոգի եք, գեղեցիկ եք դուք. փրկեցիք ինձ, որ գնչուհու մեջ կորած խեղճ երկխա եմ: Վաղուց է, ինչ ես երազում եմ այնպիսի մի սպայի հանդիպել, որ փրկի ինձ: Եվ ձեզ էի երազում, նախքան ձեզ ճանաչելը, իմ Ֆերուս. իմ երազածը գեղեցիկ նշանադրեառ ունեք. ինչպես դուք, պատկառելի տեսք ու սուր: Ձեր անունը Ֆերուս է. գեղեցիկ է սյդ անունը, սիրում եմ ձեր անունը, սիրում եմ ձեր սուրը: Հասա՛, քաշեցեք ձեր սուրը, Ֆերո՛ւս, որպեսզի տեսնեմ:

– Երկխա՛, – ասաց կապիտանը և ժպտալով սուրը հանեց պատյանից: Գնչուհին նայեց կոթին, շեղբին, հետաքրքրությամբ գննեց ջոկատի նշանագրերը և համբուրելով սուրը՝ ասաց.

– Քաջի սուր ես դու: Ես սիրում եմ իմ կապիտանին:

Ֆերուսը դարձյալ օգտվեց առիթից և նրա գեղեցիկ խոնարհած վզի վրա դրոշմեց մի համբույր, որից իսկույն ուղղվեց բալի նման կարմրած դեռատի աղջիկը: Քահանան էլ ատամները կրճտեց խավարում:

– Ֆերո՛ւս, – շարունակեց աղջիկը, – թողեք, որ մի քիչ խոսեմ: Հապա՛, ման եկեք, որպեսզի տեսնեմ ձեզ ամբողջ հասակով ու լսեմ ձեր խթանների զնգոցը: Որքան գեղեցիկ եք դուք:

Կապիտանը նրան հաճոյանալու համար վեր կացավ, միաժամանակ և գոհունակության ժպիտով կշտամբելով աղջկան.

– Իրոք երկխա եք: Ի դեպ, գեղեցկուհի՛ս, տեսե՞լ եք ինձ գորահանդեսի զգեստով:

– Ավա՛ղ, ոչ, – պատասխանեց էսմերալդան:

– Ա՛յ, գեղեցիկը դա է:

Ֆերուսը նորից նստեց նրա կողքին, բայց շատ ավելի մոտիկ, քան առաջ:

– Լսեցեք, սիրելի՛ս:

Գնչուհին իր գեղեցիկ ձեռքով մի քանի թեթև հարվածներ տվեց նրա բերանին՝ խելահեղությամբ, շնորհագեղությամբ և հրճվանքով լի մանկամտությամբ:

– Ոչ, ոչ, ես ձեզ չեմ լսի: Սիրո՞ւմ եք ինձ: Ուզում եմ, որ ասեք սիրո՞ւմ եք ինձ, թե՞ ոչ:

– Դեռ հարցնում ես, թե սիրում եմ քեզ, իմ կյանքի հրեշտակ, – գոչեց կապիտանը կիսաչոքելով: – Իմ մարմինը, իմ արյունը, իմ հոգին, ամեն ինչ քոնն է, ամեն ինչ քեզ համար է: Սիրո՞ւմ եմ քեզ և քե՛զ եմ միայն սիրել:

Կապիտանը նման հանգամանքներում այնքան հաճախակի էր կրկնել այս նախադասությունը, որ հիմա արտասանեց մեկ շնչով, առանց անգիր սերտածից մի սխալ անելու: Այս կրքոտ խոստովանությունը լսելով՝ գնչուհին հրեշտակային երջանկություն մը լի հայացքն ուղղեց երկնքին փոխարինող կեղտոտ առաստաղին.

– Ո՛հ, – մրմնջաց նա, – ահա այն վայրկյանը, երբ մարդ կարող է մեռնել:

Ցեբուսը «վայրկյանը» հարմար համարեց՝ խլելու մի նոր համբույր ևս, որը նոր տառապանք պատճառեց իր որջում թաքնված թշվառ սարկավագապետին:

– Մեռնե՞լ, – գոչեց սիրավառ կապիտանը: – Այդ ի՞նչ եք ասում, չքնա՛ղ հրեշտակ, ապրելու ժամն է սա, ապա թե ոչ Յուպիտերի ասածները դատարկ բան են. մեռնել այսքան քաղցր վայելքի սկզբի՛ն: Գրողը տանի, այս ի՞նչ կատակ է: Ոչ, ոչ, այդպիսի բան չի կարող լինել: Լսեցեք, իմ սիրելի՛ Սիմիլար... էսմերալդա... ներեցեք, այնքան տարօրինակ սարակինոսյան անուն ունեք դուք, որ ես չեմ կարող ճիշտը արտասանել: Կարծես թե թփուտ լինի և ճանապարհս մեկից կտրի:

– Աստվա՛ծ իմ, – ասաց խեղճ աղջիկը, – մինչդեռ ես էլ կարծում էի, որ գեղեցիկ է այդ անունն իր բացառիկությամբ: Բայց քանի որ ձեզ դուր չի գալիս, ես կուզեմայի, որ ինձ կոչեիք Գոտոն:

– Դե լա՛վ, նազելի՛ս, չվչտանանք այդպիսի չնչին բանի համար. այնպիսի անուռն է դա, որին պետք է վարժվել, և ուրիշ ոչինչ: Մի անգամ որ անգիր սովորեցի, դրանից հետո ինքնին կարտասանվի: Լսեցեք, իմ սիրելի՛ Սիմիլար. ես ձեզ պաշտում եմ իմ ամբողջ սրտով: Հրաշք բան է, թե ինչպես եմ սիրում ձեզ: Ես ճանաչում եմ մի աղջկա, որ դրա համար բարկությունից կտրաքի...

Խանդոտ գնչուհին ընդհատեց նրան.

– Այդ ո՞վ է:

– Ինչնեբրի՞դ է պետք, – պատասխանեց Ֆերուսը: – Ինձ սիրո՞ւմ եք դուք:

– Ո՛հ... – բացականչեց էսմերալդան:

– Շատ լավ. այդ էլ բավական է: Դուք կտեսնեք, թե ինչպես եմ ես սիրում ձեզ: Թող սատանաների պարագլուխ Նեպտունն իր եռաժանի եղանով խոցի ինձ, եթե ես ձեզ չդարձնեմ աշխարհի ամենաերջանիկ արարածը: Մի որևէ տեղ մենք կուռենանք մի փոքրիկ, սիրուն բնակարան: Ես իմ նետածիգների զորահանդես կսարքեմ ձեր լուսամուտների տակ: Բոլորն էլ ձիով են և բանի տեղ չեն դնում կապիտան Մինյոնի նետածիգներին: Դրանց մեջ կան տեգավորներ, աղեղնավորներ ու հրահար կրակողներ: Ես ձեզ կտանեմ Փարիզի կայազորի մեծ ստուգատեսին՝ Ռյուլիի հարթավայրը: Փառահեղ բան է: Ութսուն հազար զինված մարդ, երեսուն հազար սպիտակ զրահակիր, կուրտիկավոր ու օղազրահավոր. համբարությունների վաթսուն յոթ դրոշ՝ արդարադատության, հաշվային պալատի, գանձապետության, հարկաբաժանման վարչության դրոշակները, մի խոսքով՝ սատանայական պճնահանդես: Ես ձեզ կտանեմ տեսնելու արքայական ապարանքի առյուծներին, որոնք վայրի գազաններ են: Բոլոր կանայք էլ սիրում են այդպիսի բաներ:

Մի քանի վայրկյան էր արդեն, ինչ դեռատի աղջիկը տարված իր հրաշագեղ մտքերով՝ երազում էր Ֆերուսի ձայնի հնչյունի ներքո, առանց ըմբռնելու նրա խոսքերի իմաստը:

– Օ՛հ, շա՛տ երջանիկ կլինեք դուք,– շարունակեց կապիտանը՝ միաժամանակ կամացուկ արձակելով գնչուհու գոտին:

– Այդ ի՞նչ եք անում,– հարցրեց աղջիկը աշխուժությամբ: Այս «բռնադատությունը» կտրեց նրան երազանքից:

– Ոչինչ,– պատասխանեց Ֆերուսը,– ես միայն այն էի ասում, թե հարկ կլինի հրաժարվել այս անհեթեթ ու փողոցային զգեստավորումից, երբ ինձ հետ կլինեք:

– Երբ քեզ հետ կլինե՛մ, իմ Ֆերուս,– ասաց դեռատի աղջիկը խանդաղատանքով:

Եվ նորից խորասուզվեց մտքերի ու լուռության մեջ:

Կապիտանը նրա մեղմությունից սրտապնդված՝ գրկեց նրա մեջքը առանց դիմադրության հանդիպելու, ապա սկսեց թույլ շրշունով արձակել խեղճ աղջկա իրանակալի կապերը և այնպես խառնշտկեց նրա լանջապանը, որ շնչակաուր սարկավագապետը տեսավ, թե ինչպես շղարշի տակից դուրս եկավ գնչուհու մերկ, դեղեցիկ ուսը՝ կլորիկ ու թուխ, ինչպես հորիզոնի մշուշից ծագող լուսինը:

Դեռատի աղջիկը չէր իմանալու Ֆերուսին: Կարծես նա ոչինչ չէր նկատում: Հանդուգն կապիտանի աչքերը շողշողում էին: Հանկարծ էսմերալդան շրջվեց դեպի նա:

– Ֆերո՛ւս,– ասաց սնհուս սիրո արտահայտություններ,– սուլորեցրու ինձ քո կրոնը:

– Ի՛մ կրո՛նը,– գոչեց կապիտանը քահ-քահ ծիծաղելով:– Ես ձեզ սովորեցնեմ իմ կրո՛նը: Շանթ ու կայծակ, ինչների՞դ է պետք իմ կրոնը:

– Որպեսզի ամուսնանանք,– պատասխանեց աղջիկը:

Կապիտանի դեմքը ստացավ զարմանքի, արհամարհանքի, անհոգության և լպիրշ պագշոտություն խառն արտահայտություն:

– Պահո՛ւ,– գոչեց նա,– մի՞թե ամուսնանալը անհրաժեշտություն է: Գնչուհին գուշը գցեց, և նրա գլուխը տխրագին հակվեց կրծքի վրա:

– Ի՛մ չքնա՛ղ սիրահար,– քնքշորեն շարունակեց Ֆերուսը,– ինչի՞ համար է այդ հիմարությունը: Ի՛նչ մի անհրաժեշտություն է

ամուսնանալը. մի՞թե պակաս են սիրում մարդիկ իրար հենց միայն այն պատճառով, որ լատիններեն չեն լիռտում տերտերի կրպակում:

Իր ամենաքաղցր ձայնով այսպիս խոսելով՝ միաժամանակ իրիստ մոտենում էր գնչուհուն. նրա շոյով ձեռքերը նորից իրենց դերն էին կատարում այնքան նուրբ ու ճկուն այդ մեջքի շուրջը, աչքերը հետզհետե ավելի էին վառվում և ամեն ինչ ազդարարում էր, որ պարոն Ֆերուսն ակներևաբար մոտենում է այն ըոպեններին, երբ Յուպիտերն ինքն էլ այնքան գժություններ է արել, որ բարեմիտ Հոմերոսն ստիպված է մի ամպ կանչել իրեն օգնության:

Եվ այդ ամենը տեսնում էր Կլոդ Ֆրոլոն: Դուռը շինված էր բոյորովին փտած տակառի շերտափայտերից, որոնք լայն անցքեր էին թողել իրար միջև՝ որսի հետամուտ թռչունի նրա հայացքի համար: Այդ թխամորթ ու լայնաթիկունք քահանան, որ մինչ այդ դատապարտված էր վանքի խստաշունչ կուսակյացությանը, սարսուռում ու եռում էր սիրո, գիշերվա ու հեշտասիրության այդ տեսարանի առաջ: Դեռատի ու գեղեցիկ աղջիկը, որ կիսամերկ ընձևումիս էր այդ սաքարյուն երիտասարդին, կարծես հալած արճիճ էր հոսեցնում տիր Կլոդի երակների մեջ: Արտակարգ ապրումներ ուներ նա: Հայացքը վավաշոտ խանդով խորամուխ էր լինում ամեն մի հանված գնդասեղի տակ: Ով կարողանար այդ պահին տեսնել որդնակեր տախտակներին փակչած այդ դժբախտ մարդու դեմքը, կկարծեր, թե տեսնում է վագրի կերպարանք, որ իր վանդակից նայում է եղնիկ հոշոտող շնագայլին: Նրա բիբերը դուսն ճեղքերից վառվում էին մոմիրի պես:

Հանկարծ Ֆերուսը արագ շարժումով բարձրացրեց գնչուհու լանջակալը: Խեղճ աղջիկը, որ մնացել էր դժգուշն ու երագլոտ, կարծես ընդոստ արթնացավ, նա թափով հեռացավ ձեռներեց կապիտանից և մի հայացք նետելով իր մերկ կրծքին ու ուսերին, կարմրած ու շփոթված, ամոթից համրացած՝ իր գեղեցիկ թևերը ծայեց լանջի վրա՝ մերկությունը թաքցնելու համար: Եթե չլիներ հուզմունքի այն բոցը, որ շառագունել էր նրա այտերը, այդ լռիկ ու անշարժ վիճակում տեսնելիս,

թվում էր, թե դա Ողջախոհություն արձանն է: Նրա աչքերը մնացել էին խոնարհած:

Սակայն կապիտանի շարժումը երևան էր բերել այն խորհրդավոր թալիսմանը, որ էսմերալդան կրում էր վզից կախած:

— Այս ի՞նչ բան է, — հարցրեց Ֆեբուսը՝ բռնելով այդ պատրվակը՝ նորից մոտենալու համար այն գեղեցիկ էակին, որին վախեցրել էր:

— Ձեռք մի տաք դրան, — ասաց աղջիկը աշխուժությամբ, — իմ պահպանն է դա: Դա ինձ կօգնի գտնելու ծնողներին, եթե ես արժանի մնամ նրան: Ո՛հ, թողեք ինձ, պարո՛ն կապիտան: Մայրի՛կ, իմ խեղճ մայրիկ, մայրի՛կ. ո՞ւր ես դու, օգնություն հասիր ինձ: Խղճացե՛ք, պարո՛ն Ֆեբուս, վերադարձրեք իմ լանջակալը:

Ֆեբուսն ընկրկեց և սառը շեշտով ասաց.

— Է՛, օրիո՛րդ. տեսնում եմ ահա, որ դուք ինձ չեք սիրում:

— Քեզ չե՞մ սիրում, — գոչեց թշվառ աղջիկը և միաժամանակ կախվելով կապիտանի վզից՝ նստեցրեց իր կողքին: — Ես քեզ չե՞մ սիրում, իմ Ֆեբուս. այդ ի՞նչ ես ասում, չարսի՛րտ. ուզում ես սիրտս պատահապատահ անել: Դե՛ լավ, առ ամեն բան, ինչ ուզում ես, արա ինձ հետ՝ ես քոնն եմ: Ինչի՞ս է պետք իմ թալիսմանը, ինչի՞ս է պետք մայրս, դու ես իմ մայրը, քանի որ քեզ եմ սիրում: Ֆեբո՛ւս, իմ սիրելի Ֆեբուս, ինձ տեսնում ես դու. ես եմ, ե՛ս, ինձ նայիր, ես այն փոքրիկ աղջիկն եմ, որին դու չես ուզում ետ մղել, որ գալիս է, ինքն է գալիս քեզ փնտրելու: Իմ հոգին, իմ կյանքը, իմ մարմինն ու անձը, ամեն ինչ քոնն է, ի՛մ կապիտան: Դե լավ, պետք չէ, չենք ամուսնանա. դա անախորժ է քեզ. բացի դրանից, ով եմ ես՝ փողոցի մի թշվառ աղջիկ, իսկ դու, ի՛մ Ֆեբուս, ազնվական մարդ ես դու: Իրոք որ երևելի բան կլինե՞ր՝ պարուհին ամուսնանում է սպայի հետ: Ի՛նչ հիմարություն էր իմ կողմից: Ո՛հ, Ֆեբո՛ւս, ո՛չ, ես կլինեմ քո սիրուհին, քո զվարճալիքը, քո հաճույքը, երբ ուզենաս, քո կամակատար աղջիկը: Ես հենց դրա համար եմ ստեղծված՝ արատավորված, արհամարհված, անպատիվ, ի՛նչ արած, բայց և՛ սիրված: Ես կլինեմ կանանցից

ամենահպարտը, ամենաներջանիկը: Իսկ երբ պառավեմ կամ տգեղանամ, Ֆեբո՛ւս, երբ այլևս ձեզ սիրելու արժանի չեմ լինի, տե՛ր իմ, դուք կհանդուրժեք, որ ծառայեմ ձեզ: Թող ուրիշ կանայք ձեզ համար վզնոցներ ասեղնագործեն, իսկ ես՝ ձեր աղախինը՝ խնամք կտանեմ դրանց: Դուք թույլ կտաք, որ փայլեցնեմ ձեր խթանները, խոզանակով մաքրեմ ձեր բաճկոնակը, սրբեմ ձեր կոշիկների փոշին: Այնպես չէ՞, Ֆեբո՛ւս, այդքան բարություն կզիջեք ինձ: Իսկ հիմա, տիրացիք ինձ, Ֆեբո՛ւս, ես ամբողջովին քեզ եմ պատկանում, միայն թե սիրիք ինձ: Մեզ՝ գնչուհիներին, միայն այդ է պետք՝ ազատ օդ ու սեր:

Խոսելիս նա թևերը գցել էր սպայի վզի շուրջը, նայում էր նրան ներքևից վեր, աղաչանքի հայացքով և արցունքների միջից փթթած գեղեցիկ ժպիտով: Նրա նուրբ կուրծքը քսվում էր սպայի բաճկոնակի մահուդին ու կոշտ ասեղնագործ նախշերին, կիսամերկ, գեղեցիկ մարմինը գալարվում էր կապիտանի ծնկների վրա: Սիրավառ սպան իր հրաշունչ շրթունքները դրոշմեց աղջկա գեղեցիկ թուխ ուսերին: Դեռատի աղջիկը մոլորուն հայացքն առաստաղին, գլուխը ետ գցած՝ բաբախուն սրտով սարսուռում էր այդ համբույրից:

Հանկարծ Ֆեբուսի գլխից վեր նա տեսավ մի ուրիշ գլուխ, կապարագուն, կանաչ ու ջղաձիգ մի դեմք, հայացքում՝ դժոխային տառապանք, իսկ այդ դեմքի մոտ մի ձեռք, որ դաշույն էր բռնել: Քահանայի դեմքն ու ձեռքն էին դրանք: Նա ջարդել էր դուռը և խոյացել այդտեղ: Ֆեբուսը չէր կարող տեսնել նրան: Դեռատի աղջիկը զարհուրելի տեսիլքից անշարժացավ, սառեց ու համրացավ այն աղավնու նման, որ գլուխը բարձրացնելու պահին տեսնում է իր բնին նայող արծվի կլոր աչքերը: Էսմերալդան չկարողացավ նույնիսկ ճչալ: Նա միայն տեսավ, թե ինչպես դաշույնն իջավ Ֆեբուսի վրա և գոլորշի արձակելով նորից բարձրացավ:

– Անեծք, – գոչեց կապիտանն ու ընկավ:

Աղջիկն ուշաթափվեց:

Այն վայրկյանին, երբ նրա աչքերը փակվում էին, երբ ամեն զգացում հանգչում էր նրա մեջ, նրան թվաց, թե իր շրթունքներին կրակ

դիպավ, դրոշմվեց ավելի այրող մի համբույր, քան դահճի հրաշեկ
երկաթը:

Երբ նա ուշքի եկավ, տեսավ, որ շրջապատված է գիշերային պա-
հակախմբի զինվորներով, տանում էին արնաթաթախ կապիտանին.
Քահանան անհետացել էր, սենյակի խորքում, դեպի գետը նայող
պատուհանը լայն բացված էր. հատակից վերցնում էին մի թիկնոց,
որ ենթադրում էին, թե պատկանում է սպային: Աղջիկը լսեց, թե
ինչպես իր շուրջը ասում էին.

– Կախարդ կինն է դաշունահարել կապիտանին:

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

I

ՉՈՐ ՏՆՐԵՎ ԴԱՐՉԱԾ ԱՐԾԱԹԵ ԴՐԱՄԸ

Գրենգուարը և ամբողջ Հրաչքների բակը մահացու անհանգստության մեջ էին: Մեկ ամիս էր արդեն՝ չգիտեին, թե ինչ է եղել էսմերայդան, ինչը սաստիկ տխրեցնում էր Եգիպտոսի դքսին ու նրա մուրացկան բարեկամներին, չգիտեին, թե ինչ է եղել նրա այծը, որ կրկնապատկում էր Գրենգուարի վիշտը: Մի երեկո գնչուհին անհետացել էր և այդ օրվանից այլևս կենդանության նշան ցույց չէր տվել: Բոլոր որոնումներն ապարդյուն էին մնացել: Մի քանի «ընկենավոր» տիպի մուրացկան ասել էին Գրենգուարին, թե տեսել են նրան այդ երեկո սուրբ Միքայել կամուրջի շրջակայքում, մի սպայի հետ գնալիս, սակայն գնչուական ձևով պատկված այդ ամուսինը թերահավատ փիլիսոփա էր և բացի դրանից որևէ մեկից ավելի լավ էր իմանում, թե ի՞նչ աստիճան կույս է իր կինը: Նա կարողացել էր դատել, թե ինչպիսի՛ անհաղթահարելի ամոթխածություն էր առաջանում թալիսմանի ու գնչուհու այդ երկու համադրված առաքինություններից և մաթեմատիկորեն հաշվել էր, թե ինչպիսի՛ դիմադրություն ցույց կտա այդ քառակուսի աստիճանի ողջախոհությունը: Ուրեմն նա ապահով էր այս կողմից:

Ուստի և չէր կարողանում բացատրել այդ անհայտացման պատճառը: Խոր վիշտ էր համակել նրան: Նա նույնիսկ կնիհարեք, եթե դահնարավոր լիներ: Այդ վշտի պատճառով մոռացել էր ամեն ինչ, նույնիսկ իր գրական հակումները, նույնիսկ իր մեծ աշխատությունը՝

de Figuris regularibus et irregularibus²⁰⁹, որ հուշյա ունեւր տպագրել ձեռք բերած առաջին իսկ փողով (որովհետեւ գիշեր-ցերեկ տպագրութեան մասին էր մտածում այն օրվանից հետո, ինչ տեսել էր Հյուսիս դը Սեն-Վիկտորի Didascalon-ը²¹⁰ տպագրված Վենդրլեն դը Սպիրի նշանավոր տառերով):

Մի օր էլ, երբ նա տխուր-տրտում անցնում էր Տուրնեյի քրեական դատարանի առջևից, մի խումբ մարդիկ տեսավ Արդարադատութեան պալատի դարպասներից մեկի առաջ:

– Ի՞նչ է պատահել:– Հարցրեց նա այդտեղից դուրս եկող մի երիտասարդի:

– Ձգիտեմ, պարո՛ն,– պատասխանեց երիտասարդը:– Ասում են, թե դատում են հեծյալ պահակազորի սպանած մի կնոջ: Եվ քանի որ պարզվել է, թե կախարդութուն էլ կա այդ գործի մեջ, ապա դատավարութեանը մասնակցելու են հրավիրված եպիսկոպոսն ու հոգևորական ատյանը, իսկ իմ եղբայրը, որ ժողայի սարկավագապետն է, մի վայրկյան իսկ չի բացակայում: Հիմա ես ուզում էի խոսել եղբորս հետ, սակայն բազմութեան պատճառով չկարողացա հասնել նրա մոտ. իսկ դա խիստ փչացնում է իմ գործը, որովհետեւ դրամի կարիք ունեմ:

– Ափսո՛ս, պարո՛ն,– ասաց Գրենգուարը,– շատ կուզենայի փոխտալ ձեզ, բայց եթե իմ անդրավարտիքի գրպանները ծակ են, ապա ընամ էլ արծաթե փողերը չեն պատճառը:

Գրենգուարը չհամարձակվեց ասել երիտասարդին, թե ինքը ճանաչում է նրա սարկավագապետ եղբորը, որի մոտ այլևս չէր գնացել եկեղեցու խոսակցութունից հետո, իսկ այդ անտեսումը շփոթեցնում էր նրան:

Ճեմարանականն իր ճանապարհը շարունակեց, իսկ Գրենգուարը հետևեց մեծ սրահի սանդուղքը բարձրացող բազմութեանը: Նա կարծում էր, թե տիրութունը փարատելու համար ոչ մի բան այնքան

209. Կանոնավոր և անկանոն ձևերի մասին (լատ.):

210. Ուսմունք (հուն.):

ազդեցիկ չէ, որքան քրեական գործի քննության պատկերը, որովհետև դատավորները սովորաբար զվարճալի տխմարություն են երևան բերում: Ժողովուրդը, որին խառնված էր և նա, քայլում ու հրում էր իրար լուելյայն: Բավական ժամանակ դանդաղ ու տաղտկալի քայլում էր Գրենգուարը մի երկար ու մութ միջանցքով, որ գալարվում էր պալատում՝ այդ հնադարյան դաստակերտի աղիքի նման: Վերջապես նա հասավ մի ցածր դռան, որ բացվում էր ինչ-որ սրահի վրա: Նրա բարձր հասակը թույլ տվեց հայացքը ման ածել բազմության ալեծուլի գլուխների վրայով և զննել ամեն ինչ:

Սրահն ընդարձակ էր և մռայլ, որից է՛լ ավելի ընդարձակ էր թվում: Օրն իրիկնանում էր. սրակամար, երկար պատուհաններից ներս էին գալիս աղոտ ճառագայթներ ու հանգչում՝ նախքան ցանցակերպ իրար ագուցված և քսնդակազարդ գերաններից շինված կամարակապ առաստաղին հասնելը, որի անհամար դրվագները կարծես տարտամորեն երերում էին խավարում: Սեղանների վրա, այս ու այնտեղ, արդեն կային բազմաթիվ վառված մոմեր, որոնք շողչողում էին թղթերի վրա խոնարհված քարտուղարների գլուխներին: Սրահի առաջամասը գրավել էր բազմությունը. աջ ու ձախ կողմերում, սեղանների առաջ նստած էին դատական պաշտոնյաներ, խորքում, էստրադայի վրա, բազմաթիվ դատավորներ, որոնց վերջին շարքերը կորչում էին խավարի մեջ: Անշարժ ու չարագուշակ էին այդ դեմքերը: Պատերը ծածկված էին արքայական անհամար շուշանանշաններով: Դատավորների գլխավերևում հագիվ էր նշմարվում մի խոշոր խաչելություն, իսկ ամեն կողմ ցցված էին նիդակներ ու գեղարդներ, որոնց ծայրերը մոմերի լույսը հրաշիկ սայրերի էր վերածել:

– Պարո՛ն, – հարցրեց Գրենգուարը իր հարևաններից մեկին, – ու՞ք եմ²ր են այդ բոլոր անձնավորությունները, որ շարվել են այնտեղ եկեղեցական ժողովի գումարված թեմական առաջնորդների նման:

– Պարո՛ն, – պատասխանեց հարևանը, – աջ կողմում մեծ ատյանի խորհրդականներն են, ձախ կողմում՝ հետաքննական ատյանի

խորհրդականները. ստորագասները սև զգեստով են, բարձրաստի-
ճանները՝ կարմիր զգեստով:

– Իսկ այնտեղ, դրանցից վերև, – շարունակեց Գրենգուարը, – ո՞վ է այդ տուզ, կարմրադեմ մարդը, որ քրտինք է թափում:

– Պարոն նախագահն է:

– Իսկ նրա ետևի ոչխարնե՞րը, – վրա բերեց Գրենգուարը, որ, ինչպես արդեն ասել ենք, չէր սիրում դատական պաշտոնյաներին և թերևս դրա պատճառը այն ոխն է, որ տածում էր նա Արդարագատության պայատի Հանդեպ՝ իր գրամատիկական գործունեության ձախողանքից հետո:

– Արքայական դատարանի պարոն զեկուցողներն են:

– Իսկ նրա առջևի այդ վարազը՞:

– Դա էլ գերազույն դատարանի պարոն քարտուղարն է:

– Իսկ աջակողմյան կոկորդիլո՞սը:

– Տյար Ֆիլիպ Լյուիհն է՝ արքայական արտակարգ դատախազը:

– Իսկ ձախ կողմի այդ գիրուկ սև կատո՞ն:

– Տյար Ժակ Շարմոլյուն է՝ արքայական դատախազը եկեղեցական ատյանում, հոգևոր դատարանի պարոնների հետ:

– Շատ լավ, պարո՛ն, – ասաց Գրենգուարը, – իսկ ի՞նչ են անում այս բոլոր կորովի մարդիկ:

– Դատում են:

– Ո՞ւմն են դատում, ես մեղադրյալ չեմ տեսնում:

– Կին է մեղադրյալը, պարո՛ն: Չեք կարող տեսնել նրան, մեջքը դարձրել է մեր կողմը, և, բացի դրանից, բազմությունն էլ ծածկել է նրան: Այ, նայեցեք, այնտեղ է, ուր գեղարդավորների մի խումբ կա:

– Ո՞վ է այդ կինը, – հարցրեց Գրենգուարը: – Չե՞ք իմանում նրա անունը:

– Ոչ, պարո՛ն, ես էլ նոր եմ եկել: Ենթադրում եմ միայն, որ կախարդություն կա այս գործում, քանի որ հոգևոր ատյանն էլ ներկա է դատավարությանը:

– Շատ լավ,– ասաց մեր փիլիսոփան,– շուտով կտեսնենք, թե ինչպես այս բոլոր դատական պաշտոնյաները կսկսեն մարդու միս ուտել: Դա էլ իր տեսակի ներկայացում է, ինչպես որևէ մի ուրիշ ներկայացում:

– Մի՞թե, պարո՛ն, չեք կարծում, որ տյար ժակ Շարմոլյուն չափազանց հեղ տեսք ունի,– նկատեց հարևանը:

– Հը՛մ,– պատասխանեց Գրենգուարը:– Ես ոչ մի վստահություն չեմ տածում այն հեղուկյանը, որի քթածակերը սեղմված են, իսկ շրթունքները՝ բարակ:

Այստեղ մյուս հարևաններն ստիպեցին երկու զրուցողներին լռել: Խիստ կարևոր ցուցմունք էին լսում:

– Տյա՛րք իմ,– ասում էր սրահի կենտրոնում կանգնած մի պառավ կին, որի դեմքն այնպես էր անհետացել իր հագուստների մեջ, որ կարծես թե քայլող ցնցոտիների մի կույտ էր դա,– տյա՛րք իմ, բանի իսկությունն այնքան ճիշտ է, որքան ճիշտ է, որ ես Ֆալուրդելն եմ, որ քառասուն տարուց ի վեր է, ինչ հաստատված եմ սուրբ Միքայել կամուրջի վրա, ճշտապահորեն ու կանոնավոր վճարում եմ հողային հարկ, բաժ ու սակ. դուռս էլ ներկարար Տասեն-Կայաոի տան դիմացն է, գետի հսանքն ի վեր: Այժմ մի իղճուկ պառավ եմ, իսկ առաջ գեղեցիկ աղջիկ էի, տյա՛րք իմ: Քանի սր էր, ինչ ասում էին ինձ.– Ֆալուրդե՛լ, երեկոները երկար ժամանակ ճախարակ մի՛ մանեք, սատանան սիրում է իր կոտոշներով գզել պառավ կանանց մանածը: Հաստատ բան է, որ ուրվական հոգևորակունը, այն, որ անցած տարի Տամպլի կողմերումն էր, հիմա Միջնաքաղաքում է թրև գալիս: Ֆալուրդե՛լ, զգույշ կացեք, մեկ էլ տեսաք ձեր դուռը ծեծեց: Մի երեկո էլ ես իմ ճախարակն էի մանում, երբ դուռս ծեծեցին: Հարցրի, թե ով է: Հայհոյեցին: Բաց արի: Երկու տղամարդ ներս մտան: Մի սևազգեստ ու մի գեղեցիկ սպա: Սևազգեստի աչքերն էին միայն երևում, ասես զույգ կրակներ լինեին, իսկ մնացած ամեն ինչ ծածկված էր թիկնոցի ու գլխարկի տակ: Ահա թե ինչ ասացին նրանք.– Սուրբ

Մարթայի սենյակը:— Դա իմ վերևի սենյակն է, տյա՛րք իմ, իմ ամե-
 նամաքուր սենյակը: Եվ մի էքյուս փող տվին ինձ: Փողը դրեցի իմ
 դարակը և ասացի.— Վազը սրանով փորոտիք կառնեմ Գյորիետի
 սպանդանոցից:— Եվ բարձրացանք վերև: Հենց որ հասանք վերին
 սենյակը, երբ ես մնջքս շուռ տվի, տեսա, որ սևազգեստ մարդը
 չբվեց: Բավական ապշեցի դրանից: Սպան, որ մեծ ազնվականի պես
 գեղեցիկ էր, ինձ հետ իջավ ցած: Եվ դուրս գնաց: Մի քառորդ կաժ
 մանելու չափ ժամանակ անցնելուց հետո վերադարձավ նա մի գեղե-
 ցիկ, մատղաշ աղջկա հետ, մի իսկական տիկնիկ, որ արևի պես կշող-
 շողար, եթե շնորհքով հագնված լիներ: Այդ աղջիկն իր հետ ունեեր մի
 նոխազ, մի խոշոր նոխազ, սև թե սպիտակ, լավ չեմ հիշում: Հենց դա
 էլ մտածմունքի մեջ դրեց ինձ: Աղջիկը, ճիշտն ասած, ինձ չի վերա-
 բերում, բայց նոխազը... Ես այդ կենդանիներին չեմ սիրում, մորուք
 ունեն ու կոտոչ: Տղամարդու են նման և, բացի դրանից, դևերի շա-
 բաթահանդես են հիշեցնում: Բայց ես բան չասացի, քանի որ էքյուն
 ստացել էի: Այդպես է, չէ՞, պարո՛ն դատավոր, իրավունք ունեի: Կա-
 պիտանին ու աղջկան տարա վերևի սենյակը ու թողեցի մենակ, այ-
 սինքն՝ նոխազն էլ հետները: Ցած իջա ու նորից սկսեցի մանել: Ես
 ձեզ պետք է ասեմ, որ իմ տունն ունի առաջին ու երկրորդ հարկ,
 ետևի կողմից նայում է գետին, ինչպես կամուրջի վրայի մյուս
 տները, թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ հարկի սենյակների լուսամուտ-
 ները բացվում են գետի վրա: Ուրեմն ես իմ մանածն էի մանում, բայց
 չեմ իմանում, թե ինչու մտածում էի այն ուրվական-վանականի մա-
 սին, որ նոխազն էր գլուխս գցել, և մեկ էլ ջահել աղջիկը մի քիչ
 զարմանալի էր զուգված: Հանկարծ վերևից լսեցի մի ճիչ, մի բան ըն-
 կավ հատակին ու լուսամուտն էլ բացվեց: Ես վազեցի դեպի իմ լու-
 սամուտը, որ ուղիղ մյուսի տակն է, և տեսա, որ իմ աչքերի առջևից
 անցավ մի սև բան ու ընկավ ջուրը: Քահանայի զգեստ հագած
 ուրվական էր դա: Լուսնյակ գիշեր էր. և շատ լավ տեսա նրան, լո-
 դում էր դեպի Միջնաքաղաքը: Դրանից հետո, ոտից-գլուխ դողալով,

պահակներ կանչեցի: Եկան գիշերային պահակութեան պարոնները և առաջին բոպերին չիմանալով բանի էությունը և մի քիչ էլ խմած լինելով՝ նույնիսկ ծեծեցին ինձ: Ես հասկացրի նրանց եղելությունը: Վեր բարձրացանք և ի՛նչ տեսանք, իմ խղճուկ սենյակն ամբողջովին արյան մեջ կորած, կապիտանն ամբողջ հասակով փռված՝ դաշույնը վզի մեջ, աղջիկը սուտ մեռած, նոխազն էլ սարսափից գլուխը կորցրած: Տես, է՛, մտածեցի ես, տասնհինգ օր պիտի չարչարվեմ, մինչև հատակը լվամ-մաքրեմ: Հարկ կլինի քերել, սոսկալի բան է դա: Խեղճ երիտասարդին՝ սպային, տարան, տարան և համարյա մերկ աղջկան: Սպասեցեք, հիմա ասեմ: Ամենավատն այս է, որ մյուս առավոտյան, երբ ուզում էի վերցնել էքյուն փորոտիք գնելու համար, մի չոր տերև գտա նրա տեղը:

Պառավը լուց: Սարսափի մրմունջը շրջան կատարեց բազմութեան մեջ:

– Այդ ուրվականից, այդ նոխազից և ամեն ինչից կախարդութեան հոտ է գալիս. – ասաց Գրենգուարի մի հարեանը:

– Հապա չոր տերևի՞ց, – վրա բերեց մի ուրիշը:

– Կասկած չկա, որ այդ աղջիկը կախարդ է և հարաբերություն ունի ուրվական վանականի հետ՝ սպաներին կողոպտելու համար:

Գրենգուարն ինքն էլ հեռու չէր այդ բոլորը սարսափելի ու ճշմարտանման համարելուց:

– Ճալուրդել կոչվող կին, – հարցրեց պարոն նախագահը վսեմաշուք շեշտով, – այլևս ոչինչ չունե՞ք հայտնելու արդարադատությունը:

– Ոչ, տե՛ր իմ, – պատասխանեց պառավը, – միայն թե՛՞ զեկուցագրի մեջ իմ տնակը որակված է ծուռ ու գարշահոտ, իսկ դա սանձարձակ ու վիրավորական լեզու է: Կամուրջի վրայի տները փարթամ տեսք չունեն, որովհետև բնակչությունը շատ-շատ է, բայց չնայած դրան՝ մսագործները չեն դադարում այդտեղ ապրելուց, հարուստ մարդիկ են՝ ամուսնացած գեղեցիկ ու մաքրասեր կանանց հետ:

Վեր կացավ այն դատավորը, որ կոկորդիլոսի տպավորություն էր գործել Գրենգուարի վրա:

– Լուսթյո՛ւն, – ասաց նա: – Ես խնդրում եմ պարոններին անտես չառնել այն Հանգամանքը, որ մեղադրյալի վրա գտնված է մի դաշույն: Ֆալուրդել կոչվող կին, բերե՞լ եք այն տերևը, որին վեր է ածվել դևի ձեզ տված էքյուն:

– Այո, տե՛ր իմ, – պատասխանեց Ֆալուրդելը, – բերել եմ: Ահա: Եվ դատական կատարածուն չոր տերևը Հանձնեց կոկորդիլոսին, որ գլուխը վշտաբեկ օրորեց և փոխանցեց նախագահին. սա էլ ուղարկեց եկեղեցական ատյանի արքայական դատախազին, այնպես որ տերևը շրջան կատարեց սրահում:

– Կեչու տերև է, – ասաց տյար Ժակ Շարմոլյուն: – Կախարդության մի նոր ապացույց:

Խոսք առավ մի խորհրդական:

– Վկա՛, երկու հոգի միաժամանակ մտան ձեր տունը, սեազգեստ մարդը, որ, ինչպես դուք տեսաք, նախ անհետացավ, ապա քահանայի Հագուստով լողաց Սենա գետով, և սպան: Երկուսից ո՞րը էքյուն տվեց ձեզ:

Պառավը մի վայրկյան մտածեց, ապա պատասխանեց.

– Սպան:

Բազմության միջով մրմունջ անցավ:

– Ա՛, – մտածեց Գրինգուարը, – ահա թե ինչն է խախտում իմ Համոզմունքը և կասկածել տալիս այս ամենին:

Այդ միջոցին արքայական արտակարգ դատախազ տյար Ֆիլիպ Լյոլիեն դարձյալ միջամտեց.

– Ես հիշեցնում եմ պարոններին, որ սպանության ենթարկված սպան իր սնարի մոտ գրի առնված ցուցմունքի մեջ Հայտարարել է, որ այն ըուպին, երբ սեազգեստ մարդն իր ճանապարհը կտրել էր, ինքը տարտամորեն մտածել էր, թե դա կարող էր և ուրվական վանականը լինել, և ավելացրել է. թե ուրվականը Համառորեն մղել էր իրեն սերտ Հարաբերությունների մեջ մտնել մեղադրյալուհու հետ. իսկ երբ ինքը՝ կապիտանը նկատել էր, թե դրամ չունի, սեազգեստը

տվել էր նրան այն էքյուն, որով սպան վճարել էր Ֆալուրդելին: Լեւոնաբար՝ այդ էքյուն դժոխքի դրամ է:

Այս եզրահանգող դիտողութիւնը կարծես թե ցրեց Գրենգուարի և բազմութեան մեջ գտնւող մյուս թերահավատների բոլոր տարակուսանքները:

– Պարոնների տրամադրութեան տակ է գործի թղթապանակը, – ավելացրեց արքայական դատախազը նստելով, – նրանք կարող են ստուգել Ֆեբուս դը Շատոպերի խոսքերը:

Այդ անունը լսելուն պես մեղադրյալը վեր կացավ: Նրա գլուխը բազմութիւնից բարձր էր, և սարսափահար Գրենգուարը ճանաչեց էամերալդային:

Դժգույն էր նա. նրա վարսերը, որ մի ժամանակ այնքան գեղեցիկ հյուսված էին և փայլուն դրամներով զարդարված, այժմ թափվել էին խճճված ու անկարգ, շրթունքները կապույտ էին, ականակապիճները սարսափեցնում էին: Ավա՛ղ:

– Ֆեբո՛ւս, – ասաց նա մոլորվածի պես. – որտե՞ղ է նա: Ո՛հ, տյա՛րք իմ, նախքան ինձ սպանելը շնորհ արեք, աղաչում եմ, ասացեք՝ կենդանի՞ է նա դեռ:

– Լռեցե՛ք, կի՛ն, – պատասխանեց նախագահը. – այդ չէ մեր գործը:

– Ո՛հ, գթացեք, ասացեք միայն՝ կենդանի՞ է նա, – շարունակեց աղջիկը՝ կցելով նիհարած գեղեցիկ ձեռքերը: Լավեց, թե ինչպես շղթաները ցնցվում էին շրջագգեստի երկայնքով:

– Դե լավ, – ասաց արքայական դատախազը չոր-չոր, – մեռնում է նա: Գո՛հ եք դուք:

Դժբախտ աղջիկն ընկավ իր նստարանի վրա՝ անձայն, անարցունք, մոմե արձանիկի պես գունատ:

Նախագահը կռացավ իր ոտքերի մոտ նստած մի մարդու վրա, որ ոսկեհուռ գլխարկ և սև զգեստ ուներ, վրին շղթա և ձեռքին՝ գավազան:

– Կատարածո՛ւ, ներս բերեք երկրորդ մեղադրյալին:

Բոլոր ներկաներն իրենց հայացքը հառեցին մի փոքրիկ դռան վրա, որը բացվեց և մեծ սրտատրոփ պատճառելով Գրենգուարին՝

ճանապարհ տվեց ոսկեգօծ կոտորչներով ու տոտիկներով մի գեղեցիկ այծի: Փառահեղ անասունը մի վայրկյան կանգ առավ շեմքին և վիզը պարզեց, կարծես թե ցցված էր ժայռի կատարին և իր աչքերի առաջ փռված տեսնում էր անծայրածիր հորիզոնը: Հանկարծ նա նկատեց գնչուհուն և ցատկելով մի սեղանի ու մի քարտուղարի գլխի վրայով՝ երկու ուսույունով հասավ նրա ծնկների մոտ, ապա շնորհագեղ ձևով թավալվեց իր տիրուհու ոտքերի վրա՝ որևէ խոսք կամ փաղաքշանք թախանձելով: Սակայն մեղադրյալը մնաց անշարժ, և խեղճ Ջալին էլ չարժանացավ թեկուզ մի հայացքի:

– Պահ՛հ... պահ՛հ... սա այն զգվելի անասունն է, – ասաց պառավ Ծալուրդելը. – շատ լավ հիշում եմ երկուսին էլ:

Այդ ժամանակ խոսք առավ ժակ Շարմույուն.

– Եթե հաճո է պարոններին, մենք ձեռնամուխ կլինենք այծի հարցաքննությանը:

Արդարև, երկրորդ մեղադրյալն էր նա: Այդ դարաշրջանում ավելի պարզ բան չկար, քան որևէ անասունի դեմ հարուցված կախարդական ապրանքի դատավարությունը: Փարիզի պրևոյուսթյան 1460 թվականի Հաշվետվությունների մեջ, իմիջիայոց, կարելի է գտնել ծախսերի մի հետաքրքրական մանրամասնություն ժիլե-Սուլարի և նրա մատակ խոզի դատավարությունից, որոնք «մահապատժի են ենթարկվել Կորբեյում՝ իրենց անարժան արարքների համար»: Ամեն ինչ կա այդտեղ, փոս փորելու ծախսը խոզը թաղելու համար, հինգ հարյուր խուրձ խոփ՝ առնվազն Մորսանի նավահանգստից, երեք պինթ²¹¹ գինին ու հացը՝ դատապարտվածի վերջին ընթրիքը, որ եղբայրաբար իրար մեջ բաժանեցին նա ու դահիճը, մինչև անգամ խոզը տասնմեկ օր պահելու ու կերակրելու ծախսը՝ օրական ութ փարիզյան սու: Երբեմն էլ կենդանիներից շատ ավելի հեռուներն էին հասնում: Կաուլոս Մեծի և Լյուդովիկոս Հեզահոգու կանոնների ժողովածուները ծանր պատիժներ են սահմանում այն բոցավառ ուրվականների համար, որոնք թույլ են տալիս իրենց երևալ օդում:

211. Մոտ մեկ լիտր (հին հեղուկաչափ):

Եվ եկեղեցական ատյանի արքայական դատախազը ազդարարեց.

– Եթե այս այծին տիրապետած դւր, որ դիմադրել է դիվահանման մեր բոլոր ջանքերին, համառի իր չարամտությունների մեջ և դրանով ահաբեկի այս ատյանը, մենք զգուշացնում ենք նրան, որ հարկադրված կլինենք նրա նկատմամբ պահանջել կախաղան կամ խարույկ:

Սառը քրտինքը պատեց Գրենգուարին: Շարմոլյուն մի սեղանի վրայից վերցրեց գնչուհու բասկյան դափը և որոշ ձևով պարզելով այծին՝ հարցրեց.

– Ժամը քանի՞սն է:

Այծը խելացի հայացքով նայեց նրան, բարձրացրեց ոսկեգոծ տոտիկը և յոթ հարված տվեց: Արդարև, ժամը յոթն էր: Սոսկումի շարժում անցավ ամբողջ սրահով: Գրենգուարը չկարողացավ այլևս դիմանալ:

– Քանդո՞ւմ է իր տունը, – գոչեց նա բարձրաձայն, – հո տեսնո՞ւմ եք, որ չի իմանում, թե ինչ է անում:

– Սրահի ծայրի գոնհիկնե՛ր, լուությո՛ւն, – ծղրտաց դատական կատարածուն:

Ժակ Շարմոլյուն դափի նույն ձեռնածություններով այծին բազմաթիվ ուրիշ՝ տարօրինակ հարցեր տվեց օրվա, ամսի ու տարվա մասին և այլն, որոնց ընթերցողն արդեն ականատես է եղել: Եվ այն տեսողական պատրանքով, որ դատական վիճաբանությունների ժամանակ է առաջանում, այդ նույն հանդիսատեսները, որոնք գուցե շատ անգամ փողոցների խաչմերուկներում ծափահարել էին Ջալիի անմեղ չարահիություններին, դրանցից սարսափեցին Արդարադատության պալատի կամարակապ առաստաղի տակ: Այժմ անկասկած սատանան էր:

Դրությունը շատ ավելի վատթարացավ, երբ արքայական դատախազը շարժական տառերով լեցուն կաշե քսակը, որ կախված էր Ջալիի վզից, դատարկեց հատակին, և մարդիկ տեսան, թե ինչպես այծը իր տոտիկով ցիրուցան այբուբենից դուրս հանեց ու կազմեց Ֆերուս

ճակատագրական անունը: Անառարկելիորեն ապացուցված համարվեցին այն դուռնաքները, որոնց զոհն էր դարձել կապիտանը, իսկ գնչուհին՝ այդ թուփիչ սլարուհին, որ այնքա՛ն հաճախ զմայլեցրել էր անցորդներին իր շնորհագեղությամբ, բոլորի աչքում դարձավ ոչ այլ ինչ, եթե ոչ մի զարհուրելի վամպիր:

Այդ ընթացքում կենդանության ոչ մի նշան ցույց չէր տալիս նա. ո՛չ Ջալիի նազելագեղ շարժումները, ո՛չ դատաստանական խորհրդի սպառնալիքները, ո՛չ էլ բազմության խուլ անեծքները, ոչ ինչ, այլևս ոչ ինչ չէր հասնում նրա գիտակցությանը:

Աղջկան ուշքի բերելու համար հարկ եղավ, որ մի գինվոր անխղճորեն թափահարի նրան և նախագահը հանդիսավոր կերպով բարձրացնի իր ձայնը.

– Աղջի՛կ, դուք գնչու ցեղից եք, որը հետամուտ է չարագործությունների: Դուք, այս կախարդված և սույն գործին խառը այծի մեղսակցությամբ, սույն մարտի 29-ի գիշերը, խավար ուժերի համագործակցությամբ, թովչանքով ու դավով դաշունահարել ու սպանել եք արքայական նետաձիգների մի կապիտանի՝ Ֆեբուս դը Շատոպերին: Համառո՞ւմ եք ժխտել սա:

– Արհավի՛րք, – գոչեց դեռատի աղջիկը ձեռքերով ծածկելով դեմքը: – Օ՛, իմ Ֆեբուս: Ո՛հ, դժոխայի՛ն զրպարտություն:

– Համառո՞ւմ եք դուք ժխտել, – հարցրեց նախագահը սառնությամբ:

– Այո, ժխտում եմ, – պատասխանեց աղջիկը զարհուրելի շեշտով: Նա ոտքի էր կանգնել, և աչքերը շողշողում էին:

Նախագահը շարունակեց այս անգամ արդեն շեշտակի.

– Հապա ինչպե՞ս եք դուք բացատրում ձեր դեմ ուղղված մեղադրանքը:

Էսմերալդան պատասխանեց բեկբեկուն ձայնով.

– Արդեն ասել եմ: Չեմ իմանում: Մի քահանա է արել, մի քահանա, որին չեմ ճանաչում, մի դժոխային քահանա, որ հետապնդում է ինձ:

– Հենց դա է, – շարունակեց դատավորը, – ուրվական վանականը:

– Ո՛հ, տյա՛րք իմ, գթացեք, ես մի ինզճ աղջիկ եմ միայն...

– Գնչուսաստանից, – վրա բերեց նախագահը:

Տյար Ժակ Շարմայուն մեղմ ձայնով ասաց.

– Նկատի ունենալով մեղադրյալի ցավալի համառությունը՝ ես առաջարկում եմ գործադրիլ տանջանք:

– Համաձայն եմք, – ասաց նախագահը:

Դժբախտ աղջիկն ամբողջ մարմնով սարսռաց: Այնուամենայնիվ, գեղարգավորների հրամանով վեր կայտով և բավական հաստատ քայլերով գնաց՝ Շյարմայունի և եկեղեցական ատյանի քահանաների ետևից, նիզակակիրների երկու շարքի միջով, դեպի մի միջնապուռ, որ հանկարծակի բացվեց ու փակվեց նրա ետևից՝ վշտարեկ Գրենդուարի վրա գործելով աղջկան լափող սարսափելի երախի տպավորություն:

Երբ մեղադրյալն անհետացավ, լսվեց աղերսալի մայուն. փոքրիկ այծն էր լաց լինում:

Նիստն ընդհատվեց: Խորհրդականներից մեկը, որ հասկացրեց, թե պարոն դատավորները հոգնել են և շատ երկար կտևի տանջանքի վերջանալուն սպասելը, նախագահը պատասխանեց, որ դատավորը պարտավոր է զոհաբերել իրեն իր պարտականությունը:

– Խայտառակ ու զղվիլի աղջիկ, – մրթմրթաց մի ձեր դատավոր, – տանջանքի է ենթարկում իրեն, երբ մարդիկ չեն ընթրել:

II

ՉՈՐ ՏԵՐԵՎ ԴԱՐՁԱԾ ԱՐԾԱԹԵ ԴՐԱՄԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Օրը ցերեկով լամպերով լուսավորվող խավար միջանցքներում մի քանի աստիճան բարձրանալուց և լիջնելուց հետո, էսմերալդան, շրջապատված իր սգալի թափորով, Արդարագատություն պալատի

պահակագործերի կողմից հրվեց մի քստմենսի սենյակ: Այդ կլորածև սենյակը գրավում էր այն հաստ աշտարակներից մեկի առաջին հարկը, որոնք մեր օրերում էլ դեռ դուրս են ցցվում այն ժամանակահից շենքերի շերտից, որով նոր Փարիզը ծածկել է հինը: Ոչ մի պատուհան չունեի այդ նկուղը, ո՛չ մի բացվածք, բացի ցածրիկ մուտքից, որ ծածկվում էր երկաթե հակայական դռնով: Սակայն լույսի պակաս երբեք չէր լինում այդտեղ, հաստ պատի մեջ փորված էր մի հնոց, որտեղ վառվող թե՛մ կրակը լցնում էր նկուղն իր կարմիր ցուրքերով և որևէ լուսարձակումից զրկում մի անկյունում դրված ողորմելի մոմը: Երկաթե վանդակադուռը, որ հնոցը ծածկելու համար էր և այդ պահին բարձրացված էր, թույլ էր տալիս խավար պատի մեջ եղած այդ բոցավառ երախի վերնամասում տեսնել երկաթե ճաղերի ներքևի ծայրերը միայն, որպես սև, սրածայր ու միմյանցից հեռու ատամների շարան, դրա համար էլ հնոցը նման էր այն վիշապների երախին, որոնք հեքիաթների մեջ կրակ են ժայթքում: Հնոցի լույսի տակ կալանավորուհին սենյակի շուրջը տեսավ զարհուրելի գործիքներ, որոնց կիրառումը չէր հասկանում: Սենյակի մեջտեղը, համարյա թե գետնին դրված էր մի կաշվե ներքնակ, որի վրա կախված էր մի փոկ՝ ծայրին էլ կեռ. այդ փոկը միացած էր մի պղնձե օղակի, իսկ կամարակապ առաստաղի կենտրոնում քանդակված մի տափակաքիթ հրեշ էլ իր ատամներով պահում էր այդ օղակը: Հնոցի ներսում, կրակի վրա խառնիխուռն դարսված շիկանում էին աքցաններ, ունելիներ, խոփանման լայն երկաթներ: Հնոցի արնագույն ցուքն ամբողջ սենյակում լուսավորում էր միայն սարսափելի առարկաների դեզը:

Այդ տարտարոսը կոչվում էր պարզապես «հարցաքննության սենյակ»:

Ներքնակի վրա անիռթորեն նստած էր երգվյալ խոշտանգող Պիերա Տորտըրյուն: Նրա ծառաները՝ քառակուսի դեմքով, կաշվե գոգնոցով, կտավե շալվարով երկու գաճաճներ՝ շրջում էին կրակի մեջ դրված երկաթները:

Խեղճ աղջիկը զուր էր գոտեպնդում իրեն, այդ սենյակը մտնելուց հետո սարսափը պատեց նրան:

Մի կողմում շարվեցին պալատի պահակագործերը, մյուս կողմում՝ եկեղեցական ատյանի քահանաները: Մի անկյունում կար սեղան ու թանաքաման, քարտուղարն էլ նստած առջևը: Տյուր ժակ Շարմոլյուն չափազանց քաղցր ժպիտով մոտեցավ գնչուհուն և ասաց.

– Սիրելի՛ գավակս, համառո՞ւմ եք ուրեմն ժխտել:

– Այո, – պատասխանեց էսմերալդան արդեն հանգած ձայնով:

– Այդ դեպքում, – շարունակեց Շարմոլյուն, – մեզ համար շատ ցավալի կլինի հարցաքննել ձեզ ավելի խստապահանջությամբ, քան մենք կուզենայինք: Բարեհաճեցեք նեղություն կրել և նստել այս ներքնակի վրա: Վարպե՛տ Պիերա, տեղ տվեք օրիորդին և փակեցեք դուռը:

Պիերան մրթմրթալով վեր կացավ:

– Եթե դուռը փակեմ, – մոլտաց նա, – կրակը կհանգչի:

– Շատ լավ, սիրելի՛ս, բաց թողեք, – համաձայնեց Շարմոլյուն:

Բայց էսմերալդան մնում էր կանգնած: Նա սարսափում էր այդ ներքնակից, որ վրա այնքա՛ն թշվառ մարդիկ էին ջղաձգվել: Սարսափը սառեցնում էր նրա ոսկորների ծուծն անգամ: Եվ մնացել էր այդպես քարացած ու ապշած: Շարմոլյուհի տված նշանի վրա երկու ծառաները բռնեցին նրան ու նստած դիրքով դրեցին մահճին: Նրանք ոչ մի ցավ չպատճառեցին էսմերալդային. բայց երբ այդ մարդիկ ձեռք տվին նրան, երբ այդ կաշին ղրկավ նրան, նա զգաց, թե ինչպես ողջ արյունը խուժեց սիրտը: Նա մի մոլորուն հայացք նետեց սենյակի շուրջը: Նրան թվաց, որ բոլոր կողմերից շարժվում ու զեպի իրեն են գալիս, որպեսզի սողոսկեն իր մարմնի վրա և խայթեն ու ճմլեն, տանջանքի այդ բոլոր այլանդակ գործիքները, որոնք մինչ այդ նրա տեսած ամեն տեսակ գործիքների նկատմամբ այն էին, ինչ չղջիկները, հազարոտանիններն ու սարգերը միջատների ու թռչունների նկատմամբ:

– Որտե՞ղ է բժիշկը, – հարցրեց Շարմոլյուն:

— Այստեղ եմ,— պատասխանեց մի սեպգեստ մարդ, որին էամերայրւան դեռ չէր նկատել:

Եվ դեռատի աղջիկը սարսուռաց:

— Օրիո՛րդ,— ասաց եկեղեցական ատյանի արքայական դատախազը փառաբանական շեշտով,— երբորդ անգամ եմ հարցնում՝ համառո՞ւմ եք ժիտել այն հանցանքները, որոնց համար մեղադրվում եք:

Այս անգամ էամերայրւան կարողացավ միայն գլխով պատասխանել այդ ձայնը պակասեց:

— Համառո՞ւմ եք դուք,— ասաց Ժակ Շարմոլյուն:— Այդ դեպքում ես չափազանց ցավում եմ, բայց պարտավոր եմ կատարել իմ պաշտոնի հանձնարարութիւնը:

— Պարո՛ն արքայական դատախազ,— հարցրեց հանկարծ Պիերան,— ինչի՞ց պիտք է սկսենք:

Շարմոլյուն մի վայրկյան վարանեց հանգ որոնող բանաստեղծի երկմիտ ծամածուռութեամբ:

— Ճոքավոր կոշիկից,— ասաց վերջսպես նա:

Տարաբախտ աղջիկն այնքան խորապես լքված զգաց իրեն Աստծուց ու մարդկանցից, որ գլուխն ընկավ կրծքին այն թուշ իրի նման, որը սեփական ուժ չուներ:

Խոշտանգույն ու բծիչկը միասին մոտեցան նրան: Միաժամանակ երկու ծառաներն սկսեցին փորփրել իրենց զովկլի զինանոցը: Այդ զարհուրելի երկաթեկենի չխչխկոցից սարսուռաց դժբախտ աղջիկը այն հերձած գորտի նման, որին գալփանական հոսանք են հաղորդում:

— Ո՛հ,— մրմնջաց նա այնքան ցածր ձայնով, որ ոչ ոք չլսեց,— օ՛, իմ Ֆեբուս:

Դրանից հետո՝ նորից թաղվեց անշարժութեան և քար լուռութեան մեջ: Այդ պատկերը կկեղեքեր ցանկացած սիրտ, բացի դատավորների սրտերից: Թվում էր, թե որևէ թշվառ, մեղավոր հոգու է հարցաքննում սատանան դժոխքի հրակարմիր կամարի տակ: Այդ թշվառ մարմինը, որին շուտով կկառչեր սղոցների, անիվների ու պրկոցների

այդ հրեշափոր մըջնանոցը, այն էակը, որին շուտով շուռուժուռ էին տալու դահիճների ու աքցանների այդ դաժան ճանկերը, այն գողտրիկ, ճերմակ ու դյուրաբեկ արարածն էր, կորեկի այն խղճուկ հատիկը, որ մարդկային արդարադատությունը աղալու էր տայիս խոշտանգման ահափոր աղորիքներին:

Այդ միջոցին Պիերա Տորտըրյուի ծառաների կոշտացած ձեռքերը կոպիտ կերպով մերկացրին այն գեղեցիկ սրույնքները, այն փոքրիկ ոտքերից մեկը, որ այնքա՛ն հաճախ ճկունությամբ ու նրբագիշու-թյամբ զմայլեցրել էին անցորդներին Փարիզի քառուղիներում:

– Շա՛տ ցավալի է, – մուտաց խոշտանգողը՝ զննելով այդ ոտքի այնքան շնորհագեղ ու նրբակերտ ձեերը:

Եթե սարկավագապետը ներկա լիներ, անկասկած այդ բոպեին կհիշեր սարգի ու ճանճի իր սիմփոլը:

Շատ չանցած դժբախտ աղջիկն իր աչքերի վրա տարածված մշուշի միջից տեսավ «երկարաճիտ կոշիկի» մոտենալը, ապա թի ինչպես երկաթագամ տախտակների մեջ կաղապարված իր ոտքն անհետացավ գարհուրելի սարքի մեջ: Այնժամ սարսափը ուժ տվեց նրան:

– Հանեցեք դա իմ ոտքից, – գոռաց նա զայրացած և ամբողջովին գիսախուփ ուղղվելով: – Գթացե՛ք:

Նա նետվեց ներքնակից՝ արքայական դատախազի ոտքերին ընկնելու համար, բայց սրունքը կաշկանդված էր կաղնեփայտի ու երկաթեղների ծանր զանգվածի մեջ, և նա կռուցավ ճտքավոր կոշիկի վրա ավելի ջարդված, քան թեկին կապար ունեցող մեղուն:

Շարմուղուի տված նշանով՝ էսմերալդային նորից դրեցին ներքնակին, և երկու խոշոր ձեռքեր նրա նուրբ մեջքը կուպեցին առաստաղից կախված փոկին:

– Վերջին անգամն եմ հարցնում՝ խոստովանո՞ւմ եք ձեր հանցանքի փաստերը, – հարցրեց Շարմուղուն իր անայլայլ բարեմտությամբ:

– Ես անմեղ եմ:

– Այն ժամանակ, օրիո՛րդ, ինչպե՞ս եք բացատրում ձեզ մեղադրող հանգամանքները:

– Ավա՛ղ, տեր իմ, չգիտեմ:

– Ուրեմն ժխտո՞ւմ եք:

– Ամեն ինչ:

– Կատարեցեք, – ասաց Շարմոլյուն Պիերային:

Պիերան պտտեց վերամբարձի կոթը, ճաքավոր կոշիկը սեղմվեց, դժբախտ աղջիկն արձակեց մի զարհուրելի ճիչ, որը մարդկային լեզուներից ոչ մեկը չի կարող տառադարձել:

– Դադարեցրեք, – ասաց Շարմոլյուն Պիերային: – Խոստովանո՞ւմ եք, – Հարցրեց նա զնչուհուն:

– Ամե՛ն ինչ – գոռաց դժբախտ աղջիկը: – Խոստովանո՞ւմ եմ, խոստովանո՞ւմ եմ, գթացե՛ք:

Նա Հաշվի չէր առել իր ուժերը՝ տանջալի Հարցաքննությանն ընդառաջելիս: Խեղճ երեխան, որի կյանքը մինչ այդ եղել էր այնքա՛ն ուրախ, այնքա՛ն Հաճելի ու քաղցր, առաջին իսկ ցավից Հաղթվեց:

– Մարդասիրությունն ինձ պարտավորեցնում է ասել ձեզ, – նկատեց արքայական դատախազը, – որ խոստովանելով դուք կարող եք միայն սպասել մահապատժի:

– Իմ հուսացածն էլ այդ է, – ասաց և նորից ընկավ կաշվե մահճի վրա՝ կիսամեռ, երկծալված, իր կրծքին Հանգուցված փոկից կախված:

– Հապա՛, գեղեցկուհի՛ս, գոտեպնդվեցեք մի քիչ, – ասաց վարպետ Պիերան՝ բարձրացնելով նրան: – Դուք այն ոսկե ոչխարի տեսքն ունեք, որ կախված է Բուրգունդիայի պարոն դքսի վզից:

Ժակ Շարմոլյուն բարձրացրեց ձայնը:

– Քարտուղա՛ր, գրեցեք: Դեռատի գնչու աղջի՛կ, խոստովանո՞ւմ եք, որ մասնակցել եք գժոխային Հացկերույթներին, շաբաթահանդեսներին և չարադյութանքներին՝ վնասաբեր ոգիների, կախարհների, վհուկների ու չարքերի հետ: Պատասխանեցեք:

– Այո, – ասաց էսմիրալդան այնքան ցածր ձայնով, որ նրա խոսքը կորավ արտաշնչման մեջ:

– Խոստովանո՞ւմ եք, որ տեսել եք այն խոյրը, որին Բեհեզեզերուզը ցույց է տալիս ամպերի մեջ շարաթահանդես գումարելու համար, և որին միմիայն կախարդներն են տեսել:

– Այո:

– Խոստովանո՞ւմ եք, որ պաշտել եք Բոֆոմեի գլուխները՝ տաճարականների այդ նողկալի կուռքերը:

– Այո:

– Որ մշտական հարաբերություն եք ունեցել սատանայի հետ, որը երևան է եկել սույն գործով մեղադրվող ընտանի այծի կերպարանքով:

– Այո:

– Վերջապես, դուք խոստովանո՞ւմ եք, որ դեի և ուրվականի, – որ ռամիկ լեզվով կոչվում է չարք վանական, – օգնություն վերջին մարտ ամսի քսանիննի գիշերը խոշտանգել ու սպանել եք մի կապիտանի՝ Ֆերուս դը Շատոպեր անունով:

Համերալդան իր խոշոր աչքերը սևևոսեց դատավորի վրա և պատասխանեց կարծես թե մեքենայաբար, առանց ջղաձգություն ու ցնցումների.

– Այո:

Ակներև էր, որ ամեն ինչ փշրված էր նրա մեջ:

– Գրեցեք, քարտուղա՛ր, – ասաց Շարմոլյուն և դիմելով խոշտանգողներին՝ ավելացրեց.

– Արձակել կալանավորուհուն և տանել նիստի սրահը:

Երբ կալանավորուհու «կոշիկը հանեցին», եկեղեցական ատյանի արքայական դատախազը գննեց ցավից դեռ ընդարմացած նրա ոտքը:

– Վնաս չու՞նի, – ասաց նա, – մեծ բան չի եղել: Ծիշտ ժամանակին ճչացիք: Դուք դեռ կկարողանայիք պարել, գեղեցկուհի՛:

Ապա նա դարձավ եկեղեցական ատյանի իր արբանյակներին.

– Վերջապես արդարությունը երևան եկավ: Միսթարական է դա, պարոններ: Օրիորդը արժանին կհատուցի մեզ, որ իր հետ վարվեցինք ամենայն հնարավոր մեղմությունը:

ՉՈՐ ՏԵՐԵՎ ԴԱՐՉԱԾ ԱՐԾԱԹԵ ԴՐԱՄԻ ՎԵՐՋԸ

Երբ նա գունատ ու կաղալով մտավ նիստի սրահը, հրճվանքի ընդհանուր մրմունջով զիմափորիցին նրան: Բազմության հրճվանքն առաջացավ այն բավարարված անհամբերության զգացումից, որ ունենում են թատրոնում ներկայացման վերջին միջնադարից հետո, երբ բարձրանում է վարագույրը և սկսվում վերջաբանը. իսկ դատավորների հրճվանքի պատճառը շուտով ընթրելու հույսն էր: Փոքրիկ այծը նմանապես ուրախությունից մայեց, ուղից վազել դեպի իր տիրուհին, բայց կասկել էին նստարանին:

Գիշերն ամբողջովին իջել էր: Մոմիրը, որոնց թիվը չէին ավելացրել, այնքան քիչ էին լույս տալիս, որ սրահի պատերը չէին երևում: Խավարը ծածկել էր բոլոր առարկաները մի տեսակ մշուշով: Հազիվ էին երևում մի քանի դատավորների անտարբեր դեմքերը: Իրենց դիմաց, երկար սրահի ծայրին, նրանք կարող էին տեսնել մութ ֆոնի վրա գծագրվող մի տարտամ, սպիտակ կետ: Մեղադրյալն էր դա:

Նա քարշ գալով հասել էր իր տեղը: Երբ Շարմուշուն տիրական քայլվածքով նույնպես հասավ իր տեղը, նախ նստեց, ապա կանգնեց և իր հաջողությունը այնքան էլ հպարտություն չխառնելով՝ ասաց.

– Մեղադրյալն ամեն բան խոստովանեց:

– Գնչո՛ւ աղջիկ, – հարցրեց նախագահը, – դուք խոստովանեցի՞ք կախարդության, սյունկության և Ֆերուս դը Շատոպերին սպանելու բոլոր հանցանքները:

Գնչուհու սիրտը սեղմվեց, խավարում լսվեց նրա հեծկտանքը:

– Ամեն բան, ինչ կամենում եք, – պատասխանեց նա նվաղուն ձայնով, – միայն թե շուտ սպանեցեք ինձ:

– Պարո՛ն արքայական դատախազ եկեղեցական ատյանում, – ասաց նախագահը, – զատական կազմը պատրաստ է լսելու ձեր եզրակացությունը:

Տյար Շարմոլյուն Հանեց մի սարսափելի մեծ տետր և ձեռքի բազմաթիվ շարժումներ անելով, ինչպես նաև դատավարական ճարտասանության չափազանցած շեշտադրությամբ սկսեց կարգալ լատիներեն գրված մի ճառ, որում մեղադրանքի բոլոր ապացույցները հիմնված էին կիկերոնյան շրջառությունների վրա, ամրասյնդված էին նրա նախասիրած երգիծաբան Պլավտոսի խոսքերով: Մենք ցավում ենք, որ չենք կարող այդ երևելի ճառը մատուցել մեր ընթերցողներին: Հոետորը խոսում էր սբանչելի եռանդով: Նա դեռ նախաբանը չէր ավարտել, բայց քրտինքն արդեն ցայտում էր ճակատից, իսկ աչքերը՝ գլխից: Հանկարծ, ինչ-որ պարբերության կեսին, նա ընդհատեց ճառը, և հայացքը, որ սովորաբար բավական մեղմ ու անմիտ էր, դարձավ շանթարձակ:

– Պարոններ, – գոչեց նա (այս անգամ արդեն Ֆրանսերեն, որովհետև տետրակի մեջ դա չկար): – Սատանան այնքան է խառնված այս գործին, որ ահավասիկ ներկա է մեր վիճաբանություններին և կառուկություն է անում նորին վեհափառության պաշտոնյային: Նայեցեք:

Այս ասելիս նա մատնացույց էր անում փոքրիկ այծին, որ տեսնելով Շարմոլյուի ձեռքի թափահարումները, արդարև, կարծել էր, թե տեղն ու ժամանակն է նույն շարժումները կրկնել: Ուստի նստելով հետույքին, առջևի տոտիկներով ու երկարամորուք գլխով իր կարողության չափով վերարտադրում էր եկեղեցական աստյանի արքայական դատախազի պաթետիկ շարժումները: Դա, ինչպես հիշում են ընթերցողները, նրա ամենագեղեցիկ ընդունակություններից մեկն էր: Այս պատահարը, այս վերջին «ապացույցը» մեծ տպավորության գործեց: Կապեցին այծի տոտիկները, և արքայական դատախազը շարունակեց իր պերճախոսությունը: Խիստ երկար տևեց դա, բայց վերջաբանը սբանչելի էր: Ահա դրա վերջին նախադասությունը. ավելացրեք միայն շնչակտուր Շարմոլյուի խոսքի ձայնը և ձեռքի շարժումները.

– Ideo, Domini, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nominae sanctae Ecclesiae Nostrae-Dominae

*parisiensis quae est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intermerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requirere, primo, aliquandam pecuniariam indemnitate; secundo, amendationem honorabilem ante portaliu maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella seu in trivio vulgariter dicto la Grève, seu in insula exeunte in fluvio Secanae, juxta pointam jardini regalis, executae sint!*²¹²

Եվ գլխարկը դնելով՝ նստեց իր տեղը:

– Eheu! – Հառաչեց Գրենգուարը, – bassa latinits!²¹³

Վեր կացավ մեղադրյալի մոտ գտնվող մի ուրիշ սեւազգեստ մարդ, նրա փաստաբանն էր: Քաղցած դատավորներն սկսեցին մրթմրթալ:

– Փաստաբան, կարճ կապեցեք, – ասաց նախագահը:

– Պարո՛ն նախագահ, քանի որ իմ պաշտպանյալը խոստովանել է ոճրագործությունը, – պատասխանեց փաստաբանը, – ես միայն մի խոսք ունեմ ասելու, պարոններին: Ահա սալյան օրենսդրքից մի հատված. «Եթե որեէ մարդագալ մարդ է կիրել և հանցավոր է ճանաչված, կվճարի տուգանք ութ հազար դրնիս, այսինքն՝ փարիզյան երկու հարյուր ոսկի սու»: Կրարեհաճի՞ արդյոք դատաստանական խորհուրդը դատապարտել իմ պաշտպանյալին տուգանքի:

– Վերացված է այդ կետը, – ասաց արքայական արտակարգ դատախազը:

212. Քանի որ, տյա՛րք, սույն կախարդը երևան է բերված և նրա ոճրագործական մտադրությունն ապացուցված է և առկա, Փարիզի սուրբ Աստվածամոր տաճարի անունից, որին իրավունք է տրված վերին և ստորին իրավարարություն կիրառել կղզու վրա, որ կոչվում է Միջնաքաղաք, հայտարարում ենք ներկաներին, թե մեր ճառի բովանդակությամբ պահանջում ենք. նախ՝ դրամական տուգանքի ենթարկել նրան, երկրորդ՝ դատապարտել հրապարակային զղջման Աստվածամոր մայր եկեղեցու ալագ դռան առաջ. երրորդ՝ դատապարտել, որի զորությունք այս կախարդն իր այժի հետ մահապատժի ենթարկվի այն վայրում, որ ուսմկերեն կոչվում է լա Գրե, կամ Սենա գետի կղզում՝ արքայական պաշտեղների դիմաց (լատ.):

213. Ավա՛ղ, ուսմիկ լատիներենն է (լատ.)

– Nego!²¹⁴ – առարկեց փաստարանը:

– Քվեարկել, – ասաց մի խորհրդական, – ոճրագործութունն ականերև է, ժամանակն էլ՝ ուշ:

Քվեարկել սկսեցին առանց սրահից հեռանալու: Դատավորները «գլուխներն էին օրորում», խիստ շտապում էին: Մթնշաղի մեջ երեվում էր, թե ինչպես նրանք իրար ետևից հանում էին գլխարկները ի հավանութուն այն դժնդակ հարցումին, որ ցածր ձայնով տալիս էր նրանց նախագահը: Թշվառ մեղսորդյալը կարծես թե նայում էր նրանց, սակայն մոլորուն աչքերը այլևս ոչինչ չէին տեսնում:

Այնուհետև կատարածուն սկսեց գրել, ապա մի երկար մագաղաթ մեկնեց նախագահին: Այդ ժամանակ տարաբախտ աղջիկը լսեց, որ բազմութունը խլրտաց, նիղականերն իրար դիպան և սառցաշունչ մի ձայն, որ ասում էր.

– Գնչո՛ւ աղջիկ, այն օրը, երբ հաճո լինի մեր տեր արքային, ցերեկվա ժամը տասներկուսին, դուք մեկ շապկով, ոտաբութիկ, պարանը վզից կախ, մահասայլով կտարվեք Աստվածամոր տաճարի ավագ դռան առաջ՝ հրապարակային մեղա ասելու երկու ֆնտանոց մեղրամոմե կերոնը ձեր ձեռքին, և այդտեղից կտարվեք Գրևի հրապարակը, որտեղ խեղդամահ կլինեք քաղաքային կախաղանի վրա, նույնպես և ձեր այս այծը, և եկեղեցական ատյանին կվճարեք երեք առյուծանիչ ոսկի ի հատուցում ձեր կատարած և ձեր խոստովանած ոճիրների, ի հատուցում կախարդության, վհուկության, հեշտամոլության և տյար Ֆեբուս դր Շատոպերի սպանության: Թող Աստված ընդունի ձեր հոգին:

– Օ՛, երազ է սա, – մրմնջաց էամերալդան և զգաց, որ բիրտ ձեռքեր տանում են իրեն:

214. Բացասում եմ (լատ.):

LASCIA TE OGNI SPERANZA²¹⁵

Միջին դարերում որևէ ավարտված կարևոր շինք համարյա իր բարձրության չափ էլ գետնի տակ էր լինում: Եթե շինված չէր հողի մեջ ամբողջովին մտցված ցցերի վրա, ինչպես Աստվածամոր տաճարը, ապա ամեն մի պալատ, ամրոց կամ եկեղեցի միշտ ունենում էր ստորերկրյա շինություններ: Մայր տաճարներում կար յուրատեսակ ստորերկրյա մի եկեղեցի՝ ցածր, խավար, խորհրդավոր, կույր ու համը՝ լուսառատ և գիշեր-ցերեկ երգեհոնի ու զանգերի հնչյուններից թնդացող վերին նավի տակ: Երբեմն այդ ստորերկրյա հարկում ննջեցյալներ էին թաղվում: Պալատների, միջնաբերդերի նկուղահարկերը բանտ էին լինում, երբեմն էլ դարձյալ հանգստարան, իսկ երբեմն էլ՝ երկուսը միասին: Այդ ամրակուռ շինությունները, որոնց ձևավորվելու և «ծլարձակման» եղանակը մենք արդեն բացատրել ենք մի այլ տեղ, ոչ թե պարզապես հիմք ունեին, այլ այսպես ասած՝ արմատներ, որոնք ճյուղավորվելով մտնում էին գետնի մեջ՝ կազմելով սենյակներ, երկար ու նեղ սրահներ, սանդուղքներ, ինչպես վերևի շենքը: Այսպիսով, եկեղեցիների, պալատների ու միջնաբերդերի հասակի կեսն էր գետնից վեր: Որևէ կարևոր շինքի նկուղները մի ուրիշ շենք էին, ուր փոխանակ բարձրանալու՝ իջնում էին. և այդ ստորերկրյա հարկերը հուշարձանի արտաքին հարկերի զանգվածին հպվում էին այնպես, ինչպես լճափի այն անտառներն ու լեռները, որոնք գլխիվայր երևում են լճի հայելանման ջրի մեջ: Սենտ-Անտուան միջնաբերդում, Փարիզի Արդարադատության պալատում, Լուվրում այդ ստորերկրյա շինությունները բանտ էին: Այդ բանտերի հարկերը սրբան ավելի էին իջնում գետնի մեջ, այնքան ավելի նեղ

215. Թուրք ամենայն հույս (խտ., Դանթեի «Դոդեքից»):

ու մոայլ էին դառնում: Գոտինների թվի համեմատ էլ ավելանում էին սարսափի նրբությունները: Դանթեն դրանից ավելի լավ բան չի կարողացել գտնել իր դժոխքի համար: Զնդանների այդ ձագարները սովորաբար վերջանում էին քարավազանի նմանող մի ցածր փոսով, որտեղ Դանթեն դրել է իր սատանային, և որտեղ մարդկային հասարակությունը նետում էր մահվան դատապարտվածին: Որևէ թշվառական էակ այդտեղ նետվելուց հետո կարող էր միայն հրաժեշտ տալ լույսին, օդին, կյանքին, *ogni speranza*-ին. այդտեղից նա դուրս էր գալիս միայն կախաղան կամ խարույկ բարձրանալու համար: Երբեմն նա փտում էր այնտեղ, իսկ մարդկային արդարադատությունը անվանում էր դա «մոռանալ»: Դատապարտվածը մարդկանց ու իր միջև զգում էր քարերի ու բանտապահների կուտակման ճնշումն իր գլխի վրա, և բանտն ամբողջովին, այդ զանգվածային ամրոցը, այլևս ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մի վիթխարի բարդ կողպեք, որ փակում էր նրան կենդանի աշխարհից:

Ահա այս տեսակ մի խոր փոսի մեջ, սուրբ Լյուդովիկոսի փորել տված խոր վիրապներից մեկի, լա-Տոլրնելի *in pace*-ի²¹⁶ մեջ էին նետել (հավանաբար՝ փախուստ տալուց վախենալով) կախաղանի դատապարտված էսմերալդային՝ Արդարադատության հսկայական պալատը թողնելով նրա գլխի վրա: Խնդճ ճանճ, որ չէր կարող շարժել նրա ամենափոքրիկ քարն անգամ:

Անշուշտ, հավասարապես անարդար էին եղել թե՛ նախախնամությունը, թե՛ հասարակությունը, դժբախտության ու տանջանքի այդքան շռայլությունն անհրաժեշտ չէր այնքան նրբակազմ մի արարածի խորտակելու համար:

Այդտեղ էր էսմերալդան՝ խավարի մեջ թաղված, գետնի մեջ դրված ու պատը վրան քաշված: Ով նրան տեսներ այդ վիճակում, արևի տակ նրա ծիծաղելն ու պարելը տեսնելուց հետո, կսարսուար: Գիշերվա պես սառն, մահվան պես սառն, օդի ոչ մի շունչ նրա

216. Զնդան (լատ.): Բառացի՝ խաղաղության մեջ:

վարսերի մեջ, մարդկային ոչ մի ձայն նրա ականջներում, լույսի ոչ մի շողք աչքերի մեջ. երկտակ կռացած, շղթաներից ջարդված, պագած ջրամանի ու հացի կտորի մոտ՝ բարակ հարդաչեբտի վրա, որ նետված էր գնդանի ծորումներից նրա տակ կազմված ջրափոսի երեսին: Նա ոչ շարժվում էր, ոչ էլ համարյա թե շնչում, որովհետև տանջվել էլ այլևս չէր կարող: Ֆերուսը, արևը, ցերեկը, ազատ օդը, Փարիզի փողոցները, ծափահարությունների ներքո կատարած պարերը, սիրո քաղցր շաղակրատանքը սպայի հետ. ապա քահանան, կավատ պառավը, դաշույնը, արյունը, խոշտանգումը, կախաղանը, այս բոլորը դեռ հառնում էին նրա մտքում մերթ որպես ելածշտուկյամբ առկեցուն ոսկեզօծ տեսիլք, մերթ էլ որպես այլանդակ մղձավանջ: Բայց դա ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ խավարի մեջ ջնջվող մի վարհուրելի ու տարտամ պայքար կամ հեռավոր երածշտուկյուն, որ նվազում էին այնտեղ՝ վերևում, երկրի վրա և որ այլևս չէր լսվում այն խորխորատում, ուր ընկել էր գժբախտ աղջիկը: Այդտեղ նետվելուց հետո նա ոչ արթուն էր, ոչ էլ քնած: Այդ գժբախտության մեջ, այդ ղնդանում նա չէր կարող իրարից տարբերել քունն ու արթունը, երազն ու իրականությունը, ցերեկն ու գիշերը: Ամեն ինչ խառնված էր, ջարդված, տակնուվրա եղած ու անորոշ տարածված նրա մտքում: Այլևս ո՛չ զգում էր նա, ո՛չ գիտակցում, ո՛չ էլ մտածում, շատ շատ՝ երագում էր: Երբեք կենդանի էակը այդ աստիճան չէր թաղվել անկույթյան մեջ:

Այդպես ընդարմացած, սառած ու քարացած՝ հաղիվ էր նա երկու-երեք անգամ լսել կափույրի աղմուկը, որ բացվել էր նրա գլխավերևում ինչ-որ տեղ՝ առանց նույնիսկ մի քիչ լույս ներս թողնելու, և որտեղից մի ձեռք գցել էր նրան մի կտոր չոր, սև հաց: Մինչդեռ դա՝ բանտապահի պարբերական այցելությունը, մարդկանց հետ հաղորդակցելու համար մնացած նրա միակ միջոցն էր: Սոսկ մի բան էր դեռ մեքենայաբար զբաղեցնում նրա ականջները, գլխավերևում խոնավությունը մզվում էր կամարակապ առաստաղի քարերի միջով

և հավասար ընդմիջուամենբրով մի կաթիլ ջուր էր պոկվում դրանցից: Նա ապշած լսում էր այն քլթոցը, որ առաջացնում էր ջրի կաթիլն՝ ընկնելով իր կողքի ջրակույտի մեջ:

Ջրի այդ կաթիլի ընկնելը նրա շուրջը կատարվող միակ շարժումն էր, ժամանակի անցնելը նշող միակ ժամացույցը, միակ ձայնը, որ հասնում էր նրան երկրի մակերեսի վրա լսվող բոլոր ձայներից:

Ամեն ինչ լրիվ լինելու համար ասենք, որ տիղմի ու խավարի այդ անդունդի մեջ երբեմն-երբեմն նա զգում էր ինչ-որ սառը բան, որ անցնում էր նրա ոտքի կամ բաղկի վրայով, և նա սարսուռում էր:

Որքա՞ն ժամանակ էր նա այդտեղ, չգիտեր: Նա միայն հիշում էր ինչ-որ մեկի դեմ արձակված մահապատժի դատավճիռը և այն, որ դրանից հետո իրեն տարել էին, և ապա ինքն արթնացել էր ցրտից սառած՝ խավարի ու լռության մեջ: Նա քարշ էր եկել ձեռք ու ոտքի վրա, բայց երկաթե օղակները ճմլել էին ոտքի կոճերը, իսկ շղթաները ղնգղնգացել էին: Հասկացել էր, որ իր չորս կողմը պատեր են, որ իր տակ կա ջրով ծածկված սալաքար և մի խուրձ ծղոտ: Բայց ո՛չ լապտեր, ո՛չ օղանցք: Այն ժամանակ նստել էր այդ ծղոտին, երբեմն էլ, դիրքը փոխելու համար, զնդանի մեջ եղած քարե սանյուղքի վերջին աստիճանի վրա:

Մի պահ նա փորձել էր համրել այն սև բուպենները, որ ջրի կաթիլն էր չափում նրա համար, բայց շատ չանցած հիվանդ ուղեղի այդ տխուր աշխատանքն ինքնին ընդհատվել էր նրա գլխում և թշվառ աղջկան թողել անզգա թմբիրի մեջ:

Վերջապես մի օր էլ, ցերեկ թե գիշեր, հայտնի չէր, որովհետև այդ դամբարանում կեսգիշերն ու կեսօրը նույն գույնն ունեին, նա իր գլխավերևում լսեց ափելի բարձր ոտնաձայն, քան սովորաբար բանտապահի ոտնաձայները, երբ նրան հաց ու ջուր էր բերում: Նա բարձրացրեց գլուխը և տեսավ, որ կարմրավուն շողք է երևում զնդանի կամարակապ առաստաղի մեջ շինված դռան թե կափույրի ճեղքերից: Միաժամանակ ծանր երկաթամածը ճռնչաց, կափույրը

ծղրտոցով պատվեց իր ժանգոտ ծխնինների վրա: Կալանավորը տեսավ մի լապտեր, մի ձեռք և մարդկային երկու մարմնի ներքևի մասերը, դուռը խիստ ցած էր, որպեսզի կարողանար տեսնել նաև նրանց գլուխները: Լույսն այնքան սաստիկ ծակեց նրա աչքերը, որ ստիպված եղավ փակել:

Երբ նորից քացեց աչքերը, դուռը փակված էր, լապտերը դրված սանդուղքի աստիճաններից մեկի վրա, և նրա առաջ կանգնած էր միայն մի մարդ: Սև վեղարավոր սքեմը հասնում էր մինչև նրա ոտքերը, նույն գույնի երեսակալը ծածկում էր դեմքը: Ոչինչ չէր երևում նրա անձից՝ ո՛չ երեսը, ո՛չ էլ ձեռքերը: Դա ուղղաձիգ դիրքով մի սև, երկար պատանք էր, որի տակ զգացվում էր ինչ-որ բանի խլրտոցը: Դատապարտյալը մի քանի րոպե շեշտակի նայեց այդ ուրվականակերպին: Բայց ո՛չ մեկն էր խոսում, ո՛չ մյուսը: Թվում էր, թե երկու արձան դեմ առ դեմ գննում էին իրար: Այդ նկուղում կարծես թե միայն երկու բան էին կենդանի՝ լապտերի պատրույգը, որ առկայծում էր օդի խոնավության պատճառով, և առաստաղի ջրի կաթիլը, որ լապտերի անկանոն ճթճթոցը կտրում էր իր միօրինակ տկտկոցով, և լապտերի լույսը համակենտրոն վետվետումներով դողդողացնում յուրուտ ջրափոսի վրա:

Վերջապես կալանավորուհին խզեց լռությունը.

– Ո՞վ եք դուք:

– Քահանա եմ:

Այդ բառը, առոգանությունը, ձայնի հնչյունը սարսուսացրին ազջկան: Քահանան խուլ արտաբերումով շարունակեց.

– Պատրաստ եք դուք:

– Ինչի՞:

– Մեռնելու:

– Օ՛, – գոչեց նա, – շո՞ւտ կլինի:

– Վաղը:

Նրա գլուխը, որ ուրախությամբ բարձրացել էր, նորից կախվեց կրծքին:

– էլի երկար պիտի սպասեմ,– մրմնջաց նա.– ի՞նչ դժվարութիւն էր նրանց համար, որ այսօր լինէր:

– Ուրեմն շա՞տ դժբախտ եք դուք,– հարցրեց քահանան փոքր լուսթյունից հետո:

– Շատ եմ մրսում,– պատասխանեց կալանավորուհին:

Եվ ոտքերն առավ ձեռքերի մեջ. մրսող մարդկանց այն սովորական շարժումը, որ, ինչպես տեսանք, անում էր Ռոյանի աշտարակի ապաշխարուհին: Եվ նրա ատամները կափկափեցին:

Քահանան, թվում էր, թե իր վեպարի սակից աչքերը ման է ածում գնդանում:

– Անլո՛ւյս, անկրա՛կ, ջրի մե՛ջ, սարսափելի է:

– Այո,– պատասխանեց դատապարտյալը այն վարմացած արտահայտութեամբ, որ դժբախտութիւնն էր տվել նրան:– Ցերեկը ամենքի համար է: Ինչո՞ւ ինձ միայն գիշեր են տալիս:

– Գիտե՞ք, թե ինչի համար եք դուք այստեղ,– հարցրեց քահանան դարձյալ մի փոքր լռելուց հետո:

– Կարծեմ թե իմացա,– պատասխանեց սղջիկը՝ նիհար մատներով շոյելով հոնքերը, կարծես թե հիշողութեանն օգնելու համար,– բայց հիմա չգիտեմ:

Հսնկարժ նա սկսեց երեխայի պես լաց լինել:

– Կուզենայի դուրս գալ այստեղից, պարո՛ն: Մրսում եմ, սարսափում եմ. չգիտեմ ի՞նչ կենդանիներ կան, որ սողոսկում են իմ մարմնի վրա:

– Դե լավ, հետեցեք ինձ:

Եվ այս ասելով՝ քահանան բռնեց նրա թևը: Դժբախտ աղջիկը սառել էր մինչև ուղնուծուծը: Այնուամենայնիվ, այդ ձեռքը սառնութեան ազդեցութիւն գործեց կալանավորուհու վրա:

– Օ՛,– մրմնջաց նա,– մահվան սառցաշունչ ձեռքն է դա: Ո՞վ եք դուք:

Քահանան բարձրացրեց իր կնգուղը, աղջիկը նայեց: Դա այն չարագուշակ դեմքն էր, որ վաղուց էր հետապնդում նրան, դեի այն

գլուխը, որ երևացել էր նրան Ֆալուրդելի տանը՝ նրա պաշտելի Ֆեբուսի գլխի վերևը, այն աչքերը, որոնց փայլատակելը վերջին անգամ տեսել էր դաշույնի կուլքին:

Այդ քահանայի երևալը, որ միշտ այնքան ճակատագրական էր եղել դատապարտյալի համար և այդպես հրել էր նրան մի դժբախտությունից մյուսը ու հասցրել խոշտանգման, հանեց նրան իր թմրությունից: Նրան թվաց, թե պատուվում է այն թանձր քողը, որ իջել էր իր հիշողության վրա: Նրա դժնդակ փորձանքի բոլոր մանրամասնությունները, սկսած Ֆալուրդելի տան գիշերային տեսարանից մինչև Տուրել աշտարակը նետվելու դատապարտվելը, միաժամանակ վերակենդանացան նրա հիշողության մեջ ոչ թե տարտամ ու խառնիխուռն, ինչպես մինչ այդ, այլ որոշակի, մերկ, ցայտուն, թրթռուն ու ահավոր: Համարյա թե ազդոտացած և ծայրահեղ տառապանքից գրեթե ջնջված այդ վերհուշները, նրա առաջ կանգնած մռայլ մարդու ներկայությամբ, նորից պայծառ երևացին նրա մտքում, ինչպես կրակի մոտեցնելն է սպիտակ թղթի վրա միանգամայն որոշակի երևան բերում այն անտեսանելի տառերը, որ գրել են ծածկագրական թանաքով: Նրան թվաց, թե իր սրտի բոլոր վերքերը նորից բացվեցին և սկսեցին արյուն ծորալ միանգամից:

— Վա՛յ,— գոչեց նա ձեռքերն աչքերին դնելով և ջղաձգորեն դողալով:— Քահանա՛ն է սա:

Հետո ջլատված ձեռքերն ընկան ցած, նա մնաց նստած՝ գլխահակ, աչքերը սևեռած գետնին, լուռ և շարունակելով դողալ:

Քահանան նայում էր նրան այն ուրուրի աչքերով, որը երկնքում, խիստ բարձր, երկար ժամանակ պտույտներ է գործել ցորենի արտում կծկված խեղճ արտույտի շուրջը և երկար ժամանակ լուռ ու մունջ նեղացրել է իր թռիչքի ահեղ շրջանակները: Ու հանկարծ խոյացել է իր որսի վրա կայծակե նետի նման և այժմ դողդոջուն թռչնիկին պահել է իր մափիւնների մեջ:

Դատապարտյալն սկսեց թույլ ձայնով մրմնջալ.

– Վերջացրե՛ք, վերջացրե՛ք, իջեցրեք վերջին հարվածը,– և գլուխը սարսափած քաչեց ուսերի մեջ այն ոչխարի պես, որ սպասում է մսագործի լախտի իջնելուն:

– Ուրեմն ես սարսափ եմ պատճառում ձեզ,– ասաց վերջապես քահանան:

Աղջիկը չպատասխանեց:

– Մի՛թե ես սարսափ եմ պատճառում ձեզ,– կրկնեց նա:

Համերալդայի շրթունքները կծկվեցին, կարծես թե ծիծաղում էր նա:

– Այո,– ասաց:– Դահլիճը ծաղրում է դատապարտյալին: Քանի՛ ամիս է ահա, ինչ նա հետապնդում է ինձ, սպառնում է ու սարսափեցնում: Առանց նրան, Աստվա՛ծ իմ, որքա՛ն երջանիկ էի ես: Նա՛ ինձ նետեց այս անդունդը: Ո՛վ երկինք, նա՛ սպանեց... այո, նա սպանեց իմ Ֆերուսին:– Այստեղ արցունքներից խեղդվելով և աչքերը քահանային հառելով՝ գոչեց.– Օ՛, թշվառակա՛ն, ո՞վ եք դուք, ես ի՞նչ եմ արել ձեզ, ինչո՞ւ եք այդչափ ատում ինձ: Ավա՛ղ, ի՞նչ ունեք իմ դեմ:

– Ես քեզ սիրում եմ,– գոչեց քահանան:

Կալանավորուհու արցունքներն իսկույն դադարեցին, և նա նայեց նրան ապուշի հայացքով, իսկ քահանան ծունկ էր չոքել և բոցավառ աչքերով յափում էր աղջկան:

– Լսո՞ւմ ես, սիրում եմ քեզ,– նորից գոչեց նա:

– Ինչպիսի՛ սեր,– ասաց աղջիկը սարսուլով:

– Գեհենապարտի սեր,– վրա բերեց քահանան:

Երկուսն էլ մի քանի րոպե մնացին լուռ՝ իրենց հուզմունքի սաստկությունից ճիւլված, քահանան խելակորույս, աղջիկը՝ ալչած:

– Լսի՛ր,– ասաց վերջապես քահանան, արտակարգ հանդարտություն էր այժմ համակել նրան:– Հիմա ամեն ինչ կիմանաս: Հիմա ես քեզ կասեմ այն, ինչ մինչև այսօր հազիվ եմ համարձակվել ասել ինքս ինձ, երբ գաղտագողի հարցաքննել եմ իմ խիղճը գիշերվա այն խոր ժամերին, երբ այնքան խավար կա և երբ, ինձ թվում է, թե Աստված մեզ չի տեսնում այլևս: Լսի՛ր: Քեզ հանդիպելուց առաջ, դեռատի՛ աղջիկ, ես երջանիկ էի:

– Ես էլ, – հռոտից կայանավորուհին թույլ ձայնով:

– Մի՛ ընդհատիր ինձ: Այո, երջանիկ էի ես, համենայն դեպս՝ կարծում էի, թե երջանիկ եմ: Մաքուր էի ես, հոգիս յի էր պայծառ լույսով: Ոչ մի գլուխ ավելի խրոխտ և ավելի հրճագին չէր բարձրանում, քան իմը: Քահանաներն իմ խորհուրդն էին հարցնում ողջախոհության վերաբերյալ, գիտնականները՝ գիտության: Այո, գիտությունն ամեն ինչ էր ինձ համար, իմ քույրն էր նա, և մի քույրը բավական էր ինձ: Չի կարելի ասել, որ իմ տարիքի ավելանալու հետ այլ մտքեր չէին այցելում ինձ: Հաճախ իմ մարմինը ընդվզել էր, երբ դեռատի կին էր անցել իմ կողքից: Տղամարդու այդ սեռի ու արյան գորությունը, որ ես, անխելք պատանիս, կարծում էի, թե խեղդել եմ այս կյանքի համար, քանի անգամ ջղածգորին բարձրացրել էր այն երկաթե ուխտի շղթան, որ ինձ՝ թշվառականիս, գամում ու դրոշմում է եկեղեցու խորանին: Սակայն ծոմապահությանը, աղոթքը, ուսումնասիրությունը, վանական կյանքի խստապահանջությունները հոգիս դարձրել էին իմ մարմնի տիրակալը: Բացի դրանից, ես խույս էի տալիս կանանցից, մանավանդ՝ բավական էր, որ բաց անեի որևէ գիրք, և ահա իմ ուղեղի բոլոր անմաքուր ծխերը ցնդում էին գիտության փառահեղության առաջ: Ես զգում էի, թե ինչպես մի քանի բուսի մեջ երկրային թանձր պատկերները փախչում են հեռու, և ես նորից եմ գտնում իմ հոգու խաղաղությունը, շլացած ու պայծառացած՝ հավիտենական ճշմարտության հանդարտ ճաճանչավորման դեմ հանդիման: Քանի դեռ դեռ ինձ վրա գրոհելու համար ուղարկում էր միայն կանացի տարտամ ուրվագծեր, որոնք ցաք ու ցրիվ անցնում էին իմ աչքերի՝ առջևից եկեղեցում, փողոցներում, մարգագետիններում և հազվադեպ էին վերադառնում իմ երազներում, ես դյուրությամբ էի հաղթում նրան՝ դեհին: Ավա՛ղ, եթե ես չկարողացա պահել այդ հաղթանակը, ապա հանցավորն Աստված է, որ մարդուն ու դեհին հավասարազոր չի ստեղծել: Ակա՛նջ դիր, մի օր էլ...

Այստեղ քահանան կանգ առավ, և կայանալու հին լսեց, որ նրա կրծքից դուրս էր գալիս հառաչանքի մի խռիւղոց, որ հիշեցնում էր արմատախիլ ելող մի ինչ-որ բան:

Նա շարունակեց.

— ...Մի օր էլ ես արմունկներիս վրա կռթնել էի իմ խցի պատուհանին... Ի՞նչ գիրք էի կարդում... Օ՛, ամեն ինչ տակնուվրա է եղել իմ գլխում: Կարդում էի ուրեմն: Իմ պատուհանը նայում էր հրապարակի վրա: Դափի ու նվազի ձայն լսեցի: Զայրուցած, որ այդպես խանգարում են իմ երազանքը, նայեցի հրապարակին: Այն, ինչ ես տեսա, տեսնում էին ուրիշ շատ-շատեր էլ. և սակայն այդ տեսարանը մարդկային աչքերի համար չէր ստեղծված: Կեսօր էր, պայծառ արևոտ օր, և հրապարակի մեջտեղը պարում էր մի էակ: Այնքան գեղեցիկ մի էակ, որ Աստված կդերադասեր նրան սուրբ կուլսից և նրան կընտրեր որպես իր մայր և կուզենար նրանից ծնվել, եթե նա գոյություն ունենար իր ստեղծվելու ժամանակ: Աքանջելի էին նրա աչքերը ու սև. նրա սև վարսերի միջից մի քանի մազ արևի տակ հուրհրատում էին ոսկե թելերի պես: Նրա ոտքերն անհետանում էին իրենց շարժման ընթացքում անիվի շառավիղների նման, երբ նա արագ է պտտվում: Նրա գլխի շուրջը, սև հյուսերի մեջ, կային մետաղե զանակներ, որ փայլվում էին արևի տակ և աստղապսակ կազմում ճակատի վրա: Նրա շրջապակստը, որի վրա մանր վահանակներ էին սփռված, հազարավոր կայծերով փայլվում էր կապույտ ֆոնի վրա, ինչպես ամռան գիշեր: Նրա թուխ ու ճկուն բազուկները հանգուցվում ու արձակվում էին մեջքի շուրջ՝ գույգ շարֆի նման: Նրա մարմնի ձևն արտակարգ գեղեցկութուն ունեւր: Օ՛, ինչպիսի՛ գմայլելի կերպարանք էր նա, որ որպես լուսապատկեր գծագրվում էր անգամ արևի լույսի մեջ... Ավա՛ղ, դեռատի՛ աղջիկ, այդ դու էիր: Զմայլած, արբեցած ու դժուրված՝ ես այլևս չկարողացա զսպել ինձ և եկա քեզ դիտելու: Այնքան նայեցի ես քեզ, մինչև որ հանկարծ սարսափից սարսուցի. զբացի, որ ճակատափրը բռնում է ինձ:

Քահանան ընկճված՝ մի ընդհանուր ևս կանգ առավ, ապա շարունակեց.

– Արդեն կիսով չափ կախարդված՝ փորձեցի կառչել որևէ բանից և կանգ առնել իմ անկման մեջ: Վերհիշեցի այն ծուղակները, որ սատանան արդեն մինչ այդ լարել էր իմ դեմ: Այն էակը, որ իմ աչքերի առաջ էր, օժտված էր այն գերմարդկային գեղեցկությամբ, որ միայն երկնքից կամ դժոխքից կարող է գալ: Անկասկած, դա հասարակ աղջիկ չէր, որ ստեղծված է մեր հողի մի փոքր քանակությամբ և ներքուստ աղքատիկ կերպով լուսավորված է կանացի հոգու երեքուն ճառագայթով: Հրեշտակ էր դա, բայց խավարի ծնունդ, բոցից և ոչ թե լույսից կերտված: Այն ընդհանուր, երբ ես մտածում էի այս մասին, տեսա թո կողքին մի այժ, շաբաթահանդեսի մի անասուն, որ խնդուն նայում էր ինձ: Միջոցների արևը նրա կոտորները դարձնում էին հրեղեն: Այդ ժամանակ ես տեսա դեի ծուղակը և այլևս կասկած չմնաց, որ դու գալիս էիր դժոխքից և գալիս էիր հատկապես ինձ կործանելու համար: Ես այդպես հավատացի:

Այստեղ քահանան նայեց կայանավորուհու դեմքին և սառնությամբ ավելացրեց.

– Եվ դեռ այդպես եմ հավատացած: Սակայն հմայքը ներգործում էր քիչ-քիչ. թո պարզ պտտվում էր իմ ուղեղում, և զգում էի, որ խորհրդավոր կախարդանք է կատարվում իմ մեջ: Այն ամենը, որ պետք է արթուն մնար իմ հոգու մեջ, նիրհում էր. և այն մարդկանց նման, որոնք ձյան մեջ են մեռնում, ես էլ հաճույք էի զգում այդ նիրհի զալուց: Հանկարծ դու սկսեցիր երգել: Ի՞նչ կարող էի անել ես՝ թշվառական: Քո երգն էլ ավելի դյուրթիչ էր, քան թո պարզ: Ես մտածեցի փախչել: Անկարելի բան: Գամված էի ես, արմատ նետած հողի մեջ: Ինձ թվում էր, թե սալահատակի մարմարը բարձրացել-հասել է իմ ծնկներին: Ստիպված եղա մնալ մինչև վերջ: Ուրբերս սառույց էին կտրել, սակայն գլուխս եռում էր: Վերջապես, թերևս դու գթացիր ինձ, դադարեցիր երգել և անհետացար: Իմ աչքերից ու ականջներից աստիճանաբար ցնդեցին շլացուցիչ անսխիլի անդրադարձումն ու

թովիչ երաժշտության արձագանքը: Այն ժամանակ ես ընկա լուսամուտի գոգի անկյունն ավելի քարացած, բայց և ավելի թույլ, քան տեղահանված արձանը: Եկեացեի զանգահարությունն արթնացրեց ինձ. ես փախա, բայց ավա՛ղ, իմ մեջ կար մի ընկած բան, որ չէր կարող վեր կենալ, մի հանկարծահաս բան, որից չէի կարող ճողոպրել:

Նա մի դադար էլ առավ, ապա շարունակեց.

– Այո. այդ օրվանից սկսած իմ մեջ բույն դրեց մի մարդ, որին ես չէի ճանաչում: Ես ցանկացա գործադրել իմ բոլոր դեղ ու դարմաները՝ մենաստանը, խորանը, աշխատանքն ու գրքերը: Հիմարությո՛ւն: Օ՛, որքա՛ն ունայն է հնչում գիտությունը, երբ հուսահատած գալիս է նրան բախվելու կրքերով լեցուն գլուխը: Գիտե՞ս արդյոք, դեռատի՛ աղջիկ, թե այդ օրվանից հետո ես ինչ էի շարունակ տեսնում գրքի ու իմ միջև: Քեզ, քո ստվերը, այն լուսեղեն հայտնության պատկերը, որ մի օր կտրեց-անցավ իմ առջևի տարածությունը: Սակայն այդ պատկերն այլևս նույն գույնը չունեիր, մուգ էր նա, մահագուլժ, խավարչտին, ինչպես այն սև շրջանակը, որ երկար ժամանակ հետապնդում է արեգակին շեշտակի նայած անզգույշ մարդու տեսողությունը:

Չկարողանալով ազատվել դրանից, շարունակ քո երգի հնչյունները լսելով իմ գլխի մեջ, միշտ քո ոտքերի պարհիլը տեսնելով իմ ժամագրքի վրա, գիշերը կրագում անվերջ քո սահելն զգալով իմ մարմնի վրա՝ ուզեցի նորից տեսնել քեզ, շոշափել քեզ, իմանալ ով ես դու, տեսնել, թե իրո՞ք դու նման ես այն իդեալական պատկերին, որ մնացել էր իմ մեջ քեզնից, իրականությունը տեսնելով՝ փշրել թերևս իմ երազը: Համենայնդեպս, ես հույս ունեի, որ նոր տպավորությունը կջնջիր առաջինը, իսկ առաջինն անտանելի էր դարձել ինձ համար: Եվ ես փնտրում էի քեզ: Եվ նորից տեսա: Վա՛յ ինձ: Երբ քեզ տեսա երկու անգամ, ուզեցի տեսնել հազար անգամ, ուղևի տեսնել միշտ: Այն ժամանակ – կարելի՞ էր այլևս կանգ առնել դժոխքի այդ գառիվայրի վրա, – այն ժամանակ ես այլևս ինձ չէի պատկանում:

Սատանան պարանի մի ծայրը կապել էր իմ թևերին, մյուս ծայրն էլ հանգուցել իր ոտքին ու տանում էր ինձ: Ես էլ դարձա քեզ պես անհաստատ ու թափառասկան: Սղասում էի քեզ տների դռնածածկերի տակ, աչալուրջ փնտրում էի փողոցների անկյուններում, դարանակալ հետևում իմ աշտարակի բարձունքից: Ամեն երեկո ես խորանում էի ինքս իմ մեջ ավիլի դյուլթված, ավիլի հուսահատված, ավիլի կախարդված և ավիլի կործանված:

Ես իմացել էի. թե ով ես դու՝ բոշա, գնչուհի, գիտան, ձինգարա: Կարելի էր այլևս կասկածել կախարդութան: Լսիր: Ես հույս ունևի, որ դատական մի գործ կապատի ինձ հմայքից: Մի կախարդ կին դյուլթել էր Բրուևո Աստիացուն. սա էլ խարույկի մատնեց նրան և այնուհետև բուժվեց: Ես այդ գիտեի: Ցանկացա այդ դեղն էլ փորձել: Փորձեցի արգելիլ, որ դու գաս Աստվածամոր տաճարի հրապարակը՝ հուսալով, որ եթե չգաս այնտեղ, ես կմոռանամ քեզ: Բայց դու բանի տեղ չդրիր դա: Նորից եկար: Հետո մտածեցի առևանգել քեզ: Մի գիշեր էլ դու արդեն ինձնից խույս տալ չէիր կարող: Մենք երկու հոգի էինք: Քեզ բռնել էինք արդեն, երբ վրա հասավ այն թշվառական սպան: Նա ազատեց քեզ: Այդպես նա սկիզբ էր դնում քո, իմ և իր դժբախտությանը: Վերջապես չիմանալով ինչ անեմ, ինչպես վարվեմ, մատնեցի քեզ եկեղեցական դատարանին: Կարծում էի, թե կբուժվեմ, ինչպես Բրուևո Աստիացին: Տարտամորեն կարծում էի նաև, որ դատավարութունը քեզ կհանձնի ինձ, որ բանտում ես քեզ կուեննայի իմ բռի մեջ, կտիրանայի քեզ, որ այդտեղ չէիր կարող խույս տալ ինձանից, քանի որ դու վաղուց էիր տիրացել ինձ, ուստի և ես էլ իմ հերթին պետք է տիրանայի քեզ: Երբ չարիք ես անում, լրիվ պետք է անես: Հրեշայինի մեջ խելագարութուն է կես ճամփին կանգ առնել: Ոճրագործության ծայրահեղութունը հրճվանքի մոլուցք ունի: Քահանան ու կախարդ կինը կարող են վայելքի մեջ միաձուլվել զնդանի ծղոտի խուրձի վրա:

Ես քեզ մատնեցի ուրեմն: Հինց այդ ժամանակ էր, որ ահաբեկում էի ես քեզ իմ հանդիպումներով: Այն դավր, որ նյութում էի քո դեմ, փոթորիկը, որ կուտակում էի քո գլխին, ժայթքում էին ինձանից որպես սպառնալիք ու կայծակ: Այնուամենայնիվ, ես դեռ վարանում էի: Իմ նախագիծն ունեիր զարհուրելի կողմեր, որոնք ստիպում էին ինձ նահանջել:

Գուցե և ես հրաժարվեի նրանից, գուցե և այդ դադրելի մտահաջումը չորանար իմ ուղեղում՝ առանց պտուղ տալու: Ես կարծում էի, թե միայն ինձնից է կախված այդ դատական դործին ընթացք տալը կամ կարճելը: Սակայն ամեն մի վատ մտահաջում անողոք է և ուզում է դառնալ իրողություն, բայց այնտեղ, ուր ես ամենագոր էի զգում ինձ, այնտեղ ճակատագիրն ավելի էր ուժեղ, քան ես: Ավա՛ղ, ավա՛ղ. քեզ առնողը նա է՝ ճակատագիրը, նա է քեզ հանձնել այն մեքենայի սարսափելի անիվներին, որ դարանակալ կառուցել էի ես: Լսի՛ր, մոտենում եմ վերջաբանին:

Մի օր, մի ուրիշ արևաշող օր, իմ առջևից անցավ մի մարդ, որ քո անունն էր կրկնում ու ծիծաղում, իսկ աչքերի մեջ վավաշոտություն կար: Անե՛ծք: Ես հետևեցի նրան: Մնացածը դու գիտես:

Քահանան լռեց:

Դեռատի աղջիկը միայն մի բառ կարողացավ գտնել.

– Ո՛վ իմ Ֆերուս:

– Չլսե՛մ այդ անունը, – ասաց քահանան ուժգնորեն բռնելով նրա թևը: – Մի՛ արտասանիր այդ անունը: Օ՛, որքա՛ն թշվառ ենք մենք, հենց այդ անունը կործանեց մեզ: Կամ թերևս մենք բոլորս էլ կորած ենք ճակատագրի անբացատրելի խաղով: Դու տառապում ես, այնպես չէ՞, խավարը կուրացնում է քեզ, զնդանը՝ պարուրում, բայց գուցե դու դեռ որոշ հույս ունես քո մեջ, թեկուզ և քո մանկական սերը այդ դատարկամիտ մարդու հանդեպ, որը խաղ էր անում քո սրտի հետ: Մինչդեռ ես իմ մեջ եմ կրում զնդանը, իմ նկրտում ձմեռ է, սառույց, հուսահատություն. գիշերն է պատել հոգիս: Գիտե՞ս արդյոք՝ որքա՛ն եմ ես տառապել: Ես ներկա էի քո դատավարությունը.

նստած էի եկեղեցական ատյանի ակթոռներին: Այո, քահանայական այդ կնգուղներին մեկի տակ տեղի էին ունենում մի գեհնապարտ մարդու գալարումները: Ես այնտեղ էի, երբ քեզ բերին, ես այնտեղ էի, երբ քեզ հարցաքննեցին:— Գայլերի ո՛րջ: — Իմ ոճրագործությունն էր դա: Ես տեսնում էի իմ կախաղանի դանդաղորեն բարձրանալը քո ճակատի վրա: Ես այնտեղ էի ամեն մի ցուցմունք, ամեն մի ապացույց ու պաշտպանական խոսք ասվելու պահին, ես կարողացա հաշվել քո յուրաքանչյուր քայլը քո ցավատանջ ճանապարհին. ես այնտեղ էի նաև այն ժամանակ, երբ այն վայրի գազանը...— Ո՛հ, ես խոշտանգումը չէի նախատեսել:— Լսի՛ր: Ես հետևեցի քեզ, եկա տանջանքի խուցը: Տեսա, թե ինչպես խոշտանգողի պիղծ ձեռքերը հանեցին քո զգեստները և քեզ շուռումուռ էին տալիս կիսամերկ վիճակում: Ես տեսա, թե ինչպես քո ոտքը, այն ոտքը, որի վրա ես կցանկանայի մի կայսրություն փոխարեն միայն մի համբույր դրոշմել ու մեռնել, այն ոտքը, որի տակ այնպիսի՝ երանավետություն մեզ համար կուզեցնայի իմ գլխի փշրվելն զգալ, ես տեսա, թե ինչպես այդ ոտքը սեղմեցին սոսկալի կոշիկի մեջ, որը կենդանի էակի անդամներն սրնաշաղախ ցեխ է դարձնում: Օ՛, թշվառակա՛նս. երբ ես տեսնում էի քո այդ տանջանքը, իմ պատանքի տակ թաքցրած դաշույնով կտրատում էի իմ կուրծքը: Լսելով քո արձակած ճիչը՝ ես դաշույնը խրեցի մարմնիս մեջ. եթե երկրորդ ճիչն էլ արձակեիր՝ կմտներ սրտիս մեջ: Նայի՛ր, ինձ թվում է, թե դեռ արյուն է ծորում:

Եվ բացեց իր սքեմը: Արդարև, նրա կուրծքն ասես պատառոտված էր վագրի ճիրաններով, իսկ կողի վրա կար բավականին լայն ու լավ չփակված մի վերք:

Կայանավորուհին սարսափած ընկրկեց:

— Օ՛, դեռատի՛ աղջիկ, — ասաց քահանան, — խղճա ինձ: Դու դժբախտ ես համարում քեզ, բայց, ավա՛ղ, չես իմանում, թե ինչ բան է դժբախտությունը: Օ՛, լինես քահանա, լինես ատելի և կին սիրես, սիրես նրան հոգու ամբողջ մոլեգնություն մը, զգաս, որ նրա

նվագագուշն ժպիտի համար կտայիր արյունդ, բոլոր գգացմունք-
 ներդ, հռչակդ ու փրկությունդ, անմահությունդ ու հավերժու-
 թյունդ, այս և մյուս կյանքը, ափսոսաս, որ արքա չես, ոգի չես,
 կայսր չես, հրեշտակապետ չես, Աստված չես, որպեսպի մի ավելի մեծ
 ստրուկ նետես նրա ոտքերի տակ. գիշեր-ցերեկ երազներով ու խորհր-
 դածություններով մեջ փայփայես նրան և տեսնես, որ նա սաստիկ
 սիրահարված է գինվորի նշանագրեստին, իսկ ինքդ ոչինչ չունես
 մատուցելու նրան, բացի քահանայական սքեմից, որից նա կվախենա
 և խորչանք կզգա: Քո խանդով ու կատաղությամբ ներկա գտնվես
 այն տեսարանին, երբ քո պաշտելին սիրո ու դեղիցկության գանձեր
 է շռայլում ինչ-որ թշվառական ու դատարկամիտ տխմարի: Տեսնես
 այդ մարմինը, որի ձևը վառում է քեզ, այդ կուրծքը, որ այնքան
 մեղկություն ունի, այդ մարմինը, որ տրոփում ու կարմրում է մի ու-
 րիշի համբույրներից: ՄՎ երկինք, սիրես նրա ոտքը, նրա բազուկը,
 նրա ուսերը, երազես նրա կապույտ երակները, թուխ մաշկը այն աս-
 տիճան, որ գիշերներ շարունակ գալարվես քո խցիկի սալահատակի
 վրա և տեսնես, որ նրա համար երազած քո բոլոր գգվանքները հան-
 գում են խոշտանգման: Ունենաս լուկ մի հաջողություն՝ պառկեցնես
 նրան կաշվե մահճի վրա: ՄՀ, սրանք են ահա դժոխքի հնոցում շի-
 կացած իսկական աքցանները: Օ՛, շատ ավելի երջանիկ է այն մարդը,
 որին սղոցում են տախտակի պես կամ չորս ձիու կապելով՝ չորս
 կտոր են անում: Հասկանո՞ւմ ես, թե ի՞նչ է այն տանջանքը, որ կրում
 եմ ես երկար գիշերների ընթացքում, երբ եռում է արյունը երակնե-
 րիս մեջ, սիրտս պայթում է, գլուխս տրաքում, ատամներս կրծում են
 մատներս, երբ այդ կատաղած խոշտանգողները անընդհատ շուռու-
 մուռ են տալիս ինձ ասես հրաշեկ կուսկարայի վրա՝ սիրո, խանդի ու
 հուսահատության մտորումների վրա: Դեռատի՛ աղջիկ, շնորհ արա,
 մի ըոպե դադար տուր, մի քիչ մոխիր ցանիր այս կրակի վրա: Սը-
 բի՛ր, նզովում եմ քեզ, այս քրտինքը, որ խոշոր կաթիլներով հոսում
 է իմ ճակատից: Երեխա՛, տանջիր ինձ մի ձեռքով, սակայն մյուսով
 էլ՝ փայփայիր: Խղճա՛ ինձ, դեռատի՛ աղջիկ, գթա ինձ:

Քահանան թափալվում էր սալարկի ջրի մեջ և գանգը մուրճի նման խփում քարե աստիճանների անկյուններին: Դեռատի աղջիկը նայում էր նրան, լսում:

Երբ նա ուժասպառ ու շնչակտուր լուեց, կալանավորուհին կիսաձայն կրկնեց.

— Օ՛, իմ Ֆերուս:

Քահանան չոքեչոք շարժվեց դեպի աղջիկը:

— Աղաչում եմ քեզ. եթե դու սիրտ ունես, մի՛ վանիր ինձ: Ո՛հ, սիրում եմ քեզ. թշվառական մարդ եմ ես: Երբ դու տալիս ես նրա անունը, դժբա՛խտ աղջիկ, ինձ թվում է, թե ատամներիդ տակ տրորում-աղում ես իմ սրտի բոլոր նյարդերը: Գթա՛ ինձ. եթե դու դժոխքից ես գալիս, ես էլ քեզ հետ գնում եմ այնտեղ: Ես ամեն ինչ արել եմ դրա համար: Դժոխքը, ուր դու լինես, կդառնա իմ արքայությունը, քո տեսքն ավելի սքանչելի է, քան Աստծունը: Ո՛հ, ասա՛, ուրեմն դու ինձ չե՞ս ուզում: Այն օրը, երբ կլինը մերժի այսպիսի մի սեր, ինձ թվալու է, թե լեռները շարժելու են: Ո՛հ, եթե դու ուզենայի՛ր... ո՛հ, որքա՛ն երջանիկ կլինեիրք մենք: Կփախչեիրք. ես կփախցնեի քեզ, կմեկնեիրք որևէ տեղ, այնպիսի վայր կփնտրեիրք աշխարհի վրա, որտեղ ավելի շատ արև կա, ավելի շատ ծառեր, ավելի շատ կապույտ երկինք: Կսիրեիրք մենք միմյանց, մեր հոգիները կլցնեիրք իրար մեջ, իրար անչեջ ծարավը կզգայիրք շարունակ և միասին ու անընդհատ կհագեցնեիրք դա սիրո անսպառ թասից:

Կալանավորուհին սոսկալի քրքիջով ընդհատեց նրան.

— Նայեցեք. տե՛ր հայր, արյուն կա ձեր եղունգների տակ:

Մի քանի վայրկյան քահանան ասես քարացավ՝ աչքերը շեշտակի հառած իր ձեռքին:

— Դե լավ, այո, — շարունակեց նա վերջապես՝ տարօրինակ հեզու-թյամբ, — անարգի՛ր ինձ, ծաղրի՛ր ինձ, նախատիներքներ թափիր գլխիս, բայց ե՛կ, արի՛: Շտապենք, չո՛ւտ: Վաղն է նշանակված, ասում եմ քեզ: Գրեի կախաղանը, գիտե՞ս, միշտ էլ պատրաստ է: Զարհուրելի

բան է քեզ տեսնել այդ մահակառքով գնալիս: Աղաչո՛ւմ եմ, գթա: Ես երբեք, այնպես չէի զգացել, թե որքա՛ն եմ քեղ սիրում, ինչպես հիմա զգացի: Մ՛հ, հետևի՛ր ինձ: Դու ժամանակ կունենաս ինձ սիրելու, երբ ես փրկած կլինեմ քեղ: Կարող ես նաև ատել ինձ այնքան ժամանակ, որքան ուզեցես: Բայց եկ: Վա՛ղը, վա՛ղը կախաղանի օրն է, քո մահապատժի օրը: Մ՛հ, փրկի՛ր քեզ, ինայի՛ր ինձ:— Նա բռնեց կալանավորուհու թևը. խելակորույս էր, ուզում էր քաշել-տանել նրան:

Աղջիկը հայացքը սևեռեց քահանայի վրա:

— Ի՞նչ է եղել իմ Ֆերուսը:

— Ա՛խ,— գռչեց քահանան բաց թողնելով նրա թևը.— անգուժ եք դուք:

— Ի՞նչ է եղել Ֆերուսը,— կրկնեց աղջիկը սառնասրտորեն:

— Մեռե՛լ է,— բացականչեց քահանան:

— Մեռե՛լ է,— կրկնեց աղջիկը դարձյալ սառն ու անշարժ:— Ուրեմն էլ ի՞նչ եք հորդորում ինձ ապրել:

Քահանան չէր լսում:

— Դե՛ իհարկե՛, — ասաց նա՝ կարծես ինքն իր հետ խոսելով,— պետք է որ մեռած լինի: Շեղբը շատ խոր էր մտել: Ինձ թվում է, թե ծայրը դիպրի սրտին: Օ՛, ինձ ապրեցնողն էլ այդ դաշույնի ծայրն էր:

Դեռատի աղջիկը կատաղած էդ վազրի նման հարձակվեց նրա վրա և գերբնական ուժով հրեց սանդուղքի աստիճանների վրա:

— Կորի՛ր, հրե՛ջ, կորի՛ր, մարդասպա՛ն, թող ինքս ինձ մեռնեմ: Թող մեր երկուսիս արյունը հալիտենական խարան գրողւմի քո ճակատին: Քե՞զ պատկանել, քահանա՛, հրե՛ք, հրե՛ք: Մեզ ո՛չ մի բան չի միացնի, ոչ իսկ դժոխքը: Գնա՛, անիծյա՛լ, երեք:

Քահանան սայթաքեց սանդուղքի վրա ու գլորվեց: Նա լուռ ու մունջ աղատեց իր ոտքը աղջկա շրջագոստից, վերցրեց իր լապտերը և սկսեց դանդաղորեն բարձրանալ գեպի դուռն առաջնորդող սանդուղքը: Եվ դուրս եկավ: Հանկարծ կալանավորուհին նորից տեսավ նրա գլուխը՝ այս անգամ սարսափելի սրտահայտությամբ:

Եվ կատաղությունից ու հուսահատությունից խռպտած ձայնով գոռաց.

— Ես քեզ ասում եմ, որ մեռած է նա:

Կալանավորուհին բերանքսիւյալը փռվեց գետին, և զնդանում այլևս ուրիշ ձայն չլսվեց, բայցի սուստաղից ընկնող կաթիլի հառաչը, որ խավարում թրթռացնում էր լճացած ջուրը:

V

ՄԱՅՐԸ

Ես կարծում եմ, որ աշխարհում չի կարող լինել ավելի հրճվալի բան, քան այն պատկերները, որ զարթնում են մոր սրտում՝ իր երեխայի փոքրիկ մաշիկները տեսնելիս, մտնավանդ՝ եթե տոն օրվա, կիրակիների, մկրտության մաշիկներն են, մինչև իսկ կուռնկների տակն ասեղնագործված մաշիկներ, այնպիսի մաշիկներ, որոնցով երեխան դեռ ոչ մի քայլ չի արել: Այդ մաշիկներն այնքան գեղեցիկ ու այնքան փոքրիկ են, այնքան անկարելի է դրանցով քայլել, որ մոր համար դա նույնն է, թե նա տեսնում է իր մանկան: Նա ժպտում է այդ մաշիկին, համբուրում ու խոսում հետը, հարց է տալիս ինքն իրեն, թե իսկապես հնարավո՞ր է, որ ոտքն այդչափ փոքր լինի, իսկ երբ երեխան բացակա է, բավական է փոքրիկ մաշիկը, որպեսզի նրա աչքերի առաջ երևա անուշիկ ու քնքուշ արարածը: Մորը թվում է, թե տեսնում է նրան, և տեսնում է՝ ամբողջովին, կենդանի, ուրախ ու զվարթ, իր նուրբ մատներով, կրոր գլխով, մաքուր շրթունքներով, ջինջ աչքերով, որի սպիտակուցը կապտավուն է:

Եթե եղանակը ձմեռ է, մանկիլին ահա քո կողքին սողում է գորգի վրա, ջանասիրաբար մագլցում-բարձրանում է նստարանին, իսկ մայրը դողում է, որ չլինի թե հանկարծ մոտենա կրակին: Եթե ամառ

է, մանկիկը քարշ է գալիս քակում, պարտեզում, պոկոստում է սալաքարերի արանքի խոտերը, միամտորեն նայում է խոշոր շներին, մեծ ձիերին՝ առանց վախենալու, խաղում է խեցեպատյանների ու ծաղիկների հետ և ստիպում քրթմնջալ պարտիզպանին, որը թափված ավազ է գտնում ծաղկանոցների միջակա շերտի վրա և հող՝ ծառուղիների մեջ: Ամեն ինչ ժպտում է, ամեն ինչ փայլում, ամեն ինչ խաղում նրա շուրջը՝ նրա պես, մինչև անգամ օդի հեքը և արևի ճաճանչը, որոնք իրար հետ մրցելով խայտում են նրա մազերի չարաճճի խոպոպների մեջ: Մաշիկն այդ ամենը ցույց է տալիս մորը և հալումառ անում նրա սիրտը, ինչպես մեղրամոմը՝ կրակից:

Բայց երբ երեխան կորել է, ապա ուրախության, հրապույրի ու քնքշանքի այդ հագարավոր պատկերները, որոնք խոնկում են փոքրիկ մաշիկի շուրջը, դառնում են հագարավոր զժույակ հուշեր: Ասեղնագործված գեղեցիկ մաշիկը այլ բան չէ այլևս, եթե ոչ տանջանքի գործիք, որ անվերջ տրորում է մոր սիրտը: Թրթռում է շարունակ նույն նյարդը՝ ամենախոր և ամենազգայուն նյարդը, սակայն նրան գուրգուրացող հրեշտակի փոխարին առկա է խայթող ու խոցող դեռ:

Մի առավոտ, երբ մայիսյան արևը բարձրանում էր դեպի այն մուգ-կապույտ երկինքը, որ Գարոֆալոն²¹⁷ սիրում է նկարել «Քրիստոսի իջնցնելը խաչից» պատկերների շուրջը, Ռուսնի աշտարակի ապաշխարուհին անիվների, ձիերի ու երկաթեղենի աղմուկ լսեց Գրեկ հրապարակից: Նա շատ քիչ սթափփեց դրանից, մազերը ոլորեց-հավաքեց ականջների վրա՝ խլանալու համար և շարունակեց ծնկաչոք նայել այն անշունչ առարկային, որ այդպես պաշտում էր տասնհինգ տարուց ի վեր: Ինչպես ասել ենք արդեն, այդ փոքրիկ մաշիկը ամբողջ տիեզերքն էր նրա համար: Նրա միտքն ամփոփված էր դրա մեջ և պետք է դուրս գար մահվան հետ միայն: Ռուսնի աշտարակի այդ մթին նկուղն էր միայն իմացել, թե որքա՛ն դառն անեծքներ, սրտառուչ գանգատներ, աղաչանքներ ու հեծեծանքներ էր ուղղել նա

217. Բենվենուտո Տիգի կամ Գարոֆալո (1481-1559). Իտալացի նկարիչ:

Երկնքին՝ վարդագույն ատլասե այդ սքանչելի մանկական խաղալիքի՝ մաշիկի առթիվ: Ո՛հ մի ժամանակ ավելի հուսահատությունն չի թափվել դրանից ավելի գողտրիկ և ավելի նրբակերտ բանի համար: ԹՎում էր, թե այդ առավատ նրա կսկիծը հորդում էր սոփորականից ավելի ուժգնորեն, և դրսից լսվում էր այնպիսի բարձրաձայն ու միալար ոյր ու կոծ, որ ամեն մի լսողի սիրտը կեզեքվում էր:

— Օ՛, իմ անուշ աղջիկ, — ասում էր նա, — իմ թշվառ, փոքրիկ, սիրելի գավակ, ուրեմն ես քեզ էլ չե՛մ տեսնի: Վերջացա՛վ ուրեմն ամեն ինչ: Իսկ ինձ թվում է միշտ, թե դա երեկ եղավ: Աստվա՛ծ իմ, Աստվա՛ծ իմ, քանի որ այդքան շուտ պիտի առնեիր ինձնից, ավելի լավ էր բնավ չտայիր: Մի՞թե դու չգիտես, որ մեր երեխաները մեր միս ու արյունից են, և իր գավակը կորցրած մայրն այլևս չի հավատում Աստծուն: Ա՛խ, ի՛նչ ախմարություն արեցի, որ այն օրը դուրս եկա տնից: Տե՛ր Աստված, ան՛ր Աստված, ուրեմն դու երբեք չէիր նայել ինձ՝ նրա հետ միասին, երբ ես տաքացնում էի նրան իմ օջախի մոտ, որից նա խիստ հրճվում էր, երբ նա կաթն ծծելով ժպտում էր ինձ, երբ ես ասում էի, որ իր փոքրիկ ոտքերը զննելով կրծքիս՝ հասցնի իմ շրթունքներին, — դրա համա՛ր այսուհետ խլեցիր ինձնից: Օ՛, եթե տեսնեիր այդպես, ան՛ր իմ Աստված, կիսկայիր իմ ուրախությանը և չէիր խլի ինձնից իմ սրտում մնացած միակ սերը: Ուրեմն ես շա՛տ թշվառական արարած էի, տե՛ր իմ, որ դու դատապարտելուց առաջ չհարողացար նայել ինձ:

— Ավա՛ղ, ավա՛ղ, այստեղ է մաշիկը, բայց ո՞ւր է ոտքը, ո՞ւր է մնացածը, ո՞ւր է մանկիկը: Իմ սիրասո՛ւն դատրիկ, ի՛նչ արեցին քեզ: Աստվա՛ծ իմ, վերադարձրու նրան ինձ: Ծնկներիս կաշին պոկվեց տասնհինգ տարի քեզ աղթելուց, Աստվա՛ծ իմ. մի՞թե բավական չէ դա: Վերադարձրու նրան ինձ, թեկուզ մի օրով, մեկ ժամով, մեկ րոպեով, միայն մե՛կ րոպեով, տե՛ր իմ, իսկ հետո ինձ չպրտիր Հավիսյանս Հավիտենից սատանային: Ո՛հ, եթե ես իմանայի, թե որտեղ է քարչ գալիս քո զգեստի քղանցքի ծայրը, զույգ ձեռքովս

կկառչեի նրանից, և այն ժամանակ ստիպված կլինեիր երևիայիս վերադարձնել ինձ: Տե՛ս նրա սիրունիկ մաշիկը, մի՞թե դու չես խղճում դրան, Աստված իմ: Ինչպե՞ս կարող ես դու տասնհինգ տարի շարունակ այսպիսի տանջանքի դատապարտել մորը: Բարեսի՛րտ աստվածածին, երկնավո՛ր սուրբ կույս, իմ Հիսուս մանկան վերադարձրու ինձ, խլեցին նրան ինձնից, գողացան ինձնից, խորովեցին խարույկի վրա ու կերան, խմեցին նրա արյունը, ծամեցին ոսկորները: Ո՛վ սուրբ կույս, խղճա՛ ինձ, գթա՛: Ուզո՛ւմ եմ, իմ աղջի՛կն եմ ուզում: Ինձ ի՛նչ օգուտ, որ նա քո արքայության մեջ կլինի, քո հրեշտակներն ինձ պետք չեն, իմ ևրեխան է ինձ պետք: Էգ առլուծ եմ ես, իմ կորյունն եմ ուզում: Օ՛, ես թավալղլոր կլինեմ դետնի վրա, քարեր կփչրեմ իմ ճակատով, կնզովեմ ինձ, բայց և կանիծեմ քեզ, տե՛ր, եթե պահես, չտաս իմ երեխան: Տեսնում ես, չէ՞, ինչպես եմ բազուկներս կծոտել, տե՛ր, մի՞թե բարեգուժ Աստված գուժ չունի: Լոկ սև հաց ու աղ տուր ինձ, միայն թե աղջիկս ինձ մոտ լինի և արևի պես տաքացնի ինձ: Ավա՛ղ, տեր իմ Աստված, ես մի անարգ մեղապարտ կի՛ն եմ, բայց իմ աղջիկը բարեպաշտ կդարձնեիր ինձ: Ի սեր իմ երեխայի՛ ես լի էի հավատով և նրա ժպտի միջից տեսնում էի քեզ, ինչպես երկնքի պատուհանից: Ա՛խ, երանի թե կարողանայի միայն մեկ անգամ, ևս մեկ անգամ, միմիայն մեկ անգամ էլ այս սիրուն մաշիկը հագցնել նրա փոքրիկ, սիրուն վարդագույն ոտքին և կոնոնեի, սո՛ւրբ կույս, քեզ օրհնելով: Օ՛, տասնհինգ տարի, մեծացած կլինեիր հիմա: Դժբա՛խտ երևիա, ի՛նչ, ճի՛շտ է ուրեմն, որ ես էլ չեմ տեսնի նրան, չեմ տեսնի նույնիսկ երկնքում. քանի որ ինքս այնտեղ չեմ գնա: Ա՛խ, ինչպիսի՛ ցավ ու պատիժ, ասել, թե ահա նրա մաշիկը, և այդ է ամենը:

Տարաբախտ կինը նետվել էր այդ մաշիկի՝ ևրկար տարիների իր միակ մխիթարության, բայց և հուսահատության վրա, և առաջին օրվա պես սիրտը մղկտում էր, ու արցունքները հոսում էին: Չէ՞ որ որդեկորույս մոր համար միշտ էլ առաջին օրն է դա: Հենց այդ

կսկիծն է, որ երբեք չի հնանում: Որքան էլ սգո զգեստները մաշվեն ու խուճանան, սիրտը միշտ կմնա սևով փաթաթված:

Այդ միջոցին մտնկական թարմ ու զվարթ ձայներ անցան նրա խցիկի առջևից: Ամեն անգամ, որ նրա հայացքն ընկնում էր երեխաների վրա կամ նրանց ձայները հասնում էին ապաշխարուհու ականջին, խեղճ մայրը փախչում էր իր տապանի ամենախավար անկյունը և թվում էր, թե աշխատում է գլուխը մտցնել քարի մեջ, որպեսզի չլսի նրանց ձայները: Այս անգամ, ընդհակառակը, նա կարծես հանկարծակի խթանված ուղղվեց և ագահաբար ականջ դրեց: Փոքրիկ տղաներից մեկն ասաց.

– Այդ նրա համար է, որ այսօր մի բոշա աղջիկ պիտի կախեն:

Այն սարդի ընդոստ ոստնումով, որը, ինչպես մի անգամ տեսանք, հարձակվեց ճանճի վրա, հենց որ ոստայնը թրթռաց, ապաշխարուհին էլ վազեց դեպի իր լուսանցույցը, որ ինչպես գիտենք, նայում էր Գրեի հրապարակին: Արդարև, մշտական կախաղանի մոտ հաստստոված էր մի ելարան և դահիճը զբաղված էր անձրևից ժանգոտած շղթաներն ուղղելով: Շուրջը մի փոքր բազմութուն կար:

Զվարթ երեխաների խումբն արդեն հեռու էր: Քրճենավորը հայացքով փնտրեց որևէ անցորդի, որին կարողանար հարցուփորձ անել: Եվ մեկ էլ նկատեց, հենց իր կացարանի կողքին, մի քահանայի, որը ձևանում էր, թե Հանրային ժամագիրքն է կարդում, սակայն շատ ավելի քիչ էր զբաղված երկաթավանդակված մատյանով, քան թե կախաղանով, որի ուղղությամբ երբեմն-երբեմն մոռալ ու ամեհի հայացք էր նետում: Ապաշխարուհին ճանաչեց քահանային՝ Ժողայի պարոն սարկավագապետին, որ սուրբ մարդ էր:

– Տե՛ր հայր, – հարցրեց նա, – այդ ո՞ւմն են կախելու:

Քահանան նայեց նրան, բայց չպատասխանեց. կինը հարցումը կրկնեց: Այս անգամ քահանան պատասխանեց.

– Չեմ իմանում:

– Քիչ առաջ երեխաներ կային այստեղ և ասում էին, թե բոշա աղջիկ է, – շարունակեց ապաշխարուհին:

– Կարծում եմ, թե այդպես է, – ասաց քահանան:

Այդ ժամանակ Պաքետ Շանտրֆլյորին բուրենու քրքիջ արձակեց:

– Քո՛ւյր իմ, – ասաց սարկավագապետը, – ուրեմն դուք շա՛տ եք ատում բոշա կանանց:

– Հարցնո՛ւմ եք դեռ՝ ատո՛ւմ եմ նրանց, – գոչեց ապաշխարուհին, – վամպիրներ են դրանք, երեխա գողացողներ: Նրանք լափեցին իմ փոքրիկ աղջկան, իմ երեխային, իմ մինուճար երեխային: Ես է՛լ սիրտ չունեմ, դրանք կերել են իմ սիրտը:

Սարսափելի էր նա: Քահանան նայում էր նրան սառն հայացքով:

– Դրանց մեջ կա մեկը, որին առանձնապես եմ ատում, որին անիծել եմ, – շարունակեց ապաշխարուհին, – ջահել աղջիկ է, տարիքն այնքան, որքան իմ աղջկանը պիտի լինեն, եթե դրա մայրը իմ աղջկան կերած չլիներ: Ամեն անգամ, որ այդ ջահել օձն անցնում է իմ խցիկի առջևից, արյունս տակնուվրա է անում:

– Դե լավ, քո՛ւյր իմ, ուրախացեք, – ասաց քահանան՝ շիրիմի արձանի պես սառցաչունչ, – հենց դրա մեռնելն է, որ պիտի տեսնեք:

Նրա գլուխն ընկավ կրծքի վրա, և նա դանդաղորեն թողեց գնաց: Ապաշխարուհին բազուկներն ուրախությունից գալարեց:

– Մարգարեացե՛լ էի ես, ասե՛լ էի նրան, որ կբարձրանա այնտեղ: Ենորհակալ եմ, քահանա՛, – գոռաց նա:

Եվ սկսեց մեծ-մեծ քայլերով երթևեկել իր լուսանցույցի ճաղերի առաջ՝ հերարձակ, հրացայտ աչքերով, ուսով պասը հրելով, վանդակ դրված այն էգ գայլի վայրագ հայացքով, որը վաղուց քաղցած է և զգում է, որ մոտ է կերակրման ժամը:

ՏԱՐՔԵՐ ԿԵՐՊ ՍՏԵՂԾՎԱԾ ԵՐԵՔ ՏՂԱՄԱՐԴԿԱՆՑ ՍՐՏԵՐ

Այնուամենայնիվ, Ֆերուսը չէր մեռել: Այդ տեսակ մարդկանց ոսկորը պինդ է լինում: Երբ արքայական արտակարգ դատախազ տյար Ֆրլիպ Լյոլիենն խեղճ էսմերալդային ասել էր նա մեռնում է, ապա դա սխալմունք էր կամ կատակ: Երբ սարկավագապետը դատապարտվածին կրկնել էր նա մեռել է, ապա փաստն այն է, որ նա ոչինչ չգիտեր, բայց այդպես էր հավատացած, իր հաշվով այդպես պիտի լիներ, չէր կասկածում դրան և շատ էր ուզում, որ այդպես լինի: Չափազանց ծանր կլիներ նրա համար իր ախոյանի մասին լավ լուրեր հաղորդել այն կնոջը, որին սիրում էր: Նրա դրուժյան մեջ գտնվող ամեն մարդ նույնը կաներ:

Ձի կարելի ասել, որ Ֆերուսի վերջը ծանր չէր, սակայն ոչ այնքան, որքան սարկավագապետն էր ինքն իրեն պարծենալով կարծում: Գլխավոր վիրաբույժը, որի մոտ էին տարել նրան գիշերային պահակապորքերը ամենից առաջ, ութ օր վտանգի տակ էր համարում նրա կյանքը և նույնիսկ լատիներենով հայտնել էր նրան: Այնուամենայնիվ, երիտասարդությունը հաղթել էր և, ինչպես հաճախ է պատահում, չնայած կանխանշաններին և ախտանշաններին, բնությունը զվարճացել էր՝ փրկելով հիվանդին բժշկի քթի տակից: Եվ ահա նա դեռ պուսկած էր վիրաբույժի խշայակի վրա, երբ Ֆրլիպ Լյոլիենն և հիկիզցական ատյանի հետաքննիչները կատարել էին առաջին հարցաքննությունը, որ նրան մեծ սաղաթուկ էր պատճառել: Ուստի, մի գեղեցիկ առավոտ, համեմատաբար լավ զգալով իրեն, ոսկե խթանները թողել էր որպես դեղադիոն և փախչել: Դա, իհարկե, ոչ մի շփոթություն չէր առաջացրել գործի քննության մեջ: Այդ դարաշրջանի արդարադատությունը շատ քիչ էր մտահոգվում քրեական

դատավարութեան հստակութեամբ ու ճշգրտութեամբ: Բավական էր, որ մեղադրյալը կսխաղան հանվի, ահա այս էր միայն նրան պետք: Իսկ դատավորները բավականաչափ ապացույցներ ունեին էսմերալդայի դեմ, Ֆեբուսին էլ մեռած էին կարծում, և ահա ամեն ինչ ասված էր:

Ֆեբուսն էլ իր հերթին հեռու չէր փախել, պարզապես գնացել-գտել էր իր վաշտը, որ կայագորային ծառայութեան մեջ էր Քյո-ան-Բրիում (Իլ դը Ֆրանս), Փարիզից մի քանի ձիափոխման կայան հեռու:

Վերջիվերջո, նրան ամենևին հաճելի չէր անձամբ երևալ այդ դատավարութեան մեջ: Նա տարտամորեն զգում էր, որ այնտեղ ծիծաղելի դրութեան մեջ կլինի: Ըստ էութեան՝ ինքն էլ չէր իմանում, թե ինչ մտածի այդ գործի մասին: Լինելով թույլ հավատացյալ ու սնապաշտ, ինչպես ամեն մի գիևվոր, որ միայն զինվոր է, երբ նա մտովի քննում էր այդ պատահարը, վստահ բան չէր կարող ասել ո՛չ այծի, ո՛չ այն տարօրինակ հանգամանքի մասին, որով հանդիպել էր էսմերալդային, ինչպես նաև այն ոչ պակաս տարօրինակ եղանակի մասին, որով գնչուհին թողել էր, որ նա կուահի իր սերը, և վերջապես ոչինչ չէր կարող ասել նրա գնչուհի լինելու և ուրվական վանականի մասին: Այդ պատմութեան մեջ նա շատ ավելի կախարդանք էր նշմարում, քան թե սեր. հավանաբար, այդ աղջիկը վհուկ էր, գուցե և ինքը՝ սատանան, վերջապես՝ կատակերգութուն և կամ թե, այն ժամանակվա լեզվով ասած, խիստ անախորժ միտսերիա, որտեղ նա՝ կապիտանը, կատարում էր չափազանց ձախողակ դեր՝ հարվածն ու ծաղրն ընդունողի դերը: Կապիտանը գիտակցում էր, որ մի լավ տվել են իր քթին, ուստի և զգում էր այն ամոթը, որ մեր Լաֆոնտենը այնքան սքանչելի բնորոշել է.

Ամոթահար հանց այն աղվեսն,
Որին հավն է գերի բռնել:

Նա հույս ուներ նաև, որ այդ պատմութունը չէր տարածվի և քանի որ ինքը բացակա է, ապա իր անունը հաղիվ թե արտասանվի

այնտեղ կամ համենայն դեպս՝ Տուրնելի դատաստանից դուրս չի թնդա: Այս կետում նա բնավ չէր սխալվում, այդ դարաշրջանում «Դատարանների լրագիր» չկար, և որովհետև շաբաթ չէր անցնում, որ մի դրամանեղ չխաչեին, կամ կախարդ կին չկախեին և կամ հերետիկոս խարույկի չմատնեին Փարիզի անհամար «արդարադատություններից» որևէ մեկում, ապա այն աստիճան վարժված էին ֆեոդալական պատաված Թեմիսին²¹⁸ տեսնել բոլոր խաչմերուկներում թևերը քշած ու մերկաբազուկ իր գործն անելիս կախադանների, ելարանների և անարգանքի սյուների մոտ, որ համարյա թե՛ ուշք չէին դարձնում: Այդ ժամանակների բարձր դասը համարյա թե չէր իմանում այն դատապարտվածի անունը, որին անցկացնում էին փողոցի անկյունից, իսթամուժն էլ շատ-շատ հյուրասիրվում էր այդ անախորժ կոշտ կերակուրով: Մահապատիժը մեծ փողոցի սովորական պատահարն էր, ինչպես կարկանդակ թխողի կրակարանը կամ մսագործի սպանդանոցը: Դահլիճը մի տեսակ մսագործ էր, մյուսներից քիչ ավելի ճարպիկ:

Եվ ահա Ֆեբուսը բավական արագ խաղաղություն տվեց իր մտքին՝ թովչուհի էսմերալդայի, կամ Սիմիլարի, ինչպես նա էր ասում, գնչուհու կամ ուրվական վանականի (նրա համար մեկ էր) հասցրած դաշույնի հարվածի և դատավարության ելքի վերաբերյալ: Բայց հենց որ նրա սիրտն այդ կողմից մնաց դատարկ, Ֆլյոր-դը-Լիսի պատկերը նորից վերադարձավ: Կասիտան Ֆեբուսի սիրտը, այդ ժամանակների ֆիզիկայի պես, վախենում էր դատարկությունից:

Ասենք նաև, որ խիստ անհամ էր Քյո-ան-Բրիում անցկացրած ժամանակը: Պայտառների և ձեռքերը ճաքճաքած կովարած կանանց մի գյուղ, որի մեծ փողոցի երկու կողմից, կես լիո տարածությամբ շարված էր խղճուկ տնակների և խրճիթների երկար շարանը, մի խոսքով՝ իսկական քյո²¹⁹:

218. Արդարադատության աստվածուհին (ըստ հունական դիցաբանության):

219. Պոչ: Գյուղի անունը Քյո-ան-բրի՝ Պոչ Բրիում (Բրին նահանգի անունն է):

Ֆլյոր-դը-Լիսը նրա նախավերջին սերն էր. սիրուն աղջիկ ու հիանալի օժիտ: Եվ ահա մի գեղեցիկ առավոտ, բոյորովին առողջացած և ենթադրելով, որ երկու ամիս անցնելուց հետո գնչուհու գործը պետք է վիրջացած և մոռացված լինի, սիրահար ասպետը սիգայով ձին կանգնեցրեց Գոնդըլորի ենների բնակարանի դռան առաջ:

Նա ուշադրութուն չգարձրեց բավական մեծաթիվ ամբոխին, որ հավաքվում էր Գրեի հրապարակում՝ Աստվածամոր տաճարի ավագ դռան դիմաց. հիշեց, որ ամիսը մայիսն էր, բայց ենթադրեց, թե որևէ թափոր կլինի, Հոգեգալստի կամ մի ուրիշ որևէ տոն. ուստի ձին կապեց դռնածածկի օղակին և ուրախ-զվարթ բարձրացավ իր գեղեցիկ հարսնացուի մոտ: Օրիորդը մենակ էր մոր հետ:

Ֆլյոր-դը-Լիսի սրտին շարունակ ճնշում էին կախարդ աղջկա տեսարանը՝ նրա այժը, անիծյալ այբուբենը և Ֆեբուսի երկար բացակասությունները: Բայց երբ տեսավ իր կապիտանի ներս մտնելը, այնքան հաճելի սրտաքինով ու տեսքով, բոլորովին նոր բաճկոնակով, փայլուն թրակապով ու սիրավառ արտահայտությամբ, հրճվանքից շռաբանեց: Այնվատհամ օրիորդն ինքն էլ սովելի հրապուրիչ էր, քան երբևէ: Նրա փարթամ ու խարտյաչ վարսերը հյուսված էին խելահան անկուռ աստիճան գեղեցիկ, հագել էր երկնագույն շրջագգեստ, որ այնքան պատշաճում է սպիտակսմորթ կանանց, մի պրչրանք, որ օրիորդ Կոլոմբն էր սովորեցրել նրան, աչքերը լողում էին այն սիրատարփ նվազկոտություն մեջ, որ է՛լ ավելի է պատշաճում այդ կարգի կանանց:

Քյո-ան-Բրի գյուղի անհրապույր կանանցից հետո Ֆեբուսը ոչ մի գեղեցիկ կին չէր տեսել, այնպես որ՝ գլուխը պտտվեց Ֆլյոր-դը-Լիսից, իսկ դա այնպիսի հաճոյակատարություն ու կնամեծարություն հաղորդեց մեր սպային, որ հաշտությունն իսկույն կնքվեց: Տիկին դը Գոնդըլորի ենն անգամ, որ ըստ սովորության մայրաքար նստած էր իր բազկավթոռին, ուժ չունեցավ կապիտանին կշտամբելու: Իսկ ինչ վերաբերում է Ֆլյոր-դը-Լիսի հանդիմանություններին, ապա դրանք փարատվեցին տատրակային քսոցր մնչյունների մեջ:

Դեռատի աղջիկը նստած լուսամուտի մոտ՝ շարունակում էր նեպտունի քարայրն ասեղնագործել: Կապիտանը հենված իր աթոռի թիկնակին՝ մնացել էր կանգնած, իսկ օրիորդը ցածր ձայնով իր փաղաքչական կշտամբանքներն էր ուղղում նրան:

– Ուղիղ երկու ամիս է անհետացել էիք, չարասի՛րտ, ի՞նչ էր եղել ձեզ:

– Երգվում եմ ձեզ,– պատասխանում էր Ֆեբուսը հարցումից մի քիչ ճնշված,– որ դուք որևէ արքեպիսկոպոսի անընդ կտալու չափ գեղեցիկ եք:

Ֆլյոր-դը-Լիսը չէր կարող իր ժպիտը զսպել:

– Լավ, շատ լավ, պարո՛ն: Հանգիստ թողեք իմ գեղեցկությունը և իմ հարցին պատասխանեցեք: Իրո՛ք որ գեղեցիկ գեղեցկություն, քանի որ մոռացել էիք:

– Դե լավ, սիրելի՛ կուզին, ինձ կանչել էին կայագործելու:

– Եվ որտե՞ղ, եթե կրարեհաճեք ասել, և ինչո՞ւ չեկաք հրաժեշտ տալու ինձ:

– Քյո-ան-Բրիում:

Ֆեբուսը սքանչացած էր, որ առաջին հարցն օգնում էր իրեն խուսափել երկրորդից:

– Բայց դա չափազանց մոտ է, պարո՛ն: Ինչպե՞ս թե. չգալ ու ինձ չտեսնե՛լ թեկուզ և մեկ անգամ:

Այստեղ Ֆեբուսը լրջորեն շփոթվեց:

– Բանն այն է, որ... ծառայությունը... և բացի դրանից, չքնա՛ղ կուզին, հիվանդ էի:

– Հիվա՞նդ,– կրկնեց օրիորդը սարսափած:

– Այո... վիրավորված:

– Վիրավորվա՞ծ:

Ինեղճ աղջիկն ամբողջովին տակնուվրա եղավ:

– Օ, մի՛ սարսափեք դրանից,– ասաց Ֆեբուսն անփութորեն,– չնչին բան էր: Կոիվ, սրի հարված, դրանից ինչ կլինի ձեզ:

– Ինչ կլինի ի՞նձ, – բացականչեց Ֆլյոր-դը-Լիսը՝ բարձրացնելով արցունքով լի գեղեցիկ աչքերը: – Օ՛, դուք չեք ասում այն, ինչ մտածում եք այդ խոսքն ասելիս: Ինչի՞ համար էր սրի այդ հարվածը: Ես ուզում եմ ամեն բան իմանալ:

– Շատ լավ, իմ սիրելի՛ գեղեցկուհի, անախորժություն ունեցա Մահն Ֆեդիի, կարծեմ ճանաչում եք, Սեն-ժերմեն-ան-Լեյի լեյտենանտի հետ. և ահա մի քանի մատնաչափ քանդեցի՛նք միմյանց մաշկի կարը: Եղած-չեղածն այս է:

Ստախոս կապիտանը շատ լավ գիտեր՝ պատիվը պաշտպանելու մենամարտը միշտ էլ տղամարդուն բարձրացնում է կնոջ աչքում: Հիրավի, Ֆլյոր-դը-Լիսը նայում էր շեշտակի՛ վախից, հաճույքից և հիացմունքից հուզված:

– Միայն թե բոլորովին բուժված լինեք դուք, ի՛մ Ֆերուս, – ասաց նա: – Ես ձեր այդ Մահն Ֆեդիին չեմ ճանաչում, բայց նա վատ մարդ է: Իսկ ինչի՞ց ծագեց այդ կռիվը:

Այստեղ Ֆերուսը, որի երևակայությունը ստեղծագործելու միջակ կարողություն ուներ, այլևս չէր իմանում ինչպես դուրս գա իր քաջագործությունից:

– Է՛, ինչ իմանամ... չնչին բան... ձի... խոսք-զրույց: Գեղեցի՛կ կուզին, – գոչեց նա խոսակցության նյութը փոխելու համար, – այդ ի՞նչ աղմուկ է Գավթի հրապարակում: – Եվ մոտեցավ պատուհանին. – Օ՛, Աստվա՛ծ իմ, գեղեցի՛կ կուզին, որքա՛ն բազմություն է հավաքվել հրապարակում:

– Չգիտեմ, – ասաց Ֆլյոր-դը-Լիսը, – կարծեմ թե մի կախարդ կին պետք է հրապարակային զզջում անի այս առավոտ, եկեղեցու առաջ, որպեսզի դրանից հետո կախաղան բարձրանա:

Կապիտանը միանգամայն վստահ էր, որ էսմերալդայի գործն ավարտված կլինի, ուստի և շատ քիչ հուզվեց Ֆլյոր-դը-Լիսի խոսքերից: Այնուամենայնիվ, մի երկու հարց տվեց նրան:

– Ի՞նչ է այդ կախարդի անունը:

– Զգիտեմ, – պատասխանեց օրիորդը:

– Չե՞ն ասում, թե ինչ է արել:

Ֆլյոր-դը-Լիսը այս անգամ էլ վեր քաշեց իր ճերմակ ուսերը:

– Զգիտեմ:

– Օ՛, տե՛ր իմ Հիսուս, – գոչեց մայրը, – այնքան կախարդ կա հիմա, որ իմ կարծիքով՝ վառում են նրանց՝ առանց անուննհրն իմանալու: Այդ ուռյնն է, որ ուզեմաս իմանալ երկնքի յուրաքանչյուր սմպի անունը: Վերջիվերջո, կարելի է հանգիստ լինել: Աստված իր հաշիվը պահում է: – Այստեղ պատվարժան տիկինը վեր կացավ ու մոտեցավ լուամուտին: – Տե՛ր Աստված, – գոչեց նա, – իրավունք ունեք, Ֆերո՛ւս: Ինչքա՛ն խաժամուժ ամբոխ է հավաքվել: Օրհնյա՛լ Աստված, մինչև իսկ տանիքների վրա են լցվել: Գիտե՞ք ինչ, Ֆերո՛ւս, սա հիշեցնում է ինձ իմ լավ օրերը: Կառլոս VII թագավորի մուտքը, այդ օրն էլ այսչափ ժողովուրդ կար: Հիմա չեմ հիշում ո՞ր թվին էր: Երբ ես ձեզ պատմում եմ այդպիսի դեպք, դա ձեզ վրա ինչ-որ հնացած բանի տպավորություն է գործում, այնպես չէ՞, իսկ ինձ հիշեցնում է իմ երիտասարդությունը: Օ՛, այն ժամանակվա ժողովուրդը շատ ավելի գեղեցիկ էր, քան հիմիկվանը: Մարդիկ խոնավել էին մինչև իսկ Սենտ-Անտուան դարպասի հրածերպի շրջան:

Թագավորը գավաին էր առել թագուհուն, իսկ նորին վանուկները հետո գալիս էին բոլոր սենյորները՝ տիկինները գավակին: Հիշում եմ, որ սաստիկ ծիծաղում էին, որովհետև Ամանիոն դը Գառլանդի կողքից, որը խիստ կարճահասակ մարդ էր, գալիս էր այնվատուհամ Մատֆելոնը՝ հսկայահասակ մի ասպետ, որ դեզ-դեզ անգլխացի էր սպանել: Շատ գեղեցիկ պատկեր էր, Ֆրանսիայի բոլոր ազնվականների թավորը՝ արևից հուրհրացող իրենց դրոշներով: Ոմանք եռանկյուն նիզակադրոշներ ունեին, ոմանք էլ՝ երկսայր դրոշակներ: Մ՛ր մեկն ասեմ. սենյոր դը Կալանը նիզակադրոշով էր, ժան դը Շատոմորանը՝ երկծայր դրոշակով, սիր դը Կուսին՝ երկծայր դրոշակով և ավելի պճնագուրդ, քան մյուսները, բացի Բուրբոնյան

ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԻԿՏՈՐ ՀՅՈՒԳՈ

**ՓԱՐԻԶԻ
ԱՍՏՎԱԾԱՄՈՐ
ՏԱՃԱՐԸ**

**Ֆրանսերենից թարգմանեց՝
Վահե Միքայելյանը**

**Երևան
«Անտարես»
2012**